

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

FARS DİLİ VE EDEBİYATI (Ortak Doktora)

FERRUHÎ-İ SÎSTÂNÎ DİVANI'NIN TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan

Mahmut CADUK

DANIŞMAN

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

DANIŞMAN

Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ

TEMMUZ-2022

KIRIKKALE

**T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

FARS DİLİ VE EDEBİYATI (Ortak Doktora)

FERRUHÎ-İ SÎSTÂNÎ DİVANI'NIN TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

**Hazırlayan
Mahmut CADUK**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU**

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ**

**TEMMUZ-2022
KIRIKKALE**

KABUL-ONAY

Mahmut CADUK tarafından hazırlanan “FERRUHÎ-İ SÎSTÂNÎ DİVANI’NIN TAHLİLİ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fars Dili ve Edebiyatı (Ortak Doktora) Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman (Başkan): Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Anabilim Dalı, Üniversite Adı

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

İkinci Danışman: Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ

Anabilim Dalı, Üniversite Adı

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Prof. Dr. Yusuf ÖZ

Anabilim Dalı, Üniversite Adı

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye : Doç. Dr. Abdüsselam BİLGİN

Anabilim Dalı, Üniversite Adı

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum .

Üye : Doç. Dr. Yakup ŞAFAK

Anabilim Dalı, Üniversite Adı

İmza.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi:/...../.....

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Unvanı Adı SOYADI

..... Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYANI

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

(İmza)

Mahmut CADUK

(Tarih)

ÖNSÖZ

Gazneliler, genelde dünya tarihi özelde İslâm ve Türk tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Sâ mânîler'in zayıflamaya başlayıp çökmeye yüz tuttuğu bir dönemde İran coğrafyasında ortaya çıkan Gazneliler, özellikle Gazneli Maḥmûd döneminde Hindistân coğrafyasında kazandıkları zaferler ve gerçekleştirdikleri fetihlerle etkileri günümüze kadar devam eden bir sürecin kapısını aralamıştır.

Sultan Maḥmûd döneminde gerçekleşen pek çok olay, tarihçiler tarafından kaydedildiği gibi şairler de bıraktıkları eserlerle o döneme ışık tutmuşlardır. Bu şairlerden biri olan Ferruḥî-i Sîstânî (ö. 429/1037) çoğunluğu kasidelerden oluşan dîvânında Gazneli sultanları ve devlet adamlarını övmüş, bu tarihî şahsiyetlere dair önemli bilgiler vermiştir. Şair, ayrıca bu dönemde yaşanan tarihî olaylarla ilgili bilgiler de verir ki, onun dîvânı bu yönüyle tebarüz etmiş bir dîvândır. Ferruḥî, kısa bir dönem için Çağâniyân sarayında kaldıktan sonra uzun yıllar Gazneli sarayında bulunmuş, bu süre içerisinde Gazneli Maḥmûd'la çok kez aynı meclislerde bulunmuştur. Şair, Maḥmûd'un komuta ettiği Gazneli ordusu ile birlikte Hindistân seferleri dahil olmak üzere birçok sefere ve savaşa iştirak etmiş, bu seferler ve savaşlar sırasında pek çok olaya tanıklık etmiştir. Şairin bu tanıklığı, şiir kabiliyeti ile birleşince dîvânı, adeta tarihî olayları manzum bir tarzda anlatan önemli bir eser olarak kabul görmüştür.

Ferruḥî'nin Dîvânı'nda dinî, siyasî ve kültürel farklı kimliklere rastlamak mümkündür. Gazneli Devleti'nin bir Türk hanedan tarafından yönetilmesi sebebiyle dîvân, ağırlıklı olarak Türk kültürünün izlerini taşır. Bununla birlikte Gazneli Devleti'nin kurulduğu toprakların, İran coğrafyası gibi çok farklı kültürlerin birbiriyle kesiştiği geniş bir coğrafyayı kapsadığını da göz önünde bulundurduğumuzda dîvânın birçok kültür ve kimlik için de önemli bir kaynak olduğu görülür. Dolayısıyla dîvân, yüzyıllar boyunca Türk, Fars, Arap ve sair milletlerin önemli şair, edip ve araştırmacıları tarafından okunmuş, mütalaa edilmiştir. Ancak Ferruḥî Dîvânı'nın halihazırda ülkemiz akademik çevrelerince hak ettiği değeri görmediği ve ihmal edildiği de bir vakıa olarak önümüzde durmaktadır.

Biz yukarıda sunduğumuz bu tablodan yola çıkarak Ferruḥî Dîvânı'nı çalışmanın bir ihtiyaç olduğunu düşündük. Bu çalışmamızda Ebû'l-Ḥasan 'Alî bin Cûlûğ-i Ferruḥî-i Sîstânî'nin, Muḥammed Debîr-i Siyâkî tarafından yaklaşık 8.885 beyit olarak neşredilen dîvânını, ayrıca "Zarûret-i Taşhîḥ-i Dubâre-i Dîvân-i Ferruḥî-i Sîstânî", "Taşhîḥ-i Çend Beyt Ez Ferruḥî-i Sîstânî", "Nigerişî der Dîvân-i Ferruḥî-i Sîstânî" adlı

makalelerde Siyâkî'nin hazırladığı dîvânın bazı beyitlerine yönelik tashihleri dikkate alarak şairin düşünce dünyasına, Gazneli Devleti'nin ve yaşanan dönemin ilmî, edebî, siyasî, tarihî ve kültürel yönüne ışık tutmaya gayret gösterdik.

Tezimizin giriş bölümünde şairin yaşadığı dönemin siyasî, sosyal, ilmî ve edebî yönü özet bir şekilde ele alındı. Tezimizin birinci bölümünde şairin dîvânı ve klasik eserlere bağlı kalarak biyografisi ele alındı. Bu bölümde ayrıca şairin seferleri etrafında merhum Prof. Dr. Ahmed Ateş'le başlayıp günümüze kadar süregelen çağdaş ilmî tartışmalar değerlendirildi. Yine şairle Sultan Maḥmûd'un hayatlarının kesiştiği noktalar da çalışmamızın bu bölümünde aktarıldı. Ayrıca Ferruhî'nin ilmî, edebî, dinî yönü, etkilendiği ve etki ettiği şairler de birinci bölümde incelendi.

Çalışmamızın ikinci bölümü dîvânın neşirlerine, yazmalarına ve muhtevasına ayrıldı. Yine bu bölümde dîvânda adları anılan şairler hakkında bilgi verilip onlar hakkında şairin yazmış olduğu beyitler aktarıldı. Dîvânda dinî anlamlar içeren beyitler de incelenerek şairin ve dönemin dinî anlayışı ortaya konulmaya çalışıldı. Bu dönem şairleri arasında şiirde felsefî konular az olsa da dîvânda felsefî anlamlar içeren beyitler, ayrıca dîvânda zikredilen ilimler bu bölümde incelendi. Ferruhî'nin Dîvânı, çoğunlukla kasidelerden müteşekkil olsa da şair, dönemin geleneğine uygun olarak kasidelerinin giriş kısmında tegazzüllere yer vermiştir. Bununla birlikte şair, kasidelere nazaran az da olsa dîvânında rubâilere, terciibendlere yer vermiştir. Bu nazım şekillerinde şair aşk, aşık ve maşuka dair mazmunları işlemiştir. Tezimizin bu bölümünde şairin aşık ve maşuka dair dile getirdiği beyitler de ele alıp değerlendirildi.

Çalışmamızın üçüncü bölümü ise dîvânda anılan memduhlara, mitolojik ve tarihî kahramanlara, Gazneliler devrinde yaşanan tarihî olaylara, dîvânda anılan ülke, şehir ve yer isimlerine ayrıldı. Bu çerçevede başta Gazneli Maḥmûd olmak üzere diğer sultanların, vezir ve emîrlerin saraydaki konumları, ilim ve edebiyata sundukları destekleri, cesaret, cömertlik, kadirşinaslık gibi kişisel nitelikleri, dîvândaki tarihî ve mitolojik karakterler, söz konusu karakterlere dönük ortaya konan tasavvur ve bu tasavvura bağlı olarak memduhların tarihî ve efsânevî karakterlerle mukayesesinin mahiyeti ortaya konuldu. Gazneli Maḥmûd devrinde yaşanan Hindistân seferleri, bu çerçevede şairin bu önemli tarihî hadiselerle dönük verdiği bilgiler de bu bölümde değerlendirildi. Şairin gerek tarihî olaylar gerek farklı vesilelerle andığı hanedan, ülke ve yer isimleri de çalışmamızın bu bölümünde incelendi.

Çalışmamızın dördüncü bölümünde Gaznelilerin dinî ve millî bayramları, gelenek ve merasimleri, ordularının özellikleri ve kullandıkları savaş araç ve gereçleri hakkında bilgiler verildi. Yanı sıra, dîvânda başta Türkler olmak üzere Araplar, Rûmlar, Kürtler ve sair kavimler hakkında ortaya konan tasavvurun incelenmesi de yine dördüncü bölümde gerçekleştirildi.

Bu tez çalışmasının başından itibaren önerileriyle yolumu aydınlatan, sabırla beni destekleyen danışman hocam Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu'na, tavsiyelerinden istifade ettiğim ikinci danışman hocam Prof. Dr. Hicabi Kırılancı'ya, tez izleme kurulunda yer alıp görüşlerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Yusuf Öz'e, Doç. Dr. Abdüsselam Bilgen'e, Doç. Dr. Yakup Şafak'a, çalışmamız ile ilgili görüşlerinden istifade ettiğim Arş. Gör. Dr. Mustafa Özağaç'a, tezimizin tamamlanma sürecinde teknik konularda yardımını esirgemeyen Arş. Gör. Dr. Necmettin Ayan'a, öğrenim hayatım boyunca desteklerini esirgemeyen anne ve babama, tezin hazırlanış sürecinde sundukları destek ve gösterdikleri sabırlarından ötürü eşime ve oğluma en içten şükranlarımı sunarım.

Mahmut CADUK

2022-Haziran

ÖZET

FERRUHÎ-İ SÎSTÂNÎ DÎVANI'NIN TAHLİLİ

Kırıkkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi
(Ortak Doktora Programı)
Danışman: Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU
Ortak Danışman: Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ
Temmuz 2022

Ferruhî-i Sîstânî, (öl. 429-1037) Gazneliler döneminin en önemli kaside şairlerinden biridir. Takriben 8885 beyitlik hacimli bir dîvânın sahibi olan şair, Gazneliler sarayında bulunduğu uzun zaman zarfında başta Gazneli Maḥmûd olmak üzere, şehzâdeler, vezirler ve daha pek çok devlet adamını övmüştür. Bununla birlikte o, Sultan Maḥmûd ile pek çok sefere, savaşa iştirak etmiştir ki, bu seferlerden en önemlileri kuşkusuz Hindistân seferleridir. Söz konusu seferlere dair şairin bizzat şahit olarak aktardığı bilgiler, ehemmiyet bakımından Gazneliler tarihine dair yazılan mensur eserlerden daha az değildir.

Ferruhî'nin Dîvânı'nda İran'ın mitolojik kahramanlarına, tarihî kahramanlara, din büyüklerine yapılan göndermelere sıklıkla rastlanır ki, bu atıflar onun nasıl bir millî ve dinî hissiyat içerisinde olduğunu göstermesi bakımından önemli işaretlerdir. Şairin dîvânında ayrıca pek çok ülke, şehir, yer, hanedan ve ırk isimleri yer almaktadır. Tüm bu bilgiler, dönemin şiirinde söz konusu öğelerin nasıl bir tasavvurla ele alındığını anlamak bakımından ehemmiyeti haizdir. Ferruhî, kasidelerinin tegazzüllerinde, rubai ve terciibendlerinde aşk, aşık ve maşuka dair mazmunlara yer verir. Onun bu mazmunlara yer verişinin keyfiyetini kavramak, bir şiir türü olarak gazelin ve gazel içerisindeki mazmunların tarihsel seyrini anlamak açısından önemli veriler sunar. Bu çalışmada, yukarıda sunduğumuz bilgiler doğrultusunda Ferruhî-i Sîstânî Dîvânı'nın tahlili yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ferruhî-i Sîstânî, Kaside, Dîvân, Gazneliler, Gazneli Maḥmûd, Hindistân Seferleri, İran Mitolojisi.

ABSTRACT

THE ANALYSIS OF FARRUKHİ SİSTANİ'S DÎVAN

Kırıkkale University
Institute of Social Sciences
Department of Persian Language and Literature, Ph. D. Thesis
(Joint PhD Program)
Supervisor: Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU
Co-Supervisor: Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ
July 2022

Farrukhi Sistani (d. 429-1037) is one of the most important eulogy poets of the Ghaznavid period. The poet, who is the owner of a voluminous dîvân of approximately 8885 couplets, praised the princes, viziers, and many other statesmen, especially Mahmud of Ghazni, during the long time he was in the palace of the Ghaznavids. However, he participated in many military expeditions and wars with Sultan Mahmud, the most important of which is undoubtedly the Indian military expeditions. The information about the mentioned military expeditions, which the poet conveyed as a witness, is not less important than the prose works written on the history of the Ghaznavids.

In Farrukhi's Dîvân, references to Iranian mythological heroes, historical heroes and religious leaders are frequently encountered, and these references may be seen as important signs in terms of showing what kind of national and religious feeling he had. The poet's dîvân also includes the names of many countries, cities, places, dynasties, and races. All this information is important in terms of understanding how the mentioned elements were handled in the poetry of the period. Farrukhi includes ingredients about love, lover and beloved in his tegazzuls, rubaies and tercîâts of his eulogies. Comprehending the nature of his use of these ingredients provides important data in terms of understanding the historical course of the ghazal as a type of poetry and the ingredients in it. In this study, in accordance with the information above, the analysis of Farrukhi Sistani's Dîvân is made.

Keywords: Farrukhi Sistani, Eulogy poets, Dîvân, Ghaznavids, Mahmud of Ghazni, Indian Military Expeditions, Iranian Mythology.

KISALTMALAR

bk.	: bakınız
bs.	: basım
çev.	: çeviren
d.	: doğumu, doğum tarihi
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
haz.	: hazırlayan
hk.	: hicrî kamerî
hş.	: hicrî şemsî
İA	: İslâm Ansiklopedisi
MEB:	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
nşr.	: neşreden, neşri
ö.	: ölüm tarihi
s.	: sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
trc.	: tercümesi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: ve benzeri
t.y.	: tarih yok
y.y.	: yayın yeri yok

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada MEB İslam Ansiklopedisi'nin transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır:

Sesli harfler:

ا, آ-آی	ی-ی	و-و	و-و	ی-ی	و-و
â	î	û	e, a	ı, i	u, o

Sessiz harfler:

ا, ع	ب	پ	ت	ث	ج
'	b	p	t	s	c
چ	ح	خ	د	ذ	ر
ç	h	h	d	z	r
ز	ژ	س	ش	ص	ض
z	j	s	ş	ş	z
ط	ظ	ع	غ	ف	ق
ṭ	ẓ	'	ġ	f	q
ك	گ	ل	م	ن	و
k	g	l	m	n	v
ه	ی				
h	y				

Yukarıda belirtilen transkripsiyon sisteminden farklı olarak:

a) Harf- i târif ile gelen Arapça kitap isimlerinin başındaki şemsî ve kamerî harflerin okunuşu belirtilmiştir: Örnek: *Lubâbu'l-Elbâb*. Fakat özel şahıs isimleri ve lakaplarında bu kural uygulanmamıştır: Örnek: 'Abdusselâm, Yemînuddevle.

b) Dîvânda geçen devlet, şehir ve yer isimleri; Farsça ve Arapça eser ve yazar adları transkribli yazılmıştır.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR.....	vi
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
FERRUHÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM	1
1. Siyasî Durum.....	1
2. Sosyal Durum	3
3. İlmî ve Edebî Durum	5
BİRİNCİ BÖLÜM	9
FERRUHÎ-İ SÎSTÂNÎ.....	9
1.1. Hayatı	9
1.1.1. Adı, Mahlası ve Lakapları	9
1.1.2. Doğum Tarihi ve Yeri	10
1.1.3. İlk yılları, Eğitimi ve Gençliği.....	11
1.1.4. Hayatının Dönüm Noktası: Çağâniyân Yolculuğu	14
1.1.5. Gazneliler Sarayına İntisabı ve Sultan Maḥmûd'la Beraberliği	25
1.1.6. Ferruhî ve Sultan Maḥmûd'un Vefatı.....	36
1.1.7. Ferruhî'nin Sultan Maḥmûd Sonrası Yaşamı	46
1.1.8. Ferruhî'nin Ölümü	49
1.2. Ferruhî'nin Edebî Kişiliği	50
1.3. Ferruhî'nin Dinî ve Ahlakî Kişiliği	77
1.4. Ferruhî'nin Örnek Aldığı Edebî Şahsiyetler.....	84
1.5. Ferruhî'yi Örnek Alan Edebî Şahsiyetler	89
1.6. Ferruhî'nin Eserleri	95
İKİNCİ BÖLÜM	97
FERRUHÎ'NİN DİVANI.....	97
2.1. Dîvân'ın Muhtevası ve Önemi	97
2.2. Dîvân'ın Neşirleri	98
2.3. Dîvân'ın Yazma Nüshaları	101
2.4. Dîvân'da yer alan Arapça Kelime ve Terkipler.....	106
2.5. Dîvân'da Anılan Şairler	107
2.5.1. Cerîr bin 'Aṭıyye	108

2.5.2. Dakîkî	108
2.5.3. Ebû'l-'Abbâs-i Rebencenî.....	109
2.5.4. Firdevsî	109
2.5.5. Rûdekî-i Semerkandî.....	112
2.5.6. Şehîd-i Belhî.....	113
2.6. Dîvân'da Dinî Mazmunlar	114
2.6.1. Allah.....	114
2.6.2. Ayetler	116
2.6.3. Râşid Halifeler.....	119
2.6.4. Peygamberler	124
2.7. Divân'da Felsefî ve İlmî Mazmunlar	133
2.7.1. Metafizik/İlahiyat	133
2.7.2. Tabiat / Fizik	135
2.7.3. İslâmî İlimler	137
2.8. Dîvân'da Aşık, Maşuk ve Güzellik Unsurları	138
2.8.1. Seven /Aşık.....	139
2.8.2. Genel Olarak Maşuk.....	147
2.8.3. Sevgilide Güzellik Unsurları.....	151
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	164
DÎVÂN'DAKİ MEMDÜHLAR, TARİHÎ ŞAHSİYETLER, OLAYLAR ve ŞEHİRLER.....	164
3.1. Dîvân'da Memdûhlar	164
3.1.1. Emîr Ebû'l-Muzafer-i Çağânî.....	165
3.1.2. Hâce 'Amîd Es'ad	169
3.1.3. Sultan Maḥmûd	171
3.1.4. Sultan Muḥammed.....	187
3.1.5. Sultan Mes'ûd.....	198
3.1.6. Emîr Ebû Ya'kûb Yûsuf bin Nâşiruddîn	206
3.1.7. Emîr Naşr bin Nâşiruddîn.....	217
3.1.8. Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî.....	219
3.1.9. Ḥasenek Vezîr	224
3.1.10. Ebûbekr-i Ḥaşîrî	229
3.1.11. Ebû Sehl-i Ḥamedevî.....	238
3.1.12. 'Amîdu'l-Melik Ebûbekr-i Kahistânî.....	242
3.1.13. Ebû'l-Ḥasan 'Alî bin Faḫr bin Aḥmed İsferâyînî.....	247
3.1.14. 'Abdurrezzâk bin Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî.....	250
3.1.15. Hâce Ebû Sehl-i Leşken	253

3.1.16. Emîr Ayâz Üymâk.....	258
3.1.17. Ebû Sehl-i 'Irâkî.....	261
3.1.18. Hâce 'Amîd Hâmid bin Muḥammed el-Muhtedî.....	263
3.1.19. Ebû Manşûr Devâtî Karâtegîn.....	264
3.1.20. Hâce Seyyid Ebû't-Ṭayyib bin Ṭâhir.....	266
3.1.21. Hâce Huseyn bin 'Alî.....	268
3.1.22. Hâce Ebû'l-Muẓaffer.....	270
3.1.23. Hâce Manşûr bin Ḥasan-ı Meymendî.....	271
3.1.24. Hâce 'Amîd Seyyid Ebû Aḥmed-i Temîmî.....	273
3.2. Mitolojik Kahramanlar.....	276
3.2.1. Âreş.....	276
3.2.2. Behmen.....	277
3.2.3. Behrâm-ı Gûr.....	277
3.2.4. Bîjen.....	278
3.2.5. Cem / Cemşîd.....	280
3.2.6. Dârâ (III. Dâryûş).....	283
3.2.7. Efrâsiyâb.....	284
3.2.8. Erdeşîr.....	284
3.2.9. Ferâmurz.....	285
3.2.10. Ferhâd.....	286
3.2.11. Ferîdûn.....	286
3.2.12. Gurgîn.....	287
3.2.13. Gîv.....	288
3.2.14. Hûşeng.....	288
3.2.15. II. Hüsrev.....	289
3.2.16. İsfendiyâr.....	290
3.2.17. İskender.....	291
3.2.18. Keşvâd.....	293
3.2.19. Keykubâd.....	294
3.2.20. Keyḥusrev.....	294
3.2.21. Nûşirevân.....	296
3.2.22. Nevzer.....	298
3.2.23. Rustem.....	298
3.2.24. Sâm.....	301
3.2.25. Siyâvuş.....	302
3.2.26. Sohrâb.....	303

3.2.27. Tûs	303
3.2.28. Zâl	304
3.3. Diğer Karakterler	305
3.3.1. Anka	305
3.3.2. 'Antere bin Şeddâd	307
3.3.2. Âşaf bin Berhiyâ	307
3.3.4. Âzer	308
3.3.5. Ebû Cehil / Ebû Leheb	308
3.3.6. Eflâtûn	309
3.3.7. Fir'avun	309
3.3.8. Humâ	309
3.3.9. Hâtem-i Tâî	311
3.3.10. İblîs	313
3.3.11. Kârûn	314
3.3.12. Mânî	315
3.3.13. Meryem	316
3.3.14. Râmâtîn	316
3.3.15. Şeddâd bin 'Âd	317
3.3.16. Uqlîdis (Öklid)	317
3.4. Dîvân'da Tarihî Olaylar	318
3.4.1. On İkinci Hindistân Seferi ve Kannevc'in Fethi	318
3.4.2. On Üçüncü Hindistân Seferi	322
3.4.3. On Dördüncü Hindistân Seferi	341
3.4.5. On Beşinci Hindistân Seferi	342
3.4.6. On Altıncı Hindistân Seferi ve Sûmenâtın Fethi	343
3.4.7. On Yedinci Hindistân Seferi	365
3.4.8. Karahanlılarla Mücadele ve Mâverâünnehir Seferi	368
3.4.9. Cürcân ve Rey Seferleri	376
3.4.10. Kirmân Emîri ile Anlaşma	382
3.5. Dîvân'da Anılan Ülkeler, Şehirler ve Yer Adları	382
3.5.1. 'Aden	383
3.5.2. Ahvâz	384
3.5.3. Âmul	385
3.5.4. Bağdâd	385
3.5.5. Baran	387
3.5.6. Bârî	387

3.5.7. Başra.....	388
3.5.8. Bedeşşân.....	389
3.5.9. Belğ	389
3.5.10. Bust	392
3.5.11. Buğârâ /Semerkand	393
3.5.12. Câbulsâ / Câbulkâ.....	393
3.5.13. Cürcân / Gürgân	393
3.5.14. Çağâniyân	394
3.5.15. Çigil.....	395
3.5.16. Çîn	396
3.5.17. Delvâda	398
3.5.18. Ebû Kubeys Dağı.....	398
3.5.19. Elburz Dağı	399
3.5.20. Ermen.....	399
3.5.21. Endülüs.....	399
3.5.22. Ferhâr	400
3.5.23. Filistîn	400
3.5.24. Ğarcistân	400
3.5.25. Ğazne	401
3.5.26. Gürgenç / Ürgenç.....	405
3.5.27. Mağrib.....	405
3.5.27. Nehrvâle (Anhalvara)	405
3.5.28. Rûm	406
3.5.29. Kûmâr / Berber	407
3.5.30. Fereb	408
3.5.31. Kândahâr.....	408
3.5.32. Kâfiristân (Nûristân)	408
3.5.33. Kannevc.....	409
3.5.34. Kikrâ	410
3.5.35. Kõstantîn (İstanbul).....	410
3.5.36. ‘İrâk	410
3.5.37. İran	411
3.5.38. İsfahân (Sipâhân).....	413
3.5.39. Cûzcân / Güzgânân.....	414
3.5.40. Gîlân	415
3.5.41. Hâbeş	415

3.5.41. Haleb ve Helvân	416
3.5.42. Hazar	416
3.5.43. Hârizm	417
3.5.44. Hicâz	418
3.5.45. Hindistân	419
3.5.46. Hişâr	420
3.5.47. Hotlân.....	421
3.5.48. Horâsân	421
3.5.49. Hoten	422
3.5.50. Karluk (Halluh).....	423
3.5.51. Kâlinçar.....	424
3.5.52. Kâşğar	425
3.5.53. Kây.....	425
3.5.54. Kayrevân.....	426
3.5.55. Kazvîn	426
3.5.56. Keşmîr	426
3.5.57. Kâf Dağı	427
3.5.58. Keter Ovası	428
3.5.59. Kirmân	428
3.5.60. Kîmâk.....	429
3.5.61. Kiş.....	429
3.5.62. Kûbâdiyân	429
3.5.63. Kuzdâr (Kusdar).....	430
3.5.64. Lâhûr	430
3.5.65. Manşûra	431
3.5.66. Mekke	431
3.5.67. Merv	431
3.5.68. Mokrân.....	432
3.5.69. Mısır	432
3.5.70. Mîle	434
3.5.71. Mundehîr	434
3.5.72. Mûltân.....	435
3.5.73. Nesef	435
3.5.74. Nûşâd	436
3.5.75. Rey.....	436
3.5.76. Rûs.....	437

3.5.77. Sâve	437
3.5.78. Sârî	438
3.5.79. Sebâ.....	438
3.5.80. Sedîver	439
3.5.81. Sîklâb	439
3.5.82. Sîstân.....	439
3.5.83. Sind.....	442
3.5.84. Sûmenât	443
3.5.85. Siyâm Dağı.....	444
3.5.86. Şâm.....	445
3.5.87. Şîrâz.....	445
3.5.88. Şûşter	446
3.5.89. Tâîf	446
3.5.90. Tibet	447
3.5.91. Tûrân	448
3.5.92. Türkistân	448
3.5.93. Tûs.....	451
3.5.94. ‘Ummân.....	451
3.5.95. Uḫud Dağı.....	452
3.5.96. Yağmâ.....	453
3.5.97. Yemen	453
3.5.98. Yûnân / Zengistân	454
3.5.99. Zâbulistân / Zâvulistân	454
3.5.100. Zengân (Zencân).....	455
3.6. Dîvân’da Hanedanlar.....	455
3.6.1. ‘Abbâsî Hanedanı	456
3.6.2. Karahitay Hanedanı (Ḥitâ-Ḥân)	460
3.6.3. Çîn Hanedanı	461
3.6.4. Me’mûnîler Hanedanı	462
3.6.5. Roma Hanedanı.....	463
3.6.6. Şaffârî (Ya’kûbî) Hanedanı.....	468
3.6.7. Sâmânî Hanedanı	469
3.7. Dîvân’da Irklar, Kavimler	470
3.7.1. Türk	471
3.7.2. Arap.....	474
3.7.3. Deylemli	479

3.7.4. Habeş	479
3.7.5. Hicâzlı / Şâmlı	480
3.7.6. Hindû	480
3.7.7. Rûs	482
3.7.8. Rûm	482
3.7.9. Kürt	483
3.7.10. Tâtâr	484
3.7.11. İbrânî	484
3.7.12. İranlı	484
3.7.13. Zengî	485
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	487
DÎVÂN'DA GAZNELİ SARAYI VE DEVLET TEŞKİLATI	487
4.1. Dîvân'da Gazneli Sarayı	487
4.2. Dîvân'da Sultanlık Alametleri	489
4.2.1. Hutbe	489
4.2.2. Taht	491
4.2.3. Tâç	496
4.2.4. Bayrak ('âlem, livâ, râyet ve perçem)	500
4.2.5. Nevbet / Davul / Kös	502
4.2.6. Kılıç	504
4.3. Gelenekler ve Merasimler	506
4.3.1. Cülûs / Tahta Çıkış	506
4.3.2. Veliahdlık	510
4.3.3. Hediye / Hilat	511
4.4. Önemli Günler, Kutlamalar ve Tebrikler	516
4.5. Dîvân'da Gazneli Ordusu	522
4.5.1. Dîvân'da Gazneli Ordu Teçhizatı, Savaş Araç, Gereçleri	527
SONUÇ	548
KAYNAKÇA	551

GİRİŞ

FERRUHÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

Pek çok büyük şahsiyet gibi Ferruhî-i Sîstânî'yi tanıyabilmek için de onun doğup yaşadığı dönemi ve muhiti bilmek önemlidir. Hicri V. Yüzyılın sonları ile VI. Yüzyılın başlarında yaşayan şair, Gaznelilerin en parlak dönemini yaşadıkları Gazneli Maḥmûd dönemine şahitlik etmiştir. Bu nedenle çalışmamızın giriş bölümünde genel olarak Gazneli Devleti'nin siyasal, sosyal ve ilmî yönünü kısa ve öz bir biçimde ele alacağız.

1. Siyasî Durum

Gazneli Devleti'nin kuruluş süreci, Sâ mânîler Devleti'nin çöküş süreciyle doğru orantılıdır. Sâ mânî emîri 'Abdûlmelik'in ölümü üzerine Ḥorâsân'da bulunan Sâ mânî ordusunun Türk komutanı Alp Tegîn, başkent Buḥârâ'da tahtın başına geçecek olan kişiyi kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmeye çalıştı ancak bu arzusunda başarılı olamayınca bir grup askeriyle birlikte Ġazneye doğru çekildi. Alp Tegîn ilk önceleri putperest Hindûların yarı kıtasının tam karşısında, Sâ mânîler adına hüküm sürdü. Onun ölümü üzerine 366/977 yılında Sebuk Tegîn, yönetimi devraldı. Onun hükümetinde Gazneliler ganimet ve güç elde etme amacıyla Hindistân'a yönelik akınlar gerçekleştirmeye başladılar.¹

Sebuk Tegîn sonrasında başa geçen Maḥmûd, Sâ mânîler tarafından tanınmayan 'Abbâsî halifesi adına hutbe okutup halifeyle elçi gönderdi. Halife ona "Yemînuddevle ve Emînulmille" lakablarını verdi. Gaznelilerin halifeyle olan iyi ilişkileri, İslâm dünyasındaki meşruiyetleri ve gelişimleri açısından da Gaznelilere önemli fırsatlar sunmuştur.² 'Abbâsîlerin ve Gaznelilerin birbirlerine duydukları karşılıklı güven, o dönemin siyasî atmosferine olumlu katkı sağlamıştır. Bu güven ortamı Ferruhî'nin şiirlerine de yansımıştır:

¹ Bosworth, Clifford Edmund, *Doğuşundan Günümüze İslâm Devletleri*, trc. Hande Canlı, Kaknûs Yay., İstanbul, 2005, s. 388.

² Ḥamdullâh Mustevfî-i Kâzvinî, *Târîḥ-i Guzîde*, Cild-i Evvel, Tsh. Muḥammed-i Rûşen, İntişârât-i Doktor Maḥmûd Efşâr, Çâp-i Evvel, Tahrân, 1394hş., s. 350-351.

بغداد و زانسو هم ترا، بودی کنون گر خواستی لیکن نگهداری همی، جاه امیر المؤمنین³

Eğer istemiş olsaydın, Bağdâd ve ötesi de senin olurdu ancak Emîrul-mu'minîn'in makamına saygı duyuyorsun.

Sâmânîlerin yıkılmasıyla beraber Gazneli Devleti tam bağımsız bir karaktere büründü. Sâmânîler Devleti'nin toprakları Karahanlılar ve Gazneliler arasında bölüşüldü. Maḥmûd, Ḥorâsân bölgesinde iktidarını sağlama aldıktan sonra, Sîstân, Cüzcan, Çağâniyân, Ḥuttel ve Ḥârizm'i hakimiyeti altına aldı. Sonrasında Maḥmûd, putperest olan Gûr bölgesine de hakim oldu.⁴

Maḥmûd dönemi, Gaznelilerin gelenekselleşen Hindistân seferleri için bir dönüm noktası olmuştur. O, Sâmânîler Devleti'nden geriye kalan topraklardaki hakimiyetini sağlama aldıktan sonra hem putperestliği yıkıp İslâm'ı yaymak hem de ganimet elde etmek amacıyla ilki Eylül 1000'de sonuncusu Mart 1027'de olmak üzere Hindistân'a toplam on yedi sefer düzenleyerek bir fütihat zinciri oluşturmuştur. Maḥmûd'un Hindistân seferlerinden en önemlisi 416-417 / 1025-1026 yıllarında gerçekleşen Sûmenât seferi olmuştur. Hindistân'a gerçekleştirdiği seferler ve kazandığı zaferler sebebiyle 'Abbâsî Halifesi el-Kâdir Billâh, Maḥmûd'u birçok kez tebrik etmiştir.

Maḥmûd, Karahanlılar devletiyle de mücadele etmiş, onlara üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Yine o, devleti batı yönünde genişletmiş 'Irâk-ı 'Acem'i Gazneli Devleti'ne dahil etmiştir.⁵

Sultan Maḥmûd'un ölümü ile birlikte Gazneli Devleti'nde taht kavgaları baş göstermiş. Mes'ûd kendisinden önce tahta geçen kardeşi Muḥammed'i mağlup ederek tahta geçmiştir. Devlet idaresinde babası Maḥmûd kadar muvaffak olamayan Mes'ûd, hükümdarlığının ilk yıllarında Karahanlılarla mücadele etmiştir. Öte yandan yükselen bir güç olan Selçuklular, 1035 yılında Gazneli hakimiyetindeki Ḥorâsân'a göç edip, Merv, Serahs, Ferâve arasındaki bölgeye yerleşmiştir. Mes'ûd, Selçukluları bu bölgeden atmak için çok çabaladıysa da, Gazneli ordusu 428/1037, 429/1038 yıllarında Selçuklular tarafından ard arda iki kez mağlup edilir. Bu yenilgiler üzerine Gaznelilerin Ḥorâsân hakimiyeti sona ermiştir. Sonunda Selçuklulardan

³Ferruḥî-i Sîstânî, *Dîvân-i Ḥakîm Ferruḥî-i Sîstânî*, Haz. Muḥammed Debîr-i Siyâkî, İntişârât-ı Zevvâr, 9.bsk., Tahrân, 1393hş., s. 260.

⁴Erdoğan Merçil, *Afganistan ve Hindistân'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014., s. 108-109.

⁵Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA*, 13. Cilt, İstanbul, 1996, s. 480 - 484.

Tûgrûl bey ile Dandanakan'da karşılaşan Mes'ûd'un ordusu bu savaşta da ağır bir yenilgi alınca, Mes'ud ailesi ile beraber Hindistân'a doğru çekilmiştir.⁶

Gaznelilerin Hindistân tarafına çekilmesinin ardından devlet içerisinde taht kavgaları baş gösterdi. Uzun yıllar taht kavgalarıyla meşgul olan Gazneliler, Selçuklular ile 451/1059 yılında barış yaptı. İki devlet arasında yaklaşık 50 yıl yürürlükte olan anlaşmadan istifade eden Gazneliler, Sultan İbrâhîm döneminde Hindistân seferlerine yoğunlaşıp kısmen de olsa başarı elde ettiler. Ancak Gazneliler, gittikçe güçlenen eski rakipleri Gûrlular tarafından 1186 yılında ortadan kaldırıldı.⁷

2. Sosyal Durum

Bilindiği gibi Gazneli Devleti'nde sultan ünvanını kullanan ilk hükümdar Maḥmûd idi. Maḥmûd'a bu ünvan 'Abbâsî halifesi tarafından verilmiştir. Gazneli hükümdarlarına sultan ünvanının "Allah'ın yeryüzündeki gölgesi" olarak kabul edilen 'Abbâsî halifesi tarafından verildiğini düşündüğümüzde, onların sahip oldukları meşruiyeti dine dayandırdıklarını belirtmemiz yerinde olacaktır.⁸ Yine Ferruhî şiirlerinde Sultan Mes'ûd'u, "mü'minlerin emiri" olarak andığı 'Abbâsî halifesinin destekçisi olarak anarak Gazneli Devleti'nin dinî meşruiyetine göndermede bulunur:

نایب پیغمبر و پشت امیر المؤمنین⁹

ناصر دین خدای و حافظ خلق خدای

Allah'ın dininin yardımcısı ve Allah'ın kullarının koruyucudur, Hz. Peygamber'in vekili ve müminlerin emirinin de destekçisidir.

Gazneli hükümdarı devlet içerisindeki en yetkili otorite idi. Dolayısıyla devlet içerisindeki işleyiş bütünüyle onun kontrolünde idi. Hükümdarlar geniş yetkilere sahip olmakla birlikte, onların yetkilerini sınırlandıran tek şey dinî kurallardı. Gaznelilerde hükümdardan sonra en yetkili kişi ḥâce-i bozorg ünvanlı vezirdi. Vezir, hükümdar adına ülkeyi yönetme yetkisine sahipti. Sultan, vezir veya başka görevli şahıslara danışabilir ancak onların fikirlerini bir tarafa bırakıp dilediği gibi hükmedebilirdi.¹⁰

⁶ Erdoğan Merçil, "Gazneliler" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1992, s. 276-277.

⁷ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA*, 13. Cilt, İstanbul, 1996, s. 480 - 484.

⁸ Erdoğan Merçil, "Gazneliler" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 294.

⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 300.

¹⁰ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA*, 13. Cilt, İstanbul, 1996, s. 480 - 484.

Gazneli Devleti'nin saray teşkilatı diğer Müslüman Türk devletleriyle benzer özelliklere sahipti. Gazneli Devleti'nin kurumları üzerinde Sâmânîler Devleti'nin kurumlarının belirgin etkileri bulunur. Sâmânîlerin saray teşkilatı ise 'Abbâsî tesirinde kaldığı için Gaznelilerin saray teşkilatında 'Abbâsî tesirlerinin olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bununla birlikte Gazneli Devleti'nde İslâmiyetten önceki Türk kurumlarına da rastlanmaktadır.

Gaznelilerde yargı işleri kadıların uhdesindeydi. Her şehrin bir kadısı bulunurken, her eyalette ise bir kâdılıkudât bulunmaktaydı. Kadıların halka karşı adil ve dürüst olmaları için onlara yüksek maaşlar verilirdi. Özellikle Sultan Maḥmûd yargıda adalete büyük önem vermiş, kadıları seçerken güvenilir ve adil olmalarına, İslâm hukukunu bilmelerine özen göstermiştir. Ayrıca sosyal sorunları dinlemeleri için sultanların bizzat kendileri Dîvân-ı Mezalim'e başkanlık yapmışlardır.¹¹

Gazneli Devleti'nin kurulduğu yerlerde eski zamanlardan beri çeşitli Türk toplulukları vardı. Daha sonra Gaznelilerin Hind seferleri dolayısıyla Orta Asya'dan Gazneli Devleti'ne ait yerlere göçler gerçekleşmiştir. Gaznelilerin tebaası bu Türkler ve çeşitli etnik kökenli yerlilerden oluşuyordu.¹² Devlet içerisinde Türklerin yanı sıra Farslar, Kürtler, Araplar, Deylemliler olmak üzere birçok farklı kavmin yaşadığı kayıtlıdır. Devleti yöneten hanedanda İranlılık özellikleri bulunsa da Türk bir hanedandır. Ancak devlet yönetiminde ve ordunun içerisinde çok farklı etnik kimliklere rastlanır.¹³ Ferruhî de Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde çok farklı kimliklerin Sultan Maḥmûd'u sevdiklerini dile getirirken devlet içerisindeki farklı kimliklerin bir kısmını zikreder:

از تازی و از دهقان و ترک و ز دیلم¹⁴

گوی که بیکباره دل خلق ربوده ست

Arabından, şehirlisinden, Türkünden, Deylemlisinden tüm halkın kalbini çalmıştır.

Bilindiği gibi Gazneli Devleti'nin ortaya çıkış serüveninin mimarı Türklerdir. Bu Türkler geçmişleri itibariyle Sâmânîler Devleti'nde görevli kimseler oldukları için Sâmânîlere ait teşkilat yapısını yeni devlete taşımışlardır. Gazneliler Nevrûz, Sede, Mihricân gibi geleneksel bayramları sürdürdükleri gibi, dinî bayramlara da gereken

¹¹ Erdoğan Merçil, “Gazneliler” *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 294.

¹² Erdoğan Merçil, “Gazneliler”, *DİA*, 13. Cilt, İstanbul, 1996, s. 480 - 484.

¹³ Erdoğan Merçil, *Afganistan ve Hindistân'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 158.

¹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

hassasiyeti göstermiş, bu bayramlar vesilesiyle ovalarda kutlamalar ve eğlenceler tertip etmişlerdir. Şairler de üzerlerine düşen sorumlulukları getirmek adına kasidelerinde memduhlarının dinî ve geleneksel bayramlarını kutlamışlardır.¹⁵

Gazneli Devleti'nde önemli gün ve kutlamalar arasında padişahın tahta oturması anlamına gelen cülûs gösterilebilir. Bu günlerde hükümdar halka yüklü miktarda bağışta bulunur, ayrıca çarşı, pazarlar süslenir ve törenler tertip edilerek kutlamalar yapılır. Bu kutlamalar dönemin tarihçilerinin yazdıkları kitapların yanı sıra şairlerin kasidelerine de ziyadesiyle yansımıştır. Ferruhî de Sultan Muhammed'in tahta oturması münasebetiyle şunları dile getirmiştir:

برتو و بر زمانه فرخ باد¹⁶

تخت شاهى و پادشاهى و ملك

Padişahlık tahtı, padişahlık ve devlet, sana ve zamana kutlu olsun!

Gazneli Devleti'nin çok milletli bir yapı olmasından ötürü devlet ve halk içerisinde çok farklı diller konuşulmuştur. Devlet içerisindeki konuşma dili ağırlıklı olarak Türkçe ve Farsça olmuştur. Resmi yazışma dili çoğunlukla Farsça olsa da kısmen Arapça da tercih edilmiştir. Gazneliler, çiftçilik, hayvancılık ve ticaretle uğraşan kimselerden topladıkları vergiler, bunun yanı sıra Hindistân seferleriyle elde ettikleri ganimetler ve kendileriyle anlaşma yaptıkları devletlerden aldıkları haraçlarla da iktisadî açıdan kalkınmışlardır.¹⁷

3. İlmî ve Edebî Durum

Gazneli Devleti kazandığı siyasi başarılarla ön plana çıktığı gibi ilmî ve edebî yönden de parlak bir görüntü sergilemişlerdir. Özellikle Sultan Maḥmûd ve Mes'ûd saraylarında ilim adamlarını, şairleri ağırlamış, onlara değer vermişlerdir. Maḥmûd, civar bölgelerdeki şairleri kendi ülkesine gelmeleri yönünde teşvik etmiştir. Onun sarayında yüzlerce şairin bulunduğu dair rivayetler de şairlere verdiği desteği ve önemi göstermektedir.¹⁸

Ferruhî de bir şair olarak onlarca beytinde Gazneli sarayında ilme ve edebiyata verilen önemi ortaya koymuştur. Örneğin Maḥmûd'un ölümü üzerine yazdığı kasidesinde,

¹⁵ Gulâmḥuseyn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, İntişârât-ı 'İlmî, 3.bsk., Tahrân, 1370hş., s. 138-141.

¹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 42.

¹⁷ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA*, 13. Cilt, İstanbul, 1996, s. 480 - 484.

¹⁸ Erdoğan Merçil, "*Gazneliler*" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 298.

yine Maḥmūd'un kardeşi Emîr Ebû Ya'kûb'un Kethüdası Ebû Sehl-i Leşken'i övdüğü kasidesinde onların şairlere verdiği desteğe dair şunları aktarır:

شعرا را به تو بازار برافروخته بود رفتی و با تو بیکبار شکست آن بازار¹⁹

Seninle şairler için pazar canlanmıştı. Gittin ancak gidişinle o pazar birden kesada uğradı.

اهل ادب را به خانه برد و وطن داد علم و ادب را افزود قیمت و مقدار²⁰

Edebiyat ehli olan kimseleri evine götürdü, onlara yurt verdi, ilim ve edebiyatın kıymetini arttırdı.

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere Maḥmūd dönemi, şairlerin desteklenmesi bakımından oldukça önemlidir. Şairlere ve alimlere verilen desteklerin neticesinde bu dönemde pek çok edebî ve ilmî eserler ortaya çıkmıştır. Sultan Maḥmūd'un sarayında dönemin önemli şairlerinden ve Meliku'ş-Şu'arâ olarak anılan "Unşurî, dili ustaca kullanma ve o dönemde yaşanan olayları edebî bir surete aktarabilme bakımından öne çıkmıştır. Yine Gazneliler sarayında himaye edilen şair, alim ve katiplerden biri olan Ebû'l-Feth el-Bustî, Arapça ve Farsça yazdığı hikmet içerikli şiirlerle tanınmış, iki dilde yazabilmesinden ötürü kendisine "Zu'l-lisaneyn" lakabı verilmiştir. Bu dönemin önemli bir diğer şairi olan Menûçihri-i Dâmgânî de Gazneli sarayında himaye görmüş, dîvânında Gazneli Devleti'nin ve dönemin siyasal ve kültürel durumuna dair önemli bilgiler ortaya koymuştur. Tezimizde dîvânını inceleyeceğimiz Ferruhî-i Sîstânî de Gazneliler sarayında himaye edilmiş şairlerden olup dîvânında yaşadığı döneme ve bu dönemin şiirine dair oldukça aydınlatıcı bilgiler vermektedir.²¹

Bu dönemin bir diğer önemli edebî siması kuşkusuz Firdevsî'dir. Firdevsî, Sultan Maḥmūd'a sunmak üzere yaklaşık olarak altmışbin beyitten oluşan *Şâhnâme* adlı eserini yazmıştır. Söz konusu eserin daha çok İran'ın İslâm öncesi kahramanlarını övmesi sebebiyle, Sultan Maḥmūd tarafından kabul görmediği, küçümsendiği²² ve eser karşılığında, Firdevsî'ye cüzi bir maddi karşılığın verildiğine dair farklı anlatılar söz konusu olsa da merhum Prof. Dr. Ahmed Ateş, bu anlatıların asılsız olduğunu belirtir.²³

¹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 92.

²⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s.

²¹ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA*, 13. Cilt, İstanbul, 1996, s. 480 - 484.

²² Maurice Lombard, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, trc. Nezih Uzel, Pınar Yay., İstanbul, 1983.

²³ Ahmed Ateş, "Şâh-nâme'nin Yazılış Tarihi ve Firdevsî'nin Sultân Maḥmūd'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında", *Belleten*, c. XVIII, sayı 12, s. 159-178.

Yine bu dönemde Gaznelilerin himayesinde yetişen diğer şairler arasında, ‘Ascedî, Ġazâirî, Firdevsî, Ebû’l-Ferec-i Rûnî, Senâî, ‘Osmân-ı Muhtârî, Mes‘ûd-ı Sa‘d-ı Selmân, Eşref-i Ġaznevî gibi isimler zikredilebilir.

Gazneliler döneminde öne çıkan ilmî gelişmeler arasında tarih yazıcılığı da önemli bir yer tutar. Sebuk Tegîn ve Sultan Maḥmûd zamanında ‘Utbî tarafından *Kitâbu’l-Yemînî* adlı bir tarih kitabı kaleme alınmıştır. Kitap, Arap dilinde yazılmış olup 412 (1021) yılında tamamlanmış ve Gazneli veziri Aḥmed bin Ḥasan el-Meymendî’ye²⁴ takdim edilmiştir. Bu dönemin bir diğer tarih yazıcısı Gerdîzî de Sultan Maḥmûd dönemindeki olayları anlatan *Zeynu’l-Aḥbâr* adlı bir tarih kitabı yazmıştır. Bu dönemin önemli tarihçi simalarından biri de *Târîḥ-i Beyḥaḳî* adlı eseriyle ünlenen Muḥammed bin Ḥuseyn el-Beyḥaḳî’dir. Bir süre Gaznelilerin himayesinde bulunan ve Türkler hakkında bilgi veren *Tafzîlu’l-Etrâk ‘alâ Sâiri’l-Ecnâd* isimli tarih kitabını kaleme alan İbni Ḥassûl da Gazneliler döneminin önemli tarihçilerindendir.²⁵

Sultan Maḥmûd döneminde artan fetihlere paralel olarak ilmî gelişmeler de artmıştır. O, Ḥârizm’i fethedince, dönemin en önemli bilginlerinden Bîrûnî ve onun üstadlarından Ebû Naşr İbn ‘Irâḳ, ‘Abduşşamed bin ‘Abduşşamed el-Ḥakîm’i, ayrıca Gürgenç’te bulunan Ebû’l-Ḥayr İbnu’l-Ḥammâr adlı filozofu Ġazne’ye getirmiştir. Bîrûnî, Sultanla beraber Hind seferlerine katılmış, bu seferler sırasında Hindistân’daki inançları müşahade etmiş ve bunun neticesinde Hindûlar’ın inanç ve ibadetleri hakkında *Tahḳîḳu mâ li’l-Hind* adlı önemli bir eser kaleme almıştır.²⁶

Gazneliler döneminde ilmî gelişmeler arasında medreseler de önemli bir işleve sahiptir. Sultan Maḥmûd döneminde başkent Ġazne’de medreseler, kütüphaneler inşa edilmiştir. Her ne kadar medrese denilince akla ilk gelen Selçukluların Nizamiye medreseleri olsa da, bu medreselere Gazneli devri medreselerinin kaynak ve örnek olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Bu manada en önemli eğitim kurumları olan medreselerin ilk müessisi Sultan Maḥmûd’tur.²⁷

Gazneliler dönemi mimari bakımından da ön plana çıkmıştır. Sultan Maḥmûd ve Mes‘ûd pek çok eser inşa etmişlerse de bu eserlerden çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Çarşılar, köprüler, su kemerleri ve camiler yaptıran Sultan Maḥmûd’un

²⁴ Bu vezir, Ferruḥî’nin de memdûhlarındandır.

²⁵ Erdoğan Merçil, “Gazneliler” *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 298.

²⁶ Erdoğan Merçil, “Gazneliler”, *DİA*, 13. Cilt, İstanbul, 1996, s. 480 - 484.

²⁷ Palabıyık, M. Hanefî, “Gazneliler’de İlmî Faaliyetler”, *Hindistân Türk Tarihi Araştırmaları*, sayı 1, yıl 1, s. 47-72.

Ğazne'nin kuzeyinde yaptırmış olduğu Bend-i Maħmûdî günümüze kadar varlığını koruyabilmiştir. Sultan Maħmûd'un oğlu Mes'ûd ise mimarideki yeteneğiyle meşhur olmuştur. O, Ğazne'de yaptırdığı sarayın planını bizzat çizmiş, yine bu şehirde bir köprü yaptırmıştır. Gaznelilerin mimaride ulaştıkları bu durum günümüz arkeologlarının da dikkatini çekmiştir. Fransız arkeologları yaptıkları araştırmalarla Bust şehrinde Leşker-i Bâzâr'da, Gazneli saraylarının tüm güzellik ve görkemini ortaya seren büyük bir saray keşfetmişlerdir. Ayrıca Sebuk Tegîn ve Maħmûd'un türbeleri günümüze kadar varlığını koruyabilmiş mimari eserler arasındadır.²⁸

Gazneliler'in İslâm ve Türk tarihindeki en belirgin yönü, Kuzey Hindistân'da fetihler gerçekleştirip, Pencâb gibi merkezlerde İslâm dinini yayma faaliyetleridir. Onların Hindistân'da başlattıkları bu fetih hareketleri, daha sonraki yüzyıllarda bu topraklarda gerçekleşecek olan ilmî faaliyetlerin önünü açmıştır. Gaznelilerin yükseliş devirlerini temsil eden kimseler olarak Sultan Maħmûd ve Mes'ûd, ölümlerinin ardından da hem birer halk kahramanı, hem şairleri ve bilginleri seven, destekleyen kimseler olarak hayırla yad edilmişlerdir.²⁹

²⁸ Erdoğan Merçil, “Gazneliler”, **DİA**, 13. Cilt, İstanbul, 1996, s. 480 - 484.

²⁹ Erdoğan Merçil, “*Gazneliler*” *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 299.

BİRİNCİ BÖLÜM

FERRUHÎ-İ SÎSTÂNÎ

1.1. Hayatı

Ferruhî'nin Dîvânı, şairin hayatı hakkında bize bazı bilgiler sunarken, VI/XII. asrın ortalarında yazılan *Çehâr Maqâle* adlı kitap da şairin hayatına yönelik detaylı ve önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu eserde yer alan bilgiler, daha sonraki tezkire yazarları tarafından da dikkate alınmıştır.

Ferruhî'nin hayatı hakkında araştırma yapan yakın dönem edebiyat tarihi araştırmacıları da öncelikli olarak şairin dîvânını ve *Çehâr Maqâle*'yi esas almışlardır. Bu araştırmacılar, şairin dîvânında yer alan bilgilerden yola çıkarak onun hayatına ışık tutacak bazı tespitler ortaya koymaya gayret etmişlerdir. Tezimizin ilk bölümünde başta şairin dîvânı olmak üzere gerek klasik gerekse modern eserlerden yola çıkarak hayatına ve yaşadığı döneme dair ortaya konulan bilgileri değerlendireceğiz.

1.1.1. Adı, Mahlası ve Lakapları

Adı, Ebû'l-Hasan 'Alî bin Cûlûğ-i Sîstânî, mahlası Ferruhî olan şairin mahlası hususunda şairin şiirlerinde ve kaynak eserlerde farklı bir görüş söz konusu değildir.³⁰ Şairin kendisi de dîvânında Ferruhî mahlasını kullanmaktadır:

کس ندانکه ما چه یافته ایم گو ندانند، فرخی تو بدان³¹

Kimse bilmez bizim ne bulduğumuzu, bilmesinler! Ferruhî, sen bil!

Ferruhînin babasının adı hususunda kaynaklar arasında farklılıklar mevcuttur. *Çehâr Maqâle*³² ve *Lubâbu'l-Elbâb*'da³³ babasının adı Cûlûğ olarak geçerken *Heft İklîm*'de

³⁰ Bedî'uzzamân Furûzânfer, *Suhen u Suhenverân*, İntişârât-ı Zevvâr, Tahrân, 1387hş., s. 115. Ferruhî'nin künyesi ve adı hususunda tezkire yazarları ittifak içerisinde. Bk. Naşrullâh İmâmî, *Pernîyân-ı Heft Reng Tahlîlî ez Zindegî ve Şi'r-i Ferruhî-i Sîstânî ba Guzîde-i Eş'âr*, İntişârât-ı Câmî, 10. bsk., Tahrân, 1392hş.

³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 266.

³² Nizâmî-i 'Arûzî, *Çehâr Maqâle*, tsh. 'Allâme Muhammed-i Kazvînî, İntişârât-ı Mu'în, Tahrân, 1388hş., s.137.

³³ Muhammed-i 'Avfî, *Lubâbu'l-Elbâb*, tsh. 'Azîzullâh 'Alizâde, İntişârât-ı Firdevs, Tahrân, 1391hş., s. 260.

Cûlû³⁴, *Âteşkede-i Âzer*³⁵, *Mecma 'u'l-Fuşahâ*³⁶ ve *Reyhânetu'l-Edeb*'de³⁷ Kulû', *Kâmûsu'l-A'lâm*'da³⁸ ise Gulluk olarak geçer. Divânda babasının adı anılmadığı için şair hakkında araştırma yapan kimseler tezkire kitaplarına müracaat etmişlerdir. Tüm bu isimleri değerlendiren Muhammed-i Mu'în, Kulû' kelimesinin büyük bir ihtimalle yazım yanlışı olduğunu belirtir. Gulluk veya kulluk ismini de değerlendiren Mu'în, bu kelimenin Türkçe olduğunu, Farsçada "hidmet (hizmet)" anlamında olduğunu, ancak bunun özel bir isim olarak pek uygun olmadığını ifade eder. Bir diğer isim olan "Cûlûğ"u da değerlendiren Mu'în, bu ismin "Cûluğ" ve "Cûlûk" ile birlikte pamuk dokuyan, "Cûlukî"nin ise pamuk giyinen anlamına geldiğini ifade eder. Mu'în, tüm bu seçenekler arasında şairin babasının adının dokumacı (bâfende, nessâc) anlamında kullanılan Cûluğ, "Cûlûk olma ihtimalinin en kuvvetli ihtimal olduğunu belirtir.³⁹

Merhum Prof. Dr. M. Fuad Köprülü ise Ferruhî'nin babasının eski kaynaklara göre Culug olduğunu ve bu ismin kesin olarak Türkçe olduğunu belirtse de herhangi bir kaynak adı vermez, ayrıca kelimeyi transkribe etmez.⁴⁰

Ferruhî, klasik eserlerde farklı lakablarla anılmıştır. *Hadâîku's-Sihr*'de şair için "Emîr Ferruhî"⁴¹ denilirken Devletşâh-ı Semerkandî, şair için "üstâd ve meliku'l-kelâm" sıfatlarını kullanır.⁴² Yine *Mûnîsu'l-Ahrâr*'da⁴³ Ferruhî, "meliku's-su'arâ" olarak anılırken, *Târîh-i Beyhakî*'de ise "üstâd Ferruhî" olarak anılır.

1.1.2. Doğum Tarihi ve Yeri

Ferruhî'nin doğum tarihine dair klasik kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Prof. Dr. Ahmed Ateş, şairin 405-406 / 1014-1015 yılında Çağâniyân'a

³⁴ Emîn Ahmed-i Râzî, *Heft İklîm*, tsh. Seyyid Muhammed Rıza Tâhirî, İntişârât-ı Surûş, Çâp-ı Dovvum, Cild-i Evvel, Tahrân, 1379hş., s. 307.

³⁵ Lutf'âlî Beyg Âzer, *Âteşkede-i Âzer*, tsh. Hasan Sâdât Nâsırî, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân, 1338hş., s. 425.

³⁶ Rızâ Kulî Hân, *Mecma 'u'l-Fuşahâ*, [t.y.], [y.y.], s. 439.

³⁷ Mîrzâ Muhammed 'Alî Muderrîs, *Reyhânetu'l-Edeb*, Çâphâne-i Şafak, Cild-i Çehârrum, Çâp-ı Devvom, Tebrîz, [t.y.], s. 318.

³⁸ Semseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Mehran Matbaası, c. 5, İstanbul, 1314hş. s. 3381.

³⁹ Ahmed 'Alî İmâmî Efşâr, *Guzîde-i Eş'ar-ı Ferruhî-i Sîstânî*, Neşr-i Kaṭre, Çâp-ı Şeşum, Tahrân, 1383hş., s. 19. Ayrıca bk. Gulâmhusayn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî Bahşî der Şerh-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şî'r-i Ū*, İntişârât-ı İlmi, Çâp-ı Sevvom, Tahrân, 1370hş., s.3.

⁴⁰ M. Fuad Köprülü, "Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", *Belleten*, c. VIII, sayı 31, 1944, s.421-452.

⁴¹ Reşîduddîn-i Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Deḡâîku's-Ş'îr*, tsh. 'Abbâs İkbâl, Matba'a-i Meclis, Tahrân, s. 87.

⁴² Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkiretu's-Şu'arâ*, tsh. Edward Brown, İntişârât-ı Esâfir, Tahrân, 1382hş., s.55.

⁴³ Muhammed bin Bedru'l-Câcermî, *Mûnîsu'l-Ahrâr fî Deḡâîki'l-Eş'âr*, Haz. Mîr Şâlih Ṭabîbî, Çâp-ı İttihâd, y.y., 1337hş., s. 130.

gittiğini kendisinin ortaya koyduğunu, ayrıca klasik eserlerde şairin evlendikten hemen sonra Çağâniyân yolculuğuna çıktığının bilindiğini belirtir. Bu veriler ışığında şairin 20 yaşında evlendiğini varsayan Ateş, Çağâniyân'a gittiğini öne sürdüğü tarih olan 405-406 yılından 20 yılı çıkararak şairin doğum tarihinin 380-385 / 990-995 yılları aralığında olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu ifade eder.⁴⁴ Ancak şairin Çağâniyân'a gidiş tarihine dair Ateş'e yapılan itirazlar ve bu itirazların ilmî açıdan kuvvetli oluşu, Ateş'in tarihlendirmesinin doğruluğuna gölge düşürmektedir. Bu konuyu Ferruhî'nin Çağâniyân seferini anlattığımız bölümde tafsilatlı bir şekilde ele alacağız.

Başta Nizâmî-i 'Arûzî olmak üzere⁴⁵ tezkirecilerin çoğu, Ferruhî'yi Sîstânî⁴⁶ olarak kabul etmişlerdir. Ancak Devletşâh-ı Semerkandî tezkiresinde onun vatanını Tirmiz⁴⁷ olarak gösterse de bu görüş, şairin dîvânındaki ifadelerle çelişmekte olduğu için yanlıştır. *Reyhânetu'l-Edeb* adlı eserdeyse şairin doğum yeri olarak Tirmiz ve Sîstân arasında kararsız kalınmıştır.⁴⁸ Şairin yaşamı hakkında eldeki en sağlam kaynak olan dîvânı bu hususta bizleri aydınlatmaktadır. Ferruhî, Sîstânî olduğunu dîvânında açıkça ifade eder:

من قیاس از سیستان آرم که آن شهر منست
وز پی خویشان ز شهر خویشان دارم خبر
شهر من شهر بزرگست و زمین نامدار
مردمان شهر من در شیر مردی نامور⁴⁹

Ben, benim şehrim olan Sîstân'ı örnek gösteriyorum. Yakınlarım vesilesiyle şehrimden haber alıyorum.

Benim şehrim büyük bir şehirdir ve meşhur bir yerdir. Benim şehrimin insanları aslan yürekli olmalarıyla bilinir.

1.1.3. İlk yılları, Eğitimi ve Gençliği

Ferruhî'nin çocukluk yıllarına ve eğitimine dair elde herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak onun Sîstân'ı terk ederken yazmış olduğu “Bâ Kârvân-ı Hulle” adlı ilk kasidesinden ve bu kasidesinde şiir hakkındaki düşüncelerini çok iyi bir şekilde aktarmasından, yine bir sonraki kasidesinde Dağgâh'ı çok başarılı bir şekilde tavsif

⁴⁴ Ahmed Ateş, “*Farruxî Çağaniyan'a Ne Zaman Gitti?*”, Şarkiyat Mecmuası IV, (1961), s. 23-32.

⁴⁵ Nizâmî-i 'Arûzî, *Çehâr Makâle*, s. 137.

⁴⁶ Muhammed-i 'Avfî, *Lubâbu'l-Elbâb*, s. 260.

⁴⁷ Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, s. 55.

⁴⁸ Mîrzâ Muhammed 'Alî Muderrîs, *Reyhânetu'l-Edeb*, s. 318.

⁴⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 194.

etmesinden⁵⁰ ve ayrıca Nizâmî-i ‘Arûzî’nin Ferruhî hakkında “*iyi şiir söyleyip çeng çalardı*”, “*hüzünlü ve hoş sesiyle şu kasideyi okudu*”⁵¹ tarzında cümleler sarf etmesinden Ferruhî’nin henüz başlangıç aşamasında bile iyi şiir yazma yeteneğine sahip olduğunu anlayabiliyoruz. Böyle bir kabiliyete sahip bir kimsenin bir şekilde ciddi bir tahsil geçmişinin olması akla uygun olandır. Ancak şairin bu tahsil geçmişinin keyfiyetine dair elimizde herhangi bir bilgi yoktur.

Devletşâh, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ* adlı eserinde Ferruhî’nin eğitim geçmişine dair bazı bilgiler vermiş ve onu ‘Unşurî’nin talebesi olarak göstermişse de bu bilgi, tarihsel gerçeklerle uyuşmadığı için yanlıştır. Çünkü ‘Unşurî’nin Sîstân’da bulunmadığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra Ferruhî, Gazneliler sarayına intisap ettikten sonra ‘Unşurî ile karşılaşmıştır ki, bunun çok öncesinde zaten yetkin bir şair olarak kabul görmüştür.⁵²

Ferruhî’nin çocukluk yılları ile ilgili elimizde herhangi bir bilgi olmasa da ilk gençlik yaşamına dair bilgiler, tezkire kitaplarında mevcuttur. Onun yaşamı hakkında bilgi veren ilk kitap olma özelliğine sahip *Çehâr Maqâle*’de şairin gençlik yaşamına dair şu bilgilere yer verilir:

“Sîstânlı olan Cûlûğ’un oğlu Ferruhî, Emir Halef-i Bânû’nun kölesiydi. Şairlikte son derece yetenekliydi. Güzel şiir söyler ve iyi çeng çalardı. Sîstândaki çiftlik sahiplerinden birinin yanında çiftçilikle meşguldu. Çiftlik sahibi ona her sene 200 kile tahıl ve 100 dirhem gümüş veriyordu. Ancak bu (ücret) ona yeterli gelmiyordu. Evlendikten sonra harcamaları artan Ferruhî, bu miktarla geçinemez oldu.

Yukarıda Ferruhî hakkında bilgiler veren Nizâmî-i ‘Arûzî, onun iyi bir şair olduğunu, iyi çeng çaldığını ve bir çiftçinin yanında ücretli olarak çalıştığını belirttikten hemen sonra evlendiğinden, evliliği neticesinde geçim sıkıntısı yaşadığından söz eder. Nizâmî-i ‘Arûzî, evlilik sonrası süreçte maddi zorlukları aşma gayretinde olan Ferruhî’nin yaşamına dair şunları anlatır:

Sîstân’da (maddi olarak) kendisine destek olacak kimsesi olmadığı için Ferruhî, halini efendisine açıkladı ve “masrafım arttı, cömert efendim,

⁵⁰ Gulâmhusayn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî Bahşî der Şerh-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi‘r-i Ū*, s. 6.

⁵¹ Nizâmî-i ‘Arûzî, *Çehâr Maqâle*, s. 137.

⁵² Zebîhullâh-i Şafâ, *Tarîh-i Edebiyyât der Îrân*, Cild-i Evvel, İntişârât-ı Firdevs, Çâp-i Bîstüm, Tahrân, 1392hş., s. 532.

masraflarımı karşılamak için tahılını 300 kile ve gümüşümü de 150 dirhem yapar mısınız?” dedi. Efendisi onun bu talebini bildiren yazının arkasına isteğini kabul etmediğini yazdı. Böylece tamamen ümitsiz olan Ferruhî, gelip gidenlerden himayesine sığınabilecek birini soruşturdu.⁵³

Yukarıda Nizâmî-i ‘Arûzî’nin anlattıklarından anlaşılacağı üzere Ferruhî, çözüm için yanında çalıştığı kişiden ücretini arttırmasına yönelik bir istekte bulunmuştur. Ancak isteği kabul görmeyen Ferruhî, efendisinden tamamen ümidi kesince Nizâmî-i ‘Arûzî’nin de aktardığı üzere himayesine sığınabileceği birini aramıştır.

Nizâmî-i ‘Arûzî’nin verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere Ferruhî, daha genç yaşlarında evliliğe adım atmıştır. Ancak Ferruhî, sonraki yıllarda Sultan Maḥmûd’un sarayına intisap ettikten sonra Emîr Yûsuf için yazmış olduğu kasidelerinden birinde evlenmek istediğini belirtir:

خلعت تومرا بزرگی داد	وین بزرگی بماند تا محشر
زن کنم تا مرا پسر باشد	وین بماند زمن بدست پسر ⁵⁴

Senin hilatin bana yücelik verdi ve bu yücelik mahşere kadar kalacak. Çocuğumun olması için evleneyim ve bu (yücelik) benden çocuğuma kalsın.

Aḥmed ‘Alî İmâmî Efşâr’a göre yukarıdaki beyitten anlaşılan Ferruhî’nin Sîstân’da iken evlendiği kişi ile artık evli olmadığıdır.⁵⁵ Ancak şairin ifadesinden yola çıkarak Çağâniyân’da evlendiği kişi ile artık evli olmadığı sonucuna varmak doğru değildir. Çünkü o dönem koşullarında Ferruhî’nin birden fazla eşinin olma olasılığı da göz ardı edilmemelidir. Efşâr’ın da tespit ettiği üzere Emîr Muhammed için yazmış olduğu kasidesinden yola çıkarak şairin ilerleyen yıllarda en azından bir çocuk sahibi olduğunu söyleyebiliriz:

ازان عطا که به من داد اگر بمانده بدی	به سیم ساده بر آوردمی در و دیوار
به وقت بازی، اندر سرای، کودک من	بسان خشت همی باز گسترده دینار ⁵⁶

Bana verdiği o bağışlar kalsaydı kapısı ve duvarı saf gümüşten (bir ev) yapardım. Sarayda oyun zamanında benim çocuğum, dinarı kerpiçler gibi dizerdi.

⁵³ Nizâmî-i ‘Arûzî , *Çehâr Maḳâle*, s. 138.

⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 134.

⁵⁵ Aḥmed ‘Alî İmâmî Efşâr, *Guzîde-i Eş‘ar-ı Ferruhî-i Sîstânî*, s. 24.

⁵⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 115.

1.1.4. Hayatının Dönüm Noktası: Çağâniyân Yolculuğu

Nizâmî-i ‘Arûzî’den aktardığımız üzere Ferruhî, Sîstânlı bir köylünün yanında çalışırken evlenmesiyle birlikte geçim sıkıntısı yaşamıştır. Bunun üzerine şair, bir çıkış yolu arayışında olmuştur. Hem şiir yazma hem de çeng çalma kabiliyetine sahip olan Ferruhî, bu hünnerleri karşılığında kendisine destek verecek bir hami arayışına girmiştir. Nihayetinde Ebû’l-Muzaffer-i Çağânî isimli emirin şairleri koruyup desteklediği haberini alan Ferruhî, Sîstân’dan Mâverâünnehir’e doğru gitmekte olan bir kumaş kervanına katılarak Çağâniyân sarayının yolunu tutmuştur.⁵⁷

Ferruhî’nin hayatı hakkında bilgi veren tezkire yazarlarından hiçbiri, onun Çağâniyân’a gidiş tarihi hakkında herhangi bilgi vermemişlerdir. Bu durum, çağdaş araştırmacıların dikkatinden kaçmamıştır. Özellikle merhum Ahmed Ateş’in ortaya koyduğu tarihlendirme sonrasında bu konu, ilmi çevrelerin ilgisine mazhar olmuştur. Ateş’e cevap veren edebiyat tarihçileri, çeşitli iddialar ortaya atarak hem onun tarihlendirmesine itirazda bulunmuşlar hem de yeni tarihlendirmeler ortaya koymuşlardır. Ancak bu tarihlendirmelerin, çoğunlukla şairin dîvânındaki şiirlerden yola çıkılarak yapılması ve her bir araştırmacının birbirini nakzetmesi dolayısıyla kesinlik içerdiğini söylemek güçtür. Oluşan bu belirsizliğin en önemli nedeninin şiir dilinin sahip olduğu muğlaklık olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Ahmed Ateş, Ferruhî’nin Çağâniyân’a ne zaman gittiğine dair kendisinin ortaya koyduğu tarihlendirmeden önce, yakın dönem edebiyat tarihçilerinden hiçbirinin bu konuda bir tespit yapmadığından söz eder. Örneğin E. G. Brown, *A Literary History of Persia* adlı kitabında daha çok Nizâmî-i ‘Arûzî’nin verdiği bilgilerle iktifa etmiştir.⁵⁸ Furûzânfer ise *Suhen u Suhenverân* adlı eserinde Ferruhî’nin Çağâniyân’a gidiş tarihine dair herhangi bir bilgi vermemiştir.⁵⁹

Ferruhî hakkında kıymetli çalışmalara imza atan merhum Ahmed Ateş, şair hakkında ortaya konulması gereken en basit ve lüzumlu bilgilerin dahi meçhul olduğunu belirterek onun Çağâniyân sarayına hangi tarihte gitmiş olabileceğine dair elde ettiği veriler ışığında çıkarımda bulunmaya çalışır. Bu amaçla Ateş, ilk olarak şairin Çağâniyâna ne zaman gittiğine dair görüşler ortaya atan Hellmut Ritter’in görüşünü

⁵⁷ Nizâmî-i ‘Arûzî , *Çehâr Makâle*, s. 138.

⁵⁸ Edward G. Browne, *A Literary History of Persia*, Vol. II, Cambridge, 1951, s. 124.

⁵⁹ Furûzânfer, *Suhen u Suhenverân*, s. 115.

değerlendirir. Ritter, İslâm Ansiklopedisi'nin Türkçe neşrine yazmış olduğu "Ferruhî" maddesinde şunları dile getirir:

*"Çağâniyân valisi Ebû'l-Muzaffer'in yanına gitti ... o zaman yeni evlenmiş olan şairin bu kasideyi yani Dağgâh kasidesini en erken 369 hş. (979 m.)'da söylediği Dağîkî maddesinde gösterilmiştir. Daha sonra Gazneli Maḥmûd'un saray şairleri zümresine dahil oldu."*⁶⁰

Ritter, İslâm Ansiklopedisi'ne yazmış olduğu "Dağîkî" maddesinde ise şunları dile getirir:

*"Bununla beraber Dağgâh kasidesi Ferruhî'nin ilk kasidelerindendir; eğer 429'da ölen Ferruhî'nin 80 yaşında vefat ettiğini ve bu kasideyi söylediği vakit 20 yaşında olduğunu kabul edersek, bu kasidenin tarihi 369 olabilir."*⁶¹

Ateş, Ritter'in şairin Çağâniyân'a gidiş tarihine dair verdiği bilgilerin tamamen faraziyeyle dayandığını dile getirir. Ateş, ilk itirazını Ritter'in Ferruhî'nin ölüm yaşına dair verdiği bilgiye yapar. Ateş'e göre Ritter'in Ferruhî'nin ölüm yaşı olarak 80 yaşını belirlemesi oldukça abartılıdır. Ateş, o dönem ortalama insan ömrünün günümüze kıyasla oldukça kısa olduğunu belirttikten sonra şair Lebîbî'nin Ferruhî'nin genç yaşta öldüğünü haber veren dizelerini Ritter'in iddialarına cevap olarak sunar. Lebîbî şunları söyler:

گر فرخی بمرد، چرا عنصری نمرد	پیری بماند و جوانی برفت زود
فرزانه یی برفت و ز رفتش هر زیان	دیوانه یی بماند و زماندش هیچ سود

Ferruhî öldüyse 'Unşurî neden ölmedi? Yaşlının biri kaldı, gencin biri erkenden gitti. Akıl ehli biri gitti; onun gidişi büyük bir kayıptır. Delinin biri ise kaldı, kalmasının hiçbir faydası yok.

Ateş, makalesinde Ferruhî'nin hangi tarihte Çağâniyân'a gittiğine dair görüşler belirten Zebîhullâh-ı Şafâ'nın görüşlerini de inceler. Şafâ, Ferruhî'nin Dağîkî'nin ölümünden sonra Çağâniyân sarayına gittiğini yine şairin dîvânındaki ifadelerden⁶² çıkarır. Sonrasında Şafâ, Dağîkî'nin ölüm tarihinden hareketle şairin 369hk.'dan sonra Çağâniyân'a gitmiş olması gerektiğini, bu tarihin ise Ebû'l-Muzaffer-i Çağânî'nin amcasını yenip yönetime ikinci defa geldiği tarihte olması gerektiğini belirterek şairin

⁶⁰ Hellmut Ritter, "Ferruhî", *İA*, c.3, Meb Yay., İstanbul, 1964, s. 573-574.

⁶¹ Hellmut Ritter, "Dağîkî", *İA*, c.4, Meb Yay., İstanbul, 1963, s. 462-464.

⁶² Zebîhullâh-ı Şafâ, *Tarih-i Edebiyyât der İrân*, s. 534.

Çağâniyân'a gidiş tarihinin 380 yahut 381hk. yılında olduğunu belirtir. Ancak Ateş, Şafâ'nın da Ritter gibi faraziyeyle dayandığını belirtir. Ona göre Şafâ'nın verdiği tarihleri doğru kabul edersek Ferruhî'nin Sultan Maḥmûd'un 421hk. yılındaki ölümü sırasında 58-60'lı yaşlarda olduğunu kabul etmek zorunda kalırız ki, bu durumda Lebîbî'nin Ferruhî'nin genç yaşta öldüğüne dair şahitliğini yok saymamız icap eder. Ateş, Lebîbî'nin şahitliğiyle yetinmeyerek Ferruhî'nin Sultan Maḥmûd'un ölümü esnasında henüz genç olduğunu bizzat şairin kendi dîvânından da delillendirir:

تا بدو بخشمی جوانی و جان⁶³

کاشکی چاره دانمی کردن

Keşke gençliğimi ve canımı ona bağışlayabilmenin bir yolunu bulabilseydim.

Ateş, Ritter ve Şafâ'nın tarihlendirmelerinin sıkıntılı olduğunu, bu durumu aşmanın tek çaresinin ise şairin Çağâniyân'a gidişi için daha muahhar bir tarih bulmamız olduğunu belirtir. Ateş, yeni bir teori ortaya atmaktansa şairin kendi dîvânında mevcut olan bilgileri esas alıp tarihlendirme sorununun üstesinden gelinebileceğini belirtir. Ateş, aşağıdaki beyitlerde şairin bizzat kendisinin hangi tarihte Çağâniyân'a gittiğinin işaretini verdiğini belirtir. Ferruhî, Ebû'l-Muzaḥfer-i Çağânî için yazdığı kasidede şunu söyler:

وین فصل فر خجسته و نوروز دلستان⁶⁴

فرخنده باد بر ملک این روزگار عید

Bu bayram günü, bu yeni kutlu mevsim ve gönül çelen Nevruz padişaha kutlu olsun!

Ateş, yukarıdaki beyitte Ferruhî'nin hem Nevruz'u hem de dinî bir bayramı aynı beyit içerisinde tebrik etmesinden hareketle dinî ve geleneksel iki bayramın aynı zamana tesadüf ettiğini belirtir. Ateş'e göre yukarıdaki beyitte yer alan “vav” atıf “vav”ıdır. Dolayısıyla iki ayrı kelime olarak kabul edilmelidir. Ancak Ferruhî'nin kastettiği bayramın hangi bayram olduğuna dair bir kayıt olmadığı için bu bayram, Kurban bayramı da Ramazan bayramı da olabilir. Ateş, Ferruhî'nin ölüm yılı olarak kabul edilen 429hk. tarihi öncesi tarihlerde hangi dinî ve geleneksel bayramların tesadüf ettiğini araştırır. Araştırmaları neticesinde Ateş, 412hk. / 1022 tarihinde Kurban Bayramının birinci gününün 18 Mart'a, son günü olan dördüncü gününün ise 21 Mart'a tesadüf ettiğini saptar. Dolayısıyla Ateş, Ferruhî'nin bu şiiri bu tarihte söylemiş olabileceğini belirtse de şairin Sultan Maḥmûd'un Hezâresb'i fethi neticesinde yazmış

⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 123.

⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 331.

olduğu şiirin 408hk. yılında yazılmış olması gerektiğinden hareketle bu tarihin reddedilmesi gereken bir tarih olduğunu belirtir.

Bir diğer ihtimali de değerlendiren Ateş, Ferruhî'nin kastettiği bayramın Ramazan bayramı olabileceğinden hareketle, 405hk. yılında 1 Şevvalin 25 Mart'a, 406hk. yılında ise 13 Mart'a tesadüf etmesinden dolayı bu şiirin bu tarihte de söylenmiş olabileceğini belirtir. Bu durumda Ateş'e göre şairin Çağâniyân'a gidişi 405-406hk. yıllarına denk gelir.

Ateş'e göre, Çağâniyân seferi için tespit ettiği 405-406hk. / 1014-1015 yılı şimdiye kadar teklif edilen yıllardan çok muahhar olsa da o dönemki hadiselerle çok mükemmel bir şekilde uyum göstermektedir. Ferruhî, Ritter'in de dediği gibi evlendikten sonra Çağâniyân'a gitmiştir. Bu durumda şairin Çağâniyân'a gidişi sırasında en fazla 20 yaşında olması gerekir. Maḥmûd'un ölümü esnasında da gençliğini ona bağışlamak istediğini söylemesinden, ayrıca şair Lebîbî'nin Ferruhî'nin genç yaşta öldüğüne dair şahitliğinden, onun Sultan Maḥmûdun ölümünde dahi gençlik devresinde olduğunu anlıyoruz. Buna göre Ateş, Ferruhî'nin hem iki bayramın tesadüf ettiği sırada yazmış olduğu şiirden hem de Maḥmûd'un hastalığı esnasında yazmış olduğu şiirdeki bilgiden yola çıkarak onun Çağâniyân'a gidiş tarihini 405-406hk. olarak netleştirir. Ateş, şairin 20 yaşında evlendiğini kabul ederek, onun 385-392hk. yıllarında doğmuş olabileceğini de belirtir.

Ancak Muhammed-i Dihkânî, Ateş'in aksine başka tarihlendirmeler ortaya koyar. Dihkânî, Ferruhî'nin vezir Ḥasan-ı Meymendî için yazdığı bir kasideden yola çıkar. Bu kasidenin yazılışı, Ḥasan-ı Meymendî'nin vezirliğinin ikinci dönemine takabül etmektedir. Ḥasan-ı Meymendî'nin vezirliğe tekrar geliş tarihi ise 422hk. yılının safer ayına denk gelmektedir. Ferruhî, söz konusu kasidenin bir beytinde şunu dile getirir:

يکروز مانده باز ز ماه بزرگوار آيين مهر گان نتوان کرد خواستار⁶⁵

Yine bir gün kaldı geriye yüce aydan, Mihricân bayramının zevki arzulanamaz.

Dihkânî'ye göre, Ḥasan-ı Meymendî'nin vezirliğe atandığı yıl belli olduğuna göre, yukarıdaki beyitte de büyük aydan bir gün kaldığı belirtildiğine göre, bu şiirin yazılış tarihi 29 Ramazan 422hk. tarihidir. Bu tarih şemsi yıl olarak ise 410 yılının Mihr ayının

⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 153.

ikinci gününe denk gelmektedir. Aynı kasidenin bir başka beytinde ise Ferruhî, şunu dile getirir:

من بنده راکه خدمت من بیست ساله است از فر خدمت تو پدید آمده یسار⁶⁶

Yirmi yıllık hizmeti olan ben kulun için rahatlık senin hizmetinin nuruyla ortaya çıktı.

Dihkânî, yukarıdaki beyitte Ferruhî'nin yirmi yıldır Hasan-ı Meymendî'nin hizmetinde olduğunu belirtmesinden ve kasidenin 422hk. yılında söylendiğinin bilinmesinden hareketle, 422hk.'den 20'yi çıkarır ve Ferruhî'nin Ġazne sarayına 402hk. yılında gittiğinin anlaşıldığını belirtir. Dolayısıyla Ateş'in Ferruhî'nin Çağâniyân'a 405- 406hk. yılında gittiğine dair görüşü Dihkânî'ye bakılırsa yanlışlanmış olur.⁶⁷

Reşîd Yâsemî ise Ferruhî'nin seçme şiirlerine yazdığı şerh-i ahval bölümünde Ferruhî'nin hangi tarihte Gazneliler sarayına gittiğinin bilinemeyeceğini belirtir. Yâsemî, Dihkânî'nin Hasan-ı Meymendî'nin vezirliğe atanmasından hareketle yaptığı tespitleri ve Hasan-ı Meymendî için yazdığı şiirdeki “yirmi yıllık hizmet” ifadesini Dihkânî'den çok önceleri dile getirmiştir. Ancak Dihkânî gibi iddialı cümleler kurmaz. Çünkü ona göre Ferruhî'nin şiirinde geçen “yirmi yıllık hizmet” ifadesi, şiirsel bir ifade olduğu için kesinlik belirttiğini söylemek güçtür.

Dihkânî, tarihlendirmesine bir başka delil olarak Mes'ûd için yazılmış olan bir kasideyi sunar. Söz konusu beyit şu şekildedir:

روز عید رمضانست و سر سال نوست هر دو فرخنده کناد ای ملک ایزد بتو بر⁶⁸

Ramazan bayramı günüdür ve yeni yılın başıdır. Allah, her ikisini de sana kutlu kılsın ey padişah!

Dihkânî'ye göre bu kasidede şair, açık bir şekilde Ramazan bayramı ve Nevrûzun tesadüf ettiğini ortaya koymaktadır. Dahası Mes'ûd'un ömrü boyunca sadece bir defa Şevval ayının ilk günü Nevrûz günü olan Ferverdin ayının birinci gününe denk gelmiştir ki, bu 406hk. tarihidir. Bu durumda Ateş'in Ferruhî'nin Çağâniyân'a gidiş tarihi olarak belirlediği tarih, Dihkânî için Gazneli sarayında olduğu vakittir. Görüldüğü gibi Dihkânî'nin tarihlendirmesi, Ateş'in tarihlendirmesi ile çelişmektedir.

⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 155.

⁶⁷ Muhammed-i Dihkânî, *Târîh-i 'Asr-ı Ġaznevî Ferruhî-i Sîstânî ve Edebiyyât-ı Îrân*, Neşr-i Ney, Tahrân, 1396hş., s. 20.

⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 151.

Bize göre Dihkânî'nin tarihlendirmesinde bazı çelişkiler söz konusudur. Öncelikle ona göre Mes'ûd için yazılan söz konusu kasidenin yazım tarihi 406hk.dir. Bu kasidenin başlığında “Sultan Mes'ûd bin Sultan Maḥmûd hakkında” ibaresi yer almaktadır. Bu ibareye göre kasidenin yazım zamanı, Mes'ûd'un tahta çıkışından sonra olmalıdır. Ancak kasidelerde yer alan başlıkların dîvâna sonradan eklendiğini de bir itiraz olarak kabul edebiliriz. Bu durumda kasidenin içeriğine odaklanmamız bir fikir edinmemiz açısından önem arz edecektir:

خسرو مشرق و مغرب ملک روی زمین شاه مسعود مبارک پی مسعود اختر⁶⁹

Doğunun ve batının ḥusrevi, yeryüzünün meliki, kutlu, güzel bahtlı Padişah Mes'ûd!

Kasidenin içeriğinden anlaşılan, onun Mes'ûd'un tahta çıkışından sonra yazıldığıdır. Mes'ûd'un tahta geçişi ise 421hk. yılına denk gelmektedir. Bu durumda Dihkânî'nin bu kasidenin yazım tarihi için 406hk. tarihini vermesi, kasidenin yazıldığı yıl itibariyle Mes'ûd'un tahta oturmuş olduğunu kabul ettiği anlamına gelir. Ancak bu kabul, tarihsel gerçeklikle uyuşmadığı için makul görünmemektedir.

Dihkânî'nin ortaya koyduğu bir husus ise yukarıda açıkladığımız Aḥmed'in vezirliğe tekrardan atanma meselesidir. Kanımızca şairin “20 yıl bu kapının memuruyum” ifadesi şiirsel bir ifadedir. Bu ifade, uzunca bir süreyi belirtmek için de kullanılabilecek bir ifadedir.

Netice olarak hem Ateş'in hem Dihkânî'nin ortaya koyduğu tarihler, şiirsel ifadelerin yorumudur. Bu türden ifadeleri, kesinlik içeren ifadeler olarak kabul etmek sıhhatli görünmemektedir. Ayrıca hem Ateş'in hem Dihkânî'nin iki bayramın birbirine tesadüf etmesinden hareketle ortaya koyduğu tarihlendirmeler, birbiriyle çelişmekte olduğu için ikisinden birini tercih etme ilmî açıdan uygun olmayacaktır.

Ferruḥî'nin Çağâniyân'a gidişi ve bu gidiş ile ilgili en detaylı ve en doğru bilgiler Çehâr Maḳâle'de yer almaktadır. Diğer tezkire yazarları ve modern dönem yazarları, şairin bu seyahatine dair detayları Çehâr Maḳâle'den aktarmışlardır. Onun Çağâniyân'a gidiş serüveni Çehâr Maḳâle'de şöyle anlatılır:

Çağâniyân'da Emîr Ebû Muzaffer-i Çağâni adında bir emirin bulunduğu, şairleri koruduğu ve onlara büyük ihsanda bulunduğu, zamanın padişahları ve emirleri arasında cömertlikte onunla yarışabilecek hiç kimsenin ona rakip

⁶⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 150.

olamayacağı ona söylenince Ferruhî, bir kaside yazdı ve o tarafa (Çağâniyân'a) doğru yola çıktı.⁷⁰

با حله تنیده ز دل بافته ز جان⁷¹

با کاروان حله بر فتم ز سیستان

Gönülden örülmüş, candan dokunmuş kumaşla,⁷² kumaş kervanıyla Sîstân'dan gittim.

Hakikaten güzel bir kasidedir. Onda (kasidede) fevkalade iyi ve eşsiz bir şiir ortaya koymuştur. Bir kağıt (kaside) hazırladıktan sonra Çağâniyân'a yönelir. (Çağâniyân'a vardığında) ilkbahar mevsimidir. Emir (hayvanların dağlandığı yer olan) Dağgâh'da idi. Emir 18.000⁷³ atı vardı. Her atın arkasında bir tay oluyordu. Her sene oraya gidip tayların dağlanmasını emrederdi. Emir Kethüdası olan 'Amîd Es'ad, emire götürmek için yemek hazırlamak amacıyla oradaydı. Ferruhî onun yanına giderek emir için yazmış olduğu şiiri ona sundu. Hâce 'Amîd Es'ad, erdemli ve şairleri seven bir şahsiyetti. Ferruhî'nin şiiri latif, zevkli, hoş ve ustacaydı. Ferruhî'yi önü, arkası yırtık cübbe içerisinde, Sîstânlılara has sarığıyla hiç de hoş olmayan pabucuyla çelimsiz halde görse de şiirini yedinci kat gökte buldu! Böyle bir şiirin bu Sîstânlıya ait olabileceğine hiç inanmadı. Onu sinama amacıyla "Emir Dağgâh'dadır. Ben onun yanına varacağım. Seni de yanımda Dağgâh'a götüreceğim. Dağgâh çok hoş bir yerdir. Orada dünya kadar fazla yeşillik, çadır ve yıldızlar adedince çırağ göreceksin. Dahası her birinin içinden rûd sesleri gelen çadırlarda insanlar beraber oturup şarap içip eğleniyorlar. Onlar emirin huzurunda büyük bir dağ büyüklüğünde ateş yakıp tayları dağlamaktalar. Emir bir elinde şarap diğer elinde kementle şarap içip at bağıslıyor. Sen Dağgâh'ın özelliklerini anlatan ve vakte uygun bir kaside söyle de seni emirin yanına götüreyim. Ferruhî hemen o gece gidip çok güzel bir kaside kaleme aldı ve sabah 'Amîd Es'ad'a getirdi.⁷⁴ O kaside şudur:

پرنیان هفت رنگ اندر سر آرد کوهسار
بید را چون پر طوطی برگ روید بیشمار
حبذا باد شمال و خرما بوی بهار
باغ گویی لعبتان جلوه دارد در کنار

چون پرند نیلگون بر روی پوشد مرغزار
خاک را چون ناف آهو مشک زاید ببقیاس
دوش وقت صبحدم بوی بهار آورد باد
باد گویی مشک سوده دارد اندر آستین

⁷⁰ Nizâmî-i 'Arûzî, *Çehâr Maqâle*, s. 137.

⁷¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 329.

⁷² Şair kumaşı, şiire istiare olarak kullanmıştır.

⁷³ 18.000 aleminden kinaye olabilir.

⁷⁴ Nizâmî-i 'Arûzî, *Çehâr Maqâle*, s. 137-138.

نسترن لؤلؤی بیضا دارد اندر مرسله	ارغوان لعل بدخشی دارد اندر گوشوار
تا برآمد جامهای سرخ مل بر شاخ گل	پنجه‌های دست مردم سر فرو کرد از چنار
باغ بوقلمون لباس و شاخ بوقلمون نمای	آب مروارید گون و ابر مروارید بار
راست پنداری که خلعتهای رنگین یافتند	باغهای پرنگار از داغگاه شهریار
داغگاه شهریار اکنون چنان خرم بود	کاندرو از خرمی خیره بماند روزگار
سبزه اندر سبزه بینی، چون سپهر اندر سپهر	خیمه اندر خیمه چون سیمین، حصار اندر حصار
هر کجا خیمه است خفته عاشقی با دوست مست	هر کجا سبزه است شادان یاری از دیدار یار
سبزه‌ها با بانگ چنگ مطربان چرب دست	خیمه‌ها با بانگ نوش ساقیان می گسار
عاشقان بوس و کنار و نیکوان ناز و عتاب	مطربان رود و سرود و خفتگان خواب و خمار
بر در پرده سرای خسرو پیروزبخت	از پی داغ آتشی افروخته خورشیدوار
برکشیده آتشی چون مطرد دیبای زرد	گرم چون طبع جوان و زرد چون زر عیار
داغها چون شاخهای بسد یا قوت رنگ	هر یکی چون نار دانه گشته اندر زیر نار
ریدکان خواب نادیده مصاف اندر مصاف	مرکبان داغ ناکرده قطار اندر قطار
خسرو فرخ سیر بر باره دریا گذر	با کمند اندر میان دشت چون اسفندیار
همچو زلف نیکوان مورد گیسو تاب خورد	همچو عهد دوستان سالخورده استوار
میر عادل بوالمظفر شاه با پیوستگان	شادمان و شادخوار و کامران و کامکار
هر کرا اندر کمند شست بازی درفکند	گشت نامش بر سرین و شانه و رویش نگار
هرچه زین سو داغ کرد از سوی دیگر هدیه داد	شاعران را با لگام و زایران را با فسار ⁷⁵

Çayır, mavi renkli ipek kumaşı yüzüne örttüğünde. Dağlar yedi renkli ipek örtüyü başına örttüğünde,

Toprakta ceylan göbeği gibi eşsiz misk biter, söğüt ağacı ise papağan kanadı gibi (rengarenk) sayısız yaprak bitirir.

Dün gece yarısı rüzgar, baharın kokusunu getirdi. Kuzey rüzgarı ne güzel! Ne de hoş olur baharın kokusu!

Rüzgarın kucağında sanki misk tozları var! Bağın aguşunda sanki süslenmiş kızlar var!

Yaban gülünün gerdanında beyaz inci var. Ergüvanın küpesinde Bedeşşân yakutu var. Gül dalında kırmızı elbiseler (güller) belirince, halkın elinin pençeleri (çınar yaprakları) çınarın üzerinden aşağı doğru eğildi.

Bağ, bukalemun elbiseli, dal ise bukalemun görünümlüdür (rengarenktir). İnci renkli su ve inci yüklü bulut.

⁷⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 175-177.

Rengarenk bahçelerin, padişahın Dağgâh'ından çeşitli hilatlere kavuştuğunu düşünürsün.

Padişahın Dağgâh'ı şimdi öyle tazedir ki, zamane onun tazeliğinden şaşakalır.

Gökyüzü içinde gökyüzü gibi yeşillikler içinde yeşillikler görürsün. Kale içinde kale gibi çadırlar içinde çadırlar görürsün.

Nerede çadır varsa aşık biri, sarhoş dostu ile uyumuştur. Nerede yeşillik varsa bir sevgili, sevgilisinin didarı ile mutludur.

Yeşillikler mahir çalgıcıların çeng sesiyle, çadırlar ise şarap içiren sakilerin “yarasın!” nidasıyla (doludur).

Aşıklar öpüp kucaklaşmada, güzeller nazda ve cilvede, çalgıcılar rûd çalıp şarkı söyler, uyuyanlar uykulu ve sarhoşlar.

Kutlu talihli padişahın sarayının (çadırının) perdesinin önünde, (tayları) dağlamak için güneşe benzer bir ateş yakılmış.

Sarı ipekten sancak gibi bir ateş yükselmiştir. (Bu ateş), gençlerin tabiatı gibi hararetili, som altın kadar sarıdır.

Dağlamalar, yakut renkli mercan dalları gibidir. Her biri ateşin altındaki nar taneleri gibidir.

Uykusuz gençler sıra sıra dizilmiş. Dağlanmamış taylar da katar katar dizilmiş.

Yüce ahlaklı padişah, derya aşan atının üzerinde çölün ortasında kemendiyle (duran) İsfendiyâr gibidir.

(Kemendi) güzellerin zülfü gibi kıvrım kıvrım, ihtiyar dostların ahdi gibi sapasağlamdır.

Adaletli Emîr Ebû'l-Muzaffer Şâh, dostlarıyla beraber, mutlu, sevinçli, bahtiyar ve galip olandır.

Altmış ilmekli kemendini kime atarsa kalçasına, omuzuna ve yüzlerine onun adı nakşolur.

Bu tarafta dağlamış olduğu her hayvanı, diğer tarafta şairlere dizginiyle, ziyaretçilere ise yularıyla hediye eder.

“Bu şiiri dinleyen Hâce 'Amîd Es'ad, şaşakaldı. Bunun gibisini hiç duymamıştı. Bütün işlerini bırakıp Ferruhî'yi terkisine alıp emirin yanına doğru yola çıktı. Güneşin batış vaktinde emirin huzuruna vardı ve şöyle dedi: “Efendim; sana Dağîkî'nin bu dünyadan göçmesinden sonra hiç kimsenin onun gibisini görmediği bir şair getirdim.” Hikayeyi olduğu gibi emire anlattıktan

sonra emir Ferruḥî'ye izin verdi. İçeri girince eğildi. Emir, (oturması için) güzel bir yeri işaret edip halini hatırını sordu. Güzel davranışı ile onu ümitlendirdi. Emirde şarabın etkisi görülünce Ferruḥî kalktı ve hüznü ve hoş bir seda ile şu kasideyi okudu: ”⁷⁶

با کاروان حله برفتم ز سیستان
با حله‌ای بریشم ترکیب او سخن
با حله تنیده ز دل بافته ز جان
با حله‌ای نگارگر نقش او زبان⁷⁷

Kumaş kervanıyla birlikte gönülden ve candan dokunmuş kumaş ile Sîstân'dan yola koyuldum.

Terkibi söz olan ipek kumaşıyla, onun dokumasını yapan dokuyucunun dil olduğu kumaş ile.

“Hepsini okuyunca, şiir ilmini bilen ve şiir de söyleyen emir, bu kasideye hayran oldu. ‘Amîd Es‘ad şöyle dedi: “Ey efendim! Daha iyisini göreceksin.” Ferruḥî biraz sustu, nefeslendi. Emir, son derece sarhoştı. Ferruḥî, daha sonra kalktı ve Dağgâh kasidesini okudu. Emir şaşakaldı.”⁷⁸

Nizâmî-i ‘Arûzî, Ebû'l-Muzaffer-i Çağânî'nin şiir hakkında bilgi sahibi biri olarak Ferruḥî'nin söylediği her iki kasideye de hayran olduğunu belirtir. Onun anlattığına göre, Ebû'l-Muzaffer, binlerce tay getirtip Ferruḥî'ye dilediği kadar almasını söyleyince Ferruḥî, sürüyü önüne aldı ve tayları sürdü. Ancak sarhoşluğunun etkisinden olsa gerek atların her biri bir yana dağılıp kayboldu. Sonrasında Emir Muzaffer'in emri ile atlar bulundu. Emir'in şaire verdiği bağışlar daha da arttı. Emir, ona iyi koşan bir at, iki çadır, üç deve, beş otağ, giyilecek kıyafetler ve serilecek eşyalar verdi. Nizâmî-i ‘Arûzî'nin anlattıklarından şairin geçim kaygısı nedeniyle başlayan Çağâniyân seferinin istediği şekilde neticelendiğini anlıyoruz. Nizâmî-i ‘Arûzî, Ferruḥî'nin Çağâniyân'da ne kadar kaldığına, bu süre içerisinde nasıl bir yaşam sürdüğüne dair daha fazla bilgi vermez.

Ferruḥî'nin Çağâniyân'da ne kadar kaldığı ve burayı ne zaman terk ettiğine dair klasik kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Bu konuda da modern dönem araştırmacıları çeşitli görüşler serdetmişlerdir. H. Ritter yazmış olduğu maddede

⁷⁶ Nizâmî-i ‘Arûzî , *Çehâr Maḳâle*, s. 143.

⁷⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 329.

⁷⁸ Nizâmî-i ‘Arûzî , *Çehâr Maḳâle*, s. 143.

“onun ne zaman Ġazne ’ye gittiğini bilmiyoruz”⁷⁹ demekle yetinirken, Şafâ, şunları dile getirir:

“Ferruĥî’nin Maĥmûd’un sarayına gelişi o hükümdarın kudret ve ehemmiyet devresine tesadüf etmiş olduğundan, bunun tarihi 390 yılından sonrasına bağlı olmalıdır”⁸⁰.

Merhum Ateş, Şafâ’nın bu tarihlendirmesine itiraz eder. Çünkü Ateş’in daha önce tespit ettiği tarihlendirmelerle Şafâ’nın tarihlendirmesi uyuşmamaktadır. Ayrıca Ateş’e göre, Ferruĥî’nin Ebû’l-Muzaffer-i Çaġânî’nin hizmetinde 10 yıl kaldığına dair herhangi bir kayıt da yoktur. Ferruĥî’nin Dîvânı’nda Çaġâniyân seyahati ile ilgili yalnızca 4 şiir vardır. Bunlardan biri Sîstân’dan çıkarken yazmış olduğu “bâ kârvân-i ĥulle”, diğeri ‘Amîd Es’ad için yazmış olduğu kasidedir ki, iki kasideyi de Çaġâniyân’a daha yeni ayak bastığı günlerde sunmuştur. ‘Amîd Es’ad için yazmış olduğu kasidenin aşağıda verilen beyitlerinden bu kasidenin Nevruz zamanı yazıldığı anlaşılmaktadır:

همچنين نوروز خرم صد هزاران بگذران همچنين ماه مبارك صد هزاران بر شمر⁸¹

Hep böyle yüzbinlerce mutlu Nevruz yaşı! Hep böyle yüzbinlerce mübarek ay gör!

Ferruĥî’nin Daġġâh kasidesine baktığımızda ise bu kasidenin de “bâ kârvân-i ĥulle” kasidesiyle aynı zamanda yazıldığını Çehâr Maġâle’de verilen malumattan anlıyoruz. Bir diğerkasidesini ise şair, Ebû’l-Muzaffer-i Çaġânî için yazmıştır. Ateş’e göre bu kasidenin şairin yazdığı son kaside olması kesindir. Kasidenin aşağıdaki beyitlerinden bir sonbahar günü yazıldığını anlamaktayız.

مهرگان جشن فریدون ملک فرخ باد بر تو ای همجو فریدون ملک فرخ فال⁸²

Ey Ferîdûn gibi iyi kısmetli padişah! Ferîdûn padişahın bayramı olan Mihricân bayramı sana kutlu olsun!

Yukarıdaki beyitte şairin, Ebû’l-Muzaffer’in Mihricân bayramını tebriğinden, Ferruĥî’nin son şiirini bir Mihricân bayramında söylediği anlaşılmaktadır. Bu durumda şairin Çaġâniyân’ı bir sonbaharda terk ettiği anlaşılmaktadır.⁸³

⁷⁹ Hellmut Ritter, “Ferruĥî”, *İA*, c.3, Meb Yay., İstanbul, 1964, s. 573-574.

⁸⁰ Zebîhullâh-i Şafâ, *Tarih-i Edebiyât der İrân*, s. 534.

⁸¹ Ferruĥî, *Dîvân*, s. 189.

⁸² Ferruĥî, *Dîvân*, s. 221.

⁸³ Ateş, “Farruxî Çaġaniyan’a Ne Zaman Gitti?” s. 23-32.

1.1.5. Gazneliler Sarayına İntisabı ve Sultan Maḥmûd’la Beraberliği

Ferrûhî’nin Çağâniyân sarayından sonraki durağı Ġazne sarayı olmuştur. Onun Gazneliler sarayına ne zaman intisap ettiğine dair klasik kaynaklarda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ahmed Ateş’e göre, şairin Hârizm seferi esnasında Hezâresb ve Gürgenç’in fethi münasebeti ile yazdığı kaside onun ilk kasidesidir. Bu seferin tarihi 408hk. ’dir. Bu durumda Ateş, Ferruḥî’nin son kasidesini Mihricân bayramı dolayısıyla Çağâniyân valisi için yazdıktan sonra 407hk. yılının sonları veya 408hk. yılının başlarında Gazneliler sarayına gittiğini söyler.⁸⁴

Ancak Muḥammed-i Dihkânî, Ateş’in aksi başka bir tarihlendirme ortaya koyar. Dihkânî’ye göre şair, 29 Ramazan 422hk. tarihinde Hâce Aḥmed Ḥasan-ı Meymendî için bir kaside yazmıştır. Bu kasidenin matlaı şu şekildedir:

يکروز مانده باز زماه بزرگوار آیین مهر گان نتوان کرد خواستار⁸⁵

Yine bir gün kaldı geriye yüce aydan (Ramazan’dan), Mihricân bayramının (şarabı, eğlencesi) istenemez.

Şair, bu kasideyi Aḥmed-i Ḥasan-ı Meymendî’nin vezirliğinin ikinci döneminde tekrardan göreve atanması vesilesiyle kaleme aldığı için kasidenin yazım tarihinde herhangi bir şüphe yoktur. Aḥmed-i Ḥasan-ı Meymendî’nin bu ikinci vezirlik dönemi, 422hk. yılının Safer ayına tesadüf etmektedir. Dolayısıyla şairin yukarıdaki beyitte yer alan “büyük aydan bir gün kaldı” ifadesinden de yola çıkan Dihkânî, şairin aynı yılın Ramazan ayının son günü, yani Arefe günü vezirin huzuruna gittiğini kesin bir bilgi olarak kabul eder. Dihkânî, yaptığı hesaplama neticesinde bugünün 422hk. yılının Mihr ayının ikinci gününe rast geldiğini dile getirir. Dihkânî, yukarıda matlasını verdiğimiz kasidenin içerisinde bulunan bir başka beyte yer verir.⁸⁶ Beyit şu şekildedir:

من بنده راکه خدمت من بیست ساله است از فر خدمت تو پدید آمده یسار⁸⁷

Yirmi yıllık hizmeti olan ben kulun için senin hizmetinin ışıḡı sayesinde rahatlık ortaya çıktı.

⁸⁴ Ateş, “Farruxî Çağaniyan’a Ne Zaman Gitti?” s. 23-32.

⁸⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 153.

⁸⁶ Dihkânî, *Tarîḥ-i ‘Asr-ı Ġaznevî Ferruḥî-i Sîstânî ve Edebiyyât-i İrân*, s. 19.

⁸⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 155.

Dihkânî'ye göre yukarıdaki beyitte yer alan yirmi yıl ifadesi, daha önce ortaya konulan 422hk. yılından çıkarıldığında ortaya çıkan tarih, 402hk. yılı olmaktadır. Dolayısıyla şairin Gazneliler sarayına intisabı 402hk. yılıdır.⁸⁸

Dihkânî, ortaya koyduğu tarihin kesinlik arz ettiğini savunsa da kanımızca onun ortaya koyduğu tarihi, tam olarak isabetli tarih olarak kabul etmek doğru değildir. Ferruhî'nin 20 yıl ifadesi uzun bir süreyi ifade etmek için kullanmış olması da gayet mümkündür. Dolayısıyla söylenecek şey, Dihkânî'nin de Ateş'e benzer bir yöntemle tarihlendirme yaptığıdır ki, bu durumda Dihkânî, Ateş'in ortaya koyduğu tarihi şüpheli bir duruma düşürmüştür denilebilir. Ancak hangi araştırmacının tarihlendirmesinin doğru olduğu, hala muğlak kalmaktadır.

Şairin Gazneliler sarayına girmesinden sonra, Nizâmî-i 'Arûzî'nin *Çehâr Maqâle*'sinde onun yaşam hikayesi adeta sonlandırılmıştır. *Çehâr Maqâle* dışındaki diğer tezkirelerde de yaşamının bundan sonraki kısmına dair bilgi yer almaz.⁸⁹ Nizâmî-i 'Arûzî, şairin Sultan Maḥmûd ile karşılaşmasına dair şunları söyler:

*“Sonra Sultan Maḥmûd'un hizmetine girdi. Sultan Maḥmûd, onu güzel şekilde giyinmiş görünce gözünü ondan alamadı. İşi öyle düzeldi ki, yirmi gümüş kemerli köle onun ardında dizildi.”*⁹⁰

Sultan Maḥmûd'un sarayına intisap ettikten sonra şairin yaşamı hakkında bilgi edineceğimiz yegâne kaynak, onun kendi dîvânıdır. Şair, dîvânında saray yaşantısına ve çıktığı seferlere dair bilgiler verir ki tüm bu bilgiler onun yaşamının bu kesitini kısmen de olsa aydınlatır.

Ferruhî'nin Gazneliler sarayına yerleşmesinden sonraki yaşamını iki döneme ayırabiliriz. Birinci dönem, Gazneli tarihinin en büyük hükümdarı olan Sultan Maḥmûd dönemidir. Şair bu dönemde gerçekleşen sefer, savaş gibi birçok büyük hadiseye tanıklık ederek bunlara dîvânında yer vermiştir. İkinci dönem ise Maḥmûd'un ölümünden sonraki dönemdir. Bu dönem şair için artık pek de parlak geçmeyen bir dönemdir.

⁸⁸ Dihkânî, *Tarih-i 'Asr-ı Gaznevî Ferruhî-i Sîstânî ve Edebiyyât-i Îrân*, s. 19.

⁸⁹ J. T. P. De Bruijn, “Farrokî Sîstânî”, *Encyclopedia Iranica*, Vol. IX, New York, 1999, s. 321.

⁹⁰ Nizâmî-i 'Arûzî, *Çehâr Maqâle*, tsh. 'Allâme Muhammed-i Qazvinî, İntişârât-i Mu'in, Tahrân, 1388hş., s. 144.

Sultan Maḥmûd'un yaşıamı, Ferruḥî'nin şairliği ile birleşince hem Maḥmûd'un hayatı hem de şairin kendi yaşıamına dair karanlık noktalar aydınlanmıştır. Ferruḥî, Maḥmûd ile kesişen yaşıamını şu iki beyitte adeta özetler:

سيزده سالست امسال و فزون خواهد شد که من ای شاه بدین درگه معمور درم
تا تو اندر حضری من به حضر پیش توام تا تو اندر سفری با تو من اندر سفرم⁹¹

Benim bu sarayda kapı kulu oluşumun bu yıl, on üçüncü yılıdır ve (bu görevim) devam edecek.

Sen hazardayken ben senin huzurunda ikamet ederim. Sen seferdeyken ben de seninle beraber seferdeyim.

Ferruḥî, Gazneliler sarayına intisab ettikten sonra Sultân Maḥmûd'a çok yakın bir konum elde etmiştir. Zebîhullâh-ı Şafâ'nın da dediği gibi şairlik kudretinin yanı sıra musikide de sahip olduğu yetenekle Sultan Maḥmûd nezdinde büyük bir itibar kazanmıştır.⁹² Bu durumun kendisi için bir ayrıcalık olduğunun farkında olan şair, sultanın zaman zaman kendisini huzuruna çağırıp kendisinden rûd çalmasını, şiir okumasını istediğini iftihar ederek anlatır:

شاه گیتی مرا گرامی داشت نام من داشت روز و شب به زبان
باز خواندی مرا ز وقت به وقت بازجستی مرا زمان به زمان
گاه گفتی بیا و رود بزن گاه گفتی بیا و شعر بخوان⁹³

Alemin padişahı beni onurlandırdı, gece gündüz benim adımı andı.

Beni zaman zaman çağırdı, beni sık sık aradı.

Gah, "gel de rûd çal!" dedi. Gah "gel de şiir oku!" dedi.

Yûsuf Müctehidî, Ferruḥî'nin Sultan Maḥmûd nezdinde kazandığı itibardan sonra başta 'Unşurî olmak üzere saraydaki diğer şairlerin itibar kaybına uğradığını şöyle anlatır:

"Ferruḥî'nin Dîvânı ile diğer şairlerin, bilhassa 'Unşurî'nin Dîvânı'nı karşılaştırdığımız zaman bunu (diğer şairlerin itibar kaybını), daha açık bir şekilde görmek mümkündür. Ferruḥî'nin Gazneliler sarayına girmesinden önce seferleri, eğlence meclislerini ve av eğlencelerini tavsif etmek 'Unşurî'nin vazifesi idi. Ferruḥî'nin Ġazne sarayına intisabından sonra bu vazife onun

⁹¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 232.

⁹² Zebîhullâh-ı Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, s. 534.

⁹³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 267.

uhdesine terkedildi. Ferruḥî'nin bu tavsifleri İran edebiyatının şaheserlerinden sayılır."⁹⁴

Ferruḥî, Gazneli sarayında bulunduğu uzun yıllar içerisinde en çok kasideyi Sultan Maḥmûd için yazmıştır. Müctehidî'ye göre, Ferruḥî'nin Sultan Maḥmûd için yazmış olduğu ilk kaside, şu matla ile başlayan kasidedir:

بر آمد پیلگون ابری ز روی نیلگون دریا چو رای عاشقان گردان چو طبع بیدلان شیدا⁹⁵
Aşıkların fikri gibi dağınık, dertlilerin tabiatı gibi perişan koyu renkli bir bulut, mavi renkli denizin üzerinden yükseldi.

Müctehidî'ye göre bu kaside, Ferruḥî'nin kasideleri içerisinde mümtaz bir yer tutar. Ferruḥî, bu kasidesinde tüm maharetini sergilemiştir. Onun bu çabası yeni ayak bastığı Sultan Maḥmûd'un sarayında kabul görme amaçlıdır. Nitekim bundan önce şair, Çağâniyân valisi için yazdığı ilk kasidesinde de tüm maharetini göstermiştir. Ancak Sultan Maḥmûd için yazmış olduğu bu kasidenin tarihinin tespiti mümkün değildir. Zira bu kasidede ne bir tarihî hadiseden ne Hindistân seferlerinden ne bir savaştan ne herhangi bir eğlence meclisi ve ne de av eğlencelerinden bahsedilmektedir. Bu durum yukarıdaki kasidenin, şairin Sultan Maḥmûd'un sarayına intisap ettiği zaman sunmuş olduğu ilk kaside olma olasılığını kuvvetlendirmektedir. Çünkü şair, söz konusu kasideyi sadece ve sadece sarayda kabul görmek için sunmuştur.

Ferruḥî'nin Gazneliler sarayına intisap ettiği ilk zamanlarda Hârizmşâh Ebû'l-'Abbâs'ın, Gazneli Maḥmûd adına para bastırmayı reddetmesi neticesinde gerçekleşen savaş (5 Safer 408hk. / 2 Temmuz 1017) sonrasında Gazneliler galip gelmiştir. Ferruḥî bu zafer sonrasında Ġazne'ye dönen Sultan Maḥmûd için bir kaside yazmıştır. Müctehidî'ye göre Ferruḥî'nin şöhretine şöhret katan bu kaside, onun Sultan Maḥmûd için yazmış olduğu ikinci kaside olabilir.⁹⁶ Nitekim merhum Ahmed Ateş de Ferruḥî'nin tarihî bir olay vesilesiyle yazmış olduğu ilk kasidenin bu kaside olduğunu beyan eder.⁹⁷ Kasidenin matlası şu şekildedir:

بر کش ای ترک و بیکسو فکن این جامه جنگ جنگ بر گیر و بنه درقه و شمشیر از چنگ⁹⁸

⁹⁴ Yusuf Müctehidî, *Hakîm Farruḥî-i Sistanî'nin Hayatı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1966, s.14.

⁹⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 1.

⁹⁶ Yusuf Müctehidî, *Hakîm Farruḥî-i Sistanî'nin Hayatı*, s. 14.

⁹⁷ Ateş, "Farruxî Çağaniyan'a Ne Zaman Gitti?", s. 23-32.

⁹⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 204.

Ey Türk! Çıkar şu savaş elbisesini de bir kenara at! Çengi eline al da kılıç ve kalkanı bırak!

Sultan Maḥmûd için yazdığı bu kasidesinde Ferruhî, Hârizm seferine ve sultanın zaferine işaret etmiştir. Sultan Maḥmûd'u övüp Hârizmşâhı memduhu karşısında küçümseyen şair, işin sonunda memduhunun galip geldiğini, şâhın ise böbürlenmesine ve her türlü hileye başvurmasına rağmen aşağılık duruma düştüğünü anlatır:

آنکه چون روی به خوارزم نهاد از فزعش	روی لشکر کش خوارزم در آورد آژنگ
ای شگفت آنکه همی کینه خوارزم کشید	تا که حاصل شودش نام وبر آید از ننگ
خویشتن غره چرا کرد به جیحون و به جوی	جنگ نادیده چرا کرد سوی جنگ آهنگ
چه گمان برد که این جنگ بسر برده شود	به فسون و به حیل کردن وزرق و نیرنگ ⁹⁹

O (Maḥmûd), yüzünü Hârizm'e doğru çevirince Hârizm ordusunun komutanının yüzü onun korkusundan buruştu.

Ne garip! Hârizm'e düşmanlık yapan kişi, adının duyulması ve utançtan kurtulmak için,

Ceyhun'a ve ırmağa karşı neden böbürlendi! Savaş görmemiş bir kimse, savaşa nasıl niyetlendi!

Bu savaşı, yalanla, hile yaparak, iki yüzlülük ve tuzakla kazanabileceğini nasıl düşünebildi!

Ferruhî'nin daha ilk yıllarda Sultan Maḥmûd'a sunduğu bu kasideler onun Sultan Maḥmûd nezdindeki itibarını arttırmıştır. Sultanın kendisine olan bu güveni sayesinde şair, saraydaki pek çok kişinin de güvenini, sevgisini kazanmıştır. Ancak onun saray yaşamı her zaman için güllük gülistanlık olmamıştır. Saray yaşamındaki sıkıntılar, şairin şiirlerine de yansımıştır.¹⁰⁰ Sultanın seçkin adamlarından biri olan Emîr Ayâz ile birlikte şarap içmesi neticesinde Ferruhî'nin Sultan Maḥmûd ile arası açılmış ve sultan, onu sarayından kovmuştur.¹⁰¹ Ferruhî, sultanın kendisini affetmesi için sarayda bulunan kimselerden aracı olmalarını rica etmiştir. Şair bu durumu şiire şöyle dökmüştür:

ای ندیمان شهریار جهان	ای بزرگان درگه سلطان
ای پسندیدگان خسرو شرق	همنشینان او به بزم و به خوان
پیش شاه جهان شما گوید	سخن بندگان شاه جهان

⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 205.

¹⁰⁰ Gulâmḥuseyn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 27.

¹⁰¹ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîḥ-i Edebiyyât der Îrân*, s. 536.

Ey cihan padişahının hizmetkarları! Ey sultanın sarayının büyükləri!

Ey doğunun padişahının sevdiği kimseler! Onunla şarap meclisine ve sofraya oturanlar!

Cihan padişahının kullarının sözünü, cihan padişahının huzurunda sizler söyleyiniz! Bugün ortadan kaybolduysam da ben de sultanın kullarından biriyim.

Yukarıdaki dizelerde şair, doğrudan Sultan Maḥmûd'a seslenmek yerine sarayda görevli olan kimselere seslenmiştir. Şairin, sultanın kendisine olan öfkesini bildiğinden ötürü, yazdığı kasideyi aracılar vasıtasıyla sunmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu nedenle yazmış olduğu kasidesinde aracılardan ricada bulunarak onları da onurlandırmayı ihmal etmemiştir. Böyle bir girişten sonra şair, sadece birkaç kadeh şarap içtiğini, başka bir günahının olmadığını belirtmiş, suçlu görülmesi halinde cezasına razı olduğunu belirterek Sultan Maḥmûd'un gönlünü almaya, güvenini tekrar kazanmaya gayret göstermiştir:

خوردم آنجا دو سه قدح سیکی	بودم آنجا بدان سبب شادان
خویشتن را جز این ندانم جرم	من و سوگند مصحف و قرآن
اگر این جرم در خور ادبست	چوب و شمشیر و گردن اینک و ران ¹⁰³

Orada birkaç kadeh şarap içtim, böylece orada neşelendim.

Mushaf ve Kur'ân üzerine yemin ederim ki, başka bir suçumun olduğunu bilmiyorum. Bu suç, edebe uygun olsa dahi, işte darağacı ve kılıç, işte boynum, hadi (boynumu) vur!

Yukarıdaki kasidesinde şair, uygunsuz bir zaman veya mekanda şarap içmesi nedeniyle sultanı kızdırdığını itiraf eder. Kasidesinin devamında Ferruhî, kendisinin sultandan bu ayrılığının dayanılmaz bir üzüntüye dönüştüğünü söyler. Şair, çektiği ıstırabı, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasından sonra çektiği ıstıraba benzeterek cennet gibi bir ortam olarak nitelenebilecek olan saraydaki güzelliklerden ayrı düşüşün adeta tasvirini sunar:

آدم از خلد و روضه رضوان¹⁰⁴

من ز دیدار شه جدا ماندم

¹⁰² Ferruhî, *Dîvân*, s. 267.

¹⁰³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 268.

¹⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 268.

Ben padişahın cemalinden, Âdem ise ebedî mutluluktan ve cennet bahçelerinden ayrı düştü.

Sultan Maḥmûd, şairin birilerini aracı koymas ve yukarıdaki kasideyi yazması neticesinde onu affetmiş ve saraya geri almıştır. Ferruhî, Gazneliler sarayına intisap ettikten kısa bir süre sonra Sultan Maḥmûd'a en yakın kimseler arasına girmiştir. Bu durum onun birçok sefere ve savaşa gidebilmesine olanak sağlamıştır. Bu olaylara dîvânında yer veren şair, zaman zaman gidemeyeceği seferler için kasidelerinde sultandan ricada bulunmuştur:

با عزم رفتنی و مرا رای رفتنست از بهر خدمت تو ملک، با سپاه تو
یابندگان مرا به ره اندر عدیل کن تا در دو دیده سرمه کنم خاک راه تو¹⁰⁵

Gitmeye niyetlisin, ben de sana hizmet etmek için ordunla beraber gitmek arzusundayım.

Kullarınla birlikte beni de gönder. Böylece senin yolunun tozuyla iki gözüme sürme çekeyim.

Ferruhî'nin Gazneli ordusuyla beraber gittiği seferlerin önemli bir kısmı, savaş amacıyla yapılan seferlerdir. Bu seferlerdeki yerleri ve savaşları oldukça canlı bir biçimde tasvir etmesine dayanarak onun bu seferlere bizzat iştirak ettiğini anlayabiliyoruz.

Ferruhî'nin Sultan Maḥmûd ile çıktığı ilk sefer on ikinci Hindistân seferidir. Sefer, Sultan Maḥmûd'un Hârizm seferinden dönmelerinden sonra 409 / 1018 yılında gerçekleşmiştir. Sefer neticesinde Kannevc'i alan Maḥmûd, birkaç kaleyi daha fethettikten sonra Gazne'ye dönmüştür.¹⁰⁶ Ferruhî de bir methiye şairi olarak bu zaferi kendisine bakan yönüyle değerlendirmiş, sultanı övmek ve başarısını tebrik etmek için aşağıdaki matla ile başlayan kasideyi ona sunmuştur:

بگذرانیدی سپاه از رود های کز قیاس ژرف دریا باشد اندر جنب آن هر یک قلیل¹⁰⁷

Orduyu öyle nehirlerden geçirdin ki, onun yanında her denizin derinliği sığ kalır.

Şairin bu sefere bizzat katıldığı Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed için yazmış olduğu kasidesinin aşağıdaki beyitlerinden anlaşılmaktadır. Bu kasidesinde Ferruhî,

¹⁰⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 340.

¹⁰⁶ Ebû Sa'îd 'Abdulhay bin Ed- Zâhḥâk bin Maḥmûd-ı Gerdîzî, *Târîḥ-i Gerdîzî*, be taṣṣîḥ-i 'Abdulhay Ḥabîbî, İntişârât-i Bunyâd-i Ferheng-i Îrân, [t.y.], [y.y.], s. 397.

¹⁰⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s.221.

memduhuna sefer nedeniyle yorgun olduğunu, kasidesinin noksanlıkları olabileceğini söyleyerek memduhundan anlayış bekler:

بار خدایا خدایگانا شاهها
شعر مرا سهل بر گذاره کن این بار
زانکه مرا رنج و خستگی ره قنوج
کوفته کرده ست و خیره مغز و سبکسار¹⁰⁸

Ey sahip, ey hükümdar, ey padişah! Bu defa benim şiirimi kolayca kabul buyur. Çünkü Kannevc yolunun yorgunluğu ve sıkıntısı beni takatten düşürmüş, başımı döndürmüş, aklımı almıştır.

Ferruhî, bu sefer sonrasında Sultan Maḥmûd'un 13. Hindistân seferine de iştirak etmiştir. Sefer, 1019 yılının sonbahar mevsiminde gerçekleşmiştir. Şair, bu vesileyle yazdığı kasidesinde Sultan Maḥmûd'un Kannevc'ten dönmesinden hemen sonra hiç beklemeden yeni bir sefere hazırlandığını belirtir. Şairin bu sözleri kendisinin de hiç dinlenmeden bu sefere sultanla beraber çıktığını gösterir. Bu sefer hem ordu hem de Ferruhî için oldukça zorlu geçmiştir. Bu zorluğu kasidesinde detaylarıyla anlatan Ferruhî, yürüdüğü yolu, zorlu inişleri ve sarp yokuşları oldukça gerçekçi ve başarılı biçimde tavsif etmiştir. Şair, bu sefer sürecinde yazdığı iki kasidesinde, Gazneli ordusunun gerçekleştirdiği zaferleri, Sultan Maḥmûd'un düşmanlarına karşı korkusuz tutumunu oldukça güzel bir şekilde anlatmıştır. Ferruhî, sefer münasebetiyle yazdığı kasidesinin ilk altı beytinde şunları dile getirir:

قوی کننده دین محمد مختار
یمین دولت محمود قاهر کفار
چو بازگشت به پیروزی از در قنوج
مظفر و ظفر و فتح بر یمین و یسار
هنوز رایش از گرد راه چون نسرين
هنوز خنجرش از خون تازه چون گلنار
هنوز ماه ز آوای کوس او مدهوش
ز عکس تیغش خیره ستاره سیار
ز بهر ریختن خون دشمنان خدای
ز بهر قوت دین محمد مختار
رهی پیش خود اندر گرفت و گرم براند
بزیر رایت منصور لشکر جرار¹⁰⁹

Muḥammed-i Muḥtâr'in¹¹⁰ dinini kuvvetlendiren, kâfirleri mağlup eden Yemînuddevle Maḥmûd.

Muzaffer olarak Kannevc'in kapısından sağında ve solunda zafer ve fetihle döndüğü zaman,

Henüz bayrağı yolun tozuyla nesrin gibiiken, henüz hançeri taze kan ile nar çiçeği gibiiken,

¹⁰⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 94.

¹⁰⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 51.

¹¹⁰ “Muḥtâr” kelimesi, Hz. Muḥammed'e verilen sıfatlardan biri olup “seçilmiş” anlamındadır.

Ay, onun davulunun sesiyle hala sersemken. Seyyar yıldızı, hala kılıcının yansımasıyla şaşkınen,

Allah'ın düşmanlarının kanını dökmek, Muhammed- Muhtâr'ın dinini desteklemek için,

Donanımlı ordusunun galip bayrağının altında yola koyuldu ve (atını) süratle sürüverdi.

Şairin bu sefer vesilesiyle Sultan Maḥmûd'a takdim ettiği bir diğer kaside aşağıdaki matla ile başlar:

بهار تازه دمید ای بروی رشک بهار بیا و روز مرا خوش کن و نبید بیار¹¹¹

Bahar yeni geldi. Ey yüzü ile baharı kıskandıran! Gel de günümü gün et ve şarap getir!

Ferruhî'nin Sultan Maḥmûd ile katıldığı bir diğer sefer 412 / 1021-1022 yılının sonbaharında gerçekleşen 14. Hindistân seferidir. Sefer, Keşmîr bölgesine yönelik yapılmıştır. Sefer öncesi Ferruhî, aşağıdaki tegazzül ile başlayan kasidesini sultana sunmuştur:

هنگام گلست ای به دو رخ چون گل خود روی همرنگ رخ خویش به باغ اندر گل جوی
همچون گل رخسار تو آن گل ندهد بوی¹¹² همرنگ رخ خویش تو گل یابی لیکن

Ey iki yanağı kendi kendine biten gül olan! Gül mevsimidir! Ruhsarının hemrengini gül bahçesinde ara!

Ruhsarının hemrenginde gül bulursun lakin senin gül ruhsarın gibi koku vermez.

Bu kasidesinde Ferruhî, Keşmîr seferine çıkmaya niyetli olan Sultan Maḥmûd'u sefere teşvik etmiş ve kendisinin de onunla sefere çıkma arzusunu dile getirmiştir:

تا روز به شادی بگذاریم که فردا وقت ره غزو آید و هنگام تکاپوی
ما را ره کشمیر همی آرزو آید ما ز آرزوی خویش نتابیم به یک موی¹¹³

Bugünü mutlulukla geçirelim çünkü yarın gazvenin yolu görünüyor, gitme zamanı gelecek.

Biz Keşmîr yolunu her zaman arzu ederiz ve biz arzumuz için bir saniye de olsa bekleyemeyiz.

¹¹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 60.

¹¹² ¹¹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 365.

¹¹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 365.

Ferruḥî, Gazneli ordusu ile Keşmîr'de bir ay konakladı. Ancak seferin neticesinde iklimin elverişli olmaması nedeniyle herhangi bir fetih gerçekleşmedi.¹¹⁴ Şair, Sultan Maḥmûd ile beraber bahar mevsiminin ilk günlerinde Ġazne'ye geri döndü.

Ferruḥî'nin Sultan Maḥmûd ile yaptığı bir diğer sefer Mâverâünehir seferidir. Mâverâünehir halkı, 'Alî Tegîn'in zulmünden sultana şikâyetle bulununca, Sultan Maḥmûd 415 / 1024 yılı ortalarında Mâverâünehir'e doğru yola çıktı. Şair, bu önemli sefer vesilesiyle aşağıdaki matla ile başlayan kasidesinde sefer boyunca gerçekleşen olayları, yaşanan sıkıntıları ve sultanın tüm bu zorluklar karşısında yılmadan mücadele ettiğini yazmıştır:

بزرگی و شرف و قدر و جاه و بخت جوان نیابد ایچکسی جز بمدحت سلطان
یمین دولت ابو القاسم آفتاب ملوک امین ملت محمود پادشاه جهان¹¹⁵

Yücelik, şeref, değer, makam ve gençlik talihi, sultanın huzurundan başka bir yerde hiç kimse elde edemez.

Yemînuddevle Ebû'l-Kâsım padişahların güneşi, cihan padişahı Emînulmille Maḥmûd.

Ferruḥî'nin Sultan Maḥmûd ile beraber gittiği bir diğer sefer, on altıncı Hindistân seferidir. 1025 yılının Eylül ayında gerçekleşen sefer, Sûmenât'ın fethi ile neticelenmiştir. Ferruḥî, sefere çıkmadan önce orduyu Şâbahâr çayırında teftiş eden sultana eşlik etmiş ve aşağıdaki matla ile başlayan kasidesini bu sefer vesilesiyle kaleme almıştır:

با من به شابهار به سر برد چاشتگاه ماه من آنکه رشک برد زود و هفته ماه¹¹⁶

Benimle birlikte öğle vaktini Şâbahâr'da geçirdi, sevgilim haftalar ve aylarca beni kıskandı.

Şair, Ġazne'ye dönüş yolunda Sultan Maḥmûd'un yaptıklarını öven kasidesini sundu. Bu kasidesinin girişinde Ferruḥî, hüsn-i matla sanatını da kullanarak İskender'in yaptıklarını küçümsemiş ve memduhunun yaptığı işlerin İskender'le mukayese edilemeyecek derecede büyük işler olduğunu dile getirmiştir:

فسانه گشت و کهن شد حدیث اسکندر سخن نو آر که نو را حلاوتیست دگر¹¹⁷

¹¹⁴ Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî*, s. 402.

¹¹⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 249.

¹¹⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 343.

¹¹⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 66

Efsâne oldu ve eskidi İskender'in hikayesi, yeni şeyler anlat çünkü yeni şeylerin tadı başka olur.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd ile beraber 417 / 1026 tarihinin Safer ayında Ġazne'ye vardı. Sûmenât seferi yaklaşık olarak altı ay sürdü.¹¹⁸ Ferruhî, Ġazne'ye vardiktan sonra yeni bir kaside kaleme alarak sultanın zaferini tekrardan tebrik etti. Ferruhî bu kasidesinde sultanın mücadele ettiği putperestlikten de dem vurarak şunları dile getirmiştir:

یمین دولت شاه زمانه با دل شاد به فال نیک کنون سوی خانه روی نهاد
بتان شکسته و بتخانه‌ها فکنده ز پای حصارهای قوی بر گشاده لاد از لاد¹¹⁹

Yemînuddevle, zamanın padişahı, mutlu gönülle ve iyi talihle şimdi evine doğru yöneldi.

Putları kırdı ve puthaneleri yerinden söktü, sağlam kaleleri viran etti.

Ferruhî'nin Sultan Maḥmûd'a eşlik ettiği bir diğer sefer, Câtlara karşı gerçekleştirilen on yedinci Hindistân seferidir. Bu sefer Câtların çıkardıkları isyan sebebiyle 418 / 1027 yılında Sûmenât seferinin ardından gerçekleşmiş ve Câtlar Gazneli ordusu tarafından ağır bir mağlubiyete uğratılmıştır.¹²⁰ Ferruhî, aşağıdaki matla ile başlayan kasidesini bu sefer neticesinde sultana sunmuştur:

سال و ماه نیک و روز خرم و فرخ بهار بر شه فرخنده پی فرخنده بادا هر چهار¹²¹

Yıl, güzel ay, mutlu gün ve güzel baharın her dördü de yüce padişaha kutlu olsun!

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un Karmatîlerle mücadele amacıyla çıktığı seferine de eşlik etmiştir. Sultan Maḥmûd 419 / 1028 yılında Cürcân'a doğru sefere çıkmıştır. Sefer sırasında Ferruhî, sultanla birlikte önce Cürcân'a sonrasında ise Rey'e gitmiş¹²² ve aşağıdaki matla ile başlayan kasidesini yazmıştır:

بگشاد مهرگان در اقبال بر جهان فرخنده باد بر ملک شرق مهرگان¹²³

Mihricân bayramı aleme talihin kapısını açtı. Mihricân bayramı doğunun padişahına kutlu olsun.

¹¹⁸ Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî*, s. 413.

¹¹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 34.

¹²⁰ Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî*, s. 414-415.

¹²¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 85.

¹²² Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî*, s. 417-418.

¹²³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 263.

1.1.6. Ferruhî ve Sultan Maḥmûd'un Vefatı

Sultan Maḥmûd'la birçok sefere çıkan ve onunla pek çok mecliste bulunan Ferruhî, onun son günlerine de şahitlik etmiştir. Sultan Maḥmûd, Hindistân seferi dönüşünde 418 / 1027 yılında verem hastalığına tutulmuş ancak Rey'den Sûmenât'a uzanan bu büyük imparatorluğun yönetimini kimseye bırakmamış, görevine devam etmiştir. Tabiplerin uyarılarına aldırmayan Sultan Maḥmûd, Rey seferine çıkmış ve 420k./1029 senesinin yaz mevsiminde Ḥorâsân'a, kış mevsiminde ise Ḥorâsân'dan Belḥ vilayetine gitmiştir.¹²⁴ Belḥ'ten sonra Ġazne'ye gelen Ferruhî, sultanın hastalığının ağırlaşması üzerine huzuruna gelip “Sultan Gazneli Maḥmûd'a övgü” kasidesini ona sunmuştur. Birçok kasidesinde dua ve temennilerini kasidelerinin sonuna ayıran şair, bu kasidesine başlarken doğrudan memduhuna dua eder. Dünyanın virane bir yer olmaması için Maḥmûd'un ömrünün uzun olmasını dileyen şair, şu zorlu zamanlarda sultan için dua eden kimselerin aslında kendileri için dua ettiğini, onu sevmenin iman etmek kadar önemli olduğunu, beş vakit namazında onun canını bağışlaması için Allah'a dua etmeyenlerin kâfir olduklarını, ona dua eden kimselerin aslında kendi hacetleri için dua etmiş olacaklarını dile getirir:

دولت او قوی و بخت جوان	جاودان شاد باد شاه جهان
کامکاری و قدرت و امکان	تندرستیش باد و روزبهی
صدر ایوان و مجلس و میدان	همچو دلها بدو فروخته باد
از جهان طاعتست و زو فرمان	از شهان خدمتست و زو خلعت
تا نگردد جهان ما ویران	ایزد او را بقای عمر دهداد
گر چو ماباشدی گشاده زبان	شکر او گویدی جهان شب و روز
مهر او واجبست چون ایمان	بر همه مردمان روی زمین
جان او را نخواهد از یزدان	کافرست آنکه او به پنج نماز
در بقا و سلامت سلطان	جانهای جهانیان بسته ست
زان چنین ساخته ست و آبادان	این جهانرا جمال و قدرت ازوست
درد خود را همی کنی درمان ¹²⁵	گر تو او را دعا کنی چه سپاس

Sonsuza dek mutlu olsun cihan padişahı! Onun devleti güçlü ve talihli olsun!

Bedeni sağlıklı ve mutlu olsun! Arzusuna nail, güçlü ve muvaffak olsun!

Gönüllerin (aydınlanması) gibi, sarayın sadrı, meclisi, meydanı da onunla aydınlansın!

¹²⁴ Gerdîzî, *Târîḥ-i Gerdîzî*, s. 418-419.

¹²⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 265.

Padişahlardan (ona) hizmet, ondan ise hilat vardır. Dünyadan (ona) itaat, ondan ise fermân vardır.

Dünyamızın viraneye dönmemesi için Allah onun ömrünü ebedî kalsın!

Onun (varlığı) için dünyada yaşayanlar, ağızlarını açtıklarında bizler gibi gece gündüz şükrederler.

Yeryüzündeki tüm insanlar için onun sevgisi iman kadar vaciptir.

Beş vakit namazında Allah'tan onun canının sıhhatini istemeyen kimse kâfir olur.

Cihandaki canlar, (dualarında) sultanın sağlığını ve sonsuza dek yaşamasını yürekten isterler.

Bu dünyanın güzelliği ve kuvveti ondandır. (Bu dünya), onun sayesinde inşa edilmiş ve bayındırdır.

Eğer onun için dua ediyorsan ne mutlu! Kendi derterine derman oluyorsun.

Ferruhî, kasidesinde Sultan Maḥmûd için bir şeyler yapabilmeyi çok istediğini, canını ve gençliğini ona bağışlamaya hazır olduğunu ifade eder:

تا بدو بخشمی جوانی و جان¹²⁶

کاشکی چاره دانمی کردن

Keşke bir çaresini bulup da gençliğimi ve canımı ona bağışlasaydım.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un iyileşmesi için çok dua ettiğini, bu duaların müstecap olması halinde memduhunun uzun bir ömre sahip olup düşmanlarını yok etmeye devam edeceğini, şarap içeceğini, ava çıkacağını, çevgân oynayacağını dile getirir:

بر تن وجان شهریار جهان

زان دعاها که کرده ام شب و روز

عمر او را پدید نیست کران

گر یکی مستجاب کرد خدای

همچنین شهر گیر و قلعه ستان

جاودانه بجای خواهد بود

که کند صید و گه زند چوگان¹²⁷

که کشد خصم و گه کشد سبکی

Cihan padişahının canının ve bedeninin sağlığı için gece gündüz ettiğim o dualardan, Allah, (o dualarımdan) sadece birini bile kabul ederse onun ömrünün sonu olmaz.

Şehirler fetheden, kaleler alan (Maḥmûd), hep böylece ebedî kalır.

Gâh düşmanı öldürür, gâh şarap içer, gâh avcılık yapar gâh çevgân oynar.

¹²⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 266.

¹²⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 266.

Şair, kasidesinin devamında kendi ömürlerinden alınıp sultanın ömrüne verilmesi için duacı olurken onun sürekli yaşamasını, sarayından giden mektupların üzerinde sürekli onun adının olmasını, istediği her murada ermesini temenni eder:

یا رب اندر بقای او بفزای	آنچه از عمر ماکنی نقصان
هر که را او گزید تو بگزین	هر که را او ز پیش راندبران
نیست گردان بدستش آنکس را	کو برون شد ز عهد و از پیمان
شاد گردان موافقانش را	تیره کن بر مخالفانش جهان
هر زمانی بر او زیادت باد	فر این کاخ وزیب این ایوان
نامه ای را کز این سرای رود	نام محمود باد بر عنوان
من ندانم که چیست کام دلش	یارب او را به کام دل برسان ¹²⁸

Ya Rab! Bizim ömrümüzden eksilttiğini, onun ömrünün ebedî olması için arttır!

Onun seçtiğini sen de seç! Onun huzurdan kovduğunu sen de kov!

Ahdinden ve yemininden dönen kimseyi, onun elleriyle yok et!

Dostlarını mutlu kıl! Düşmanları için dünyayı karart!

Sarayının heybeti ve dîvânının güzelliği onun için sürekli artsın!

Bu saraydan giden mektupların başlığında Maḥmûd'un adı olsun!

Ben onun gönlünün arzusunun ne olduğunu bilmiyorum. Ya Rab! Onu gönlünün arzusuna ulaştır!

Ferruḥî'nin yazdığı bu kasidesinin ardından, tabiplerin tüm çabalarına rağmen Sultan Maḥmûd'un durumu gitgide daha da kötüleşti. 421hk. yılının 2. Rebiülevvel ayının 23'ünde (30 Nisan 1030) Maḥmûd, hayata veda etti.¹²⁹ Şair, onun vefatının ardından bir kaside kaleme almıştır. Söz konusu kaside, İran edebiyatında mersiye şiir türünün en önemli örnekleri arasında gösterilir. 69 beyit olan söz konusu kaside, uzunluğuyla da dikkat çeker. Şair, kasidesinde Sultan Maḥmûd'un ölümü ile birlikte artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığını, Gazne şehrinde hayatın adeta durduğunu, her yerde bir matem havasının estiğini ifade ederek memduhunun ölümü ile birlikte yaşanan hüznün tablosunu sunar. Bu kasidesinde Ferruḥî, Sultan Maḥmûd'un yaşamı esnasında sahip olduğu ideallara ve yarım bıraktığı işlere de değinerek Sultan Maḥmûd döneminin kısmen de olsa özetini sunar:

شهر غزنین نه همانست که من دیدم پار	چه فتاده ست که امسال دگرگون شده کار
خانه ها بینم پر نوحه و پر بانگ و خروش	نوحه و بانگ و خروشی که کند روح فکار

¹²⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 266.

¹²⁹ Gerdîzî, *Târîḥ-i Gerdîzî*, s. 419.

همه پر جوش و همه جوشش از خیل سوار	کویها بینم پر شورش و سر تاسر کوی
همه بر بسته و بر در زده هر یک مسمار	رسته ها بینم بی مردم و درهای دکان
همه یکسر ز ربض برده به شارسرستان بار	کاخها بینم پرداخته از محتشمان
چشمها کرده ز خونابه برنگ گلنار	مہتران بینم بر روی زنان همچمو زنان
کله افکنده یکی از سر و دیگر دستار	حاجبان بینم خسته دل و پوشیده سیه
بر در میدان گریان و خروشان هموار	بانوان بینم بیرون شده از خانه بکوی
دستها بر سر و سرها زده اندر دیوار	خواجگان بینم برداشته از پیش دوات
کار ناکرده و نارفته بدیوان شمار	عاملان بینم باز آمده غمگین ز عمل
رودها بر سر و بر روی زده شیفته وار	مطربان بینم گریان و ده انگشت گزان
چشمها پر نم و از حسرت و غم گشته نزار ¹³⁰	لشکری بینم سر گشته سر اسیمه شده

Gazne şehri geçen yıl gördüğüm gibi değil, ne oldu da bu yıl bütün işler tersine döndü. Feryat, figan ve ağıtlarla dolu evler görüyorum. Gönlü yaralayan feryatlar, figanlar, ağıtlar!

Bir ucundan diğer ucuna tamamen kargaşa içerisinde, süvari gruplarıyla dolu sokaklar görüyorum.

İnsansız caddeler görüyorum; hepsinin kapalı, üstelik kapılarına da kilit vurulmuş dükkanlar görüyorum.

Yüce şahsiyetlerden boşalan saraylar görüyorum. Herkes, yüklerini bir anda mahallelerinden şehir merkezine doğru götürmüştü.

Kadınlar gibi yüzlerini döven, kanlı gözyaşlarıyla gözlerini narçiçeği gibi kırmızı yapan büyük kimseler görüyorum.

Biri başından külahını, diğeri başından sarığını atmış, siyah giyinmiş, bitkin görevliler görüyorum.

Evden sokağa çıkmış, meydanın girişinde hepsi devamlı ağlayan ve feryat eden kadınlar görüyorum.

Elleri başlarında ve başlarını duvara dayamış halde önlerinden kağıdı, kalemi kaldırmış hâcegânlar görüyorum.

Çalışmamış ve (ücret için) hesap dîvânına da uğramamış işten üzgün dönmüş işçiler görüyorum.

Sazlarını perişan halde başlarına ve yüzlerine çalan, ağlayan ve on parmağını ısırان çalgıcılar görüyorum.

¹³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 90.

Gözleri nemli, hüzünden ve gamdan ötürü bitkin, başıboş kalmış, dağılmış ordular görüyorum.

Artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmadığını, Gazne şehrinin adeta düşman istilasına uğramış gibi bir halde olduğunu söyleyen şair, istifhâm sanatıyla ardı ardına sorular sorar. Şair, böyle bir hüznün ve ağıtın geçen sene olmadığını, bir bilenin kendisine bu durumu açıklamasını ister:

این همان لشکریانند که من دیدم دی؟	وین همان شهر و زمینست که من دیدم پار؟
مگر امسال ملک باز نیامد ز غزا؟	دشمنی روی نهادهست براین شهر و دیار؟
مگر امسال ز هر خانه عزیزی کم شد؟	تا شد از حسرت و غم روز همه چون شب تار؟
مگر امسال چو پیرار بنالید ملک؟	نی من آشوب ازینگونه ندیدم پیرار؟
تو نگویی چه فتادهست؟ بگو گر بتوان	من نه بیگانه‌ام، این حال ز من باز مدار
این چه شغلست و چه آشوب و چه بانگست و خروش	این چه کارست و چه بارسست و چه چندین گفتار؟ ¹³¹

Bu ordu, dün gördüğüm ordu mudur? Bu şehir ve memleket, geçen sene gördüğüm müdür?

Yoksa bu yıl padişah, gazveden geri dönmedi mi? Bir düşman mı yöneldi bu şehre ve diyara?

Yoksa bu yıl, her evden bir güzel insan mı yitirildi? Bu nedenle mi üzüntü ve kederden herkesin gündüzü simsiyah bir geceye döndü?

Yoksa memleket, bu yıl geçen yıl olduğu gibi mi inliyor? Hayır, ben böyle bir hüznü geçen yıl görmedim!

Sen ne olduğunu söylemeyecek misin? Anlatabiliyorsan anlat! Ben yabancı değilim, bu durumu benden saklama!

Bu nasıl bir iş, nasıl bir kargaşa, nasıl bir ağlayış ve iniltidir? Bu nasıl bir olay, nasıl bir dert, nasıl sözlerdir?

Şair, cevabını kendisinin de bildiği bu sorulardan artık vazgeçer ve bir nevi durumu kabullenip ağıt dolu beyitlere başlar. Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un öldüğü geceyi kast ederek o gecenin hiç yaşanmamış olmasını temenni eder ve bu acının ilacının olmadığını söyler:

کاشکی آن شب و آن روز که ترسیدم از آن	نفتادستی و شادی نشدستی تیمار
کاشکی چشم بد اندر نرسیدی به امیر	آه ترسم که رسید و شده مه زیر غبار
رفت و ما را همه بیچاره و درمانده بماند	من ندانم که چه درمان کنم این را و چه چار

¹³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 90.

آه و دردا و دریغا که چو محمود ملک	همچو هر خاری در زیر زمین ریزد خوار
آه و دردا که همی لعل به کان باز شود	او میان گل و از گل نشود برخوردار
آه و دردا که بی او هرگز نتوانم دید	باغ فیروزی پر لاله و گلهای ببار ¹³²

Keşke o korktuğum gün ve gece hiç gelmeseydi ve neşe, hüznə dönüşmeseydi.
Keşke emire kem gözler hiç ulaşmasaydı. Ah korkarım ki ulaştı ve ay tozun altına girdi.
Gitti, hepimizi çaresiz, başıboş bıraktı. Buna nasıl bir derman ve nasıl bir çare bulacağımı bilemiyorum.
Ah ah yazık ki Maḥmūd gibi bir padişah, değersiz bir toprak yığını gibi toprak altına girdi.
Ah ah yazık ki yakutlar hep madende açılır. O, gül içinde ancak gülden faydalanamaz.
Ah ah yazık ki lalelerle ve güllerle dolu Bâğ-ı Fîrûzî'yi onsuz asla göremem.

Şair, Sultan Maḥmūd ile geçirdiği günleri hatırlar. O, artık sarayda memduhunu göremeyeceğini belirttikten sonra Maḥmūd'un mücadele ettiği kesimlerden söz eder. Ferruhî, onun ölümü ile Karmatîlerin artık sevineceğini, emniyet bulacaklarını belirtir. Şair, Rûm kayserinin de artık rahat olacağını, kalelerini ve duvarlarını yükseltmekten vazgeçeceğini, Brahmanların da artık put yapmaya başlayacaklarını söyler. Ferruhî, bu tablo ile birlikte Maḥmūd'un yer altında uyuduğunu, bunun oldukça kötü bir durum olduğunu belirtir:

آه و دردا که بیکبار تهی بینم ازو	کاخ محمودی و آن خانه پر نقش و نگار
آه و دردا که کنون قرمطیان شاد شوند	ایمنی یابند از سنگ پراکنده و دار
آه و دردا که کنون قیصر رومی برهد	از تکاپوی برآوردن برج و دیوار
آه و دردا که کنون برهمنان همه هند	جای سازند بتان را دگر از نو به بهار
میر ما خفته به خاک اندر و ما از بر خاک	این چه روزست بدین تاری یا رب زنهار
فال بد چون زمن این حال جز اینست مگر	زمن آن فال که گیرد دل از آن فال قرار ¹³³

Ah yazık ki o resimler ve süslemelerle dolu Maḥmūd'un sarayında artık onu göremiyorum.
Ah yazık ki şimdi Karmatîler sevinecek, atılan taşlardan ve darağacından güvende olacaklar.
Ah yazık ki şimdi Rûm kayseri kurtulacak, burcunu ve duvarını yükseltme aceleciliğinden.

¹³² Ferruhî, *Dîvân*, s. 90-91.

¹³³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 91.

Ah yazık ki şimdi Hind Brahmanlarının hepsi, puthanede artık yeniden putlarına yer yapacaklar.

Emirimiz toprağında altında uyumakta, biz ise toprağın üstünde! Bu nasıl da karanlık bir gündür aman ya Rabbi!

Kötü bir fal açarsam bundan (daha kötüsü) olur mu? Gönlün sükûnet bulması için fal açıyorum.

Ferruhî, istifhâm sanatıyla devam ederek onun şarap içtiği için bu halde olabileceğini, yani uykusunun ağırlaşmış olabileceğini belirtir. Yine şair, onun yeryüzünde fitneyi yok etmek için uyanıp ordunun başına geçmesi gerektiğini söyler. Ferruhî, başka ülke elçilerinin hediyelerle gelip onun huzuruna girmeyi beklediklerini belirterek Sultan Maḥmûd'un yaşarken sahip olduğu ihtişama hüznü bir göndermede bulunur ve uyanmasını ister:

دیر خفته‌ست مگر رنج رسیدش ز خمار	میر می خورده مگر دی و بخته‌ست امروز
تا بخسبد خوش و کمتر بودش بر دل بار	کوس نوبتش همانا که همی زان نزنند
خیز و از حجره برون آی که خفتی بسیار	ای امیر همه میران و شهنشاه جهان
شور بنشان و شب و روز به شادی بگذار	خیز شاه! که جهان پر شغب و شور شده‌ست
روی زانسو نه و بر تارکشان آتش بار	خیز شاه! که به قنوج سپه گرد شده‌ست
هدیه‌ها دارند آورده فراوان و نثار ¹³⁴	خیز شاه! که رسولان شهان آمده‌اند

Emir dün şarap içtiği için bugün uykuya kalmış olmasın. Yoksa sarhoş olup rahatsızlandığı için geç mi uyumuştur.

Padişahlık davulunu güzelce uyusun ve iyice huzura ersin diye mi çalmıyorlar!

Ey tüm emirlerin emiri ve dünya padişahlarının padişahı! Uyan ve odandan dışarı çık, çok uyudun.

Uyan ey padişah! Dünya, fitne ve fesatla dolmuştur. Fitneyi söndür, gece ve gündüzünü neşe ile geçir!

Uyan ey padişah! Kannevc'de ordu toplanmıştır, o tarafa doğru yönel ve onların başlarına ateş (olarak) yağ!

Uyan ey padişah! Padişahların elçileri yanlarında birçok hediye ve armağan alarak gelmişler.

¹³⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 91.

Şair, emirlerin selam vermeye geldiklerini, söyler ve Maḥmûd'a uyanmasını söyler. Çevgân oyunu oynamak isteyenlerin toplanmış olduğunu, oğlunun onu görmek için geldiğini söyleyen şair, Maḥmûd'un uyanmasını ister:

خیز شاها که امیران به سلام آمده‌اند	بارشان ده که رسیده‌ست همانا گه بار
خیز شاها! که به فیروزی گل باز شده‌ست	بر گل نو قدحی چند می لعل گسار
خیز شاها! که به چوگانی گرد آمده‌اند	آنکه با ایشان چوگان زده‌ای چندین بار
خیز شاها! که چو هر سال به عرض آمده‌اند	از پس کاخ تو و باغ تو، پیلی دو هزار
خیز شاها! که همه دوخته و ساخته گشت	خلعت لشکر و گردید به یک جای انبار
خیز شاها! که به دیدار تو فرزند عزیز	به شتاب آمد بنمای مر او را دیدار ¹³⁵

Uyan ey padişah! Emirler selam vermeye gelmişler. Onları kabul et çünkü kabul zamanıdır.

Uyan ey padişah! Bâğ-ı Fîrûzî'de güller açılmıştır. Yeni gülün açılması şerefine yakut renkli şaraptan birkaç kadeh iç!

Uyan ey padişah! Onlarla çok kez çevgân oynadığın kimseler, çevgân için bir araya gelmişler.

Uyan ey padişah! Senin sarayının ve bahçenin arkasından iki bin fil, her yıl olduğu gibi geçit törenine gelmişler.

Uyan ey padişah! Askerin hilatinin tümü yapıp dikildi ve hepsi bir yerde toplandı.

Uyan ey padişah! Kıymetli oğlun seni görmek için acele ile geldi, ona yüzünü göster!

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un ölmeden önce Emîr Muḥammed'i halefi olarak atadığını bildiğinden Maḥmûd'un yerine birini bırakmasını ister. Şair, Sultan Maḥmûd'un yaşarken yaptığı icraatları hayırla anarak şöyle devam eder:

که تواند که برانگیزد زین خواب ترا	خفتی آن خفتن کز بانگ نگریدی بیدار
گر چنان خفتی ای شه که نخواهی برخاست	ای خداوند! جهان خیز و به فرزند سپار
خفتن بسیار ای خسرو خوی تو نبود	هیچکس خفته ندیده‌ست ترا زین کردار
خوی تو تاختن و شغل سفر بود مدام	بنیاسودی هر چند که بودی بیمار
در سفر بودی تا بودی و در کار سفر	تن چون کوه تو از رنج سفر گشته نزار
سفری کان را باز آمدن امید بود	غم او کم بود، ار چند که باشد دشوار ¹³⁶

Seni bu uykundan kim uyandırabilir. Öyle bir uyudun ki sesle bile uyanmadın.

¹³⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 91.

¹³⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 91-92.

Ey padişah! Uyanamayacak gibi uyuduysan o halde ey hükümdar! Uyan ve ülkeyi oğluna teslim et!

Çok uyumak senin huyun değildir ey padişah! Hiç kimse senin bu şekilde uyuduğunu görmemiştir.

Senin adetin at koşturmak ve sürekli seferle meşgul olmaktır. Hastalandığında bile yerinde durup dinlenmezdin.

Var olduğun müddetçe seferde idin ve senin dağ gibi vücudun sefer zorluklarıyla zayıf düştü.

Dönüş ümidi olan bir sefer, zor olsa da üzüntüsü az olur.

Yukarıdaki beyitlerde Ferruhî, Maḥmûd'un pek çok seferden döndüğünü söyler. Şairin bunu belirtmesindeki amaç, Maḥmûdün ölümü için sefer benzetmesi yapmaktır. Ferruhî, Gazneli Maḥmûd'un çok yolculuk yapmasından istiare ile Maḥmûd'un ölümünü de yolculuğa benzeterek şunları dile getirir:

که مر آن را نه کرانست پدید و نه کنار	سفری داری امسال شها اندر پیش
تا بدیدندی روی تو عزیزان و تبار	یک دمک باری در خانه بیایست نشست
چه شتاب آمد کامسال برفتی به بهار	رفتن تو به خزان بودی هر سال شها
زان برادر که پیروردی او را به کنار	چون کنی صبر و جدا چند توانی بودن
رخ چون لاله او زرد به رنگ دینار	تن او از غم و تیمار تو چون موی شدهست
آب دیده بشخودهست مر او را رخسار ¹³⁷	از فراوان که بگرید به سر گور تو شاه

Ey padişah! (Madem) bu yıl önünde ucu bucağı belli olmayan bir sefer var.

Bir lahza da olsa evde biraz otursaydın da kıymetli kimseler ve ahali yüzünü görmüş olurdu.

Senin (sefere) gitmen her yıl sonbaharda olurdu ey padişah! Ne acelesi vardı da bu yıl ilkbaharda gidiverdin.

Kucağında büyüüttüğün kardeşinden¹³⁸ ayrı kalmaya ne kadar dayanabilecek, nasıl sabredebileceksin!

Onun (Yûsuf'un) bedeni senin üzüntün ve derdinle kıl gibi (zayıf) düştü. Onun lale gibi yanağı, dinar rengi gibi sapsarı kesilmiştir.

Ey padişah! Senin mezarının başında çok ağlamasından ötürü gözyaşları yanaklarında iz yapmıştır.

¹³⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 92.

¹³⁸ Emîr Yûsuf kastedilmektedir.

Ferruhî, sultanın ölümü ile yaşanan acıyı betimlemeye devam eder. Onun ölümüne düşmanlarının bile ağladığını, kuşların balıkların dahi hüznlendiğini dile getirir. Şair, ölümü düşmandan gizlenmeye benzeterek şunları söyler:

آتشی دارد در دل که همه روز از آن	برساند به سوی گنبد افلاک شرار
گر برادر غم تو خورد شها نیست عجب	دشمنت بی غم تو نیست به لیل و به نهار
مرغ و ماهی چو زنان بر تو همی نوحه کنند	همه با ما شده اندر غم و اندوه تو یار
روز و شب بر سر تابوت تو از حسرت تو	کاخ پیروزی چون ابر همی گرید زار
به حصار از فزع و بیم تو رفتند شهان	تو شها از فزع و بیم که رفتی به حصار؟
تو به باغی چو بیابانی دلتنگ شدی	چون گرفتستی در جایگاهی تنگ قرار؟ ¹³⁹

(Kardeşinin) gönlünde bir ateş var, öyle bir ateş ki, kıvılcımları gökyüzüne ulaşmaktadır.

Ey padişah! Eğer kardeşin senin için üzüliyorsa tuhaf değildir. Düşmanlarının dahi senin yasını tutmadıkları bir gece ve gündüz yoktur.

Kuşlar ve balıklar, kadınlar gibi senin için ağıt yakarlar. Senin yasında ve acında hepsi bizimle ortak olmuşlar.

Bâğ-ı Fîrûzî sarayın, senin tabutunun başında senin acınla bulut gibi gece gündüz inleyerek ağlar.

Senin korkundan ve heybetinden padişahlar kaleye sığındılar. Ey padişah! Sen kimin korkusundan ve heybetinden kaleye sığındın?

Şair, dünyanın sultan ile bir kıymetinin olduğunu belirtir ve onun dünyadan göçüşü ile artık şiirin alıcının olmadığını, şiir pazarının kesada uğradığını dile getirir. Şair, Sultan Maḥmûd'un sürekli Allah'ın rızası için çalıştığını söyler:

تو بباهی چو بیابانی دلتنگ شدی	چون گرفتستی در جایگاهی تنگ قرار؟
نه همانا که جهان قدر تو دانست همی	لاجرم نزد خردمند ندارد مقدار
زینت و قیمت و مقدار، جهان را به تو بود	تا تو رفتی ز جهان این سه برون شد یکبار
شعرا را به تو بازار برافروخته بود	رفتی و با تو بیکبار شکست آن بازار
ای امیری که وطن داشت به نزدیک تو فخر	ای امیری که نگشتهست به درگاه تو عار
همه جهد تو در آن بود که ایزد فرمود	رنجکش بودی در طاعت ایزد هموار
بگذاراد و به روی تو میاراد هگرز	زلتی را که نکردی تو بدان استغفار ¹⁴⁰

Sen bahçede dahi uzun süre kalınca sıkılırdın, nasıl da o dar yerde durabiliyorsun?

¹³⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 92.

¹⁴⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 92.

Cihan senin kadrini kıymetini bilmediği için, onun (dünyanın) akıllılar nezdinde hiçbir değeri yoktur.

Kıymetli süslerin değeri seninle birlikte vardı. Sen dünyadan göçtüğünden beri bu üçü bir anda yok olup gitti.

Şairler için pazar seninle (varlığınla) canlanmıştı. Gittin ve gidişinle işler bir anda kesada uğradı.

Ey iftiharın senin yakınına vatan tuttuğu emir! Ey utancın senin dergahına uğramadığı emir!

Senin tüm çaban Allah'ın buyruğu içindi. Allah'a itaat için sürekli sıkıntı çeken biriydin.

(Allah), senin ondan tevbe etmediğin zilleti, uzak tutsun ve hiçbir zaman senin karşına çıkarmasın!

Kasidesinin sonunda Maḥmûd için dua eden şair, onun adının veliahdı ile her zaman yaşamasını diler. Maḥmûd'un vefatı için üzülen kimselerin kalbinin onun veliahdı ile mutlu olmasını, sultanın ise cennet ile mükafatlandırılarak mutlu olmasını arzu eder:

ای شه نیکدل نیکخوی نیکوکار	زنده بادا به ولیعهد تو نام تو مدام
این برادر که ز درد تو زد اندر دل ناز	دل پژمان به ولیعهد تو خرسند کناد
به بهشت و به ثواب و به فراوان کردار ¹⁴¹	اندر آن گیتی ایزد دل تو شاد کناد

Ey temiz kalpli, güzel ahlaklı, güzel işli padişah! Senin adın, veliahdınla sürekli yaşasın!

Hüzünlü kalpleri, senin derdinle gönlünü dağlayan bu kardeşini senin veliahdınla mutlu kılsın!

Öteki alemde Allah, senin gönlünü cennet, iyilik ve daha birçok güzelliklerle mutlu kılsın!

1.1.7. Ferruhî'nin Sultan Maḥmûd Sonrası Yaşamı

Sultan Maḥmûd, ölümünden önce yerine padişahlık tahtına geçmesi için oğlu Emîr Muḥammed'i vasiyet etmişti. Ferruhî de Maḥmûd'un vefatının ardından Emîr Muḥammed'e intisap etmişti. Nitekim şair, Sultan Maḥmûd'un Emîr Muḥammed'e olan ilgisini ve yerine onu atayacağını bildiğinden olsa gerek henüz Sultan Maḥmûd'un ölümünden önce Emîr Muḥammed için yazmış olduğu kasidesinde,

¹⁴¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 93.

babasının oğlu Muḥammed'i layık olduğu makamla onurlandıracağını, kendi elleriyle onun başına tacı konduracağını söyleyerek yeni oluşacak durumu önceden görmüştür:

بسیار مانده نیست که بدهد ترا پدر
آن چیز کز جهان توبدان چیز در خوری
افسربه دست خویش پدر برسرت نهد
وین آن نشان بود که تو زیبای افسری¹⁴²

Senin dünyada layık olduğun o şeyi (padişahlığı), babanın sana vermesine çok az kaldı.

Baban, tacı senin başına kendi eliyle konduracaktır. İşte bu, senin güzel taçlı olduğunun göstergesidir.

Ferruḥî'nin yukarıda yer alan kasidesini, Muḥammed'in tahta çıkmasından önce yazması, şairin yeni oluşan dönemde de saraydaki saygınlığını koruduğunu göstermektedir. Şair, Muḥammed'in tahta çıkışı münasebetiyle aşağıda matla beyti bulunan "Sultan Maḥmûd'un ardından Sultan Muḥammed'in cülûsunun tebriği" başlıklı bir kaside yazmıştır:

هر که بود از یمین دولت شاد
دل به مهر جمال ملت داد¹⁴³

Yemînuddevle'den hoşnut olan kimseler, kalplerini milletin cemalinin güzelliğine (Sultan Muḥammed'e) verdiler.

Yukarıdaki kasidesinin aşağıdaki beyitlerinde Ferruḥî, Sultan Maḥmûd'un yerine oğlu Muḥammed'i bıraktığını, artık tüm devlet adamlarının onun hizmetinde olduklarını açıkça belirterek Emîr Muḥammed'e destek verir:

وقت رفتن ملک به میر سپرد
لشکر خویش و بنده و آزاد
گفت بر تخت مملکت بنشین
تا به تو نام من بماند یاد¹⁴⁴

Gitme zamanında (vefatının öncesinde) padişah, ordusunu, köleyi ve hürü, emire emanet etti.

Dedi ki, "Seninle birlikte benim adım da yaşasın diye ülkenin tahtına otur!"

Ferruḥî, tahta yeni geçmiş olan Emîr Muḥammed'e hem taziye sunmak hem de onu tebrik etmek amacıyla ömrünün uzun olması için dua eder:

اگر آن شاه جاودانه نزیست
این خداوند جاودانه زیاد¹⁴⁵

¹⁴² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 381.

¹⁴³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 40.

¹⁴⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 40.

¹⁴⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 41.

O padişah (Sultan Maḥmûd), ebediyen yaşamadıysa da bu padişah ebediyen yaşasın!

Ferruhî, Sultan Muḥammed için yazdığı kasidesinde Sultan Maḥmûd'u da hayırla yad etmeyi ihmal etmemiştir. O, kendi yerine Emîr Muḥammed'i bıraktığı ve isabetli bir karar verdiğini düşündüğü Sultan Maḥmûd'u hayırla yad etmiş, Emîr Muḥammed'i cömert, asil bir padişah olarak vasıflandırmıştır. Aşağıdaki beyit, şairin Sultan Muḥammed ile olan yakınlığını gözler önüne serer:

گر برفت آن ملک بما بگذاشت پادشاهی کریم و پاک نژاد¹⁴⁶

Gittiyse de o padişah, şerefli ve asil soylu bir padişahı bize bıraktı.

Emîr Muḥammed tahta geçtikten kısa bir süre sonra bu durumu hazmedemeyen kardeşi Emîr Mes'ûd tarafından 4 Mayıs 1031 tarihinde tahttan indirilmiştir. Gazne halkının önemli bir kısmı da Sultan Muḥammed'in icraatlarından memnun olmadığı için Mes'ûd'u büyük bir coşku ile karşılamışlardır. Ferruhî, her ne kadar Sultan Muḥammed'e yakın olsa da bir saray şairi olarak mevcut duruma razı olmuştur. Mes'ûd Gazne'ye varınca aşağıdaki matla ile başlayan kasidesini ona sunmuştur:

ای برید شاه ایران از کجا رفتی چنین نامه ها نزد که داری؟ بار کن! بگذار! هین¹⁴⁷

Ey İran padişahının elçisi! Nereden gittin böyle?

Kimin yanında mektupların var? Toparlan! (Mektupları) bırak! Hızlı ol!

Yukarıdaki kasidesinde Ferruhî, Sultan Mes'ûd'u postacıya benzetmiş ve onun işinin mektup toplayıp dağıtmak olmadığını, devletin başına geçmesi gerektiğini belirterek memduhunun Gazne'ye gelmesini arzular. Bu kasidenin içeriğinden Ferruhî'nin onu Mes'ûd'un Gazne'ye gelişinden önce yazdığı anlaşılmaktadır:

عزم کی دارد که غزنین را بیاراید بروی	رای کی دارد که بر صدر پدر گردد مکین
دار ملک خویش را ضایع چرا باید گذاشت	مر سپاهان را چه باید کرد بر غزنین گزین
لشگری دارد گران و کشوری دارد بزرگ	بلکه از دریای روم اوراست تا دریای چین
هر که غزنین دیده باشد در سپاهان چون بود	هر که نان میدہ بیند چون خورد نان جوين
از حبش تا کاشغر و زکاشغر تا اندلس	هر کجا گویی ملک مسعود، گویند آفرین
این جهان محمود را بود و کنون مسعود راست	نیست با او خسروانرا هیچ گفتار اندرین
خانه محمود را مسعودزبید کدخدای	کدخدای خانه شیر عرین زبید عرین ¹⁴⁸

¹⁴⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 41.

¹⁴⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 299.

¹⁴⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 300.

Yüzü ile Ġazne'yi süslemek için ne zaman geliyor? Babasının padişahlık makamına oturmayı ne zaman düşünüyor?

Kendi payitahtını neden ihmal edilmiş bırakasın! İsfahân'ı Ġazne'ye niçin tercih edesin!

Büyük bir ordusu var, devasa bir ülkeye sahiptir. Rûm denizinden Çin denizine kadar ona aittir.

Ġazne'yi gören bir kimse için İsfahân'da olmanın anlamı: Buğday ekmeği gören bir kimsenin arpa ekmeği yemesidir.

Habeş'ten Kâşgar'a, Kâşgar'dan Endülüs'e kadar her nerede Mes'ûd dersin, "aferin!" derler.

Bu cihan Maḥmûd'un idi şimdi ise Mes'ûd'undur. Hiçbir padişahın bu konuda ona karşı sözü olmaz.

Maḥmûd'un sarayına kethüda olarak Mes'ûd yakışır. Kükreyen aslanın evinin kethüdası olmak, kükreyene yakışır.

Yukarıdaki beyitlerde şair, Sultan Muhammed'in artık daha fazla tahtta kalamayacağını bildiğinden, Mes'ûd'u Ġazne'ye gelmesi yönünde teşvik etmiştir. Sultan Mes'ûd, Sultan Muhammed'in yönetiminin son günlerinde İsfahân'da ikamet etmektedir. Şair, yeni döneme uygun bir tarzda yazdığı şiirinde ona İsfahân'da durmasının artık gereksiz olduğunu, İsfahân'ın Ġazne'ye tercih edilemeyeceğini dile getirir. Şair, kasidesinin devamında önceden Sultan Maḥmûd'a ait olan Ġazne tahtının artık Mes'ûd'a ait olduğunu, bu konuda memduhunun rakipsiz olduğunu belirterek şair kimliğiyle yeni oluşan duruma uygun tavır alır.

1.1.8. Ferruḥî'nin Ölümü

Ferruḥî'nin ölüm tarihi, tezkire kitaplarının hepsinde 429 / 1037-1038 olarak gösterilmektedir. Ancak Yûsuf Müctehidî'ye göre bu tarihin yanlış olma ihtimali yüksektir. Bunun sebebi ise Ferruḥî'nin Hâce Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî ve Ḥasenek Vezîr'in vezir oluşlarına dair bilgilere dîvânında yer verdiği halde, Sultan Mes'ûd döneminde 424hk. tarihinde vezirliğe atanan Hâce Aḥmed-î 'Abduşşamed hakkında bir beyte dahi yer vermemesidir.

Müctehidî, Ferruḥî'nin tezkirelerde yer alan ölüm tarihinin kuşkulu olduğunu ortaya koyabilmek adına başka bazı deliller ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki, Ferruḥî'nin Sultan Mes'ûd hakkında kaleme aldığı on iki adet kasideden sadece dördünün

Mes'ûd'un saltanata gelmiş olmasından sonra söylenmiş olmasıdır. Diğer delil ise Ferruhî'nin Sultan Mes'ûd döneminde yaşanan Hindistân seferi ve 424hk. tarihinde gerçekleşen Sarasti Kalesi'nin fethine dair hiçbir şey yazmamış olmasıdır. Ayrıca Ferruhî'nin Dîvânı'nda 429hk. yılına kadar yaşadığına dair bir delil de mevcut değildir. Bu durumda Müctehidî'ye göre, Ferruhî'nin 424hk. tarihinde veya bundan birkaç ay önce ölmüş olması kuvvetli olasılıktır.

Müctehidî, bizce de kuvvetli deliller ortaya koymaktadır. Ancak şairin önemli gelişmelere dair kasideler yazmamış olmasını, ölmüş olmasına yormak kanımızca yanlıştır. Ölümün dışında başka ihtimaller de vardır. Şair, daha önce Emîr Muhammed'i desteklediği için saraydan kovulmuş veya hastalanmış olabilir. Nitekim şairin 429hk. tarihinde öldüğünü haber veren klasik kaynakları esas alırsak, onun 429hk.'dan önce sağlığının bozulduğunu ve öleceği tarihe kadar saraydaki şairlik görevinde artık aktif olamadığını söyleyebiliriz. Bize göre aksi bir tarih bulunana kadar şairin ölüm tarihini klasik kaynaklarda verildiği gibi 429hk. olarak kabul etmek doğru olandır.

Bir diğer tartışma ise şairin kaç yaşında öldüğüne dairdir. Ateş, "Ferruhî Çağâniyân'a ne zaman gitti" adlı makalesinde ortaya koyduğu delillere dayanarak onun Çağâniyân'a hangi tarihte gitmiş olduğunu ortaya koyduğunu belirtir. Bu tarihte henüz yeni evlenen şairin evlilik yaşını da 20 olarak kabul eden Ateş, Ferruhî'nin 37 ila 42 yaş aralığında vefat etmiş olabileceğini belirtir. Ancak daha önce de ele aldığımız gibi Ferruhî'nin Çağâniyân seferinin tarihine dair Ateş'e verilen cevaplar, şairin ölüm yaşına dair belirsizlik oluşturmaktadır.

1.2.Ferruhî'nin Edebî Kişiliği

Gazneliler dönemindeki saray şairliği, Sâ mânîler döneminin devamı niteliğinde olup bu dönemde başta sultanlar ve emirler olmak üzere pek çok saray görevlisi, şairleri desteklemiştir. Bu çağda şiir söyleyen diğer birçok çağdaşı gibi Ferruhî, kendisini himaye edecek bir memduh arayışında olmuştur. Onun saray şairliğine adım atışını ve bu şairliğinin keyfiyetini ortaya koyabilmek için öncelikli olarak şairin dîvânına ve şair hakkında yazılı ilk kaynak olan *Çehâr Makâle*'ye müracaat etmek yerinde olacaktır. Nizâmî-i 'Arûzî, Ferruhî'nin Sîstânlı bir çiftçinin yanında çalışırken aldığı maaşın masraflarına kafî gelmemesi üzerine şairleri himaye eden birini aradığından

söz eder.¹⁴⁹ Neticede Hellmut Ritter'in edebiyat tarihinde büyük rol oynadığını söylediği Çağâniyân hanedanının¹⁵⁰ sarayına giden Ferruhî, Emîr Ebû'l-Muzaffer-i Çağânî için yazmış olduğu kasideyi ona sunar.¹⁵¹ Söz konusu kasidenin matlasında şair, methiye şairliğine bakışını gayet veciz ifadelerle şöyle dile getirir:

با حلّه تنیده ز دل بافته ز جان	با کاروان حلّه برافتم ز سیستان
با حلّه‌ای نگارگر نقش او زبان ¹⁵²	با حلّه‌ای بریشم ترکیب او سخن

Kumaş kervanıyla Sîstân'dan gittim; gönülden ve candan dokunmuş kumaş ile.

Terkibi söz olan ipek kumaş ile, onun nakşının nakkaşı dil olan kumaş ile.

Yukarıdaki beyitlerde Ferruhî, bir kumaş kervanıyla birlikte çıktığı yolculuğu dile getirir. Kendisini de kumaş kervanının sahipleri gibi tacir olarak gören şair, sahip olduğu bu kumaşın diğer tacirlerin kumaşı gibi olmadığını, bunun gönül ve can ile dokunmuş bir kumaş olduğunu dile getirerek sermayesi olan şiire gönderme yapar. Ferruhî, şiiri bir sermaye olarak görür ve bu sermayesi için bir alıcı arar. Dîvânın bu ve buna benzer beyitlerinden anlaşılan; pek çok methiye şairi gibi Ferruhî'nin de şiirini bir sermaye, bu sermayesinin pazarı olarak sarayı gördüğüdür.

Ritter'e göre bu dönem şairleri, saraydan muntazam maaş alırlar, dahası güzel bir şiir söylediklerinde büyük ödüller alırlardı.¹⁵³ Şair ilk memduhu olan Emîr Muzaffer-i Çağânî'ye sunduğu Dağgâh kasidesinden sonra hem sarayda kabul görmüş hem de daha işin başında memduhu tarafından büyük bağışlara layık görülmüştür. Şair, Çağâniyân'da bulunduğu süre içerisinde toplam dört kaside kaleme almıştır. Bu kasidelerden üçünü Çağâniyân'a yeni geldiğinde yazmış, birini ise Mihricân bayramı vesilesiyle yazmıştır. Son kasidesinde Ferruhî, Çağâniyân emirinin kendisine verdiği bahşîşler için şunları dile getirmiştir:

ای که از جود تو باشند جهانی به نوال	مدح تو هر که چو من گفت ز تو یافت نوا
خاطر اندر خور وصف تو رسانم به کمال	زیبیدار من به مدیح تو ملک فخر کنم
آفتاب از سر من میل نگیرد به زوال	کاندر آن روز که من مدح تو آغاز کنم
بنده را نزد اخلا بفزوده‌ست جلال ¹⁵⁴	ملکا اسب تو و زر تو و خلعت تو

¹⁴⁹ Nizâmî-i 'Arûzî, *Çehâr Maqâle*, s. 138.

¹⁵⁰ Hellmut Ritter, *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi*, Ayrıntı Yay. İstanbul 2011, 1. baskı, s. 145.

¹⁵¹ Nizâmî-i 'Arûzî, *Çehâr Maqâle*, s. 138.

¹⁵² Ferruhî, *Dîvân*, s. 329.

¹⁵³ Hellmut Ritter, *Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi*, s. 149.

¹⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 220.

Benim gibi senin methini söyleyen kimseler, senden nimet buldu. Ey cömertliği sayesinde insanların bağışlara ulaştığı kimse!

Ey padişah! Ben seni methettiğim için övünürsem yaraşır. Aklımı, seni anlatmaya layık kılarak olgunluğa ulaştırıyorum.

Senin methine başladığım o gün, güneş başımın üzerinden batıp gitmez.

Ey padişah! Senin (bana bağışladığın) atın, altının ve hilatin, dostlarının yanında bu kulun heybetini arttırmıştır.

Ferruhî, Çağaniyân sarayına yerleşip iyi bahşişler aldıktan sonra daha iyi bir hami ve yeni bir saray arayışını sürdürmüştür. Bu amaçla Gazneliler sarayının yolunu tutan şairin Gazneli Maḥmûd ile karşılaşması hakkında Nizâmî-i ‘Arûzî şunları dile getirir:

“Ferruhî’nin işi onun (Ebû’l Muzaffer-i Çağânî) hizmetinde yüceldi ve işleri tam anlamıyla yoluna girdi. Sonrasında Yemînuddevle Maḥmûd’un hizmetine girdi. Sultan Maḥmûd, onu üstü başı düzgün biri olarak görünce aynı gözle ona baktı. İş o kadar ileri gitti ki, 20 kadar gümüş kemerli köle onun arkasında dizildi.”¹⁵⁵

Nizâmî-i ‘Arûzî’nin tüm bu anlattıklarından şairin Sultan Maḥmûd’la daha ilk karşılaşmasından itibaren sarayda kabul gördüğünü anlıyoruz. Saray şairliği söz konusu olunca Sultan Maḥmûd’u önemsemek gerekir. Çünkü o, birçok şairi sarayında toplamış ve onları kaside yazdıkları için teşvik etmiştir. Bu amaçla Sultan Maḥmûd, şairlere büyük bahşişlerde bulunmuştur. Öyle ki sonradan gelen şairlerin bir kısmı, ulaştıkları önemli nimetler sebebiyle Maḥmûd döneminin şairlerine özlemle bakmışlardır. Saray şairliği Sultan Maḥmûd döneminde olgunluğunun zirvesine ulaşmıştır ki, bu durum onun kaside şiir türüne verdiği destekten bağımsız düşünülemez. Ferruhî’nin saray şairliği de böyle bir döneme denk gelmesi bakımından önemlidir.¹⁵⁶

Ferruhî, Gazneliler sarayına yerleştiği ilk zamanlardan itibaren saray şairliğinin yanında sürekli mevki ve makam arayışında olmuştur. Sultan Maḥmûd’un meclisinde devamlı yer bulan şair, sultanın kendisine bağışladığı at sonrasında yazmış olduğu kasidesinde, bu atın kendisine verilecek olan rütbe ve makamların habercisi olduğunu,

¹⁵⁵ Nizâmî-i ‘Arûzî , *Çehâr Maḳâle*, s. 144.

¹⁵⁶ Muhammed Ğulâmırzâyî, *Sebkşinâsî-i Şi‘r-i Pârsî ez Rûdekî ta Şâmlû*, Neşr-i Câmi, Çâp-i Sevvom, Tahrân, 1387hş., s. 72-73.

bu durumun kıskanç kimselerin kıskançlığını arttıracakını dile getirerek devlet içerisindeki görevlere de talip olduğunu açıkça ifade etmiştir:

این اسب نه اسبست که سرمایه فخرست	من فخر به کف کردم و ایمن شدم از عار
اسبی که چنو شاه دهد اسب نباشد	تاجی بود آراسته از لؤلؤ شهوار
ای آنکه به یاقوت همی تاج نگاری	بر تاج شهبان صورت این مرکب بنگار
دشمن که برین ابلق رهوار مرا دید	بی صبر شد و کرد غم خویش پدیدار
گفتا که به میران و به سرهنگان مانی	امروز کلاه و کمرت باید ناچار
گفتم تو چه دانی که شب تیره چه زاید	بشکيب و صبوری کن تا شب بنهد بار
باشد که بدین هر دو سزاوار ببیند	آن شه که بدین اسب مرا دید سزاوار
خواهم کله و از پی آن خواهم تا تو	ما را نرنی طعنه به کج بستن دستار ¹⁵⁷

Bu at, sadece bir at olmayıp bir de övünç kaynağıdır. Ben övüncü avucuma aldım ve utançtan güvende oldum.

Onun gibi bir padişahın verdiği bir at; at olamaz, padişahlara yaraşır inci ile süslenmiş bir taç olur.

Ey yakutla tacı süsleyen o kimse! Padişahların tacının üzerine bu bineğin resmini nakşet!

Düşmanlar besili, asil (atın) üzerinde beni görünce telaşa düştü, üzüntüsünü dışa vurdu.

Dediler ki, “emirlere ve komutanlara benzersin, bugün artık sana taç ve kemer gerektir.”

Dedim ki, “karanlık gecenin ne doğuracağını sen nereden bileceksin, dayan ve sabret de gecenin ne getireceğini gör!”

Belki de beni bu ata layık gören o padişah, bu ikisine (taç, kemere) de layık görür.

Taç isterim, sonrasında senin beni sarığı eğri bağlamakla kınamamanı isterim.

Ferruhî'nin yaşadığı dönemde, o dönemin kitaplarından da anlaşılacağı üzere, Sultan Maḥmûd nezdinde itibar sahibi olan bir kimse saraydaki diğer kimseler nezdinde de itibar sahibi olurken sultanın yanında değer kaybeden bir kimse diğer saray görevlileri yanında da itibar kaybederdi. Şairin Sultân Maḥmûd'un yanındaki saygınlığı ona saraydaki pek çok faaliyete katılma olanağı sağlamıştır. Bu sayede başta Maḥmûd'un çocukları Muḥammed ve Mes'ûd olmak üzere diğer saray görevlilerinin yanında da saygın bir konum elde etmiştir. Böylece saraydaki eğlence meclisleri, ava gitme, cülûs

¹⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 81-82.

törenleri ve hilat dağıtımı gibi pek çok faaliyette kendisine yer bulmuştur. Şair, saray yaşamının vazgeçilmez eğlencelerinden olan av, eğlence meclisi ve çevgân oyunundan söz ettiği beyitlerde şunları söyler:

چهار چیز گزین بود خسروان را کار نشاط کردن چوگان و رزم و بزم شکار¹⁵⁸

Padişahlar için bu dört şey sevilen işlerdendir; eğlenmek, çevgân, savaşmak, av, eğlence.

Şair, Sultan Muhammed ve saraydaki görevlilerle beraber katıldığı av eğlencesine dair şunları dile getirir:

بدشت برشد روزی بصید کردن ومن ز پس برقتم با چاکران و با نظار¹⁵⁹

Bir gün avlanmak için ovaya gitti. Ben de hizmetçiler ve gözetleyicilerle ile birlikte ardından gittim.

Ferruhî, Şehzâdelerle yakın ilişki içinde olduğu kadar, saraydaki önemli diğer isimlerle de oldukça yakın ilişkiler içerisinde olmuştur. Örneğin şairin, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf'un av dönüşünü kasidesinde dile getirmesi, yine bir başka kasidesinde Emîr Yûsuf'un bir gece vakti ona dirhemlerle dolu keseler göndermesini anlatması bu yakın ilişkiyi göstermesi bakımından önemlidir:

ز دشت و بستان چون بازگشت روز شکار بنیک روز و بفرخ زمان و میمون فال
یک تذرو فرستاد مر مرا که مگر بحیله آیم در بند حسن آن محتال¹⁶⁰

Neşe, mutluluk ve huzurla av günü ovadan ve bahçeden döndüğünde.

O hilecinin güzelliğinin tuzağına düşeyim diye bana bir sülün gönderdi.

مابشب خفته و از تو همی آرند بما کیسه ها پر درم و برسر هر کیسه نشان
خفتگان را ببرد آب چنینست مثل این مثل خوار شد و گشت سراسر ویران
از پی آنکه مرا تو صله ها دادی و من اندر آنوقت بخیمه در خوش خفته ستان
بخشش تو قوی و ما به مکافات ضعیف خدمت ماسبک و منت بر تو گران¹⁶¹

Biz gece uyumuşken senden bize dirhemlerle dolu keseler getirirler ve her bir kesenin üzerinde işaret bulunur.

Atasözü böyledir: Uyuyanı su götürür. Bu atasözü eskidi ve tamamen çöktü.

¹⁵⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 292.

¹⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 103.

¹⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 216.

¹⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 292.

Bana bağışlar verdikten sonra ben, işte o zaman çadırda sırtüstü (uzanarak) bir güzel uyudum.

Senin bağışın kuvvetliken biz karşılık vermede zayıfız. Bizim hizmetimiz değersizken senin iyiliğin kıymetlidir.

Ferruḥî, saray şairi olarak saraydaki başka bazı çok önemli kimseler nezdinde de itibar sahibi olmuştur. Örneğin o, Hasenek Vezîr için yazdığı bir kasidesinde onun huzuruna istediği her vakitte gidebildiğini, Hasenek'in hâcibinin onu çok güzel bir şekilde karşıladığını belirtir. Aşağıdaki beyit, Ferruḥî'nin sarayda ne denli saygın bir konumda olduğunu göstermesi bakımından önemlidir:

هرگز به درگهش نرسیدم که حاجبش صد تازگی نکرد و نگفت: اندرون گذر¹⁶²

Onun sarayına vardığımda onun hâcibi, yüzlerce iltifatta bulunur ve “içeriye buyurun” der.

Ferruḥî, sarayda bulunduğu müddet zarfında önemli hadiseler vesilesiyle de şiiirler yazmaktan geri durmamıştır. O, kimi zaman Emîr Yûsuf'un¹⁶³ ve Emîr Muḥammed'in çocuklarının dünyaya gelmesi¹⁶⁴ münasebetiyle, kimi zaman da Sultan Maḥmûd'un ordusuna hilat dağıtması ve bu hilatten onu da nasipsiz bırakmaması¹⁶⁵ vesilesiyle kasideler söylemiştir. Yine şair, Emîr Yûsuf'un hâcibi olan Tûḡrûl için kız istenmesi¹⁶⁶ için de şiiir söylemiştir. Özetle şair, övgüye konu olabilecek her durumu, kaside yazmak için bir fırsat olarak görmüştür. Ğulâmhuseyn Yûsufî, şairin her durumdan bir kaside çıkarmaya çalışmasını, bir saray şairi için oldukça doğal olarak gözden düşmeme çabasına ve maddi bir şey elde etme umuduna bağlamaktadır.¹⁶⁷

Ferruḥî, zaman zaman kişisel ihtiyaçlarını da şiire konu etmiş ve bu ihtiyaçlarını gidermesi için memduhundan ricacı olmuştur. Örnek olarak aşağıdaki beyitlerde şair, Emîr Ebû'l-Feth'den kendisine ayakkabı ve kabâ alması için istekte bulunurken, Sultan Maḥmûd tarafından da atının arpa ihtiyacının karşılandığını dile getirir:

مهرگانش خجسته باد چنان کو خجسته پی و خجسته لقاست
کاندرین مهرگان فرخ پی زو مرا نیم موزه نیم قباست¹⁶⁸

¹⁶² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 193.

¹⁶³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 8.

¹⁶⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 379.

¹⁶⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 55.

¹⁶⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 132.

¹⁶⁷ Ğulâmhuseyn Yûsufî, *Ferruḥî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 64.

¹⁶⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 26.

Mihricân'ı kutlu olsun! Çünkü o, ayağı uğurlu ve kutlu yüzlüdür.

Mihricân'ın bu müjdeli gelişinde, ondan bana bir çift ayakkabı, bir de kabâ vardır.

چند سالست که پیوسته بدین خانه درم	این بدان گفتم تا خلق بدانند که من
گفتم اجری من ای دوست فزون از هنرم	دی کسی گفت که اجری تو چندست زمیر
نیست از نان و جو اسب نشان و خبرم ¹⁶⁹	جز که امروز دو سالست که بی امر امیر

Bunu bilsinler diye diyorum; ben, çok uzun yıllardır sürekli bu evin kapısıyım.

Dün biri: “senin emirden kazancın ne kadardır?” diye sordu. “Dostum, kazancım sanatımdan daha fazladır” diye cevap verdim.

Emirin emri olmaksızın atımın arpasından ve ekmeğinden haberimin ve bilgimin olmaması, bugün itibariyle iki yılını dolduruyor.

Ferruhî de diğer pek çok saray şairi gibi memduhunun faziletleri arasında cömertliği ve altın dağıtmayı öne çıkarmıştır. Şair, ‘Abdurrezzâk bin Hâsan bin Aḥmed bin Hâsan-ı Meymendi’yi övdüğü kasidesinde yüceliğin kolayca elde edilemeyeceğini, mal vermenin, altın saçmanın bu işin önemli şartlarından biri olduğunu söyler:

دگر بدامن مال و به بذل کردن زر ¹⁷⁰	بفضل و خوی پسندیده جست باید نام

Erdemde ve takdir edilen ahlakta, bir de servet dağıtma ve altın saçmada nam yapmak gerekir.

Ferruhî, daha önce cömertliğiyle kendisini adeta bahşişlere boğmuş memduhu Sultan Maḥmûd’un oğlu Muḥammed’in cömertliğini de över:

به سیم ساده بر آوردمی در و دیوار ¹⁷¹	از ان عطا که به من داد اگر بمانده بدی

Bana verdiğin o bahşişler kalmış olsaydı, kapısı ve duvarı sade gümüşten (ev) yapardım.

Şair, Emîr Yûsuf için yazmış olduğu bir kasidesinde ondan bağış ister. Ancak şair, bu isteğini doğrudan değil, dolaylı yoldan bildirir. O, memduhunun cömertlik duygularını şu sözlerle harekete geçirmeye çalışır:

پیش او توده کرده زیور و زر	خود مر او را بخواب دیدم دوش
برگ او زر و بار او زیور ¹⁷²	راست گفتم یکی درختی بود

¹⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 232.

¹⁷⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 161.

¹⁷¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 115.

¹⁷² Ferruhî, *Dîvân*, s. 126.

Dün gece düşümde onun bizzat kendisini gördüm, ziynet ve altın onun etrafında toplanmıştı.

Doğru söyledin! O; yaprağı altın, meyvesi ise süs eşyaları olan bir ağaç idi.

Ferruhî, Çağâniyân sarayında başladığı saray şairliği macerasında en fazla servete Sultan Maḥmûd döneminde ulaşmıştır. Bu kadar büyük bir servete ulaşan şairin içinde bulunduğu refah ve zenginliği anlayabilmek için Sultan Maḥmûd için yazmış olduğu aşağıdaki beyitlere bakmak yeterlidir:

کاریست مرا نیکو و حالیست مرا خوب	با لہو و طرب جفتم و با کام و هوا یار
از فضل خداوند و خداوندی سلطان	امروز من از دی به و امسال من از پار
با ضیعت بسیارم و با خانه آباد	با نعمت بسیارم و با آلت بسیار
هم با رمه اسبم و هم با گله میش	هم با صنم چینم و هم با بت تاتار
ساز سفرم هست و نوای حصرم هست	اسبان سبکبار و ستوران گرانبار ¹⁷³

İyi bir işim var, durumum da iyidir. Oyun ve eğlence ile dost, şans ve talihle de sevgiliyim.

Allah'ın lütfu ve sultanın büyüklüğü sayesinde bugünüm dünden daha iyi, bu yılım da geçen yıldan daha iyidir.

Birçok güzel bahçem ve güzel evimle birlikte pek çok nimete ve birçok eşyaya sahibim. At sürüsü ve koyun sürülerim var. Hem Çinli güzellerim hem de Tâtâr dilberlerim var. Sefer için (gerekli) eşyalarım, ikamet içinse geçimimi (sağlayan) servetim var. Hızlı atlarım ve yüklü develerim var.

Bu dönem saray şairliği bir meslek olarak görülüp, bu tarz şairliğe bir kazanç kapısı olarak bakıldığı şairin dîvânının daha pek çok yerinde belirgindir. Örneğin Ferruhî'nin Sultan Maḥmûd'un ölümü üzerine yazdığı kasidesinde, onun ölümüyle birlikte şiir pazarının artık sahipsiz kaldığını belirtmesi, bu dönemde şairlerin desteklenmesinin bir erdem olarak görüldüğünü de ortaya koyar. Ferruhî, Maḥmûd'u şiire ve şairliğe sunduğu destekten ötürü hayırla yad eder ve onun ölümüyle methiyeci şairlerin kimsesiz kaldığını, methiye şairlerinin pazarının kesada uğradığını ifade eder:

شعرا را به تو بازار برافروخته بود	رفتى و با تو بيکبار شکست آن بازار ¹⁷⁴

Seninle şairler için pazar canlanmıştı. Gittin ancak gidişinle o pazar birden kesada uğradı.

¹⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 81.

¹⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 92.

Ferruhî, saray şairliğinin şairlere mal, mülk kazandırmasının yanında itibar da kazandırdığını söyler. O, şairleri ve edipleri destekleyen memduhlar sayesinde edip ve şair kimselerin devletin ortağı olduklarını, devlet içerisinde birçok imkana erişip itibar sahibi olduklarını ifade eder:

ادبا را شریک دولت کرد
دولت خواجه دولت ادباست
شعرا را رفیق نعمت کرد
نعمت خواجه نعمت شعراست¹⁷⁵

*Edipleri devletin ortağı yaptı. Hâcenin devleti, ediplerin devletidir.
Şairleri nimet ile arkadaş kıldı. Hâcenin serveti, şairlerin servetidir.*

شاعران را تو ز جدان یادگاری، زین قبل
هر که بیتی شعر گوید نزد تو یابد قرار¹⁷⁶

Sen, şairlere atalardan kalan bir hatırasın. Bu yüzden bir beyit (dahi) söyleyen kimse, senin yanında kalıcı olur.

Ferruhî, bir saray şairi olarak memduha ait pek çok şeyi övdüğü gibi memduhun sarayını da şiirine konu etmiştir. O, memduh için yazılan şiiri, İhlâs sûresine benzetirken onun sarayını ise edebiyatçı kimseler için Ka'be'ye benzetmiştir. Yine şair, başka bazı beyitlerde memduhun evinin eşiğinin gece gündüz edip ve şairlerin toplanma yeri olduğunu dile getirmiş ve sarayın şiir açısından önemini şu veciz ifadelerle ortaya koymuştur:

مدیح او شعرا را چو سورة الاخلاص
سرای او ادبا را چو کعبه الاسلام¹⁷⁷

Onun methi şairler için İhlâs sûresi gibi, onun sarayı ise edebiyatçılar için İslâm'ın Ka'be'si gibidir.

بر در خانه تو بود روز و شب
از ادبا و شعرا انجمن¹⁷⁸

Senin evinin kapısının eşiği, gece gündüz ediplerin ve şairlerin meclisi olur.

Bir şair olarak Ferruhî, Hôrâsân üslûbunun önemli temsilcilerindendir. Bu üslûp, Hôrâsân ve Mâverâünehir bölgesinde hicri 3. yüzyılın ikinci yarısından 4. yüzyıla kadar uzanan süreç zarfında hamasî bir ruh ile dış dünyayı gerçekçi, doğal ve akıcı bir şekilde aktarma yöntemidir. Bu dönem şairlerinin bir diğer özelliği ise kaside nazım şeklini tercih etmeleridir. Ferruhî'nin edebî yönünü inceleyen hemen herkes, onun şiirinin yukarıda saydığımız tüm niteliklere sahip olduğunu, çağdaşı olan şairlerden

¹⁷⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 25.

¹⁷⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 179.

¹⁷⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 241.

¹⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 241.

‘Unşurî, Menûçihri gibi kaside nazım biçimini benimsediğini rahatlıkla fark eder.¹⁷⁹
Nitekim şair, seçtiği nazım türünü şiirine konu kılar:

جز این یک قصیده که از من شنیدی هزاران قصیده شنو مهرگانی¹⁸⁰

Benden dinlediğin bu kasideden başka, binlerce Mihricân kasidesi daha dinle!

ثبات گویم کز گفتن ثنای تو من ثواب یابم همچون ز خواندن قرآن¹⁸¹

Senin methini söylerim çünkü seni övmekle ben, Kur’ân okumak gibi sevap kazanırım.

مادح بر او پوید زیرا که ز مدحش الفاظ نکت گردد و معنی غرر آید
من مدحت او چونکه همی مختصر آرم آری چو سخن نیک بود مختصر آید¹⁸²

Methiyeci onun (övgüsü) için acele eder çünkü onun methinden ötürü kelimeler tükenir ve mana helak olur.

Ben, onun methini kısa ve öz bir biçimde sunuyorum. Evet, çünkü iyi söz, kısa ve öz olandır.

Ferruḥî’nin şiirleri genel olarak Horâsân üslûbu içerisinde değerlendirilmişse de onun üslûbunu şahsına münhasır olarak nitelendirenler de olmuştur. Nîkpenâh’a göre Ferruḥî’nin üslûbu kendi özel takipçilerini oluşturan bir üslûp olmasının yanında oldukça sadedir. Akla gelen her mazmunu oldukça anlaşılır ve açık bir biçimde şiire dökmüştür. Menûçihri, Hâkânî ve Nizâmî-i ‘Arûzî gibi şairlerin aksine şair, sanat oluşturma gayreti içerisinde olmamıştır. Şairlikte üstâd olduğu için de şiirin zorluklarını kolaylıkla taşıyabilmiştir.¹⁸³ Nîkpenâh’ın Ferruḥî’nin şiiri için belirttiği tüm bu özelliklerin bir kısmı, aslında Horâsân üslûbu ile yazan tüm şairler için de geçerlidir. Ancak Nîkpenâh, onun şiirlerinin muasırlarına kıyasla bu yönleri ile daha fazla öne çıktığını vurgulama ihtiyacı hissetmiştir, denilebilir.

Ferruḥî’nin şiirlerinin çağdaşlarına kıyasla daha değerli olduğunu merhum Ahmed Ateş de belirtmektedir. Ateş’e göre Ferruḥî’nin kasidelerini ihtiva eden dîvânı, ‘Unşurî ve Menûçihri’nin eserlerinden daha çok, zamanın ve buna bağlı olarak zevk değişimlerinin tahribatına göğüs germiştir. Bu durum onun şiirlerinin diğer iki şairin şiirlerine kıyasla çok daha kıymetli olduğunu ispat etmek için yeterli delil sayılır.

¹⁷⁹ Muhammed Gulâmırzâyî, *Sebkşinâsî-i Şi‘r-i Pârsî ez Rûdekî ta Şâmlû*, s. 75.

¹⁸⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 371.

¹⁸¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 299.

¹⁸² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 40.

¹⁸³ Manşûr Nîkpenâh, *Billûr-ı Şikeste: Ber Guzîde-i Eş‘âr-ı Ferruḥî-i Sîstânî*, İntişârât-ı Teftân, Çâp-ı Devvom, Zâhidân, 1386hş., s. 12.

Hakikaten zevk, çevre ve şiirde terennüm edilen konuların büyük oranda değişimine rağmen, Ferruhî'nin şiirleri hala kalpleri büyük bir güzellik, doğa sevgisi ve yaşama sevinci, heyecanı ile doldurmaktadır.¹⁸⁴

Ferruhî'nin “Çağâniyân yolculuğu ve ikameti” başlığımızda dile getirdiğimiz gibi onun şiir yeteneği hakkında yorum yapan ilk kimse olan Nizâmî-i ‘Arûzî, ‘Amîd Es‘ad’ın onun kasidelerini yedinci kat gökte bulduğunu ve böyle güzel bir kasidenin onun tarafından yazıldığına inanmadığını dile getirmiştir.¹⁸⁵ Ferruhî'nin ‘Amîd Es‘ad ile karşılaştığı bu sahne, şairin daha işin başındayken bile bir kaside şairi olarak ne denli kabul gördüğünü göstermesi açısından oldukça önemlidir. Onun şiir alanındaki bu yetkinliği sonraki edip, şair ve araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir. Örneğin Muhammed-i ‘Avfî, onun şiirlerini tatlı ve mana dolu¹⁸⁶ olarak nitelerken, Devletşâh-i Semerkandî, Ferruhî'yi üstâd olarak anmış ve belâgat ve fesahatte eşsiz biri olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷ Yine Devletşâh, “*üstâd Ferruhî'yi belâgat ve fesahatte eşsiz saymışlardır ve onun sözlerini fazıl kimseler örnek olarak sunmuşlardır. Onun dîvânı Mâverâünnehir’de şöhrete sahiptir.*”¹⁸⁸ diyerek şairin edebî yönünü övmüştür. Yakın dönem edebiyat tarihçilerinden ‘Abdulhuseyn Zerrînkûb, Ferruhî'nin şiirlerini, lafız yönünden tatlılık, mana yönünden ise incelikle övmüştür.¹⁸⁹ Görüldüğü gibi gerek klasik gerek yakın dönem yazarları, Ferruhî'nin şiirleri hakkında olumlu yorumlarda bulunmuşlar ve iyi bir şair olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

Bir methiye şairi olarak Ferruhî'nin şiirleri hem memduhlar hem de başka kimseler tarafından takdirle karşılanmıştır. Onun memduhunu övme tarzı, Samanîler döneminin devamı niteliğindedir. Bu nedenle memduhunu överken kullandığı mazmunlar da Samanîler dönemindeki mazmunlar ile paralellik arz eder.¹⁹⁰ Şair, kasidelerini bazen tabiat tasviri ile başlatırken bazen de doğrudan memduhu övgüye geçer. O, memduhunun cömertliğini, adalet ve merhamet sahibi oluşunu, cesur ve dindar oluşunu dile getirerek övgüye konu olabilecek her sıfatı memduhunu övmek için kullanır. Şair, kasidelerinde memduhunu kişisel özellikleri bakımından övdüğü gibi,

¹⁸⁴ Ateş, “**Ferruhî Çağâniyân’a Ne Zaman Gitti?**”, s. 23.

¹⁸⁵ Nizâmî-i Arûzî, *Çehâr Maqâle*, s. 139.

¹⁸⁶ Muhammed-i ‘Avfî, *Lubâbu’l-Elbâb*, s. 260.

¹⁸⁷ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretu’s-Su‘arâ*, s. 55.

¹⁸⁸ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretu’s-Su‘arâ*, s. 57.

¹⁸⁹ ‘Abdulhuseyn Zerrînkûb, *Bâ Kârân-i Hulle*, Neşr-i ‘İlmî, Çâp-i Hifdehum, Tahrân, 1394hş., s. 47.

¹⁹⁰ Samanîler dönemi şiir özellikleri için bk. Mehmet Atalay, *İran Edebiyatı Tarihi; Başlangıçtan Gaznelilere Kadar*, Demâvend Yay., İstanbul, 2014, s. 72.

devlet yönetimindeki dehası, dinin destekçisi olması, batıl ve hurafelerle mücadele etmesi bakımından da över.

قوام دولت و دین محمد مختار¹⁹¹

امیر عالم عادل محمد محمود

Alemin adil emiri Maḥmūd oğlu Muḥammed, devletin ve Muḥammed-i Muḥtâr'ın dinini güçlendirendir.

قرمطی کشتن و برداشتن رسم محال

ایزد از جمله شاهان زمانه بتو کرد

هر دو عالم به نگو سیرت و نیکو اعمال¹⁹²

لاجرم همچو سلیمان پیمبر بتو داد

Allah, tüm padişahlar arasında Kârmaḫî öldürmeyi, batıl inancı ortadan kaldırmayı sana nasip etti.

Kuşkusuz Suleymân peygamber gibi, her iki dünyada güzel yaşamı ve güzel işleri sana nasip etti.

Ferruḥî'nin kasidelerinde zaman zaman tekrara düştüğü de görülür. Aşağıdaki beyitlerde şair, memduhu övmenin Kur'ân okumak gibi sevap getirici bir amel olduğunu farklı kasidelerinde tekrar eder:

ثواب یابم همچون ز خواندن قرآن¹⁹³

ثنات گویم کز گفتن ثنای تو من

Seni överim çünkü seni övmekle ben, Kur'ân okumak gibi sevap kazanırım.

تا همی خوانی مدیح او همی خوانی قرآن¹⁹⁴

مدح او خوان گر قرآن خواندن ندانی از قیاس

Kur'ân okumayı bilmiyorsan onun övgüsünü oku! Onun övgüsünü okuduğun zaman Kur'ân okur sayılırsın.

Ferruḥî yazdığı kasidelerin sonunda genellikle memduhu için dua eder. Bu duanın içeriği kasidenin yazıldığı kimseye, zamana veya hangi vesile ile yazıldığına göre değişir. Örneğin Sultan Maḥmūd için yazılan kasidelerin dua kısmında onun sıhhati, padişahlığının devamı, devletin bekası için dua edilirken, Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî için yazılan kasidede ise içerisinde bulunan zaman dikkate alınarak Mihricân bayramı tebrik edilir:

آشنا بادی با دولت و اقبال و جلال¹⁹⁵

پادشا بادی با رامش و آرامش دل

Kalp huzuru ve sıhhat ile padişah olasın! Devletinle, bahtınla ve heybetinle tanınasın!

¹⁹¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 114.

¹⁹² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 214.

¹⁹³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 299.

¹⁹⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 277.

¹⁹⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 215.

Bu kutlu Mihricân, bugün ve bu zaman sana ve dostlarına kutlu olsun!

Ağırlıklı olarak kaside nazım şekli ile yazsa da Ferruhî, terciibend, rubâî, kıta nazım şekillerinde de yazmıştır. Şairin toplam üç terciibendi 24 bend, 25 bend ve 5 bend düzenindedir. Manşûr Nîkpenâh'a göre, terciibendlerin ilk örneğine Ferruhî'nin Dîvânı'nda rastlanır. Toplam üç terciibendinde Ferruhî, kasidelerinde olduğu gibi memduhlarını övmüştür. Rubâîleriyle de bilinen şair, rubâîlerinde aşk, sevgili, aşk uğruna çekilen çile, dostluk gibi mazmunları işler. Şair, rubâîlerinin kapanışını genellikle bir mesel (atasözü) ile yapar.¹⁹⁷ Aşağıdaki rubâîde şairin dosta seslenişinin, kapanış mısrasında ise dosta öğüt niteliğinde olan bir mesel kullanımının örneğini görebiliriz:

ای دوست به یک سخن ز من بگریزی	خوی تو نبه به هر حدیثی تیزی
بد گشتی از آن که با بدان آمیزی	بادیگ بمنشین که سیه بر خیزی ¹⁹⁸

Ey dost! Bir söz için benden kaçarsın, senin her söze alınma huyun yok idi.

Kötü oldun, çünkü kötülerden öğreniyorsun. Kazan ile oturma yoksa siyah kalkarsın.

Ferruhî, kıta nazım şeklinde ise aşk, sevgili, sevgilinin cefası, sevgiliyi elde etmek isteyen rakiplerin düşmanlığı gibi mazmunları işlemiştir. Şair, aşağıdaki kıtasında sevgiliye olan özlemini, onunla konuşmasını ve sevgilinin ona verdiği cevabı dile getirir:

خواستم از لعل او دو بوسه و گفتم	تریبی کن به آب لطف خسی را
گفت یکی بس بود و گر دو ستانی	فتنه شود، آزموده ایم بسی را
عمر دوبار مست بوسه من و هرگز	عمر دوباره نداده اند کسی را ¹⁹⁹

Onun dudağından iki öpücük istedim ve dedim: “Berrak olan su ile bu çaresizi terbiye et.”

Dedi ki: “Bir öpücük yeter! İki öpücük alırsan fitne olur, bunu birçok defa tecrübe etmişiz.

Benim öpücüğüm ikinci ömürdür ancak ikinci ömür katiyen hiç kimseye verilmemiştir.”

¹⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 154.

¹⁹⁷ Manşûr Nîkpenâh, *Billûr-ı Şikeste: Ber Guzîde-i Eş'âr-ı Ferruhî-i Sîstânî*, s. 16.

¹⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 448.

¹⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 433.

Ferruḥî'nin şiirleri hakkında inceleme yapan tüm araştırmacılar onun tegazzüllerine dikkati çekmişlerdir. Tegazzül, bir kasideye giriş mahiyetinde eklenen, ölçü ve uyakça eklendiği kasideye uyan şiirdir. Bu şiirlere çoğunlukla nesîb ya da teşbîb denilmiştir. Bu nesîb ve teşbîblerin ortak adına ise tegazzül denmiştir. Bu tegazzüller sayesinde Fars gazelinin temeli atılmıştır. Gazelin revaç bulduğu altıncı yüzyıla kadar kaside söyleyen şairlerin çoğu, kasidelerinde tegazzüllere yer vermişlerdir. Gazneliler döneminde Unşurî, Ferruḥî, Menûçihri gibi şairler sayesinde tegazzül olgunluğunun zirvesine ulaşmıştır. Gazelin oluşum sürecinde Ferruḥî'nin tegazzüllerinin de katkısı inkar edilemez. Ferruḥî'nin tegazzülleri, Menûçihri'nin tegazzüllerine kıyasla oldukça kısadır. Menûçihri, tegazzüllerini uzun tutup memduhun övgüsüne başlarken, Ferruḥî tegazzüllerini kısa tutarak memduhunu övmeye adeta acele eder. Ancak kısa olmasına rağmen şairin tegazzülleri oldukça latif ve duygu dolu olarak kabul edilir.²⁰⁰ 'Alî 'Abdurresûlî, Ferruḥî'nin tegazzüllerini güzellik bakımından diğer şairlerinkinden daha ileri²⁰¹ görür. Ferruḥî, yazmış olduğu bir tegazzülünde gazel söylediğini de açıkça ifade ederek yazdığı kasidesinin tegazzül kısmını gazel olarak nitelemiştir:

من بدین محتلمی یار بدین مستحلی	من بدین بیدلی و دوست بدین سنگدلی
تا نیاید زمن این بیدلی و محتلمی	یار معشوق من از مستحلی بر نخورد
آن سرا پای فریبندگی و مفتعلی	بفریباند هر روز دلم راز سخن
پای می کویم چون گیلان بر نای گلی	من از آن ساده دلی بیهده بر هر سخنی
چند گویم که مرا تو ز دل و جان بدلی	چند کردم بر آن کس که نگرده بر من
تا تو پیوسته خریدار نوای غزلی ²⁰²	من غزل گویم پیوسته به یاد تو غزال

Ben, aşık bir haldeyken dost taş kalpli bir halde, ben bu ıstırap içerisindeyken sevgili, umursamaz bir haldedir.

Benim sevgilim olan yar, bendeki bu aşk ve sabır olmazsa bu rahatlıkta davranmaz.

Gönlümü her gün sözlerle çeler, o tamamen aldatıcı ve hilecidir.

Ben saf kalbimle Gılânlıların Gılân neyinin önünde oynadıkları gibi her söz için beyhûde sevinçle oynarım.

Ne kadar çok etrafında pervane olsam ve ne kadar çok “benim için gönle ve cana bedelsin” desem de bana geri dönmez.

²⁰⁰ Naşrullâh İmâmî, *Perniyân-ı Heft Reng Tahlîlî ez Zindegî ve Şî'r-i Ferruḥî-i Sîstânî ba Guzâde-i Eş'âr*, s. 78.

²⁰¹ Ferruḥî, *Dîvân-ı Hakîm Ferruḥî-i Sîstânî*, tsh. 'Alî Abdurresûlî, Matba'a-yi Meclis, Tahrân, 1311hş., s. 4.

²⁰² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 443.

Ey Ceylan! Seni düşünerek sürekli gazel söylerim çünkü sen hep gazel sesinin alıcısı.

Ferruḥî, yine başka bir tegazzülünde kendisini “gazel söyleyen” olarak tanıtır. Şair, gazelin konusuyla uyumlu olarak sevgilinin dudaklarından öpücük ister ve kendisini gazel okuyan sevgilinin “gazel söyleyeni” olarak vasıflandırır:

بوسه ای از لب تو خواهم و شعر از لب تو که شکر بوسه نگاری و غزلگوی غزال
من غزلگوی توام تا تو غزلخوان منی ای غزلگوی غزلخوان غزلخواه بیال²⁰³

Bir öpücük, bir de şiir isterim dudaklarından çünkü sen şeker öpücüklü sevgili ve gazel söyleyenlerin (en iyi) gazel söyleyenisin.

Sen benim gazelimi okudukça ben, senin gazel söyleyeninim. Ey gazel söyleyen, gazel okuyan, gazel isteyen! Kendinle övün!

Ferruḥî’nin tegazzüllerine eğlence meclislerinde dostlarla oturup şarap içme, aşk, aşık olma, aşk uğruna çile çekme, kadın, eğlence, gençliği güzel geçirme konuları hakimdir. Aşağıdaki tegazzülde söz konusu konuların bir örneğini görebiliriz:

خوشا با پرچهرگان زندگانی	خوشا عاشقی خاصه وقت جوانی
به هم نوش کردن می ارغوانی	خوشا با رفیقان یکدل نشستن
که هنگام پیری بود ناتوانی	به قوت جوانی بکن عیش زیرا
چه باشد، ندانی، به جز جان گرانی	جوانی و از عشق پرهیز کردن
دریغست ازو روزگار جوانی	جوانی که پیوسته عاشق نباشد
بباید گشادن در شادمانی ²⁰⁴	در شادمانی بود عشق خوبان

Özellikle gençlik çağında aşık olmak ne de güzeldir! Bir peri yüzlü ile yaşamak ne de hoştur!

Samimi dostlarla oturmak ve onlarla beraber erguvan renkli şarap içmek ne de güzeldir.

Gençlik vaktini eğlence ile geçir! Çünkü yaşlandığında buna gücün yetmeyebilir.

Genç olup da aşktan uzak durmanın ne olduğunu anlayamazsın! Ağır bir beden yükünden başka ne olabilir!

Sürekli aşık olmayan bir gencin gençlik günlerine yazık olmuştur.

Güzellerle aşk mutluluğun kapısıdır, mutluluğun kapısını açmak gerekir.

²⁰³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 213.

²⁰⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 392.

Ferruḥî, tegazzüllerinde seçtiği mazmunlar ile memduhun övgüsündeki mazmunlar arasında bir ahenk oluşturmaya çalışır. Bunun da ötesinde Ġulâmhuseyn Yûsufî'ye göre, Ferruḥî'nin pek çok tegazzülünün memduhunun zevki, ruhiyesi ve kişiliği ile uyum halinde olması incelenmeye değer bir noktadır.²⁰⁵ Örneğin şairin, Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'nin uzun bir azil döneminden sonra tekrardan vezirliğe atanması üzerine yazdığı kasidede, tegazzülüne başlama tarzı onun methiyeciliğinin dikkat çeken hususlarındanır:

ای ترک همی باز شود دل بسرکار	آن خویله کرده ست که ورزید همی پار
صد بار فزون گفت که تا کی خورم این غم	من زین دل بیچاره خجل گشتم صد بار
باریست گران بر دل از اندیشه آن لب	چون آید اگر بفکند آن لب ز دل این بار
شش سال دمام غم و تیمار تو خورده ست	وقتست که او را برهانیم ز تیمار
پیش آی و مرا از طلب بوسه تهی کن	وین بار گران از دل غم کوفته بردار ²⁰⁶

Ey güzel! Sürekli işin başında olmakla gönül rahatlar. Geçen yıllarda çalışan, aptallık etmiştir.

Yüz kereden fazla dedi ki: "Bu üzüntüyü daha ne kadar çekeceğim, ben bu çaresiz gönülle yüz defa utanç çektim."

O dudağı düşünmekten ötürü gönülde ağır bir yük vardır. Bu defa gelirse dudağı, gönülden patlatır.

Altı yıl zaman zaman hüznünü çekmiş, yolunu gözlemiş, onu hasretten kurtarmanın vaktidir.

Beri gel ve beni öpücük hasretinden kurtar! Bu ağır yükü, ezilmiş gamlı gönülden kaldır!

Ferruḥî'nin şiirinin en önemli özelliği sehl-i mümteni' oluşudur. Sehl-i mümteni', görünüşte kolay ancak benzeri bir söz söylenmeye çabalandığında zor olduğu anlaşılan söz söyleme sanatıdır. 'Abdulhuseyn Zerrînkûb, Ferruḥî'nin şiirinin en çok beğenilen yönünün, tatlı ve akıcı olması olduğunu belirterek onun şiirinin sehl-i mümteni' yönüne dikkati çekmiştir.²⁰⁷ Ferruḥî'nin şiirleri, diğer kaside şairlerinin şiirleri ile mukayese edildiğinde sadelik, akıcılık, sağlamlık ve güçlü olma bakımından onların şiirlerinden ayrılır. Onun şiirindeki kolay görünüş, sadelik ve akıcılık o denli dikkat çekicidir ki, aradan geçen bin yıla rağmen şiirlerini günümüz Farsçasından ayırt etmek

²⁰⁵ Ġulâmhuseyn Yûsufî, *Ferruḥî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 433.

²⁰⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 156-157.

²⁰⁷ 'Abdulhuseyn Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, s. 47.

zordur. Furûzânfer, bu hususta şunları dile getirir: “*Ferruḥî, ince ruhlu, yumuşak lehçesi, sade dili ve üslûbu ile söz söyleme sanatına, tabirlere hakim bir şairdir.*”²⁰⁸ Şairin sahip olduğu bu üslûp güzelliği, onun şiirlerinin bazı beyitlerine darb-ı mesel/atasözü havası katmıştır. Aşağıdaki beyitler onun şiirinin bu yönünü göstermesi açısından önem arz eder:

شیر هم شیر بود گرچه به زنجیر بود نبرد بند و قلاده شرف شیر ژبان²⁰⁹

Zincire vurulsa da aslan yine aslandır. Prangalar, zincirler güçlü aslanın şerefini götürmez.

شنیده‌ام که حدیثی که آن دوباره شود چو صبر گردد تلخ، ارچه خوش بود چو شکر²¹⁰

Duydum ki, tekrar tekrar anlatılan bir hikaye, şeker gibi tatlı olsa da sabır gibi acılaştırır.

زبان‌شان نیست با دل‌شان یکی در دوستی کردن تو خودبه دانی از هر کس رسوم و عادت ایشان²¹¹

Dostluk yapma hususunda onların dilleri gönülleri ile bir değildir. Sen, onların adetlerini ve hallerini herkesten daha iyi bilirsin.

Ferruḥî’nin sehl-i mümteni‘ üslûbu, onun şiirine şeffaflık, sadelik ve dilin akıcılığı gibi bazı nitelikler kazandırmıştır. Tüm bu özellikler Ferruḥî’nin şiirlerinin taklit edilmesini zorlaştırmıştır.²¹²

Ferruḥî’nin şiirlerinde kullandığı üslup, yine istifade ettiği latif, sade manalı kelimeler, onun şiirine başka bazı nitelikler de katmıştır. Tüm bu nitelikler, onun şiirini konuşma diline yakınlaştırmıştır. Dolayısıyla Ferruḥî’nin şiirleri, bir taraftan nesir diline benzerken bir taraftan konuşma diline benzemektedir. Bu da onun şiirine özgün bir üslûp vermiştir. Furûzanfer, şair için “*Şiir söylemek yerine (adeta) konuşmuş ve sohbet etmiştir. Ancak biraz dikkat edip düşündükten sonra Ferruḥî’nin tatlı ve akıcı nazmında, nazım üslûbunu tam bir olgunlukla kullandığı, işinde belâgat kurallarına uymaya riayet ettiği anlaşılır. Nazmı konuşma şeklinde ortaya koymak, sadece ona ait şiir zevki ve şiir yazma gücüdür,*”²¹³ diyerek onun üslûbunun özgünlüğüne vurgu yapmıştır.

²⁰⁸ Bedî‘uzzamân Furûzânfer, *Suḥen u Suḥenverân*, s. 115.

²⁰⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 304.

²¹⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 66.

²¹¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 256.

²¹² Naşrullah İmâmî, *Perniyân-ı Heftreng*, s. 44-45.

²¹³ Bedî‘uzzamân Furûzânfer, *Suḥen u Suḥenverân*, s. 115.

Ferruḥî bir övgü şairi olarak şiirinin sahip olduğu bu sağlamlık, akıcılık ve sadelik sebebiyle şiir severlerin övgüsüne mazhar olmuştur. Örneğin Reşîduddîn Vatvât, onun sözlerini lafız ve mana yönünden Arapların iki büyük şairi olan Ebû Nevâs ve Mutenebbî'nin şiirleri ile mukayese etmiştir.²¹⁴ Lutf'alî Beyg Âzer de “*Ferruḥî gerçekten tatlı dilli, hoş sözlüdür ve onun sözleri, bu sanatın erbabı olduğuna şahittir*”²¹⁵ diyerek şairin söz üstâdı biri olduğunu kabul etmiştir. Aşağıdaki beyitlerde onun üslûbunun sadeliğinin ve tatlılığının güzel bir örneğini görebiliriz:

که تلخست بی تو مرا زندگانی	به من بازگرد ای چو جان و جوانی
جمال و جوانی، دریغا جوانی	من اندر فراق تو ناچیز کردم
دریغا تو کز پیش چشم نهانی	دریغا تو کز پیش رویم جدایی
به راه اندر ای بت همی دیر مانی ²¹⁶	سفر کردی و راه غربت گرفتی

Ey can gibi, gençlik gibi olan! Geri dön bana, çünkü sensiz acıdır yaşam bana.

Ben senin firakında harap ettim güzelliği, gençliği, eyvah! Gençliği.

Ne yazık ki sen, gözümün önünde değilsin! Yazık ki sen, gözüme görünmüyorsun!

Yolculuğa çıktın ve gurbet yolunu tuttun, ey güzel! Yolda hep geç kalırsın.

Fars edebiyatının tartışmasız en yetenekli şairlerinden ve bu dilin inceliklerine de hakim olan Ferruḥî, bu incelikleri çok iyi bir şekilde kullanmıştır. Onun şiirlerinde kendisinin çağdaşı olan Menûçihri'nin şiirlerinin aksine, Fars dilinin hakimiyeti görülür. Menûçihri'nin şiirindeki mazmunlarda Arap dilinin izleri açıkça görülürken, Ferruḥî'nin Dîvânı'ndaki terkiplerde ve cümlelerin yapısında Arapçanın tesiri oldukça az görülür.²¹⁷ Şairin kendisi de Derî Farsçasına hakim oluşu ile övünerek şunları dile getirir:

مدح گوینده و داننده الفاظ دری ²¹⁸	خاصه آن بنده که مانده من بنده بود

Benim gibi olup da Derî'nin lafızlarından anlayan ve methiye söyleyen o köle, seçkindir.

Ferruḥî'nin önce Çağâniyân sonra da Gazneliler sarayına intisabı, müreffeh bir yaşamla buluşmasını sağlamıştır. Bu refahın onun şiirine etki etmemesini düşünmek doğru olarak kabul edilemez. Onun şiirlerinde haz, neşe, eğlence, av ve eğlence

²¹⁴ Reşîduddîn Vatvât, *Hadâîku's-Sihr fî Dekâîku's-Ş'ir*, s. 87.

²¹⁵ Lutf'alî Beyg Âzer, *Âteşkede-i Âzer*, s. 435.

²¹⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 369.

²¹⁷ Naşrullah İmâmî, *Perniyân-ı Heftreng*, s. 45.

²¹⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 377.

gezintileri oldukça fazla yer tutmuştur. Şairin saadet dolu yaşamı şiirlerindeki mazmunlara, hatta şiirleri için seçtiği vezinlere dahi yansımıştır. Şair, aşağıdaki beyitlerde refah dolu yaşamına dair şunları dile getirmiştir:

عشق نو و یار نوو نوروز و سر سال	فرخنده کناد ایزد بر میر من این حال
روزیست که در سال نیابند چنین روز	سالیست که در عمر نیابند چنین سال
در روی من امروز بخندد لب امید	بر چهر من امروز بخندد دل اقبال
در زاویه امروز بخندد لب زاهد	در صومعه امروز بجند لب ابدال ²¹⁹

Yeni aşk ve yeni bir sevgili, Nevruz ve yeni yıl! Allah, bu durumu efendime kutlu kılsın! Öyle bir gün ki, yıl içerisinde böyle bir günü kimse bulamaz. Öyle bir yıl ki, hiç kimse ömründe böyle bir yılı bulamaz.

Bugün umudun dudakları yüzüme gülümser. Bugün mutluluğun kalbi yüzüme gülümser.

Bugün zahidin dudağı zaviyesinde gülümser. Bugün abdalın dudakları tekkede titrer.

Ferruhî, şairliğinin yanında musiki sanatına vakıf biri olarak iyi çeng çalma yeteneğiyle meşhur olmuştur. Gülâmhuseyn Yûsufî, Ferruhî'nin memduhlarının pek çok yetenekli çalgıcılara sahip olmalarına rağmen özellikle onun rûd çalışını dinlemeyi arzu ettiklerini ve onu eğlence meclislerine çağırdıklarını belirtir. Bu kadar iyi rûd çalan bir kimsenin vezinlere olan hakimiyetinin yanında sesinin güzelliğini de göz önünde bulundurduğumuzda şiirinin tesirinin arttığını söyleyebiliriz. Bu durumu şiir ve musikinin beraberliği bağlamında ele alıp düşündüğümüzde, şairin seçeceği her mazmun için bir musikisinin olduğunu belirtmemiz mümkündür. Örneğin o, neşeli bir mazmun hakkında söz söyleyeceği zaman şiirinin ahengi de neşe dolu bir hal alırken, üzüntü ve gamla dolu bir söz söyleyeceği zaman sözlerinin ahengi de ağır ve dingindir. Aşağıdaki kasidede şairin Sultan Mes'ûd'un kahramanlığını överken muhkem ve ağır kelimeler seçmesi onun şiirinin bu yönünü yansıtır:

به نوین که اکنون به غزنین چه کرد	سر خسروان خسرو نامدار
ز پهلوی ره شیری آمد پدید	غریونده چون رعد در کوهسار
ببالا و پهنا چو پیل بلند	که از بیم او پیل کردی فرار
دل لشکر از بیم او خون گرفت	نبودند بر جای خویش استوار
خداوند سلطان روی زمین	سر خسروان آفتاب تبار
فرود آمداز پشت پیل و نشست	بر آن پیلتن خنگ دریا گذار

²¹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 217.

Padişahların başı namlı padişahın Ġazne'ye ne yaptığına Şimdi bir daha bak!

Yolun kenarında dağlardaki ŐimŐek gibi kükreyen bir aslan göründü.

(Aslanın) yüksekliği ve büyüklüğü koca bir fil gibiydi. Öyle ki onun korkusundan fil firar ederdi.

Onun korkusundan ordunun kalbini korku kapladı, yerlerinde kalakaldılar.

Yeryüzünün sultanı, padişahı, güneş soylu, padişahların başı.

Filden aşağı indi ve derya aşan fil vücutlu beyaz ata bindi.

VahŐi aslanın başını, sonbaharda toplanan ezilmiş nar gibi yaraladı.

Fars Şiirinin üçüncü yüzyıldan beşinci yüzyıla değin yaşadığı süreci dikkatli bir Şekilde inceleyen bir araŐtırmacı, tabiat tasviri bakımından Ferruĥî'yi müstesna bir yere koyacaktır. Nitekim Şefî'î Kedkenî, Fars Şiirinin üçüncü yüzyıl ila beşinci yüzyıl arasındaki dönemi, tabiat dönemi olarak isimlendirir. Kedkenî, bu dönem için iki Şair Őeçilecek olursa bunlardan birinin kesinlikle Ferruĥî olacağını özellikle vurgular. Çünkü ona göre *Ferruĥî Dîvânı*, tabiat tasvirleri bakımından diğer Şairlerin dîvânlarından daha canlı ve özgündür.²²¹ Manşûr Nikpenâh'a göre, Şairin tabiat tavsifinde başarılı olmasının sebebi köylü olması, tabiatla iç içe geçen bir yaşama sahip olması sayesinde renkleri, kokuları iyi bir biçimde ayırt edebilmesidir.²²² Şair, saraydaki yerleşik yaşamı ve de seferleri boyunca gezip gördüğü tabiat manzaralarını oldukça canlı bir Şekilde tasvir etmiştir. Genç yaşlarda saraya intisap eden, ayrıca eğlenceyi seven bir ruh haline sahip olan Ferruĥî, nerede güzelliikten bir iz ve yansıma gördüyse kendinden geçmiş, duyguları galeyana gelmiş ve bu ruh halini Şiirlerine dökmekten geri durmamıştır. Şairin tabiat tavsifini abartılı bulanlardan biri olan 'Abdulĥuseyn Zerrînkûb Şunları dile getirmekten kendisini alamaz:

"Bu eski dîvânda günümüzün Şiir sever gençlerinin gönlünü razı edebilecek çok fazla bir Şey yoktur. Tabiat, bağ, bahçe, gül ve yeşil elbette bu Şiirlerde oldukça fazladır. Ancak (bu bahar) baştanbaşa gül ve yeŐile gark olmuş, adı ve sanı belli olmayan bir tabiat ve bahardır. (Bu baharın) içinde kuşların

²²⁰ Ferruĥî, *Dîvân*, s. 152.

²²¹ Muhammed Rızâ Şefî'î-yi Kedkenî, *Suver-i Ĥayâl der Şi'r-i Fârsî*, s. 490.

²²² Manşûr Nikpenâh, *Billûr-ı Şikeste: Ber Guzîde-i EŞ'âr-ı Ferruĥî-i Sîstânî*, s. 13.

şarkısından ve aşıkların gülüşünden başka bir şey yoktur. Şairin böyle bir baharı, nerede ne zaman bulduğu bilinemez."²²³

Şairin Sultan Maḥmūd için yazmış olduğu pek çok kasidesinde tabiatı canlı bir şekilde tasvirinin örneklerini görebiliriz. Aşağıdaki tabloda tasvir edilen tablo, bahar tablosu olmasa da bir tabiat olayının abartılı bir biçimde tasvir edilmesi yönüyle Zerrînkûb'u doğruladığını söyleyebiliriz:

بر آمد پیلگون ابری ز روی نیلگون دریا	چو رای عاشقان گردان چو طبع بیدلان شیدا
چو گردان گشته سیلابی میان آب آسوده	چو گردان گردباد تندگردی تیره اندروا
ببارید و زهم بگسست و گردان گشت بر گردون	چو پیلان پراکنده میان آبگون صحرا ²²⁴

Aşıkların fikri gibi dağınık, dertlilerin tabiatı gibi perişan koyu renkli bir bulut mavi renkli denizin üzerinden yükseldi.

Sanki sel, dingin suyun ortasında dönüp duruyor. Sanki hızla giden bir karanlık, dönen hortumun içinde dolanıyor.

Yağdı ve birbirinden ayrıldı ve seraba benzeyen çölün ortasında dağılan filler gibi alemde dönüp durdu.

Ferruḥî'nin tabiat tasvirinde başvurduğu sanatların başında teşhis gelmektedir. O, bu tür kullanımlarında tabiata özgü nesnelere kişisel bazı özellikler nispet eder. Aşağıdaki beyitlerde şair, tabiatı duygusu olan bir canlı gibi kişileştirir, muhatap alır:

ای ابر بهمنی نه به چشم من اندری	تن زن زمانکی و بیاسای و کم گری
این روز و شب گریستن زار وار چیست	نه چون منی غریب و غم عشق بر سری
بر حال من گری که بباید گریستن	بر عاشق غریب زیار و زدلیری ²²⁵

Ey Behmen bulutu! Hiç gözüme ilişmiyorsun. Az gez! Birazcık duruver de soluklan! Gece gündüz bu ağlayış, ah u vah etme de nedir? Ne benim gibi garipsin ne de başında aşk acısı var!

Benim halime ağla çünkü sevgilisinden ve dilberinden uzak aşık için ağlanması gerekir.

بنفشه گفت که گر یار تو بشد مگری	به یادگار دو زلفش مرا بگیر و بدار
چه گفت نرگس؟ گفت: ای ز چشم دلبر دور	غم دو چشمش بر چشمهای من بگمار
ز بسکه زاری کردم ز سروهای بلند	به گوشم آمد بانگ و خروش و ناله زار

²²³ ‘Abdulḥuseyn Zerrînkûb, *Bâ Kârvân-i Hulle*, s. 47.

²²⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 1.

²²⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 380.

Menekşe dedi ki: “sevgilin gittiyse ağlama, onun iki zülfünün hatırasına beni al ve tut.”

Nergis ne cevap verdi? Dedi ki: “Ey sevgilisinin gözünden ırak olan! Onun iki gözünün üzüntüsüne (ağlamak için) benim gözlerimi görevlendir!”

O kadar inledim ki, ağlayış, inleyiş ve haykırış sesi yüksek servilerden kulağıma geldi. O serviler, gönül derdiyle bana hep şöyle söylüyorlardı: “keşke senin gönlün biz ikimizle huzur bulsaydı.”

Gaznelilerin hakimiyetinden önce bölgeye egemen olan Samanîler devrinde şairler, kasidelerinde memduhlarını çoğunlukla eski İran’ın milli kahramanlarına benzetirler ve memduhlarının soy ve neseplerini bu kahramanlara dayandırırldı. Onların bu tutumlarında şüphesiz Sâmânîlerin ırkî durumları da belirleyici olmuştur. Şairler, memduhlarının milli kimliğini göz önünde bulundurmuşlardır. Gaznelilerle birlikte bu durum artık değişmiştir.²²⁷ Bu dönem şairlerinin pek çoğu gibi Ferruhî’nin de Sultan Maḥmûd’u, varislerini ve devlet adamlarını överken kullandığı hitap, tavsif ve ifadeler, Türklerle, onların kahramanlıkları, dinî coşku, halifeye saygı ve Sünniliği gözetmekle doludur.²²⁸ Kedkenî, bu dönem şiirini incelediği kitabında Türk hükümdarların, İran’ın milli değerlerini görmezden geldiğini hatta dinin etkisini arttırmak suretiyle İran’ın milli değerlerini küçümseme hatta yok etme gayretinde olduklarını ifade eder.²²⁹

Ferruhî’nin şiirlerinde Gaznelilerin milli ve dinî kimliğinin izleri yoğun bir şekilde görülür. Söz konusu şiirlerinde o, Türklerden, onların güzelliklerinden, kahramanlıklarından söz eder. Memduhunun milli kimliğine atıfta bulunan Ferruhî, Sultan Maḥmûd’a yazdığı kasidesinde onun ve ona bağlı askerlerin Türklüğüne atıfta bulunur:

بر کش ای ترک و بیکسو فکن این جامه جنگ جنگ بر گیر و بنه درقه و شمشیر از جنگ²³⁰

Ey Türk! Çıkar şu savaş elbisesini de bir kenara atıver! Çengi eline al, kalkanını ve kılıcı elinden bırak!

²²⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 158.

²²⁷ Gulâmhusayn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî; Bahsî Der Şerh-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi’r-i Ū*, s. 179-188.

²²⁸ Adnan Karaismailoğlu, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, s. 39-41.

²²⁹ Kedkenî, *Suvar-i ḥayâl der Şi’r-i Fârsî*, s. 492.

²³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 204.

جنگ، بازی بدو مردان جهان سست سكال

اندر آن وقت كه رستم به هنر نام گرفت

تير تركان ترا بوسه دهد رستم زال²³¹

گر بدین وقت كه تو رزم كنى، زنده شود

Rustem'in yetenekleri sayesinde nam yaptığı dönem; savaş oyundu. Dünya adamları ise sığ düşünceliydi.

Senin savaştığın bu çağda Zâl oğlu Rustem dirilse senin Türklerinin okunu öper.

Yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere Ferruhî, memduhu karşısında eski İran'ın milli kahramanlarını küçümsemiştir. Edebiyat tarihi araştırmacılarının birçoğu, Gazneli dönemi saray şairlerinin İran mitolojisini küçümsediklerini kabul eder. Örneğin M. Bahâr: “Gazneli ve Selçuklu devri, eski eserleri diriltmeye ilgi ve alaka göstermeme bakımından birbirine benzer”²³² diyerek bu dönemde İran mitolojisine karşı olumsuz bir tavrın olduğunu savunur. Yine bu döneme dair araştırmalarda bulunan Minovî, Sultan Maḥmûd'un eski ve destansı kahramanların övülmesinden memnun olmadığını, bu dönem şairlerinin de İran'ın eski kahramanlarını Maḥmûd'un ordusundaki emirlerden daha önemsiz saydıklarını belirterek bu dönemde oluşan tasavvuru gözler önüne serer.²³³ Yine Sîrûs-i Şemîsâ da Bahâr ile paralel bir şekilde, Gaznelilerin Türk soylu olduklarını, bu nedenle Sâ mânîlerin yaptığı gibi İran'ın milli kültürüne değer vermediklerini ifade ettikten sonra bu dönemde İran'ın milli kahramanlıklarını öven bir şiir tarzı olarak *Şâhnâme* söyleyenlerin değer görmediklerini, bu şairlerden birinin de Firdevsî olduğunu²³⁴ ifade ederek bu dönemde eski İran'a karşı oluşan bakışın olumsuz olduğunu söyler. Kedkenî de Ferruhî'nin dinî konulara olan ilgisinin yanında tasvirlerinde İran'ın destanî unsurlarını küçümseğini ifade eder.²³⁵ Yûsufî, “Gazneli Maḥmûd'un hükümetinin başlamasıyla İran kökenli hükümetin ömrü sona erdi ve Türk soylu hanedanlar işin başına geçtiler.”²³⁶ diyerek Gazneli dönemiyle birlikte yeni bir sayfanın açıldığını belirtir. Değişen dönemle birlikte anlayışın da değiştiğini belirten Yûsufî, Ferruhî'ye ait olan “Sultan Maḥmûd'un namının eski İran padişahlarının adını defterlerden sildiğini, *Şâhnâme*'nin artık bir değer taşımadığını, Mes'ûd'un sarayında Keyḥusrev gibi yüz şahın, Rustem gibi yüz aslanın, Mes'ûd'a hizmet için toplandığı” ifadelerden yola çıkarak bu dönemde eski İran'a küçümseyici bakışın ortaya çıktığını ifade eder:

²³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 214.

²³² Muhammed Takî Bahâr, *Sebkşinâsî*, s. 169.

²³³ M. Minovî, *Naqd-i Hâl*, Tahrân, 1367ş., s. 131.

²³⁴ Sîrûs-i Şemîsâ, *Sebkşinâsî-yi Şî'r*, Neşr-i Mitrâ, Çâp-i Heftom, Tahrân 1394hş., s. 39.

²³⁵ Kedkenî, *Suvar-i Hayâl der Şî'r-i Fârsî*, s. 492.

²³⁶ Gulâmḥuseyn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî; Bahsî Der Şerh-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şî'r-i Ū*, s. 180.

گرد آمده بر درگه او از پی خدمت

صد شاه چو کیخسرو، صد شیر چو رستم²³⁷

Keyhüsrev gibi yüz padişah, Rustem gibi yüz aslan, ona hizmet etmek için sarayının önünde toplanmıştır.

شجاعت تو همی بسترد ز دفترها

حدیث رستم دستان و نام سام سوار²³⁸

Senin cesaretin, Rustem-i Dastân'ın hikayesini ve süvari Sâm'ın adını tüm defterlerden sildi.

نام تو نام همه شاهان بسترد و ببرد

شاهنامه پس از این هیچ ندارد مقدار

Senin adın tüm şahların adını sildi süpürdü. Şâhnâme'nin artık hiç değeri yoktur.

گفتا: چنو دگر به جهان هیچ شه بود؟

گفتم: ز من میسر به شهنامه کن نگاه

گفتا: که شاهنامه دروغست سر بسر

گفتم: تو راست گیر و دروغ از میان بکاه²³⁹

“Onun gibi bir başka padişah var mıdır?” Diye sordu. “Bana sorma! Şâhnâme'ye bak!” dedim.

“Şâhnâme baştanbaşa yalandır” dedi. “Sen doğruyu al, yalanı bir kenara bırak” dedim.

دستور شهریار که اندر سپاه او

صد شاه و خسروست چو کسری و کیقباد²⁴⁰

Ordusunda Kısra ve Keykubâd gibi yüzlerce padişah ve Husrevin bulunduğu padişahın veziridir.

Yukarıdaki ifadeleri dikkate alan Kedkenî de Ferruhî'nin İran mitolojisini kıymetsiz gördüğünü ifade eder. Ona göre bu tarz bir yaklaşımı, dönemin şairlerinin genelinde görmek mümkündür.²⁴¹ Kedkenî, sultanın en önemli şairlerinden biri olan Ferruhî'nin şiirlerinde dinî rengin ve dinî unsurun apaçık olduğunu söyler. Ona göre bu durum, dinî taassup olarak nitelendirilebilecek bir çağın bariz özelliğidir. Yine Kedkenî, Türk hükümdarların dinî güçlendirme adına milli alanları yok etmeye çalıştıklarını belirtir.²⁴²

Yûsufî ve Kedkenî, Ferruhî'nin eski İran'a dair milli unsurları bütünüyle küçümsediği konusunda hemfikirdir. Ancak şairin İran'ın mitolojik kahramanlarına yönelik tutumunun tamamen olumsuz olduğunu kabul etmek doğru görünmemektedir.

²³⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

²³⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 61.

²³⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 344.

²⁴⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 47.

²⁴¹ Kedkenî, *Suver-i Hayâl der Şi'r-i Fârsî*, s. 495.

²⁴² Kedkenî, *Suver-i Hayal der Şi'r-i Fârsî*, s. 492.

Ferruḥî'nin şiirlerinde İran'ın mitolojik karakterleri için olumlu ifadelerin de yer bulması bu görüşümüzü destekler mahiyettedir:

به حرب کردن و پیروز گشتن اندر حرب برادر علی و یار رستم دستان²⁴³

Savaşmada ve savaşta zafer elde etmede 'Alî'nin kardeşi ve Rustem-i Dastân'ın dostudur.

ملک شاهان بهای تست ملک کار ویران کنی تو آبادان
کارها کن چنانکه کرد همی بیژن گیو و رستم دستان²⁴⁴

Ey padişah, padişahların mülkü sana layıktır. Bozulan işleri sen yoluna koyarsın. Bîjen-i Gîv ve Rustem-i Dastân'ın yaptığı gibi işler yap!

گویى او بور سمندست و منم بیژن گیو گویى او رخس بزرگست و منم رستم زال²⁴⁵

Sanki o kızıl at Semend, ben ise Gîv oğlu Bîjen'im. Sanki o büyük Raḥş, ben ise Zâl oğlu Rustem'im.

ای امارت را چو جمشید، ای ولایت را چو جم ای شجاعت را چو سهراب ای سیاست را چو سام²⁴⁶

Ey memlekete Cemşîd gibi ve ey ülkeye Cem gibi olan! Ey şecaatte Sohrâb ve ey zekâda Sâm gibi olan!

جم سیر و سام رزم و دارا بز می رستم کرداری و فریدون کاری²⁴⁷

Cem'in ahlakı, Sâm'ın savaşçılığı, Dârâ'nın eğlence meclisi sendedir. Rustem'in icraatları, Ferîdûn'un işi sendedir.

Bize göre şairin mitolojik şahsiyetlere yönelik bazen küçümseyici bazen de kıymet verme şeklinde tezahür eden iki farklı tutumunun nedeni kendisinin kaside şairi olması sebebiyledir. Her kaside şairi gibi Ferruḥî de yazdığı methiyelerin memduhları üzerinde tesirli olmasını arzular. Bu tesiri arttırmanın en etkili yollarından biri de memduhları, gücün ve kudretin sembolü olan karakterlerden üstün tutmadır. Buna göre şaire göre mitolojik şahsiyetler değerli olmakla birlikte küçümsenmelerinde herhangi bir sakıncanın olmadığı karakterlerdir.

İran'ın mitolojik kahramanlarının aksine şairin memduhunu dört halife ile olan mukayesesi genellikle benzetme şeklindedir. Böyle olmasının sebebi, şairin bizzat

²⁴³ Ferruḥî, *Divân*, s. 273.

²⁴⁴ Ferruḥî, *Divân*, s. 291.

²⁴⁵ Ferruḥî, *Divân*, s. 220.

²⁴⁶ Ferruḥî, *Divân*, s. 237.

²⁴⁷ Ferruḥî, *Divân*, s. 387.

kendisinin ve memduhlarının bu noktadaki dinî hassasiyetidir, diyebiliriz. Aşağıdaki beyitlerde şairin memduhlarını dört halifeye benzetişinin örneklerini görebiliriz:

بازل حیدری و برخوی عثمان، چه عجب زانکه بادانش بوبکری و عدل عمری²⁴⁸

Haydar yürekli ve ‘Oşmân ahlakındasın, şaşılacak şey! Çünkü Ebûbekr’in ilmine, ‘Omer’in adaletine sahipsın.

بدست اوست همه علم حیدر کرار بنزد اوست همه عدل عمر خطاب²⁴⁹

Haydar-ı Kerrâr’ın tüm ilmi onun elindedir. Hattab oğlu ‘Omer’in tüm adaleti onun yanındadır.

Bu döneme dair araştırma yapanların bir kısmı, Gazneli Maḥmûd’un yönetimde adaletsiz bir yol izlediğini iddia etmişlerdir. Yûsufî’ye göre bu dönemde halkın malı haksız bir şekilde talan edilmiştir. Ona göre tüm bu olumsuzluklar karşısında Ferruhî gibi şairler, kendi ikballeri uğruna Sultan Maḥmûd ve oğullarının ve sair saray görevlilerinin işledikleri cürümlere göz yummuşlardır.²⁵⁰ Ancak bu türden iddialar, şairin dîvânındaki görüşlerle çelişmektedir. Ferruhî, pek çok kasidesinde Maḥmûd ve oğullarının oldukça adaletli olduklarını, halk için çaba gösterdiklerini ve halka karşı merhametli olduklarını dile getirir:

به عدل کردن و انصاف دادن ضعفا خلیفه عمر و یادگار نوشروان²⁵¹

O, adaletle hükmetmede ve zayıflara acımada halife ‘Omer ve Nûşirevân’ı hatırlatandır.

نیکنامی را چنانی چون زمین را گلستان پادشاهی را چنانی چون گلستان را بهار
جهد تو از بهر خلقت و تو از بهر خدای مهربان بر مردمان زاهد و پرهیزگار²⁵²

*Yeryüzüne gül bahçesi nasıl yakışıyorsa sen de güzel isme öyle yakışırsın. Gül bahçesine bahar nasıl layıkça sen de padişahlığa öyle layıksın!
Senin çaban halk içindir ve sen Allah için halka karşı merhametli, dindar ve muttakisin!*

ای بمردی و کف راد و مروت چو علی وی به انصاف و دل پاک و عدالت چو عمر²⁵³

²⁴⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 378.

²⁴⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 11.

²⁵⁰ Gulâmḥuseyn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî Bahşî Der Şerḥ-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi’r-i Ū*, s. 176.

²⁵¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 273.

²⁵² Ferruhî, *Dîvân*, s. 74-75.

²⁵³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 151.

Ey 'Alî gibi yiğit, çalışkan ve yetenekli ve ey 'Omer gibi merhametli, temiz kalpli, adaletli olan!

بیاراست چون شعر نیک از معانی²⁵⁴

جهان را به عدل و به انصاف دادن

Adalet ve insaflı davranmak ile dünyayı belâgat yönünden iyi bir şiir gibi süsledi.

Sultan Maḥmûd'un devlet yönetiminde dinî rengi ön plana çıkarmasını taassup olarak niteleyenler olmuşsa da bu tarz değerlendirmeler yanlıdır. Sultan Maḥmûd'un dinî anlayışına olumsuz bir biçimde bakan Zerrînkûb, "*Maḥmûd'un kendisi, Türklerin mezhebi olan Hanefî mezhebine bağlı idi ve mezhebinde tam bir taassup sergiliyordu*"²⁵⁵ der. Yine Sa'îd-i Nefîsî de "*Maḥmûd, Eşarî Hanefî mezhebinde çok taassup sahibiydi*"²⁵⁶ diyerek olumsuz bakışını ortaya koyar. Kedkenî, bu çağda şairane tasvirlerde İslâmî rengin daha açık; milli yönlerin ise az olduğunu²⁵⁷ belirterek bu dönem şiirindeki belirgin rengin, dinî renk olduğunu söyler.

Ferruhî, bu dönemin bir şairi olarak şiirlerinde dinî rengi öne çıkarmış, Maḥmûd'un ve oğullarının ve sair saray görevlilerinin gerçekleştirdikleri icraatları çoğu kez dinî hissiyatla methetmiştir. Bilindiği gibi Gazneli Devleti, İslâm'ın Sünnî yorumunu benimsemiştir. Şair de pek çok şiirinde yine Sünnî anlayışı benimsediğini açıkça belirtir. Şairin o dönem İslâm dünyasında merkezi konumda olan 'Abbâsî halifesinin konumuyla alakalı saygı ifadeleri, yine memduhlarından Hâce Ebûbekr-i Hâsîrî'yi, Ehl-i Sünnet mezheplerinden Şâfiî mezhebine mensup olması dolayısıyla övmesi,²⁵⁸ kendisinin ve memduhlarının Sünnî anlayışta olduklarını gösterir:

زینسو زمین بگرفته ای، تا ساحل دریای چین

ز انسو جهان بگشاده ای، تادامن کوه یمن

لیکن نگهداری همی، جاه امیر المؤمنین

بغداد و زانسو هم ترا، بودی کنون گر خواستی

کو هیچکس را این توانایی که کردستی تو این²⁵⁹

از بهر میر مؤمنین بگذاشتی نیم از جهان

Dünyanın öte tarafından Yemen dağına kadar olan toprağı fethetmişsin. Bu taraftaki topraklardan Çin denizinin sahiline kadar olan toprağı da fethetmişsin.

Eğer istemiş olsaydın Bağdâd ve ötesi de senin olurdu. Ancak emîru'l-mu'minîn'in emirinin makamına saygı duyuyorsun.

²⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 393.

²⁵⁵ Zerrînkûb, *Seyrî der Şi'r-i Fârsî*, s. 37.

²⁵⁶ Said-i Nefîsî, *Tarih-i Nazm ve Nesr*, I, s. 33.

²⁵⁷ Kedkenî, *Suver-i Hayâl der Şi'r-i Fârsî*, s. 494.

²⁵⁸ Nitekim Zerrînkûb da Hâce Ebûbekr-i Hâsîrî'nin Şâfiî mezhebine mensup olduğunu, bu mezhebin yaygınlaşması için çaba sarf ettiğini söyler. Zerrînkûb, *Seyrî der Şi'r-i Fârsî*, s. 15.

²⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 260.

Emîru'l-mu'minîn için dünyanın yarısından vazgeçtin! Hiç kimsede böyle bir kuvvet yokken sen bunu yaptın!

شافعی را شود از مذهب او شاد روان	شافعی مذهب پاکیزه که روزی صد بار
حجت شافعی از خواجه قوی گشت بیان ²⁶⁰	مذهب شافعی از خواجه بیفزود شرف

Şâfiî mezhebinden, tertemiz biridir. Onun dindarlığı sebebiyle günde yüz defa (İmam) Şâfiî'nin ruhu şâd olur!

Şâfiî mezhebi, hâce ile şerefini arttırdı. Şâfiîliğin delilinin beyanı, hâce sayesinde kuvvet buldu.

1.3. Ferruhî'nin Dinî ve Ahlakî Kişiliği

Ferruhî, dinî fikirlerin teveccüh gördüğü bir zamanda yaşamıştır. Gazneli Devleti de bu dönemde uygulamış olduğu iç ve dış siyasette dinî kuralları göz ardı etmemiştir. Ferruhî de bir saray şairi olarak üzerine düşeni yapmış ve şiirlerinde Gazneli Devleti'nin icraatlarını dinî kavramlarla süslemiştir. Şair, şiirlerinde İslâm'ın yanı sıra farklı dinlere de yer vermiş ancak İslâm dışındaki diğer dinlere küçümseyici bir bakışla bakmış ve onları sapkın olarak nitelendirmiştir. Yine şair, tarihî kayıtların da teyit ettiği gibi Sultan Maḥmûd ve oğulları tarafından İslâm'ın yayılması ve Sünnilik anlayışı çerçevesinde yaşanılması için gösterilen gayreti övmüş ve onların esenlik içerisinde olmasının İslâm dininin esenlikte olmasını sağladığını dile getirmiştir:

امین ملل خسرو بنده پرور	یمین دول شاه محمود غازی
شه خوب منظر، شه خوب مخبر	شه خوب صورت، شه خوش سیرت
بشمشیر کاهنده کفر کافر	بمردی فزاینده عز مؤمن
همی گردد اندر جهان چون سکندر ²⁶¹	ز بهر قوی کردن دین ایزد

Yemînuddüvel padişah Maḥmûd Gâzî! Eminülmilel, kullarını seven hükümdar!

Güzel yüzlü padişah, güzel ahlaklı padişah, güzel görünümlü padişah, iyi şöhretli padişah!

Mertliğiyle müminlerin izzetini arttıran, kılıcıyla kâfirlerin küfrünü ortadan kaldırandır.

Allah'ın dinini kuvvetlendirmek için İskender gibi sürekli dünyayı gezer.

²⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 320.

²⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 55.

Onun esenliğinde herkes için esenlik vardır. Onun bekasında İslâm devletinin bekası vardır.

Yukarıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere şair, İslâm'ı korunması ve yüceltilmesi gereken hak din olarak görür. Yine o, İslâm'ın en belirgin özelliği olan Allah'ın birliğine vurgu yapar ve bu inanışın kavramsallaşmış hali olan "tevhid" ilkesini över, bu ilkenin zıddı olan şirki ve her türlü inkarı ise aşağılar. Aşağıdaki beyitte şair, tevhid inancına dair şunları dile getirir:

همیشه تا نبود هیچ کفر چون توحید

همیشه تا نبود هیچ شعر چون قرآن²⁶³

Hiçbir küfür, tevhid gibi olmadığı sürece, hiçbir şiir, Kur'ân gibi olmadığı sürece...

Yukarıdaki beyitte şair, tevhid ilkesinin küfür gibi olmadığını belirtmesinin yanında, Kur'ân'ın da şiir gibi olamayacağını dile getirmiştir. Bilindi gibi Hz. Muhammed'in vahyi yeni almaya başladığı süreçte Mekkeli müşrikler, Kur'ân'ı şiire, Hz. Muhammed'i de iyi bir şaire benzetmişlerdir. Şair, bu inanışın kabul edilemez olduğunu ima ederek, "*Biz Elçi'ye şiir öğretmedik, zaten ona yaraşmaz. O surf bir irşad ve apaçık bir Kur'ân'dır.*"²⁶⁴ Ayetine telmihte bulunur. Bir şair olarak Ferruhî'nin Kur'ân'ı şiirden daha yüce bir makamda görmesi ve bunu özellikle vurgulaması, onun inanç dünyasının derinliğini vermesi açısından önem arz etmektedir. Ferruhî, bir başka beyitte de memduhunu şirki ve küfrü ortadan kaldırmasıyla över:

زمین را فرو شستی از شرک مشرک

جهان را تهی کردی از کفر کافر²⁶⁵

Yeryüzünü müşriğin şirkinden temizledin, dünyadan kâfirin küfrünü söktün.

Ferruhî, tevhid ilkesine yaptığı vurgunun yanında batıl dinî telakkileri de ortaya koyarak sahip olduğu tevhid anlayışını da ortaya koyar. Örneğin onun putperestlik inancına dair getirdiği eleştirileri tersinden okuduğumuzda, benimsemiş olduğu tevhid inancının içeriğini görebiliriz. Şaire göre putperestler için tüm yaratılmışları yöneten putlardır. Dünyada oluş ve bozuluşun tamamını gerçekleştiren yine putlardır. Şair, bu inaniş ve bu inanışın yanlışlığına dair şunları dile getirir:

خبر فکندند اندر جهان که از دریا

بتی بر آمد زینگونه و بدین پیکر

²⁶² Ferruhî, *Dîvân*, s. 24.

²⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 286.

²⁶⁴ Kur'ân, Yasin Sûresi, 69. Ayet.

²⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 84.

مدبر همه خلقت و کردگار جهان	ضیادهنده شمسست و نوربخش قمر
به علم این بود اندر جهان صلاح و فساد	به حکم این رود اندر جهان قضا و قدر
گروه دیگر گفتند، نی که این بت را	بر آسمان برین بود جایگاه و مقر
کسی نیاورد این را بدین مقام که این	ز آسمان به خودی خود آمدهست ایدر
بدین بگوید روز و بدان بگوید شب	بدین بگوید بحر و بدان بگوید بر
چو این ز دریا سر بر زد و به خشک آمد	سجود کردند این را همه نبات و شجر ²⁶⁶

Denizden böyle bir heykelin ve bu şekil bir putun çıktığını dünyaya haber saldılar. (O put onlara göre), bütün yaratılanların işlerini düzenleyen ve alemin yaratıcısı, güneşe ışığını veren ve aya aydınlık verendir.

Alemde oluş ve bozuluş onun ilmi ile olur. Evrende kaza ve kader de onun hükmü ile gerçekleşir.

Diğer bir grup ise: “Bu putun gökyüzünün yüce katında bir yeri ve makamı vardır” dediler.

“Hiç kimse, bu putu bu makama getirmedi çünkü bu put, gökyüzünden buraya kendi kendine gelmiştir.”

“(Bu put), buna gündüz der, ona gece der, buna deniz der, ona kara der.”

“Bu put, denizden gelip karaya çıktığında tüm bitkiler ve ağaçlar, ona secde ettiler.”

Ferruhî hakkında araştırma yapan pek çok kimse onun Ehli Sünnet mezhebinden olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Şair, hangi mezhebe mensup olduğuna dair dîvânında herhangi bir bilgi vermez. Ancak Gazneli Devleti’nin sarayında görevli bir şair olarak, bu devletin dinî kimliğine uygun bir kimliğe ve mezhebe sahip olması makul olmalıdır.²⁶⁷ Nitekim şairin Gazneli Devleti’nin batıl fırkalardan saydığı Karmatîlere karşı Gaznelilerin izlediği siyasete paralel görüş belirtmesi, onun Gaznelilerle aynı doğrultuda bir dinî yorumu benimsemekle kalmayıp Gazneli Devleti’nin dinî siyasetini desteklediğini göstermektedir. Örnek olarak o, Sultan Maḥmûd’un ölümü münasebetiyle yazdığı kasidesinde üzüntüsünü ortaya koyarken Karmatîlerin artık rahata ereceğini belirtir ve şunları dile getirir:

آه و دردا که کنون قرمطیان شاد شوند	ایمنی یابند از سنگ پراکنده و دار ²⁶⁸

²⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 70.

²⁶⁷ Sulṭân Maḥmûd, çocukluğunda dinî eğitimi Hanevî mezhebi imamlarından Kâdî Ebû Naşr Huseynî’den almıştır. İzzetullah Zeki, *Gazneli Maḥmûd’un Din Politikası*, Çizgi Kitabevi Yay., İstanbul, 2019, s. 45.

²⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 91.

Ah ki ne ah! Şimdi Karmaşîler sevinirler, atılan taşlardan ve darağacından güvende olurlar.

Ferruhî, İslâm dinini yüceltmelerinden ötürü Sultan Maḥmûd'u pek çok yerde övmüştür. Onun bu türden şiirler yazması, şairin bizzat kendisinin dinî duygularını da yansıtmaları açısından önem arz etmektedir:

شه لشكر شكن محمود کشور گیر كز بيمش رخ اعدای دين دایم برنگ ز عفران باشد²⁶⁹

Ordular dağıtan, ülkeler fetheden Maḥmûd'un korkusundan dinin düşmanlarının yanağı, sürekli safran rengine olur.

Ferruhî'nin zihin dünyasında dinî şahsiyetlerin etkisi oldukça belirgindir. O, İslâm'ın râşid halifelerine verdiği değerden olsa gerek memduhlarını onlara benzetir. Şair için Hz. Ebûbekr hikmet ehli biridir. Hz. 'Omer adaletiyle, Hz. 'Osmân güzel huyuyla, Hz. 'Alî ise ilmi ve cesaretiyle örnek şahsiyetlerdendir. Ancak o, hiçbir yerde memduhunu fazilet bakımından dört halifenin fevkinde görmez. Onun için râşid halifeler, üstün meziyetleri haiz şahsiyetler olduğu için gıpta edilen karakterlerdir. Aşağıdaki beyitlerde Ferruhî, dört halife için şunları dile getirir:

بتو زنده و تازه شد تا قیامت نكو رسم و آیین بوبكر و عمر²⁷⁰

Ebûbekr ve 'Omer'in iyi geleneği ve işi, kıyamete kadar seninle tazelendi ve hayat buldu.

بادل حیدری و برخوی عثمان، چه عجب زانکه بادانش بوبكری و عدل عمری²⁷¹

Haydar yürekli ve 'Osmân ahlaklısın, hayret! Çünkü Ebûbekr'in ilmine, 'Omer'in adaletine sahipsin.

بدست اوست همه علم حیدر كرار بنزد اوست همه عدل عمر خطاب²⁷²

Haydar-ı Kerrâr'ın tüm ilmi onun elindedir. Hattâb oğlu 'Omer'in tüm adaleti onun yanındadır.

Ferruhî dinî pek çok kavramı, memduhlarını övmek için kullanır. Onun bu kavramları kullanması şairin zihin dünyasını göstermesi açısından önemlidir. Şairin dinî kavramları kullanma nedeni, bu kavramların benzetilen olarak oldukça güçlü olmaları

²⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 30.

²⁷⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 148.

²⁷¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 378.

²⁷² Ferruhî, *Dîvân*, s. 11.

sebebiyledir. Benzeyen ise memduhun sahip olduğu maddi veya manevî niteliklerden biridir. O, memduhuna verdiği değerin keyfiyetini ortaya koymak ve ona en yüksek perdeden övgüde bulunabilmek için dinî kavramların etkisinden istifade eder. Aşağıdaki beyitlerde şair, benzetilen olarak İhlâs Sûresi ve Ka‘be’den şöyle istifade eder:

مدیح او شعرا را چو سورة الاخلاص سرای او ادبا را چو کعبه الاسلام²⁷³

Onun övgüsü şairler için İhlâs Sûresi gibidir. Onun sarayı ise edebiyatçılar için İslâm'ın Ka‘be’si gibidir.

Namaz, oruç, hac gibi temel ibadetlere teşvik eden Ferruhî, bu ibadetleri yapılmasını zaruri görür ve memduhlarını dindar oldukları için över. Şair, dinî ibadetleri yapmaları için memduhlarını teşvik eder:

چنان که هرگز تا بوده ای نتافته ای بهیچ حالی روی از چهار چیز متاب
ز طاعت یزدان و محبت سلطان ز مصحف قرآن و زیارت محراب²⁷⁴

Yaşadığın müddetçe hiç haddini aşmadığın gibi hiçbir şekilde bu dört şeyden vazgeçme!

Allah'a itaatten ve sultanı sevmekten, Kur'an mushafından ve mihrabı ziyaretten.

Ferruhî'nin şiirlerinde namaz kıldığına dair işaretlerde bulunur. Örneğin Gazneli Maḥmūd ölüm döşeğinde iken şair, çokça namaz kılıp ona dua ettiğini, bu dualarının müstecap olmasını umduğunu dile getirir. Ancak şairin eğlence meclislerini, şarap içmeyi ve dünya zevklerini övdüğü ve bu ortamlarda bizzat bulunduğu Çehâr Maḳâle'de anlatılır. Bunun yanı sıra şairin kendisi de dîvânında bu türden eğlence meclislerini över. Hem dinî duyguların hem de zevk ve sefaya dair hislerin dîvânda bir arada bulunmasını göz önünde bulundurduğumuzda şairin itikadî anlamda dinî duygularının kuvvetli olduğunu ancak pratik manada bazı açılardan zayıf kaldığını söyleyebiliriz. Aşağıdaki beyitlerde de göreceğimiz üzere şairin hayatına dair iki farklı tablo söz konusudur:

تا نمازست مایه مؤمن تا صلیبست قبله ترسا²⁷⁵

Müminin özelliği namaz olduğu sürece, Hristiyan'ın kiblesi ise haç olduğu sürece...

²⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 241.

²⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 12.

²⁷⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 4.

شبی گذاشته‌ام دوش خوش به روی نگار
خوشا شبا که مرا دوش بود با رخ یار
شبی که اول آن شب شراب بود و سرود
میانه مستی و آخر امید بوس و کنار²⁷⁶

Dün gece sevgilinin yüzü ile bir gece geçirdim, sevgilinin yanağıyla olduğum gece benim için ne mutlu bir gecedir!

Başı şarap ve şarkı, ortası sarhoşluk, sonu öpücük ve koynun ümidi olan bir gece!

شراب هست و طرب هست و روی نیکو هست
بدین سه چیز جهان جای عشرت و لعبست²⁷⁷

Şarap var, keyif var, güzelin yüzü var, bu üç şey ile dünya oyun ve eğlence yeridir.

نصیب تو ز جهان خرمی و شادی باد
نصیب دشمن توزین جهان عنا و تعب
تهی مباد سه چیز تو جاودان ز سه چیز
کف از شراب و کنار از نگار و دل ز طرب²⁷⁸

Dünyadan nasibin mutluluk ve sevinç olsun, düşmanlarının nasibi ise dert ile keder olsun!

Senin üç şeyin, şu üç şeyden hiçbir zaman eksik olmasın; ellerinden şarap, koynundan sevgili, gönlünden sevinç.

Şair, başka beyitlerde orucun bittiğini ve artık bayramın geldiğini şiire dökerken oruç hakkındaki ifadeleri, onun bir dinî ibadet olarak orucu benimsediğini ancak dünya lezzetlerini ve şarabı da önemseydiğini gösterir:

روزه از خیمه ما دوش همی شد بشتاب
عید فرخنده فراز آمد با جام شراب
قوم را گفتم چونید شمایان به نبید
همه گفتند صوابست صوابست صواب
چه توان کرد اگر روزه ز ما روی بتافت
نتوان گفت مر او راکه ز ما روی متاب
چه شود گر برود گو برو و نیک خرام
رفتن او برهاند همگانرا ز عذاب
روزه آزادی تن جوید او را چکنم
چو اسیران نتوان بست مر او را بطناب
عید بر ما می آسوده همی عرض کند
روزه مارا چو بخیلان بترحم دهد آب²⁷⁹

Oruç, dün gece bizim çadırımızdan hızlıca gitti. Bir kadeh şarap ile kutlu bayram geldi.

Halka sordum, “şarap ile aranız nasıl?” Hepsi, “iyi, iyi, iyi” diye cevap verdiler.

Oruç, bizden yüz çevirdiyse ne yapılabilir? Ona, “bizden uzaklaşma denilemez.”

Giderse gitsin! Ne olacak! Onun gitmesi herkesi sıkıntıdan kurtaracak.

²⁷⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 109.

²⁷⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 434.

²⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 10.

²⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 15.

Oruç, bedeninin özgürlüğünü arıyor, ona ne yapabilirim! Onu esirler gibi iple bağlayamam.

Bayram, bize dinlenen şarap sunarken oruç, cimriler gibi merhametle bize su vermektedir.

Ferruḥî'nin Dîvânı'nda ahlakî öğretiler de azımsanamayacak orandadır. Şair, ahlak kavramını tek başına kullandığı gibi, bazı davranışları da güzel ahlak kategorisinde değerlendirerek över. Bir kaside şairi olarak o, memduhunu cömertlik, mertlik, affedicilik, edep, yumuşak huyluluk gibi pek çok erdeme sahip olmakla över. Bu övgülerden şairin zihnindeki ahlak tasavvurunu da anlayabiliriz:

آن بار خدایبست پسندیده بهر فضل پاکیزه به اخلاق و پسندیده به افعال²⁸⁰

O Allah'ın lütfudur, her erdemde beğenilen, ahlak bakımından temiz ve işlerinde takdir edilendir.

میر ابو الفتح کز فتوت و فضل در جهان بی شبیه و بی همتاست
صفتش: مهتر گشاده کفست لقبش: خواجه بزرگ عطاست²⁸¹

Hoşgörü ve erdemde Emîr Ebû'l-Feth'in dünyada eşi ve benzeri yoktur.

Onun sıfatı, yüce elinin açık olmasıdır. Onun lakabı ise büyük bağışlı vezirdir.

Ferruḥî, memduhlarını överken onların toplumsal ahlakî sorumluluklarını da önünde bulundurur. Şairin övdüğü kimselerin servet, güç, makam sahibi olduklarını göz önünde bulundurduğumuzda, onları cömertlik ve affedicilik bakımından övmesi anlaşılabilir bir durumdur. O, memduhunu cömertlik ve affedicilik yönünden överek sarayda önemli bir konumda olan memduhlarının devlet yönetiminde affedicilik ve cömertlik gibi özelliklere sahip olması gerektiğini ima eder. Bu tarz övgüler, devleti yöneten memduhlar için ahlakî öğütler kapsamında değerlendirilebilir:

عطا فزون کند آنگه کزو شوی نومید گناه بیش کند عفو، چون گرفت غضب²⁸²

Ondan ümidini kestiğinde bağışını arttırır, öfkelenildiğinde ise birçok suçu bağışlar.

کل جودست دست او دایم وان دگر جودها همه اجزا²⁸³

Onun eli daima cömertliğin hepsi, diğer cömertlikler ise onun parçalarıdır.

²⁸⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 218.

²⁸¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 25.

²⁸² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 17.

²⁸³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 3.

Ey senin için mertlik, din ve yasa olan! Ey senin için cömertlik, din ve mezhep olan!

1.4. Ferruhî'nin Örnek Aldığı Edebî Şahsiyetler

Ferruhî'nin şiirlerinde olgunluk ve ahenk oldukça belirgindir. Ayrıca şairin konuları ele alışına, yine onları sade, akıcı bir dille anlatımına baktığımızda iyi bir edebî tahsil almasının yanında seleflerinin şiirlerini dikkatlice mütalaa ettiğini rahatlıkla anlarız.

Ferruhî'nin şiirlerine baktığımızda onun hem Arap hem de Fars şiirinden etkilendiğini görürüz. Bu durum onun hem Arap hem de Fars şiirine olan yetkinliğini gösterir. Meşhur Arap şairi İbni Mu'tez'in²⁸⁵ yazmış olduğu şiirin Ferruhî'deki hali buna örnek verilebilir. Aşağıdaki beyitte İbni Mu'tez şunları dile getirir:

انظر إليه كزورق من فضة قد أثقلته حمولة من عنبر

Ona amber yükünün ağırlaştırmış olduğu gümüşten bir gemiymiş gibi bak.

Ferruhî, İbni Mu'tez'in gümüş gemi mazmununu kendi şiirinde kullanır. Şair de İbni Mu'tez gibi gümüş gemiler üzerinde yük olduğunu söyler. İbni Mu'tez'in gemisinde amber yükü varken Ferruhî'nin gemilerinde yıldızlar yüklüdür:

آسمان چون سبز دریا و اختران بر روی او همچو کشتیهای سیمین بر سر دریا روان²⁸⁶

Gökyüzü denizin yeşili gibi, denizin üzerinde yüzen gümüş gemiler gibi yıldızlar onun üstündedir.

Yine aşağıdaki beyitlerde Ferruhî'nin İbni Mu'tez'in şarap ve şarap içme hakkındaki sözlerinden ilham aldığı görülür. İbni Mu'tez, şarap içme vaktini, namaz vaktine benzetirken horozun şaraba çağrısını ise ezana benzetir:

وحان ركوع إبريقٍ لكأس ونادى الديكُ حَى على الصبح

Sürahinin bir kadeh için rükû vakti geldi. Horoz, "haydi şaraba!" diye seslendi.

Ferruhî, her gül ağacının altında sürahinin namaza durduğunu söyleyerek İbni Mu'tez'e ait olan mazmuna şiirinde yer verir:

²⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 13.

²⁸⁵ Ebûl-'Abbâs Abdullah bin El-Mu'tez (248-296 h.k.), Arap şiiri ve edebiyatında oldukça yetenekli biri olarak kabul görmüştür. El-Mu'tez, Arap edebiyatında belâgat alanında eser veren ilk kimsedir.

²⁸⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 334.

کنون در زیر هر گلبن قنینه در نماز آید

نبیند کس که از خنده دهان گل فراز آید²⁸⁷

Şimdi her gülün altında sürahi namaza gelir, ağzının gülüşünden gül çıktığını kimse görmez.

Ferruḥî'nin şiirlerinde cahiliye dönemi Arap şiirinin izleri de görülür. Örneğin aşağıdaki beyitlerde cahiliye döneminin kadın şairlerinden olup daha sonra İslâm'ı seçen Hânsâ'nın²⁸⁸ şiirlerini, Ferruḥî'nin şiirleri ile kıyasladığımızda bu etkiyi açık bir şekilde görürüz. Hânsâ, erkek kardeşi Şahr için yazdığı şiirde onu üzerinde meşale olan bir dağa benzetmiştir. Ferruḥî, Ahmed bin Hasan-i Meymendî'yi övdüğü kasidesinde memduhunun saraylarının üzerindeki izin, dağın zirvesinde bulunan ateşten daha belirgin olduğunu söylemiştir:

کأنه علم في رأسه نار

وإن صخراً لتأتم الهداة به

Şahr, üzerinde ateş olan bir dağ gibi doğru yolu bulmak isteyenlerin kendisi ile doğru yolu bulduğu kimsedir.

پیداترست از آتش بر تیغ کوهسار²⁸⁹

بر کاخهای او اثر دولت قدیم

Onun saraylarının üstünde kadim devletin izi, dağların ucundaki ateşten daha belirgindir.

Yine Ferruḥî, Emîr Yûsuf'u övmek için söylemiş olduğu kasidenin tegazzül kısmında yer alan bir beytinde ağaçların üstündeki bülbülleri hatip kimselere benzetir:

بر درختان همی کنند خطب²⁹⁰

بلبلان گویا خطیبانند

Bülbüller, hatipler gibi ağaçların üzerinde hitap ediyorlar.

Ferruḥî, yukarıdaki beyiti Arap edebiyatının meşhur şairlerinden olan Ebû'l-A'la Servi'den almıştır. Arap şair de bülbülleri hatibe benzetir:

وغردت خطباء الطير ساجعة²⁹¹

على منابر من ورد ومن آس

Hatip kuşlar, hoş kokulu ve gül minberlerin üzerinde süslü sözlerle şarkı söylüyorlar.

²⁸⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 403.

²⁸⁸ Hânsâ hem cahiliye hem de İslâmiyet dönemini görmüştür. Şiirlerinin çoğunu kardeşi Şahr için yazmıştır.

²⁸⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 153.

²⁹⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 13.

²⁹¹ 'Alî Rezzâkî-yi Şânî, *Meşâhîr-i İrânî; Ferruḥî-i Sîstânî*, İntişârât-ı Tîregân, 3.bsk., Tahrân, 1387hş. S. 39.

Ferruḥî'nin şiirlerinde Farsça şiir söyleyen şairlerin izleri de azımsanamaz. Şair, zaman zaman onların şiirlerinden tazmin, iktibas veya istikbal yapar. O, Sultan Maḥmûd'un ölümünden sonra oğlu Muḥammed'in tahta oturması vesilesiyle yazmış olduğu kasidede Sâ mânî hanedanının methiyeci şairlerinden Ebû'l-'Abbâs Fazl bin 'Abbâs Rebencenî'nin üç beytini tazmin ederek memduhuna övgüde bulunur:

گر برفت آن ملک بما بگذاشت	پادشاهی کریم و پاک نژاد
سخت خوب آید این دو بیت مرا	که شنیدم ز شاعری استاد
» پادشاهی گذشت پاک نژاد	پادشاهی نشست فرخ زاد
بر گذشته همه جهان غمگین	وز نشسته همه جهان دلشاد
گر چراغی ز ما گرفت جهان	باز شمعی ببیش ما بنهاد ²⁹²

O padişah gittiyse de bize cömert ve asil soylu bir padişah bıraktı.

Bu iki beyit benim çok hoşuma gider çünkü üstâd bir şairden duydum.

Asil soylu bir padişah göçtü, yerine kutlu bir padişah geçti.

Ölümünden ötürü tüm dünya üzgün, (yeni padişahın tahta) oturmasından ötürü tüm dünya mutludur.

Dünya, bir چراغی bizden aldıysa da onun yerine önümüze bir mum bıraktı.

Ferruḥî'nin Dîvânı'nda isim vererek andığı bir diğer şair, Şehîd-i Belhî'dir. Şair, Şehîd'in gazellerine atıfta bulunur ve onun gazellerini gönlü cezbedici ve sanat eseri olarak niteleyerek onun şairliğini takdir eder:

از دلارامی و نغزی چون غزلهای شهید وز دلاویزی و خوبی چون ترانه بوطلب²⁹³

Zihni rahatlatma ve letafet bakımından Şehîd'in gazelleri gibi, gönlü cezbetme ve güzellik bakımından Ebû Taleb'in teraneleri gibidir.

Ferruḥî, Sâ mânî dönemi şairleri arasında en çok Rûdekî'den etkilenmiştir. Bu nedenle onun şiirleri, üslûp yönünden Rûdekî'nin şiiriyle birçok benzerlik taşır. Rûdekî, "mâder-i mey (şarabın annesi)" adlı meşhur kasidesinde kendi şiirinin özelliği ile ilgili iki noktaya işaret eder. Bu özelliklerden biri "lafızların güzelliği" diğeri ise "mana kolaylığı"dır. Bu özellikler Ferruḥî'nin şiirinde de belirgindir. Çünkü Ferruḥî'nin Dîvânı'nda da tuhaf ve kullanılmayan kelime ya da terkiplere, çözülmesi güç ve karışık mazmunlara çok az rastlanır. Ferruḥî'nin Rûdekî ile benzeştiği bir diğer nokta

²⁹² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 41.

²⁹³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 5.

ise Rûdekî gibi rahat anlaşılır olan konuşma dilini kullanmasıdır.²⁹⁴ Şair, Hâce Ebû Sehl'i övdüğü bir kasidesinde Rûdekî'nin adını da anar ve ondan şöyle bir tazminde bulunur.

یک بیت شعر یاد کنم من که رودکی
گرچه ترا نگفت سزاوار آن توی
» جز برتری ندانی گویی که آتشی
جز راستی نجویی مانا ترازوی²⁹⁵

Ben, Rûdekî'den bir beyit şiir hatırlıyorum, sana söylemediyse de o beyte layık olan sensin.

Yücelikten başka bir şey bilmezsin, sanki ateşsin! Doğruluktan başka bir şey aramazsın, terazi gibisin!

Ferruhî'nin şiirlerinde Rûdekî'den başka izler de görülür. Bunun için şairin yazmış olduğu şiirler ile Rûdekî'nin yazmış olduğu bazı beyitleri mukayeseli olarak inceleyebiliriz. Örneğin Rûdekî'nin şarap hakkında dile getirdiği sözler ile Ferruhî'nin sözleri birbirine yakınlık arz eder. Rûdekî, şaraba dair şunları söyler:

مادر می را بکرد باید قربان
بچه او را بکرد و کرد به زندان
بچه او را ازو گرفت ندانی
تاش نکویی نخست و زو نکشی جان²⁹⁶

Şarabın annesini kurban etmeli, onun çocuğunu tutuklayıp zindana atmalı.

Onu ezip canını almayıncaya kadar çocuğunu ondan alamazsın.

Ferruhî, Rûdekî'nin bu beyitlerinin anlamına yakın bir anlam çerçevesi içerisinde şunları dile getirir:

اندر آمد به باغ باد خزان
گرد برگشت گرد شاخ رزان
رز دژم روی گشت و لرزه گرفت
عادت او چنین بود به خزان
رز چرا ترسدای شگفت ز باد
چون نترسد همی رز از رزبان
باز رزبان به کارد برد رز
بچه نازنین کند قربان²⁹⁷

Hazan rüzgârı bağa girdi. Toz, asma dallarının çevresine geri döndü.

Asmanın yüzü buruştu ve titreme tuttu. Onun huyu böyledir, hazan mevsiminde.

Asma, bahçivandan korkmadığı halde, asma, rüzgârdan ne diye korkar! Ne garip!

Bahçivan, hançer ile yine asmayı budar, nazlı yavruyu kurban eder.

²⁹⁴ 'Alî Ekber Velâyetî, *Ferruhî-i Sîstânî*, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân, 1390hş., s. 138-139.

²⁹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 401.

²⁹⁶ Ca'fer-i Şuâr ve Hasan Enverî, Maḥcûb, *Guzîde-i Eş'âr-i Rûdekî*, Emîr Kebîr, Çâp-i Çehârrum, Tahrân, 1369hş., s. 77.

²⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 312-313.

Ferruhî, Rûdekî'nin tegazzüllerinden de istifade etmiştir. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde Rûdekî, mutlu yaşamak gerektiğini, dünyanın gelip geçici olduğunu, geçmişe bakıp üzülmemek gerektiğini söyler. Ferruhî de kendi şiirinde dünyada mutlu yaşamak gerektiğini belirtir:

شاد زی با سیاه چشمان، شاد
که جهان نیست جز فسانه و باد
ز آمده شادمان بیاید بود
وز گذشته نکرد باید یاد²⁹⁸

Mutlu yaşa siyah gözlerle, mutlu! Çünkü dünya efsâne ve yelden başka bir şey değildir. Başa gelmiş olandan ötürü mutlu olmak gerekir, geçmişi ise hiç hatırlamamak gerekir.

ای دل من ترا بشارت باد²⁹⁹
که ترا من بدوست خواهم داد
تو بدو شادمانه ای بجهان
شاد باد آنکه توبدویی شاد³⁰⁰

Ey benim gönlüm sana müjdelersun! Çünkü ben, seni dostla vereceğim.

Sen onunla dünyada mutlusun. Senin kendisinden hoşnut olduğun kimse mutlu olsun!

Bazı son dönem araştırmacıları da Kisâî ve Ferruhî'nin şiirlerinin benzerlikler taşıdığını söylemişlerdir.³⁰¹ Bu durumun sebebi, her iki şairin de Rûdekî'yi üstad bir şair olarak görüp onun üslûbundan etkilenmesidir, diyebiliriz. Nitekim Kisâî, Rûdekî için şunları dile getirir:

رودکی ، استاد شاعران جهان بود
صدیک از وی تویی کسای؟ پرگست³⁰²

Rûdekî, dünya şairlerinin üstâdıdır. Sen onun yüzde biri misin ey Kisâî? Haşa!

Ferruhî, çağdaşları arasında en çok 'Unşurî'den etkilenmiştir. Bu husus klasik araştırmacıların da dikkatinden kaçmamıştır. Devletşâh-ı Semerkandî, Ferruhî ile 'Unşurî'nin irtibatına yönelik görüş bildiren en eski kimselerdendir. Her ne kadar Devletşah, Ferruhî'nin 'Unşurî'nin öğrencisi olduğuna dair yanlış görüş bildirmiş olsa da bu görüşünün kaynağında her iki şairin üslûbunun yakınlığı vardır, denilebilir. İki şairin methiye mazmunları ve Sultan Maḥmûd'un zaferlerini tavsif ettikleri şiirleri bazı benzerlikler taşır. Yûsufî'ye göre, bu durum bir etkilenme olabileceği gibi tevafuk

²⁹⁸ Ca'fer-i Şuâr ve Ḥasan Enverî, Maḥcûb, *Guzîde-i Eş'âr-i Rûdekî*, s. 122.

²⁹⁹ Siyâkî tarafından hazırlanan dîvânda "dâd" (verdi) fiili, yapılan tashis dikkate alınarak "bâd" olarak kaydedilmiştir. Maḥmûd Berâtî, Behrâm Celîliyân, "Zarûret-i Taşhîḥ-i Dubâre-yi Dîvân-i Ferruhî-i Sîstânî", *Faşlnâme-i Mutunşînâsî-yi Edeb-i Fârsî*, Şomâre-i Evvel, Bahâr 1397hş., s. 17-29.

³⁰⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 42.

³⁰¹ Naşrullâh İmâmî, *Perniyân-i Heftreng*, s. 56.

³⁰² Rızâ Eşrefzâde, *Berguzîde-i Eş'âr-i Ferruhî ve Kisâî*, İntişârât-ı Esâtîr, Çâp-i Sevvom, 1386hş., Tahrân, s. 135.

da olabilir. Çünkü Ferruhî'nin hiçbir şiirinde 'Unşurî' den herhangi bir iktibas ya da tazmine rastlanmaz.

1.5. Ferruhî'yi Örnek Alan Edebî Şahsiyetler

Ferruhî, kendisinden önceki Arapça ve Farsça söyleyen şairlerden etkilendiği gibi kendisinden sonra gelen şairleri de etkilemiştir. Bu durum tüm usta ve seçkin şairlerin doğal bir özelliğidir. Ferruhî'den etkilenen ve ondan tazminde bulunan şairlerin başında Mes'ûd-i Râzî gelmektedir. Mes'ûd, Ferruhî'nin şiirlerini incelemiş biri olarak şairin Sultan Maḥmûd hakkında yazmış olduğu bir beyti tazmin eder. Mes'ûd'un tazmin ettiği bu beyitte Ferruhî, düşmana karşı uyanık olunmadığı takdirde başlangıçta bir yılan olan düşmanın ejderhaya dönüşeceğini söyler:

مخالفان تو موران بدند مار شدند
برآر زود ز موران مار گشته دمار
مدهامانشان زین بیش و روزگار مبر
که ازدها شود ار روزگار یابد مار³⁰³

Senin düşmanların karınca iken yılanı dönüştüler. Yılanı dönuşen karıncaların canlarını derhal al!

Onlara daha fazla zaman tanıyıp fırsat verme! Çünkü yılan fırsat bulunca ejderha oluverir.

VI. y.y. ve sonrasındaki pek çok şair Ferruhî'ye özel bir ilgi göstermiş ve onun mazmunlarının birçoğunu şiirlerinde kullanmışlardır. Bununla iktifa etmeyen bazı şairler, onun kasidelerini ve beyitlerini tazmin etmişlerdir. Ḥakîm Senâî-yi Ġaznevî, Fars şiirinde irfanî mazmunları işleyen ilk kişi olsa da Ferruhî'nin şiirlerine ve tarzına ilgi göstermiştir. Şair, onun aşağıda yer alan matla beytinin bir mısrasını tazmin etmiştir:

برآمد پیلگون ابری ز روی نیلگون دریا
چو رای عاشقان گردان چو طبع بیدلان شیدا³⁰⁴

Koyu renkli bir bulut mavi renkli denizin üzerinden yükseldi, aşıkların fikri gibi dağınık, dertlilerin hali gibi perişan.

مگر دامن درین عالم زیبیش آزی و کم عقلی
چو رای عاشقان گردان چو طبع بیدلان شیدا³⁰⁵

³⁰³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 65. 'Alî Rezzâkî-yi Şânî, *Meşâhîr-i İrânî; Ferruhî-i Sîstânî*, İntişârât-ı Tîregân, Çâp-i Sevvom, Tahrân, 1387hş., s. 45.

³⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 1.

³⁰⁵ Muhammed Rıza Şefî'i-yi Kedkenî, *Tâzyâneha-yi Sulûk*, s. 77.

Düşüncesizliğin ve az aklın ne olduğunu bilmez olur muyum? Aşıkların fikri gibi dağınık, dertlilerin hali gibi perişan olmalıdır.

Senâî, Ferruhî'nin methiye tarzından ve ona has olan tabir ve mazmunlardan çok fazla etkilenmiştir. Bunun sebebini onun methiye şairliğinin revaç bulduğu V. yy.'dan hemen sonra gelmesinde arayabiliriz. Bu dönemde methiye şiiri ve şairlerinin etkisi hala diri olmakla kalmayıp sonraki nesil üzerindeki kuvvetli etkisini devam ettirmiştir. Senâî, döneminin büyüklerini övdüğü bir başka kasidesinde Ferruhî'nin Emîr Muhammed için yazmış olduğu aşağıdaki beyiti tazmin etmiştir:

نیکبختی هر کرا باشد همه زان سر بود کارزان سر نیک بایدگر نمیدانی بدان³⁰⁶

Başarılı olan kimse herkesten üstün olur. İşi iyi olan yapmalıdır, bunu bilmiyorsan öğren!

Senâî, yukarıdaki beyte atıfta bulunarak Ferruhî'nin bir beyit şiir söylediğini, kendisinin de onun söylediği beyti aynen tekrar edeceğini şiirinde belirtir. Senâî'nin şairin adını da vererek yaptığı bu tekrar, salt bir tekrar olmakla kalmayıp selefinin düşüncesine katıldığını vurgulaması açısından önemlidir:

از پی بخت ازل را فرخی در شعر خویش پیش ازین گفتست بی‌تی من همی گویم همان
نیکبختی هر کرا باشد همه زان سر بود کارزان سر نیک بایدگر نمیدانی بدان³⁰⁷

Ezelin bahtı hakkında bundan önce Ferruhî, şiirinde bir beyit demiştir; ben de aynısını söyleyeceğim.

Başarılı olan kişi herkesten üstün olur. İşi iyi olan yapmalıdır, bunu bilmiyorsan öğren!

Ferruhî'den tazminde bulunan şairlerden biri de Emir Mu'izzî'dir. O, memduhu vezir Ebûbekr-i Şemsu'sh-Şeref'i methetmek için yazdığı kasidesinde Ebûbekr-i Şemsu'sh-Şeref'e büyüklükte Sultan Maḥmûd'un ordu komutanı Ḳahistânî gibi bir hizmetkârın layık olduğunu, kendisi gibi biri için de Ferruhî'nin talebe olmaya layık olduğunu dile getirerek kendi şairliği karşısında Ferruhî'yi daha alt bir seviyede görür:

چون قهستانی ترا چاکر بسی در مهتری پیش تو چون فرخی در شاعری چاکر مرا³⁰⁸

³⁰⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 276.

³⁰⁷ Muderris-i Râzavî, *Dîvân-i Hakîm Senâî-yi Gâznevî*, s. 427.

³⁰⁸ Mu'izzî, *Dîvân*, s. 50.

Büyüklikte Kahistânî gibi hizmetkâr sana layıktır. Huzurunda şairlikte Ferruhî gibisi bana hizmetçidir.

بیتی ز شعر فرخی اندر مدیح تو تضمین همی کنم که بدان بیت در خوری:
نامت نبشته نیست کجا نام بد بود وانجا که نام نیک بود صدر دفتر³⁰⁹

Senin methin için Ferruhî'nin şiirinden bir beyit tazmin ediyorum, bu beyte sen layıksın:

“Adın, kötü adın olduğu yerde yazılı değildir. İyi adın olduğu yer, defterin başıdır.”

Mu‘izzî, Selçuklu veziri Şadrüddîn Muḥammed’i övmek için kaleme aldığı kasidesinde, yine kim için yazıldığı meçhul olan kasidesinde Ferruhî’nin yazdığı bir mısrayı tazmin eder:

این شعر مجابات حکیمی است که گفته است: ای دل تو چه گویی که زمن یاد کند یار³¹⁰

Bu şiir, bir hekimin cevabıdır ki şöyledir: “Ey gönül! Sevgiliyi yâd ettiğimi ne diye söylersin?”

این غزل هست بران وزن کجا شاعر گفت: ترکش ای ترک به یک سو فکن و جامه جنگ³¹¹

Bu gazel, şairin söylediği ile aynı vezinedir: Ey Türk! Ok kuburunu ve savaş elbiseni bir tarafa atıver!

Mu‘izzî, yine Mueyyiduddîn Ebû'l-Kâsım Mu‘înulmulk için yazmış olduğu kasidesinde, Ferruhî’nin matla beytinden bir mısra tazmin etmiştir. Mu‘izzî, Ferruhî’nin “kimse orduya asla umut bağlamasın” sözüne cevap vermiş ve kendisinin orduya umut bağladığını söylemiştir:

من دل بدو دهم که خطا گفت آن که گفت: هرگز مباد کس که دهد دل به لشکری³¹²

“Hiçbir zaman kimse orduya umut bağlamasın!” diyerek yanlışı söyledi. Zira ben orduya umut bağlıyorum.

Ferruhî’nin şiirlerinden etkilenen, mazmunlarından istifade eden yine onun üslûbundan istifade eden bir diğer şair, VII. yy’ın büyük söz üstâdı Sadî Şîrâzî’dir. Sa‘dî’nin şiirlerinin de sehl-i mümteni‘ tarzında yazıldığını göz önünde bulundursak iki şairin şiir zevki yönünden birbirine yakın olduklarını, Sa‘dî’nin Ferruhî’nin üslûbundan etkilenmesinin tabii olduğunu söyleyebiliriz. Sa‘dî bilhassa gazellerinde

³⁰⁹ Mu‘izzî, *Dîvân*, s. 725.

³¹⁰ Mu‘izzî, *Dîvân*, s. 416. Ferruhî, *Dîvân*, s. 111.

³¹¹ Mu‘izzî, *Dîvân*, s. 823., Ferruhî, *Dîvân*, s. 204.

³¹² Mu‘izzî, *Dîvân*, s. 724., Ferruhî, *Dîvân*, s. 380.

kullandığı tabirler ve mazmunlar ile Ferruḥî'den etkilendiğine dair ipuçları verir. O, Ferruḥî'nin Emîr Yûsuf için yazmış olduğu aşağıdaki kasidesinin mazmunundan şöyle istifade etmiştir:

ز روی خوب تو گشت ای بهشت روی آیین	مرا به عشق ملامت مکن که عشق مرا
به عشق خویش گرفتار چون من مسکین	وگر بخواهی تا گردی ای صنوبر قد
در آینه نگر و روی خوب خویش ببین ³¹³	در آفتاب رو و در نگر بسایه خویش

Beni aşktan ötürü kınama! Çünkü benim aşkım, senin güzel yüzünle ortaya çıktı ey cennet yüzlü!

Ladin boylu! Eğer sen de ben miskin gibi kendi aşkına giriftar olmak istersen.

Güneşte yürü de kendi gölgene bir bak! Aynaya dön de güzel yüzüne bir bak!

Sa'dî, Ferruḥî'nin yukarıda işlediği bu üç beytin mazmununa kendi şiirinde şöyle yer verir:

تو هم در آینه بنگر که خوشتن بیرستی ³¹⁴	گرت کسی بیرستد ملامتش نکنم من

Eğer bir kimse sana taparsa onu kınamam ben, sen de aynaya bakarsan kendine taparsın.

Gazel alanında Fars edebiyatının en önemli ismi olan Ḥâfız-ı Şîrâzî de Ferruḥî'nin şiirlerinden etkilenen bir diğer şairdir. Bu etki hususunda tereddütler olsa da Ḥâfız'ın terkiplerinde Ferruḥî'ye ait izlerin olması bizleri bu hususta aydınlatmaktadır. Örneğin Ferruḥî'nin “*tövbe bozan bahar*” terkibine Ḥâfız'ın gazelinde rastlamamız, onun yüzyıllar sonra gelen Ḥâfız'ı etkilediğini gösterir:

بهار توبه شکن می رسد چه چاره کنم ³¹⁵	به عزم توبه سحر گفتم استخاره کنم

Seher vakti tövbe etme niyetiyle istihare yapmak istiyordum. Ancak tövbe bozan bahar yaklaşıyor, nasıl edeyim!

باز گشتی بکرد توبه من ³¹⁶	آمد آن نو بهار توبه شکن

Tövbe bozan o bahar geldi. Benim tövbem bozuldu.

Hicri 12. yy.'lın sonları ve 13. yy. İran'ında edebî bir dönüşüm yaşanması neticesinde şairler, 'Irâk ve Ḥorâsân üsluplarına yöneldiler. Ḥorâsân üslûbunun önemli

³¹³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 293.

³¹⁴ Ḥasan Enverî, *Guzide-i Gazaliyyât-i Sa'dî*, s. 307.

³¹⁵ Ḥâfız, *Dîvân-ı Gazaliyyât-i Ḥâfız*, Haz. Ḥalîl Ḥatîb Rehber, İntişârât-ı Şafâ'îşâh, Çâp-i Çihil u Çehârum, Tahrân, 1387hş., s. 475.

³¹⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 306.

temsilcilerinden biri olan Ferruḥî de bu dönem şairlerinin ilgisine mazhar olmuş şairlerdendir. Ferruḥî'ye gösterilen ilgi, tüm zamanlarda gösterilen ilgilerin zirvesini temsil eder. Feth'alî Hân-i Sebâ, Kâânî-i Şîrâzî, Surûş-ı İsfahânî, Meliku's-Şu'arâ Maḥmûd Hân gibi pek çok şair, Ferruḥî'nin üslûbuna meyletmiş, mazmunlarından faydalanmış, zaman zaman kasidelerine cevap vermişlerdir. Bu şairlerden biri olan Kâânî, Ferruḥî'nin Sultan Maḥmûd'un ölümü üzerine yazmış olduğu kasidenin matla beytinin bir mısrasını onun adını da vererek tazmin eder ve ona cevap verir:

شهر غزنين نه همانست که من دیدم پار چه فتادهست که امسال دگرگون شده کار³¹⁷

Ğazne şehri geçen yıl gördüğüm gibi değil. Ne oldu da bu yıl durum tersine döndü?

Kâânî, Ferruḥî'nin yukarıdaki beytini tazmin etmekle kalmaz, onun yazdığı şiirin oldukça etkileyici olduğunu, mezarında yatan Ferruḥî'nin bile kendi şiirinden etkileneceğini belirterek onun şiirlerinin etkileyici olduğunu belirtir:

فرخی گرچه بدین وزن و قوافی گفته
لیک بر تربتش این شعر کس ار بر خواند
شهر غزنين نه همانست که من دیدم پار
آفرین گوید و از وجد بجند به مزار³¹⁸

Ferruḥî her ne kadar bu vezin ve kafiyelerle, “Ğazne şehri geçen yıl gördüğüm gibi değil” demişse de,

Ancak biri, onun türbesinde bu şiiri okusa (Ferruḥî), “aferin!” der ve coşku ile mezarında dirilir.

Mîrzâ Muḥammed 'Alî Surûş-i İsfahânî, Kâcâr hanedanından Nâşiruddîn Şâh'ın sarayındaki en önemli şairlerindendir. Surûş, geçmiş şairler arasında Ferruḥî'ye ve onun tarzına en fazla meyledenler arasındadır. Bu nedenle Surûş'a İkinci Ferruḥî anlamına gelen “*Ferruḥî-i Şânî*” diyenler de olmuştur.³¹⁹ Surûş, Ferruḥî'nin kasidelerine cevap vermiş, bu cevaplarında Ferruḥî'nin adını anmış ve onun şiirlerinden tazminde bulunmuştur:

دوست دارم کودک سیمین بر بیجاده لب
هر کجا زیشان یکی بینی مرا آنجا طلب³²⁰

Gümüş tenli, al dudaklı çocuğu seviyorum, nerede onlardan birini görürsen benim arzum orasıdır.

³¹⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 90.

³¹⁸ Muḥammed Ca'fer-i Maḥcûb, *Dîvân-ı Kâânî-i Şîrâzî*, s. 420.

³¹⁹ Aḥmed 'Alî İmâmî Efşâr, *Guzîde-i Eş'âr-ı Ferruḥî-i Sîstânî*, s. 35.

³²⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 4.

Surûş, yukarıda yer alan beyte karşılık, aşağıda yer alan şiiri Ferruhî'ye cevap amacıyla söylediğini dile getirir:

این قصیده در جواب فرخی گفتم که گفت دوست دارم کودک سیمین بر بیجاده لب³²¹

Bu kasideyi Ferruhî'ye cevap olarak söyledim, o şöyle dedi: "Gümüş tenli, al dudaklı çocuğu seviyorum."

Surûş, bir başka yerde yine Ferruhî'nin adını vererek aşağıdaki beyti tazmin etmiş ve yazmış olduğu kasideyi şaire cevap olarak yazdığını dile getirmiştir:

ای دل من ترا بشارت باد که ترا من بدوست خواهم داد³²²

Ey benim gönlüm sana müjdelersun! Çünkü ben seni dosta vereceğim.

این قصیده جواب فرخی است ای دل من ترا بشارت باد³²³

Bu kaside Ferruhî'nin cevabıdır: "Ey benim gönlüm! Sana müjde olsun!"

Ferruhî, Anadolu şairlerini de etkilemiştir. Prof. Dr. Agâh Sırrı Levend'e göre, Ferruhî de dahil olmak üzere pek çok Gazneli dönemi şairi, Anadolu şairleri tarafından daha çok kaside ve gazel tarzında örnek alınmıştır.³²⁴ Nitekim Prof. Dr. Orhan Başaran'a göre, İdrîs-i Bitlisî, II. Bâyezîd'in cesaretini övdüğü bir kasidesinde³²⁵ Ferruhî'nin Sûmenât'ın fethi vesilesiyle yazmış olduğu şiirin matla beytindeki bir ifadesine benzer bir ifade kullanır:

فسانه گشت و کهن شد حدیث اسکندر سخن نو آر که نو را حلاوتیست دگر³²⁶

İskender'in hikayesi efsâne oldu ve eskidi, yeni sözler getir çünkü yeni olanın ayrı bir tadı vardır.

شه ز بهرام چون سبق برده است این سخن زنده و آن خبر مرده است

Padişah, Behrâm'ı nasıl geride bıraktı! Bu sözler diri, o haber ise ölüdür.

³²¹ Muhammed Ca'fer-i Maḥcûb, *Dîvân-ı Surûş-i İsfahânî*, Cild-i Evvel, s. 41.

³²² Ferruhî, *Dîvân*, s. 42.

³²³ Muhammed Ca'fer-i Maḥcûb, *Dîvân-ı Surûş-i İsfahânî*, Cild-i Evvel, s. 86.

³²⁴ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I.Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., 4.bsk., Ankara, 1998, s. 44.

³²⁵ Orhan Başaran, "Osmanlı Tarihçisi İdrîs-i Bitlisî'nin Ünlü Türk Şairi Nizâmî'ye Bir Naziresi", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 20, Erzurum, 2002, s. 107-125.

³²⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 66.

1.6. Ferruḥî'nin Eserleri

Ferruḥî-i Sîstânî'nin, dîvânı dışında bir eseri yoktur. Bazı kimseler Ferruḥî'nin Dîvânı'nda geçen “*Devletnâme*” ifadesinden yola çıkarak şairin “*Devletnâme*” isimli manzum bir eserin olabileceğini dile getirmişlerdir. Şair dîvânında şöyle der:

لاجرم چندان کرامت یافتی ز ایزد کز آن صد یکی را هیچ حاسب کرد نتواند شمار
هر که خواهد کز کرامتهای تو آگه شود گو ز «دولت نامه» بر خواند همی بیستی هزار³²⁷

Şüphesiz Allah'tan o kadar çok keramet elde ettin ki, o (kerametlerin) yüzde birini dahi hiçbir hesaplayıcı sayamaz.

Senin kerametlerinden haberdar olmak isteyen bir kimse, “Devletnâme”den binlerce beyit okusun!

Bir kısım araştırmacılar, “*Devletnâme*”nin Sultan Maḥmûd'un savaşlarını, zaferlerini, fetihlerini anlatan bir eser olduğunu ancak şimdi kaybolduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu eserin Ferruḥî'ye ait olabileceğini söyleyenler olduğu gibi şairin muasırlarından birine ait olabileceğini söyleyenler de olmuştur. Eserin Ferruḥî'ye ait olamayacağını belirtenler, Ferruḥî'nin kendi eserinden bu şekilde söz etmesinin onun söz tarzına uymadığından hareketle bu kanaata varmışlardır. Ona ait olsun ya da olmasın böyle bir eserin varlığı ne klasik metinlerde ne de günümüzde söz konusu değildir.³²⁸ Bazı araştırmacılar ise böyle bir eserin olmadığını ancak Ferruḥî'nin Sultan Maḥmûd'un seferleri sırasında fethettiği yerleri anlattığı kasidelerinin toplamına bu ismi vermiş olabileceğini belirtmektedirler.³²⁹ Ancak bu görüş sadece bir ihtimalden ibarettir.

Uzun yıllar boyunca Ferruḥî'ye ait olduğu iddia edilmiş bir diğer eser ise *Tercumânu'l-Belâga*'dır. Eserin ona nispet edilmiş olmasının sebebi, Devletşâh-i Semerkandî'nin Tezkire'sinde eseri, Ferruḥî'ye nispet etmesindendir.³³⁰ 626hk. yılında yazılan *Mu'cemu'l-Udebâ-i Yâkût* isimli eserde de söz konusu kitabın Ferruḥî'ye ait olduğu bilgisi yer almaktadır.³³¹ Ancak Vaṭvât, *Ḥadâiku's-Sihr* adlı eserinde eseri ansa da müellifinden söz etmemiştir.

³²⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 75.

³²⁸ Gulâmḥuseyn Yûsufî, *Ferruḥî-i Sîstânî Bahsî Der Şerh-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 76.

³²⁹ Bu görüş, şairin dîvânını hazırlayan Muhammed Debîr-i Siyâkî tarafından “Şerḥ-i Ahvâl” başlıklı giriş bölümde dile getirilmiştir. Bk. Ferruḥî-i Sîstânî, *Dîvân*, s. 40.

³³⁰ Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretu's-Şu'arâ*, s. 57.

³³¹ Ebû 'Abdullâh Yâkût bin 'Abdullâh Ḥamevî Er-Rûmî El-Bağdâdî, *Mu'cemu'l-Udebâ*, Cild-i Nüzdehum, Çâp-i Mısır, 1350hş., s. 29.

İstanbul Fatih Kütüphanesi'ndeki yazmalar üzerine araştırmalarda bulunan Ahmed Ateş, eserin sahibinin Ferruhî olmadığını ortaya koyarak doğru bilinen bir bilginin yanlışlığını ortaya koymuştur. Ateş, *Tercumânu'l-Belâğa*'nın, hicri 507 yılında telif edilmiş bir nüshasına ulaşmıştır. Bu nüsha, *Mu'cemu'l-Udebâ-i Yâkût*'un telifinden yaklaşık olarak 100 yıl öncedir. Söz konusu yazmanın katibi, kitabın yazarı olarak Muhammed bin 'Omer Râdûyânî'yi tanıtmıştır. Merhum Ateş'in emekleriyle nüsha, 1949 yılında yayımlanmıştır.³³² Böylece eserin asıl müellifinin Ferruhî olmayıp 'Omer Râdûyânî olduğu anlaşılmıştır.

³³² Muhammed bin 'Omer Râdûyânî, *Tercumânu'l-Belâğa*, tsh. Ahmed Ateş, İntişârât-i Esafîr, Tahrân, 1362hş.

İKİNCİ BÖLÜM

FERRUHÎ'NİN DÎVANI

2.1. Dîvân'ın Muhtevası ve Önemi

Ferruhî'nin Dîvânı, o dönemde yazılan diğer dîvânlar gibi ağırlıklı olarak kasidelerden müteşekkildir. Ancak kaside türünde yazılmış olan dîvânları, salt övgü içeren dîvânlar olarak görmek doğru değildir. Bu dîvânlar, dönemlerinin tarihini, kültürünü ve edebî anlayışını yansıtmaları bakımından bir başvuru kaynağı olarak görülmüşlerdir. Ferruhî'nin Dîvânı da bu yönleriyle öne çıkan eserlerdendir. Şair, döneminde gerçekleşen tarihi hadiselerle ilgisiz kalmamıştır. Onun dîvânı, Gazneli Maḥmûd döneminde gerçekleşen pek çok önemli tarihî hadiselerle değinmesiyle meşhurdur.³³³ Özellikle Maḥmûd'un Hindistân seferleri, dîvânda yer alan en önemli tarihî olaylar arasında gösterilebilir.³³⁴

Şair, dîvânında pek çok şehir, ülke ve yerden söz eder ki, tüm bu bilgilerle birlikte dîvânın içeriği tarihsel coğrafya açısından da oldukça zenginleşir. Bu şehirlerin bir kısmı tarihi olaylar bağlamında zikredilirken bir kısmı ise şehirlerin sahip oldukları özellikler çerçevesinde zikredilmiştir. Şairin, şehirleri gerek tarihi gerek farklı bakımlardan zikretmesi, o dönem bu şehirler hakkında oluşan tasavvurları anlamak bakımından önemlidir.

Bilindiği gibi kaside şairliği çoğunlukla devlet büyüklerinin himayesi altında gelişimini sürdürmüştür. Ferruhî'nin yazdığı kasidelerin Gazneli sultanları ve bu devletin çeşitli kademelerinde görev alan yöneticileri için yazıldığını göz önünde bulundurduğumuzda, dîvânın devlet adamlarını ve onların sosyal ve siyasal konumlarını anlama açısından önemli bir kaynak olduğunu söylememiz yerinde olacaktır. Yine şairin bu devlet adamlarının bayramlarını ve özel günlerini tebrik maksadıyla yazmış olduğu kasideler, dönemin kültürel atmosferine yönelik oldukça faydalı bilgiler içerir. Dîvân bu yönüyle aynı dönemde yazılmış olan diğer dîvânlardan daha kapsamlıdır.³³⁵

³³³ Dihkânî, *Tarih-i 'Asr-ı Gaznevî Ferruhî-i Sîstânî ve Edebiyyât-ı Îrân*, s. 17.

³³⁴ Ferruhî-i Sîstânî Dîvânı, tarih araştırmacıları tarafından kaynak eser olarak gösterilmektedir. Ömer Soner Hunkan, *Gazneliler Devleti Tarihi Kaynakları, Orta Çağ Türk Tarihi Ana Kaynakları*, ed. Altan Çetin, Kriter Yay., İstanbul, 2008, s. 18-23.

³³⁵ Aḥmed 'Alî İmâmî Efşâr, *Guzîde-i Eş'âr-ı Ferruhî-i Sîstânî*, s. 35-36.

Ferruḥî'nin Dîvânı, Gazneli Devleti'nin sınırlarında yaşayan veya devletin sınırlarının dışında kalan farklı milletleri, kavimleri, dinleri ve onlara dair oluşan fikirleri anlamak, ayrıca Gazneli Devleti'nin farklı devletler ve milletler ile ilişkisini ortaya koymak açısından da önemli bir kaynaktır.

Ferruḥî, kasidelerinin tegazzül kısmında, rubailerinde, terciibendlerinde ve perakende beyitlerinde seven, sevgili ve güzellik unsurlarına yer vermiştir. Şair, söz konusu türlerde yazmış olduğu şiirlerde aşık olmayı, maşuka olan özlemi, maşukun aşık ettiği eziyetleri, aşığın tüm bu eziyetler karşısında takındığı tutumu ve ruh halini anlatır.

Muḥammed Debîr-i Siyâkî tarafından dîvânda 214 kaside bulunmaktadır. Kasidelerin toplam beyit sayısı, 8200'dür. Dîvânda ayrıca 3 terciibend yer almaktadır. Terciibendlerin toplam beyit sayısı ise 355'tir. Dîvânda kasidelerden geriye kalan toplam 35 kıta ve gazeller, 205 beyittir. Dîvânda yer alan 36 rubai, 72 beyittir. Ayrıca dîvânda 53 perakende beyit de yer almaktadır. Ferruḥî'nin Dîvânı'ndaki toplam beyit sayısı ise 8.885'tir.

Yukarıda yer alan nazım türlerinin dışında onun dîvânındaki bir diğer önemli özellik kasidelerinin giriş bölümünde yer alan tegazzüllerdir. Bu tegazzüller dîvândaki diğer nazım türleri gibi bağımsız olarak yazılmamış olsa da gazelin tarihsel gelişimi bakımından büyük öneme sahiptir. Şair, tegazzüllerinde aşk, şarap, sevgili, sevgilinin vefasızlığı, maşukun aşığa verdiği eziyet gibi konuları işlemiştir.

2.2. Dîvân'ın Neşirleri

Gazneliler dönemi üzerinden çok uzun bir süre geçmesinden ötürü o dönem şairlerinin yazmış olduğu eserlerin yazmalarının asıllarına veya yazıldıkları döneme yakın zamana denk gelen yazmalarına ulaşmak mümkün olamamaktadır. *Ferruḥî'nin Dîvânı*'nın bilinen en eski yazması h. 11. yüzyıla aittir. Dîvânın yazmaları daha çok *Bazgeşt-i Edebî* dönemine yani h. 12. yüzyıl ve sonrasına aittir. *Ferruḥî'nin Dîvânı*'nı neşreden 'Alî 'Abdurresûlî, dîvâna yazdığı mukaddimesinde dîvânın daha önceden altı bin beyit olarak basıldığını ancak bu dîvânın pek çok yanlışlarla ve eksik bilgilerle dolu olduğu için okuyucunun bu dîvândan istifade edemeyeceğini belirtir.

Dîvânın yeniden neşredilmesi için eline geçirdiği birkaç nüsha ile çalışmalarına başlayan 'Abdurresûlî, tashih ettiği dîvânı 1312 hş. yılında yayımlamıştır. Ancak 'Abdurresûlî'nin bu çalışması, hangi yazma eserlerden istifade ettiğini belirtmemesi

ve yeterli sayıda yazmadan istifade etmemesi nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Metin tashihindeki en önemli nokta olan nüshaların tanıtılmamış olması, ‘Alî ‘Abdurresûlî’ye dönük eleştirileri haklı kılmaktadır. Yine o, tashihin yoluna ve yöntemine dair de herhangi bir bilgi vermemiştir. Ayrıca onun neşrettiği dîvânda yer ve şahıs isimlerine dair herhangi bir fihrist bulunmamaktadır. Bununla birlikte ‘Abdurresûlî, çalışmasında metne hakim oluşu ile takdir kazanmıştır. ‘Abdurresûlî, ihtilaflı hususları da haşiye kısmında belirtmiştir. Yine o, okunamayan bazı yerlere uygun kelimeler ekleyip dîvânda tasarrufta da bulunmuştur.³³⁶

‘Abdurresûlî’nin tashih ettiği dîvânın eksiklikler barındırması, Muḥammed Debîr-i Siyâkî’yi dîvânı yeniden neşretmeye yöneltmiştir. Siyâkî, yaptığı tashih çalışmasıyla ‘Abdurresûlî’nin yaptığı çalışmaya da ışık tutmuştur. O, İran Milli Şûra Meclisi’nde 1036, 1037, 1038 numaralı Ferruḥî’nin Dîvânı’na ait yazma nüshaları inceleyip yararlanmış, sonrasında ‘Abdurresûlî’nin de bu yazmalardan istifade etmiş olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmiştir. Siyâkî, kısmen de olsa yararlandığını söylediği bu nüshaları, çalışmasında “mim, cim”, “mim,cim2” ve “mim,cim3” kısaltmalarıyla göstermiştir. Siyâkî, yaptığı tashih çalışmasında ‘Abdurresûlî tarafından tashihi yapılan dîvândan da yararlanmış, oradaki farklılıkları kendi tashihinde “çim”, yine ‘Abdurresûlî tarafından dipnot kısmına düşülen haşiyeleri ise “nun, çim” ile göstererek hem ‘Abdurresûlî’nin bıraktığı emanete sahip çıkmış hem de dîvânını içerik açısından zenginleştirmiştir.

Siyâkî, ‘Abdurresûlî’nin tashih ettiği dîvânı, kendi kütüphanesinde mevcut olan “dal”, “nun”, “dal”, “mim” nüshalarıyla karşılaştırmıştır. O, bu nüshaların hepsi için yeni ve sahih dese de daha çok “mim” nüshasından istifade etmiştir. Siyâkî’ye göre bu “mim” nüshası, dîvâna ait yazmalar arasında bilinen en eski nüshadır. Söz konusu nüsha, Taḳiyuddîn Muḥammed El-Hüseynî tarafından 1067hş. yılında üç cilt olarak yazılan bir şiir mecmuasıdır. Söz konusu mecmuada yirmiden fazla İranlı şairin şiirleri mevcut olup mecmuanın ikinci cildinde ise Ferruḥî’nin şiirleri yer almaktadır. Siyâkî, yaptığı tashih çalışmasında en çok yararlandığı nüsha olarak bu nüshayı gösterir. Dahası Siyâkî, bu nüshanın ‘Abdurresûlî’nin yaptığı tashih çalışmasından daha yararlı bir nüsha olduğunu ve pek çok yönüyle onun neşrettiği dîvândan daha üstün olduğunu belirtir. Yine Siyâkî, dîvânın tashihinin bitmesine yakın bir vakitte güzel bir hat ile

³³⁶ Ferruḥî-i Sîstânî, *Dîvân-i Hakîm Ferruḥî-i Sîstânî*, Haz. Muḥammed Debîr-i Siyâkî, s. 15-16.

yazılmış bir başka nüshanın daha kendisine sunulduğunu, kısmen de olsa ondan yararlandığını söylediği bu nüshayı dîvânda “gayn” harfi ile gösterir.

Siyâkî, hazırladığı bu tenkitli nüshada merhum Dihhudâ’nın tashihlerinden de istifade ettiğini belirtir. Dihhudâ, ‘Abdurresulî’nin hazırladığı dîvâna bazı önemli haşiyeler eklemiştir. Siyâkî, söz konusu bu dîvâna, Dihhudâ’nın kütüphanesinde ulaşmış ve hazırladığı çalışmada onun haşiyelerinden de istifade etmiştir.

Siyâkî ayrıca Luğatnâme-i Dihhuda’da Ferruhî’ye ait örnek şiirlerden de istifade etmiştir. Siyâkî, yaptığı tashihinde farklı sözlüklerde Ferruhî’ye ait olan Farsça örnek beyitlerden de istifade etmiştir. *Ferheng-i Surûrî* de bunlardan biridir. Dîvânda olmayıp *Ferheng-i Surûrî*’de yer alan beyitler de Siyâkî tarafından dîvâna alınmıştır.

Siyâkî’nin tashihinde şahıs, yer, nispet isimlerinden oluşan bir fihrist de dîvâna eklenmiş, faydalı olarak görülen lügat ve terkipler anlamlarıyla birlikte dîvânın başlangıcındaki cetvelde gösterilmiştir. Ayrıca dîvânda yer alan kasideler ve kıtalar, başlıklarıyla birlikte içindekiler bölümünde gösterilmiştir.³³⁷

Siyâkî’nin neşrettiği Ferruhî Dîvânı’na bazı eleştiriler getirilmiştir. “Zarûret-i Taşhîh-i Dubâre-i Dîvân-i Ferruhî-i Sîstânî”³³⁸ adlı makalede Ferruhî Dîvânı’nın 10 adet yazma nüshası incelenmiş olup Siyâkî’nin neşrettiği dîvânın bazı beyitleri tashih edilmiştir. Yine “Taşhîh-i Çend Beyt Ez Ferruhî-i Sîstânî”³³⁹, “Nigerişî der Dîvân-i Ferruhî-i Sîstânî”³⁴⁰ isimli makalelerde de Siyâkî’nin neşrettiği Ferruhî Dîvânı’nın bazı beyitleri tashih edilmiştir.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi’nin “Ferruhî” maddesini yazan merhum Prof. Dr. Tahsin Yazıcı’ya göre, ‘Alî ‘Abdurresûlî’nin ardından Huseyn-i Mekkî tarafından da Ferruhî Dîvânı neşredilmiştir.³⁴¹ Ancak bu bilgi, yanlış bir bilgidir. Huseyn-i Mekkî’nin neşrettiği dîvân, Ferruhî-i Yezdî’ye ait olup³⁴² merhum Yazıcı, isim benzerliğinden ötürü sehven böyle bir bilgi vermiştir. Yine Tahsin Yazıcı, Ferruhî Dîvânı’nın, Dihhudâ tarafından da neşre hazırlandığını, ancak hazırlanan dîvânın henüz

³³⁷ Ferruhî-i Sîstânî, *Dîvân-i Hakîm Ferruhî-i Sîstânî*, Haz. Muhammed Debîr-i Siyâkî, s.18.

³³⁸ Maḥmûd Berâtî, Behrâm Celîliyân, “Zarûret-i Taşhîh-i Dubâre-yi Dîvân-i Ferruhî-i Sîstânî”, **Faṣlnâme-i Mutunşînâsî-yi Edeb-i Fârsî**, Şomâre-i Evvel, Bahâr 1397hş., s. 17-29.

³³⁹ Hamîd Rızâ, ‘Azîmî, “Taşhîh-i Çend Beyt Ez Ferruhî-i Sîstânî”, **Faṣlnâme-i Taḥaṣṣuṣî-yi Sebksînâsî-yi Naẓm u Neşr-i Fârsî**, Şomâre-i Devvom, Tâbistân 1394hş., s. 315-321.

³⁴⁰ ‘Alî-yi Revâkî, *Nigerişî der Dîvân-i Ferruhî-i Sîstânî*, İntişârât-ı Kitâbhane-i İkbâl, 1335hş., [y.y.].

³⁴¹ Tahsin Yazıcı, “Ferruhî-i Sîstânî”, **DİA**, 12. Cilt, İstanbul, 1995, s. 410- 411.

³⁴² Ferruhî-i Yezdî, *Dîvân-ı Ferruhî-i Yezdî*, tsh. Huseyn-i Mekkî, Bunyâd-i Neşr-i Kitâb, 1360hş., [y.y.].

basılmadığı bilgisini³⁴³ verse de bu bilgi de doğru değildir. Dihhudâ'nın yaptığı çalışma, 'Abdurresûlî'nin yaptığı çalışmaya bazı haşiyeler eklemekten ibarettir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Dihhudâ'nın hazırladığı haşiyeler, Siyâkî tarafından neşredilen dîvânda gösterilmiştir.

2.3. Dîvân'ın Yazma Nüshaları

Ferruhî dîvânının İran'da 59, Türkiye'de ise 1 adet olmak üzere toplam 60 adet yazması mevcuttur. Şaire ait olduğu bilinen en eski nüshalar 12. Yüzyıla aittir. Çoğunlukla kim tarafından istinsah edildiği belli olmayan Ferruhî Dîvânı'nın yazma nüshaları şu şekildedir:

Türkiye'de bulunan nüsha:

1. Üniversite Kütüphanesi FY 329 (=Rıza Paşa 1171). Yıldız süslü kahve rengi bir cilt içinde, 140 varaktır. 14,4 x 20,8 (9,5 x 14,7) cm. ebadında; 15 satırlı ta'lik yazı ile, söz başları kırmızıdır. Bazı kelimelerin anlamı kırmızı ile satır arasına veya haşiyelere yazılmıştır. İstinsah kaydı: Kurban Bayramı sabahı, 1247h. Bu nüsha, çok küçüktür. Bundan dolayı asıl Ferruhî Dîvânı'nın ancak bir kısmını ihtiva eder.³⁴⁴

İran'da bulunan nüshaları:³⁴⁵

2. Kûm Mescid-i A'zam'da 3248/1 nolu yazma nüsha, nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 117 varaktır. Nüsha, 12. Yüzyıla aittir.
3. Tahrân Meclis Kütüphanesi'nde 186-Fîrûz nolu nüsha nesta'lik ile yazılmış olup 476 sayfadır. Nüsha, 12. Yüzyıla aittir.
4. Tahrân Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'nde 125-B nolu nüsha, nesih yazı ile yazılmış olup 213 varaktır. Nüsha, 12. yüzyıla aittir.
5. Meşhed'te Âsitân-ı Kuds-i Reżavî Kütüphanesi'nde 4728 nolu yazma nüsha takriben 1500 beyittir. Bu nüsha 1125hş. yılında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 42 varaktır.

³⁴³ Tahsin Yazıcı, "Ferruhî-i Sîstânî", *DîA*, 12. Cilt, İstanbul, 1995, s. 410-411.

³⁴⁴ Ahmed Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s. 7-8.

³⁴⁵ Mustafâ Dirâyetî, *Fihristigân-i Nushahâ-yi Haţfî-yi İrân*, "Ferruhî Sîstânî" İntişârât-i Sâzmân-i Esnâd ve Kitâbhâne-yi Millî, Tahrân, 1390hş. s. 309-311.

6. Meşhed'te Âsitân-ı Ẕuds-i Reẓavî Kütüphanesi'nde 4724 nolu yazma nüsha, nesta'lik yazı ile istinsah edilmiştir. Bu nüsha 125 varaktan müteşekkil olup 13. Yüzyıla aittir.
7. Meşhed'te Âsitân-ı Ẕuds-i Reẓavî Kütüphanesi'nde 12600 nolu nüsha, nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 203 varaktan müteşekkildir. Nüsha, 13. Yüzyıla aittir.
8. Ẕum Mer'aşî Kütüphanesi'nde 2368 nolu nüsha, güzel bir nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 267 varaktır. Nüsha, 13. yüzyıla aittir.
9. Yezd Kazimeynî Kütüphanesi'nde 186/5 nolu nüsha, nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 54 varaktır. Nüsha, 13. yüzyıla aittir.
10. Tahrân Milli Kütüphane'sinde 144 nolu nüsha, güzel bir nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 221 varaktır. Nüsha, 13. yüzyıla aittir.
11. Tahrân Milli Kütüphane'sinde 2625 nolu nüsha, nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 49 varaktır. Söz konusu yazma nüshanın 13. yüzyıla ait olduğu tahmin edilmektedir.
12. Tahrân Milli Kütüphane'sinde 2367 nolu nüsha nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 188 varaktır. Nüsha 13. yüzyıla aittir.
13. Tahrân Meclis Kütüphanesi'nde 2470 nolu nüsha nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 354 sayfadan müteşekkildir. Yazma nüsha, 13. yüzyıla aittir.
14. Tahrân Dairetu'l-Ma'arif Kütüphanesi'nde bulunan 329 nolu nüsha, güzel bir nesta'lik yazı ile yazılmış olup 263 varaktır. Nüsha, 13. yüzyıla aittir.
15. Tahrân Meclis Kütüphanesi'nde bulunan 4897 nolu nüsha, nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 188 varaktır. Nüsha, 13. yüzyıla aittir.
16. Tahrân Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 103-C no ile kayıtlı yazma nüsha, Serhoş isimli bir müstensih tarafından 13. yüzyılda Safer ayında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiştir. Nüsha, 287 varaktır.
17. Tahrân Doktor Asğar Mehdevî Kütüphanesi'nde 461 no ile kayıtlı nüsha, nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 13. yüzyıla aittir.
18. Tahrân Üniversitesi Kütüphanesi'nde 9919 no ile kayıtlı nüsha, nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 157 varaktır. Yazma nüsha, 13. yüzyıla aittir.
19. Tahrân Doktor Hüseyn-i Miftâh Kütüphanesi'nde 867 nolu nüsha, nesta'lik yazı ile istinsah edilmiştir. Nüsha , 13. yüzyıla aittir.
20. Tahrân Meclis Kütüphanesinde 75 Surûd nolu yazma nüsha, nesta'lik ve şikeste yazı ile yazılmış olup 13. Yüzyıla aittir.

21. Meşhed Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 132 Ferruh nolu nüsha, Naşrullah Kurdistânî tarafından 4 Rebiu'l-evvel 1210hş. tarihinde nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 263 varaktır.
22. Kitaphane ve Mûze-i Milli-yi Melek'teki 5384 nolu nüsha, 1249hş. yılında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 266 varaktır.
23. Kum Mer'aşî kütüphanesinde 8072/2 nolu nüsha, Muhammed Rızâ bin Muhammed İsmâ'il-i Kâşânî tarafından 1252hş. yılında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiştir.
24. Meşhed'te Âsitân-ı Kudsi Rezaî Kütüphanesinde 4722 nolu nüsha, 1 Muharrem 1253hş. yılında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 119 varaktır.
25. Tahrân'da Milli Kütüphane'de 885 nolu nüsha, Mirzâcân bin Mîrzâ 'Abdullâh tarafından Rebî'u's- Sâni 1260hş. yılında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 179 varaktır.
26. Tahrân Üniversitesi Kütüphanesi'nde 5493 nolu nüsha, Şehîd-i Bahtiyârî tarafından 1261hş. yılının Ramazan ayında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 143 varaktır.
27. Meşhed'te Âsitân-ı Kudsi Rezaî Kütüphanesi'nde 10375 nolu nüsha, Muhammed Hâdî Terhuzâde tarafından nesta'lik yazı ile 1263hş. yılında istinsah edilmiş olup 144 varaktır.
28. Meşhed'te Âsitân-ı Kudsi Rezaî Kütüphanesi'nde 4725 nolu nüsha, Yûsuf bin Muhammed 'Alevî-yi Hırasânî tarafından nesta'lik yazı ile 1263hş. yılının Recep ayında istinsah edilmiş olup 271 varaktır.
29. Tahrân Üniversitesi Kütüphanesi'nde 3112 nolu nüsha Hidâyet adlı müstensih tarafından 1265hş. yılında şikeste nesta'lik ile yazılmış olup 262 varaktır.
30. Kum Gulpâyğânî Kütüphanesi'nde 6251-131-31 nolu nüsha, Hacı Ebû'l-Kâsım Hasebû'l-Karmûde 'Alî Hân tarafından 1266hş. yılının Safer ayında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş 235 varaktır.
31. Tahrân Meclis Kütüphanesi'nde 4132 nolu nüsha, Hâkîm Peser-i Visâl-i Şîrâzî tarafından 1269hş. yılında güzel bir nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 260 varaktır.
32. Tahrân Meclis Kütüphanesi'nde 2/169T nolu nüsha, 'Abdulhâmid Mutehâllis be Şafâ (Şafâ mahlaslı 'Abdulhâmid) tarafından 1270hş. yılında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 251 varaktır.

33. Tahrân'da İran Milli Kütüphanesi'nde 2023 nolu nüsha, Ebû'l-Kâsım El-Curfedakanî tarafından 1276hş. yılında şikeste nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 89 varaktır.
34. Tahrân'da Meclis Kütüphanesi'nde 13214-4 nolu nüsha, 'Alî Ekber tarafından 1276 hş. yılında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiştir.
35. Tahrân Üniversitesi Kütüphanesi'nde 4993 nolu nüsha, 1278hş. yılının Cemadiye'l-Evvel ayında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 225 varaktır.
36. Tahrân'da Meclis Kütüphanesi'nde 2471 nolu nüsha, 'Abdul'alî mutehâllis be Mînâ (Mînâ mahlaslı 'Abdul'alî)' tarafından 1279hş. yılında şikeste nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 276 sayfadır.
37. Yezd şehrinin Şadûkî-yi Yezdî Kütüphanesi'nde bulunan 44 nolu nüsha, 'Alî Muhammed Encedânî tarafından 1285hş. yılında nesta'lik yazı ile istinsah ediliş olup 263 varaktır.
38. Tebrîz'de Milli Kütüphane'de 2562 nolu nüsha, 'Abdullâh Kâtib mütehâllis be Mahecûb-i Kisâi (Mahecûb-i Kisâi mahlaslı 'Abdullâh Kâtib) tarafından 1285hş. yılında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 219 varaktır.
39. Meşhed'te Âsitân-ı Kudûs -i Reżavî Kütüphanesi'nde 6088 nolu nüsha, Molla Hayrân-i Yezdî tarafından 1288hş. yılında nesih yazı ile istinsah edilmiş olup 78 varaktır.
40. Tahrân'da İran Milli Kütüphanesi'nde Muhammed Sâdık bin Muhammed Kâzım Şerîf-i Şîrâzî tarafından 1289hş. yılında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 285 varaktır.
41. Tahrân'da Meclis Kütüphanesi'nde 1036 nolu nüsha, 'Alî Rızâ-yı Huseynî-i Kâtib-i Şîrâzî tarafından 1296hş. yılında iyi bir nesta'lik yazı ile yazılmış olup 262 varaktır.
42. Meşhed'te Âsitân-ı Kudûs -i Reżavî Kütüphanesi'nde 6726 nolu nüsha, 14. Yüzyılda nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 29 varaktır.
43. Meşhed'te Âsitân-ı Kudûs-i Reżavî Kütüphanesi'nde 4727 nolu nüsha, Sa'î tarafından 14. Yüzyıl'da nesih yazı ile istinsah edilmiş olup 44 varaktır.
44. Kum'da Mer'aşî Kütüphanesinde 9716 nolu nüsha, 14. Yüzyıl'da nesih yazı ile istinsah edilmiş olup 257 varaktır.
45. Tahrân Üniversitesi Kütüphanesi'nde 5007 nolu nüsha, 14. Yüzyıl'da nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 222 varaktır.

46. Tahrân'da Meclis Kütüphanesi'nde 1037 nolu nüsha, Efşâr tarafından 1304hş. yılında şikeste nesta'lik ile istinsah edilmiş olup 224 varaktır.
47. Tahrân Doktor Huseyn Miftâh Kütüphanesi 820 nolu nüsha, Muhammed 'Alî bin 'Abdulhalik Mişbâhî Nâyînî 'İbret tarafından 1337hş. yılının Rebiu's-Sani ayında nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 418 sayfadır.
48. Hemedân'da İ'timadu'd-Devle Kütüphanesi'nde 102 nolu nüsha, Muhammed 'Alî Mehdâvi tarafından 1342hş. tarihinde istinsah edilmiştir.
49. Kîtaplane ve Mûze-i Milli-i Melek 4892 nolu nüsha, Muhammed 'Alî 'İbret Mişbâhî Nâyînî tarafından 1343hş. yılının Zilhicce ayında nesih yazı ile yazılmış olup 200 varaktır.
50. Meşhed'te Âsitân-ı Kuḏs-i Reżavî Kütüphanesi'nde 4723 nolu nüsha, 1345hş. yılının Şaban ayında Mîrzâ Muhammed 'Alî 'İbret Musâhibî Nayînî Şair tarafından nesih yazı ile yazılmış olup 177 varaktır.
51. Meşhed'te Âsitân-ı Kuḏs-i Reżavî Kütüphanesi'nde 11798 nolu nüsha, 1349hş. yılında Emîr Civânbaht tarafından nesta'lik yazı ile yazılmış olup 113 varaktır.
52. Kum Ma'sumiyye Kütüphanesi'nde 245 nolu nüsha, Seyyid Esedullah tarafından hangi tarihte yazıldığı belli olmayıp şikeste nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 335 varaktır.
53. Kum Ma'sumiyye Kütüphanesi'nde 399/1 nolu nüsha, hangi tarihte yazıldığı belli olmayıp, güzel bir nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup 86 varaktır.
54. Tahrân'da Meclis Kütüphanesi'nde 1038 nolu nüsha, 'İbret Musâhibî tarafından hangi tarihte yazıldığı belli olmayıp, nesih yazı ile yazılmış olup 229 varaktır.
55. Tahrân'da Meclis Kütüphanesi'nde 2472 nolu nüsha, 'İbret Nayînî tarafından güzel bir nesih yazı ile istinsah edilmiş olup, hangi tarihte yazıldığı belli olmayıp 369 sayfadır.
56. Tahrân'da Meclis Kütüphanesi'nde 4759 nolu nüsha, nesta'lik ile yazılmış olup, müstensihî ve yazıldığı tarih belli olmayıp 209 varaktır.
57. Tahrân'da Meclis Kütüphanesi'nde 7886/6 nolu nüsha, nesta'lik yazı ile yazılmıştır. Nüshanın yazılış tarihi ve yazarı belli olmayıp 69 varaktır.
58. Tahrân'da Meclis Kütüphanesi'nde 13479/3 nolu nüsha, Muhammed Bâkır Lerâsânî tarafından nesta'lik yazı ile istinsah edilmiş olup yazım tarihi belli değildir.

59. Kâşân'da Hasan 'Âtıfî Kütüphanesi'nde numarasız bir şekilde yer alan nüsha, güzel bir nesta'lik yazı ile istinsah edilmiştir. Yazım tarihi belli değildir.
60. Tahrân'da Milli Kütüphane'de 7014 nolu nüsha, nesih yazı ile istinsah edilmiş olup güzel bir şikeste nesta'lik yazı ile istinsah edilmiştir. Yazım tarihi belli değildir.

2.4. Dîvân'da yer alan Arapça Kelime ve Terkipler

Ferruhî'nin Dîvânı'nda Arapça kelime ve terkiplere rastlanır. Arapça kelime ve cümleler, genel olarak günlük hayatta kullanılan kelime ve cümlelerdir. Dîvân'daki Arapça unsurlardan başlıcaları şunlardır: *Tesbîh, terâvîh, ulu'l-elbâb, havz, Kevser, Hâlik-i Ekber, 'Arabî, ahrâr, Âl-i Temîm, Âl-i Beremeke, kad vecebe, tebârekellâh, sûretu'l-İhlâs, Ka'betu'l-İslâm, Ebû Cehl, Ebû Leheb, ehsanellâhu cezâhu, ne'ûzu billâh, ma'azallâh, lâ vallâh, vallâh, bihamdillâh, Allâhuekber, subhanallâh, lâ ilâhe illâllâh, inşâallâh, kul e'ûzu, kerîm, ebced, gayb, şehâdet, kıdem, hudûs, hablu'l-metîn, kâdir, cevşen, munâfık, kâfir, kuffâr, kâhir, 'iyd, ebedu'd-dehr, qahhâr, muharrem, yakîn, Ebû Kubeys, zâir, maşriq, mağrib, sa'îr, gazve, cihâd, leyl, nehâr, Rab, helâl, harâm, mezheb, emîru'l-umerâ, muhavvilu'l-aqvâl, Musebbibu'l-esbâb, seyyidu'l-vuzerâ, vezîru'l-vuzerâ, Zulfikâr, cibâl.*

Arapça kullanımlara örnek olarak:

شکار گرگ کس کردست جز محمود لا والله جز اورا با چنان کوهی کرا زور و توان باشد³⁴⁶

Maḥmūd'tan başkası kurt avlamış mıdır? Hayır, vallâh! Ondan başka kimin böyle dağ gibi gücü ve kuvveti vardır!

قوی کننده دین محمد مختار یمین دولت محمود قاهر کفار³⁴⁷

Muḥammed-i Muhtâr'ın dinini güçlendirendir. Yemînuddevle Maḥmūd, kâfirleri küçük düşürendir.

تبارک الله از آن خسروی که در هنرش زبان خلق همی بازماند از گفتار³⁴⁸

Allah o padişahı kutsasın! Çünkü onun yiğitliğini anlatmaktan halkın ağzı açık kalmıştır.

³⁴⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 32.

³⁴⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 51.

³⁴⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 52.

خسوف داد مه روشن ترا و چه گفت

که من نگه نکنم سوی او معاذ الله³⁴⁹

Parlak ay senden gizlendi ve dedi ki: “Ben ona bakmayayım, Allah korusun (nazar değmesin)!”

گریزنده گشته‌ست بخل از کفش

کفش «قل اعوذ» است و بخل اهرمن³⁵⁰

Cimrilik, onun elinden kaçır olmuştur. Onun eli “kul e ‘ûzu³⁵¹”, cimrilik ise şeytandır.

تا در بر هر پستی پیوسته بلندبست

تا در پس هر لیلی آینده نهاریست³⁵²

Her alçaklıkla beraber bir yükseklik bulundukça, her gecenin ardından gelen bir sabah oldukça.

جهان بکام تو دارد و رهنمون تو باد

محول الاحوال و مسبب الاسباب³⁵³

Sebeplerin müsebbibi ve durumları değiştiren (Allah), senin kılavuzun olsun ve dünyayı da senin isteğine boyun eğdiresin!

Ferruḥî, dîvânında Arapça cümlelere de yer verir. Örneğin o, Kur’ân ayetine telmihte bulunduğu bir kasidesinde ayette yer alan “beni asla göremeyeceksin” ifadesini kullanır:

اگر بخل خواهد که روی تو ببیند

به گوش آید او را ز تو لن ترانی³⁵⁴

Cimrilik, senin yüzünü görmek isterse, onun kulağına senden “beni asla göremeyeceksin” (nidası)³⁵⁵ gelir.

2.5. Dîvân’da Anılan Şairler

Ferruḥî, daha önce de ifade ettiğimiz gibi pek çok şairden tazminde bulunmuş, kendisinden sonra gelen pek çok şair de ondan tazminde bulunmuştur. Şair, kendilerinden tazminde bulunmadığı bazı şairleri de isimlerini vererek kasidelerinde anmıştır. Memduhlarını övme gayreti içerisinde olan bir şair olarak Ferruḥî, bu övgüsünde güçlü şairlerin sahip oldukları itibarlarını, memduhlarına sunduğu övgünün

³⁴⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 356.

³⁵⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 309.

³⁵¹ Şair, Nâs Sûresi’ne atıfta bulunur.

³⁵² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 23.

³⁵³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 12.

³⁵⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 370.

³⁵⁵ Şair, Kur’ân’da geçen, Allah’ın Hz. Mûsâ’ya dönük “beni asla göremezsın” hitabını memduhu için yazdığı kasidesinde kullanır.

etkisini arttırmak için kullanmıştır. Bu meşhur şairler arasında, Sâ mânîler döneminin büyük şairleri olduğu gibi Emevî döneminin meşhur Arap şairleri de vardır.

2.5.1. Cerîr bin ‘Atıyye

Necd’in güneydoğusunda Yemame’de doğan yine 733 yılında bu şehirde ölen Cerîr bin ‘Atıyye, Emevîler hanedanından Mu‘âviye bin Ebû Sufyân (661-680) döneminde şöhret kazanmıştır. Temîm kabilesinin farklı kabilelerle girdiği mücadelelerde kabilesini desteklemek için şiirler yazmıştır. Cerîr, ‘Irâk valisi Haccâc bin Yûsuf’a yazdığı kasideler sayesinde rahat bir yaşam sürmüş, yine Haccâc’ın yardımı ile Halife Abdûlmelik’in (685-705) sarayına girmiştir.³⁵⁶ Ferruhî, Hâce Ebû Sehl’i övdüğü kasidesinde memduhunu şiir söyleme yeteneği bakımından över ve onun şiirlerinin ustalık yönünden Cerîr’in şiirlerinden farksız olduğunu dile getirir:

خط نویسد که بنشناسند از خط شهید شعر گوید که بنشناسند از شعر جریر³⁵⁷

Şehîd’in hattından ayırmayacakları hat yazar. Cerîr’in şiirinden ayırmayacakları şiir söyler.

2.5.2. Dakîkî

Ebû Manşûr Muhammed bin Aḥmed Dakîkî-yi Tûsî’nin adı dîvânda bir yerde geçmektedir. Doğum tarihinin 320 veya 330 (932 veya 942) yılları arasında olduğu tahmin edilen Dakîkî, Sâ mânîlerin en önemli methiye şairlerinden biridir. Şair, dönemin emirlerini överek oldukça muazzam bir servet elde etmiştir. Ayrıca o, Mes‘ûd-i Mervezî’den sonra Şâhnâme yazan ikinci şair olarak oldukça büyük bir şöhret kazanmıştır. Dakîkî, yazmış olduğu Şâhnâme’de İran’ın kültürel değerlerini sonraki nesillere aktarıcı bir rol üstlenmiştir.³⁵⁸ Ferruhî, dîvânında Dakîkî’nin kazanmış olduğu itibara gönderme yaparak onu şöyle anmıştır:

شاعران را تو ز جدان یادگاری، زین قبل هر که بیستی شعر گوید نزد تو یابد قرار
تا طرازنده مدیح تو دقیقی درگذشت ز آفرین تو دل آکنده چنان کز دانه نار³⁵⁹

³⁵⁶ Zülfikar Tüccar, “Cerîr bin Atıyye”, **DİA**, cilt. 7, İstanbul, 1993, s. 412 - 413.

³⁵⁷ Siyâkî’nin neşrettiği dîvânda بنشناسند (tanırlar) olarak kaydedilen ibare, بنشناسند (tanımazlar) olarak tashih edilmiştir. Bk. Maḥmûd Berâtî, Behrâm Celîlîyân, “Zarûret-i Taşhîḥ-i Dubâre-yi Dîvân-i Ferruhî-i Sîstânî”, s. 17-29.

³⁵⁸ Tahsin Yazıcı, Dakîkî, **DİA**, cilt. 8, İstanbul, 1993, s. 423-424.

³⁵⁹ Ferruhî, **Dîvân**, s. 179.

Sen, şairlere atalardan kalan bir hatırasın. Bu yüzden bir beyit (dahi) söyleyen kimse, senin yanında kalıcı olur.

Senin methinin süsleyeni olan Dağîkî, senin desteğin sayesinde gönlü vefatına dek nar tanesi (mutluluk) ile dolu idi.

2.5.3. Ebû'l-‘Abbâs-i Rebencenî

Ebû'l-‘Abbâs-i Rebencenî, hicri IV. yy’da yaşamış İran şairlerindendir. Semerkand’ın Rebencen halkından olan Rebencenî, Sâ mânîlerden Naşr bin Aḥmed’in (301-331), yine Sâ mânîlerden Nûḥ bin Naşr’ın (331-343) çağdaşıdır. Şairin Naşr bin Aḥmed’in ölümü üzerine tahta geçen Nûḥ bin Naşr için söylediği beyitler, *Târîḥ-i Beyḥakî*’de de yer almaktadır. Ferruhî, dîvânında Ebû'l-‘Abbâs’ın adını doğrudan vermese de Mes‘ûd’u övmek için yazdığı kasidesinin bir beytinde “üstâd bir şair” olarak vassettiği Fazl bin ‘Abbâs’tan aşağıda yer alan üç beyti tazmin ettiğini ve bu beyitleri çok beğendiğini dile getirir:

که شنیدم ز شاعری استاد	سخت خوب آید این دو بیت مرا
پادشاهی نشست فرخ زاد	پادشاهی گذشت پاک نژاد
وز نشسته همه جهان دلشاد	بر گذشته همه جهان غمگین
باز شمع بی پیش ما بنهاد ³⁶⁰	گر چراغی ز ما گرفت جهان

Bu iki beyit benim çok hoşuma gider çünkü üstâd bir şairden duydum.

Asil soylu bir padişah göçtü, kutlu bir padişah yerine geçti.

(Maḥmûd’un) vefatından ötürü tüm cihan üzgündür. (Mes‘ûd’un) tahta oturması vesilesiyle tüm dünya mutludur.

Bir çırağı bizden aldıysa da dünya, bir mumu önümüze yeniden koyuverdi.

2.5.4. Firdevsî

Yaklaşık olarak 329’da (940) yılında doğan Firdevsî, Gazneli Maḥmûd’un tahta geçtiği sırada 58 yaşındadır. Firdevsî dendiğinde akla gelen en önemli şey, onun *Şâhnâme* adlı eseridir. Eser gerek edebî üslûbu gerek İran tarihine dair kısmen mitolojik, kısmen tarihi bilgiler barındırması sebebiyle önemli bir eser olarak kabul edilir.

Firdevsî, Sultan Maḥmûd veziri Ebû'l-‘Abbâs Fazl bin Aḥmed el-İsferâyînî ile sultanın biraderi Naşr Naşr bin Sebuk Tegîn’i sultanla görüşmek için aracı kılmıştır.

³⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 41.

Onun sultanla görüşme amacı, yazdığı eseri ona sunmak idi. Bu sıralarda hamisi Vezir Ebû'l-‘Abbâs’ın ölümü üzerine sultanın yeni veziri Aḥmed bin Ḥasan-i Meymendî’nin tesiriyle Firdevsî’ye eserinin kıymetine eşdeğer bir ödül verilmedi. Bu duruma öfkelenen Firdevsî’nin sultan tarafından kendisine verilen dirhemleri çeşitli kimselere dağıtıp Sultan Maḥmûd’a bir hicviye yazdığı söylenir. Firdevsî, Ferruḥî’nin Dîvânı’nda doğrudan anılmasa da yazmış olduğu eseri *Şâhnâme*, dîvânda anılır.

Maḥmûd’un *Şâhnâme*’ye ilgi göstermemediğini veya bu ilginin zayıf kaldığını düşünenlere göre, Maḥmûd’un ilgisiz kalmasının birkaç nedeni vardır. Bir görüşe göre Maḥmûd’un Sünnî, Firdevsî’nin ise Şîî olması, diğer bir görüşe göre Maḥmûd’un Türk olması, Firdevsî’nin ise eserinde Türkleri küçük düşürücü cümleler kurması nedeniyle sultan, esere kıymet vermemiştir.³⁶¹ Maḥmûd’un esere neden önem vermediğine dair rivayetler farklılaşsa da onun eseri tasvip etmeyip ona kıymet vermediği görüşü yaygın olan görüştür. Sultan Maḥmûd’un *Şâhnâme*’ye neden kıymet vermediği hususunda bir makale yazan Ahmed Ateş, bu mevzudaki tüm iddiaları incelemiştir. Ateş, bu çalışmasında Ferruḥî’nin şiirlerinden de istifade etmiştir.

Ateş’e göre Sultan Maḥmûd’un *Şâhnâme*’yi, Firdevsî’nin Şîî olması dolayısıyla reddetmiş olduğuna dair görüş yanlıştır. Çünkü Firdevsî, eserin giriş bölümünde ilk üç halifeden de övgüyle söz etmiştir ki bu, Sünnî bir hükümdarın esere müsamaha ile yaklaşması için yeterlidir. Ateş, ikinci bir görüş olan Maḥmûd’un ırkî sebeplere dayanarak eseri kabul etmediği görüşünün de isabetli bir görüş olamayacağını, bu görüşü kabul etmenin, dönemin ırkî tasavvurunu dikkate almamak olacağını belirtir. Ateş, Firdevsî’nin İranlıları ve Tûrânlıları Ferîdûn’un oğullarından gelen iki kardeş saymasının söz konusu iddiayı çürüttüğünü ifade eder. Ateş, ayrıca Ferruḥî’nin Maḥmûd’u övmek için yazdığı kasidesini örnek vererek Maḥmûd’un ırksal gerekçelerle *Şâhnâme*’yi reddettiği görüşünün isabetsiz olduğunu belirtir:

ز ایرانی چگونه شاد خواهد بود تورانی	پس از چندین بلا کآمد ز ایران بر سر توران
هنوز ار باز جویی در زمینشان چشمه هایابی	از آن خونها کزیشان ریخت تیغ رستم دستان
بجای آنکه تو کردی بر ایشان در کتر شاهها	حدیث رستم دستان یکی بود از هزار افسان ³⁶²

Tûrân’ın başına İran’dan birçok belâ geldikten sonra, bir Tûrânlı bir İranlı ile nasıl mutlu olabilir?

³⁶¹ Mehmet Kanar, “Firdevsî”, *DİA*, cilt. 13, İstanbul, 1996, s. 125-127.

³⁶² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 256.

Eğer topraklarına bakacak olursan, Rustem'in kılıcıyla boşalan kanlarından çeşmeler görürsün!

Ey padişah! Senin Keter'de onlara yaptıklarının yanında Dastân oğlu Rustem'in hikayesi binlerce efsâneden (sıradan) bir efsâne haline geldi.

Ateş, yukarıdaki beyitlerden yola çıkarak Sultan Maḥmûd için hakiki bir ırk meselesinin asla mevzu bahis olmadığını, dahası İranlıların da Maḥmûd'u milli ideallerinin müşahhas bir timsali saydıklarını söyleyerek *Şâhnâme*nin hakir görülmesinin sebebinin ırkî mülâhazalar olduğu düşüncesini kesin olarak reddeder.

Ateş, Firdevsî'nin Maḥmûd'u hicvettiğine dair görüşün de dayanaktan yoksun, garip bir düşünce olduğunu, yaşı ilerlemiş bir şairin böyle bir işe teşebbüs etmesinin olanak dışı olduğunu, teşebbüs etse bile Maḥmûd'un takibinden kaçıp kurtulmasının imkansız olduğunu belirtir. Sonuç olarak ona göre Gazneli Maḥmûd *Şâhnâme*'yi takdir etmiş, ödül olarak şaire çok miktarda çivit göndermiştir. Ancak gönderilen hediyeler henüz yoldayken şairin ölmesi üzerine bu hadise halk arasında trajik bir şekilde hikaye edilmiştir. Tüm bu hikayeler, dönemin kaynaklarına da yansırken Maḥmûd'un *Şâhnâme* hakkında olumsuz bir tutum takındığı günümüze kadar rivayet edilmiştir. Ancak bu görüş dayanaktan yoksundur.³⁶³

Ferruhî, dîvânında *Şâhnâme*'ye dört kasidesinde yer verir. Bu kasidelerden üçü Sultan Maḥmûd, biri ise Emîr Ayâz Üymâk için yazılan kasidelerdir. Şair, Maḥmûd'a yazdığı kasidelerinde *Şâhnâme*'de bazı doğruların olduğunu kabul eder. Şair, eserin çoğunlukla yalan olduğunu söyleyenlere ise doğrusunu alıp yanlışlarını almamalarını telkin eder ki, onun söylediklerinden eserin hiçbir şekilde okunmaması gerektiği veya tamamen önemsiz olduğu sonucu çıkarılamaz. Yine o, *Şâhnâme*'dense Maḥmûdnâme'nin³⁶⁴ okunmasını tavsiye ederek *Şâhnâme*'de yer alan olayların memduhunun icraatları karşısında ehemmiyet taşımadıklarını söyleyerek memduhunun geçmişteki tarihi şahsiyetlerle mukayese edilemeyeceğini belirtir. Şaire göre *Şâhnâme* okunmasının bir tek sebebi vardır; o da Sultan Maḥmûd'un yaptığı icraatlara benzer icraatların *Şâhnâme*'de dahi olmadığını anlamaktır. Ferruhî, *Şâhnâme*'ye dair şunları dile getirir:

³⁶³ Ahmed Ateş, “*Şâh-nâme'nin Yazılış Tarihi ve Firdevsî'nin Sultân Maḥmûd'a Yazdığı Hicviye Meselesi Hakkında*”, Belleten, c. XVIII, sayı 12, s. 159-178.

³⁶⁴ Şairin Maḥmûdnâme'den kastı, Sultân Maḥmûd'un icraatlarıdır. Detay için çalışmamızın “Ferruhî'nin Eserleri” başlıkla bölümüne bakınız.

همه حديث ز محمود نامه خواند و بس

همانکه قصه شهنامه خواندی هموار³⁶⁵

Tüm olayı Maḥmûdnâme'den okusun, sürekli Şâhnâme'nin kıssasını okuduğu yeter artık.

گفتا: چنو دگر به جهان هیچ شه بود؟

گفتم: ز من میرس به شهنامه کن نگاه

گفتا: که شاهنامه دروغست سر بسر

گفتم: تو راست گیر و دروغ از میان بکاه³⁶⁶

“Onun gibi bir başka padişah var mıdır?” Diye sordu. “Bana sorma! Şâhnâme’ye bak!” dedim.

“Şâhnâme baştanbaşa yalandır” dedi. “Sen doğruyu al, yalanı bir kenara bırak” dedim.

همه پادشاهان همی زو زنند

بشاهی و آزادگی داستان

ز شاهان چنوکس نپرورد چرخ

شنیدستم این من ز شهنامه خوان³⁶⁷

Tüm padişahlar sürekli onun padişahlığını ve yiğitliğini anlatırlar.

Padişahlar arasında hiç kimse, onun gibi dünyaya hükmedemez. Ben bunu Şâhnâme okuyanlardan duymuştum.

Şair, Emîr Ayâz Üymâk'ın yiğitliğinden söz ettiği kasidesinde onun yiğitçe yaptıklarının Şâhnâme ve diğer tarih kitaplarında dahi olmadığını dile getirerek memduhunu över:

جز او هرگز که کردهست این به گیتی

بخوان شهنامه و تاریخ و اخبار³⁶⁸

Ondan başka bunu alemde kim yapmıştır. Şâhnâme’yi tarihi ve haberleri okuyup (anla)!

2.5.5. Rûdekî-i Semerḳandî

Ebû Abdullâh Ca‘fer bin Muḥammed, III. yüzyılın ortalarında Semerḳand’ın Rûdek kasabasının Bennuc köyünde doğmuştur. Kullandığı Rûdekî mahlasından ötürü bu mahlasla anılır. İyi bir tahsil alan Rûdekî, İslâmiyet sonrası Fars şiirindeki birçok türün başlatıcısı olduğu için “şairlerin üstâdı” olarak görülür. Sâ mânîler dönemindeki methiye şiirinin öncüsü olan Rûdekî, iyi bir musikişinas olarak da kabul edilir.³⁶⁹

³⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 65.

³⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 344.

³⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 248.

³⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 163.

³⁶⁹ Mürsel Öztürk, “Rûdekî”, *DİA*, cilt. 35, İstanbul, 2008, s. 185-186.

Kendisinden sonra gelen pek çok şairin yad ettiği Rûdekî'yi, Ferruhî de dîvânında anar ve ondan bir beyit tazminde bulunur:

دایم از مطربان خویش به بزم
غزل شاعران خویش طلب
شاعرانت چو رودکی و شهید
مطربانت چو سرکش و سرکب³⁷⁰

Eğlence meclisinde çalgıcılarından sürekli kendi şairlerinin gazellerini iste.

Senin şairlerin Rûdekî ve Şehîd gibi, Çalgıcıların ise Serkeş³⁷¹ ve Serkeb gibidir.

یک بیت شعر یاد کنم من که رودکی
گرچه ترا نگفت سزاوار آن توی
جز برتری ندانی گویی که آتشی
جز راستی نجویی مانا ترازوی³⁷²

Rûdekî'den bir beyit şiir hatırlıyorum ben. Senin için söylemediyse de o beyte layık olan sensin.

“Yücelikten başka bir şey bilmezsin sanki ateşsin, terazi gibi doğruluktan başka bir şey aramazsın.”

2.5.6. Şehîd-i Belhî

Ebû'l-Hasan Şehîd bin Huseyn-i Cehûzâneki-i Belhî, Belh'te doğmuş İranlı şair ve filozoftur. III. yüzyılın önemli simalarından olan Şehîd, Sâmânî hükümdarı Naşr bin Aḥmed'i ve onun veziri Muhammed bin Aḥmed el-Ceyhânî'yi övmüştür. III. Yüzyılın sonlarına doğru Çağâniyân'a Emîr Ebû 'Alî Muḥtâc bin Aḥmed'in yanına giden şair, burada pek çok bilginle görüşmüştür. Şehîd'in, Zekerîyyâ Râzî ile birbirlerine reddiye yazdıkları bilinir. Şehîd, şairliğinin yanında güzel hattıyla da meşhurdur. 315'te hayata veda eden Şehîd için Rûdekî bir mersiye yazmıştır.³⁷³ Ferruhî de dîvânında bu meşhur şairi anmış, onun kasidelerinin güzel olup gönlü teskin ettiğini belirtmiş ayrıca Şehîd'i hat yeteneği bakımından övmüştür:

شاعرانت چو رودکی و شهید
مطربانت چو سرکش و سرکب³⁷⁴

Senin şairlerin Rûdekî ve Şehîd gibidir. Çalgıcıların ise Serkeş ve Serkeb gibidir.

از دلارامی و نغزی چون غزلهای شهید
وز دلاویزی و خوبی چون ترانه بوطلب³⁷⁵

³⁷⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 15.

³⁷¹ Serkeş ve Serkeb yaşadıkları dönemin en iyi çalgıcılarındandır.

³⁷² Ferruhî, *Dîvân*, s. 401.

³⁷³ Nuri Şimşekler, “Şehîd-i Belhî”, *DİA*, cilt. 38, İstanbul, 2010, s. 436.

³⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 15.

³⁷⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 5.

Gönlü teskin etme ve güzellik bakımından Şehîd'in gazelleri gibi, gönle hitap etme ve güzellik bakımından Ebû Taleb'in³⁷⁶ teraneleri gibidir.

خط نویسد که بنشناسند از خط شهید شعر گوید که بنشناسند از شعر جریر³⁷⁷

Şehîd'in hattından ayırmayacakları hat yazar. Cerîr'in şiirinden ayırmayacakları şiir söyler.

2.6.Dîvân'da Dinî Mazmunlar

Ferruhî, dîvânında doğrudan olmasa da dolaylı olarak dinî konulara değinir. Şairin dinî konulara olan teması, çoğunlukla memduhlarını övme amacıyladır. O, Allah'ın adını, bazen memduhu için ettiği dualarda bazen ise herhangi bir hadise sonrası O'nun yüceliğini vurgulamak, O'na şükür amacıyla anar. Şair, Allah'ı sadece adıyla anmaz, çoğu kez sıfatlarıyla beraber de anmayı ihmal etmez. Ferruhî, anılan sıfatın kasidesinin konusuyla yakınlık arz etmesine özel önem gösterir.

Ferruhî'nin kasidelerinde dikkat çeken hususlardan biri de Kur'ân ayetlerine yaptığı telmihlerdir. Şair, bu telmihlerinde de kasidesinde işlediği konu ile ayet arasında bir uyum yakalamaya özen göstermiştir. Yine onun şiirlerinde peygamberler, peygamberlerin öne çıkan özellikleri, bu özelliklerin memduhla olan ilişkisi önemli bir yer tutar. Biz, çalışmamızın bu bölümünde onun hangi dinî konulara temas ettiğini, bu konuların kasidelere nasıl bir renk verdiğini ele alacağız.

2.6.1. Allah

Ferruhî, tevhidi konu alan müstakil kasideler yazmamışsa da dîvânının pek çok yerinde Allah'tan ve O'nun sıfatlarından söz eder. Şair, dîvânının iki yerinde doğrudan tevhid kavramını da kullanır. Tevhid kavramının zıddı olan küfür kavramına da değinen şair, tevhid ile küfrün yan yana gelemeyecek iki olgu olduğunu önemle vurgular. Şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde iki kavramın mukayesesini yapar ve küfrün hiçbir zaman tevhid gibi olamayacağını dile getirerek tevhidin aşkın bir hakikat, yüce bir düşünce olduğunu belirtir:

همیشه تا نبود هیچ کفر چون توحید همیشه تا نبود هیچ شعر چون قرآن³⁷⁸

³⁷⁶ Ebû Taleb, terane söyleyen bir şair olup Rûdekî ve Şehîd gibi şairlerin muasırıdır.

³⁷⁷ Maḥmûd Berâtî, Behrâm Celîlîyân, “Zarûret-i Taşhîḥ-i Dubâre-yi Dîvân-i Ferruhî-i Sîstânî”, s. 17-29.

³⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 286.

Hiçbir küfür, tevhid gibi olmadığı sürece, hiçbir şiiir, Kur'ân gibi olmadığı sürece...

Şair, Sultan Maḥmûd için yazmış olduğu bir kasidesinde memduhunu tek başına birçok orduyu mağlup eden biri olarak tanıtır ve tüm zaferlerin sırrının tevhid olduğunu ima ederek tevhid cümlesini Arapça olarak söyler:

بسا سپاها کو یکتته هزیمت کرد مظفرا ملکا لاله الاالله³⁷⁹

Birçok orduyu o, tek başına mağlup etti muzaffer olarak. Ey padişah! Allah'tan başka ilah yoktur!

Ferruhî, Allah'ı sıfatları ile de anar. O, Allah'ın izzet ve celal sahibi, kullarının yardımcısı ve ikram sahibi olduğunu, kullarının istifade etmeleri için onlara nimetler verdiğini belirtir:

جهان به کام تو دارد خدای عز و جل بود مساعد تو ذوالجلال و الاکرام³⁸⁰

İzzetli ve yüce olan Allah senin hatırın için cihanı korusun! Yücelik ve ikram sahibi (Allah), senin yardımcın olsun!

خدای، نعمت، ما را ز بهر خوردن داد بیا و نعمت او را ز ما دریغ مدار³⁸¹

Allah, nimeti bize istifade etmemiz için verdi. Gel ve onun nimetini bizden esirgeme!

Ferruhî, memdûhu Sultan Maḥmûd'un orduya hilat dağıtmasını konu aldığı kasidesinde onun askerlerine yaptığı cömertliği Allah'ın cömertliğine benzetir ve memduhunun kendi adamlarına gösterdiği cömertliği, nimetlerin sahibi olarak nitelediği Allah'ın hesap günü peygamberlere göstereceğini dile getirir:

آنچه کرده ست از کرم با بندگان امروز او با رسولان کرد خواهد ذوالمنن روز شمار³⁸²

Cömertliğiyle onun bugün kullarına yapmış olduğunu, nimetlerin sahibi (Allah), hesap gününde elçilerine yapacaktır.

Ferruhî, Sultan Muḥammed için yazmış olduğu kasidesinde haccetmesini, gönlünün muradını Allah'tan istemesini çünkü memduhu ne dilerse dilesin cömertlik sahibi Allah'ın onun arzusunu yerine getireceğini belirterek Allah'ı cömertlik sıfatıyla anar:

حج بکن و کام دل بخواه ز ایزد کانچه بخواهی تو بدهد ایزد ذوالمن³⁸³

³⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 343.

³⁸⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 242.

³⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 136.

³⁸² Ferruhî, *Dîvân*, s. 57.

³⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 270.

Haccet ve Allah'tan gönlünün muradını iste! Senin istediğin şeyi nimetlerin sahibi olan Allah verecektir.

Ferruhî, Sûmenât'ın fethi vesilesiyle Sultan Maḥmûd'u övmek için yazdığı kasidesinde onun olumsuz düşünen kimselerin sözlerine kulak asmayıp sefere çıktığını ve hikmet sahibi olan Allah'ın yardımı ile ilerlediğini dile getirir. Yine aynı kasidenin bir başka beytinde ise şair, sefer yolunun tüm zorluklarına rağmen eşsiz yaratıcının yardımı ile Gazneli ordusunun zorlu yolu geçtiğini belirtir:

خدایگان جهان زان سخن نیندیشید سپه براند به یاری ایزد داور³⁸⁴

Alemin hükümdarı o sözlerle kulak asmadı. Hikmet sahibi Allah'ın yardımıyla ordusunu sürdü.

بدین درشتی و زشتی رهی که کردم یاد گذاره کرد به توفیق خالق اکبر³⁸⁵

Hatırladığım öyle bozuk ve çirkin bir yolu, eşsiz yaratıcının yardımı ile geçti.

Ferruhî, Allah için Kur'ân'da geçen bir kavram olan “Alemlerin Rabbi³⁸⁶” ifadesini de kullanır. Başka bir yerde ise şair, yine bir Kur'ân kavramı olan “Göğün Rabbi” ifadesini kullanır:

پاینده بادا عمر تو، پیوسته بادا عز تو فرخنده بادا عبد تو، آمین رب العالمین³⁸⁷

Senin ömrün kalıcı olsun! Senin izzetin sürekli olsun! Senin kulun mutlu olsun! Amin, ey Alemlerin Rabbi!

ای شهریار بیقرین ، ای پادشاه پاک دین ای مر ترا داده خدای آسمان ملک زمین³⁸⁸

Ey eşsiz padişah! Ey iyi bir dindar olan padişah! Ey göğün Rabbinin yeryüzünün mülkünü kendisine verdiği kimse!

2.6.2. Ayetler

Birçok şair, sahip olduğu ilmî birikimi şiirlerine dökerek şiirlerini ilmî açıdan süslemiştir. Bu durum hem dönemin ruhunu hem de şairin ruhiyesini ve şiir zevkini anlamamız açısından önemlidir. Ferruhî, şiirlerinde Kur'ân ve hadislerden örnekler vermekle kalmayıp Kur'ân ve Hadis ilimlerinden neşet eden Tefsir, Fıkıh ilimlerini

³⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 68.

³⁸⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 68.

³⁸⁶ Fatiha Sûresi, 1.

³⁸⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 261.

³⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 259.

kasidelerinde anmıştır. Şairin Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed için yazmış olduğu kasidenin beyitlerinde bunun örneğini görebiliriz:

هر چه بر عالمان بود مشکل	زو بپرسی به دم کند تکرار
دولت او برو بر آسان کرد	هر چه بر مردمان بود دشوار
گویی او از کتابهای جهان	برگزیدهست نکته اسرار
چون نسیم از سر زبان دارد	فقه و تفسیر و مسند و اخبار ³⁸⁹

Alimlere zor olan şeyi, ona sorulduğunda hemen tekrar eder.

Onun devleti, insanlara zor olan şeyleri büsbütün kolay kıldı.

O, sanki cihanın kitapları içerisinden, sırların noktasını seçmiştir.

Fıkıh, tefsir, hadis ve tarih ilimleri meltem gibi (devamlı) dilinin ucundadır.

Ferruhî, pek çok şiirinde Kur'ân ayetlerine de telmihte bulunur. Örneğin aşağıdaki beyitte şair, İskender'den söz ederken onun Kur'ân'da anılan Zülkarneyn olduğuna dair yaşanan tartışmalar hususunda şunları dile getirir:

و گر تو گویی در شانش آیتست رواست نیم من این را منکر که باشد آن منکر³⁹⁰

Eğer onun hakkında ayet var desen yeridir. Ben bunu inkar edici değilim, bunu kim inkar edebilir!

Ferruhî yukarıdaki beyitteki “(Ey Muḥammed!) sana Zülkarneyn hakkında sorarlar. De ki: “Size, ondan öğüt ve hatırlatma olarak (bazı bilgiler) vereceğim.”³⁹¹ Ayetine telmihte bulunur.

Ferruhî, Hâce Aḥmed bin Ḥasan'ın methi için yazdığı kasidesinde Nâs Sûresi'ne telmihte bulunur:

گریزنده گشتهست بخل از کفش کفش «قل اعوذ» است و بخل اهرمن³⁹²

Cimrilik kaçır olmuştur onun avucundan, avucu “kul e'ûzu” dur, cimrilik ise şeytan.

Şair, yukarıdaki beyitin ikinci mısrasında Nâs sûresinin ilk cümlesi olan “kul e'ûzu” cümlesini almıştır. Bu sürenin ilk ayetinde “de ki: İnsanların Rabbine sığınırım”³⁹³ ibaresi geçer. İslâm inancına göre, bu sûreyi okumak şeytandan ve cinlerden

³⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 123.

³⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 66.

³⁹¹ Kur'ân, 18/83.

³⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 309.

³⁹³ Kur'ân, 114/1.

korunmanın yollarından biri olarak görüldüğü için³⁹⁴ şair, bu sûreyi memduhunun eline, cimriliği ise şeytana benzeterek memduhunun cimrilikten korunduğunu ifade eder.

Ferruhî, Hâce Ahmed bin Hasan ve Sultan Maḥmûd'un oğlu Sultan Muḥammed için yazdığı kasidelerde Rahmân sûresinde geçen “*Celal ve İkrâm sahibi Rabbinin vecihi baki kalacaktır*”³⁹⁵ ayetine iki kez telmihte bulunur:

جاودان شاد باد و در همه وقت ناصرش ذوالجلال و الاكرام³⁹⁶

Ebediyen mutlu olsun ve celal ve ikram sahibi (Allah), her zaman yardımcısı olsun!

جهان به کام تو دارد خدای عز و جل بود مساعد تو ذوالجلال و الاكرام³⁹⁷

Aziz ve celil olan Allah, senin hatırın için cihanı korur. Celal ve ikram sahibi olan (Allah), senin yardımcın olsun!

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed için yazmış olduğu kasidede A'râf sûresinin bir ayetine telmihte bulunmuştur. Söz konusu ayette Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında iken Allah'ı görmek istediğinden, Allah'ın ise ona “*beni asla göremezsın*”³⁹⁸ anlamında “*len terânî*” dediğinden söz edilir. Şair “*len terânî*” cümlesini memduhuna uyarlayarak şiirinde şöyle kullanır:

اگر بخل خواهد که روی تو ببند به گوش آید او را ز تو لن ترانی³⁹⁹

Eğer cimrilik senin yüzünü görmeyi arzularsa, onun kulağına senden “beni asla göremezsın” (nidası) gelir.

Şair, Ebûbekr-i Hâşîrî için yazmış olduğu kasidesinin bir beytinde Tevbe sûresinin bir ayetine telmihte bulunur. Ayette “*Allah ve O'nun Rasûlü'nün haram kıldığını haram bilmeyenler*”⁴⁰⁰ ifadesindeki “*Allah'ın haram kıldığı*” ibaresini alan şair, bunu şiirine şöyle döker:

از عاقبت خویش نپندیشد و در وقت بدهد همه جز ما حرم الله به زوار⁴⁰¹

³⁹⁴ M. Kamil Yaşaroğlu, “Nâs Sûresi”, *DİA*, Cilt. 32, İstanbul, 2006, s. 392-393.

³⁹⁵ Kur'ân, 55/27.

³⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 225.

³⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 242.

³⁹⁸ Kur'ân, 7/43.

³⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 370.

⁴⁰⁰ Kur'ân, 9/29.

⁴⁰¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 170.

Kendi akıbetini düşünmez ve “Allah’ın haram kıldıklarının” dışındaki şeyleri anında ziyaretçilere verir.

Ferruhî, Emîr Ebû Ya‘kûb’u övdüğü kasidesinde, iki Kur’ân ayetine telmihte bulunur. Bilindiği gibi Allah, Âdem ve Havvâ’yı yarattığında onlara; “*Ey Âdem! Sen ve eşin cennette oturun, istediğiniz yerinden rahatça yiyip için ve şu ağaca yaklaşmayın; yoksa zalimlerden olursunuz*” dedik.”⁴⁰² Tâhâ sûresindeki “*Nihayet ondan yediler. Bunun üzerine kendilerine ayıp yerleri göründü. Üstlerini cennet yaprağı ile örtmeye çalıştılar. Âdem Rabbine asi olup yolunu şaşırdı.*”⁴⁰³ Ayetlerine telmihte bulunur. Şair, şükûfe ağacının, Âdem Peygamber gibi günah işleyip de mi çıplak kaldığını sorarak yukarıdaki iki ayete telmihte bulunur:

که همچو آدم عریان همی شود ز ثیاب⁴⁰⁴

مگر درخت شکفته گناه آدم کرد

Yoksa şükûfe ağacı Âdem’in günahını işlediği için mi Âdem gibi giysisiz çıplak kalır?

Ferruhî, Hâce Ebû Sehl Abdullah bin Aḥmed bin Leşken için yazdığı kasidesinde aynı beyit içerisinde hem Hz. ‘İsâ’nın hem de Hz. Mûsâ’nın Kur’ânda geçen kıssalarına telmihte bulunmuştur. Şair, aşağıdaki beyitte geçen ‘İsâ’nın nefesi ile “*Hani iznimle çamurdan kuş şekline benzer bir şey yapıyordun da içine üflüyordun, benim iznimle hemen bir kuş oluyordu.*” ayetine telmihte bulunur. Şair, aynı beyit içerisinde yer alan, “Mûsâ’nın Asâsı” terkibi ile, “*dedi ki: “O benim asamdır; ona dayanmakta, onunla davarlarım için ağaçlardan yaprak düşürmekteyim*” ayetine telmihte bulunur. Şair, bu beyitte Hz. Mûsâ’yı, “konuşan” anlamında “Kelîm” lakabı ile anarak onun Allah ile konuşan bir peygamber olduğuna atıfta bulunur:

نه کلیمست ولیکن قلمش چوب کلیم⁴⁰⁵

نه مسیحست ولیکن نفسش باد مسیح

(İsa) Mesîh değildir ama onun nefesi Mesîh’in soluğudur. (Mûsâ) Kelîm değildir ancak kalemi, Kelîm’in asasıdır.

2.6.3. Râşid Halifeler

Ferruhî’nin Dîvânı’nda râşid halifelerden pek çok yerde söz edilir. Şair, memduhlarını pek çok yerde râşid halifelere benzetir. Bu benzetme esnasında şair, halifelerden her

⁴⁰² Kur’ân, 2/35.

⁴⁰³ Kur’ân, 20/121.

⁴⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 11.

⁴⁰⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 247.

birinin öne çıkan faziletlerini esas alır. Örneğin güzel ahlak söz konusu olunca, memduh çoğunlukla Ebûbekr ve ‘Osmân ’a benzetilirken, adalette genellikle ‘Omer’e, ilim ve cesarette ise çoğunlukla ‘Alî’ye benzetilir.

Şair, “Sultan Maḥmûd oğlu Sultan Mes‘ûd’un övgüsü hakkında” başlıklı kasidesinde memduhunu, güzel ahlak ve iyilik yönünden Hz. Ebûbekr ve Hz. ‘Omer’e, kuvvet ve savaş yeteneği bakımından ise Ḥaydar lakabıyla andığı Hz. ‘Alî’ye benzetmiştir:

بتو زنده و تازه شد تا قیامت
نکو رسم و آیین بوبکر و عمر
چه تو و چه حیدر بزور و بنیرو
چه شمشیر تو و چه شمشیر حیدر⁴⁰⁶

‘Omer ve Ebûbekr’in güzel örfü ve gelenegi, kıyamete dek seninle dirildi ve ihya oldu. Güç ve kuvvette sen ve Ḥaydar arasında ne fark var! Senin kılıcın ve Ḥaydar’ın kılıcı arasında ne fark var!

Ferruḥî, Ḥâce Seyyid Ebûbekr Ḥaşırî’yi ahlak bakımından över ve memduhunun Ebûbekr ve ‘Omer’in ahlakını dirilttiğini, Ebûbekr ve ‘Omer’den sonra onun gibi birinin dünyaya gelmediğini dile getirir:

خواجہ سید بوبکر حصیری کہ بدو
هر زمان تازه شود سیرت بوبکر و عمر⁴⁰⁷
Ḥâce Seyyid Ebûbekr Ḥaşırî, Ebûbekr ve ‘Omer’in ahlakının kendisiyle devamlı yenilendiği kimsedir.

خواجہ سید ابوبکر حصیری کہ بفضل
در جهان از پس بوبکر چنو مرد نرادر⁴⁰⁸
Ḥâce Seyyid Ebûbekr-i Ḥaşırî, fazilet bakımından dünyada Ebûbekr’den sonra öyle bir yiğidin doğmadığı kimsedir.

خواجہ سید بوبکر حصیری کہ چنو
نیود از پس پیغمبر و بوبکر و عمر⁴⁰⁹
Ḥâce Seyyid Ebûbekr-i Ḥaşırî, Hz. Peygamber, Ebûbekr ve ‘Omer’den sonra onun gibisinin olmadığı kimsedir.

Ferruḥî, Sultan Maḥmûd’un oğlu Muḥammed’i övdüğü kasidesinde onun zayıf kimselere adaletli ve merhametli davranmada ‘Omer ve meşhur hükümdar Nûşirevân gibi olduğunu, yine onun cesarette ve savaş yeteneğinde ‘Alî’ye benzeyip, Rustem-i Dastân’a denk olduğunu, güzel ahlakta ‘Osmân ’a benzediğini, hikmette Ebûbekr’i andırdığını dile getirir:

⁴⁰⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 148.

⁴⁰⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 173.

⁴⁰⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 45.

⁴⁰⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 180.

Adaletle hükmetmede ve zayıflara merhamet göstermede halife 'Omer'i ve Nûşirevân'ı hatırlatandır.

زانکه بادانش بوبکری و عدل عمری⁴¹¹

بادل حیدری و برخوی عثمان، چه عجب

Haydar'ın yüreğine ve 'Osmân'ın ahlakına sahipsins. Doğrusu Ebûbekr'in ilmine ve 'Omer'in adaletine sahipsins.

برادر علی و یار رستم دستان⁴¹²

به حرب کردن و پیروز گشتن اندر حرب

Savaşmada ve savaşta zafer elde etmede 'Alî'nin kardeşi ve Rustem-i Dastân'ın dostudur.

Ferruhî, Hz. 'Alî'yi sahip olduğu ilim nedeniyle anar ve Sultan Maḥmûd'un kardeşi Ebû'l-Muẓaffer'i, 'Alî gibi ilim sahibi olmasıyla över, adalet bakımından ise onu Nûşirevân'a benzetir:

به عدل ماند، ماند به که؟ به نوشروان⁴¹³

به علم دارد، دارد چه چیز؟ علم علی

İlme sahiptir, neye sahiptir? 'Alî'nin ilmine. Adaleti ile benzer, kime benzer? Nûşirevân'a.

Şair, Hâce 'Amîd Ebû'l-Hasan Manşûr'u övdüğü kasidesinde onun 'Omer olmadığını ancak adalet bakımından 'Omer'e benzediğini, yine 'Alî olmasa da iyi özellikleri bakımından 'Alî'ye benzediğini söyler:

نه حیدرست و بماند به حیدر کرار⁴¹⁴

نه عمرست و بماند به عمر خطاب

'Omer değil ama Hattâb oğlu 'Omer'e benzer. Haydar olmasa da Haydar-ı Kerrâr'a benzer.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Ebû Ya'kûb'u övdüğü kasidesinde memduhunun 'Alî'nin ilmine, Hattâb oğlu 'Omer'in de adaletine sahip olduğunu dile getirir:

بنزد اوست همه عدل عمر خطاب⁴¹⁵

بدست اوست همه علم حیدر کرار

⁴¹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 273.

⁴¹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 378.

⁴¹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 273.

⁴¹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 299.

⁴¹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 163.

⁴¹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 11.

Onun elindedir Haydar-ı Kerrâr'ın tüm ilmi, onun yanındadır Hattâb oğlu 'Omer'in adaleti.

Ferruhî, Emîr Ebû'l-Muẓaffer-i Çağânî için yazdığı kasidesinde, Zulfikâr kılıcından söz eder. Rivayete göre bu kılıç, Uhud savaşında İslâm ordusu düşmanlar karşısında zor bir durumda iken Hz. Muḥammed'e gönderilen ve Hz. Muḥammed tarafından 'Alî'ye verilen kılıçtır. Şair, memduhunun tacının 'Alî'ye verilen Zulfikâr gibi gökten indirildiğini belirterek memduhunun makamına manevî bir nitelik atfeder:

افسر زرین فرستد آفتاب از بهر تو همچنان کز آسمان آمد علی را ذوالفقار⁴¹⁶

Gökyüzünden 'Alî'ye nasıl Zulfikâr indiyse güneş de senin için altın taç gönderdi.

Şair, Hâce Celîl 'Abdurrezzâk bin Aḥmed bin Ḥasan-i Meymendî'yi övdüğü kasidesinde de 'Alî ve kılıcı Zulfikâr'dan söz eder ve memduhunun Allah'ın düşmanlarına yaptığını 'Alî'nin Zulfikâr ile yapmadığını belirterek memduhunu, yiğitlik bakımından 'Alî'ye benzetir:

بروز معركة با دشمن خدای، علی به ذوالفقار نکرد آنچه او کند به قصب⁴¹⁷

Onun savaş gününde Allah'ın düşmanlarına kılıcıyla yaptığını, 'Alî Zulfikâr'ıyla yapmadı.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde memduhunu ilim bakımından 'Alî'ye, adalet yönünden ise 'Omer'e benzetir ve ilmi ondan öğrenen kimsenin 'Alî ile yeniden dirileceğini, adaleti ondan öğrenen kimselerin ise 'Omer ile yeniden dirileceğini ifade eder:

با علی خیزد هر کز تو بیاموزد علم با عمر خیزد هر کز تو بیاموزد داد⁴¹⁸

İlmi senden öğrenen kimse, 'Alî ile yeniden dirilir. Adaleti senden öğrenen kimse, 'Omer ile yeniden dirilir.

Şair, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidenin dua kısmında memduhunun komutanlık yönünü göz önünde bulundurarak, 'Alî'nin sahip olduğu kuvvetle savaşlarda galip gelmesini, devlet yönetiminde ise 'Omer'in adaletiyle padişah olmasını dilemiştir:

کامران باد بجنگ اندر با زور علی پادشا باد بملک اندر با عدل عمر⁴¹⁹

⁴¹⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 179.

⁴¹⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 17.

⁴¹⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 38.

⁴¹⁹ Ferruhî, *Divân*, s. 132.

Savaşlarda ‘Alî’nin kuvvetiyle galip ol! ‘Omer’in adaletiyle de devlette padişah ol!

Ferruhî, Ebû Ya‘kûb Yûsuf bin Nâşiruddîn’i övdüğü kasidesinde ‘Alî’nin Hayber kalesinin kapısını söktüğünden söz eder. ‘Alî’nin kalenin kapısını sökmesiyle birlikte Allah’ın aslanı olarak anılmayı hak ettiğini, yüce bir makama eriştiğini vurgular:

از پی آنکه در از خیبر بر کند علی شیر ایزد شد و بگذاشت سر از علین⁴²⁰

Hayber’in kapısını söktükten sonra ‘Alî, Allah’ın aslanı oldu ve yüce makamlara nail oldu.

Şair, Gazneli Maḥmûd’un oğlu Emîr Muḥammed’i övdüğü kasidesinde memduhunun ‘Omer gibi işler yaptığından söz ederek onun adaletli; ‘Alî gibi bir görünümünün olduğunu belirterek heybetli, kuvvetli olduğunu belirtir:

در دست هنر داری در خلقت فرداری دیدار علی داری کردار عمر داری⁴²¹

Elinde hünerin var, fitratında nur var. ‘Alî’nin simasına, ‘Omer’in iyi işlerine sahiptir.

Ferruhî, Sultan Mes‘ûd’u övdüğü kasidesinde yiğitlik, cömertlik yönünden memduhunu ‘Alî’ye benzetmiş, merhamet, temiz kalpli olma ve adalet yönünden ise ‘Omer’e benzetmiştir:

ای بمردی و کف راد و مروت چو علی وی به انصاف و دل پاک و عدالت چو عمر⁴²²

Ey ‘Alî gibi yiğit, çalışkan ve yetenekli ve ey ‘Omer gibi merhametli, temiz kalpli, adaletli olan!

Murtaẓâ, Allah’ın razı olduğu kimse demektir. Ferruhî, Sultan Maḥmûd’u övdüğü kasidesinde, ‘Alî’yi, Murtaẓâ lakabı ile anar. Aynı beyit içerisinde Hz. Muḥammed’i ise Muştafâ ismiyle zikreder. Şair, memduhunun Murtaẓâ olmasa da Murtaẓâ ile benzer özelliklere sahip olduğunu, Muştafâ değilse de Muştafâ emsalinde biri olduğunu belirtir:

هم مصطفات گویم هم مرتضات گویم گر چه نه مصطفایی گر چه نه مرتضایی
گر چه نه مرتضایی ز اشکال مرتضایی گر چه نه مصطفایی ز امثال مصطفایی⁴²³

⁴²⁰ Ferruhî, *Divân*, s. 287.

⁴²¹ Ferruhî, *Divân*, s. 402.

⁴²² Ferruhî, *Divân*, s. 151.

⁴²³ Ferruhî, *Divân*, s. 362.

Muṣṭafâ değilsen de Murtaẓâ değilsen de sana hem Muṣṭafâ derim hem de Murtaẓâ derim.

Murtaẓâ değilsen de özelliklerinle Murtaẓâ'sın. Muṣṭafâ olmasan da sıfatlarınla Muṣṭafâ'sın.

2.6.4. Peygamberler

Ferruḥî, dîvânında birçok peygamberden de söz eder. Dîvânda anılan peygamberlerin hemen hepsi Kur'ân'da anılan peygamberlerdir. Ferruḥî, kasidelerinde andığı peygamberleri, onların öne çıkan özellikleriyle birlikte anar. Şair, peygamberlerin özellikleriyle memduhunun özellikleri arasında bir uyum yakalamaya gayret gösterir ki, bu gayret methiye şiirine dinî bir renk de verir.

2.6.4.1. Hz. Âdem

Ferruḥî, “Sultan Maḥmûd’un kardeşi Emîr Ebû Ya‘kûb Yûsuf’un övgüsü hakkında” isimli kasidesinde ilk peygamber Hz. Âdem’in diğer peygamberlere zaman bakımından öncelik taşıdığı gibi memduhunun da erdem yönünden başka kimselerden önde olan sultanın kardeşi olduğunu dile getirir:

برادر ملکی کز همه ملوک به فضل مقدمست چو آدم از انبیا به قدم⁴²⁴

Tüm peygamberlerden önde olan Âdem gibi sen de erdem bakımından tüm padişahlardan önde olan padişahın kardeşisin!

Ferruḥî, Sultan Maḥmûd’un kardeşi Emîr Ebû'l-Muzaffer Naşr'ı övdüğü kasidesinin tegazzül bölümünü bahar tavsifi ile süsler. Şair, aşağıdaki beyitte şükûfe ağacının yapraklarını dökmesinden hareket eder ve bu ağacın durumunu, günah işledikten sonra elbiselerinden arınan Hz. Âdem'in durumuna benzetir:

مگر درخت شکفته گناه آدم کرد ؟ که از لباس چو آدم همی شود عریان ؟⁴²⁵

Yoksa şükûfe ağacı Âdem'in günahını mı işledi? Bu yüzden mi Âdem gibi sürekli elbisesiz çırılçıplak kalır?

2.6.4.2. Hz. Dâvûd

Dîvânda Dâvûd Peygamber bir yerde anılır. Bilindiği gibi Hz. Dâvûd, güzel sesi ile tanınan bir peygamberdir. Şair, Hâce Huseyn bin 'Alî için yazdığı kasidesinde, bir

⁴²⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 230.

⁴²⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 298.

methiye şairi olarak onu övmeye başladığında Hz. Dâvûd'un sesinin güzelliğini çekemeyenler gibi onun sesini de çekemeyenlerin olduğunu dile getirir:

جو من مدحش بر گیرم آنکه حاسد اوست بخشم گوید داود برگرفت زبور⁴²⁶

Onun methine başladığım zaman onu kıskanan kimse, “Dâvûd yine Zebûr’a başladı” diye kızarak söylenir.

2.6.4.3. Hz. Eyyûb

Ferruhî, dîvânında Eyyûb Peygamber'in adını bir kez zikreder. Eyyûp Peygamber'in bilinen en önemli özelliklerinden biri sabırlı oluşudur. Şair, Hâce Ebû Sehl Ahmed için yazdığı kasidenin tegazzül bölümünde bir baba ve çocuğunu konu alır. O, çocuğun babasından uzak durmasının tahammül edilemez olduğunu, Eyyûb Peygamber'in sabrının dahi bunu kaldıramayacağını dile getirir:

با چنین خو که تو داری پسرا، گریه مثل صبر ایوب مرا بودی گشتی سپری⁴²⁷

Ey çocuk! Sahip olduğun bu huyunla, bende Eyyûb'un sabrı da olsa tükenirdi.

2.6.4.4. Hz. İbrâhîm

Dîvânda Hz. İbrâhîm'i babasıyla birlikte anan Ferruhî, Ebû'l-Muzaffer'i övmek için yazdığı kasidesinde memduhunun cömertliğini Hz. İbrâhîm'in cömertliğine benzetir. Şair, memduhunun sofrasının İbrâhîm'in sofrası gibi sürekli hazır olduğunu dile getirir:

همیشه خوان او باشد نهاده چنان چون خوان ابراهیم آزر⁴²⁸

Onun sofrası Âzer oğlu İbrâhîm'in sofrası gibi her zaman hazırdır.

Şair, Hz. İbrâhîm'i andığı bir diğer yerde ise bu peygamberin oğlu İsmâ'îl'e duyduğu özlemi şiirine mazmun kılar. Bilindiği gibi Hz. İbrâhîm, ateşe atılma teşebbüsünden kurtulduktan sonra eşi Hâcer ile beraber Hicâz bölgesine doğru hicret eder. Hicâz'a vardığında ise hem eşini hem de oğlu İsmâ'îl'i buraya bırakıp geri döner. Zaman zaman ailesini görmeye gelen Hz. İbrâhîm, oğlu İsmâ'îl'i her gördüğünde babalık hissiyatından ötürü çok mutlu olur. Şair, Sultan Maḥmûd'un, kendi veziri Hâce Ebû Ahmed'i görmesini de Hz. İbrâhîm'in sevincine benzetir:

⁴²⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 197.

⁴²⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 398.

⁴²⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 182.

که بیدار سماعیل مثل ابراهیم⁴²⁹

میر صاحب بتو و دیدن تو شاد ترست

Sahibimiz Emir (Maḥmūd), seninle olmakla ve seni görmekle İsmâ'îl'i gören İbrâhîm'den daha mutludur.

2.6.4.5. Hz. 'İsâ

Hız. 'İsâ klasik edebiyatta daha çok mucizeleriyle anılan bir peygamberdir. Ferruhî de dîvânında Hız. 'İsâ'yı da daha çok mucizeleri bağlamında ele alır. Şair, memduhu Hâce Ebûbekr-i Hâşîrî'yi, 'İsâ'nın mucizelerini gösteren kimse olarak tanır:

ای سزوار پیشگاه قباد⁴³⁰

ای نمودار معجزات مسیح

Ey Mesîh'in mucizelerini gösteren! Ey Kûbâd'ın dîvânına layık olan!

Şair, memduhlarından Ebû'l-Ḥasan 'Alî bin Fażl'ı övdüğü kasidesinde ölüleri diriltme mucizesini gerçekleştiren Hız. 'İsâ gibi memduhunun cömertliğiyle yüzyıllık ölüyü dirilttiğini belirtir. Sultan Maḥmūd'un kardeşi Emîr Ebû'l-Muzaffer'i övdüğü bir diğer kasidesinde ise şair, memduhunun cömertliğini Hız. 'İsâ'nın mucizesine benzeterek onun olağanüstü cömert biri olduğunu ifade eder:

این سخا معجز عیسی ست همانا نه سخاست⁴³¹

به سخا مرده صد ساله همی زنده کند

Cömertlikle, yüzyıllık ölüyü diriltir. Bu cömertlik, 'İsâ'nın mucizesidir, öyle sıradan cömertlik değildir.

لقای او به چه ماند؟ به چشمه حیوان⁴³²

سخای او به چه ماند؟ به معجز عیسی

Cömertliği neye benzer? 'İsâ'nın mucizesine. Ona kavuşmak neye benzer? Hayat suyuna.

2.6.4.6. Hz. İsmâ'îl

Dîvânda adı geçen bir diğer peygamber Hız. İsmâ'îl, Zemzem suyu ile birlikte anılır. İsmâ'îl, henüz küçük yaşlarda Zemzem'in ortaya çıkmasına vesile olan peygamber olarak bilinir. Onun Zemzem'i bulmasından sonra Hicâz bölgesi yerleşik hayat ile tanışmış, dinî ve ticarî bir merkez haline gelmiştir. Şair, Zemzem'i bulan İsmâ'îl'in kutsal topraklara sunduğu katkı ile Gazneli Maḥmūd'un oğlu olan Mes'ûd'un devlete sunduğu katkıyı birbirine benzetir:

⁴²⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 244.

⁴³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 44.

⁴³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 27.

⁴³² Ferruhî, *Dîvân*, s. 299.

از پای سماعیل پدید آمد زمزم⁴³³

از برکت او دولت تو گشت پدیدار

Onun bereketinden senin devletin ortaya çıktı. İsmâ'il'in ayağından ise Zemzem ortaya çıktı.

2.6.4.7. Hz. Loḳmân

Ferruḥî'nin Dîvânı'nda Hz. Loḳmân'ın adı bir yerde geçer. Loḳmân, Kur'ân'da da anıldığı şekilde oğluna güzel nasihatlarla bulunması ile meşhurdur. Aşağıdaki beyitte şair, Sultan Maḥmûd'a düşmanlarına güvenmemesini ve eman vermemesini telkin etmekte ve bu türden nasihatlerin Loḳmân tarafından oğluna sıkça yapıldığını hatırlatmaktadır:

درین معنی مثل بسیار زد لقمان و جز لقمان⁴³⁴

ز دشمن دوستی ناید، اگر چه دوستی جوید

Dostluk peşinde olsa da düşman olan kimseden dostluk gelmez. Bu anlamda Loḳmân ve Loḳmân'dan başkaları çok öğütler verdi.

2.6.4.8. Hz. Lût

Dîvânda Hz. Lût, kavmi ile birlikte anılır. Lût'un kavmi işledikleri kötü fiiller nedeniyle helak edilmiştir. Şair, bu peygamberin kavminin bir deprem neticesinde helak olması gibi memduhu Ḥasenek Vezîr'in düşmanlarının yurtlarının da yerle bir olduğunu belirtir:

همچو شارستان قوم لوط شد زیر و زبر⁴³⁵

هر سرایی کان نکوتر بودو زان خوشتر نبود

Ondan daha iyi olan ya da ondan daha güzel olmayan her saray, Lût kavminin şehri gibi yerle bir oldu.

2.6.4.9. Hz. Muḥammed

Dîvânda Hz. Muḥammed'in ismi Ebû'l-Kâsım, Muḥammed-i Muḥtâr, Aḥmed-i Muḥtâr, Muştafâ, Rasûl, Peygamber olarak geçer. Şair, memduhunu Hz. Muḥammed'in dininin destekçisi sıfatı ile över:

قوام دولت و دین محمد مختار⁴³⁶

امیر عالم عادل محمد محمود

Alemin emiri, adaletli Maḥmûd oğlu Muḥammed, devletin ve Muḥammed-i Muḥtâr'ın dininin güçlendiricisidir.

⁴³³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 239.

⁴³⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 256.

⁴³⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 194.

⁴³⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 114.

Muḥammed-i Muḥtârın dininin destekçisi, kâfirlerin boynunu eğen Yemînuddevle Maḥmûd!

Şair, Hz. Muḥammed'in peygamberlikten önceki yaşamına dair tasavvurunu da ortaya koyar. Bilindiği gibi Mekke toplumu putperest bir toplumdur. Lât, Menât, 'Uzzâ gibi Mekke'de bulunan üç puttan söz eden şaire göre, o dönem Mekke toplumu putlara tapmasına rağmen Hz. Muḥammed, Allah'ın kendisini koruması ile bunlara tapmamıştır:

همه جهان همی آن هر سه بت پرستیدند جز آن کسی که بدو بود از خدای نظر⁴³⁸

Allah tarafından korunmakta olan o kimse hariç, dünyanın hepsi o üç puta tapıyorlardı.

Yine şair, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde, memduhunun Hz. Muḥammed ile aynı ismi taşıdığını, ahlakının ve yaşamının Hz. Peygamber'e benzediğini belirtir ve Hz. Muḥammed'ten yüz çeviren kimselerin Allah'ın dininden çıkacağını, dine inanan kimselerin Hz. Muḥammed'e uyması gerektiğini söyler:

ای محمد سیرت و نامت محمد هر که او از محمد باز گردد بازگشت از دین رب⁴³⁹

Ey Muḥammed'in ahlakına sahip olup adı Muḥammed olan! Her kim Muḥammed'ten yüz çevirirse Rabbin dininden dönmüş olur.

Şair, Ebû'l-Kâsım Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidede, onun künyesi olan Ebû'l-Kâsım'ın İslâm peygamberinin künyesiyle aynı olduğunu, yine memduhunun isminin de son peygamberin ismiyle aynı olduğunu belirterek memduhunun Hz. Peygamber ile hem aynı ismi hem aynı künyeyi taşıdığını dile getirir:

ایا مصطفی سیرت و مرتضی دل که همنام و همکنیت مصطفایی⁴⁴⁰

Ey Muştafâ'nın ahlakına ve Murtaẓâ'nın yüreğine sahip olan! Hem Muştafâ isimli hem de Muştafâ künyelisin!

Bilindiği gibi Hz. Muḥammed'in Fâtıma adında bir kızı vardır. Araplar ve İranlılar arasında kişiyi kızının adı ile anmak adet olmadığı halde şair, Hâce Ebûbekr'i övdüğü kasidesinde Hz. Muḥammed'i "Fâtıma'nın babası" olarak anar ve memduhunun,

⁴³⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 51.

⁴³⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 69.

⁴³⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 6.

⁴⁴⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 394.

erdem bakımından Hz. Peygamber'e benzediğini söyler. Şair, bir başka kasidesinde ise Hz. Muhammed'i seçilmiş anlamına gelen Muştafâ ismi ile anar ve Sultan Muhammed'in ahlak bakımından Muştafâ Aleyhisselâm'a benzediğini söyler:

ای به هنر چون پدر فاطمه ای به سخا چون پسر ذوالیزن⁴⁴¹

Ey fazilet bakımından Fâtıma'nın babası gibi olan! Ey cömertlikte Zü'l-Yezn'in oğlu gibi olan!

میر ما را خویبست، چون خوی که؟ چون خوی مصطفی علیه سلام⁴⁴²

Bizim efendimizin (güzel) bir ahlakı var, kimin ahlakı gibi? Muştafâ 'Aleyhisselâm'ın (güzel) ahlakı gibi.

Hz. Muhammed için kullanılan bir diğer sıfat ise Rasûl'dür. Rasûl kelimesi Türkçe'ye daha çok elçi olarak tercüme edilir. Aşağıdaki kasidede şair, Gazneli Maḥmûd'u, Allah'ın elçisinin şeriatını/yasalarını koruyan, O'nun dininin destekçisi olarak vasıflandırır:

گفتا: پناه شرع رسولست و پشت دین؟ گفتم: بلی و پیشرو طاعت اله⁴⁴³

“Rasûl'un şeriatının koruyucusu ve dinin destekçisi midir?” Diye sordu, “Evet ve Allaha itaatin öncüsüdür” diye cevap verdim.

İslâm dininin en temel amacı, kulun Allah'ın rızasına layık bir yaşam sürmesidir. Ferruhî de bunun bilincinde olarak İskenderin ölümsüzlük suyunu aramak için dünyayı gezdiğini ancak Sultan Maḥmûd'un putları ortadan kaldırmak suretiyle Allah ve O'nun peygamberinin rızasını aramak için seferler gerçekleştirdiğini dile getirir:

بلی سکندر سرتاسر جهان را گشت ولیکن او ز سفر آب زندگانی جست
سفر گزید و بیابان برید و کوه و کمر ملک، رضای خدا و رضای پیغمبر⁴⁴⁴

Evet, İskender dünyayı baştan başa gezdi, seferler gerçekleştirdi, çölleri, dağları, tepeleri aştı.

Ancak o (İskender), seferde hayât suyunu aradı. Padişah ise Allah ve Peygamber'in rızasını aradı.

Ferruhî, Gazneli Maḥmûd döneminde kazanılan başarıların vesilesi olarak Hz. Muhammed'i görür ve onun devletini “Muştafâ'nın mucizesi” olarak tanımlar. Bir

⁴⁴¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 319.

⁴⁴² Ferruhî, *Dîvân*, s. 224.

⁴⁴³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 343.

⁴⁴⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 66.

diğer kasidesinde şair, Sultan Maḥmûd'un Allah'ın düşmanlarının kanını dökmek ve Hz. Muḥammed'in dinini güçlendirmek için seferler gerçekleştirdiğini dile getirir:

معجزه دولت تست او و باز دولت تو معجزه مصطفاست⁴⁴⁵

O, senin devletinin mucizesi, senin devletin de Muştafa'nın mucizesidir.

ز بهر ریختن خون دشمنان خدای ز بهر قوت دین محمد مختار⁴⁴⁶

Allah'ın düşmanlarının kanını dökmek için, Muḥammed-i Muhtâr'ın dinini güçlendirmek için.

2.6.4.10. Hz. Mûsâ

Şair, memduhu 'İzzuddevle Yûsuf bin Nâşiruddîn'in, Sultan Maḥmûd ile olan dostluğunu Hârûn'un Mûsâ'ya olan dostluğuna/vezirliğine benzetir. Kur'an'ın "*Mûsâ: "Kardeşim Hârûn'u bana vezir yap, beni onunla destekle, onu görevimde ortak kıl ki, seni daha çok tesbih edelim ve çokça analım. Şüphesiz sen bizi görmektesin."*

⁴⁴⁷ mealindeki ayetine de telmih de bulunan şair şunu dile getirir:

آن ره و آن یکدلی که با ملک او راست موسی عمران ندیده بود ز هارون⁴⁴⁸

Onun padişahla olan yoldaşlığını ve o gönüldaşlığını, 'İmrân oğlu Mûsâ, Hârûn'dan görmemişti.

Dîvânda Hz. Mûsâ ve Hz. 'Îsâ aynı beyit içerisinde kendilerine verilen mucizelerle birlikte anılmışlardır. Hz. 'Îsâ ölüleri diriltten nefesi ile anılırken, Hz. Mûsâ ise onunla türlü türlü mucizeler gösterdiği asası ile anılır. Ferruhî, 'Îsâ Peygamber'i, Mesîh lakabı ile anarken, Mûsâ Peygamber'i Allah ile konuşan anlamına gelen Kelîm⁴⁴⁹ lakabı ile zikreder. Şair, Hâce Ebû Sehl'in katipliğinden hareketle onun kalemini Hz. Mûsâ'nın esasına benzetir:

نه مسیحست ولیکن نفسش باد مسیح نه کلیمست ولیکن قلمش چوب کلیم⁴⁵⁰

Mesîh değildir, ama nefesi Mesîh'in soluğudur, Kelîm değildir ancak kalemi Mûsâ'nın asasıdır.

⁴⁴⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 20.

⁴⁴⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 51.

⁴⁴⁷ Kur'an, 20/29.

⁴⁴⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 288.

⁴⁴⁹ Hz. Mûsâ, Tûr dağı'nda Allah ile konuştuğu için İslâm literatüründe Kelîm sıfatıyla anılır.

⁴⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 247.

Dîvân'da Hz. Mûsâ'nın Allah ile görüşmek için Tûr dağına gitmesine de telmih vardır. Şair, memduhu Hâce Huseyn bin 'Alî'nin yanından evine geri dönmesini, Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında Allah ile görüşmesinden sonra oradan evine geri dönmesine benzetir:

ازو بخانه خود بود باز گشتن من
چو بازگشتن موسی بخانه از که طور⁴⁵¹

Ondan kendi evime dönmekti benim dönüşüm, Mûsâ'nın Tûr dağından eve dönmesi gibi.

Şair, Gazneli Maḥmûd'un Sûmenât'ı fethinde ordusunu koca nehirlerden geçirmesini Hz. Mûsâ'nın Kızıldeniz'i yarma mucizesine ve İsrailoğullarının oradan geçip kurtulmasına benzeterek hem Hz. Mûsâ'nın Nil'i yarıp İsrailoğulları'nı oradan geçirmesine telmihte bulunmuş, bu vesileyle de Gazneli Maḥmûd'un fethinin başarısını övmüştür:

برابر یکی از معجزات موسی بود
در آب دریا لشکر کشیدن شه راد⁴⁵²

Yiğit padişahın derya suyundan ordusunu geçirmesi, Mûsâ'nın mucizelerinden birine denk idi.

Ferruhî, Mûsâ peygamberi babasının adı ile de anar ve onu 'İmrân oğlu Mûsâ olarak isimlendirir. Bu beyitte şair, İsrailoğulları için Mûsâ'nın kavmi ifadesini kullanır ve bu kavmin peygamberleri önderliğinde Nîl nehrini geçebildiğini belirtir. Şair, yukarıda da belirttiğimiz gibi Sultan Maḥmûd'u Mûsâ peygambere, onun ordusunu ise Mûsâ'nın kavmi olan İsrailoğullarına benzetir:

چو قوم موسی عمران زرودنیل، از آب
بر آمدند همه بی گزند وبی آزار⁴⁵³

'İmrân oğlu Mûsâ'nın kavmi gibi Nîl nehrinin suyundan, sıkıntısız ve rahatça geçtiler.

Şair, İsrailoğullarını kurtarmak için gönderilen Hz. Mûsâ'nın uyarılarına aldırış etmeyen Mısır Fir'avun'unun durumunu, memduhu Hâce Seyyid Manşûr bin Ḥasan-i Meymendî'nin düşmanlarının durumuna benzetir ve böyle kimseler için Hz. Mûsâ'nın Allah'tan azap istediğini dile getirir:

تا موسی را ایزد فرمود که او را
هنگام عذابست، عذابی کن دشوار⁴⁵⁴

⁴⁵¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 197.

⁴⁵² Ferruhî, *Dîvân*, s. 34.

⁴⁵³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 63.

⁴⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 166.

Sonunda Mûsâ'nın Rabbi buyurdu; onun (Fir'avun) için azap vaktidir, şiddetli azap et!

Bilindiği gibi Hz. Mûsâ, Fir'avun'a pek çok mucizler göstermiştir. Bu mucizlerden biri de Hz. Mûsâ'nın asasının yılanı dönüşüp Fir'avun'un sihirbazlarının yılan gibi görünen nesnelerini yutmasıdır. Şair, Ebû'l-Muzafer-i Çağânî'yi övdüğü kasidesinde memduhunun cömertlik elini, Mûsâ'nın elinde yılanı dönüşen asasına benzetir:

اژدها کردار پیچان در کف رادش کمند چون عصای موسی اندر دست موسی گشته مار⁴⁵⁵
Mûsâ'nın elinde yılanı dönüşen Mûsâ'nın asası gibi ejderhalar da onun cömertlik elinde kemendin kıvrımı olur.

2.6.4.11. Hz. Nûh

Nûh peygamber, uzun ömre sahip olmasıyla meşhurdur. Şair, Sultan Maḥmûd'un ortadan kaldırdığı padişahlar gibi bir padişahın tekrardan ortaya çıkması için Hz. Nûh'un ömrü kadar uzun bir zamanın geçmesi gerektiğini belirtir:

عمرهای نوح باید تا شهی خیزد دگر هم از آن شاهان که تو بر کنده ای از بیخ و بار⁴⁵⁶
Senin kökünden söküp attığın padişahlardan bir padişahın daha ortaya çıkması için Nuh'un ömürleri gerekir.

2.6.4.12. Hz. Suleymân

Ferruhî, dîvânında Suleymân Peygamber'i de anar. Hz. Suleymân, çoğunlukla hükümdarlık ve otorite bağlamında memduha benzetilen bir karakter olarak karşımıza çıkar. Aşağıdaki beyitte Sultan Maḥmûd, Hz. Suleymân'a benzetilirken, Sebâ şehrinin melikesi Belkîs'a ait olan, daha sonra ise Hz. Suleymân'ın krallığına geçen Sebâ şehri, Rey şehrine, yine Hz. Suleymân'ın veziri olan Âşaf da Sultan Maḥmûd'un hacibine benzetilir:

تو چو سلیمانی و ری چون سبا حاجب تو آصف بن بر خیاست
نی نی این لفظ نیاید درست معنی این لفظ نه بر مقتضاست
آصف تختی ز سبا برگرفت تو ملکی کاو را صد چون سباست⁴⁵⁷

Sen Suleymân gibisin, Rey (şehri) ise Sebâ (şehri) gibidir. Senin hacibin Âşaf bin Berhiyâ'dır.

⁴⁵⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 177.

⁴⁵⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 87.

⁴⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 20.

Hayır, hayır! Bu söz doğru olamaz. Bu söz ile kastedilen amaca tam olarak uymamaktadır.

Âşaf tahtı Sebâ'dan aldı, sen ise Sebâ gibi yüzlerce (şehre) sahip bir padişahsın.

لاجرم همچو سلیمان پیمبر بتو داد هر دو عالم به نگو سیرت و نیکو اعمال⁴⁵⁸

Şüphe yok ki, Suleymân peygamber gibi sana da verdi; her iki alemde iyi yaşamı, iyi işleri.

در جهاندارى به ملک و در عدو بستن به جنگ هم سلیمان را قرینى هم فریدون را بدیل⁴⁵⁹

Devlete hükümdarlık yapmada ve savaşta düşmanı yakalamada hem Suleymân'a eşsin hem de Ferîdûn'a halefsin.

2.7. Divân'da Felsefî ve İlmî Mazmunlar

Ferruhî, dîvânında ilmî konulara dair müstakil şiirler yazmamışsa da pek çok şiirinde ilmi konulara temas etmiştir. Onun dîvânında zikrettiği bu ilimlerin bir kısmı İslâmî ilimler iken, bir kısmı ise felsefe gibi İslâm dünyasında sonradan gelişen ilimlerdir. Şairin gerek felsefe gerek kelam, nahiv, tefsir gibi İslâmî ilimlere dair görüşlerini incelemek, onun ve dönemindeki yüce şahsiyetlerin bu ilimlere nasıl yaklaştığını ortaya koymak adına önem arz eder.

Şair, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde memduhunu felsefenin en önemli simalarından biri olan Platon'a⁴⁶⁰ benzeterek hem memduhunu hem de bir filozof olan Platon'u yüce bir mevkide gördüğünü ortaya koyar:

گشت به فضل و بزرگواری معروف همچو به علم بزرگوار فلاطون⁴⁶¹

Erdemde ve yücelikte meşhur oldu. İlimde ise yüce Platon gibi oldu.

2.7.1. Metafizik/İlahiyat

Ferruhî, kasidelerinde felsefî konulara yer verir. Şairin çoğunlukla felsefenin fizik/tabiat konusu üzerinde durduğu görülürken, metafizik konulara değindiği de olur. Şair, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde memduhunun Allah tarafından akıl nimetiyle ödüllendirildiğini belirttikten sonra aklın Allah'ın birliğiyle meydana geldiğini belirterek felsefedeki konulardan biri olan sudûr

⁴⁵⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 214.

⁴⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 222.

⁴⁶⁰ Platon, o dönem İslâm dünyasında daha çok Eflâtûn olarak anılır.

⁴⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 289.

nazariyesine dikkati çeker. Sudûr nazariyesine göre Allah'ın bir olduğu ve her şeyden münezzeh olduğu için ondan sadece ilk akıl ortaya çıkmış, sonrasında ise yaratılan her şey ilk akıl ile ortaya çıkmıştır. Böylece insan da dahil olmak üzere akla sahip olan tüm varlıklar ortaya çıkmıştır.⁴⁶² Ferruhî de şiirinde tevhidin (Allah'ın birliğinin) akli ortaya çıkardığını belirterek bu nazariyeye dikkati çeker:

این سیرت و این عادت و این خو که تو داری	کس را نبود تانمود بخرد و هوشیار
مردم به خرد هر چه بخواهد بکف آرد	چیزی ندهد جز به خرد ایزد دادار
فردوس بیابند بتوحید خداوند	توحید خداوند خرد کرد پدیدار ⁴⁶³

Senin sahip olduğun bu yaşama, bu geleneğe ve bu ahlaka, akıl ve bilinç olmaksızın hiç kimse ulaşamaz.

İnsanlar her şeyi akılla elde ederler. Adaletli olan Allah, akıl olmaksızın hiçbir şey vermez.

(İnsanlar), Allah'ın birliğiyle Firdevs'i elde ederler. Allah'ın birliği, akli ortaya çıkarmıştır.

Yukarıdaki beyitlerde şair, aklın insandaki işlevine değinir ve insanların akıl ile istedikleri imkanlara kavuşabileceklerini, akıl olmaksızın hiçbir şey elde edemeyeceklerini belirtir. Tevhid ile ortaya çıkan akıl sayesinde insanların tekrardan aklın kaynağı olan tevhide ulaşacaklarını ve Firdevs cennetini kazanacaklarını belirterek Allah'ın birliğini anlamanın yaratılışın amacı olduğunu, bunu elde etmenin yine akılla mümkün olduğunu belirtir.

İslâm filozofları, felsefenin bir konusu olan nefsi, metafizik başlığı altında değerlendirmişlerdir. Bu filozoflar, mutasavvıfların aksine nefsi aşağılamamış, onu farklı güçlere sahip bir cevher olarak nitelemişlerdir. Nefsin nitelikleri arasında yeme, içme, büyüme gibi hayvansal güçlerin yanı sıra akli yöne dikkati çekmişlerdir. Yine filozoflara göre, nefsin asıl yetkinliği sahip olduğu akli yönü ön plana çıkarmasında gizlidir. Bunu başaran nefis, gerek önceki filozoflar gerek Müslüman filozoflar tarafından övülmüştür. Ferruhî de Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde insanın ilk önce yüce bir nefse sahip olması gerektiğini, sonra da asil bir soya sahip olmanın önemli olduğunu söyler:

مرد را اول بزرگی نفس باید، پس نسب	هست اندر ذات او این هر دو معنی آشکار ⁴⁶⁴

⁴⁶² Mahmut Kaya, "Sudûr", *DİA*, 37. Cilt, Ankara 2009, s. 467-468.

⁴⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 120.

⁴⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 108.

İnsan için öncelikli olan nefsinin yüceliğidir, sonra soyluluk. Bu her iki özellik de onun şahsiyetinde apaçıktır.

Şairin insanı ruh ve bedenden müteşekkil bir varlık olarak görmesi, yine aklın ve cehaletin aynı olamayacağına dair vurgusu metafizik felsefî kavramlar olarak değerlidir:

همیشه تا نبود جان چو جسم و عقل چو جهل همیشه تا نبود دین چو کفر و نفع چو ضرر⁴⁶⁵

Ruh, beden gibi akıl, cehalet gibi olmadıkça, din, küfür gibi, fayda, zarar gibi olmadıkça.

2.7.2. Tabiat / Fizik

Şair, felsefenin bir diğer dalı olan fizik/tabiat da dîvânında yer verir. Gerek Yûnân filozoflar gerek onlardan etkilenen Müslüman filozoflar, kainatta var olan her şeyin hava, su, ateş ve toprak olmak üzere dört elementten oluştuğunu belirtmişlerdir. Bu anlayışa göre, oluş ve bozuluş (kevn ve fesad), dört unsur ile devam etmektedir.

Ferruhî de bir şair olarak dönemin fizik anlayışını benimsemiş, tabiat unsurları hakkında dönemin bilimsel anlayışına paralel yorumlar yapmıştır. Şair, tabiat unsurları hakkında şunları dile getirir:

از طبع و حلم اوست هوا و زمین مگر ورنه چرا هوا سبکست و زمین گران⁴⁶⁶

Yoksa havanın ve toprağın, yumuşaklığı ve mizacı ondan mıdır? Öyle değilse hava neden hafif, toprak neden ağırdır!

هوا چگونه بود پیش طبع او؟ نه سبک زمین چگونه بود پیش حلم او؟ نه گران⁴⁶⁷

Hava onun ahlakının yanında nasıldır? Hafif değildir. Toprak onun yumuşak huyluluğu yanında nasıldır? Ağır değildir.

Şair, yukarıdaki beyitlerin ilkinde memduhunun tabiat ve yumuşak huyluluğu sebebiyle havanın hafif, toprağın ise ağır bir tabiatı sahip olduğunu belirterek, filozofların havanın ve toprağın tabiatına dair görüşlerini benimser. Yukarıda yer alan ikinci beyitte ise havanın tabiatının onun mizacı yanında hafif olamayacağını onun mizacının havadan daha hafif olduğunu dile getirir. Yine o, memduhunun yumuşak

⁴⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. s. 74.

⁴⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 297.

⁴⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 299.

huyluluğu ile kıyaslandığında toprağın ağır sayılamayacağını söyleyerek memduhunun topraktan daha ağırbaşlı ve mütevazi olduğunu vurgular.

Ferruhî, kasidelerinde havanın ve toprağın değişmeyen tabiatlarına da değinir ki, bu görüş de filozoflar arasında kabul edilmiş görüşlerdendir. O, havanın sade, basit, toprağın ise ağır bir doğaya sahip olduğunu dile getirir. Şair, bu durumun değişmeyeceği görüşünden hareketle memduhunun mutluluğunun da değişmemesi için dua eder:

طبع هوا سبک بود آن زمین گران	تا این هوا بسیط بود وین زمین بجای
وی حلم تو زمین دگر، با زمین بمان ⁴⁶⁸	ای طبع تو هوای دگر، با هوا بباش

Bu hava, yayılmış ve bu toprak, hareketsiz olduğu sürece, havanın tabiatı hafif, toprağınki ise ağır olduğu sürece, Ey senin mizacın diğer bir hava (gibi hafif) olan, hava gibi ol! Ey yumuşaklığı diğer bir toprak (gibi) olan, toprak gibi ol!

Klasik felsefe kitaplarının tabiat/fizik bölümünde dört tabiat unsurunun aslına dönmesi, o unsurun doğası gereğidir. Suyun da buharlaşıp tekrar gökyüzüne doğru gitmesi, doğası gereği olup zorunlu bir harekettir. Şair, güneşin deniz suyunu ısıtıp buharlaştırarak suyun gökyüzüne doğru hareketini sağlamasının devam eden değişmez bir fizik/tabiat kuralı olduğunu, bunun böyle devam etmesi gibi memduhunun mutluluk halinin ve padişahlığının değişmemesini temenni eder:

هم سخاوت را کمالی هم بزرگی را جمال	هم شجاعت را جلالی هم شریعت را شعار
تا درخت نار نارد عنبر و کافور بر	تا درخت گل نیارد سنبل و شمشاد بار
تا ز دیبا بفکند نوروز بر صحرا بساط	تا ز دریا بر کشد خورشید بر گردون بخار
دیر باش و دیر زی و کام جوی و کام یاب	شاه باش و شاد زی و مملکت گیر و بدار ⁴⁶⁹

Hem cömertliğe olgunluk hem yüceliğe güzellik hem şecaate celalsin hem şeriata ilkesin.

Nar ağacı, amber ve kafur vermediği sürece, gül ağacı sümbül çiçeği, şimşir ağacı ise meyve vermediği sürece,

Nevrûz, ipekten kumaşını geniş bir şekilde ovaya serdiği sürece, güneş denizden gökyüzüne doğru buhar yükselttiği sürece,

⁴⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 331.

⁴⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 59.

Var ol, çok yaşa, mutluluk peşinde ol ve mutluluk bul. Padişah ol, mutlu yaşa, ülkeler fethet ve yönet!

2.7.3. İslâmî İlimler

Ferruhî'nin Dîvânı'nda yoğun olmasa da İslâmî ilimlere rastlanır. Ancak bu ilimlerden uzun uzadıya bahsetmez. Şair, bazen bu ilimlerin özelliklerini, yapısını ortaya koymak için bazen de memduhunun sahip olduğu ilmî derinliği ve bu ilimlere olan vukufiyetini belirtmek için bu ilimleri anar.

Şairin döneminde yaşanan ilmî meselelere ilgi duyduğu görülmektedir. Bilindiği gibi mezhepler arasındaki ihtilaflar, erken dönemden günümüze dek uzanan ihtilaflardır. Bu durumun bilincinde olan şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde mezhepler arasında ihtilaf devam ettiği sürece memduhunun mutlu olmasını, arzularına nail olmasını temenni eder:

اختلافت در میان کلام	تا چو اندر میان مذهب ها
پادشا باش و خسرو و ققمقام ⁴⁷⁰	شادمان باش و کامران و عزیز

*Mezhepler arasındaki konuşmalarda ihtilaf olduğu sürece,
Mutlu ol, muradına er ve şerefli ol! Padişah, hükümdar ve yüce bir şahsiyet ol!*

2.7.3.1. Nahiv

Nahiv, Arapça dilbilgisine verilen isim olup kelimelerin cümle içerisindeki yapısını, görevini inceleyen ilimdir. Müslüman bilginler, özellikle Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'in sözlerini anlayabilmek için bu ilme özel önem vermişlerdir. Ferruhî, Emîr Yûsuf için yazdığı kasidesinde memduhunun nahiv ilminde oldukça yetkin olduğunu dile getirir:

میر یوسف یادگار نصر الدین آنکه دین	زو همی گردد قوی و زو همی گیرد قوام
پیش سایل زر بر افشاند به هنگام جواب	پیش نحوی موی بشکافد به هنگام کلام ⁴⁷¹

Naşruddîn'inin hatırası Emîr Yûsuf, dinin onunla kuvvet bulduğu, üstün geldiği kimsedir.

Dilencinin dileğine cevap vaktinde önüne altın saçar. Konuşma esnasında nahivcinin önünde kılı kırk yarar.

⁴⁷⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 229.

⁴⁷¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 236.

2.7.3.2. Tefsir/Fıkıh/Hadis

Ferruhî, dîvânında İslâmî ilimlerden tefsir, fıkıh ve hadis ilimlerine bir yerde işaret eder. Ancak şair, bu ilimlerin karakterine değinmekten ziyade, memduhu Sultan Maḥmûd oğlu Emîr Muḥammed için yazdığı kasidesinde onun fıkıh, tefsir ve hadis ilmine vakıf olduğunu, nesim rüzgarının devamlı esmesi gibi onun da sürekli bu ilimlerle meşgul olduğunu ve bu ilimden herkese dağıttığını dile getirir:

گویى او از کتابهای جهان
چون نسیم از سر زبان دارد
بر گزیده ست نکته اسرار
فقه و تفسیر و مسند اخبار⁴⁷²

Sanki dünya kitaplarından sırların noktasını seçmiştir.

Fıkıh, tefsir, hadis ilimleri nesim rüzgarı gibi devamlı dilindedir.

2.7.3.3. Nücûm İlmi

Ferruhî, dîvânında nücûm ilmini de anar. Nücûm ilmi, yıldızların bir işaret sistemi oluşturduğuna, bu sistem sayesinde geçmiş, gelecek ve şimdiki zaman hakkında bilgi elde etme amacı güden bir ilimdir. Şair, bu ilmi andığı yerde onun önemli aletlerinden olan usturlâbı da anar. Usturlap aleti, eski zamanlarda astronomi problemlerini çözmek, gök cisimlerinin veya herhangi bir yükseltinin yükseklik derecesini çözmek, gece ve gündüz saatlerini belirlemek, kible yönünü tespit etmek gibi durumlarda kullanılan astronomi aletine verilen isimdir. Şair de dîvânında memduhunu överken nücûm ilmi ile usturlabın ayrılmazlığına değinir ve bu durumun böyle devam etmesi gibi memduhunun mutluluğunun da devam etmesini arzular:

همیشه تا بتوان یافتن ز علم نجوم
مکان سیر کواکب به حکم اسطرلاب⁴⁷³

Nücûm ilminde usturlabın hükmü ile yıldızların hareket yeri sürekli bulunabildiği sürece...

2.8. Dîvân'da Aşık, Maşuk ve Güzellik Unsurları

Ferruhî, şiirlerinde aşk, aşık ve maşukla ilgili mazmunlara da sıklıkla yer verir. Şair, bu konuları işlediği bazı yerlerde soyut olarak aşk kavramını da ele alır. Aşkın mahiyeti ve aşık üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu da betimleyen Ferruhî için aşk hem olması gereken hem de ıstırap veren bir olgudur. O, sevgilinin sahip olduğu

⁴⁷² Ferruhî, *Dîvân*, s. 123.

⁴⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 12.

güzellik unsurlarını ve tüm bunların sevgiliye nasıl bir görünüm verdiğini, bu güzelliklerin aşık nasıl tesir ettiğini de oldukça canlı bir biçimde tasvir eder.

2.8.1. Seven /Aşık

Ferruḥî'nin şiirlerinde aşk bir tür hastalık olarak resmedilirken, aşık olan kimse ise hasta kimse olarak tasavvur edilir. O, Sultan Maḥmûd'u övmek için yazmış olduğu kasidesinin tegazzül kısmında kara, yağmur yüklü bulutların denizin üstünden geldiğini belirttikten sonra bu bulutu, aşık olan kimseye benzetir. Şaire göre aşık olan kimsenin düşüncesi, yağmur yüklü bir bulutun görüntüsü gibi dağınıktır. Şair, memduhunu övdüğü diğer kasidelerinde ise kumrunun / bülbülün dertli ötüşünden söz eder ve kumrunun / bülbülün ötüşünün dertli aşıklara benzediğini belirtir ve aşıklık halinin ıstırap dolu bir hal olduğunu beyan eder. Emîr Muḥammed için yazdığı kasidesinin tegazzül bölümünde ise şair, aşığın her gece gözünden kanlar akıttığını dile getirir. Başka kasidelerinde yine şair, aşık olan kimsenin artık takatsiz olduğunu söyler:

برآمد پیلگون ابری ز روی نیلگون دریا چو رای عاشقان گردان چو طبع بیدلان شیدا⁴⁷⁴

Aşıkların düşüncesi gibi dağınık, dertlilerin tabiatı gibi perişan koyu bir bulut, mavi denizin üzerinden yükseldi.

کنون سپیده دمان فاخته ز شاخ چنار چو عاشقان غمین برکشد خروش و فغان⁴⁷⁵

Şimdi şafak vakitlerinde kumru, çınar dalının üstünde dertli aşıklar gibi feryat ve figan eder.

صلصل چو بیدلان جهان گشته با خروش بلبل چو عاشقان غمین گشته با فغان⁴⁷⁶

Kumru, alemin dertlileri gibi iniltili bir halde, bülbül ise dertli aşıklar gibi figan içerisinde.

ترا گویم ای عاشق هجر دیده که از دیده هر شب همی خون چکانی⁴⁷⁷

Sana sesleniyorum ey sıkıntı çekmiş aşık! Her gece gözlerinden kan akıtıyorsun.

غم عاشقی ناچشیده ولیکن خروشنده چون عاشق از ناتوانی⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 1.

⁴⁷⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 253.

⁴⁷⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 331.

⁴⁷⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 369.

⁴⁷⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 363.

Aşk derdini tatmadığı halde aşıklar gibi çaresizlikten inlemektedir.

Şiirlerinde aşkı hastalık olarak betimleyen Ferruhî, hastalık belirtilerinin aşğın bedenine de yansıdığını söyler. Ona göre aşık olan kimse, sahip olduğu dert ile bitkin olduğu için yüzü solgundur. Şair, çeşitli kasidelerinde aşıkların yüzünün mütemadiyen sarı olduğunu, bedenlerinin takatsiz kaldığını, bellerinin iki büküm olduğunu söyler ve bu hallerin aşıklar için devamlılık arz etmesi gibi memduhlarının mutluluğunun da devamlı olmasını temenni eder:

همیشه تا چو دو رخسار عاشقان باشد به روزگار خزان روی برگهای رزان⁴⁷⁹

Aşıkların iki yanağı, sonbaharda asma yapraklarının yüzüne benzediği sürece...

تا چو باغ از برگریزان چون تن بیدل شود آسمان از ابر تیره چون دل غمگین شود⁴⁸⁰

Bahçe, dökülen yapraklarla aşğın bedeni gibi olduğu sürece. Gökyüzü, kapkara bulut nedeniyle dertlinin yüreği gibi (simsiyah) olduğu sürece...

گر نه عاشق شدهست برگ درخت از چه رخ زردگشت و پشت دو تا⁴⁸¹

Ağaç yaprağı aşık olmamışsa o halde yanağı neden sarardı, beli ne diye iki büküm oldu!

Şair, aşğın hastalığının müsebbibi olarak sevgiliyi gösterir. Ona göre, aşık dertli iken sevgili ise taş kalpli, zulmedendir. Aşık sıkıntı içerisinde iken sevgili, rahatlık içerisinde ve aldırılmaz bir tutumdadır. Bu durum, aşğın ıstırabını arttırmaktadır. Şair, kasidelerden arta kalan beyitlerinden birinde şöyle der:

من بدین بیدلی و دوست بدین سنگدلی من بدین احتملی یار بدین مستحلی⁴⁸²

Ben böyle aşık bir haldeyken sevgili ise böyle taş kalplidir. Ben böyle sabırla beklerken sevgili umursamaz bir haldedir.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinin tegazzül kısmında aşığı, müşteri olarak görür. Şair, attârı ise sevgilinin yanağı olarak tanımlar. O, aşğın sevgilinin yanağının ve yanağına doğru süzülen siyah saçlarının seveni olduğunu dile getirir:

عطار شد آن عارض و آن خط سیه عطر هم عاشق عطر من و هم عاشق عطار⁴⁸³

⁴⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 275.

⁴⁸⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 432.

⁴⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 3.

⁴⁸² Ferruhî, *Dîvân*, s. 443.

⁴⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 88.

O yanak attâr, o siyah saçlar ise misk kokusu oldu. Hem misk kokusunun aşığımı hem de attârın aşığımı.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde aşığın sevgilisine seslenişine değinir. Aşık, sevgilisine ona aşık olduğunun doğru olduğunu ancak bunu toplumun önünde ifşa etmemesi gerektiğini belirtir. Şair, aşık olduğunu ancak kendisine aşık olarak değil de emirin methiyecisi olarak hitap etmesini sevgiliden ister:

عاشقم بر تو و چون دانی که بر تو عاشقم	عاشقم خوانی همی اندر میان خاص و عام
عاشقم آری و لیکن نام من عاشق مکن	مر مرا ای ماه منظر ماح میرست نام ⁴⁸⁴

Aşığım sana ve sen de sana aşık olduğumu bildiğin için tüm halkın arasında bana aşık diye sesleniyorsun.

Aşığım bu doğru! Ancak adımla aşık diye ifşa etme! Ey ay görünümlü! Benim adım emirin methiyecisidir.

Ferruhî, aşık ile maşuk ilişkisini zihin dünyasında tiyatroyu andıran bir sahne oluşturarak da anlatır. Bu sahnede şair, aşık ve maşukun tavla oyunu oynadıklarını, maşukun tavlayı kaybettiğini ve bunun neticesinde ödül olarak aşığa öpücük vermek zorunda olduğunu ima eder. Ancak sahnenin devamında tavla oyununun kaybeden tarafı olan maşuk, öpücüğü vermeye yanaşmaz ve aşığa, kendisine ertesi gün üç öpücük vereceğini sözünü verir. Tüm bu sahnenin sonunda Ferruhî, aşığın ümit eden ruh halinin, peşin elde etme halinden daha iyi olduğunu söyleyerek aşığın ruh haline dair bir tasvir ortaya koyar:

بوسه‌ای از دوست ببردم به نرد	نرد بر افشاند و دو رخ سرخ کرد
سرخ‌ی رخساره آن ماهروی	بر دو رخ من دو گل افکند زرد
گاه بخابید همی پشت دست	گاه بر آورد همی آه سرد
گفتم: جان پدر این خشم چیست	از پی یک بوسه که بردم به نرد
گفت: من از نرد ننالم همی	نرد به یک سو نه و اندر نورد
گفتم: گر خشم تو از نرد نیست	بوسه بده گرد بهانه مگرد
گفت: که فردا دهمت من سه بوس	فرخی! امید به از پیشخورد ⁴⁸⁵

Tavla oyununda sevgiliden bir öpücük kazandım. Tavlayı dağıttı ve iki yanağı kızardı. O ay yüzlünün yanağının kırmızılığı, benim iki yanağıma iki sarı gül attı. Gah elinin arkasını yumuşattı. Gah soğuk bir ah çekti.

⁴⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 236.

⁴⁸⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 436.

Sordum: “Babasının bir tanesi! Tavla oyununda kazandığım bir öpücük sonrasında bu öfke de neyin nesi?”

Dedi ki: “Ben tavladan ötürü ağlamıyorum, tavlayı bir tarafa bırak da işine bak!

Dedim ki: “Eğer senin kızgınlığın tavladan ötürü değilse, bahane peşinde gezme de bûse ver.”

Dedi ki: “Sana yarın üç bûse vereceğim. Ferruhî! Ümit, peşin olandan daha iyidir.”

Ferruhî, aşık ile aşık olma halini de değerlendirir. Şair, aşık kimsenin sabırlı olması gerektiğini söyler. Ona göre aşık kimse, diğer dertli insanlar gibi derde giriftar olmuştur. Çünkü aşık olmak, dertli olmaktır. Dolayısıyla aşık olmayan dertli de olmaz. Tüm bun gerçekliğe rağmen Ferruhî, aşık olunması gerektiğini aşkın hem sevincin hem de belaların kapısını açtığını söyler. Devamla şair, aşkın herkese bela getirip zulmettiğini, bu nedenle aşık olanın sabırlı olması gerektiğini belirttikten sonra aşkın verdiği ıstıraptan ötürü memduhuna imdat çağrısında bulunur:

هیچکس را بلای عشق مباد	عاشقانرا خدای صبر دهداد
هر که اندر بلای عشق افتاد	با همه بیدلان برابر گشت
دل بعشق از چه روی باید داد	هر که را عشق نیست انده نیست
عشق بر من در بلا بگشاد	عشق بر من در نشاط بیست
هیچ عاشق همی نیابد داد	وای عشقا چه آفتی که ز تو
تن ز که باید و دل از پولاد	با بلاهای تو و با غم تو
هم بخواجه برم زدست تو داد ⁴⁸⁶	دل من بستدی چه دانم کرد

Allah aşıklara sabır versin, hiç kimse aşk derdine düşmesin.

Bütün dertlilerle yoldaş oldu, aşk derdine düşen herkes.

Aşkı olmayanın derdi de olmaz. O halde gönlü neden aşka vermeli!

Aşk bana sevincin kapılarını kapadı. Aşk bana belanın kapılarını açtı.

Ey aşk! Nasıl bir belasın ki, hiçbir aşık senden merhamet görmez.

Senden gelen belalara ve üzüntüye dayanabilmek için dağ gibi bir beden çelik gibi bir yürek gerekir.

Benim gönlümü çaldın ne yapabilirim. Senin elinden çektiğim (cefa) için hâceye feryat ediyorum.

Ferruhî, aşağıdaki beyitte de yukarıdaki beyitlerde olduğu gibi aşık olan kimsenin belaya duçar olduğunu beyan eder. Aşık olma halinden ötürü pişmanlık yaşandığını

⁴⁸⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 43-44.

hatta hastalandığını belirten şair, buna rağmen aşğın aşık olmaktan vazgeçmediğini söyler. Şair, ilginç bir benzetme ile gönlün itaatkar bir tabiatının olduğunu, aşkın ise bir padişah olarak gönle hükümrân olmaya muktedir olduğunu söyleyerek aşık olma halinin zorunlu olduğunu belirtir. Aşık olmayı tuzağa düşmeye de benzeten şair, bu tuzağa düşenlerin acınacak halde olduklarını, tuzaktan kurtulanların bahtiyar olacağını belirttikten sonra aşktan daha zor olan şeyin ise memduhunun öfkesi olduğunu dile getirir:

من ندانم که عاشقی چه بلاست	هر بلایی که هست عاشق راست
زرد و خمیده گشتم از غم عشق	دو رخ لعفام و قامت راست
کاشکی دل نبودیم که مرا	اینهمه درد و سختی از دل خاست
دل بود جای عشق و چون دل شد	عشق را نیز جایگاه کجاست
دل من چون رعیتست مطیع	عشق چون پادشاه کامرواست
برد و برد هر چه بیند و دید	کند و کرد هر چه خواهد و خواست
وای آن کو به دام عشق آویخت	خنک آن کو ز دام عشق رهاست
عشق بر من در عنا بگشاد	عشق سر تا به سر عذاب و عناست
در جهان سخت تر ز آتش عشق	خشم فرزندان سیدالوزراست ⁴⁸⁷

Ben aşıklığın nasıl bir bela olduğunu bilmiyorum, her ne bela var ise aşık içindir.

Aşkın ıstırapı nedeniyle iki al yanağım soldu ve dimdik olan belim büküldü.

Keşke gönül vermeseydim de bu kadar derdim ve sıkıntım olmasaydı.

Aşkın yeri gönüldür ve eğer gönül giderse aşkın yeri neresi olur.

Benim gönlüm itaatkar bir halk gibidir, aşk ise emrine uyulan padişah gibidir.

Götürdü ve götürür görüp göreceği her şeyi, yaptı ve yapar istediği ve isteyeceği her şeyi.

Yazık aşk tuzağına düşen kimseye, aşk tuzağından kurtulan o kimseye ne mutlu!

Aşk bana sıkıntının kapısını açtı, aşk zaten baştanbaşa azap ve sıkıntıdır.

Dünyada aşk ateşinden daha zor olanı ise vezirlerin efendisinin öfkesidir.

Ferruhî, aşğın sevgilisi ile buluşma anına da dîvânında yer verir. Bu buluşma anında o, sevgilinin fiziksel özelliklerini tabiat unsurlarından istifade ederek tasvir eder. Şair, sevgilinin selvi gibi boyuyla cilve yaparak aşığa yaklaştığını ancak selvi boyuna rağmen taşıdığı onca gül ile adeta gül ağacını andırdığını ifade eder. Yine o, aşığı dertli bülbüle benzetirken sevgiliyi ise baharda bahçeye gelen ceylana benzettir. Ona göre

⁴⁸⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 25.

sevgili dertleri ve ıstırapları dindiren, öpülmeyi seven kimsedir. Sevgilinin daha birçok güzelliğe sahip olduğunu belirten şair, aşk için gazel yazma zamanının eriştiğini dile getirir:

ای دل ناشکیب مژده بیار	کامد آن شمسۀ بتان تبار
آمد آن سرو جلوه کرده به ناز	آمد آن گلبن خمیده ز بار
آمد آن بلبل چمیده به باغ	آمد آن آهوی چریده بهار
آمد آن غمگسار جان و روان	آمد آن آشنای بوس و کنار
آمد آن ماه با هزار ادب	آمد آن روی با هزار نگار
آمد آن مشکبوی مشکین مو	آمد آن خوبروی ماه عذار
گر نژند از فراق بودی تو	خوشتن را کنون نژند مدار
زین بهنگامتر نباشد وقت	زین دلارامتر نباشد یار
عشق را باز تازه باید کرد	عاشقی را بساز دیگر بار
اندر این عشق نو غزلها گوی	پس به گوش خدایگان بگذار ⁴⁸⁸

Ey sabırsız gönül müjde getir çünkü Tâtâr güzellerinin güneşi geldi.

Naz ile cilve yapan o selvi boylu geldi. Çiçekleriyle iki büklüm olan o gül ağacı geldi.

O dertli bülbül, bahçeye geldi. Baharda otlayan o ceylan geldi.

Can ve bedendeki acıyı dindiren geldi. Kucağa ve bûseye alışık olan geldi.

Binlerce (sonsuz) saygı ile o ay geliverdi. Binlerce süs ile (güzel süslenerek) o çehre geliverdi.

O misk saçlı, misk kokulu geliverdi. O ay yanaklı, hoş yüzlü geliverdi.

Şayet ayrılık nedeniyle hüznü oldun ise, artık kendini üzme gerek yok.

Bundan daha uygun bir vakit olmaz. Bundan daha fazla huzur veremez sevgili.

Aşkı yeniden tazelemeli, aşıklığı bir kez daha düzene koy.

Bu yeni aşk için gazeller söyle, sonra da büyük kimselerin kulağına ulaştır!

Ferruhî, Sultan Mes'ûd için yazdığı kasidesinin tegazzül kısmında, gençlik ile aşık olma hali arasında bir ilişki kurar. Şaire göre gençlik çağı, aşık olmak için en iyi zamandır. Genç olup da aşık olmayıp vaktini eğlence ile geçirmeyenler gençliklerini heba etmişlerdir. Verdiği tüm bu öğütlerden sonra şair, kendisinin bir methiye şairi olarak mutluluğun sırrını verdiğini dile getirir:

خوشا عاشقی خاصه وقت جوانی	خوشا با پرچهرگان زندگانی
خوشا با رفیقان یکدل نشستن	به هم نوش کردن می ارغوانی

⁴⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 122.

که هنگام پیری بود ناتوانی	به قوت جوانی بکن عیش زیر
چه باشد، ندانی، به جز جان گرانی	جوانی و از عشق پرهیز کردن
دریغست ازو روزگار جوانی	جوانی که پیوسته عاشق نباشد
بباید گشادن در شادمانی	در شادمانی بود عشق خوبان
که مدحتگر پادشاه جهانی ⁴⁸⁹	در شادمانی گشادهست بر تو

Özellikle gençlik çağında aşık olmak ne de güzeldir. Bir peri yüzlü ile yaşamak ne hoştur.

Samimi dostlarla oturmak ve onlarla beraber erguvan renkli şarap içmek ne güzeldir.

Gençlik vaktini eğlence ile geçir. Çünkü yaşlandığında buna gücün yetmeyebilir.

Gençliği yaşamaktan ve aşktan uzak durmak. Ne olur, bilmezsin, ağır bir beden yükünden başka.

Sürekli aşık olmayan bir gencin gençlik çağına yazıktır.

Güzellerle aşk, mutluluğun kapısı sayılır. Mutluluğun kapısını açmak gerekir.

Cihan padişahının methiyecisi, senin için mutluluğun kapısını aralamıştır.

Ferruhî, aşığın diliyle sevgilinin fiziksel niteliklerine dair çeşitli benzetmelerde bulunur. O, sevgilinin zülfünü “dal” harfine benzetirken saçının kıvrımlarını ise “cim” harfine benzetir. Ebcet ilminden de istifade eden şair, ebcet harfleri arasında en fazla “mim” ve “elif” harflerini sevdiğini söyler. Çünkü ona göre “elif” harfi sevgilinin endamını simgelerken “mim” harfi ise sevgilinin küçük ağzını simgeler:

نیک مانند شکن جعد پریش تو به جیم	نیک مانندخم زلفین سیاه تو به دال
که ببالا ودهان تو «الف» ماندو «میم	از همه اجد بر «میم» و «الف» شیفته ام
نزد تو عشق همانا که گناهیست عظیم	عشق بازیم همی باتو و دلتنگ شوی
عشق بازیدن با خوبان رسمیست قدیم	چه شوی تنگدل ار بر تو همی بازم عشق
خنک آن کو را از عشق نه ترست و نه بیم ⁴⁹⁰	عشق رسمیست ولیکن همه اندوه دلست

Senin siyah zülfünün eğriliği dal harfine çok benzer. Senin peri saçının kıvrımı cim harfine çok benzer.

Tüm ebcet harfleri arasında elif ve mim harflerine vurgunum. Çünkü senin endamın elif harfine benzerken, ağzın mim harfine benzer.

Seninle aşk yapıyoruz ancak sen bunalıyorsun çünkü sana göre aşk; büyük bir gūnahtır.

⁴⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 392.

⁴⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 246-247.

Eğer sana aşkı gösteriyorsam neden böyle bunalıyorsun. Güzellerle aşk yaşamak eski bir adettir.

Aşk bir adet olsa da gönlün de ıstıradır, aşkın kendisi için korku ya da endişe olmadığı o kimseye ne mutlu!

Ferruhî, aşkın kişinin peşini hiçbir zaman bırakmadığını, nereye giderse gitsin kişiyi takip ettiğini söyler. Dolayısıyla ondan kaçışın mümkün olmadığını, sonunda ona yakalanılacağını belirterek aşkın kaçınılamayacak bir hal olduğunu ifade eder. Aşka müptela olan kişinin zamanla bu acıya alışkın hale geleceğini belirten şair, aşkın insanı dayanıklı kıldığını dile getirir:

هر روز مرا عشق نگاری به سر آید	در باز کند ناگه و گستاخ در آید
ور در به دو سه قفل گر انسنگ ببندم	ره جوید و چون مورچه از خاک بر آید
ور شب کنم از خانه به جای دگر آیم	او شب کند از خانه به جای دگر آید
جو رم ز دل خویشست از عشق چه نالم	عشق ارچه درازست هم آخر به سر آید
دل عاشق آنست که بی عشق نباشد	ای وای دلی کو ز پی عشق بر آید
گر عاشق عشقت و غم عشق مر او راست	آخر نه غم عشق مر او را به سر آید
دل چون سپری گردد اندوه ندارم	گر کوه احد برفتد و بر جگر آید ⁴⁹¹

Benim başıma her gün yeni bir sevgilinin aşkı gelir. Ansızın kapıyı açar ve küstahça içeri girer.

Kapımı iki iç defa çok sağlam kilitlesem dahi bir yolunu bulur ve karınca gibi toprağın altından çıkıverir.

Geceyi geçirip evden başka bir yere gitsem, o da geceyi evde geçirip başka bir yere geliverir.

Cefam kendi gönlümdendir niçin aşktan feryat edeyim. Aşk, uzak olsa da sonunda başa gelir.

Aşığın gönlü aşksız olamaz. Yazıklar olsun aşkın peşine düşüveren o gönle!

Eğer aşka aşık ve aşkın üzüntüsü onun ise tasaya yer yok! Sonunda aşk ıstıradı onu buluverir.

Gönlü bir kalkan gibi olur. Ciğerinin üstüne Uğud Dağı düşse de kaygı duymam.

Ferruhî, aşık kimseler için bazı hallerin tabîî görülmesi gerektiğini, onların ayıplanmaması gerektiğini de söyler. Ona göre bir aşık, başka pek çok nimetten mahrum olabilse de bahar vaktinde şarapsız kalması düşünülemez:

⁴⁹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 39.

حلال گردد بر عاشقان به وقت بهار	اگر چه باده حرامست ظن برم که مگر
بیا و نعمت او را ز ما دریغ مدار	خدای، نعمت، ما را ز بهر خوردن داد
همین بسست و گر چند نعمتش بسیار ⁴⁹²	چه نعمتست به از باده بادمخواران را

Her ne kadar şarap haram olsa da sanırım bahar vaktinde aşıklara helal olur.

Allah nimeti bize içmemiz için verdi. Gel de onun nimetini bizden esirgeme.

Şarap içicileri için şaraptan daha güzel ne olabilir. Her ne kadar başka pek çok nimeti olsa da bu (şarap) kafidir.

2.8.2. Genel Olarak Maşuk

Ferruhî, şiirlerinde aşğın özelliklerinden bahsettiğinden daha çok maşukun özelliklerinden söz eder. Yukarıdaki örneklerde de gördüğümüz gibi aşık, dert, ıstırap içerisindedir. Tüm bu derdin müsebbibi ise sevgilidir. Sevgili, istese de istemese de aşık için cezbedicidir. Bu cazibenin sebebi ise sevgilinin sahip olduğu güzellikler ve maşuka yönelik tavırlarıdır. Ferruhî, yazmış olduğu kasidelerinin tegazzüllerinde ve diğer tür şiirlerinde sevgilinin tavırlarına, güzelliklerine ve bunların aşık üzerinde oluşturduğu büyüleyici etkiye dair ayrıntılı tasvirler ortaya koyar.

Ferruhî, sevgiliyi aşğın gözüyle de değerlendirir. Ona göre sevgili, sevenin kıymetini bilmemiş, ona ıstırap ve cefadan başka bir şey vermemiştir. Tüm bu özelliklerinden ötürü sevgili, hiçbir iyiliğin hakkını bilmeyen nankör, kıymet bilmez ve tuzak kuran bir karakterdir:

رفتی و ساختی ز جفا هر چه ساختی	ای ترک حق نعمت عاشق شناختی
گرد هوای خویش گرفتی و تاختی	کردار من به پای سپردی و کوفتی
بر من ز حيله هر چه توان باخت باختی	با تو به دل چنانکه توان ساخت ساختم
از بندگان خویش مرا کم نواختی	نتوانی ای نگارین گفتن مرا که تو
«ای حقشناس! رو که نکو حق شناختی» ⁴⁹³	گویا حدیث ما و تو گفت، ای بت، آنکه گفت

Ey güzel! Aşğın nimetinin hakkını verdin. Çekip gittin ve cefaya dair ne varsa yaptın. Benim iyiliklerimi ayakların altına alıp çiğnedin. Kendi hevesine uydun da kaçıp gittin. Bütün gücümle sana kalbimde yer yaptım (ancak) sen kurabildiğin tüm tuzakları bana kurdun.

Senin bana söyleyecek bir şeyin yok ey sevgili! Çünkü sen, bana kölelerinden daha az değer verdin.

⁴⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 136.

⁴⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 442.

Sanki bizim ve senin hikayeni anlattı şunu buyuran: “Ey kadir kıymet bilen! Git çünkü hakkı iyi tanıdın.”

Ferruhî, bir güzellik nişanesi sayılan olan sevgilinin zülfünün düz olmadığını belirttiikten sonra onun sözünün de zülfü gibi eğri olduğunu belirterek sevgilinin sözüne de itibar edilemeyeceğini, onun sevene verdiği sözlerin güvenilirliğinin olmadığını belirtir. Şair, güvenilmezliğinin yanında sevgilinin gülüşünün dahi sevene acı verdiğini söyler:

ای وعده تو چون سر زلفین تو نه راست آن وعده های خوش که همی کرده ای کجاست⁴⁹⁴

Ey senin sözünün senin zülfün gibi doğru olmadığı (kimse)! O verdiğin hoş sözlerin nerede.

مرا ببیند معشوق من بخندد خوش چو او بخندد بر من فتد خروش و فغان⁴⁹⁵

Sevgilim beni görünce bir güzel güler. O güldüğü zaman benim payıma feryat, figan düşer.

Ferruhî, güzelliğe dair oluşmuş tasavvurları da şiirlerinde ortaya serer. O, sevgililerin yanağının kırmızı olması gibi memduhunun da sürekli mutlu yaşamasını diler ki, onun bu sözlerinden sevgilinin yanağının kırmızı olmasının kabul gören, değişmeyen bir tasavvur olduğunu anlamaktayız. Şaire göre sevgili, al yüzlüyken onun hasretini çeken aşığın yüzü ise sararmıştır:

تا سرخ بود چون رخ معشوقان نارنج تا زرد بود چون رخ مهجوران آبی⁴⁹⁶

Sevgililerin yanağı narenciye gibi kıpkırmızı oldukça, (sevdiğinden) ayrı düşmüşlerin yüzü ayva gibi sapsarı oldukça.

Şair, sevgilinin yüzündeki güzellikleri tek tek değerlendirmek yerine toplu bir değerlendirmeye de gider. Ona göre bahçede bulunan tüm güzellikler sevgilinin yüzünde toplanmıştır. Böylece sevgili dış görünüş bakımından her yönüyle güzel olan bir bahçeyi andırır:

بخندد همی باغ چون روی دلبر ببوید همی خاک چون مشک اذفر⁴⁹⁷

Bahçe sürekli sevgilinin yüzü gibi güler, toprak ise sürekli keskin misk gibi kokar.

⁴⁹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 23.

⁴⁹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 314.

⁴⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 455.

⁴⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 82.

Ferruhî, bir rubaisinde maşuku aşığın gözüyle değerlendirir. İnsanların sevgiliyi sevene karşı kötülerdiklerini söyleyen şair, bu durumun aşık nezdinde hiçbir anlam ifade etmediğini çünkü aşığın gözünde sevgilinin hep güzel olduğunu, aşığın maşukun ayıbını hiçbir zaman görmediğini dile getirir:

گویند که معشوق تو زشتست و سیاه
گر زشت و سیاهست مرا نیست گناه
من عاشقم و دلم بر او گشته تباه
عاشق نبود ز عیب معشوق آگاه⁴⁹⁸

“Senin aşığın çirkin ve kara” diye laf ediyorlar. Kara ve çirkinse de (bunda) benim günahım yok.

Ben aşığım ve gönlüm ona vurulmuş, seven, sevgilinin ayıbını fark edemez.

Ferruhî, “aşkın anlamı hakkında” başlıklı kasidesinde aşkın mahiyetine, aşık ve maşukun ilişkisine ve birbirlerinden ne istediklerine dair fikirler ortaya koyar. Bu kasidesinde istifhâm sanatını kullanan şair, aşkın tanımına dair soruya cevaben aşkın tanımının yapılmasının imkansız olduğunu ifade eder. Şair, aşığın maşukuna karşı nasıl bir hissiyat taşıması, ona karşı nasıl bir sorumluluk bilincine sahip olması gerektiğine dair şunları dile getirir:

میان عاشق و معشوق بنگر	مرا، دی عاشقی گفت ای سخنور
وزین دو کز تو پرسیدم بمگذر	نگه کن تا چه باید هر دوانرا
چه خواهد عاشق از معشوق دلبر؟	چه خواهد دلبر از دلجوی بیدل؟
مقدر باشد آن یا نامقدر؟	چه دانی دوستی را حدو غایت؟
بجای عاشقی معشوق پرور	چه باشد علت کردار معشوق؟
اگر دانی سخنهاگو ازین در	مرا زینگونه فکرتهاست بسیار
نکو پرسیدی و زیبا و درخور	مر او را گفتم: ای پرسنده! احسنت
جوابی جزم خواهی و مفسر	بپرسیدی ز حد و غایت عشق
مرا از جمله جهال مشمر	می آن گویم که دانم، و ر ندانم
سوالی مشکل آوردی و منکر	که داند عشق را هرگز نهایت
که کس کردنش نتواند مقرر	بر من عشق را غایت بجاییست
حدیث حاسد معشوق باور	چنان باید که نکند هیچ عاشق
چو کهنتر باشد اندر پیش مهتر	بوقت خلوت اندر پیش معشوق
وگر چه عالمش باشد مسخر	مسخر گشته معشوق باشد
پرستند سایه سرو و صنوبر	ز بهر دوستی بالای معشوق

⁴⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 447.

Dün aşığın biri, bana dedi ki, “Ey söz ustası! Aşık ve maşukun arasına bakıver.”
Her ikisi için neyin gerekli olduğuna bir bak da sana sorduğum bu iki şeyi kulak arkası etme!

Sevgili gönlünün peşinde olan aşıktan ne ister? Aşık, gönül çelen sevgiliden ne ister?
Sevginin sınırsızlığına dair ne bilirsin? (Sevgi), kader mi yoksa değil midir?
Sevgilinin davranışının sebebi nedir? Aşık olma yerine, aşık olunmayı sever!
Böyle kafama takılan birçok düşünce var. Şayet biliyorsan bu konudaki fikirlerini söyle.

Ona dedim ki: “Ey soru soran! Tebrikler sana, iyi, güzel ve yerinde sordun.”
Aşkın amacı ve sınırı hakkında soru sordun, açıklayıcı ve kesin bir cevap istiyorsun.
Bilsem de bilmesem de ben şunu derim ancak beni cahiller topluluğundan sayma.
Aşkın sınırlarını kim nasıl bilebilir, zor ve kabul edilemez bir soru sordun.
Benim için aşkın sınırsızlığı doğru olandır, kimse onu sınırlandıramaz.
Hiçbir aşık, sevgilisini kıskananın anlattıklarına inanmamalı.
Yalnızlık zamanında sevgilinin huzurunda yüce birisinin yanındaki aciz kimse gibi (olmalı).
Ona bütün bir alem hizmetkar olsa bile (aşık), sevgilisinin hizmetkârı gibi olmalı.
Sevgilinin yüce sevgisi için selvinin ve sanûberin gölgesine tapar.
Sevgilinin saçının renginden ve kokusundan ötürü bir an dahi zülüfsüz kalamaz.

Ferruhî, sevgiliye tüm güzellerin güneşi olarak hitap ederek ondan öpücük ister. Bu hitap ve istek karşısında sevgili, kendisini huri olarak tanıtır ve hurilerin bu dünyada öpücük veremeyeceğini söyler. Bu durum karşısında aşık, sevgiliye bir öpücük için öteki dünyayı istememesini söylese de sevgili, cennetin bedelinin olduğunu ve bu bedel olmaksızın cennetin elde edilemeyeceğini, kendisini öpmesinin ancak cennette mümkün olacağını dile getirir:

گفتم: مرا سه بوسه ده ای شمسۀ بتان
 گفتا: ز حور بوسه نیایی درین جهان
 گفتم: ز بهر بوسه جهانی دگر مخواه
 گفتا: بهشت را نتوان یافت رایگان⁵⁰⁰

Dedim: “Bana üç öpücük ver ey güzellerin güneşi!” Dedi ki: “Bu dünyada hurilerden öpücük alamazsın!”

⁴⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 59-60.

⁵⁰⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 271.

Dedim ki: “Öpücük için öteki dünyayı isteme!” Dedi ki: “Cennet bedavadan kazanılamaz.”

Ferruhî, sevgilinin zülûflerinden söz eder ve zülûflerin lülelerinin yaydığı misk kokusunun aşığı dertli bir hale koyduğunu, bu derdin ağırlığı nedeniyle sevenin belinin büküldüğünü söyler. Yüzünün aşk derdinden ötürü sarardığını da belirten şair, yanaklarını sarı renkli çiçeklere, döktüğü kanlı gözyaşını ise Erguvan’a benzeter:

پشت من بشکست همچون پر شکن زلفین یار اشک من بیجاده گون و چشم من بیجاده بار
هر زمان چشمم فشاند بر گل زرد ارغوان هر زمان زلفش کندبر نسترن عنبر نثار⁵⁰¹

Sevgilinin lüle lüle zülûfleri gibi benim de belim büküldü. Gözyaşım sınırsız, gözlerim yaşlarla dolu.

Gözlerim her zaman sarı renkli çiçeklere daima erguvan (kan) döker. Onun zülfü nesrinin üzerine sürekli misk saçır.

Ferruhî, yazdığı kıtasında sevgilinin sevene karşı nazlanmakla kalmayıp ona karşı öğretici bir üslûba sahip olduğunu ortaya koyar. O, sevenin sevdiğinden iki öpücük istediğini ancak bunun karşılığında sevgilinin bir öpücükten fazlasını veremeyeceğini söylediğini belirtir. Sevgili, sevene vereceği ikinci öpücüğün ikinci bir yaşam gibi olduğunu, ikinci bir yaşamın ise hiç kimseye verilmediğini söyler:

خواستم از لعل او دو بوسه و گفتم تربیتی کن به آب لطف خسی را
گفت یکی بس بود و گر دو ستانی فتنه شود، آزموده ایم بسی را
عمر دوباره هست بوسه من و هرگز عمر دوباره نداده اند کسی را⁵⁰²

Onun dudaklarından iki öpücük istedim ve ağız suyu ile bu edepsizi terbiye et dedim. Dedi ki: “Bir tane yeter ancak iki tane alırsan fitne çıkar. Bunu çok defa tecrübe etmişiz.”

“Benim öpücüğüm ikinci bir yaşamdır ve ikinci yaşam hiçbir zaman hiç kimseye verilmemiştir.”

2.8.3. Sevgilide Güzellik Unsurları

Ferruhî, sevgiliden söz ettiği tüm kasidelerinde onun güzelliğini ayrıntılı bir biçimde resmetmeyi ihmal etmemiştir. Bu güzellikler, aşığı maşuka tutkun hale getiren güzelliklerdir. Dolayısıyla maşuktaki güzellik unsurları ile aşığın duyguları arasında

⁵⁰¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 169.

⁵⁰² Ferruhî, *Dîvân*, s. 433.

her zaman bir ilişki söz konusudur. Ferruhî de dîvânında güzellik unsurları ile aşkın duyguları arasındaki etkileşimi gözler önüne serer.

2.8.3.1. Zülûf / Saç

Ferruhî, dîvânında güzelliğin bir unsuru olan zülûften sıklıkla söz etmiştir. O, gümüş tenli olarak nitelediği Karluk ve Hotenli sevgilinin zülûfleriyle nesrin çiçeğinin üzerine menekşeler saçtığını dile getirir. Şair, Selvi'nin etrafında yeşeren çimenler gibi, sevgilisini izlemek isteyenlerin çadırın çevresinde toplandığını belirttikten sonra sevgilinin zülfünün dipten uca kadar düğüm düğüm olduğunu, saçının bükümünün de kıvrım kıvrım olduğunu dile getirerek güzellik tasavvurunu gözler önüne serer:

مه خلیخ و آفتاب ختن	نگار من آن لعبت سیمتن
بنفشه پریشیده بر نسترن	برون آمد از خیمه و از دو زلف
چو سروی چمان بر کنار چمن	تماشاکنان گرد خیمه بگشت
ز بن تا به سر جعد او پر شکن ⁵⁰³	ز سر تا به بن زلف او پر گره

*Benim sevgilim gümüş tenli o güzel, Karluk güzeli ve Hoten güneşi,
Çadırdan dışarı çıktı ve iki zülfünden yaban gülünün üstüne menekşe saçtı.
Seyre dalanlar, nazlanan selvinin yanına toplanan çimenler gibi çadırın çevresine toplandı.
Onun zülfü başından dibine kadar düğüm düğüm, saçının bükümleri ise dipten uca kadar kıvrım kıvrımdır.*

Ferruhî için zülûfteki kıvrımlar ve düğümler güzellik nişaneleridir. Şair, güzele sorduğu soruda onun saçında zülûf ve kıvrımlardan hangisinin daha çok olduğunu sorar. Şair, bununla da kalmaz, zülûflerinin neye benzediği sorusunu sorar:

گفتا: یکی همه گرهست و یکی شکن	گفتم: در آن دو زلف شکن بیش یا گره؟
گفتا: یکی پرند سیاه و یکی پرن	گفتم: چه چیز باشد زلفت در آن رخت؟
گفتا: یکی به تنگ عبیر و یکی به من ⁵⁰⁴	گفتم: دو زلف تو چه فشانند بر دو رخ؟

*Dedim ki: “O iki zülfünde kıvrım mı daha çok yoksa düğüm mü? Dedi ki: “Birinin tamamı düğümdür, diğeri ise kıvrımdır.”
Dedim ki: “O yanağındaki zülfün nasıl bir şeydir? Dedi ki: “Biri siyah ipek, diğeri ise Süreyya yıldızıdır.”*

⁵⁰³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 308.

⁵⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 310.

Dedim ki: “Senin iki zülfün iki yanağına ne saçar?” Dedi ki: “Biri misk şişesine, biri de bana misk (saçar).”

Sevgilinin çene çukuru ve zülfü arasında bir irtibat kuran şair, çene çukurunu su kuyusuna, zülfü ise aya benzetir. Ferruhî, sevgilinin zülfünün çene çukuru üzerindeki duruşunu ve bu durumda oluşan tabloyu şöyle tasvir eder:

زلف مشکین تو زان عارض تابنده چو ماه به سر چاه زرخدان تو آید گاه⁵⁰⁵

Senin parlak yanağındaki misk kokulu zülfün, ay gibi zaman zaman çene çukurunun üstüne geliverir.

Şair, zülfü sahip olduğu nitelikler açısından da ele alır. Ona göre zülfün özelliklerinden biri, siyah oluşu diğeri ise güzel kokmasıdır. Yine bu özelliklerinin yanında güzelin boyunun uzun, duruşunun dik oluşu da onun temel vasıflarındandır. Ayrıca o, sevgilinin zülfünü görüntü itibarıyla kıvrım kıvrım oluşu bakımından çevgâna benzetir:

مشک با زلف سیاهش نه سیاهست و نه خوش سرو با قد بلندش نه بلندست و نه راست⁵⁰⁶

Misk kokusu onun siyah zülfünün yanında ne siyah ne de hoştur. Selvi, onun uzun boyunun yanında uzun da değildir doğru da.

ز بس پیچ و چین تاب و خم زلف دلبر گهی همچو چوگان شود، گاه چنبر⁵⁰⁷

Sevgilinin zülfünün eğriliği, kıvrımı ve bükümünü, bazen çevgân, bazen de çenber gibi olur.

Şair, misk kokusunun Tibet’ten geldiği bilgisinden hareketle güzelin zülfünden gelen kokusuyla evi adeta Tibet gibi güzel kokan bir mekan haline getirdiğini, yine Ferhâr’ın güzel yüzlülerle bilinen bir şehir olmasından yola çıkarak güzelin yüzü ile çadırı Ferhâr gibi yaptığını ifade eder:

گاه کند خانه را به زلف چو تبت گاه کند خیمه را به روی چو فرخار⁵⁰⁸

Evi zülfüyle bazen Tibet gibi yapar. Bazen de yüzü ile çadırı Ferhâr gibi yapar.

Ferruhî, Ceylanın gözü ve boynuzu ile sevgilinin gözü ve zülfü arasında da benzetme yapar. Şair, Sultan Maḥmûd oğlu Muḥammed’in av eğlencesini konu aldığı

⁵⁰⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 347.

⁵⁰⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 26.

⁵⁰⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 146.

⁵⁰⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 93.

kasidesinde onun avladığı ceylanların gözlerinin ve boynuzlarının ovada oluşturduğu sahneyi canlı bir biçimde tasvir ederek bu sahnenin kendisine sevgilisinin güzelliğini hatırlattığını dile getirir:

چو پشته پشته شداز کشته پیش روی امیر فراخ دشتی چون روی آینه هموار
ز چشم آهو چون چشم دوست شد همه دشت ز شاخ آهو چون زلف تابداده یار
مرا ز چشم و سیه زلف یار یاد آمد فرو نشستم و بگریستم بزاری زار⁵⁰⁹

Aynanın yüzeyi gibi düz olan geniş ovada avlananlar ile emirin önü yığın yığın oldu. Ceylanların gözüyle çölün tümü sevgilinin gözü gibi oldu. Ceylanların boynuzu ile (ova), sevgilinin parlayan zülfü gibi oldu. Sevgilinin gözü ve siyah zülfü yadıma düştü. Oturdum ve hıçkırarak ağladım.

Şair, yaşadığı dönemin değişmez güzellik tasavvuru olarak da sevgilinin siyah zülfünden söz eder. Ferruhî, şairlerin gazel söylemeye başladıklarında siyah zülüften söz etmeyi süreklilik haline getirmeleri gibi memduhunun mutluluğunun da sürekli olmasını diler:

تا غزلخوان را بیايد وقت خواندن در غزل نعت از زلف سیاه و وصف از چشم کحیل⁵¹⁰

Gazel söyleyenler, gazel okumaya başladıklarında siyah zülüften söz edip sürmeli gözlerden söz etmeleri gerektiği sürece...

Ferruhî, memduhunun sarayının Mânî'nin evi gibi olduğunu, o sarayda bulunan güzellerin zülûflerinin kokusuyla eğlence meclislerinin attâr dükkanı gibi bir hal aldığını dile getirir:

از روی نکو کاخ تو چون خانه مانى وز زلف بتان بزم تو چون کلبه عطار⁵¹¹

Senin sarayın, güzellerin yüzleri ile Mânî'nin evi gibi, senin eğlence meclisin ise güzellerin zülfüyle attâr dükkanı gibidir.

Ferruhî, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinin son beyitlerinde ona hitaben onun ağuşunun sevgilinin ağuşundan daha hoş olduğunu, onun iki elinin kokusunun güzellerin misk saçan zülfünden daha hoş kokulu olduğunu dile getirir:

کنار تو از روی معشوق خوش دوست تو از زلف بت مشکبار⁵¹²

⁵⁰⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 103.

⁵¹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 222.

⁵¹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 120.

⁵¹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 153.

Senin aguşun sevgilinin yüzünden daha sevimlidir. İki elin ise sevgilinin misk kokulu zülfünden daha hoş kokuludur.

Ferruhî, sevgilinin zülfü ile eğlence meclisinin güzel koktuğunu, başka bir şiirinde ise sevgilinin zülfünün halis miskten oluştuğunu belirtir:

خوبروییانی به خوبی داستان	باده اندر دست و خوبان پیش روی
هر یکی با چهره ای چون ارغوان	هر یکی با قامتی چون زاد سرو
زلفشان در پیش او عنبر فشان ⁵¹³	جعدشان در مجلس او مشکبار

Elde şarap, karşıda güzeller; güzellikte efsâne olan güzeller!

Her biri boyu ile uzun bir Selvi gibi. Her biri çehresiyle Erguvan (renginde) gibidir.

Onların lûleleri onun meclisinde misk saçan, zülüfleri ise onun huzurunda Amber saçandır.

زلف تو از مشک ناب چنبر چنبر	روی تو از لاله برگ خرمن خرمن ⁵¹⁴

Senin zülfün halis misk ile lûle lûledir. Senin yüzünse lale yapraklarıyla doludur.

Ferruhî, zülfün kıvrımlarını gizlenecek güzel bir yer olarak da tanımlar. O, memduhu Emîr Yûsuf için yazdığı kasidesinin matlaında, cennetten kaçarak zülfün kıvrımlarına saklanan bir kimseye hitap eder:

ای نیمشب گریخته ز رضوان	وندر شکنج زلف شده پنهان ⁵¹⁵

Ey gecenin bir yarısı cennetten firar edip zülfün kıvrımları arasında gizlenmiş olan!

Ferruhî, güzellik unsurlarından çeneyi çevgân topuna, zülfü ise çevgân'a benzettir. Bilindiği gibi çevgânın oynandığı sopanın uç kısmı kıvrım şeklindedir. Çevgân topu ise yuvarlaktır. Şair, çevgân sopası ile çevgân topuna vurulduğu andaki görüntüyü, sevgilinin zülfünün, onun çenesine indiği zaman oluşan görüntüye benzetmektedir:

همیشه تا چو زرخدان و زلف دوست بود	ز روی گردی گوی و ز چفتگی چوگان
سپید عارض معشوق زیر زلف بود	چو پشت پهنه سیمین زدوده و رخشان ⁵¹⁶

Çevgân topunun yuvarlaklığı ve çevgânın eğriliği, sevgilinin çenesi ve zülfü gibi olduğu sürece,

⁵¹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 262.

⁵¹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 269.

⁵¹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 281.

⁵¹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 299.

Zülfün altında bulunan sevgilinin beyaz yanağı, gümüş yüzü gibi parlak ve güzel olduğu sürece...

Şair, güzelin ten rengini çoğunlukla gümüş rengi yani beyaz olarak belirler ve onu selvi olarak nitelendirir. Aşağıdaki beyitte o, gümüş tenli selvisinin siyah zülüflü olduğunu, zülfünün parlak, kıvrımlı olduğunu söyler. Yine şair, başka bir beyitte ise sevgilinin, zülfü ile kalbi ile oynadığını belirterek zülfü çevgân sopasına, kalbini ise çevgân topuna benzetir:

سپه زلف آن سرو سیمین من همه تاب و پیچست و بند و شکن⁵¹⁷

Gümüş tenli o benim selvimin siyah zülfü daima parlak, kıvrım kıvrım, düğümlü ve lüle lüledir.

به زلف با دل من چند گاه بازی کرد دلم بخست و جراحت گرفت و ماند نشان⁵¹⁸

Zülfü ile benim kalbimle kaç defa oyun oynadı. Gönlüm acıdı, yaralandı, (artık gönlüm) okun hedef tahtasına benziyor.

Ferruḥî, güzellerin genel kabul görmüş özelliklerinden de yola çıkarak memduhlarını över. O, güzellerin zülfünde kıvrım, kıvrımlarda ise lüleler olduğu müddetçe, memduhunun mutlu yaşamasını temenni eder:

تا بود در دو زلف خوبان پیچ واندر آن پیچ صد هزار شکن⁵¹⁹

Güzellerin iki zülfünde de kıvrım oldukça, o kıvrımlarda binlerce lüle oldukça.

Ferruḥî, zülfü tuzağa da benzetir. Sevgilinin zülfünün her iki yanağına sarkması nedeniyle şair, her iki yanak üzerinde kurulu tuzakların olduğunu dile getirir. Şair, devamla sevgiliye hitaben, kendisinin bir avcı olmadığını ve tuzak kurmasının anlamsız olduğunu söyler:

زلف تو دامست و دایم بر دو رخ گسترده دام گر نه صیادی چه حاجت دام گستردن مدام⁵²⁰

Senin zülfün tuzaktır ve daima iki yanağının üzerinde kuruludur, eğer avcı değilsen devamlı tuzak kurmaya ne lüzum var!

Şair, sevgilinin zülfünün parlaklığını ateşin parlaklığına benzeterek gönlünün onun parlaklığından ötürü yandığını ifade eder:

⁵¹⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 311.

⁵¹⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 314.

⁵¹⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 324.

⁵²⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 236.

Senin siyah zülfünün sürekli (ateş gibi) parladığını görüyorum. Benim gönlüm de onun parlamasıyla sürekli yanar.

2.8.3.2. Yüz / Yanak

Ferruḥî sevgiliden ya da güzellerden söz ettiği yerlerde güzellik unsurlarından yüze/yanağa da yer verir. Şair, sevgilinin yüzü ile hoş bir gece geçirdiğini söyler. Yine o, sevgilinin yüzünün kendisinin baharı olduğunu belirttikten sonra onun yüzü olmaksızın baharın da anlamsız olduğunu söyleyerek arzuladığı asıl şeyin bahardan ziyade onun yüzü olduğunu, onun yüzüne hasret çektiğini dile getirir:

شبی گذاشته‌ام دوش خوش به روی نگار خوشا شبی که مرا دوش بود با رخ یار⁵²²

Dün gece sevgilinin yüzü ile çok hoş bir gece geçirmiğim. Sevgilinin yüzüyle geçirdiğim o gece ne de hoştu.

بهار من رخ او بود و دور ماندم ازو برابر آمد بر من کنون خزان و بهار⁵²³

Benim baharım onun yüzüdür ama ondan ayrı kaldım. Şimdi hazan ve baharın benim için farkı kalmadı.

Ferruḥî, sevgiliye hitap ettiği beyitlerde onu ne zaman göreceği sorusunu, ona hitaben “ey sevgili yüzünü ne zaman göreceğim?” diye sorar:

گهی گویم: رخت کی بینم ای دوست گهی گویم: لب‌ت کی بوسم ای یار⁵²⁴

“Bazen yüzünü ne zaman göreceğim?” diye soruyorum ey sevgili! Bazen de “dudaklarından ne zaman öpeceğim?” diye soruyorum ey sevgili!

Şair, çeşitli beyitlerinde sevgilinin zülfü ile yanağı arasındaki ilişki için bir tasvir sunar. Sevgiliyi ay olarak vasıflandıran şair, zülfü siyah gece yanağı ise gündüz olarak tanımlar ve onun zülfünün yanağına sarkması ile günün geceye döndüğünü belirtir:

خیره گشتی مه ، کان ماه به می بردی لب روز گشتی شب، کان زلف به رخ کردی باز⁵²⁵

O ay, dudağını şaraba götürdü diye Ay, şaşkına döndü. O zülfünü yanağına sarkıttı diye gün, geceye döndü.

⁵²¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 61

⁵²² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 109.

⁵²³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 113.

⁵²⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 161.

⁵²⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 199.

Ferruhî, sevgilinin kırmızı yanağına atfen onun yanağından gül ve su lalesi derdiğini, çenesinden ise semen ve nesrin derdiğini belirtir:

زان رخ چنم امروز گل و لاله سیراب زان ساده زرخدان، سمن تازه و نسرين⁵²⁶

O yanaktan bugün gül ve su lalesi deriyorum. O güzel çenesinden de taze semen ve nesrin.

Ferruhî, güzelin yanağını hem semene hem de güle benzettir. O, bir beyitte sevgilinin iki gül yanağı ve iki semen yanağıyla bakanlara selam verdiğini söyler, başka bir beyitte ise güzele, yanağının gül mü semen mi olduğunu sorar:

ز سر تا به بن زلف او پر گره ز بن تا به سر جعد او پر شکن
همی داد بینندگان را درود ز دو رخ گل و از دو عارض سمن⁵²⁷

Baştan uca kadar onun zülfü düğümle dolu. Uçtan başa kadar onun lüleleri kıvrım dolu.

İki gül yanağı ve iki yasemin yanağıyla bakanlara selam veriyordu.

گفتم: گلست، یا سمنست آن رخ و ذقن؟ گفتا: یکی شکفته گلست و یکی سمن⁵²⁸

Dedim ki: “O yanak ve çene gül müdür, yoksa yasemin midir?”. Dedi ki: “Biri, açmış gül, öteki yasemindir”.

Ferruhî, sevgilinin yanağını kendi kendine biten güle benzettikten sonra onun yanağına benzeyen gülleri bahçedeki güllerde aramasını söyler. Sonrasında ise şair, sevgilinin kendi yanağı ile aynı renkte olan gülü bulabileceğini ancak bu gülün onun gül yanağı gibi kokmayacağını dile getirir:

همرنگی گلست ای به دو رخ چون گل خودروی همرنگ رخ خویش به باغ اندر گل جوی
همرنگ رخ خویش تو گل یابی لیکن همچون گل رخسار تو آن گل ندهد بوی⁵²⁹

Gül vaktidir, ey iki yanağı kendi kendine biten gül olan! Senin yanağıyla aynı rengi bahçedeki gülde ara.

Senin yanağıyla aynı renkte olan gülü bulursun fakat o gül, senin gül yüzün gibi koku vermez.

⁵²⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 295.

⁵²⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 308.

⁵²⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 310.

⁵²⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 365.

Ferruḥî, sevgilisinin yüzünde bulunan güzellikleri bir bahçede bulunan güzelliklere benzettir ve bu bahçenin bahçıvanının ise kendisi olduğunu söyleyerek sevgilisine şöyle hitapta bulunur:

رخ تو باغ منست و تو باغبان منی مده بهیچکس از باغ من گلی زنه‌ار⁵³⁰

Senin yüzün benim bahçem, sen de benim bahçıvanımsın. Benim bağımın bir gülü bile sakın kimseye verme!

2.8.3.3. Kaş

Ferruḥî, güzellik unsuru olan kaşa da yer verir. Şair, bir kasidesinde sevgilisinden istediği bir öpücük için kaşlarını çatmamasını isterken diğer bir kasidesinde ise onun kaşını yaya, kirpiklerini ise oka benzettir ki, şairin oktan kastı sevgilinin bakışlarıdır:

دل تافته مدار و بر ابرو گره مزین از بهر بوسه ای که ز تو خواهم ای نگار⁵³¹

Senden istediğim bir öpücük için darılma ve kaşlarını çatma ey sevgili!

زلف چون چوگان زنخداں همچو گوی ابرو و مژگانیشان تیر و کمان⁵³²

Zülfü çevgân sopası, çenesi çevgân topu gibidir. Kaş ve kirpikleri ise ok ve yay gibidir.

2.8.3.4. Göz

Ferruḥî, iri gözlü olmayı bir güzellik alameti olarak görür. Bu nedenle o, gözün iriliğini belirtmek için “ahu gözlü” kavramını kullanır. Yine o, gözün mahmurluğunu da bir güzellik alameti sayar ki, diğer bir kasidesinde sevgilinin gözündeki mahmurluğu şaraptan aldığını belirtir. Başka bir kasidesinde ise şair, memduhunun sarayının ceylan gözlü güzellerle dolu olduğunu ifade eder:

پیش خسرو، بتان آهو چشم یک به یک را بدوختند جگر⁵³³

Padişahın huzurunda ceylan gözlü güzeller, birbirlerinin canına göz diktiler.

یکی چو زلف بت من ز مشک برده نسیم دگر چو چشم بت من ز می گرفته خمار⁵³⁴

Biri, sabah esintisinden misk almış olan benim güzelimin zülfü, diğeryse şaraptan mahmurluk almış olan benim sevgilimin gözüdür.

⁵³⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 60.

⁵³¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 191.

⁵³² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 262.

⁵³³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 101.

⁵³⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 158.

کاخ او پر بتان آهو چشم

باغ او پر بتان کبک خرام⁵³⁵

Onun sarayı ceylan gözlü güzellerle dolu, onun bahçesi keklik gibi cilve ile yürüyen güzellerle dolu.

2.8.3.5. Ben

Ferruḥî, beni yanağın süsü olarak kabul eder. O, sevgilinin zülfünün, kuyu olarak nitelediği çene çukuruna indiğini, yanaktaki benin ise sevgilinin siyah zülfüne tutunduğunu belirterek zülûf ile benin sevgilinin yanağında oluşturduğu görüntüyü tasvir eder:

تا بود کام دل و نهمت مهجوران وصل

تا بود زینت رخساره معشوقان خال⁵³⁶

Aşıkların gönlünün muradı ile arzusu arasında vuslat olduğu sürece, sevgililerin yanaklarının süsü ben olduğu sürece...

زلف تو دوش به چاه آمد و آن خال سیاه

اندر آویخت به دو دست در آن زلف سیاه⁵³⁷

Senin zülfün dün gece kuyuya doğru geldi. Senin o siyah benin ise iki eliyle siyah zülfüne tutundu.

2.8.3.6. Ağız / Dudak

Ferruḥî, dudak için kırmızının makbul olarak kabul edilmesinden hareketle güzellerin dudaklarının mercan gibi olduğunu belirtirken, başka bir kasidesinde ise sevgiliden tatlı dudağını kendisinden mahrum etmemesini ister. Yine o, tatlı bir dudağı olmasına rağmen sevgilinin kendisine acı sözler söylediğini belirtir:

همیشه تا چو بر دلبران بود مرمر

همیشه تا چو لب نیکوان بود مرجان⁵³⁸

Dilberlerin üstlerinde örtü olduğu sürece, güzellerin dudağı ise mercan gibi olduğu sürece...

ای روی نکو! روی سوی من کن و بنشین

زنهار ز من دور مدار آن لب شیرین⁵³⁹

Ey güzel yüzlü! Bana doğru yaklaş ve otur! O şeker dudaklarını asla benden uzak tutma!

⁵³⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 225.

⁵³⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 215.

⁵³⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 347-348.

⁵³⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 275.

⁵³⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 294.

او سمن سینه و نوشین لب و شیرین سخنست مشتری عارض و خورشید رخ و زهره لقاست⁵⁴⁰

O semen sineli, hoş dudaklı ve tatlı dillidir. Güzel yanaklı, güneş yüzü ve oldukça alımlıdır.

با لب شیرین با من سخنان گوید تلخ سخن تلخ نداند که نه اندر خور اوست⁵⁴¹

Tatlı diliyle bana acı sözler söyler ancak acı sözlerin ona yakışmadığını bilmez.

Ferruḥî, sevgilinin dudağında şeker tadının olduğunu ama onun dudağının aslında şeker olmayıp gül olduğunu belirtir. Devamında ise şair, şeker tadında bir gülün hiçbir şeyde görülmediğini söyler:

لب تو طعم شکر دارد و دراصل گلست کس ندیده ست بگیتی گل با طعم شکر
بوسه ای زان لب شیرین بدلی یافته ام هر کجا بوس تو آید دل و جانرا چه خطر⁵⁴²

Aslında gül olsa da senin dudağının şeker tadı var. Şeker tadında bir gülü dünyada hiç kimse görmemiştir.

O güzel dudaktan hileyle bir öpücük aldım. Senin öpücüğünün geldiği yerde gönül ve can için tehlikenin ne önemi var!

Ferruḥî, bir kasidesinde dudak ve şarabı renk açısından da benzetir ve sevgilisinden dudağının renginde kırmızı şarap getirmesini isterken, bir diğer kasidesinde ise sevgilinin ağzının küçük olduğunu, mücevher taşına benzediğini dile getirir. Bu sözler onun ve döneminin zihin dünyasında güzeller için küçük ağzın makbul olduğunu gösterir:

شغلی دهم بدست تو، تا دل نهی بر آن رو باده برنگ لب خوشتن بیار⁵⁴³

Sana gönlünü adayacağın bir vazife vereceğim, git ve dudaklarının renginde şarap getiriver.

آن تنگ دهان تو ز بیجاده نگینست باریک میان تو چو از کتان تارست⁵⁴⁴

Senin o küçük ağzın kırmızı renkli yakuttur. Senin o ince belin ise ipince pamuktandır.

⁵⁴⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 26.

⁵⁴¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 28.

⁵⁴² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 121.

⁵⁴³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 195.

⁵⁴⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 22.

2.8.3.7. Boy/Endam

Ferruḥî, güzellerin endamından söz ettiği kasidesinde ellerinde şarap, karşılarında güzellerin bulunduğunu belirterek bir eğlence tablosu ortaya koyduktan sonra, güzellerin uzun boylu olduklarını, çehrelerinin ise erguvana benzediğini söyler. Bir diğer kasidesinde şair, eğlence meclisinde bulunan uzun boylu güzellerin şarap dağıtma görevini üstlendiklerini belirtir:

باده اندر دست و خوبان پیش روی خوبرویانی به خوبی داستان
هر یکی با قامتی چون زاد سرو هر یکی با چهره ای چون ارغوان⁵⁴⁵

Şarap elde karşıda güzeller; güzellikte efsâne olan güzeller.

Her biri boyu ile uzun bir Selvi gibi. Her biri çehresiyle erguvan gibi.

بزم تو از ساقیان سرو قد چون بوستان قصر تو از لعبتان قندلب چون قندهار⁵⁴⁶

Senin eğlence meclisin, Selvi boylu sakilerle bahçe gibidir. Senin sarayın ise bal dudaklı güzellerle Kandahâr gibidir.

Ferruḥî, aşağıdaki beyitlerde ise sevgilinin çehresi gibi bir çehrenin hiçbir yerde bulunamayacağını, selvi ve fidan da bile onun endamı gibi endamın olmayacağını dile getirir:

کجا چهره او بود چه باغی و چه دشتی کجا قامت او بود چه سروی و چه نالی⁵⁴⁷

Bahçe veya ovada onun çehresi nerede vardır! İster selvi ister fidan olsun, onun endamı nerede vardır!

مشک با زلف سیاهش نه سیاهست و نه خوش سرو با قد بلندش نه بلندست و نه راست⁵⁴⁸

Misk, onun siyah zülfünün yanında ne siyah ne de hoştur. Selvi, onun uzun boyunun yanında ne uzundur ne de doğrudur.

Ferruḥî, gümüş endamlı kavramını da kullanır. O, güzelleri genellikle beyaz tenli olarak vasıflandırır. O, güzel için Selvi boylu olmanın yanında gümüş endamlı sıfatını da kullanır:

بنفشه زلف من آن سرو قد سیم اندام بر من آمد وقت سپیده دم به سلام⁵⁴⁹

⁵⁴⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 262.

⁵⁴⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 180.

⁵⁴⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 397.

⁵⁴⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 26.

⁵⁴⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 240.

Menekşe zülüflüm, gümüş endamlım, selvi boylum, seher vaktinde selam ile yanıma geldi.

Ferruhî, sevgilinin güzelliğini tasvir ederken uzun boyuna gönderme yaparak onu selvi olarak niteler, yine onun yüzünün güzelliğini anlatmak için bu Selvi ağacının meyvesinin ay olduğunu belirtir:

سروی شنیده‌ای که بود ماه بار او؟	مه دیده‌ای که مشک بیوشد کنار او؟
من دیدم و شنیدم، این هر دو، آن بتیست	کاین دل هزار بار تبه شد به کار او ⁵⁵⁰

Meyvesi ay olan bir Selvi duymuş muydun? Etrafını miskin sardığı bir ay gördün mü? Ben bu her ikisini gördüm ve duydum. O öyle bir güzeldir ki, gönül onun derdiyle bin defa helak oldu.

2.8.3.8. Bel, Göbek

Ferruhî, bir güzellik unsuru olan belden de söz eder. Ancak bu defa beli tavsif etmek yerine sevgilisinin belinin ve ağzının kendisine ait olduğunu bu nedenle onun artık kemer takamayacağını, tatlı bir söz söyleyemeyeceğini dile getirir. Şair devamla kendisinin gönlünün ve bedeninin sevgilinin ağzından ve belinden meydana geldiğini belirterek varlık nedeni olarak sevgiliyi gösterir:

کمر خواست بستن همی بر میان	سخن خواست گفتن همی با دهن
نه بستن توانست زرین کمر	نه گفتن توانست شیرین سخن
بلی کس نبندد کمر بی میان	بلی کس نگوید سخن بی دهن
دهان و میان زان ندارد بتم	که هردو عطا کرد روزی به من
دل و تن مرا زین دو آمد پدید	وگر نه مرا دل کجا بودو تن ⁵⁵¹

Kemer takmak istedi beline, ağzı ile de konuşmak istedi.

Ne altından kemeri takabildi ne de tatlı bir söz söyleyebildi.

Evet, hiç kimse beli olmaksızın kemer takamaz. Evet, hiç kimse ağzı olmaksızın konuşamaz.

Benim güzelim her ikisini de bir gün bana bağışladığı için onun ağzı ve beli yoktur.

Benim gönlüm ve bedenim bu her ikisinden meydana geldi. Yoksa benim gönlüm ve bedenim nasıl olurdu!

⁵⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 340.

⁵⁵¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 308.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DÎVÂN'DAKİ MEMDÜHLAR, TARİHÎ ŞAHSİYETLER, OLAYLAR ve ŞEHİRLER

3.1. Dîvân'da Memdûhlar

Ferruhî'nin Dîvânı'ndaki memduhların büyük çoğunluğu Gazneli padişahları, şehzâdeler ve sarayda çeşitli makamlarda görev almış kimselerdir. Onun şairliğe dair ilk deneyimi Çağâniyân sarayında gerçekleştiği için ilk memduhları da bu sarayın emiri ve onun veziri olmuştur. Sonrasında şair, Çağâniyân sarayından ayrılıp Gazneli sarayının yolunu tutmuştur. Ferruhî'nin saray şairliğini iki devreye ayıracak olursak ilk devre olarak Çağâniyân sarayında geçirdiği yılları, ikinci devre olarak Gazneli sarayında geçirdiği yılları alabiliriz. Şairin kaside yazımında daha çok faal olduğu ve en önemli ürünlerini verdiği devre, şairliğinin bu ikinci devresidir.

Ferruhî, Gazneli sarayında bulunduğu dönemde sırasıyla Sultan Maḥmûd, Sultan Muḥammed ve Sultan Mes'ûd olmak üzere üç Gazneli padişahın dönemine tanıklık etmiştir. Bu sultanlar arasında en uzun beraberliği ise Sultan Maḥmûd ile olmuştur. Bu önemli tarihî şahsiyetlerle birlikte şair, Gazneli sarayında önemli görevler ifa eden emirleri, vezirleri, katipleri de övmüştür. Onun methiyeleri, Gazneliler tarihi içerisinde etkin rol alan alan önemli şahsiyetlere dair tarihi belgeler niteliği taşıması bakımından da önemlidir. Çünkü şair, pek çok yerde salt övgülerle yetinmeyip memduhunun kişisel niteliğini, ilmini, askeri yeteneğini, yönetim kabiliyetini, ahlakî özelliklerini, dinî kişiliğini kasidesine konu kılar.

Şair ayrıca memduhlarının farklı kimselerle kurduğu siyasî, ictimâî, dinî ilişkilerin niteliğini de kasidelerine yansıtır. Örneğin o, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidelerinde onun 'Abbâsî halifesiyle kurduğu ilişkiyi anlatır, Rûmlardan söz ettiği yerlerde Gazneli Maḥmûd ve devletin dinî siyasetine dair bilgiler sunar. Vezirlere yönelik övgülerinde ise Ferruhî, çoğunlukla onların sultan için iyi birer yardımcı olduklarından, öngörü ve sezilerinin isabetli olduklarından sultanın onları seçmekle isabet ettiğinden söz eder.

Şairin sarayda bulunan pek çok isim için yazdığı methiyeler, bir şiir türü olarak kasidenin tarihsel gelişimine de büyük katkılar sağlamıştır. Şair kasidelerinde memduhlarının ilim ve edebiyata sunduğu desteği özellikle vurgular ki, bu türden

aktarımlar, Gazneli döneminin edebî gelişiminin tarihini anlamak açısından oldukça faydalı bilgiler içermektedir.

3.1.1. Emîr Ebû'l-Muzafer-i Çağânî

Âl-i Muhtâc (Muhtâcoğulları) hanedanının Çağâniyân valisi Faḥruddevle Ebû'l-Muzafer Aḥmed bin Muḥammed, 381hk. tarihinde Çağaniyan valisi olmuştur. Ancak kaç yıl hüküm sürdüğü bilinmemektedir. Ferruḥî, ilk kasidesini onun için yazmıştır. Nizâmî-i 'Arûzî'nin aktardığına göre, Ebû'l-Muzafer “*şiiiri bilen, şiiir okuyan*” biridir.⁵⁵² Ebû'l-Muzafer'in mensup olduğu aile de çoğunlukla şiiiri seven, şairleri destekleyen bir aile olarak tanınmış olup Ferruḥî'den önce de Dakîkî, Ebû'l-Ḥasan 'Alî Tirmizî gibi şairleri desteklemiştir.⁵⁵³

Çağâniyân'da bulunduğu süre içerisinde şair, memduhu için 3 kaside kaleme almıştır. Kasidelerin toplam beyit sayısı 210'dur.

3.1.1.1. Kişiliği

Şair, Ebû'l-Muzafer için yazdığı bir diğer kasidesinde onun diğer devletler nezdinde itibar sahibi bir kimse olduğunu, heybetli ve orduları bozguna uğratan bir kimse olduğunu söyler ve onu İran'ın mitolojik kahramanlarına benzetir:

فخر دولت که دول بر در او جوید جای	بوالمظفر که ظفر بر در او یابد هال
خسرو شیردل پیلتن دریا دست	شاه گرد افکن لشکر شکن دشمن مال
آنکه با همت او چرخ برین همجو زمین	آنکه با هیبت او شیر عرین همجو شکال
ای نه جمشید و به صدر اندر جمشید سیر	ای نه خورشید و به بزم اندر خورشید فعال
هیچ سایل نکند از تو سؤالی که نه زود	سوی او سیمی تازان نشود پیش سؤال ⁵⁵⁴

Faḥruddevle, devletlerin onun kapısında makam aradığı kimsedir. Ebû'l-Muzafer, zaferin onun kapısının önünde konakladığı kimsedir.

Aslan yürekli, fîl cüsseli, derya avuçludur. Tozu dumana katan, orduları bozguna uğratan, düşmanı mağlup eden padişahdır.

Öyle biridir ki, onun himmeti ile dokuzuncu felek, yeryüzü gibi olur. Öyle biridir ki, heybeti ile kükreyen aslan çakala dönüşür.

Ey Cemşîd olmayıp da yüreğinde Cemşîd'in hayatını taşıyan! Ey Hûrşîd olmayıp da eğlence meclisinde Hûrşîd gibi işler yapan.

⁵⁵² Nizâmî-i 'Arûzî, *Çehâr Maḳâle*, s. 143.

⁵⁵³ Gûlâmhuseyn Yûsufî, *Ferruḥî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Ahvâl*, s. 85.

⁵⁵⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 219-220.

Dilenci senden bir şey istemeden önce ona doğru hızlıca giden bir gümüşün olmaması düşünülemez.

3.1.1.2. İlim ve Şiire Desteği

Ferruḥî, Nizâmî-i ‘Arûzî’ nin de aktardığı üzere Çağâniyân ailesinin şairlere sunduğu desteği bilmesinden ötürü kaside şairliğine ilk adımı, Ebû’l-Muzaffer’in yanına giderek atmıştır. Ebû’l-Muzaffer, Ferruḥî’nin kendisi için yazdığı kasideye hayran kalmış ve şaire yüklü bağışlarda bulunmuştur. Şair, memduhu için yazdığı kasidesinin girişinde memduhuna ulaşmak için kumaş kervanıyla Sîstân’dan ayrıldığını söyler:

با حله تنیده ز دل بافته ز جان	با کاروان حله برفتم ز سیستان
با حله‌ای نگارگر نقش او زیان ⁵⁵⁵	با حله‌ای بریشم ترکیب او سخن

Kumaş kervanıyla Sîstân’dan ayrıldım; gönül ve candan dokunmuş kumaş ile.

Terkibi söz olan ipek kumaş ile, o kumaşın dokumasının dokuyucusunun dil olduğu kumaş ile.

Şair, memduhu için yazdığı yukarıdaki kasidesinde şiirini kumaşa benzetmiştir. Bu kasidesinin devamında ise bu kumaşın diğer kumaşlara benzemediğini, onu arzuhalcinin ortaya koyduğunu, zekânın onu ipliğe çevirdiğini, aklın ise onu diktiğini belirtir. Sonrasında şair, tüm bu emek gerektiren süreçlerin Ebû’l-Muzaffer için yapıldığını söyler:

این حله نیست بافته از جنس حله ها	این را تو از قیاس دگر حله ها مدان
این رازبان نهاد و خرد رشت و عقل بافت	نقاش بود دست و ضمیر اندر آن بیان
تا نقش کرد بر سر هر نقش بر نوشت	مدح ابوالمظفر شاه چغانیان
میر احمد محمد شاه سپه پناه	آن شهریار کشور گیر جهان ستان ⁵⁵⁶

Bu sıradan kumaşlarla dokunmuş bir kumaş değildir. Sen bunu diğer kumaşlarla bir tutma!

Bunu dil bıraktı, zekâ ipliğe çevirdi, akıl ise dikti. El nakkaş, kalp ise onun açıklayıcısı olur.

Dokuyuncaya kadar her desenin üzerine yazdı; Çağâniyân padişahı Ebû’l-Muzaffer’in methiyesini.

⁵⁵⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 329.

⁵⁵⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 329.

3.1.1.3. Cömertliği

Ferruhî, Ebû'l-Muzaffer'in bulunduğu dönemde eşsiz bir kimse olduğunu, ona methiye yazdığı için de kendisinin de diğer insanlar arasında itibar sahibi olduğunu, yine onun gibi birisinin methiyecisi olduğu için kendisinin de zenginliğe eriştiğini belirterek onun yanına gelişiyile beraber hem muradına erdiğini hem de şeref bulduğunu belirtir:

ای امیری که ترا دهر نپرورده قرین	ای سواری که ترا دیده ندیده‌ست همال
من ثناگوی و تو زیبای ثنایی و به فخر	هر زمان سر بفرازم به میان امثال
ای امیری که ترا دهر شرف داد و نداد	جز به تو مملکت و عزت و اقبال و جلال
مدح تو هر که چو من گفت ز تو یافت نوا	ای که از جود تو باشند جهانی به نوال
زبیدار من به مدیح تو ملک فخر کنم	خاطر اندر خور وصف تو رسانم به کمال
کاندر آن روز که من مدح تو آغاز کنم	آفتاب از سر من میل نگیرد به زوال ⁵⁵⁷

Ey zamanın sana denk birini yetiştirmedeği emir! Ey gözlerin senin benzerini görmediği süvari!

Ben methiyeciğim, sen ise güzel methedilensin, övgün sayesinde her zaman benzerlerim arasında gururluyum.

Ey zamanın sana şeref verdiği emir! Zaman, senden başkasına memleket, onur, makam ve yücelik vermedi.

Benim gibi senin methini söyleyen her kim var ise senden servet buldu. Ey senin cömertliğiyle insanların nasiplendiği kimse!

Ey padişah! Eğer ben, seni methettiğim için övünürsem, yaraşır. Ben, seni vasfederek düşünceyi olgunluğun zirvesine ulaştırırım.

Benim senin övgüne başladığım o günde, güneş benim üzerimden batıp gitmek istemez.

Ferruhî, birçok beyitte Ebû'l-Muzaffer'in kendisine verdiği bağışları çokça dillendirmiştir. Şair, memduhu tarafından kendisine verilen atın, altının, hilatin kendisinin heybetini arttırdığından söz eder:

ملکا اسب تو و زر تو و خلعت تو	بنده را نزد اخلا بفزودست جلال
آن کمیت گهری را که تو دادی به رهی	جز به شش میخ و را نعل نبندد نعل ⁵⁵⁸

Ey padişah! Senin atın, altının ve hilatin, bu kulun yüceliğini dostlarının yanında arttırmıştır.

⁵⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 220.

⁵⁵⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 220.

Senin bir adamına verdiğin onca mücevheri nalbant, altı tane çivi olmaksızın bağlayamaz.

Ferruḥî, Ebû'l-Muẓaffer için yazdığı kasidesinde onun için güzel temenni ve hayır dualarda da bulunur. Onu temiz kalpli, güzel huylu olarak vasıflandıran şair, memduhunun sürekli mutlu olmasını, arzularına nail olmasını diler. Memduhunun Mihricân bayramını da tebrik eden Ferruḥî, Ebû'l-Muẓaffer'in devletinin daima var olmasını, ona düşman olan kimselerin ise keder içerisinde olmalarını diler:

تا چو آدینه به سر برده شد آید شنبه	تا چو ماه رمضان بگذرد آید شوال
شاد باش ای ملک پاکدل پاک گهر	کام ران ای ملک نیکخوی نیکخصال
مهرگان جشن فریدون ملک فرخ باد	بر تو ای همجو فریدون ملک فرخ فال
دولت و ملک تو پاینده و تا هست جهان	به جهان دولت و ملک تو مبیناد زوال
اختر بخت تو مسعود و نیاید هرگز	اختر بخت بداندیش تو بیرون ز وبال
به جهان بادی پیوسته و از دور فلک	بهره تو طرب و بهر بداندیش ملال ⁵⁵⁹

Cuma sona erdiğinde cumartesi geldikçe, Ramazan ayı geçince Şevval ayı geldikçe...

Mutlu ol ey temiz kalpli ve özü temiz olan padişah! Arzularına nail ol ey güzel huylu, güzel ahlaklı padişah!

Ey Ferîdûn gibi yüce olan padişah! Ferîdûn padişahın bayramı olan Mihricân sana kutlu olsun!

Senin devletin ve toprağın sonsuza dek yaşasın! Dünya durdukça da cihanda senin devletin ve mülkün zeval görmesin!

Senin bahtının yıldızı mesut ve senin kötülüğünü isteyenlerin yıldızı azaptan hiç çıkmasın!

Cihanda sürekli olasın ve feleğin döngüsünde senin payın mutluluk, senin için kötü düşünenlerin payı keder olsun!

Ferruḥî, memduhunu cesareti ve savaş kabiliyeti yönünden de övmekten geri durmaz. Şair, onun savaş meydanında düşmanlarını hezimete uğrattığını, onun savaştığı yerin adının “kan denizi” olması gerektiğini söyler:

آن دشت را که رزمگه تو بود و را	دریای خون لقب شود و کوه استخوان
آن کس که روز جنگ هزیمت شود ز تو	تاهست جامه گیرد از و رنگ ز عفران
شیری که پیل بشکند از بیم تیغ تو	اندر ولایت تو چو کپی رود ستان
روزی درخش تیغ تو بر آتش اوفتاد	آتش ز بیم تیغ تو در سنگ شد نهان
واکنون چو آهنی ز بر سنگ بر زنی	آسیمه گردد و شود اندر جهان جهان

⁵⁵⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 221.

Senin savaş alanın olan o ovaya, kan denizi ve kemik dağı lakabı verilir.

Savaş gününde senden hezimetini tadan o kimsenin elbisesi, yaşadığı sürece safran rengini alır.

Fili öldüren aslan, senin kılıcının korkusundan senin ülkende ormandaki maymun gibi gider.

Senin kılıcının parıltısı bir gün ateşe düşünce ateş, senin kılıcının korkusundan taş gizlendi.

Şimdi bir demir gibi bir taşın üzerine vurursan, perişan olur ve dünya içinde dünya olur.

Sanki bahçenin ağacı, senin bir düşmanın olmuş da kamış dalı, bu yüzden (korkudan) toprağın içinde çiçek açıyor.

3.1.2. Hâce ‘Amîd Es‘ad

Ferruhî, Çağâniyânda bulunduğu zaman diliminde iki kişiyi övmüştür. Bunlardan biri Çağâniyân valisi Emîr Ebû'l-Muzaffer-i Çağânî, diğeri ise onun veziri olan Hâce ‘Amîd Ebu Manşûr Es‘ad’tır. Nizâmî-i ‘Arûzî’nin aktardıklarına göre Hâce ‘Amîd, şiiri iyi bilen biridir. Ferruhî, Çağâniyân’a vardıktan sonra yazdığı şiiri, ilk olarak onun yanında okuyunca Hâce ‘Amîd, dinlediği şiire hayran olmuş, bu kadar güzel bir şiirin onun tarafından yazılmış olabileceği hususunda tereddüt etmiştir.⁵⁶¹

Yukarıdaki bu anlatı, Hâce ‘Amîd’in şiiri tanıma noktasında zevk sahibi ve yetkin bir isim olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca Ferruhî’nin de yazdığı ilk şiirini ona sunması, hâcenin şiire duyduğu ilginin ve desteğin farkında olması sebebiyle olsa gerektir. Ferruhî’nin saray şairliğine adım atmasının ‘Amîd Es‘ad vesilesiyle gerçekleştiğini şairin yaşam hikayesini ele aldığımız bölümde etraflıca anlatmıştık. Şairin ilk memduhu olan Çağâniyân valisi Ebû'l-Muzaffer ile bir araya gelmesi de onun aracılığı gerçekleşmiştir.

Şair, bu memduhu için 2 kaside kaleme almıştır. Kasidelerin toplam beyit sayısı 60’tır.

⁵⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 330.

⁵⁶¹ Nizâmî-i ‘Arûzî, *Çehâr Makâle*, s. 137-138.

3.1.2.1. Vezirliği

Ferruhî, ‘Amîd Es‘ad için yazdığı kasidesinde, onun vezir oluşundan, ziyaretçileri ağırladığından, insanların onun yaptığı bağışlarla refah içerisinde yaşadığından, tüm faziletleri kendisinde topladığından, cesur ve cömert biri olduğundan söz eder:

خواجه بومنصور، دستور عمید اسعد، از اوست	سعد اجرام سپهر و فخر اسلاف گهر
دولتش گیتی پناه و نعمتش زایر نواز	هیبتش دریا گذار و همتش گردون سپر
خانمان دوستان از جود او پر ناز و نوش	شهر و بوم دشمنان از سهم او زیر و زبر
هیچ علم از عقل او مویی نماند باز پس	هیچ فضل از خلق او گامی نگردد زاستر
مهر و کین و جنگ و صلح و کلک و تیغ او دهند	دوستان و دشمنان را نفع و ضرر و خیر و شر
پیل مست ار بر در کاختن کند روزی گذار	شیر نر گر بر سر راهش کند وقتی گذر
آتش خشمش دو دندان بر کند از پیل مست	آفت سهمش دو ساعد بشکند از شیر نر ⁵⁶²

Hâce Ebu Mansûr, vezir ‘Amîd Es‘ad, feleğin gökyüzünün güzel cisimlerinin ve yüce atalarının iftiharını ondandır.

Onun devleti, alemin sığınağı, onun nimeti ise misafir ağırlamaktır. Onun heybeti deniz aşar, onun iyiliği ise alemleri geçer.

Dostların ailesi onun bağışları sayesinde zevk ve neşe içerisinde. Düşmanların şehri ve toprağı ise onun korkusu nedeniyle yerle birdir.

Hiçbir ilim, onun aklından bir kıl kadar bile uzak kalmaz. Hiçbir erdem, onun ahlakından bir adım bile uzak kalmaz.

Dosta iyilik ve fayda, düşmana ise kötülük ve zarar veren, onun sevgisi ve nefreti, savaşı ve barışı, mızrağı ve kılıcıdır.

Gafil bir fil, bir gün onun sarayının kapısının önünden geçerse, erkek aslan ise bir vakit onun karşısına çıkarsa.

Öfkesinin ateşi, gafil filin iki dişini söker. Heybetinin afeti, erkek aslanın bacaklarını kırar.

3.1.2.2. Hayırseverliği

Ferruhî, memduhunun darda kalmışlar için bir umut olduğunu, çaresiz birçok derdin de onun sayesinde giderildiğini belirtir. Şair, hümâ kuşunun kanatlarında bulunan nûrun dahi memduhu vesilesiyle ortaya çıktığını dile getirir:

ممتحن را دیدن او باشد از غمها فرج منهزم را نام او بر دشمنان باشد ظفر

⁵⁶² Ferruhî, *Dîvân*, s. 188-189.

روشنایی یابد از دیدار او دو چشم کور
 اشنوائی یابد از آواز او دو گوش کر
 سایه او بر همای افتاد روزی در شکار
 زان سبب بر سایه پر همای افتاد فر⁵⁶³

Belaya uğramış biri için onu görmek üzüntülerden kurtuluş olurken, mağlup olmuş olana onun adı düşmanlara karşı zafer olur.

Körün iki gözü, onun yüzü ile aydınlanır. Onun sesi ile sağırın iki kulağı da işitmeye başlar.

Av gününde bir gün onun gölgesi Hüma kuşunun üzerine düştü, işte bu yüzden Hüma kuşunun kanadının üstüne nûr düştü.

Ferruhî, ‘Amîd Es‘ad için yazdığı kasidesinin sonunda onun için dua eder. Birçok memduhu için yazdığı kasidelerdeki tarzını devam ettiren şair, değişmeyecek doğal durumlar gibi memduhunun da mutluluk halinin değişmemesini, insanların da onun bu mutluluğundan hissedar olmasını, birçok Nevruz bayramı ve Ramazan ayını görmesini temenni eder:

تا بتابد نیمروزان از تف خورشید سنگ
 تا برآید بامدادان آفتاب از باختر
 کامران باش و روان را از طرب با بهره دار
 شادمان باش و جهان را بر مراد خویش خور
 همچنین نوروز خرم صد هزاران بگذران
 همچنین ماه مبارک صد هزاران بر شمر⁵⁶⁴

Gün ortasında güneşin ışığı nedeniyle taşlar parladıkça, sabah vakti güneş doğudan doğdukça.

Mutlu ol, ruhun da sevincinden hissedar olsun, neşeli ol ve dünyada muradına er!

Bunun gibi yüzbinlerce güzel Nevruz yaşayasın! Bunun gibi yüzbinlerce mübarek ay göresin!

3.1.3. Sultan Maḥmûd

Ebû'l-Kâsım Yemînudevle ve Emînulmille Kehfu'l-İslâm Nizâmuddîn Ġâzî Maḥmûd bin Sebuk Tegîn, 2 Kasım 971'de doğmuştur. Gazneli Maḥmûd, Ferruhî'nin memduhları arasında en önemli şahsiyettir. Ferruhî, salt onun için yazdığı kasidelerinde onu övmemiş, Gazneli sarayında farklı makam ve mevkilerde bulunan kimseleri övdüğü kasidelerinde de onlara verdiği değerin sebebinin Sultan Maḥmûd olduğunu vurgulamıştır.

⁵⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 189.

⁵⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 189.

Ferruḥî, Gazneliler sarayına Sultan Maḥmûd döneminde intisap etmiştir. O, Maḥmûd'un 30 Nisan 1030 yılındaki vefatına kadar onun sarayında bulunmuş, onunla beraber savaflara ve seferlere iştirak etmiştir. Şairin, Maḥmûd ile geçirdiği bu uzun yıllar neticesinde yazmış olduğu kasideler, sultanın çok yönlü şahsiyetini ortaya koymamız açısından oldukça önemli tarihi vesikalardır. 'Alî Ekber Velâyeti, Ferruḥî'nin Sultan Maḥmûd'a yönelik methiyelerinin tarihi rivayetlerle oldukça doğru bir şekilde örtüşmesinden ötürü onun şiirlerini, "*sultanın hükümetinin icraatlarının kitabı*" anlamına gelen "*kârnâme-i hukûmet-i sultan*" olarak isimlendirmiştir.⁵⁶⁵

Şair, toplam 214 kasidesinden 43'ünü Gazneli Maḥmûd için kaleme almıştır. Söz konusu kasidelerin toplam beyit sayısı, 2075 tir.⁵⁶⁶

3.1.3.1. Devlet Adamlığı

Gazneli padişahları, tarihteki pek çok padişah gibi çeşitli ünvan ve lakaplar kullanmışlardır. Bu ünvanlar, padişahların diğer devletler nezdindeki konumunu göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle Sultan Maḥmûd'un 'Abbâsî halifesi tarafından Sultan, Emînulmille, Yemînuddevle, Nizamuddîn lakaplarıyla taltif edilmesi, onun nasıl bir devlet yöneticisi olduğunu anlamak bakımından oldukça önemlidir. Şair, 'Abbâsî halifesi tarafından verilen tüm ünvanlara dîvânında çok kez yer verir:

ای همه ساله زخوی تو دل سلطان شاد دل سلطان همه سال از خوی تو شادان باد⁵⁶⁷

Ey senin ahlakınla bütün yıl sultanın gönlünün sevinçli olduğu! Sultanın gönlü bütün yıl seninle mutlu olsun.

یمین دولت و دولت بدو آراسته گیتی امین ملت و ملت بدو پیراسته دنیا
قوام دین پیغمبر ملک محمود دین پرور ملک فعل و ملک سیرت ملک سهم و ملک سیما⁵⁶⁸

Yemînuddevle ve devlet, onunla alemleri süslemiştir. Emînulmille ve millet, onunla alemleri süslemiştir.

Hizmeti Peygamber'in dinini destekleyen, dini seven hükümdar, melek tabiatlı, melek yüzlü, melek huyludur.

یمین دولت ابوالقاسم بن ناصر دین امین ملت محمود شاه شیر شکار⁵⁶⁹

⁵⁶⁵ 'Alî Ekber Velâyeti, *Ferruḥî-i Sîstânî*, s. 51.

⁵⁶⁶ Siyâḳî, Sultan Muḥammed için yazılan bir kasidenin Maḥmûd için yazıldığını sehven kaydetmiştir.

⁵⁶⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 38.

⁵⁶⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 1.

⁵⁶⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 61.

Nâsıruddîn oğlu Yemînuddevle Ebû'l-Kâsım, aslan avlayan Eminulmille Maḥmûd.

یمین دولت عالی امین ملت باقی
نظام دین ابوالقاسم ستوده خسرو ایران⁵⁷⁰

Yüce devletin Yemînuddevle'si, ebedî milletin Emînulmille'si, İran padişahının övdüğü Nizâmuddîn Ebûl-Kâsım!

Şair, bu lakaplardan Yemînuddevle ve Yemînulmilleyi çoğul yapısıyla da kullanarak Maḥmûd'u yemînuddüvel ve emînulmillel olarak isimlendirir.

یمین دول شاه محمود غازی
امین ملل خسرو بنده پرور⁵⁷¹

Yemînüddüvel padişah Maḥmûd Ġâzî, reayasına merhametli Emînulmillel padişah.

عید عرب گشادبه فرخندگی علم
فرخنده باد عید عرب برشه عجم⁵⁷²

Arap bayramı, bayrağını sevinçle açtı. Arap bayramı, Acem padişahına mübarek olsun!

Gazneli Maḥmûd'un Hindistân'da elde ettiği zaferler neticesinde 'Abbâsî halifesi, onu "İslâm'ın Sığınağı" anlamına gelen "Kehfu'l-İslâm" lakabıyla onurlandırmıştır.⁵⁷³ Şair de yazdığı kasidelerinden birinde, Müslüman kelimesini isimleştirerek Sultan Maḥmûd'u "Müslümanlığın sığınağı" anlamına gelen "Kehf-i Müselmânî" olarak anar:

سلطان جهان کھف مسلمانی محمود
زینست مر او را به دل و دیده خریدار⁵⁷⁴

Cihan sultanı, "Müslümanlığın sığınağı" Maḥmûd'un ona derin bir sevgi duymasının sebebi işte budur!

Ferruḥî, Maḥmûd'un annesinin Zâbulistân bölgesinden olması dolayısıyla onu annesinin şehrine nispet ederek de anmıştır. Şair, aşağıdaki beyitte Maḥmûd için Zâbulistân'lı padişah anlamına gelen "Şâh-ı Zâbulistânî" ifadesini kullanır ve onu sapkınlığı yok eden padişah olarak vasıflandırır:

یمین دول میر محمود غازی
شہی خسروی شہریاری امیری
امین ملل شاه زاولستانی
کہ بدعت ز شمشیر او گشت فانی⁵⁷⁵

Yemînüddüvel Emîr Maḥmûd Ġâzî, Emînulmillel, Zâbulistân'lı padişah!

⁵⁷⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 255.

⁵⁷¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 55.

⁵⁷² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 225.

⁵⁷³ Erdoğan Merçil, "Maḥmûd-ı Ġaznevî", *DİA*, 27. Cilt, Ankara 2003, s. 362-365.

⁵⁷⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 170.

⁵⁷⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 364.

Sapkınlığın onun kılıcıyla yok olmaya yüz tuttuğu padişah, hükümdar, husrev ve emirdir!

Ferruhî, Emîr Yûsuf bin Nâşıruddîn'i övdüğü kasidesinin bir beytinde Emîr Yûsuf ile Sultan Maḥmûd'un kardeş olduklarını, her ikisinin de üstün bir soydan olduklarını, yine Emîr Muḥammed'i için yazmış olduğu kasidesinde memduhunun babası Sultan Maḥmûd'u İran padişahı olarak tanıtır:

چون شه ایران والا به نسب با شه ایران همتا به گهر⁵⁷⁶

İran padişahı gibi yüce bir soydandır. Özü bakımından İran padişahıyla birdir.

میر همه میران پسر خسرو ایران بواحد بن محمود آن ابر درم بار⁵⁷⁷

Tüm emirlerin emiri İran padişahının oğlu, Ebû Aḥmed bin Maḥmûd, o dirhem yüklü buluttur.

Gazneli Maḥmûd'u pek çok lakap ile anmasının yanında şair, bir kaside şairi olarak "Maḥmûd" isminin hamd edilen, övülen anlamından yola çıkarak memduhunun adını da bizzat övgüye konu kılar. Şair, adına layık olan Maḥmûd'a itaatin temiz kalpliler ve Allah'tan korkan kimseler için farz olduğunu, ona isyana kalkışan kimselerin evliya bile olsalar kâfir olacaklarını, kendilerinin gece gündüz onun için dua ettiklerini dile getirir:

ای ملک گیتی، گیتی تراست	حکم تو بر هرچه تو خواهی رواست
در خور تو وز در کردار تست	هر چه درین گیتی مدح و ثناست
نام تو محمود بحق کرده‌اند	نام چنین باید با فعل راست
طاعت تو دینست آنرا که او	معتقد و پاکدل و پارساست
هر که ترا عصیان آرد پدید	کافر گردد اگر از اولیاست
از پی کم کردن بد مذهبان	در دل تو روز و شب اندیشه هاست
سال و مه اندر سفری خضر وار	خوابگاه و جای تو مهد صباست
ایزد کام تو بحاصل کناد	ما رهیانرا شب و روز این دعاست ⁵⁷⁸

Ey cihan padişahı, cihan sana aittir. İstediğin her şey için senin hükmün, doğru olandır.

Bu alemdeki övgüler ve methiyeler, senin yaptıkların içindir ve sana layıktır.

Senin Maḥmûd olan adını doğru koymuşlar, doğru iş yapana böyle bir isim gerekir.

⁵⁷⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 138.

⁵⁷⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 119.

⁵⁷⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 18.

İnançlı, temiz kalpli ve Allah'tan korkan kimse için sana itaat etmek dindir.

Sana isyana yeltenen kimse, evliyadan bile olsa kâfir olur.

Sapık yolların yolcularını yok etmek için senin aklında gece gündüz düşünceler bulunur.

Aylar yıllar boyu ikamette bulunur gibi seferdesin. Senin yerin ve yatağın Sabâ rüzgarının beşiğidir.

Allah, senin arzularını yerine getirsin! Biz hizmetkarların gece gündüz duası işte budur!

Ferruhî, Maḥmûd isminin “övülen” anlamına gelmesinden esinlenerek onun övgülere layık olduğunu, bu nedenle Maḥmûd'tan daha iyi bir ismin uygun olamayacağını belirtmiştir:

هر کجا گویی محمود، بدانند که کیست	از فراوانی کردار و بلندی آثار
به ز محمود یقینم که لقب نتوان کرد	وین سخن نزد همه خلق عیانست و چهار
نام تو در خور تو، خوی تو اندر خور نام	اینست نامی و خوی ساخته معنی دار ⁵⁷⁹

Her nerede Maḥmûd dersen, birçok icraat ve yüce işlerisinden dolayı kim olduğunu bilirler.

Maḥmûd'tan daha iyi lakap verilemeyeceğine kesin olarak eminim. Bu söz, tüm halk için de ayan beyan ortadadır.

Şair, Maḥmûd'un din düşmanlarına karşı zafer kazandığını söyler ve onu ordular mağlup eden padişah olarak tanıtır. Bir diğer kasidesinde ise Maḥmûd'u küfrün binasını kökünden söküp atan cihan padişahı olarak zikreder:

شه لشکر شکن محمود کشور گیر کز بیمش	رخ اعدای دین دایم برنگ ز عفران باشد ⁵⁸⁰

Ordular mağlup eden, ülkeler fetheden Maḥmûd, onun korkusu nedeniyle din düşmanlarının yanakları sürekli safran rengindedir.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u yaptığı icraatlara uygun sıfatlarla da anar. Şair, memduhunu dini kuvvetlendiren, kâfirleri ezen, yedi düvelin hükümdarı ve sultanı olarak tanıtır:

قوی کننده دین محمد مختار	یمین دولت محمود قاهر کفار ⁵⁸¹

Muḥammed-i Muḥtâr'ın dinini kuvvetlendiren, kâfirleri ezen Yemînuddevle Maḥmûd!

⁵⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 80.

⁵⁸⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 30.

⁵⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 51.

Nâsiruddîn oğlu cihan hükümdarı Maḥmûd, yedi düvelin sultanı ve hükümdarı!

Ferruhî bazı beyitlerinde memduhu Sultan Maḥmûd'u zincirleme sıfatlarla över. Örneğin aşağıdaki beyitlerde şair, memduhunu ḥusrev ġâzî, padişahların başı, padişahların tacı, derya gönüllü ve derya aşan lakaplarıyla anar:

خسرو غازی سر شاهان و تاج خسروان میر محمود آن شه دریا دل دریا گذار⁵⁸³

Padişahların başı Ḥusrev Ġâzî, padişahların tacı Emîr Maḥmûd, o derya gönüllü, derya aşan padişah!

Ferruhî, Gazneli Devleti'nde görev alan birçok devlet adamını ve şehzâdeleri, fikrinin isabetli olması, iyi bir yönetici olması bakımından överken aynı övgü üslûbu Sultan Maḥmûd'u överken görülmez. Şair için Sultan Maḥmûd'un yöneticiliği ve kabiliyeti tüm devlet yöneticilerinin fevkindedir. O, Maḥmûd'u devletin istikrar içerisinde var oluşunun, milletin huzur içerisinde yaşamasının sebebi olarak görür:

ای یمین دولت عالی و ملت را امین دولت از تو با سکون و ملت از تو با قرار
عزم تو کشور گشا و خشم تو بدخواه سوز رمح تو پولاد سنب و تیغ تو جوشن گذار⁵⁸⁴

Ey yüce Yemînuddevle ve milletin emini! Devlet seninle sükûnette ve millet seninle huzur içerisinde.

Senin azmin, ülkeler fetheden, senin öfken kötülük isteyenleri yakandır. Senin mızrağın, çelik deler, senin kılıcın da kalkan deler.

ایا شاهی که از شاهان نیامد کس ترا همسر ایا میری که از میران نباشد کس ترا همتا⁵⁸⁵

Ey hiçbir padişahın sana denk olmayacağı padişah! Ey hiçbir emirin kendisine eşit olmayacağı emîr!

3.1.3.2. İlim ve Şiire Desteği

Bilindiği gibi Sultan Maḥmûd dönemi şairlerin ve bilginlerin itibar gördükleri bir dönem olmuştur. Şair, Sultan Maḥmûd'un ölümü üzerine yazdığı şiirinde onun ölümüyle birlikte şairlerin işlerinin kesada uğradığını söyler:

⁵⁸² Ferruhî, *Dîvân*, s. 83.

⁵⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 85.

⁵⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 59.

⁵⁸⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 2.

Seninle şairler için pazar canlanmıştı. Gittin ancak gidişinle o pazar birden kesada uğradı.

Ferruhî, “Sultan Maḥmûd’un övgüsü ve sefer ihtiyaçlarının karşılanması” başlıklı kasidesinde dönemin geleneğine uygun bir şekilde her şairin bir padişahın yanında büyüdüğünü, kendisinin ise Sultan Maḥmûd’un yanında büyüdüğünü belirtir. Ferruhî, şairleri desteklemesi bakımından Maḥmûd’un namının tüm şairler arasında yayıldığını söyleyerek memduhunun yaşadığı dönemde şairler nezdindeki itibarına atıfta bulunur:

هر شاعری به گاه امیری بزرگ شد	نشگفت اگر بزرگ شدم من به گاه تو
فضل تو بر همه شعرا گستریده شد	گسترده باد بر تو رضای اله تو ⁵⁸⁷

Her şair, bir emirin döneminde yüceldi. Benim senin döneminde yücelmem şaşılacak bir şey değildir.

Senin iyiliklerin tüm şairlere yayıldı. Rabbinin rızası da seni kuşatsın!

3.1.3.3. Dindarlığı ve Adaleti

Ferruhî, “Sûmenât seferi, oranın fethi, Menât’ın kırılması ve sultanın dönüşünün anlatılışı” başlıklı kasidesinde Sultan Maḥmûd’un icraatlarını İskender ile mukayese eder ve onun yaptıklarının İskender’in icraatlarından daha büyük icraatlar olduğunu, İskender’in hayat suyunu aradığını, sultanın ise Allah ve Hz. Peygamber’in rızası için çalıştığını, put ve puthaneleri ortadan kaldırdığını belirtir. Devamla şair, İskender’in bir peygamber olabileceğine dair bazı kimselerin görüş bildirdiklerini belirttikten sonra, yaşanan dönemde peygamberliğin sona erdiğini, peygamberliğin devam etmiş olması durumunda Maḥmûd hakkında ayetlerin nazil olacağını söyleyerek Maḥmûd’un yaptığı işlerin dinen de takdire şayan olduğunu dile getirir:

فسانه گشت و کهن شد حدیث اسکندر	سخن نو آر که نو را حلاوتیست دگر
فسانه کهن و کارنامه به دروغ	به کار ناید رو در دروغ رنج مبر
حدیث آنکه سکندر کجا رسید و چه کرد	ز بس شنیدن گشته ست خلق را از بر
شنیده‌ام که حدیثی که آن دوباره شود	چو صبر گردد تلخ، ارچه خوش بود چو شکر
اگر حدیث خوش و دلپذیر خواهی کرد	حدیث شاه جهان پیش گیر و زین مگذر
یمین دولت محمود شهریار جهان	خدایگان نکو منظر و نکو مخبر

⁵⁸⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 92.

⁵⁸⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 340.

شهی که روز و شب او را جز این تمنا نیست	که چون زند بت و بتخانه بر سر بتگر
گهی ز جیحون لشکر کشد سوی سیحون	گهی سپه برد از باختر سوی خاور
ز کارنامه او گر دو داستان خوانی	به خنده یاد کنی کارهای اسکندر
بلی سکندر سرتاسر جهان را گشت	سفر گزید و بیابان برید و کوه و کمر
ولیکن او ز سفر آب زندگانی جست	ملک، رضای خدا و رضای پیغمبر
و گر تو گویی در شانش آیتست رواست	نیم من این را منکر که باشد آن منکر
به وقت آنکه سکندر همی امارت کرد	نبد نبوت را بر نهاده قفل به در
به وقت شاه جهان گر پیمبری بودی	دویست آیت بودی به شان شاه اندر
همه حدیث سکندر بدان بزرگ شدهست	که دل به شغل سفر بست و دوست داشت سفر
اگر سکندر با شاه یک سفر کردی	ز اسب تازی زود آمدی فرود به خر
درازتر سفر او بدان رهی بودهست	که ده ز ده نگستهست و کرد از کرد ⁵⁸⁸

Efsâne oldu ve köhnedi İskender'in hikayesi. Yeni bir şeyler anlat çünkü yeni olanın ayrı bir tadı vardır.

Köhnemiş efsânelerle ve yalan icraatlarla, beyhûde şeylerle ve yalanla kendini yorma! İskender'in nereye vardığını ve ne yaptığını, çok fazla duymaktan ötürü insanlar artık ezberlemiştir.

"Tekrarlanan bir hikaye şeker gibi tatlı bile olsa sabır gibi acı oluverir" diye duymuştum.

Güzel ve gönle hitap eden bir hikaye istersen cihan padişahının hikayesini dinle ve bundan vazgeçme!

Yemînuddevle Maḥmûd, cihan padişahıdır, gayet heybetli ve güzel ahlaklıdır.

Gece gündüz putu ve puthaneyi, put yapanın başına çalmaktan başka onun hiçbir düşüncesi yoktur.

Bazen Ceyhun'dan Seyhun tarafına asker götürür. Bazen de orduyu batıdan doğuya götürür.

Onun yaptığı işlerden iki hikaye okursan İskender'in hikayesini gülerek hatırlarsın.

Evet, İskender dünyayı baştanbaşa gezdi. Sefer yaptı, çölleri geçti, dağları, tepeleri aştı.

Ancak o seferinde hayat suyunu ararken padişah, Allah ve Resûlü'nün rızasını aradı. Eğer onun hakkında ayet var derssen mümkündür. Ben bunu inkar edici değilim, bunu kim inkar edebilir!

İskender'in emirlik yaptığı o dönemde peygamberlik kapısı henüz kapanmamıştı.

⁵⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 66-67.

Cihanın padişahı zamanında peygamberlik olsaydı, padişah hakkında iki yüz ayet olurdu.

İskenderin hikayesi, gönlünü sefer işine kaptırması, seferi sevmesi nedeniyle meşhur olmuştur.

Şayet İskender, padişah ile beraber bir sefer yapsaydı, Arap atından inip hemen merkebe binerdi.

(İskender), şehir ve köy ayırmamasına rağmen onun en uzun seferi bu yolculuk ile olurdu.

Ferruhî, “Yemînuddevle Sultan Maḥmûd-ı Ġaznevî’ye övgü” başlıklı kasidesinde Sultan Maḥmûd’u ülkeler fetheden, dinin düşmanlarını ortadan kaldıran kimse olarak tanıtır. Şair, Maḥmûd’a itaat etmeyenlerin ve ondan yüz çevirenlerin yaşamaması gerektiğini, tüm insanların yüceliği başka şeylerde ararken, onun yüceliği Allah’ın rızasında aradığını dile getirir:

رخ اعدای دین دایم برنگ ز عفران باشد	شه لشکر شکن محمود کشور گیر کز بیمش
کجا تیغش ز خون حلقشان چون ارغوان باشد	برنگ ز عفران باشد رخ اعدای دین زانکس
سری کز خدمتش بی بهره باشد بر سنان باشد	تنی کز طاعت اوسر بیچد خیره سر باشد
ازین باشدکه دایم بر هواها کامران باشد ⁵⁸⁹	همه شاهان بزرگی زوهمی جویند و او زایزد

Orduları bozguna uğratan, ülkeleri fetheden padişah, Maḥmûd’un korkusundan din düşmanlarının yüzü devamlı zaferan rengine olur.

Din düşmanlarının yanağı, zaferan rengine olur. Onun kılıcının boğazından geçtiği kimse, erguvan gibi olur.

Onun itaatinden yüz çeviren her beden, sersem olur! Onun hizmetinden nasipsiz olan her baş, mızrağın ucunda olur!

Bütün padişahlar yüceliği onda ararken o, (yüceliği) Allah’ta arar. Bu nedenle o, daima arzularına nail olur.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd’u dine ve yasaya bağlılık yönünden de över. Onu, İslâm dinini yaymada, küfrü yok etmede Hz. Muḥammed’ten sonra gelen önemli bir komutan şahsiyet olarak görür:

امین ملل خسرو بنده پرور	یمین دول شاه محمود غازی
شه خوب منظر، شه خوب مخبر	شه خوب صورت، شه خوش سیرت
بشمشیر کاهنده کفر کافر	بمردی فزاینده عز مؤمن

⁵⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 30.

Yemînuddüvel⁵⁹¹ Padişah Maḥmûd Ġâzî! Emînulmîlel, kullarını seven hükümdar!

Güzel yüzlü padişah, güzel ahlaklı padişah, güzel yüzlü padişah, iyi şöhretli padişah!

Mertliğiyle müminlerin izzetini arttıran, kılıcıyla kâfirlerin küfrünü ortadan kaldırandır.

Allah'ın dinini kuvvetlendirmek için İskender gibi sürekli dünyayı gezer.

Bilindiği gibi Sultan Maḥmûd, pek çok savaştan galip çıkmıştır. Aşağıdaki beyitlerde şair, kendisiyle savaşmak niyetinde olan pek çok padişahın savaş meydanından kaçtığını belirttikten sonra Maḥmûd'un amacının dini yüceltmek olduğunu, onun bu çabasından ötürü Hz. Muhammed'in ruhunun her zaman şâd olduğunu belirtir:

امین ملت محمود شاه شیر شکار	یمین دولت ابوالقاسم بن ناصر دین
گذاشته ز قدر قدر خویش و قدر تبار	فراشته بهنر نام خویش و نام پدر
بوقت حمله فراوان دریده صف سوار	بروز معركة بسیار دیده پشت ملوک
هزار شاه پراکنده از هزار حصار	هزار شهر تهی کرده از هزار ملک
همیشه همت او پست کردن کفار	همیشه عادت او بر کشیدن اسلام
هزار بار روان محمد مختار	ز خوی خویش هر روز شادمانه شوی
چو مر شجاعت را تیغ تیز اوست شعار ⁵⁹²	بزرگواری را رسمهای اوست جمال

Yemînuddevle Ebû'l-Ġâsım bin Nâşıruddîn, aslan avcısı Emînulmille Maḥmûd.

Yiğitliğiyle kendi adını ve babasının adını yüceltmıştır. Gücü, sülalesinin ve atalarının gücünü aşmıştır.

Savaş gününde çok defa padişahların sırtını (kaçışını) görmüştür. Saldırıya geçtiğinde ise birçok kez süvari saflarını yarmıştır.

Binlerce padişahın binlerce şehrini boşaltmıştır. Binlerce kalenin binlerce padişahını darmadağın etmiştir.

İslâm'ı yüceltmek onun her zamanki alışkanlığı, kâfirleri ezmek ise onun hep yaptığı iyiliktir.

Muḥammed-i Muḥtâr'ın ruhu, onun güzel ahlakı ile her gün binlerce kez şâd olur.

Onun keskin kılıcının cesarete sembol olması gibi onun gelenekleri yüceliğe güzelliiktir.

⁵⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 55.

⁵⁹¹ Şair, Gazneli Maḥmûd'un sıfatlarından Yemînuddevle'de yer alan devlet kelimesinin çoğulu olarak düvel kelimesinden istifade etmiştir.

⁵⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 61.

Ferruhî, “Sultan Maḥmûd’un övgüsü ve onun avının anlatılışı” başlıklı kasidesinde Maḥmûd’u devletin heybeti, şeriatın ve dinin koruyucusu olarak tanıtır. Memduhunun sapkın fırkalarla mücadele ettiğini ve onları yok ettiğini dile getiren şair, tabiat kavramlarından da istifade ederek, gül bahçesine baharın layık olması gibi onun da padişahlığa layık olduğunu, Maḥmûd’un halk için çabaladığını, Allah için halka karşı şefkatli olduğunu belirtir. Yine şair, Sultan Maḥmûd’un adamlarının da gece gündüz cihad ve ibadet ettiklerini, bu nedenle çokça ibadet eden kimselerin dahi onları kıskandığını söyler:

ای ز بهر نام نیکو دین و دولت را بکار	ای مبارک پی جهاندار و همایون شهریار
ای امین ملت و دین و شریعت را نگار	ای یمین دولت و ملک و ولایت را شکوه
پادشاهی را چنانی چون گلستان را بهار	نیکنمی را چنانی چون زمین را گلستان
مهربان بر مردمان زاهد و پرهیزگار	جهد تو از بهر خلقت و تو از بهر خدای
از جهاد و از عبادت کردن لیل و نهار	عابدان را از غلامان تو رشک آید همی
کارشان تسبیح و روزه ست و حدیث کردگار	از پی آن تا بر تو قدرشان افزون شود
چشم را لختی بخوابد برکشی او را بدار	گر گرامی تر کسی زان تو اندر راه دین
تا تو رسم سنگ و دار آوردی اندر مرغزار	گیتی از بد مذهبان خالی شد و آسوده گشت
چون بکار دین رسیدی بیقراری بقرار	در همه کاری ترا صبر و قرارست ای ملک
حیله سازی تا کنی بر چوب خشک او را سوار	چون به اقصای جهان از ملحدان یا بی خبر
همچوما از دولت تو بهره ور شد روزگار ⁵⁹³	شهریارا روزگار تو بتو تاریخ گشت

Ey yüce hükümdar ve kutlu padişah! Ey dinin ve devletin güzel adı için görev başında olan!

Ey Yemînuddevle, devletin ve ülkenin heybeti! Ey Emînulmille, dinin ve şeriatın aşığı! Yeryüzüne gül bahçesi nasıl yakışıyorsa sen de güzel isme öyle yakışırsın. Gül bahçesine bahar nasıl layıksa sen de padişahlığa öyle layıksın!

Senin çaban halk içindir ve sen Allah için halka şefkatli, dindar ve muttakisin!

Gece gündüz ibadet ve cihat etmelerinden ötürü çokça ibadet eden kimseler, senin adamlarını kıskanırlar.

İşte bu yüzden senin yanında kıymetlerinin artması için onların işleri; tesbih etmek, oruç tutmak ve yaratıcının sözleri olur.

Din yolunda senden daha değerli olsa bile gözünü bir an kapayan (görevini ihmal eden) birini, darağacına asarsın.

⁵⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 74-75.

Dünya, sapık dinlilerden temizlendi ve huzura erdi. Sen, taşlama (cezasını) ve darağacı geleneğini (idam cezasını) ovaya getirdin.

Ey padişah! Tüm işlerinde sabırlı ve vakarlısın çünkü din işlerinde tahammülsüzlüğe (tavizsiz bir tavra) ulaştın.

Çünkü dinsizleri ve cahilleri, kuru darağacına bindirmek (asmak) için dünyanın en uzak yerinde dahi tuzak kurarsın.

Ey hükümdar! Senin zamanın, seninle tarih oldu. Bizler gibi bu asır da senin devletinden nasiplendi.

3.1.3.4. Komutanlığı ve Cesareti

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u iyi bir savaşçı ve yetenekli bir komutan olması yönüyle de över. Ferruhî, sultanın komutanlığının, gerçekleştirdiği savaşların zulmü ortadan kaldırıp adaleti tesis etme amacıyla yapıldığını, onun Hz. Muḥammed'ten sonra komutanlık makamını temsil ettiğini, düşman için dünyayı kararttığını, dinin güçlendiricisi olduğunu söyler:

هر سپاهی را که چون محمود باشد شهریار یمن باشد بر یمین و یسر باشد بر یسار⁵⁹⁴

Maḥmûd gibi şehriyari olan her ordunun sağında bereket, solunda kudret olur.

بقاش باد که از تیغ او و بازوی اوست بنای کفر خراب و بنای دین آباد
ز بهر قوت دین با ولایت پرویز هزار بار به تن رنجکشتن از فرهاد
ز بسکه رنج سفر بر تن شریف نهد همی ندانم کان تن تنست یا پولاد⁵⁹⁵

O ebediyen yaşasın! Çünkü onun kılıcı ve pazusu sayesinde küfrün binası harabe, dinin binası ise sağlamdır.

Dinin kuvvetlenmesi için Pervîz'in vilayetiyle Ferhad'tan bin kat daha fazla sıkıntı çekmektedir.

O kadar çok sefer yükledi ki kıymetli bedenine, onun beden mi yoksa çelik mi olduğunu bilmiyorum!

شاهی که تیره کرد جهان بر عدو به تیغ میری که بر گرفت به داد از جهان ستم⁵⁹⁶

Öyle bir padişah ki kılıçla düşmana dünyayı kararttı. Öyle bir komutan ki adaletle zulmü dünyadan kaldırdı.

⁵⁹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 55.

⁵⁹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 34.

⁵⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 225.

Dinin ordusu Allah'ın ordusudur ve O'nun ordusuna, Muḥammed Peygamber'den sonra komutan sensin.

قوام دین پیغمبر، ملک محمود دین پرور ملک فعل و ملک سیرت ملک سهم و ملک سیما⁵⁹⁸

Peygamberin dinini kuvvetlendiren, dini seven hükümdar Maḥmûd, melek davranışlı, melek tabiatlı, melek görünümlü ve melek yüzlüdür.

Ferruhî, Hindistân seferinde kazandığı başarılarından Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde, memduhunun dünyanın hakimi olmasını, bazı maddi değerlerin değişmemesi gibi bunun da değişmemesini temenni eder:

چنان بود که کنم یاد با نبی اشعار	ز تو چو یاد کنم وز ملوک یاد کنم
چنانکه هست گرامی و پر بها دینار	همیشه تا که بود در جهان عزیز درم
بکام زی و جهان را بکام خویش گذار	خدايگان جهان باش و ز جهان برخوردار
ز نعمت و ز تن و جان خویش بر خوردار	بدولت و سپه و ملک خویش کام روا
عدو زید بغم و درد و انده و تیمار	بزی تودر طرب و عیش و شادکامی و لهو
تو شاد خوار و بداندیش خوار و انده خوار ⁵⁹⁹	خجسته بادت نوروز و نیک بادت روز

Senden söz ettiğim zaman (tüm) padişahlardan söz ediyorum. Nebi'yi (Hz. Muḥammed'i) şiirlerle yad ediyor gibi oluyorum.

Dünyada dirhem çok kıymetli olduğu müddetçe, dinar da çok değerli olduğu sürece, Dünyanın hükümdarı ol ve dünyadan nasiplen. Arzunla yaşa, dünyayı dilediğin gibi gez!

Devletinle, ordunla ve mülkünle hükümünü sür, nimetler ile, canınla ve bedenininle sağlıklı ol!

Neşe, zevk, eğlence ve sevinç içerisinde yaşa! Düşmanın gam, keder, üzüntü ve sıkıntı ile yaşasın!

Nevrûzun kutlu olsun, günün ise güzel olsun. Sen mutlu ol, kötülüğünü isteyenler, aşâğılık ve dertli olsun!

Ferruhî'nin Sultan Maḥmûd'a sunduğu övgülerde en fazla öne çıkan konulardan biri onun cesaretidir. Şair, Maḥmûd'un yaptığı işleri, Şâhnâme adlı eserde geçen olaylarla

⁵⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 65.

⁵⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 1.

⁵⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 66.

kıyaslayarak memduhunun işleri varken *Şâhnâme* okumanın gereksiz bir iş olduğunu ifade eder ve birçok *Şâhnâme* kahramanını memduhu karşısında küçümser:

همه حدیث ز محمود نامه خواند و بس همانکه قصه شهنامه خواندی هموار⁶⁰⁰

Tüm hikayeyi Maḥmûdnâme'den okusun! Sürekli Şâhnâme'nin kıssasını okuduğu yeter!

شجاعت تو همی بسترد ز دفترها حدیث رستم دستان و نام سام سوار⁶⁰¹

Senin cesaretin, Rustem-i Destân'ın ve Binici Sâm'ın hikayelerini defterlerden sildi.

Şair, “Yemînuddevle Sultan Maḥmûd bin Nâşiruddîn-i Sebuk Tegîn-i Ġaznevî'nin övgüsü” adlı kasidesinde Sultan Maḥmûd ile İskender'i mukayese eder. İskender'e isyan eden ve sonunda İskender tarafından öldürülen Dârâ bin Dârâ⁶⁰² adlı hükümdarın Sultan Maḥmûd'a isyan etmeye cüret dahi edemeyeceğini dile getirir:

گر اسکندر چنو بودی به ملک و لشکر و بازو نگشتی عاصی اندر امر او دارای بن دارا⁶⁰³

İskender, devlet, ordu ve kuvvet bakımından onun gibi olsaydı Dârâ bin Dârâ, onun emrine karşı asi olamazdı.

Ferruhî, “Savaş dönüşü sonrası sultanın yakınlarıyla beraber gittiği avının anlatılışı” başlıklı kasidesinde sultanın kılıcının ve okunun savaştan usanmadığını, onun kılıcının bazen düşmanın başını ezdiğini bazen de aslanın damarını kestiğini söyler. Şair, savaş ile avı buluşturduğu kasidesinin aşağıdaki beyitlerinde şunları dile getirir:

ای ز کار آمده و روی نهاده بشکار	تیغ و تیر تو همی سیر نگردند ز کار
گاه تیغ تو بر آرد ز سر دشمن گرد	گاه تیر تو بر آرد ز بر شیر دمار
هیبت تیغ تو و تیر تو دارد شب و روز	ملک بر خصم تبه بیشه بر شیر حصار
وای آن خصم که در رزم بدو گویی گیر	وای آن شیر که در صید بدو گویی دار
روز صید تو بچشم تو چه روباه و چه شیر	روز رزم تو بر تو چه پیاده چه سوار
من درین صید گه آن دیدم از تو ملکا	که صفت کردن آن گشت بمن بردشوار ⁶⁰⁴

Ey işten (savaştan) dönüp ava yönelmiş olan! Kılıcın ve okun çalışmaktan hiçbir zaman usanmaz.

⁶⁰⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 65.

⁶⁰¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 61.

⁶⁰² III. Darius olarak da bilinen Dârâ bin Dârâ, Ahemeniş imparatoru olup İskender ile giriştiği savaşta yenilip öldürülmüştür.

⁶⁰³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 2.

⁶⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 79.

Senin kılıcın gün olur düşmanın başından toz kaldırır. Senin okun gün olur aslanın damarını keser.

Senin kılıcının ve okunun heybeti ile devlet, düşmanın üzerine gece gündüz harabe bir ova oluverir.

Savaşta onu tutun dediğin düşmanın vay haline! Av sırasında onu tutun dediğin aslanın vay haline!

Av gününde senin önünde tilki ya da aslan, savaş günü karşıdaki piyade ya da süvari ne fark eder!

Ey padişah! Av yerinde bugün senden gördüklerimi anlatabilmem benim için oldukça güçtür.

3.1.3.5. Cömertliği ve Kadirşinaslığı

Kasidelerinin birçoğunda Sultan Maḥmūd'un cömertliğine değinen şair, onun bu yönüyle Nûşîrevân'ı andırdığını, memduhunun elini mücevher saçan olduğunu, cömertliği olgunluğa eriştiğini, çokça bağışta bulunduğunu dile getirir:

اگر چه ز نوشیروان درگذشتی به انصاف دادن چو نوشیروانی
کریمی چو شاخیست، او را تو باری سخاوت چو جسمیست، او را تو جانی⁶⁰⁵

Nûşîrevân öldüyse de adaletli davranmada Nûşîrevân gibisin.

Cömertlik bir dal gibi, sen ise onun meyvesisin. Cömertlik cisim gibi, sen ise ona can gibisin.

بجز دریا نخواندی کس کف گوهر فشانشرا اگر نر بهر آن بوید که دریا را کران باشد⁶⁰⁶

Hiç kimse, mücevher saçan avucunu denizden başka bir şeyle isimlendirmedir. Böyle olmasa da (böyle düşünmüyorsanız) denizin de bir sınırı var!

دین پاکیزه و مردانگی و طبع جواد وین سه چیز از تو رسیده ست به غایات کمال⁶⁰⁷

Güzel dindarlık, yiğitlik ve cömert tabiatın her üçü de seninle olgunluğun zirvelerine ulaşmıştır.

ز بس عطا که دهد هر گهی نداند کس عطای او را وقت و سخای او را گاه⁶⁰⁸

⁶⁰⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 365.

⁶⁰⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 30.

⁶⁰⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 215.

⁶⁰⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 342.

Her an o kadar çok bağısta bulunur ki, onun bağışlarının yerini ve cömertliğinin zamanını kimse bilmez.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd, kıymet bilen biri olduğunu memduhunun Ḳadir Ḥân'a davranışından yola çıkarak örneklendirir. Şair, Karahanlılar'dan olup itaat bildiren Ḳadir Ḥân'ın onurunun memduhu tarafından korunduğunu belirtir:

دوستان را چون قدر خان را، کنی شاد و عزیز دشمنان را همچو ایلک را کنی، غمگین و خوار⁶⁰⁹

Dostlarını Ḳadir Ḥân gibi mutlu ve onurlu kılarırsın. Düşmanlarını ise İlek'e yaptığın gibi perişan ve aşağılık kılarırsın.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un, çocuklarından birinin evine konuk olmasını da anlatır. Böyle bir misafiri ağırlamasından ötürü şair, hem ev sahibine hem de Sultan Maḥmûd'a iltifatta bulunur. Ferruhî, kasidesinin dua kısmında yerin ve göğün birbirinden ayrı durmasının devamlı olması gibi Sultan Maḥmûd'un ömrünün de devamlı olmasını temenni eder:

امروز میزبان چو تو اندر جهان کجاست	ای میزبان لشکر سلطان و آن خویش
گوید که از خدای مرا این شرف عطاست	مهمان تو به خوان تو برحق گمان برد
چون بنگرد سعادیت بیند بدست راست	چون بنگرد بزرگی بیند بدست چپ
تا این زمین باز کشیده نه چون سماست	تا این سمای روی گشاده نه چون زمی است
کاین عادت از ملوک جهان خاصه شماس ⁶¹⁰	اندر جهان تو باش او پدر میزبان خلق

Ey sultanın ve onun ordusunun mihmandarı, bugün senin gibi bir mihmandar nerede bulunur.

Senin sofranda misafir olan doğrusu şöyle düşünür: “Bu şeref bana Allah'ın lütfudur.”

Sol eline baktığında yücelik görür. Sağ eline baktığında ise mutluluk görür.

Bu yüzünü açmış gök, zemin gibi olmadığı sürece, bu yayılmış yeryüzü, gökyüzü gibi olmadığı sürece...

Bu dünyada sen kal, baban da halkın mihmândârı kalsın çünkü bu gelenek dünya padişahları arasında size aittir.

⁶⁰⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 76.

⁶¹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 21.

3.1.4. Sultan Muḥammed

Emîr Ebû Aḥmed Muḥammed bin Maḥmûd, Gazneli Maḥmûd'un oğludur. Sultan Maḥmûd'un 421 / 1030 yılındaki ölümünden sonra Gazneli tahtına oturmuştur. Ancak Maḥmûd'un diğer oğlu Mes'ûd, kardeşi Muḥammed'in tahta geçişini kabullenmeyip onu tahttan indirince Muḥammed'in sultanlığı 421hk. yılının Şevval ayında son bulmuştur. Muḥammed, yaklaşık olarak 5 ay gibi oldukça kısa bir müddet tahtta kalabilmiştir.

Muḥammed hem şehzâdeliği hem de sultanlığı döneminde Ferruhî'nin en önemli koruyucularından biri olmuştur. Ferruhî ise bu himaye karşılığında Muḥammed'i hem şehzâdeliği hem de sultanlığı döneminde methetmiştir. Ferruhî'nin Muḥammed'e gösterdiği bu yakın ilginin sebebi, Sultan Maḥmûd'un ona duyduğu sevgi ve kendisinden sonra padişahlık makamına onu getirme arzusudur.⁶¹¹ Bu durum bir kaside şairi olan Ferruhî'nin dikkatinden kaçmamış, Şehzâdeliği döneminde memduhuna özel bir ilgi göstermiştir.

Şair, memduhu Muḥammed için toplam 47 kaside yazmıştır. Bu kasidelerin toplam beyit sayısı 1936'dır.⁶¹²

3.1.4.1. Şehzâdelik Dönemi

Ferruhî'nin Muḥammed için yazdığı kasideler iki döneme ayrılır. Birinci dönem, Muḥammed'in şehzâdelik dönemi, ikinci dönem ise sultanlık dönemidir. Şair, Şehzâdelik döneminde Muḥammed'e hitaben onun ülkenin başına geçeceğini, ikbal kaygıları olan kimselerin onun eteklerine tutunduklarını söyler:

ای ملکزاده فرشته خو	ای به تو شادمان دل احرار
گفتگوی تو بر زبان دارند	پیشبینان زیرک و هشیار
هر که فردای خویش را نگرید	چنگ در دامن تو زد ستوار ⁶¹³

Ey melek huylu şehzâde! Ey soylu kalplerin seninle mutlu olduğu kimse!

Akıllı ve ileri görüşlü zeki kimseler, gece gündüz senin hakkında konuşurlar.

Kendi geleceğini düşünen herkes, senin eteklerine sağlam bir şekilde tutunmuştur.

⁶¹¹ Gülâmḥuseyn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 87-91.

⁶¹² Siyâkî, memduhlar için kaç kasidenin söylendiğini belirttiği bölümde Sultan Maḥmûd oğlu Mes'ûd için yazılan bir kasidenin Muḥammed için yazıldığını kaydetmiştir.

⁶¹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 124.

Yine aşağıdaki beyitlerde şair, Sultan Maḥmûd'u böyle güzel ahlaklı ve yetenekli bir halefi olduğu için tebrik ederek zamane padişahları arasında böyle güzel ahlaklı bir çocuğa hiç kimsenin sahip olmadığını belirtir. Ferruhî, Muḥammed'in de babası gibi şehir fetheden olduğunu, babasının töresini, yolunu takip ettiğini, dolayısıyla tahta geçmeye layık olduğunu söyler. Yine o, tahtın yani padişahlık makamının ve dinin, memduhu ile ayakta kaldığını, padişahlık alametleri olan tacın, tahtın ve kılıcın ona yaraştığını, devlet işlerinin düzene girmesi için böyle bir padişaha ihtiyaç olduğunu dile getirir:

آفرین بر یمین دولت باد آن بلند اختر بزرگ آثار
کز همه خسروان عصر جز او کس ندارد پسر بدین کردار⁶¹⁴

*Yemînuddevle'ye, o yüce şahsiyete ve büyük başarıların sahibine tebrikler olsun!
Çünkü zamanın tüm padişahları arasında ondan başka hiç kimsenin böyle çalışkan bir çocuğu yoktur.*

آری ره و رسم پدر خویش گرفته ست کایزدش معین باد همه وقت و نگهدار⁶¹⁵

Evet, babasının yolunu ve töresini tutmuştur. Bu nedenle Rabbi her zaman onun yardımcısı ve koruyucusu olsun!

Ferruhî, Muḥammed'in oldukça akıllı biri olduğunu söyler. Sultan Maḥmûd'un da bu durumun farkında olduğunu söyleyen şair, onun babası tarafından tercih edilme sebebinin de sahip olduğu aklî olgunluk olduğunu belirtir:

مردم به خرد هر چه بخواهد بکف آرد چیزی ندهد جز به خرد ایزد دادار
فردوس بیابند بتوحید خداوند توحید خداوند خرد کرد پدیدار
چندین شرف و فضل و بزرگیست خرد را ای از خرد آنجا که خرد را نبود بار
آگاه شده ست از خرد تو پدر تو زین روی بتو داد دل و گوش بیکبار⁶¹⁶

İnsanlar akılla her ne isteseler elde ederler, akıl olmaksızın adaletli olan Allah hiçbir şey vermez.

Allah'ın birliği ile Firdevs (cennetini) kazanırlar. Allah'ın birliği, akli görünür kıldı. Akıl, birçok şerefe, fazilete ve yüceliğe sahiptir. Ey akıl bakımından yüceliğine sınır olmayan!

⁶¹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 123-124.

⁶¹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s.119.

⁶¹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 120.

Senin baban, senin aklını (aklî olgunluğunu) fark etmiştir. İşte bu yüzden sevgisini ve ilgisini tamamen sana vermiştir.

Şair, “Emîr Muḥammed bin Maḥmûd bin Nâşiruddîn” başlıklı kasidesinde memduhunun övgüye layık olduğunu, hem Allah hem de babası tarafından sevdiğini, dinin ayakta kalmasının kendisinin vesilesiyle olduğunu, padişahlık alametleri olan tac, taht, kılıç sembollerinin ona layık olduğunu, devletin işlerinin dosdoğru olması için memduhunun uygun seçim olduğunu belirterek Muḥammed’i över:

بنیاد حمد میر محمد کزوست	شاهی و ملک و دولت و دین استوار
نزد پدر ستوده و نزد خدای	اندر همه مقامی و اندر همه تبار
هم شهر گیر و هم پسر شهر گیر	هم شهریار و هم پسر شهریار
زو قدر و جاه و عز و شرف یافته	تاج و کلاه و تیغ و نگین هر چهار ⁶¹⁷

Övgüye layık olan kimse, padişahlığın, mülkün, devletin ve dinin ayakta kalması kendisiyle (mümkün) olan Emîr Muḥammed’tir.

Bütün insanlar nezdinde ve tüm makamlarda hem Allah katında hem de babası nezdinde övülmüştür.

Hem şehirler fetheden hem de şehirler fethedenin oğludur. Hem padişah hem de padişah oğludur.

Tac, külah, kılıç, yüzüğün her dördü, onun sayesinde değer, makam, onur ve şeref bulmuştur.

مملکت را ملک چنین باید	تا بود کار ملک راست چو تار ⁶¹⁸

Devlet işlerinin târ gibi dosdoğru olması için memlekete böyle bir padişah gerektir.

Ferruhî, dîvânında Emîr Muḥammed’in çocuğunun olması vesilesiyle onu tebrik eder. Şairin böyle bir konuda kaside yazmış olması memduhu ile olan ilişkisinin samimiyetini göstermesi açısından önemlidir. Şair, birçok müneccim ve gökbilimcinin memduhunun çocuğunun geleceği için güzel yorumda bulunduklarını ifade eder:

تهنیت خواهم گفتن که خداوند مرا	پسری داد خداوند و چگونه پسری
پسری داد گر انمایه که در طالع او	هر ستاره فلک راست به یکی نظری
به بزرگیش به صد روی همی حکم کند	هر ستاره نگری و هر ستاره شمیری ⁶¹⁹

⁶¹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 96.

⁶¹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 123.

⁶¹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 379.

Tebrik etmek istiyorum çünkü Allah bana padişah bir evlat verdi, hem de nasıl bir çocuk!

Yüce soylu bir çocuk verdi, onun talihinde, feleğin her bir yıldızı için bir görüş vardır. Tüm müneccimler ve yıldız bilimciler, (çocuğun) yüceliği için yüz şekilde hüküm verirler.

3.1.4.2. Sultanlık Dönemi

Yukarıdaki kasidelerde memduhunu Maḥmûd'un veliahdı olarak gören Ferruḥî, Muḥammed'in tahta geçmesi münasebetiyle de onun için kaside yazmıştır. Şair, Ebû'l-Abbâs Fazl bin Abbâs Rebencenî'den tazmin ettiği üç beyti memduhu için yazmış olduğu kasidesinde kullanır. Şair, alıntılıdığı bu beyitlerde asilzâde bir padişahın göçtüğünü ancak bıraktığı makama kutlu bir padişahın oturduğunu, feleğin bir kandili kendilerinden aldığını ancak yerine bir çırağ bıraktığını söyleyerek bir taraftan Sultan Maḥmûd'un vefatını diğer bir taraftan Muḥammed'in tahta geçtiğini söyler. Şair, aynı kasidesinin bir başka beytinde Sultan Maḥmûd'un ebediyen yaşamadığını söyler, lakin Muḥammed'in ebediyen yaşaması için duacı olur:

که شنیدم ز شاعری استاد	سخت خوب آید این دو بیت مرا
پادشاهی نشست فرخزاد	پادشاهی گذشت پاکتراد
وز نشسته همه جهان دلشاد	برگشته همه جهان غمگین
باز شمعى به پیش ما بنهاد ⁶²⁰	گر چراغی ز ما گرفت جهان

Üstâd bir şairden duyduğum bu iki beyit çok hoşuma gider.

Asil soylu bir padişah öldü. Kutlu soylu bir padişah ise tahta oturdu.

Göç eden (Maḥmûd) için tüm dünya hüznölüdür. (Tahta) oturan (Muḥammed) içinse tüm dünya, sevinçlidir.

Dünya bir çırağımızı aldıysa da bir kandili tekrardan önümüze koyuverdi.

این خداوند جاودانه زیاده ⁶²¹	اگر آن شاه جاودانه نزیست

O padişah (Maḥmûd), sonsuza dek yaşamadıysa da bu padişah sonsuza dek yaşasın!

Ferruḥî, Sultan Maḥmûd'un ölümünden sonra tahta geçen Sultan Muḥammed'i övdüğü kasidelerinde de memduhunu babası ile birlikte anar. Yavru aslanın avcılığı

⁶²⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 41.

⁶²¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 41.

babasından öğrenmesi gibi memduhunun da devlet yönetimini, erdemini, yeteneklerini babasından öğrendiğini dile getirir:

نعوذبالله نزدیک میر بادم خوار	گر او عزیزتر از دیده نیست در دل من
که حمد و محمّدت آنجاست کو بود هموار	امیر عادل باذل، محمد محمود
بزرگوار امیر از بزرگوار تبار	بلند نام همام از بلند نام گهر
فضایل و هنرش را پدید نیست شمار	سقاوت و کرمش را پدید نیست قیاس
چنانکه از گهر آموخته‌ست شیر شکار ⁶²²	ز نامور پدر آموخته‌ست فضل و هنر

Eğer o, benim gönlümde gözümde daha kıymetli değilse emîrin yanında boynu bükük olayım, Allah'a sığınırım!

Maḥmûd oğlu cömert, adaletli Emîr Muḥammed! Övgü ve teşekkürün daima ona olsun!

Asil, yüce bir soydan gelen yüce bir yiğittir. Yüce bir nesepten gelen yüce emirdir.

Onun cömertlik ve kereminin bir benzeri görülmez. Onun yetenekleri ve erdemleri sayılamaz.

Aslanın avlanmayı soyundan öğrenmesi gibi o da erdemleri ve yetenekleri şöhretli babasından öğrenmiştir.

Ferruhî, farklı kasidelerinde memduhunun padişahlık makamına oturması ile devletin süsü ve zamanının iftiharı olduğunu, dünyanın onunla huzur, istikrar bulduğunu, yine onun sayesinde devlet ve başarının ayrılmaz iki dost olduklarını belirtir:

زینت ملک و مفخر ایام	شاه گیتی محمد محمود
آنکه گیتی بدو گرفت قوام ⁶²³	آنکه دولت بدو گرفت قرار

Alemin padişahı Maḥmûd oğlu Muḥammed, devletin süsü ve zamanın övüncüdür.

O, devletin onunla istikrar bulduğu kimsedir. O, evrenin onunla istikrar bulduğu kimsedir.

چون جانوران جنبش اندر حجر آید	گر سایه دستش به حجر برفتد از دور
از دولت و فیروزی فتح و ظفر آید ⁶²⁴	با طالع او دولت و فیروزی یارست

Onun elinin gölgesi, uzaktan taşın üzerine düşerse taşta canlılar gibi hareket ortaya çıkar.

Devlet ve başarı onun talihi ile dosttur; devlet ve başarı ile fetih ve zafer gelir.

⁶²² Ferruhî, *Dîvân*, s. 110.

⁶²³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 224.

⁶²⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 39.

Ordular mağlup eden padişah Emîr Ebû Aḥmed Muḥammed, ülkeler fetheden padişah Emîr Ebû Aḥmed Muḥammed.

3.1.4.3. İlim ve Şiire Desteği

Ferruḥî, memduhu Muḥammed'i edebiyatla uğraşan kimseleri desteklemesi, onlara kıymet vermesi bakımından metheder. Şaire göre, edebiyat ile iştigal eden kimseler mücevher gibidir, onların kıymetini de ancak mücevherden anlayan kimseler bilir. Şair, Muḥammed'in de edebiyata, ilme değer verdiğini, bu ilimlerin alıcısı olduğunu belirtir:

اهل ادب را بزرگ دارد و نشگفت	این ز بزرگیش، بس بزرگ مپندار
قدر گهر جز گهر شناس نداند	اهل ادب را ادیب داند مقدار
چشم بدان دور باد از آن شه کان شه	سخت ادب پرورست و علم خریدار
درگه او را چه خواند باید زین پس	سجده گه خسروان و قبله احرار
ای بسیاست فرو برنده اعدا	ای بسخاوت بر آورنده زوار ⁶²⁶

Edebiyat ehlini üstün tutar, onun büyüklüğünün yanında bunu çok büyük görüp sakın şaşıрма!

Mücevherin kıymetini mücevherden anlayandan başkası bilemez. Edeb ehlinin değerini de ancak edib olan bilir.

Kem gözler o padişaktan uzak olsun! Çünkü o padişah, edebiyata tutkun, ilmin de alıcısıdır.

Onun sarayını bundan sonra nasıl isimlendirmeli? Padişahların secde yeri ve soylu kimselerin kiblesi!

Ey siyaseti ile düşmanları alçaltan! Ey cömertliği ile ziyaretçilerini yücelten!

Ferruḥî, Muḥammed'i sahip olduğu ilim ve ahlak nedeniyle de sevdiğini belirtir. Memduhunun ilim bakımından 'Alî'ye, adalet bakımından ise 'Omer'e benzediğini belirten şair, bu meziyetlere sahip olmasının da babası Maḥmûd vesilesiyle gerçekleştiğini çünkü memduhunun öğretmeninin babası Sultan Maḥmûd olduğunu, babası vesilesiyle memduhunun da üstâdlık makamına eriştiğini dile getirir:

سر فضایل و روی محامد و فرهنگ⁶²⁷

جمال دولت عالی محمد محمود

⁶²⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 275.

⁶²⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 93.

⁶²⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s.

Maḥmūd oğlu Muḥammed yüce devletin güzelliği, erdemlerin başı, üstün sıfatların ve ilimlerin çehresidir.

ای همه ساله زخوی تو دل سلطان شاد	دل سلطان همه سال از خوی تو شادان باد
با علی خیزد هر کز تو بیاموزد علم	با عمر خیزد هر کز تو بیاموزد داد
زانکه استاد تو اندر همه کاری پدرست	چون پدر گشتی اندر همه کاری استاد
کیست کز نعمت زر تو و از بخشش تو	کار ویران شده خویش نکردست آباد
خوی نیکوی تو بر ما در اندوه ببست	در اندوه ببست و در شادی بگشاد ⁶²⁸

Ey senin ahlakınla sultanın gönlünün bütün yıl mutlu olduğu! Sultanın gönlü senin ahlakınla tüm yıl mutlu olsun!

İlmi senden öğrenen kimse, ‘Alî ile dirilir. Adaleti senden öğrenen kimse ‘Omer ile dirilir.

Senin üstâdın bütün işlerinde baban (Maḥmūd) olduğu için bütün işlerde baban gibi üstâd oldun.

Senin (verdiğin) altın ve bağışlarla bozulan işlerini yoluna koymayan kim kaldı!

Senin güzel ahlakın, hüznün kapısını bizim için kapadı. Hüznün kapısını kapatmakla kalmadı, mutluluğun kapısını araladı.

Ferruḥî, memduhunun zamanındaki ilimlere vakıf olduğunu, bu alemde öğrenmediği herhangi ilmin olmadığını dile getirir:

نیست فرهنگی اندر این گیتی	که نیاموخت آن شه، آن فرهنگ
ماه با فر او ندارد فر	کوه با سنگ او ندارد سنگ ⁶²⁹

O padişahın öğrenmemiş olduğu herhangi bir ilim bu dünyada yoktur.

Onun ışığının yanında ayın ışığı yoktur. Onun ağırlığı (kıymeti) yanında dağın ağırlığı (kıymeti) yoktur.

3.1.4.4. Dindarlığı

Ferruḥî, Sultan Muḥammed’in Hz. Peygamber’in adını taşımasının onun için bir övünç sebebi olduğunu belirtir. Bir diğer kasidesinde ise şair, memduhunu ahlak bakımından Hz. Muḥammed’e benzetir. Şair, memduhunun haklı olduğu hallerde bile intikamcı bir karakterinin olmadığını, hep hayırlı işlerle meşgul olduğunu, cimrilikten

⁶²⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 38.

⁶²⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 210.

kaçındığını belirterek Hz. Muḥammed'in öne çıkan erdemlerinin memduhunda da var olduğunu söyler:

آنکه نام پیمبری دارد که بسی جایگاه کرده به چنگ
آنکه دو دست راد او بزدود ز آینه رادی و بزرگی زنگ⁶³⁰

*O, birçok yeri ele geçirmiş bir peygamberin ismine sahiptir.
Cömertlik ve yücelik aynasından pası silen onun iki elidir.*

میر ما را خویبست، چون خوی که؟ چون خوی مصطفی علیه سلام
در عطا دادن و سخاست مقیم در کریمی و مردمیست مدام
از بخیلی چنان کند پرهیز که خردمند پارسا ز حرام
تا بود ممکن و تواند کرد نکند جز به کار خیر قیام
سالی از خویشتن خجل باشد گر کسی را به حق دهد دشنام⁶³¹

*Bizim emirimizin bir ahlakı vardır. Kimin ahlakı gibi? Allah'ın selamı ona olsun
Muştafâ'nın ahlakı gibi.*

Bağış verme ve cömertlikte sürekli dir. İkranda bulunma ve insanlıkta devamlıdır.

Akıllı bir dindarın haramdan kaçınması gibi cimrilikten kaçınır.

İmkan oldukça ve gücü yettiğinde hayırlı bir işten başka hiçbir şey için ayağa kalkmaz.

Haklı olarak dahi birine kötü bir söz söylese bir yıl boyunca kendisinden utanır.

Ferruhî, Sultan Muḥammed'i yüce meziyetlerin sahibi anlamına gelen "Ḳuṭb-i me'âlî" olarak isimlendirir. Şair, söz konusu beyitte onun dinin ve seçilmiş milletin destekçisi olduğunu söyler:

قطب معالی ملک محمد محمود ناصر دین و معین ملت مختار⁶³²

*Ḳuṭb-i me'âlî (faziletler yıldızı) Maḥmûd oğlu Padişah Muḥammed, dinin yardımcısı
ve seçilmiş milletin destekçisidir.*

Şair, Emîr Muḥammed'in adaletli olduğunu da birçok beytinde dile getirir. O, memduhunun dinin ve devletin destekçisi olarak hem babasının hem bir şair olarak kendisinin hem de tüm insanların takdirini kazandığını, üstün faziletlere sahip olduğunu dile getirir:

امیر عالم عادل محمد محمود قوام دولت و دین محمد مختار

⁶³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 210.

⁶³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 224.

⁶³² Ferruhî, *Dîvân*, s. 93.

ستوده پدر خویش و شمع گوهر خویش
بلند نام و سرافزار در میان تبار
همه جهان پدرش را ستوده‌اند و پدر
چو من ستایش او را همی‌کند تکرار⁶³³

Dünyanın adaletli emiri Maḥmûd oğlu Muḥammed, devletin ve Muḥammed-i Muḥtâr'ın dininin destekçisidir.

Babasının övdüğü biri, soyunun kandilidir. Soyu içerisinde yüce isimli ve yüce kişiliktir.

Ferruḥî, Muḥammed'e yapılan hizmetleri manevî işler sınıfında değerlendirir ve ona yapılan hizmetin, sürekli ibadet eden kimselerin dualarından daha kabule layık olduğunu söyler:

بهتر از خدمت مبارک او
نیست اندر جهان سراسر کار
خدمت او امیدوارترست
از دعا‌های عابدان بسیار⁶³⁴

Dünyadaki hiçbir iş, onun kutlu hizmeti kadar değerli değildir.

Ona hizmette bulunmak, pek çok ibadet edenlerin dualarından daha fazla (kabule) layıktır.

Ferruḥî, "Gazneli Maḥmûd'un oğlu Sultan Muḥammed'in şarap içişinin anlatılışı" başlıklı kasidesinde memduhunun dindarlığıyla beraber zevk ve eğlenceye düşkün olduğunu da ortaya koyar:

با طرب و خرمی و فال نیک
شاه قدح بستد و برکف نهاد
شادی و می خوردن شه را سزد
شاد خور ای شه که میت نوش باد⁶³⁵

Padişah, neşe, mutluluk ve memnuniyetle kadehi aldı ve avucuna koydu.

Mutluluk ve şarap içmek padişaha yaraşır. Ey padişah, sevinçle iç! Şarabın canına değsin!

3.1.4.5. Cesareti ve Adaleti

Ferruḥî, diğer memduhları gibi Muḥammed'i de cesaret, adaleti bakımından över. Şair, memduhunun kılıcının ürkütücü olduğunu, gazabının ıstırap verici olduğunu söyler:

سایه تیغش ار به سنگ افتد
گوهر از بیم خون شود در سنگ
تلخی خشمش ار به شهد رسد
باز نتوان شناخت شهد از فنگ⁶³⁶

⁶³³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 114.

⁶³⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 123.

⁶³⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 37.

⁶³⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 210.

Onun kılıcının gölgesi, taşa düşerse taştaki mücevher korkudan kana dönüşür.

Gazabının acılığı balın içerisine düşerse bal artık Ebû Cehil karpuzundan ayırt edilemez.

Bütün dünya onun babasını övmüştür. Babası da ben gibi sürekli onun methini söyler durur.

Şair, künyesi ile andığı Sultan Muhammed için İran ülkesinin padişahı, adil padişah sıfatlarını kullanır. Şair, ayrıca memduhunun din için kuvvetin, padişahlık için liyakatın sembolü olduğunu belirtir:

میر ابواحمد محمد خسرو ایران زمین کایزد او را چند چیز نیک داد از چند باب⁶³⁷

İran ülkesinin padişahı Emîr Ebû Ahmed Muhammed, Allah ona birçok bakımdan birçok iyi şeyler bağışladı.

سرفرار گوهر و فخر بزرگان تبار	میر ابو احمد محمد شهریار دادگر
آنکه دولت را ثیابست آنکه شاهی را شعار	آنکه دنیا را جمالست آنکه دین را قوتست
در سخا با تازمرویی، در جوانی با وقار	در بزرگی با تواضع، در سیاست با سکون
نه روز او بد باشد نه عیش او دشوار ⁶³⁸	هر آن پسر که پدر زان پسر بود خشنود

Adil padişah Emîr Ebû Ahmed Muhammed, yüce soylu ve asil büyüklerin iftiharıdır.

O, dünya için güzellik, din için kuvvet olandır. O, devlete elbise, padişahlığa sembol olandır.

Yücelikte alçak gönüllü, yönetimde ise istikrarlıdır. Cömertliği güler yüzle birlikte, gençliği ise ağırbaşlılık ile.

Babasının kendisinden hoşnut olduğu bir çocuğun ne kötü bir ömrü ne de zor bir hayatı olur.

Şair, Muhammed'i adaleti ve yiğitliği ile metheder ve onu, adaletiyle meşhur, tarihin seçkin şahsiyetlerinden Nûşirevân'a benzetir:

ای عدل و رادمردی را در جهان نوشیروان دیگر و اسفندیار⁶³⁹

Ey adaleti ve yiğitliğiyle cihandaki diğer bir Nûşirevân ve İsfendiyâr olan!

⁶³⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s.

⁶³⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 108.

⁶³⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 97.

Ferruḥî, Muḥammed'i sahip olduğu meziyetler bakımından 'Alî'ye, onun kılıcını ise 'Alî'nin Zulfikâr adındaki meşhur kılıcına benzeterek memduhunun kahramanlığının dinî rengine atıfta bulunur:

شمشیر او بمنزلت ذوالفقار⁶⁴⁰

اسلام را بمنزلت حیدر است

O, İslâm için Haydar konumundadır. Onun kılıcı ise Zulfikâr konumundadır.

Ferruḥî, Sultan Muḥammed'in kılıcını 'Alî'nin kılıcı olan Zulfikâr'a benzettiği gibi işlevsel açıdan da onun kılıcını Zulfikâr'a benzetir. Şair, Muḥammed'in kılıcını, kale kilidine benzeterek İslâm tarihinde Hayber kalesini fethetmek için yapılan savaşa atıfta bulunur:

تیغش بروز رزم کلیدحصار⁶⁴¹

رایش بوقت حزم حصار قویست

Onun oku, kaleyi koruma zamanında kuvvetliken onun kılıcı ise savaş günü kale kilididir.

3.1.4.6. Cömertliği ve Kadirşinashlığı

Ferruḥî, Sultan Muḥammed'in ahlakına hayran olduğunu, dolayısıyla ona gönülden bağlı olduğunu dile getirir. Şairin memduhu hakkında en dikkat çeken beyitleri, onun güzel ahlakına, cömertliğine atıfta bulunduğu beyitlerdir. O, memduhunun derya gibi bir gönüle sahip olduğunu, onun verdiği bağışların sonbaharda dökülen yapraklardan daha fazla olduğunu, memduhunun adeta mücevher yağdıran bir bulut olduğunu dile getirir:

به گوش آید او را ز تو لن ترانی

اگر بخل خواهد که روی تو ببند

همانا که تو ابر گوهر فشانی

همه ساله گوهر فشانی ز دو کف

به روزی همه خلق را میزبانی⁶⁴²

به محنت همه خلق را دستگیری

Cimrilik, senin yüzünü görmek isterse, onun (cimriliğin) kulağına senden "beni göremeyeceksin"⁶⁴³ (nidâsı) gelir.

Bütün yıl boyunca iki elinden mücevher saçarsın çünkü sen, mücevher yağdıran bir bulutsun.

Halkın tüm sıkıntıları için ellerinden tutansın. Halkın tüm rızkı için sen ev sahipliği yapansın.

⁶⁴⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 96.

⁶⁴¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 96.

⁶⁴² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 370-371.

⁶⁴³ Araf Sûresi, 143. ayete telmih vardır.

در بند تو افکند و مرا کرد چنین زار⁶⁴⁴

آن خوشخویی و خوش سخنی بد که دلم را

O güzel ahlaklı ve tatlı dilli oluşun sayesinde gönlüm senin tuzağına düştü ve beni böyle inler bir hale getirdi.

زان همی پاشی جواهر، زین همی باری ذهب⁶⁴⁵

تو دلی داری چو دریا و کفی داری چو ابر

Senin derya gibi bir gönlün, bulut gibi bir avucun var. Birinden mücevher saçar, diğerinden altın yağdırırsın.

دستش از هر دو ننگ دارد و عار

ابر و دریا سخی بوند بطبع

نیم از آن، کز دو دست او دینار⁶⁴⁶

در خزان از رزان نریزد برگ

Bulut ve deniz doğası itibariyle cömert olsa da her ikisi onun elinden utanç, ar duyarlar.

Onun elinden dökülen dinarın yarısı kadar sonbaharda asmalardan yaprak dökülmez.

3.1.5. Sultan Mes'ûd

Kardeşi Emîr Muḥammed'i indirip tahta geçen Ebû Sa'îd Mes'ud bin Maḥmûd-ı Gâznevî'nin hakimiyeti, 421hk. yılından 432hk. yılına kadar sürmüştür. Beyḥaḳî'nin naklettiğine göre Sultan Muḥammed, kardeşi Mes'ûd tarafından saltanattan uzaklaştırıldıktan sonra saraydaki diğer birçok şair gibi Ferruḥî de tahta yeni geçen Sultan Mes'ûd'u tebrik etmiştir.⁶⁴⁷

Ferruḥî, memduhu Mes'ûd için toplam 11 kaside kaleme almıştır. Kasidelerin toplam beyit sayısı 456'dır.⁶⁴⁸

3.1.5.1. Tahta Oturması

Sultan Muḥammed hakkında yazılan methiyeleri verdiğimiz bölümde Ferruḥî'nin Muḥammed'in Maḥmûd'un veliahdı olduğunu açıkça belirttiğini ortaya koymuştuk. Ancak şairin kasidelerinde Mes'ûd için tahta ve padişahlığa layık olduğu türünden ifadelerin, Mes'ûd'un padişahlığından sonra olması dikkat çekicidir. Aşağıdaki beyitlerde Ferruḥî, Mes'ûd'un 'Irâḳ seferinden dönerek tahta oturması münasebetiyle yazdığı kasidesinde padişahlığa layık olan Mes'ûd'un geri döndüğünü dile getirir:

⁶⁴⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 119.

⁶⁴⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 5.

⁶⁴⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 123.

⁶⁴⁷ Ebû'l-Fazl Muḥammed Bin Ḥasan-i Beyḥaḳî, *Târih-i Beyḥaḳî*, Cild-i Devvom, s. 432.

⁶⁴⁸ Siyâḳî, Sultan Mes'ûd için yazılan bir kasidenin sehven Muḥammed için yazıldığını kaydetmiştir.

ملک از جنگ عراق آمد با فتح و ظفر
مملکت را ملکی آمد زیب افسر⁶⁴⁹

خسرو از راه دراز آمد با همت و کام
تخت شاهی را شاه آمد زبینه تخت

Padişah kararlı ve istekli bir şekilde uzun yoldan geldi. Padişah, 'Irâk savaşından zafer ve fetihle döndü.

Padişahlık tahtına, tahta layık bir padişah geldi. Memleketin başına güzel taçlı bir padişah geldi.

Ferruhî, “Maḥmûd’un vefatından sonra Sultan Mes‘ûd’un İsfahân’dan dönmesini rica etme” başlıklı kasidesinde Mes‘ûd’un Ġazne’ye gelmesini arzular. Şair, bu kasideyi Muḥammed’in tahttan indirilişinden sonra yazmış olmalıdır. Çünkü Sultan Maḥmûd’un vefatının hemen akabinde kasidesinde Mes‘ûd’u padişah veya tahtın sahibi olarak anması tahta geçmiş olan Muḥammed’i hoşnut etmeyecek bir durumdur. Bu durumda Muḥammed’e karşı sarayda gelişen olaylar sonrasında Mes‘ûd’un tahta geçeceğini düşünen şair, onun gelişinden önce aşağıdaki beyitlerin yer aldığı kasideyi kaleme almış olması kuvvetle muhtemeldir:

شهریار شهریاران پادشاه راستین	زود کن ما را خبر ده تا کی آید نزد ما
از ملوک او را همال و از شهان او را قرین	خسرو گیتی ملک مسعود محمد آنکه نیست
نایب پیغمبر و پشت امیر المؤمنین	ناصر دین خدای و حافظ خلق خدای
بخت و نصرت بر یسار و فتح و دولت بر یمین ⁶⁵⁰	کی بود کان خسرو پیروز بخت آید ز راه

Padişahlar padişahının, dosdoğru padişahın ne zaman geleceğini çabuk ol da bize haber ver!

Padişahların hiçbirisi, alemin padişahı Maḥmûd oğlu Padişah Mes‘ûd’a eşit değildir. Padişahların hiçbirisi ona benzer de değildir.

Allah’ın dininin yardımcısı ve Allah’ın yarattıklarının koruyucusudur. Peygamberin vekili ve mü’minlerin emirinin destekçisidir.

Talih ve yardımın solunda, fetih ve devletin sağında yer aldığı o muzaffer padişah ne zaman varır?

Ferruhî, Sultan Maḥmûd’un veliahdı olarak çoğunlukla Muḥammed’i ansa da Sultan Mes‘ûd’un tahta geçmesinin ardından yazdığı kasidelerinde memduhunu Maḥmûd’un oğlu ve veliahdı olarak anar:

⁶⁴⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 142.

⁶⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 300.

Padişah soylu, Maḥmûd Gâzî oğlu Mes'ûd'un bahtı açık, Allah yardımcısı olsun!

سید شاهان مسعود ولیعهد پدر

ملک عالم تاج عرب وفخر عجم

وان بملک اندر بایسته چو در دیده بصر⁶⁵²

آن بصدر اندر شایسته چو در مغز خرد

Alemin padişahı, Arabın tacı ve Acemin iftiharı, padişahların efendisi ve babasının veliahdı Mes'ûd.

Beyne aklın yaraşması gibi o da gönüle yaraşır. Görmek için göz gerektiği gibi o da devlet için gereklidir.

Ferruhî, Mes'ûd'un padişahlığa geçişinin ardından yazdığı kasidesinde Mes'ûd gibi bir halefî olan kimsenin iki alemde de üzölmeyeceğini belirterek Maḥmûd'un halefinin Mes'ûd olduğunu söyler. Aynı kaside içerisinde, Mes'ûd'un başa geçmesiyle devletin gücünün de görünür hale geldiğini söyler:

زبید که مر او را به دو گیتی نبود غم

آن کس که چو مسعود خلف دارد و وارث

از پای سماعیل پدید آمد زمزم

از برکت او دولت تو گشت پدیدار

در ابر گرانبار پدیدار بود نم

در چهره او روزبهی بود پدیدار

آهو بچه کی باشد چون بچه ضیغم⁶⁵³

کس را به جهان چون پسر تو پسر نیست

Mes'ûd gibi bir halefî ve varisi olan o kimsenin her iki alemde de üzüntüsü olmaz.

Senin devletin onun bereketiyle ortaya çıktı. İsmâ'il'in ayağından da zemzem ortaya çıktı.

Onun çehresinde saadet görünür. Yüklü bulutlarda ise nem görünür.

Dünyada hiç kimsenin oğlu senin oğlun gibi değildir. Ceylan yavrusu ile aslan yavrusu nasıl eşit olabilir?

که مسعود باد اخترش جاودانی

جهاندار مسعود محمود غازی

که او را سزد تاج و تخت کیانی⁶⁵⁴

سر خسروان افسر تاجداران

Cihan padişahı, Maḥmûd Gâzî oğlu Mes'ûd, onun yıldızı ebediyen mesut olsun!

Padişahların başı, tac sahiplerinin tacıdır. Çünkü padişahlık tacı ve tahtı ona layıktır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Mes'ûd, Muhammed ile taht mücadelesinden sonra tahta geçmiştir. Bu durumda Muhammed'in tahtta kaldığı süreçte onu destekleyen

⁶⁵¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 147.

⁶⁵² Ferruhî, *Dîvân*, s. 141.

⁶⁵³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 239.

⁶⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 392.

kimselerin çok olması doğal bir durumdur. Şair, bu durumun farkında olarak Mes'ûdun geri dönüşü ile artık işlerin değiştiğini, artık herkesin onun emrinde olacağını söyler:

شیر باز آمدو شیران همه روباه شدند همه را هیبت او خشک فرو بست ز فر
آنکه زین پیش درین ملک طمع کرد همی تانه دیر آمدبا طاعت و فرمان ایدر⁶⁵⁵

Aslan geri döndü ve (diğer) aslanların hepsi tilkiye dönüştüler. Onun heybetiyle hepsi aciz ve çaresiz kalakaldılar.

Bundan önce bu padişahı sürekli kıskanan kimseler, hemen buraya gelerek itaatine ve emrine girdiler.

Ferruhî, Sultan Mes'ûd döneminde irili ufaklı tüm devletlerin onun azameti karşısında diz çöktüğünü dile getirir. Şair, İskenderin sahip olduğu yüceliğin memduhunda da var olduğunu, Rûm kayserinin onun huzuruna selam ile girdiğini, Rûmların kale kapısının onun için açıldığını, Türkistân şahının onun kapısının nöbetçisi olduğunu dile getirerek hem geçmişteki hem de çağdaşı olan birçok hükümdarı memduhu karşısında küçük görür:

ملکان همه عالم بدر خانه تو جمع کردند چنان چون به در اسکندر
قیصر رومی پیش تو در آید بسلام قلعه رومیه را پیش تو بگشاید در
شاه ترکستان بر درگاه فرخنده تو گاه خود خسبد چون نوبتیان، گاه پسر
هر چه اندیشه کنی آن بمراد تو شود تو بدین طالع زادستی بس رنج میر
ایزد این دولت فرخنده و پاینده کناد بر تو ای نیک دل نیک خوی نیک سیر⁶⁵⁶

Alemin tüm padişahları, İskender'in kapısında toplandıkları gibi senin evinin kapısında toplanırlar.

Rûm kayseri senin huzuruna selamla girer. Rûm kalesinin kapısını senin için açar.

Türkistân padişahı, senin kutlu sarayının önünde nöbetçiler gibi bazen kendisi bazen de oğlu uyur.

Her neyi arzularsan o senin nasibin olur! Sen böyle bir talihle doğmuşsun, hiç tasalanma!

Ey iyi kalpli, iyi davranışlı ve güzel ahlaklı olan! Allah, bu devleti sana kutlu ve ebedî kılsın!

⁶⁵⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 142.

⁶⁵⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 143.

Ferruhî, kasidelerinde Sultan Mes'ûd için dua da eder. O, memduhuna denk bir padişah ve Şehzâdenin olmadığını, bu nedenle Allah'ın onu ve devletini kötü niyetli kimselerin şerrinden uzak tutmasını niyaz eder ve memduhunun devleti için “göksel devlet” tabirini kullanır:

خداوند چشم بدان دور دارد	از این شاه و زین دولت آسمانی
چنین شهریار و چنین شاهزاده	که دید و که دادهست هرگز نشانی ⁶⁵⁷

Allah, bu padişaktan ve bu göksel devletten kem gözleri uzak tutsun!

Böyle bir padişahı ve böyle bir şehzâdeyi kim gördü ve kim ne zaman gösterebildi!

Şair, Mes'ûdün sahip olduğu güç ile kendisine denk herhangi bir kimsenin olmadığını, pek çok padişahın ona itaat ettiğini ifade eder:

چشم بد دور کناد ایزد ازو کامروز اوست	از پس ایزد در ملک جهان بی انباز
تا پرستند ملک را همه شاهان جهان	چه به روم و چه به چین و چه به شام و چه حجاز ⁶⁵⁸

Allah, kem gözleri uzak etsin ondan çünkü Allah'tan sonra dünya mülkünde ortağı olmayan odur.

Rûm'da olsun, Çin'de olsun, Şâm ve Hicâz'da olsun bütün dünyanın padişahları, padişaha tapar.

Ferruhî, Sultan Mes'ûd için iyi temennilerini dile getirdiği başka bazı beyitlerinde ise onun ebedî yaşaması, ordusunun ve memleketinin eşsiz olması için dua eder. Şair, onu Arap ve Acemin padişahı olarak tanıtip padişahlar arasında müstesna bir yere sahip olduğunu belirttikten sonra Nevrûz'un habercisi olan Sede bayramı dolayısıyla hazırlık yapmasını ve her daim aşık olmasını ister:

جادوان شاد زیاد این ملک کامروا	لشکرش بی عدد و مملکتش بی انداز
ای خداوند ملوک عرب و آن عجم	ای پدید از ملکان همچو حقیقت ز مجاز
سده آمد که ترا مژده دهد از نوروز	مژده بپذیر و بده خلعت و کارش بطراز
امر کن تا به در کاخ تو از عود کنند	آتشى چون گل و بگمار به بستان بگمار
عشقبازی کن و سیکی خور و برخند بر آن	که ترا گوید سیکی مخور و عشق مباز
خلد باد از تو و از دولت تو ملک جهان	ای رضای تو از ایزد به سوی خلد جواز ⁶⁵⁹

Arzularına erişen padişah, ebediyen mutlu yaşasın! Ordusu sayısız, memleketi eşsiz olsun!

⁶⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 393.

⁶⁵⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 203.

⁶⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 204.

Ey Arab ve Acem padişahlarının padişahı! Ey hakikatin mecazdan görünür olduğu gibi padişahlar arasında görünür olan!

Sana Nevruz'un müjdesini vermek için Sede geldi. Müjdesini kabul buyur, hilatini vererek onu hoşnut ediver!

Emir buyur da sarayının önünde üd ağacından gül gibi bir ateş yaksınlar. Bostanı da şarap (yapmak) ile görevlendir!

Aşık ol, şarap iç ve sana şarap içme ve aşık olma diyen o kişiye gülüp geç!

Seninle ve senin devletinle cihan mülkü cennet olsun! Ey senin rızan cennet için Allah'ın izni gibi olan!

که روزگارش مسعود باد و بخت جوان⁶⁶⁰

خدايگان مهان خسرو جهان مسعود

Yüce kimselerin hükümdarı, alemin padişahı Mes'ûd, günleri neşeyle dolsun, bahtı açık olsun!

3.1.5.2. Kahramanlığı ve Cesareti

Ferruhî, Mes'ûd'un savaş yeteneğine ve heybetine değinir ve onun bu kabiliyetleriyle düşman askerlerinin kalbine korku saldığını, onları yaraladığını söyler. Şair, memduhunun heybetinden ötürü yaralanan gönülleri, ilacın dahi düzeltemeyeceğini söyler. Hem 'İsâ hem Mûsâ peygamberi de anan şair, Mes'ûd'un gazabıyla Mûsâ peygamberi, cömertliğiyle de 'İsâ peygamberi andırdığını dile getirir:

خشک بر جای بمانند چو بر تخته صور

جنگجویی که چو در جنگ شود لشکرها

نه ز انبوهیش اندیشه نه از خصم حذر⁶⁶¹

خويشتن را بمیان سپه اندر فکند

Öyle bir savaşçıdır ki, o, savaşa başladığında, askerler tahtanın üstündeki resimler gibi yerlerinde (korkudan) donakalır.

(Düşman) ordunun ortasına atılır. Ne kalabalık oluşlarını düşünür ne de düşmandan korkuya kapılır.

آن دل نه به دارو به هم آید نه به مرهم

هر دل که شد از هیبت او تافته و ریش

آن موسی عمران بود، این عیسی مریم⁶⁶²

هم بکشد و هم زنده کند خشمش و جودش

Onun heybetiyle parçalanan ve yaralanan her gönül, işte o gönül ne ilaça düzelir ne de merhemle.

Öfkesi ve cömertliği hem öldürür hem de diriltir, biri 'İmrân oğlu Mûsâ, diğeri ise Meryem oğlu 'İsâ'dır.

⁶⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 301.

⁶⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 141.

⁶⁶² Ferruhî, *Dîvân*, s. 239.

Ferruhî, Sultan Mes'ûd'u övdüğü şiirlerinde, onu İran'ın efsânevi şahsiyetleriyle mukayese eder. Şair, Keyhusrev, Rustem gibi efsânevi şahsiyetleri küçümseyerek memduhunu onlardan üstün bir konumda görür. Şair, Husrev Gâzî olarak andığı, vefat etmiş olan Sultan Maḥmûd'a seslenerek Cem'in sarayında artık padişahlık makamına yeni geçen oğlu Mes'ûd'un tahtının bulunduğunu, onun uyguladığı adalet sayesinde dünyanın İrem bağı kadar güzel, Beyt-i Mahrem⁶⁶³ kadar güvenli bir yer haline geldiğini belirtir:

ای خسرو غازی پدر شاه کجایی	تا تخت پسر بینی بر جایگاه جم
گرد آمده بر درگاه او از پی خدمت	صد شاه چو کیخسرو، صد شیر چو رستم
از عدل و ز انصاف جهان را همه هموار	چون باغ ارم کرده و چون بیت محرم
بی رنج به تدبیر همی دارد گیتی	چونانکه جهان را جم می‌داشت به خاتم ⁶⁶⁴

Ey husrev gâzî, padişahın babası neredesin! Gel de Cem'in (padişahlık) makamında oğlunun tahtını gör!

Keyhusrev gibi yüz padişah, Rustem gibi yüz aslan, ona hizmet etmek için sarayının önünde toplanmıştır.

Adalet ve merhametiyle dünyayı İrem bağı gibi, Beytu'l-Haram gibi yapmıştır.

Cem'in dünyaya yüzüğü ile hakim olması gibi o, güzel yönetimi ile dünyaya kolayca hükmeder.

مبارزی که به مردی و چیره‌دستی و رنگ	چنو یکی نبود در میان بیست هزار ⁶⁶⁵

Yiğitlikte, yetenek ve faydada, yirmi bin kişi arasında bile onun gibisinin bulunmadığı bir savaşçıdır.

Ferruhî, önemli gün ve bayramlar dolayısıyla da memduhunu tebrik eder. Şair, onun Sede bayramını, yeni yılını ve muharrem ayını tebrik eder. Memduhunun mutlu anlamına gelen Mes'ûd isminden yola çıkarak şair, bu ismin ona tam olarak yakıştığını dile getirir:

جشن سده و سال نو و ماه محرم	فرخنده کناد ایزد بر خسرو عالم
شاهنشاه گیتی ملک عالم مسعود	کاین نام بدین معنی او راست مسلم

⁶⁶³ Beyt-i Mahrem (Beyt'ul-Haram), Ka'be'nin bir diğer adıdır. Şair de Beyt-i Mahrem olarak Ka'be'yi kastetmektedir. Ka'be'ye Beyt-i Haram denmesinin sebebi, orada bazı yasakların olması sebebiyledir. Bu yasaklar dolayısıyla güvenli bir belde olarak bilindiği için şair, memduhunun yönettiği dünya için bu benzetmeyi yapar.

⁶⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

⁶⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 137.

*Allah, Sede bayramını, yeni yılı ve muharrem ayını alemin padişahına kutlu kılsın!
Alemin padişahlarının padişahı ve cihan padişahı Mes'ûd'un bu adı, bu anlamıyla ona
layıktır.*

*Onu gördüğü için dünyanın gözü aydın olur. Adını andığı için gönül ve can, mutlu
olur.*

3.1.5.3. Cömertliği ve Kadirşinâslığı

Ferruhî, birçok memduhu gibi Sultan Mes'ûd'u da cömertlik bakımından över. Şair, onun cömertliği nedeniyle yerin ve göğün dahi dile geldiğini, bağışlarının tartı yahut kantarla dahi ölçülemez seviyede olduğunu, tüm bu bağışları bilinçli ve isteyerek yaptığını dile getirir:

ملک مسعود محمود آنکه ایام	بدو محمود و مسعودست هموار
خداوندی که چون زو یاد کردی	زمین و آسمان آید بگفتار
یکی گوید: ز شاهی نام بردی	که رادی را بدو بفزوده بازار
عطای او از آن بگذشت کانرا	توان سختن به شاهین و به قنطار
جز او از خسروان هر گز که داده ست	به یکره پنج اشتروار دینار
اگر چه می همی خورده ست بوده ست	به آن گه کان عطا داده ست هشیار
چنین باید جهاندار و خداوند	پسندیده به گفتار و به کردار ⁶⁶⁷

*Maḥmûd oğlu padişah Mes'ûd, günlerin daima onun sayesinde iftihar ve mutlulukla
(dolu) olduğu kimsedir.*

Ondan söz ettiğinde yeryüzü ve gökyüzünün dile geldiği bir hükümdardır.

*Biri der ki: "Öyle bir padişahтан söz ettin ki, cömertliğin pazar değeri onunla
artmıştır."*

Onun bağışı, tartı ve kantarla tartılabilecek seviyeyi çoktan geçti.

Bir defada elli deve yükü dinarı, ondan başka hangi padişah ne zaman verdi?

Her ne kadar sürekli şarap içmiş olsa da bağış verdiği zaman ayık idi.

*Cihan padişahının ve hükümdarının böyle olması gerekir, sözüyle de işiyle de takdir
edilen olması gerekir.*

⁶⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

⁶⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 144.

3.1.5.4. Adaleti

Şair, Sultan Mes'ûd'u adaletli ve merhametli olmasıyla da över. İyi şiirin iyi olma vasfının söz sanatları taşıması gibi iyi bir dünyanın en önemli unsurunun adalet olduğunu belirten şair, Sultan Mes'ûd'un bu bakımdan dünyayı güzelleştirdiğini söyler:

جهان را به عدل و به انصاف دادن بیاراست چون شعر نیک از معانی⁶⁶⁸

Adalet ve insaflı davranmak ile dünyayı, belâgatlı iyi bir şiir gibi süsledin.

Ferruhî, Sultan Mes'ûd'un ahlakına da değinir ve onun güzel ahlakıyla herkesi kendisine hayran bıraktığını, köylüsünden Arabına, Türkünden, Deylemlisine herkesin ona aşık olduğunu dile getirerek o dönem Gazneli devleti içerisinde yaşayan farklı etnik unsurların ona gönülden bağlı olduklarını dile getirir:

کس نیست به گیتی که برو شیفته دل نیست دلها به خوی نیک ربوده‌ست نه ز استم
گوی که بیکباره دل خلق ربوده ست از تازی و از دهقان وز ترک و ز دیلم⁶⁶⁹

Alemde ona aşık olmayan gönül yoktur, kalpleri güzel ahlakıyla fethetmiştir zorla değil.

Sanki Arabından, köylüsünden, Türkünden, Deylemlisinden tüm halkın kalbini çalmıştır.

3.1.6. Emîr Ebû Ya'kûb Yûsuf bin Nâsıruddîn

Emîr Ebû Ya'kûb Yûsuf bin Nâsıruddîn Sebuk Tegîn, Ferruhî'nin en önemli memduhlarından olup Sultan Maḥmûd'un kardeşidir. Emîr Yûsuf, Naşr bin Nâsıruddîn'in hicri 412'deki ölümü üzerine Sultan Maḥmûd'un komutanlığı görevine getirildi. Sultan Maḥmûd'un oğlu Şehzâde Muḥammed ile Emîr Yûsuf arasında ileri derecede samimiyet vardı. Ayrıca Muḥammed, Emîr Yûsuf'un kızı ile evliydi. Bu ikili arasındaki yakınlığı göz önünde bulundurduğumuzda Emîr Yûsuf'un Şehzâde Muḥammed'in de desteğiyle saray içerisinde ne denli etkin bir konumda olduğunu anlayabiliriz. Ancak bu etkin rolüne rağmen Beyḥaḳî, Emîr Yûsuf'un genç olduğunu, devlet işlerinde ise tecrübesiz olduğunu belirtir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 393.

⁶⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

⁶⁷⁰ Gulâmḥuseyn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 92-93.

Şair, Emir Yûsuf için toplam 39 kaside 1 terciibend yazmıştır. Bu şiirlerin toplam beyit sayısı, 1760'tır. Ferruhî'nin tüm memduhları arasında kendisini en yakın hissettiği kişilerden biri Emîr Yûsuf olmuştur.⁶⁷¹

Sultan Maḥmûd'un ölümünün ardından Emîr Yûsuf, Maḥmûd döneminde olduğu gibi tahta geçen Sultan Muḥammed'in destekçilerinden olmuştur. Ancak Mes'ûd'un, tahtı kardeşi Muḥammed'ten almasıyla birlikte Mes'ûd, Muḥammed'in destekleyicilerinden olan amcası Emîr Yûsuf'a ilk önceleri iyi davranırsa da tam olarak itimat etmemiştir. Sonraları Mes'ûd tarafından hapsedilen Emîr Yûsuf, hicri 413 yılında zindanda ölmüştür.⁶⁷²

Şair, “ordu komutanı ‘İzzuddevle Emîr Yûsuf’un övgüsü” başlıklı kasidesinde kendisini onun methiyecisi olarak tanıtır. Yine şair, birçok kasidesinde memduhu ile olan yakın ilişkisini gözler önüne serer:

عاشقم آری و لیکن نام من عاشق مکن
مر مرا ای ماه منظر ماح میرست نام⁶⁷³

Aşığım, bu doğru! Ancak adımla aşık diye ifşa etme! Ey ay görünümlü! Benim adım emirin methiyecisidir.

Ferruhî, bu memduhu için yazdığı başka kasidelerinde de onunla olan özel yakınlığını belirtir. Şair, kasidelerinden birinde kendisinin ona tapmakla tanınan bir şahsiyet olduğunu dile getirerek memduhu ile olan yakınlığının herkes tarafından bilindiğini ortaya koyar:

من که معروف شدستم به پرستیدن او
به پرستیدن هرکس نکم پشت دوتا⁶⁷⁴

Ben, ona tapmakla meşhur olmuş biriyim. Öyle herkese taparak sırtımı kamburlaştıramam.

Ferruhî, “Emîr Ebû Ya‘kûb Yûsuf’un övgüsü ve onun çocuğunun doğumunu tebrik” isimli kasidesinde Emîr Yûsuf’u yeni doğan çocuğu nedeniyle tebrik etmesi de şairin memduhu ile olan yakınlığını göstermesi açısından önemlidir. Ferruhî, bu çocuğun asil bir soydan geldiğini ve babasının halefi olduğunu belirterek memduhunu tebrik eder:

اگر همی به پسر تهنیت شود واجب
بدین پسر که ملک یافته ست واجب تر

⁶⁷¹ Bosworth’a göre Emîr Yûsuf, Ferruhî’nin saraydaki asıl hamisidir. Bk. Bosworth, C. E., “Farrukhî’s Elegy on Maḥmûd of Ghazna,” *Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies*, Vol 29, 1991, s. 43-49.

⁶⁷² Naşrullâh İmâmî, *Perniyân-ı Heft Reng*, s. 107.

⁶⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 236.

⁶⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 349.

که این خجسته پسر، وین بزرگوار خلف	ز هر دوسوی بزرگ آمد و شریف گهر
سپه کشان پسرانرا ز بهر خدمت او	همی دهند هم از کودکی کلاه و کمر
بنیکویی پدرش را امیدهاست درو	وفا کناد خدای اندر و امید پدر
امیر یوسف را اندر اینجهان شجریست	که جز بشارت و جز تهنیت ندارد بر ⁶⁷⁵

Eğer çocuktan ötürü tebrik etmek gerekiyorsa, padişahın bulduğu bu çocuk vesilesiyle tebrik etmek daha gerekli olur.

Çünkü bu kutlu çocuk ve bu büyük halef, her iki taraftan da yüce ve şerefli bir soydan geldi.

Ordu komutanları, ona hizmet etmeleri için tacı ve kemeri çocuklara küçükken verecekler.

Babasının ona dair güzel umutları var, Allah babasının bu umudunu gerçekleştirecek. Emîr Yûsuf'un bu dünyada müjdeden ve tebrikten başka bir meyvesi olmayan bir ağacı vardır.

Şair, doğum tebrîği vesilesiyle yazdığı bir başka kasidesinde memduhunun layık olduğu bir şeye nail olduğunu, çocuğunun da memduhu gibi kılıç ile iyi bir savaşçı, kalem ile ilim ehli olmasını diler:

خدای در خور هر کس دهد هر آنچه دهد	در این حدیث یقینند مردمان اغلب
خجسته باد برین خسرو، این خجسته پسر	سپید باد برو جاودانه روی حسب
امیر در خور خود یافت این پسر ز خدای	چو میر باد شرف یافته بتیغ و قصب ⁶⁷⁶

Allah herkese layık olduğu şeyi verir. İnsanların çoğu buna kesin olarak inanırlar.

Bu kutlu çocuk, padişaha kutlu olsun! Onun soyu için ebediyen göz aydınlığı olsun!

Kendisine layık olan bu çocuk, emîre Allah'tan nasip oldu. Emîr gibi o da kılıç ve savaşla şeref bulsun!

3.1.6.1. Sultan Maḥmûd'a Yakınlığı

Emîr Yûsuf, Sultan Maḥmûd tarafından babası Sebuk Tegîn'in emaneti olarak görüldüğü için onun nezdinde çok değer görmüştür. Ferruhî, Emîr Yûsuf için yazdığı kasidesinde onun Sultan Maḥmûd ile olan yakınlığını zikreder:

از بزرگی واز نواخت چه ماند	که نکرد آن ملک در این ایام
وقت رفتن دو پیل داد ترا	وقت باز آمدن دویست غلام ⁶⁷⁷

⁶⁷⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 129.

⁶⁷⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 9.

⁶⁷⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 229.

O padişahın bu günlerde yücelik ve şefkat adına (sana) yapmadığı ne kaldı!

Gitme vaktinde sana iki fil, döndüğü zaman ise (hizmetine) iki yüz adam verdi.

Ferruḥî, Emîr Yûsuf için yazdığı kasidelerinde onun sarayda sahip olduğu itibara değinir. Aşağıdaki beyitlerde şair, memduhunun İran padişahı olan Maḥmûd gibi asil soylu olduğunu, onunla aynı özden olduğunu belirterek onu sultanın kardeşi olmasıyla över. Dahası şair, onun Sultan Maḥmûd için kendi oğullarından bile üstün bir konumda olduğunu belirtir ki, bir kaside şairinin bunu açıkça belirtmesi saray şartlarında dikkate değer bir durumdur. Sultan Maḥmûd'u güneşe, kardeşi Emîr Yûsuf'u ise aya benzeten şair, Emîr Yûsuf'un, Maḥmûd'a babasından kalan bir hatıra olduğunu dile getirir:

لشکر آرای شه شیرشکر	میر یوسف پسر ناصر دین
با شه ایران همتا به گهر	چون شه ایران والا به نسب
جای او پیشتر از جای پسر	آنکه بر درگاه سلطان جهان
زین ستودمست بر اهل هنر	همه نازیدن میر از ملک است
کان ملک شمسست این میر قمر	همچنان درخور از روی قیاس
یادگارست ملک را ز پدر	ملک او را به سزا دارد از آنک
خدمت او چو نماز اندر بر ⁶⁷⁸	لاجرم میر گرفتهست مدام

Nâşıruddîn oğlu Emîr Yûsuf, sevgili padişahın ordusunun komutanıdır.

İran padişahı gibi soy bakımından asil, İran padişahı ile özü birdir.

Onun cihan padişahının sarayındaki yeri, oğlunun yerinden önce gelir.

Emirin iftiharı duyması, tamamen padişah sebebiyledir. Bu yüzden hüner ehli tarafından da övülmüştür.

Bu yüzden uygun bir benzetme yapılacak olursa o padişah güneş, bu emir ise aydır.

(Emîr Yûsuf), padişaha babasından kalan bir hatıra olduğu için padişah ona kıymet verir.

Şüphesiz emir de sürekli ona hizmet etmeye namaz (kılmak) gibi özen gösterir.

3.1.6.2. Devlet Adamlığı

Ferruḥî, memduhunu devlet içerisindeki göreviyle de anar. Şair, memduhunu sultanların sultanı olarak vasıflandırdığı Maḥmûd'un ordusunun komutanı, şehirler fetheden kimse olarak tanıtır. Bir başka kasidesinde şair, 'İzzuddevle sıfatıyla andığı Emîr Yûsuf'u, Ḥorâsân komutanı olarak tanıtır:

⁶⁷⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 138.

یوسف پسر ناصر دین آن سر و مهتر
سالار و سر لشکر سلطان سلاطین
ای بار خدایی که نبیند چو تویی تخت
ای شهر گشایی که نبیند چو تویی زین⁶⁷⁹

Nâşiruddîn oğlu Yûsuf, o öncü ve yüce şahsiyettir. Sultanların sultanının ordusunun başı ve komutanıdır.

Ey senin gibisini tahtın hiçbir zaman göremeyeceği yüce şahsiyet! Ey iyiliğin senin gibisini göremeyeceği şehirler fetheden!

سالار خراسان عضد دولت عالی
یوسف پسر ناصر دین آن در آمل
او را سزد و هست و همی خواهد بودن
هر روز دگر دولت و هر روز نو اقبال⁶⁸⁰

Ḥorâsân komutanı Nâşiruddîn oğlu yüce 'İzzuddevle Yûsuf! O ihtiyaçlar (gideren) kapısıdır.

Her gün bir başka devlet ve her gün bir başka talih onundur, ona layıktır, onun olacak.

Ferruhî, memduhunun Gazneli ordusunda komutan olması dolayısıyla onu İran'ın efsânevî savaşı kahramanlarından üstün görür ve o dönem Türkistân'da yaşanan sorunlar nedeniyle Sultan Maḥmûd tarafından memduhunun Türkistân'a gönderilmesini ister:

ملک شاهان بهای تست ملک
کار ویران کنی تو آبادان
کارها کن چنانکه کرد همی
بیژن گیو و رستم دستان
تو از آن هر دوان دلیرتری
خویشتن را به آرزو برسان
از خداوند خسروان درخواه
تافرستد ترا به ترکستان
که دل و همت تو بس نکند
به سپاهان و ساری و گرگان
دخل گرگان ترا وفا نکند
با همه دخل بصره و عمان⁶⁸¹

Ey padişah, padişahların mülkü sana layıktır. Bozulan işleri sen yoluna koyarsın.

Bîjen-i Gîv ve Rustem-i Dastân'ın yaptığı gibi işler yap.

Sen onların her ikisinden de daha cesursun, arzularına nail ol!

Seni Türkistân'a göndermesi için padişahlar padişahından talepte bulun.

Böylece senin gönlün ve gözün İsfahân, Sârî ve Cürcân'la yetinmesin.

Cürcân'ın geliri, Başra ve 'Ummân'ın tüm geliri ile birlikte sana kafî gelmesin.

⁶⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 295.

⁶⁸⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 218.

⁶⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 291.

3.1.6.3. Kahramanlık ve Cesareti

Şair, memduhu Emîr Yûsuf 'un heybetine ve yüceliğine atıf yaparak onun bu yönüyle savaş sırasındaki 'alemden daha belirgin olduğunu dile getirir:

بزرگواری کانددر میان گوهر خویش پدیدتر ز علم در میان صف سوار⁶⁸²

Yücelikte kendi cevherleri arasında, süvari saflarındaki 'alemden daha belirgindir.

Şair, memduhunun savaşçı kişiliğini ön plana çıkarmıştır. O, memduhu ile savaşan düşmanlar için kaçışın da bir zafer olduğunu, onlar için verimsiz toprakların mesken olduğunu söyler. Yine şair, Araplar ve Acemler arasında yiğitlikte ve ahlakta memduhu gibisinin bulunmadığını, onun yaptıklarının destanlarda dahi yer almadığını dile getirir:

هر که با تو به جنگ گشت دچار	با ظفر نزد او یکیست هرب
دشمنت هر کجا نگاه کند	یا نهان جای اوست یا مهرب
مسکن دشمن تو بود و بود	هر زمینی کز او نروید حب
ای به آز ادگی و نیکخویی	نه عجم چون تو دیده و نه عرب
آنچه تو کرده‌ای به اندک سال	اندر اخبار خوانده نیست و هب ⁶⁸³

Her kim seninle savaşa girdiyse, onun nezdinde firar, zafer ile denktir.

Senin düşmanın her nereye baksa onun yeri ya kuytu bir yer ya da kaçış yoludur.

Oradan hiçbir tohumun bitmediği toprak, senin düşmanın meskeni oldu ve olacak.

Ey yiğitlikte ve güzel ahlakta ne Acemin ne de Arabın bir benzerini gördüğün!

Senin bu kadar kısa süre zarfında başardıkların destanlarda bile okunmamıştır, heyhat!

Bilindiği gibi Sultan Maḥmûd, Hindistân seferlerinde farklı dinî gruplarla mücadele içerisinde olmuştur. Ferruhî, Emîr Yûsuf 'un Brahmanlarla mücadelede etkin bir rol üstlendiğini, memduhunun Brahmanların kalesine daldığını belirterek onu, Hayber Kalesi'ni fetheden Hz. 'Alî'ye ve İran'ın mitolojik kahramanlarından İsfendiyâr'a benzettir:

روزی اندر حصار برهمنان	اوفتاد آن شه ستوده سیر
راست گفتی که آن حصار بلند	خیبرستی و میر ما حیدر
دی همی آمد از بر سلطان	آن نکو منظر نکو مخبر

⁶⁸² Ferruhî, *Dîvân*, s. 137.

⁶⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 14.

O övülen ahlaklı padişah, bir gün Brahmanların kalesine dalıverdi.

Doğru söyledin; o büyük kale Hayber, emirimiz ise Haydar'dır.

O güzel yüzlü, iyi ahlaklı, dün sultanın huzurundan geliyordu.

Doğru söyledin; o, miğfer giymiş, kemer kuşanmış İsfendiyâr'dır.

3.1.6.4. İlim ve Şiire Desteği

Ferruhî, her ne kadar Emîr Yûsuf'u çoğunlukla ordu komutanı olarak tanıtsa da onun farklı özelliklerine de değinmiştir. Şair, memduhunun ilmin destekçisi, edebiyatın elinden tutan olduğunu, cömert bir bağışçı, affedici biri olduğunu söylemiştir. Şairin bu ifadeleri, Emîr Yûsuf'un ilme ve edebiyata verdiği önemle beraber onun şahsında Gazneli sarayında ilme ve edebiyata verilen önemi ortaya koymaktadır:

ناصر علم و دستگیر ادب	میر یوسف برادر سلطان
عفو را گوهرست گاه غضب	جود را عنصرست وقت نشاط
گر برو حلم نیستی اغلب	خشم او بر نتابدی دریا
به دل و دست او کنند نسب	وقت فخر و شرف سخاوت و جود
که تن آسان تندرست از تب ⁶⁸⁵	از کف او چنان هراسد بخل

Sultanın kardeşi Emîr Yûsuf, ilmin yardımcısı, edebiyatın destekçisidir.

Eğlence zamanında cömertliğin esası, öfke zamanında ise affediciliğin kaynağıdır.

Yumuşak huyluluk ona üstün gelmeseydi, onun öfkesini deniz dahi söndüremezdi.

Cömertlik ve kerem, iftihar ve onur vaktinde kendilerini onun eline ve gönlüne nispet ederler.

Cimrilik, sağlıklı, dinç bir bedenın sıtmadan korkması gibi onun avucundan korkar.

Ferruhî, yazdığı kasidelerinde memduhunun sadece şairlere ve ilim adamlarına destek vermekle kalmayıp ilimle iştigal eden biri olduğunu ortaya koyar. Şair, memduhunun nahiv ilmine vakıf olup nahivcilerin yanında dahi kılı kırk yardığını söyler:

پیش نحوی موی بشکافد به هنگام کلام ⁶⁸⁶	پیش سایل زر بر افشانند به هنگام جواب

Dilencinin dileğine cevap vaktinde önüne altın saçar. Konuşma esnasında nahivcinin önünde kılı kırk yarar.

⁶⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 126.

⁶⁸⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 13.

⁶⁸⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 236.

3.1.6.5. Cömertliği ve Kadirşinaslığı

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u babası Nâsiruddîn Sebuk Tegîn ile beraber andığı kasidesinde, onun yanına gelen ziyaretçilere yüklü bağışlarda bulunduğundan söz eder. Emîr Yûsuf'un eğlence meclislerinden de söz eden şair, bu meclislerde çokça dirhem, dinar dağıttığını belirterek memduhunun cömertliğine atıfta bulunur:

یوسف پسر ناصردین آنکه مر او را	بر گردن هر زایرش از منت باریست
از بخشش او در کف هر زایر گنجیست	وز هیبت او در دل هر حاسد ماریست
در بزم، درمباری و دینارفشانپیست	در رزم، مبارز شکر و شیر شکاریست
در چاکرداری و سخا سخت ستوده‌ست	او سخت سخی مهتری و چاکرداریست
بر درگه او بودن هر روزی فخریست	بی‌خدمت او رفتن هر گامی عاریست ⁶⁸⁷

Nâsiruddîn oğlu Yûsuf, onun her ziyaretçisinin boynunda gördüğü iyilikten bir yük bulunur.

Onun bağışı nedeniyle her ziyaretçinin avucunda bir hazine bulunur. Onun heybeti nedeniyle her çekemeyen kimsenin kalbinde bir yılan vardır.

Eğlence meclisinde, dirhem yağdırır ve dinar saçır. Savaşta düşmanını ezen, aslan avlayandır.

Yücelik ve cömertlikte övülmüştür. O oldukça cömert, büyük ve yüce bir şahsiyettir.

Her gün onun sarayında bulunmak iftihardır. Onun huzuruna gitmeksizin (atılan) her adım utançtır.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'un şahsiyeti hakkında da bilgiler verir. Aşağıdaki beyitlerde şair, onun yaptığı iyilikleri başa kakmayan biri olduğunu, iyiliğe karşı iyilikle karşılık verdiğini, cömertliği bir mektup olarak kabul edersek onun bu mektubun ismi olduğunu, cimriliğin bir hastalık memduhunun bu hastalığa merhem olduğunu, ihtiyaç sahibi kimselerin derdine çare olduğunu dile getirerek memduhunun hayırsever biri olduğunu söyler. Şair, bir diğer kasidesinde ise onu erdemler bakımından peygamberlerle eşit görür ancak onun peygamberlerden farkının vahiy almaması olduğunu dile getirir:

میر جلیل سید ابو یعقوب	یوسف برادر ملک ایران
میری که زیر منت او گیتی	شاهی که زیر همت او کیوان
احسان نماید و نهد منت	منت نهاد هر که نمود احسان
ای نکته مروت را معنی	ای نامه سخاوت را عنوان

⁶⁸⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 22.

درد نیاز را بر تو درمان
دشوار، پیش قدرت تو آسان⁶⁸⁸

مجروح از را بر تو مرهم
بسیار، پیش همت تو اندک

İhtişamlı Emîr Seyyid Ebû Ya 'kûb Yûsuf, İran padişahının kardeşidir.

Alemin kendisinin iyilik yükünün altında olduğu bir emirdir. Zühal yıldızının kendisinin yardımı altında bulunduğu bir padişahdır.

İyilik yapar ancak onu başa kakmaz. İyi davranışta bulunanlara iyilik gösterir.

Ey iyilikseverliğin noktasına mana olan ve ey cömertlik mektubunun başlığı olan!

Cimrilik yarasının merhemi senin yanındadır. İhtiyaç sahibinin derdine derman senin yanındadır.

Çok, senin lütfunun yanında az, zor ise senin kudretinin yanında kolaydır.

Ferruhî, memduhunun ahlakî kişiliği hakkında da bilgiler verir. O, memduhunun güzel bir ahlaka sahip olduğunu, oldukça cömert olduğunu belirtir ve onu yaprakları ve meyvesi altın olan bir ağaca benzetir. Bir başka kasidesinde ise şair, onun bağışları sayesinde dilencilerin ve ziyaretçilerin dahi sarrafa ortak olduklarını dile getirerek memduhunun pek çok kimseyi bağışlarıyla zenginleştirdiğinden söz eder:

گفتم از خلق او سخن گویم	نوز نابرده این حدیث به سر
راست گفتم کسی به من بریخت	نافه مشک و بیضه عنبر
خود مر او را به خواب دیدم دوش	پیش او توده کرده زیور و زر
راست گفتم یکی درختی بود	برگ او زر و بار او زیور ⁶⁸⁹

Onun ahlakî hakkında konuşayım istediysem de bu hikayeyi henüz sonlandıramadım.

Doğru söyledin; birisi misk şişesi ve anber kesesini üzerime döküverdi.

Dün gece bizzat kendim onu rüyada gördüm; ziynet ve altın onun etrafına kümelenmişti.

Doğru söyledin; o, yaprakları altın, meyvesi ise ziynet olan bir ağaç idi.

سایل از بخشش تو گشت شریک صراف	ز ایر از خلعت تو گشت ردیف بزاز
هر کجا وقت سخا از امرا یاد کنند	به اتفاق همه از نام تو گیرند آغاز
راست گویی ز خدا آمد نزدیک تو وحی	کز خزانه تو همه خواسته بیرون انداز ⁶⁹⁰

Dilenci, senin bağışınla sarrafın ortağı oldu. Ziyaretçi, senin hilatinle kumaşçının dostu oldu.

⁶⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 282.

⁶⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 126.

⁶⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 199.

Her nerede ve ne vakit emirlerin cömertliğinden söz etseler hepsi birden görüş birliğiyle senin adınla söze başlarlar.

Doğru söylüyorsun; Allah'tan sana "istenilen bütün hazinelerini dışarı at!" diye vahiy geldi.

میر یوسف که با دل و کف او	تنگ و زفتست نام بحر و غمام
از نکویی که عرف و عادت اوست	نرسد در صفات او او هام
مدح او نوش زاید اندر گوش	طعن او زهر پاشد اندر کام
خدمت او به روح باید کرد	زین سبب روح برتر از اجسام
هر که ده پی رود به خدمت او	بخت رو سوی او رود ده گام ⁶⁹¹

Emîr Yûsuf, onun gönlü ve avucunun yanında denizin namının sığ, beyaz bulutun namının ise kapkara olduğu kimsedir.

Onun örfü ve geleneği olan iyilikten ötürü onun sıfatlarına noksanlıklar erişmez.

Onun övgüsü kulağa zevk verir, onu kınamak ise arzuya zehir saçar.

Onun hizmetini ruh ile yapmak gerekir. Böylece ruh, bedenlerden daha üstün olur.

Her kim onun huzuruna on adım giderse talih de ona doğru on adım gelir.

Ferruhî, memduhunun davranışını da değerlendirir. O, memduhunun ilim, cömertlik, yiğitlik, hilim ve vakar sahibi biri olduğunu söyler. Şair, onun ağır gibi ağır olduğu için dağların da sükûnet içerisinde olduğunu belirtir:

در هر سخنی زان تو علمی و سخاییست	در هر نکتی زان تو حلمی و وقاریست
کوهی که بر او زلزله قادر نشد او را	از حلم تو یکی ذره سکونی و قرار است ⁶⁹²

Senin her bir sözünde ilim, cömertlik vardır. Senin her bir nüktende hilim ve vakar vardır.

Depremi yenemediği o dağ, senin hilminden bir zerreye sahip olduğu için sükûnet ve istikrar içerisinde.

3.1.6.6. Dindarlığı

Ferruhî, Emîr Yûsuf için yazdığı kasidelerinde onun dinî kişiliğine de atıfta bulunur ve memduhunu dinin yardımcısı olarak vasıflandırır ki, bu vasıflandırma onun ordu komutanı olmasıyla ilgilidir:

امیر ما عضد دولت و مؤید دین	در امید بزرگان و قبله احرار ⁶⁹³

⁶⁹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 228.

⁶⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 23.

⁶⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 137.

Emirimiz 'İzzüddevle, dinin yardımcısı, yüce kimselerin ümit kapısı ve yiğit insanların kiblesidir.

پشت اسلام و هم از پشت پدر ایران شاه	میر آزاده سیر یوسف بن ناصر دین
آنکه هر خسرو از خدمت او جوید جاه ⁶⁹⁴	آنکه هر مهتر از طاعت او دارد قدر

Güzel ahlaklı Emîr Yûsuf bin Nâşiruddîn, İslâm'ın destekçisi ve baba tarafından da İran padişahıdır.

Her yüce kişinin ona itaat etmekle kıymete sahip olduğu kimsedir. Her padişahın kendisinin hizmetinde makam aradığı kimsedir.

Ferruhî, gerek yukarıdaki beyitlerde gerek başka beyitlerde memduhu vesilesiyle dinin kuvvet bulduğunu söyler. Şair, memduhunun birçok fazilette peygamberlere denk olduğunu söyler:

زو همی گردد قوی و زو همی گیرد قوام ⁶⁹⁵	میر یوسف یادگار نصر الدین آنکه دین

Nâşiruddîn'in yadigârı Emîr Yûsuf , dinin kendisiyle kuvvet bulduğu ve kendisiyle güçlendiği kimsedir.

جز که از ایزد نیاوردی بما وحی و کلام ⁶⁹⁶	با همه پیغمبران اندر فضیلت همسری

Allah'tan bize vahiy ve söz getirmenin dışında, faziletlerde peygamberlerin hepsi ile eşitsin.

Ferruhî, memduhunun ordu komutanı olmasına rağmen kendisini övmediğini, kibre kapılmadığını dile getirir. Şair, siyah saçlı kimsenin saçına kına gerekmemesi gibi memduhunun da kendisini övmeye ihtiyaç duymadığını belirtir:

لشکر آرای شه شرق و خداوند رقاب	میر یوسف عضدالدوله یاری ده دین
خوشتن را نستودست و نکردست اعجاب	آنکه صد فضل فزون دارد و هرگز بیکی
چه نیازست سیه موی جوانرا بخضاب ⁶⁹⁷	خوشتن را چه ستاید چو ستوده ست بفضل

İzzüddevle Emîr Yûsuf, dinin yardımcısıdır. Doğunun padişahının ve yüce kimselerin hükümdarının ordusunun komutanıdır.

O, yüz erdemden fazlasına sahip olsa da hiçbir zaman biriyle dahi kendisini övmemiş, kibre kapılmamıştır.

⁶⁹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 355.

⁶⁹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 236.

⁶⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 237.

⁶⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 15.

Kendisini ne diye övsün çünkü erdem bakımından zaten övülendir. Siyah saçlı delikanlının saçına kına niçin gereksin!

Ferruhî, kasidelerinin sonunda Emîr Yûsuf için dua eder. Şair, bu dualarından birinde Ruḥu'l-Emîn olarak bilinen Cibrîl (Cebrail) adlı vahiy meleğinin onun yardımcısı olmasını ve her zaman için mutlu olmasını arzular:

همه ساله چنين بادى همه روزه چنين بادا ره آموز تو اندر کارها روح الامين بادا

İşlerinde senin kılavuzun Ruḥu'l-Emîn olsun! Her yılın böyle ve her günün böyle olsun!

3.1.7. Emîr Naşr bin Nâsiruddîn

Sultan Maḥmûd'un kardeşi olan Ebû'l-Muzaffer Naşr bin Nâsiruddîn Sebuk Tegîn hakkında dîvânda 38 beyitten oluşan 1 kaside mevcuttur. Emîr Naşr, Firdevsî'nin de ilgisine mazhar olmuş, Firdevsî, onu "padişahın komutanı" olarak vasıflandırmıştır. Ḥorâsân komutanı olduğu halde daha çok ilim ve edebiyata ilgi duymuş ve ilimle iştigal edenlere destekçi olmuştur. Onun 389hk. yılında Kadı Ebû'l-'Ala Sa'd bin Muḥammed'in türbesinin yanında bir medrese inşa ettirdiği anlatılır. Şafâ'ya göre söz konusu medrese, Nişabur'daki Sa'idiyye medresesidir.⁶⁹⁹

Emîr Naşr, her zaman Sultan Maḥmûd'un takdirini kazanmıştır. O, hicri 412 yılına kadar Ḥorâsân komutanlığı görevine devam etmiştir. Bu görev Gazneli devleti ordu teşkilatı içerisindeki en önemli görev olarak kabul edilmiştir.⁷⁰⁰ Emîr Naşr, Gazneliler ve Karahanlılar ile Keter ovasında 5 Ocak 1008 tarihinde gerçekleşen savaşta ordu komutanlarındandır. Yine o, Sultan Maḥmûd'un Hindistân seferlerine de destek olmuş ve 1014 yılında gerçekleşen dokuzuncu Hindistân seferine iştirak edip orduyu komuta etmiştir.⁷⁰¹

Ferruhî, "Sonbaharın tavsifi ve Sultan Maḥmûd'un biraderi Emîr Ebû'l-Muzaffer Naşr bin Sebuk Tegîn'in övgüsü" başlıklı kasidesinde memduhunu Sultan Maḥmûd'un kardeşi olarak tanıttıktan sonra onun vasıflarını ancak methiye şiiri ile anlatabileceğini söyler. Şair, bu kasidesinde onun cömertliğinden, erdemli bir şahsiyet oluşundan, savaşçı kişiliğinden ve düşmana karşı amansız oluşundan söz eder. Yine memduhunun

⁶⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 408.

⁶⁹⁹ 'Alî Ekber Velâyetî, *Ferruhî-i Sîstânî*, s. 55.

⁷⁰⁰ Gulâmḥuseyn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Aḥvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 100-1001.

⁷⁰¹ Erdoğan Merçil, *Afganistan ve Hindistân'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 232.

ilmine ve adaletine değinen şair, onu ilim bakımından Hz. ‘Alî’ye adalet bakımından ise Nûşirevân’a benzetir. Devamında şair, memduhunun savaşı kişiliğinden ötürü kılıç fiyatlarının arttığını, bağışladığı altınlardan ötürü de altın fiyatlarının azaldığını dile getirerek onun cömertlik yönüne temas eder:

امیر عالم عادل برادر سلطان	سپاهدار خراسان ابوالمظفر نصر
چه بوسم او را؟ خاک و چه بخشم او را؟ جان	چه گویم او را؟ وصف و چه خوانم او را؟ مدح
دلش چه آمد؟ بحر و کفش چه آمد، کان	ز دل چه خواهد؟ فضل و زکف چه خواهد؟ جود
سَخا که ورزد؟ این و، عطا که بخشد؟ آن	از آن چه خیزد؟ درو، از این چه خیزد؟ زر
یکی به چه؟ به حسام و، یکی به چه؟ به سنان	هنر نمود؟ نمود و، جهان گشاد؟ گشاد
به صید گیرد، گیرد چه چیز؟ شیرزیان	به رزم ریزد، ریزد چه چیز؟ خون عدو
به عدل ماند، ماند به که؟ به نوشروان	به علم دارد، دارد چه چیز؟ علم علی
ببزمگه چه نمایه؟ سخاوت و احسان	برزمگه چه نماید؟ شجاعت و مردی
زمین چگونه بود پیش حلم او؟ نه گران	هوا چگونه بود پیش طبع او؟ نه سبک
خصال او به چه ماند؟ بروضه رضوان	رضای او به چه ماند؟ بسایه طوبی
لقای او به چه ماند؟ به چشمه حیوان	خصال او به چه ماند؟ بروضه رضوان
به خشم چپیست؟ به خشم آتش زبانه زنان	به صلح چپیست؟ به صلح آفتاب روشن رای
گذشت همت او؟ از چه؟ از بر کیوان	رسید پر کلاهش؟ بلی، به چه؟ بفلک
کند، کند چه؟ کند از تن مخالف جان	زند، زند چه؟ زند بر سر مخالف تیغ
برد، برد چه؟ برد از عدو برزم روان	دهد، دهد چه؟ دهد دوست را بمجلس مال
نه در مروت او دیده هیچکس نقصان	نه در سخاوت او دیده هیچکس تقصیر
به تیر رخنه کند غیبه های چون سندان	به تیغ پاره کند درقه های چون پولاد
چو که؟ چو حیدر کرار و رستم دستان	ایا نموده جهانرا هزار گونه هنر
بهای تیغ گران گشت و نرخ زر ارزان ⁷⁰²	ز جنگ جستن تو وز سخا نمودن تو

Horâsân komutanı, sultanın kardeşi Ebû'l Muzaffer Naşr, alim ve adil bir emirdir.

Ne diyeyim ona? Onu nasıl vasıflandırayım, nasıl anayım? Methiye ile. Onun nesini öpeyim? Toprağını. Ne bağışlayayım ona? Can.

Neyi arzular can u gönülden? Erdemi. Avucuyla ne ister? Cömertlik. Ne geldi gönlüne? Deniz. Ne geldi avucuna? Pınar.

Ondan ne çıkar? İnci. Bundan ne çıkar? Altın. Cömertliği kim gösterir? Bu. Bağışı kim yapar? O.

Hüner sergiledi mi? Sergiledi. Dünyayı da fethetti mi? Fethetti. Birini ne ile? Kılıçla. Diğerini ne ile? Mızrak ile.

⁷⁰² Ferruhî, *Dîvân*, s. 298-299.

Savaşta döker, ne döker? Düşmanın kanını. Avda yakalar, ne yakalar? Öfkeli (kükreyen) aslanı.

İlme sahiptir, neye sahiptir? 'Alî'nin ilmine. Adalette benzer, kime benzer? Nûşirevân'a.

Savaşta ne gösterir? Cesaret ve yiğitlik. Mecliste ne gösterir? Cömertlik ve ihsan.

Hava onun fitratının yanında nasıldır? Hafif değildir. Toprak onun yumuşaklığı yanında nasıldır? Ağır değildir.

Hoşnutluğu neye benzer? Tûbâ (ağacının) gölgesine. Ahlakı neye benzer? Ravza-i Rıdvan'a (cennete).

Cömertliği neye benzer? 'İsâ'nın mucizesine. Ona kavuşmak neye benzer? Ölümsüzlük suyuna.

Barışta nedir? Barışta aydın fikirli güneştir. Gazapta nedir? Gazapta ateş topudur.

Tacının kanadı ulaştı mı? Evet, nereye? Feleğe. Onun himmeti geçti, neyi geçti? Zuhâl yıldızını.

Vurur, ne vurur? Düşmanın başına kılıç vurur. Alır! Ne alır? Düşmanın bedeninden canını.

Verir, ne verir? Mecliste dostuna mal verir. Götürür! Neye götürür? Savaş meydanında düşmanın ruhunu götürür.

Cömertlikte hiç kimse onun kusurunu görmemiştir? İyilikte hiç kimse bir noksanını görmemiştir.

Çelik gibi kalkanları kılıcıyla paramparça eder. Örs gibi zırhları da okuyla deler.

Ey dünyaya bin çeşit hüner göstermiş olan! Kim gibi? Haydar-ı Kerrâr ve Rustem-i Dastân gibi.

Senin (sürekli) savaşı aramandan ve cömertlik göstermenden ötürü kılıcın değeri yükselmiş, altının değeri ise düşmüştür.

3.1.8. Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî

Şemsu'l-Kufât Ḥâce Ebû'l-Kâsım Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî, 361 (972) yılında doğmuştur. Babası Gazne'ye yakın olan Meymend köyünden olduğu için Meymendî nisbesiyle bilinir. Sultan Maḥmûd'un süt kardeşi olan Meymendî'nin ilk çocukluk yılları Maḥmûd'la geçmiş ve ilk eğitimi onunla birlikte almıştır. Meymendî'nin babası Ḥasan, Gazneli sarayında vergi memuru olarak görev yapmış ancak vergileri zimmetine geçirdiği iddiasıyla idam edilmiştir. Meymendî, Sultan Maḥmûd'un yanında münşi olarak bulunmuş, sonrasında Dîvân-ı İnşâ, Dîvân-ı Resâil'in başına

getirilmiştir. Sultanın yanında gitgide itibar kazanan Meymendî, müstevfî-i memâlik olarak atanmıştır. Yine o, Dîvân-ı Arz'ın başkanlığına da getirilmiştir. Yine Bust ve Ruhhac çevresinin vergilerinin tahsiliyle Hôrâsân bölgesinin idaresi de ona verilmiştir. Sultan Maḥmûd, Vezir Ebû'l-Abbâs Fazl bin Aḥmed el-İsferâyînî'yi görevden alarak tutuklatmış, bu süreçte IX. Hind Seferi'ne çıkınca dîvân işlerini Meymendî'ye bırakmıştır. Kendisine verilen görevde oldukça başarılı olması üzerine Meymendî, vezirlik görevine getirilmiştir.⁷⁰³ Meymendî, klasik ve çağdaş eserlerin birçoğunda İran tarihinin en önemli vezirleri arasında gösterilir.⁷⁰⁴

Meymendî, kendisine tevdi edilen görevleri oldukça başarılı bir şekilde ifa etti. Onun başarılarını kıskanan Hârizmşâh Altuntaş ve Emîr 'Ali Qarîb ve saraydaki bazı devlet adamları, Sultan Maḥmûd ile onun arasını açmaya çalıştılar. Sonuçta devlet siyasetinde de Sultan Maḥmûd ile ters düşen Meymendî, tutuklanıp 415 (1024) Kâlinear kalesine hapsedildi ve malları müsâdere edildi. Maḥmûd sonrası dönemde Sultan Mes'ûd, padişahlık tahtına oturduktan sonra Meymendî'yi Kalencer Kalesi'den getirip tekrardan vezirliğe atadı.⁷⁰⁵ Meymendî, zaman zaman Mes'ûd'la da siyâsî anlaşmazlıklar yaşasa da genel anlamda başarılı bir vezirlik yaptı. 10 Muharrem 424'te (16 Aralık 1032) hastalanan Meymendî, 25 Muharrem (31 Aralık) tarihinde öldü.⁷⁰⁶

Yine Beyḥakî, Meymendî'nin ölümü hakkında Mes'ûd'un “*Yazık, zamanın eşsizi Aḥmed gibisi az bulunur*”, “*Bu muhteşemin ölümü ile zekâ, yiğitlik, dindarlık, yetkinlik ve yücelik de öldü*” dediğini aktarır.⁷⁰⁷

Meymendî'nin yaşamını Maḥmûd dönemi ve Mes'ûd dönemi olmak üzere iki döneme ayırabiliriz. Maḥmûd döneminde hicri 401 yılından 416 yılına kadar görev yapan Meymendî, sonradan görevden azledildi. Hicri 422 yılında Sultan Mes'ûd tarafından tekrardan vezirliğe getirilen Meymendî, hicri 424'ün Muharrem ayına kadar vezirlik yapmıştır. Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî, hem Sultan Maḥmûd hem de Sultan Mes'ûd'un ilgi ve övgüsüne mazhar olmuş önemli bir vezirdir.

Ferruḥî, Meymendî için toplam 15 kaside kaleme almıştır. Kasidelerin toplam beyit sayısı 579'dur.

⁷⁰³ Gûlâmhuseyn Yûsufî, *Ferruḥî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Aḥvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 102-103.

⁷⁰⁴ Naşrullâh İmâmî, *Perniyân-ı Heft Reng*, s. 108. ; 'Ali Ekber Velâyetî, *Ferruḥî-i Sîstânî*, s.55.

⁷⁰⁵ Erdoğan Merçil, *Afganistan ve Hindistân'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 113.

⁷⁰⁶ Erdoğan Merçil, “Meymendî”, *DİA*, 29. Cilt, Ankara 2004, s. 504.

⁷⁰⁷ Gûlâmhuseyn Yûsufî, *Ferruḥî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Aḥvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 103.

3.1.8.1. Devlet Adamlığı

Ferruhî, Meymendî'nin Sultan Mes'ûd döneminde tekrardan vezirliğe getirilişi vesilesiyle kaleme aldığı kasidesinde memduhunun azlediliş sürecinden yeniden atanış sürecine uzanan sürecin adeta özetini sunar. Şair, onu vezirlerin efendisi, dünya hükümdarının veziri sıfatlarıyla anar ve onun onuru ve heybetiyle makamına yeniden oturduğunu dile getirir. Ferruhî, meşhur sıfatı, Şemsu'l-Küfât ile andığı Meymendî'ye talihin yeniden güldüğünü, daha önce azledilmiş olmasına göndermede bulunarak bir daha talihsiz bir durumla karşılaşmayacağını dile getirir:

صاحب سید تاج وزرا شمس کفات	خواجہ بالقاسم دستور خداوند جهان
باز بنشست بصدر اندر با جاه و جلال	باز زد تکیہ بگاہ اندر با عزت و شان
بخت اگر کاهلیی کرد و زمانی بغنود	گشت بیدارو به بیداری نو گشت و جوان
عهدها بست کہ تا باشد بیدار بود	عهدها بست و جهان گشت بدان سیرت و شان
من یقین دارم کاین عہد بسرخواہد برد	صاحب سید را نیز در این نیست گمان
سخن راست توان دانست از لفظ دروغ	باد نوروزی پیدا بود از باد خزان ⁷⁰⁸

Vezirlerin tacının efendisi sahip Şemsu'l-Kufât Hâce Ebû'l-Kâsım, cihan padişahının (Mes'ûd'un) veziridir.

Bütün ihtişamı ve ağırlığıyla makamına tekrar oturdu. Tüm onuru ve heybetiyle çok geçmeden yeniden (makamına sırtını) yasladı.

Bahtı, bir süre gevşeklik gösterip uyuduysa da tekrar uyandı ve uyanmasıyla dinçleşti ve gençleşti.

(Bahtı), var olduğu müddetçe uyanık kalacağına yeminler etti. Yeminler etti ve bu ant ve söz ile dünyayı gezdi.

Ben, (bahtın verdiği) bu sözünü tutacağına kesinlikle inanıyorum. Sahibimiz, efendimizin de buna dair hiçbir şüphesi yoktur.

Nevrûz rüzgarının, sonbahar rüzgarından ayırt edilebilmesi (gibi) doğru söz de yalan laftan ayırt edilebilir.

Ferruhî, Meymendî'nin yeteneklerine de değinir. Yönetim kabiliyeti noktasında ona denk bir vezirin olmadığını belirten şair, böyle bir vezirin Sultan Mes'ûd'a nasip olduğunu, bu durumun sultanın mutluluğuna vesile olacağını dile getirir. Ferruhî, devletin Meymendî sayesinde zenginleştiğini ve adeta bir kumaş dükkanını andırdığını söyler:

⁷⁰⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 304.

سوی آن خدمت مبارک تاز	آز اگر بر تو غالبست مترس
آتش آرزو و آتش آز	آب آن خدمت شریف کشد
مملکتدار و کار ملک طراز	هیچ شه را چنین وزیر نبود
خلق را عجز و خواجه را اعجاز	در همه چیزها که بینی هست
فال او را سعادست انباز	بر شه شرق فرخست به فال
گشت گیتی چو کلبه بزاز ⁷⁰⁹	تا ولایت بدو سپرد ملک

*Eğer hırs sana galip ise korkma! O mübarek kişinin huzuruna acele ile git!
O şerefli kimseye hizmet etmek, arzu ve hırs ateşini söndürür.
Hiçbir padişahın memleketi güzel yöneten ve imar eden böyle bir veziri yoktur.
Bütün işlerde var olduğunu görürsün; insanlarda çaresizlik, Hâcede mucize vardır.
Doğunun sultanının falında övünç vardır. Onun falına ise mutluluk ortaktır.
Padişah memleketi ona verdiğiinden bu yana alem, adeta kumaş kulubesi oluvermiştir.*

3.1.8.2. İlim ve Şiire Desteği

Ferruhî, Meymendî'yi şair, edip ve alimlere verdiği destek dolayısıyla da över. O, memduhunun yanında methiye satmanın su gibi helal olduğunu belirterek memduhunun edebiyata verdiği desteğe atıfta bulunur. Şair, İhlâs Sûresi'nin önemini de bildiğinden memduhunun methinin, şairler nezdinde bu sûre kadar önemli olduğunu, onun sarayının ise edip kimseler için İslâm'ın Ka'be'si hükmünde olduğunu dile getirir:

درم نهادن در پیش او چو باده حرام	ثنا خریدن نزدیک او چو آب حلال
سرای او ادبا را چو کعبه الاسلام ⁷¹⁰	مدیح او شعرا را چو سورة الاخلاص

*Onun için methiye satın almak su gibi helaldir. Onun önüne dirhem bırakmak şarap gibi haramdır.
Onun methiyesi şairler için İhlâs sûresi gibidir. Onun sarayı ise edipler için İslâm'ın Ka'be'si gibidir.*

نوازنده اهل علم و ادب	فزاينده قدر اهل سنن ⁷¹¹

İlim ve edebiyatla ilgilenenleri gözetendir. İyi iş yapanların değerini arttırandır.

⁷⁰⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 202.

⁷¹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 241.

⁷¹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 309.

Ferruḥî, bir şair olarak memduhu ile kurduğu ilişkiye dair bilgiler verir. O, Ḥasan-ı Meymendi'nin yüceliği karşısında kendisinin acziyetini ortaya koyup şiir yazmak dışında bir yeteneğinin olmadığını, ona hizmeti ancak bu şekilde ifa edebildiğini beyan eder:

مرا چه طاقت آنست یا چه مایه آن	که پیش تو سخنی را دهم به نظم نظام
ولیک زینهمه آزادگی و نیکخویی	مرا بگو که به جز خدمت تو چاره کدام
مرا که ایزد جز شعر دستگاه نداد	مگر به شعر کنم سوی خدمت تو خرام ⁷¹²

Senin huzurunda nazma uygun bir söz sunmaya benim ne gücüm ne de öyle bir liyakatim var.

Ancak bunca yiğitlik ve iyi ahlak karşısında sana hizmetten başka benim için ne çare var söyle!

Allah, bana şiirden başka bir vesile vermedi. Ancak şiirle senin huzuruna ikram sunabilirim.

3.1.8.3. İlmî ve Ahlakî Yönü

Ferruḥî, Ḥasan-ı Meymendi'yi ilim sahibi, adil, cömert, güzel ahlaklı olması bakımından da över ve onun tüm bu niteliklerde örnek ve öncü bir şahsiyet olduğunu dile getirir. Ayrıca şairin beyitlerinden onun ilim sahibi ve bu ilmi kaleme döken bir kimse olduğunu anlıyoruz. Yine şair, onun kılıç ve oktan ziyade elindeki kalemle Rustem ve Sâ'm gibi kahramanlara galebe çaldığını belirterek memduhunun ilmî yönünün öne çıktığını vurgular:

به علم و عدل و به آزادگی و نیکخویی	مؤیدست و موفق مقدمست و امام
قلم به دستش گویی بدیع جانوریست	خدای داده مر آن را بصارت و الهام
به دشمنان لعین آنچه او کند به قلم	به تیغ و تیر همانا نکرد رستم و سام ⁷¹³

İlim ve adaleti, yiğitliği ve güzel ahlakla tanınır, başarılı, öncü ve imamdır.

Kalem, onun elinde sanki güzel bir canlıdır. Allah, ona ileri görüşlülük ve ilham vermiştir.

Onun lanetli düşmanlara kalem ile yaptığını Rustem ve Sâ'm, kılıç ve ok ile yapmamıştır.

Ferruḥî, memduhunun cömertliğine de değinir. İslâm inancına göre Nâs sûresi şeytanın şerrinden koruyan bir sûredir. Şair de bunun bilinciyle Nâs sûresinin adını

⁷¹² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 242.

⁷¹³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 241.

anmaksızın o sûrenin başında bulunan “*de ki: sığınırım*” anlamındaki “*kul e ‘ûzu*” ibaresiyle söz konusu sûreye telmihte bulunur. Memduhunun avucunun “*kul e ‘ûzu*” olduğunu, cimriliğin ise şeytan olduğunu söyleyen şair, şeytanın Nâs Sûresi’nden kaçması gibi cimriliğin de onun elinden kaçtığını ifade eder:

گریزنده گشته‌ست بخل از کفش کفش «قل اعدو» است و بخل اهرمن⁷¹⁴

Cimrilik onun elinden kaçır olmuştur, avucu “kul e ‘ûzu”, cimrilik ise şeytandır.

3.1.9. Hâsenek Vezîr

Daha çok Hâsenek Vezîr olarak meşhur olan Seyyidu’l-Kufât Hâce Ebû ‘Alî Hasan bin Muhammed bin Mîkal-i Nîşâbûrî, Sultan Maḥmûd’un veziridir. Mîkalîyân olarak bilinen bir hanedana mensup olan Hâsenek, sarayda bulunduğu süre zarfında önemli görevler üstlendi.⁷¹⁵ Sultan Maḥmûd, tahta geçtiği ilk zamanlarda Kerrâmîlerin oluşturduğu kargaşayı gidermek için Hâsenek’i Nîşâbûr valisi olarak görevlendirdi. Hâsenek, bulunduğu yerde hem sükûneti sağladı hem de imar faaliyetlerinde bulundu. Bu başarıları sebebiyle sultan, onu Gâzne’ye getirterek vezirlik makamına atadı. Hâsenek Vezîr, hicri 416 yılından 421 yılları arasında Maḥmûd’un vezirliği görevini yürüttü.⁷¹⁶

Onun vezirlik görevi Sultan Maḥmûd’un oğlu Muhammed döneminde de devam etmiştir. Ancak Muhammed’in, kardeşi Mes‘ûd tarafından tahttan indirilmesinin ardından Muhammed’in taraftarı olması gerekçesiyle Hâsenek’in saraydaki görevine son verilmiştir. Beyḥakî’nin anlattıklarından anlaşılan, Mes‘ûd’un ona karşı geçmişten gelen olumsuz hissiyata sahip olduğudur ki, bu olumsuzluğun sebebi Hâsenek’in onun aleyhinde, Muhammed’in lehinde sergilediği tavırlardır.

Hâsenek’e dönük muhalif tavır salt Mes‘ûd’la sınırlı değildi. Hâsenek’le geçinemeyen Ebû Sehl de Mes‘ûd’un Hâsenek’e yönelik olumsuz tavrını destekleyip onun Karmatî olduğu söylentisini yayınca önce hapsedilen Hâsenek, 28 Safer 422 (24 Şubat 1031) yılında idam edilmiştir.⁷¹⁷

Beyḥakî kendi tarihinde Hâsenek’in idam edilmesini oldukça talihsiz bir durum olarak tasvir eder ve Hâsenek’in idamını duyan annesinin “*Maḥmûd gibi bir padişah, bu*

⁷¹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 309.

⁷¹⁵ Naşrullâh İmâmî, *Perniyân-ı Heft Reng*, s. 110.

⁷¹⁶ Osman Gazi Özgüdenli, “Mîkalîler”, *DİA*, 30. Cilt, İstanbul, 2005, s. 46-47.

⁷¹⁷ Gulâmḥuseyn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi‘r-i Ū*, s. 107.

*dünyayı ona verdi ama Mes'ûd gibi bir padişah, öteki dünyayı!" dediğini aktararak onun Mes'ûd dönemindeki itibar kaybına ve ölüm cezasına çarptırılmasına değinir.*⁷¹⁸ Ferruhî, toplamda 15 adet kasidesini Hâsenek için yazmıştır. Şairin ona özel bir yakınlık duyması, memduhunun sarayda önemli konuma sahip oluşu sebebiyledir. O, bu vezire olan yakınlığına dair şunları dile getirir:

هرگز به درگهش نرسیدم که حاجیش صد تازگی نکرد و نگفت: اندرون گذر⁷¹⁹

Onun sarayına her vardığımda onun hacibi, daima yüzlerce iltifatta bulunur ve hep "içeri buyrun" derdi.

Ferruhî, Hâsenek Vezîr için toplam 6 kaside yazmıştır. Kasidelerin toplam beyit sayısı, 164'tür.

3.1.9.1. Devlet Adamlığı

Ferruhî, Hâsenek'in önemli bir vezir olduğunu onun için yazdığı kasidelerinin hepsinde hissettirir. Şair, Hâsenek'in Sultan Maḥmûd için önemli bir adam olduğunu dile getirerek Sultan Maḥmûd ile olan yakın ilişkisi dolayısıyla onu över. Ferruhî, Hâsenek Vezîr'in işinin ehli olduğunu, nice yüce ve büyük emirler gelse de onun gibisinin gelmediğini, Sultan Maḥmûd gibi bir padişahın denginin bulunmaması gibi onun gibi bir vezirin de denginin bulunmayacağını belirterek Hâsenek'i över:

نیک اختیار کرد خداوند ما وزیر	زین اختیار کرد جهان سر بسر منیر
کار جهان بدست یکی کاردان سپرد	تازو جهان همه چو خورنق شد وسدیر
چون او نبوده اند، اگر چند آمدند	چندین هزار مهتر و چندین هزار میر
چونانکه چون ملک، ملکی نیست در جهان	همچون وزیر او به جهان نیست یک وزیر ⁷²⁰

Padişahımız vezirini isabetle seçti. Bu seçimi yaparak tüm dünyayı baştan sona aydınlattı.

Onunla dünyanın tümünün cennet ve saray gibi olması için dünyanın işini, işin ehli birine havale etti.

Binlerce yüce şahsiyet ve daha binlerce emir geldiyse de hiçbiri onun kadar (meziyetli) olmamıştı.

Dünyada onun (Maḥmûd) gibi bir padişah bulunmadığı gibi onun veziri (Hâsenek) gibi bir vezir de dünyada yoktur.

⁷¹⁸ Ebû'l-Fazl Muhammed Bin Ḥasan-i Beyḥakî, *Târih-i Beyḥakî*, Haz. Halîl Hatîb Rehber, Cild-i Evvel, İntişârât-i Mehtâb, Çâp-i Hicdehom, 1394, Tahrân, s. 236.

⁷¹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 193.

⁷²⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 189.

Ferruhî, Hasenek'in vezirliğe adım atışı nedeniyle giyindiği hilat vesilesiyle de onun için kaside yazmıştır. Bu kasidesinde şair, öncelikle memduhunu tebrik edip devlet işlerini yoluna koyması temennisinde bulunarak hem Hasenek Vezîr'i hem de doğru seçiminden ötürü Sultan Maḥmûd'u över:

ای دل میر اولیا بتو شاد	خلعت میر بر تو فرخ باد
روی دیوان او مزین گشت	تا ترا خلعت وزارت داد
لاجرم کار او کنی بنظام	لا جرم گنج او کنی آباد
خواست تا تو بدو ره آموزی	شغل او را قوی کنی بنیاد ⁷²¹

Ey Allah dostlarının efendisinin gönlünün seninle mutlu olduğu! Emirin hilatı sana kutlu olsun!

Sana vezirlik hilatı verdiği için onun dîvânının çehresi süslenmiş oldu.

Kuşkusuz onun işini düzene koyuyorsun. Hiç şüphesiz onun hazinesini bayındır kılıyorsun.

Senin ona yolu öğretmeni böylece onun işinin temelini sağlam kılmanı arzuladı.

Ferruhî, daha önce de zikrettiğimiz gibi Hasenek'e dönük düşmanlıkların ve çekememezliklerin farkında olarak şiirlerinde Sultan Maḥmûd'un ondan memnun olduğunu ve ona itibar ettiğini, sultanın onun devlet yönetimindeki dehasını bildiğinden güven içerisinde olduğunu söyler. Şair, memduhunu kıskanan kimselerin alçak karakterli olduklarını belirterek onun mutluluğu için dua edip bayramını tebrik eder ve bütün yılının, günlerinin bayram olmasını temenni eder:

زو در جهان دلی شناسم که نیست شاد	با او به دل چگونه توان بود کینه ور
هر کس که شاد نیست به قدر و به جاه او	بی قدر باد نزد همه خلق و بی خطر
کس نیست کو بدولت او شادمانه نیست	ور هست حاسدست و پلیدی زسگ بتر
او دست خائنان جهان کرد زیر سنگ	زینست دست اوز همه دستهاز بر
آواز خائنان نتواند شنید هیچ	شاید که یافته ست شه از خوی او خبر
زین پیش بوده و پس از این نیز هم بود	او را به ملک و، شاه جهان را بدو نظر
شادیش باد و کامروایی و مهتری	پایندگی سعادت و پیوستگی ظفر
عیدش خجسته باد و همه ساله عید باد	ایام آن خجسته خصال نکو سیر ⁷²²

Cihanda ondan memnun olmayan bir gönül tanımam. Bir gönül ona karşı nasıl kindar olabilir ki!

Onun makamından ve değerinden hoşnut olmayan kimse, halk nezdinde değersiz ve kıymetsiz olsun!

⁷²¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 46.

⁷²² Ferruhî, *Dîvân*, s. 193.

Onun devleti ile mutlu olmayan hiç kimse yoktur, varsa da kışkanç, hatta köpekten daha alçaktır.

O, dünya hainlerinin elini taşın altında eziverdi. Bu yüzden onun eli tüm ellerden üstündür.

Onun güzel ahlakından haberdar olan padişah, hainlerin (ona karşı) bağırışlarını hiç duymaz.

Bundan önce oldu ve bundan sonra da hem onun hükümdara (Maḥmûd'a), hem de padişahın ona itimadı olacak!

O mutlu olsun, muradına erişsin, yüce olsun! Sonsuza dek mutlu ve sürekli muzaffer olsun!

Bayramı kutlu olsun! O yüce meziyetli ve güzel ahlaklı kimsenin bütün bir yılı bayram olsun!

Ferruhî, Ḥasenek'in sultanın malını korumadaki hassasiyetini över. Şair, onun padişaha ait olan malı, zor ve güç kullanarak da olsa alacağını, bunu yaparken hiç kimseden çekinmeyeceğini söylerken bir başka beytinde doğru görüşlü, memleketi düzenleyen birine ihtiyaç duyulduğunu, bunun için de en uygun kimsenin Ḥasenek olduğunu dile getirir:

گر کدخدای شاه جهان خواجه بوعلیست	بس گردنا که او بکند نرم چون خمیر
مال خدايگان بستاند به عنف و کره	از دست منکرانی چون منکر و نکیر ⁷²³

Eğer cihan padişahının kethüdası Ḥâce Ebû 'Alî ise nice boyunları hamur gibi yumuşatır.

Padişahın malını, suçluların elinden Münker ve Nekir gibi zor ve güçle alır.

رای درست باید و تدبیر مملکت	خواجه بهر دو سخت مصیب آمدو بصیر ⁷²⁴

İsabetli görüş ve memleketin idare edilmesi gerekir. Ḥâce her ikisi için de tam uygun ve doğru seçimdir.

Ferruhî, Ḥasenek Vezîr'i övdüğü birçok yerde Sultan Maḥmûd'u anmayı ihmal etmemiştir. Şair, aşağıdaki beyitlerde Maḥmûd'un ordusu içerisinde yüzlerce Kisrâ ve Keykubâd'ın olduğunu söyler ve her ikisi için de dua eder:

دستور شهریار که اندر سپاه او	صد شاه و خسروست چو کسری و کیقباد
این شهریار تا ابد الدهر زنده باد	وین خواجه جاودانه بدین شهریار شاد ⁷²⁵

⁷²³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 190.

⁷²⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 191.

⁷²⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 47.

Ordusunda Kistrâ ve Keykubâd gibi yüzlerce padişah ve Husrevin bulunduğu padişahın veziridir.

Bu padişah ebediyete kadar yaşasın! Bu Hâce de bu padişah ile sonsuza dek mutlu olsun!

3.1.9.2. Adalet ve Merhameti

Ferruhî, Sultan Maḥmûd dışındaki diğer memduhlar arasında adaletle ilgili en belirgin beyitleri Ḥasenek için yazmıştır. Şair, Ḥasenek'i devlet yönetiminin temel taşlarından biri olan adalet yönüyle över ve Ḥasenek'in meclisinin adalet ve merhamet meclisi olduğunu dile getirir:

این راد مرد را بکه خواهم قیاس کرد	کاندر جهان بفضل ز مادر چنو نژاد
از عدل و داد به چه شناسی درینجهان	آراسته ست مجلس خواجه بعدل و داد ⁷²⁶

Bu yiğit insanı kiminle karşılaştırabilirim ki! Yeryüzünde erdem bakımından analar onun gibisini doğurmadı.

Adalet ve merhameti bu dünyada ne ile tanırsın; işte hâcenin meclisi adalet ve merhametle süslenmiştir.

Ferruhî, adaletli ve yetkin bir yönetici olması bakımından hâce döneminde alimlerin geri çağrıldığını, aileler arasında huzurun yayıldığını, her yerin kalkındığını söyler. Şair, diğer şehirlere kıyasla daha uzakta kalan Sîstân'ın dahi güzelleştiğini belirterek hâcenin hakimiyeti altındaki her yerin güzelleştigine vurguda bulunur:

عالماترا بازخواند و مردمانرا بار داد	شوی با زن گشت و زن با شوی و مادر با پسر
خانه ها آباد گشت و کاخها بر پای شد	با خضر شد بار دیگر باغهای بی خضر
روزگار سیستانرا بانکویی عدل او	باز نشناسم همی از روزگار زال زر
از ولایتهای سلطان سیستان بر گوشه ایست	نیست از انصاف او، از عدل او ناپه ره ور
شهرها بسیار دارد خواجه در زیر قلم	تو بهر شهری کنون هم زین قیاس اندر نگر ⁷²⁷

Alimleri geri çağırdı ve insanlara mal verdi, karı koca ile beraber, ana oğul ile beraber oldular.

Evler şenlendi, saraylar onarıldı. Çorak olan bahçeler yeniden yeşillendi.

Onun adaleti sayesinde Sîstân'ın bugünkü güzelliğini, Rustem'i Zâl'ın döneminden ayıramıyorum.

Sîstan, sultanın şehirleri arasında uzak köşede kalsa da onun merhamet ve adaletinden nasipsiz değildir.

⁷²⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 47.

⁷²⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 194 - 195.

Hâcenin yönetimi altında birçok şehir vardır. Şimdi bu yaptığım kıyas ile diğer şehirleri artık sen düşün!

جاوید شاد باد و تن آسان و تندرست آن مهتر کریم خصال ملک نژاد⁷²⁸

O cömert huylu, padişah soylu yüce kimse, daima mutlu , bedeni huzurlu, sağlıklı olsun!

دایم به خواجه چشم بزرگان قریر باد چشم کسی که شاد نباشد بدو ضریر⁷²⁹

Yüce kimselerin gözü, Hâce ile hep aydınlansın! Onunla mutlu olmayan kimselerin gözü ise kör olsun!

همواره سبز باد سر او و سرخ روی روی مخالفان بداندیش چون زریر
این خلعت وزارت و این اعتماد شاه فرخنده باد و باد مر او را خدا نصیر⁷³⁰

Başı sürekli yeşil (dertsiz), yanakları ise al olsun! Kötülüğünü düşünen düşmanlarının yüzü ise sapsarı kesilsin!

Bu vezirlik elbisesi ve padişahın bu güveni ona mübarek olsun! Allah onun yardımcısı olsun!

3.1.10. Ebûbekr-i Hâşîrî

Ebûbekr-i Hâşîrî olarak ünlenen Hâce Ebûbekr Abdullah bin Yûsuf-i Sîstânî, Sultan Maḥmûd'un nedimidir. Ebûbekr, bilgin ve şair dostu bir kimse olarak tanınmıştır. Sîstanlı olan Ebûbekr, Ferruḥî ile aynı şehirdendir. Şairle onun arasındaki yakınlıkta bu durumun da payı vardır denilebilir.⁷³¹

Ferruḥî, memduhu için toplam 11 kaside kaleme almıştır. Kasidelerin toplam beyit sayısı, 340'tır.

3.1.10.1. Devlet Adamlığı

Ferruḥî, Sîstânlı olduğunu belirttiği memduhuyla hem Sîstân'ın hem de dünyanın kıvanç duyduğunu, yeryüzü sultanı olan Maḥmûd'un memduhunun onun faziletli bir kimse olduğunu bildiğini, bu nedenle sürekli ondan söz ettiğini dile getirerek memduhunun saraydaki önemli konumuna işaret eder:

سیستان خانه مردان جهانست و بدوست شرف خانه مردان جهان تا محشر
سام بل کیست کجا سایه آن خواجه بود خواجه را اکنون چون سام غلامیست نگر⁷³²

⁷²⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 47.

⁷²⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 190.

⁷³⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 191.

⁷³¹ Naşrullâh İmâmî, *Perniyân-ı Heft Reng*, s. 109.

⁷³² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 174.

Sîstân, dünya yiğitlerinin evidir ve dünya yiğitlerinin evinin onuru mahşere kadar ona aittir.

Sâm-ı Yel de kimdir? Nasıl olur da o Sâm, hâcenin gölgesi olabilir? Bak da gör! Hâcenin şimdi Sâm gibi köleleri vardır.

سیستانرا بتو فخرست و جهانرا بتو فخر	ای جهانرا بجهانداری و شاهی در خور
شاه گیتی ملک مشرق سلطان زمین	آنکه از باختر او راست جهان تا خاور
فضل تو داند و داند که سزاوار تو است	نیک داند که همی نام تو جوید بی مر ⁷³³

Ey dünyayı yönetmeye ve padişahlığa layık olan! Sîstân seninle gurur duyar, dünya da seninle gurur duyar.

Alemin padişahı, doğunun hükümdarı, yeryüzünün sultanı, kuzeyden doğuya kadar dünyanın ona ait olduğu kimse,

Senin faziletini bilir ve senin (makamına) layık olduğunu bilir. Bunu iyi bildiği için sayısız defa senin adını anar.

Sultan Maḥmûd nezdinde önemli bir konuma sahip olan Ebûbekr, sultan tarafından Türkistân hakimi olan Qâdir Ḥân'a gönderilmiştir ki, bu olay Ferruhî'nin dîvânına da yansımıştır. Söz konusu beyitlerde yer alan ifadeler, Ebûbekr için yazılmış olan en önemli beyitler olarak kabul edilmelidir. Çünkü bu beyitlerde şair, memduhunu üstlendiği görev vesilesiyle anmakta ve bir muhalifin dilinden övmektedir:

خان همی گفت همه روزه که سبحان الله	این چه مردست که محمود فرستاد ایدر
آب ترکستان این مرد بیکباره ببرد	به طرازیدن جنگ و به فدا کردن زر ⁷³⁴

Ḥân, bütün gün sürekli şunu diyordu: “Subhanallah! Şimdi Maḥmûd’un gönderdiği bu kişi nasıl bir adamdır!

Bu adam, savaşı planlayarak, altınları feda ederek bütün Türkistân’ın şerefini yoketti.”

Yukarıdaki kasidesinin devamında Türkistân padişahı olarak nitelediği Qâdir Ḥân'ın memduhundan çekindiğini yineleyen şair, onun sultan nezdinde itibar sahibi olmasından ötürü sultanın kendisine kuvvetli ve seçkin bir fil hediye ettiğini söyler. Şair, Qâdir Ḥân da dahil daha pek çok kimsenin memduhunun konumundan dolayı kendisinden ürküp çekindiğini ifade eder:

شاه ترکستان کز خواجه سخن یاد کند	هیبت خواجه کند بر دلش از دور اثر

⁷³³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 172.

⁷³⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 174.

جز مراور او جز او کیست به پیل اندر خور
بس کسا کورا زان پیل بدرست جگر⁷³⁵

لاجرم منزلتی دارد نزدیک ملک
بس دلاکورا زان پیل رسیده ست الم

Türkistân padişahı, hâcenin adı anıldığında, hâcenin heybeti uzaktan onun kalbine etki eder.

Kuşkusuz padişah nezdinde öyle bir konuma sahiptir ki, ondan başka kim böyle file layık olabilir!

O filden birçok kalbe elem ulaşmıştır. O filden ötürü birçok kimsenin ciğerinde ağrı vardır.

Ferruhî, Hâce Ebûbekr'in Sultan Maḥmûd ile olan ilişkisine dair bilgiler de verir. Şair, onu sultanın nedimi olarak tanıtır ve onun sürekli sultan ile beraber oturduğundan, Ḥorâsân bölgesinin onun kontrolünde olduğundan söz eder. Şair, ayrıca Sultan Maḥmûd'un memduhunun öğütlerini dinlendiğinden, bu öğütleri uyguladığından söz eder ki, bu söz konusu memduhun sarayda bir nevi danışmanlık görevi yürüttüğünün bir göstergesidir:

من در غم دل دست شسته از جان
تا مدحت خواجه برم به پایان
بویکر حصیری ندیم سلطان
جاییست که آنجا رسید نتوان
در مجلس و بارگاه و بر خوان
در زیر نگینش همه خراسان
او را چو پسر مشفق و فرمان
بنیوشد و مویی بنگزد زان
وان پند بود ملک را نگهبان
نمای وگر نه سخن بدو مان⁷³⁶

مشغول شده هر کسی به شادی
ای دل، بر من باش یک زمانک
خورشید همه خواجهگان دولت
آن بارخدایی که در بزرگی
همزانوی شاه جهان نشسته
در زیر مرادش همه ولایت
سلطان که به فرمان اوست گیتی
هر پند کزو بشنود به مجلس
داند که مصالح نگاه دارد
زو دوستتر اندر جهان ملک را

Herkes mutluluk ile zaman geçirirken ben, üzgün bir şekilde dünyadan usanmışım.

Ey gönül! Azıcık bir zaman benimle ol da hâcenin methiyesini sonlandırayım.

Devlet Hâcelerinin hepsinin güneşi, sultanın nedimi Ebûbekr-i Ḥaşîrî.

O yüce kişinin, yücelikte oraya ulaşılması mümkün olmayan bir makamı vardır.

Cihan padişahının beraber oturduğudur, meclisinde, sarayında, sofrasında oturmuştur.

⁷³⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 174.

⁷³⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 322-323.

Tüm ülke onun emri altındadır. Tüm Horâsân, onun yüzük taşının (hükümranlığı) altındadır.

Cihan, sultanın emri altında olsa da ona emir buyurduğunda oğlu gibi şefkatlidir.

Mecliste ondan duyduğu her öğüdü aldı ve bir kıl kadar bile onun öğüdünden sapmadı.

İyi işleri koruduğunu bilir, işte o öğüt padişah için koruyucu olur.

Dünyada ondan daha sevgilisini padişaha göster bakalım, gösteremezsen bu söze inan!

Maḥmûd'un vefatının ardından Muḥammed'in kısa süren padişahlığından sonra tahta geçen Mes'ûd döneminde, saraydaki pek çok kişi, itibarını kaybettiği halde Ebûbekr, saygınlığını korumuştur. Bunun sebebi, onun henüz Sultan Maḥmûd'un vefatından önce Mes'ûd'un taraftarı olmasıdır.⁷³⁷ Nitekim bu durum Ferruhî'nin dikkatini çekmiş ve onun konumunu şöyle betimlemiştir:

خواجہ در مجلس بر تخت نشستہ برشاہ دیگران زیر، کنون مرتبت خواجہ بدان⁷³⁸

Hâce, mecliste tahtın yanında, padişahın yanına oturmuş, diğerleri aşağıda oturmuş, işte şimdi Hâcenin mertebesini anla!

3.1.10.2. İlmî ve Dinî Konumu

Ferruhî, Ebûbekr'i övdüğü yerlerde onun mezhebinden de söz eder. Şair, onun Şâfiî mezhebinden olup dindar biri olduğunu, Hadis ilminde yetkin olduğunu, tüm bu özellikleri dolayısıyla adeta Hz. Peygamber'in bir mucizesi olduğunu beyan eder:

خواجہ بوبکر حصیری سر اصحاب حدیث حجت شافعی و معجزہ پیغمبر⁷³⁹

Hâce Ebûbekr-i Ḥaşîrî, hadis ashabının başı, Şâfiî mezhebinin hücceti ve Hz. Peygamber'in mucizesidir.

Şair, memduhunun Şâfiî mezhebine mensup olmakla kalmayıp bu mezhebi ilmî açıdan da iyi delillendirebildiğini belirterek onun İslâmî ilimlere olan vukufiyetine vurgu yapar:

شافعی مذهب پاکیزہ کہ روزی صد بار شافعی را شود از مذهب او شاد روان
مذهب شافعی از خواجہ بیفزود شرف حجت شافعی از خواجہ قوی گشت بیان⁷⁴⁰

⁷³⁷ Naşrullâh İmâmî, *Perniyân-ı Heft Reng*, s. 109.

⁷³⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 322.; Reşîd Yâsemî, söz konusu kasidenin Maḥmûd döneminde yazıldığını söylese de Yûsufî'ye göre bu beyitten sonra gelen beyitler, kasidenin Mes'ûd döneminde yazıldığına dalalet etmektedir.

⁷³⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 171.

⁷⁴⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 320.

Şâfiî mezhebinden, tertemiz biridir. Onun dindarlığı sebebiyle günde yüz defa (İmam) Şâfiî'nin ruhu şâd olur!

Şâfiîlik mezhebi, hâce ile şerefini arttırdı. Şâfiîliğin delilinin beyanı, hâce sayesinde kuvvet buldu.

Şair, Hâce Ebûbekr'in ilimdeki makamın dair başka bazı bilgiler de verir. O, Hâce gibi yüce birisinin İslâm Peygamberi ve râşid halifelerden sonra bulunmadığını hem babasının hem de kendisinin fıkıh ilminde derinleştiğini belirtir. Şairin anlattıklarından hâcenin ailesinde ilmî bir gelenek olduğunu, kendisinin de bu gelenek içerisinde ilim öğrendiği anlaşılmaktadır:

خواجه سيد بوبكر حصیری که چنو	نیود از پس پیغمبر و بوبکر و عمر
هم فقیه ابن فقیه و هم رئیس ابن رئیس	یافته فقه و ریاست ز بزرگان به گهر ⁷⁴¹

Hâce Seyyid Ebûbekr-i Hâşîrî, Hz. Peygamber, Ebûbekr ve 'Omer'den sonra onun gibisinin olmadığı kimsedir.

Hem fakih oğlu fakih, hem reis oğlu reistir. Fıkıhı ve reisliği soyundaki büyüklerinden almıştır.

Ferruhî, memduhunu fazilet bakımından över, onu bu yönüyle râşid halifelerden Hz. Ebûbekr'e benzetir. Yine ilmi bakımdan da memduhunu öven şair, Hz. 'Alî'den sonra ilmin kapısını onun açtığını söyler. Şair, onun üst seviyede bir alim olmasına rağmen halkın seviyesine inebildiğini belirterek o dönemde memduhunun halkı dinî yönden aydınlattığını ima eder:

خواجه سيد ابوبكر حصیری که بفضل	در جهان از پس بوبکر چنو مرد نژاد
در آن علم که بر بست علی بر علما	او گشاده ست و جز او کس نتوانست گشاد
گر نکت گوید و از علم سخن یاد کند	با خرد مردم باید که سخن گیرد یاد
اگر او هفت سخن با تو بگوید بمثل	زان ترا نکته برون آید بیش از هفتاد
سخنانش را بر دیده همی نقش کنند	به پسندان همه بصره و آن بغداد ⁷⁴²

Hâce Seyyyid Ebûbekr-i Hâşîrî öyle biri ki, fazilet bakımından dünyada Ebûbekr'den sonra öyle biri doğmadı.

'Alî'nin alimlere kapattığı o kapıyı, o açmıştır ve ondan başka hiç kimse açamazdı. Eğer hassas bir konu hakkında konuşursa ve ilimden söz ederse sözü anlasınlar diye halkın aklına uygun söyler.

O, sana örnek olarak yedi söz söylerse, o sözden senin için yetmişden fazla husus ortaya çıkar.

⁷⁴¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 180.

⁷⁴² Ferruhî, *Dîvân*, s. 45.

Başra ve Bağdâd'ın zevk sahipleri, onun sözlerini gözlerine nakşederler.

Aşağıdaki beyitlerde şair, memduhunu hem ahlaki kişiliği hem de ilmi seviyesi nedeniyle halk arasında sevildiğinden bahseder. Şair, bu özellikleri ile uyumlu olarak Sultan Maḥmûd'un kendisine dini öğretme görevini verdiğini, sapkın dinî yorumlara alan açılmaması için doğru dini anlatması için vazifelendirdiğinden söz eder ki, şairin bu sözleri ve şahitliği hem Hâce Ebûbekr'in dinî konularda üstlendiği görevi hem de o dönem Maḥmûd'un din işleri ile ilgili kültürel siyasetini anlamak açısından oldukça önemlidir:

با خلق نکو کار بکردار و بگفتار	مردیست سخا پیشه و مردیست عطابخش
وز بخشش او در کف مانعیت بسیار	معروف شده نزد همه خلق بخوبی
نا یافته زو هیچ مسلمان به دل آزار	با مذهب پاکیزه و با نعمت نیکو
زینست مر او را به دل و دیده خریدار	سلطان جهان کهف مسلمانی محمود
کس را نبود با تو در این معنی گفتار	گفته ست که در ملک من آن کن که تو خواهی
این بود مرا عادت و این باشد هموار	مردی ز تو آموزم و مذهب ز تو گیرم
آنرا که ز ره دور بود باز بره آر	در دولت من بنگر و در دین همه بین
از تخت فرود افکن و بر کن به سر دار ⁷⁴³	وانرا که بگفتار تو ره باز نیابد

Cömertliği meslek edinen ve bağış dağıtandır. Yaptıkları ve söyledikleri ile halka iyilik edendir.

Bütün insanlar nezdinde iyilikle tanınmıştır. Onun bağışı sayesinde bizim avucumuzda birçok nimet vardır.

İyi dindarlığı ve güzel nimetiyle hiçbir Müslümanın gönlü ondan incinmemiştir.

Bundan ötürü Müslümanlığın sığınağı, cihan sultanı Maḥmûd, onu can u gönülden sever.

Demiştir ki; “Benim devletimde dilediğini yap, hiç kimse bu konuda sana söz söyleyemez.”

Yiğitliği senden öğrenir, dini de senden alırım. Benim alışkanlığım budur, bana uyan da budur.

Benim devletimi gözet ve herkesin dinine bak, yoldan sapmış kimseleri tekrar (doğru) yola getir.

Senin öğüdün ile yine de (doğru) yolu bulmayan kimseyi, tahtından aşağı indir ve darağacına çıkar.

⁷⁴³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 170-171.

Yukarıdaki beyitlerde şairin memduhunun yaptıklarının din için temel oluşturduğunu, Maḥmūd'un da onu bu yönden takdir ettiğini gördük. Şair aşağıdaki beyitlerde de bu duruma uyumlu olarak memduhunu, o dönem sapkın dinî yorum olarak kabul edilen Karmatîleri cezalandırması için teşvik eder. Şair, yine bir başka kasidesinde memduhunun dini koruma konusunda Hz. 'Omer gibi sert olduğunu, bidat ve hurafe ehline karşı amansız olduğunu, Mısır ve Ġazne'deki Karmatîlerin ondan korktuklarını dile getirir:

خشمگین بودن تو از پی دین باشد و بس	کار و کردار تو را بر دین باشد بنیاد
مرد بیدین را از هیبت تو هش برود	گر میان تو و او بادیه باشد هشتاد
جاودان زی و همین رسم و همین عادت دار	خانه قرمطیانرا بفکن لاد از لاد ⁷⁴⁴

Senin öfkelenmen din için olur ve senin birçok işin ve yaptıkların dine uygun olur.

Sen ve onun arasında seksen çöl (uzaklık) olsa da senin heybetinden dinsiz kimsenin aklı gider.

Sonsuza dek yaşa ve bu adetini ve geleneğini sürekli koru; Karmatîlerin evini yerle yeksan et.

آنکه در بخشش رادست به رادی چو علی	آنکه در مذهب صلبست و به صلبی چو عمر
روز و شب مبتدعانرا و هواداران را	هر کجا یابد چون مار همیکوبد سر
هیچ بیدین بزر او را نتوانست فریفت	ور چه شاهان جهان ار بفریبند بزر
او به غزنین و به مصر از فز عش قرمطیان	از ره دیده ببارند همی خون جگر
با چنین مذهب گو هیچ میندیش و مترس	گرگناخت بمثل افزون باشد ز مدر ⁷⁴⁵

O, bahşetmede cömert, yiğitlikte ise 'Alî gibidir. O, dinde serttir; sertliği 'Omer gibidir.

Bidat ehlini ve muhalifleri, gece gündüz nerede bulursa yılan gibi başlarını ezer.

Cihan padişahları, altına kansalar da hiçbir dinsiz, onu altın ile kandıramadı.

Mısır'da ve Ġazne'de Karmatîler, onu yolda gördüklerinde ciğerlerinden kan yağdırır.

Bir köy dolusundan daha çok günahın olsa bile böyle bir dindarlığa sahip olduğun için hiç kaygı duyma, korkma!

Ferruhî, memduhunun dini korumada oldukça amansız olduğunu beyan etse de onun yerine göre sapkın kimselere karşı hoşgörü ve ikna dilini kullandığını da söyler. Örneğin aşağıdaki beyitlerde şair, onun dini anlatırken güzel söz ile muarızlarını ikna etmeye çalıştığını dile getirir:

⁷⁴⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 46.

⁷⁴⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 172.

آفرین باد بر آن لفظ و بر آن خوب روان
اینست سودی که نیامیزد با هیچ زیان⁷⁴⁶

گمراهان را به ره آرد به سخن گفتن خوب
سود خلقت بر شاه سخن گفتن او

Güzel söz söyleyerek sapkınları yola getirir, güzel sözlü ve ince ruhlu o kimseye tebrikler olsun!

Padişah için onun konuşması insanların faydasıdır; hiçbir zararla karışmayan fayda işte budur!

Şair, aşağıdaki beyitlerde de yine memduhunun edebî yönüne değinir. O, memduhu tarafından yazılan bir mektubun belâgat yönünden oldukça beğenildiğini vurgular. Yazılan mektubun Bağdâd halifesine yazıldığını göz önüne aldığımızda mektubun Arapça olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Hâce Ebûbekr'in Arapça'ya da vakıf olmasının yanında, bu dilin belâgat kurallarına da vakıf olduğunu söyleyebiliriz:

نامه او خلیفه بغداد
مرسخن را چنین نهاده بنیاد
ایزد او را بقا و عمر دهد
وین لقب صاحب جلیل نهاد
ای سزاوار پیشگاه قباد⁷⁴⁷

همچو نو باوه بر نهاد بچشم
با دبیران خویش گفت که کس
خواجه بوبکر بود گوی ادب
لقب او سپهر آداب است
ای نمودار معجزات مسیح

Bagdâd halifesi, onun mektubunu yeni doğan bir bebek gibi yüzüne sürdü.

Katiplerine; "Sözü böyle sağlam söyleyen kimdir?" diye sordu.

(Dediler ki:) "Edebî söz söyleyen Hâce Ebûbekr'dir. Allah ona ebedîlik ve uzun ömür versin!"

Onun lakabı, edeplerin dokuzuncu feleğidir. Bu lakabı yücelik sahibi (Maḥmûd) ona verdi.

Ey Mesîh'in mucizelerini gösteren! Ey Ḳubâd'ın sarayına layık olan!

Ferruhî, Hâce Ebûbekr'i ahlaki özellikleri bakımından da över. O, memduhunu yiğitliği ve cömertliği, aklı ve erdemi ile örnek bir şahsiyet olarak tanıtır. Bunun yanı sıra memduhunun edebiyattan da anladığını, edebiyata ilgi duyan kimselerin onu üstâd ve öncü olarak kabul etmesi gerektiğini belirterek onun edebî yönünün de takdire şayan olduğunu söyler:

او نهاده ست در جهان بنیاد
وان خواجه ز گوهر وز نژاد
فضل و آزادگیش مادر زاد

راد مردی و نیکنامی را
رادی مهتران ز روی ریاست
خرد و مردمیش روز افزون

⁷⁴⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 320.

⁷⁴⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 44.

Yiğitliğin ve nam salmanın dünyadaki temelini o atmıştır.

Büyük kimselerin yiğitliği gösterişten ötürüdür. Hâcenin yiğitliği, özünden ve soyluluğundandır.

Aklı ve yiğitliği her gün artmaktadır. Erdemi ve mertliği doğuştandır.

Edebiyattan anlayan zeki kimse, onu öncü ve üstâd olarak yad eder.

3.1.10.3. Cömertlik ve Kadirşinâslığı

Memduhunun cömertliğiyle tanındığını belirten şair, onun adı anıldığında herkesin cömertliğine şahitlik edeceğini belirtir:

هر کجاگویی عبدالله بن یوسف کیست همه گویند کریمی که چنونیست دگر⁷⁴⁹

Her nerede, “Abdullah bin Yûsuf kimdir?” diye sorsan, herkes: “Onun kadar cömert başka biri yoktur” der.

Şair, memduhuna Allah tarafından pek çok lütufta bulunulduğunu, onun yüce bir şahsiyet olduğunu ancak bu yüceliğin sahip olduğu heybetle olduğunu belirtir. Şair, ona hizmet eden kimselerin de yüce kimseler olduğunu, dünyanın da onlara hizmetkar olduğunu ifade eder:

خواجۀ سید بوبکر حصیری که خدای	هر چه دادهست بدو، در خور او، وز در اوست
مہتر محتشمانست بہ حشمت نہ بہ زاد	از همه محتشمان ہر کہ بود کہتر اوست
ہر کہ از چاکری و خدمت او رنج برد	رنج نادیدہ جہان چاکر و خدمتگر اوست
چاکری کردن او در شرف از میری بہ	ور نہ چون چشم همه میران بر چاکر اوست ⁷⁵⁰

Hâce Seyyid Ebûbeker-i Hâşîrî, Allah ona ne verdiyse ona layık olan ve verdiği her şeyin onun kapısından olduğu kimsedir.

Doğduğu yer ile değil, yüceliği sayesinde ulu kimselerin yücesidir. Ulu kimselerden kim var ise ondan küçüktür.

Ona hizmet ve emek vererek sıkıntı çekmiş olan kişi, sıkıntı görmemiştir. Dünya, onun hizmetçisi ve yardımcısıdır.

Ona hizmetçilik yapmak, şeref bakımından emirlikten daha iyidir. Öyle olmasaydı tüm emirlerin gözü, onun hizmetçisinin üzerinde nasıl olurdu!

Ferruhî, pek çok memduhu gibi Hâce Ebûbeker'i de cömert olması bakımından metheder. O, bağış vermenin Hz. Peygamber'in alışkanlığı olduğunu, memduhunun

⁷⁴⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 44.

⁷⁴⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 180.

⁷⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 28.

da bu özelliğiyle ona benzediğini belirterek onu hem Hz. Muhammed'e benzemesi hem de cömert olması bakımından över. Bir başka kasidesinde ise şair, memduhunun cömertlik, iyilik ve erdem ile tanındığını, ihtiyaç sahibi kimselerin ona duacı olduğunu belirtir:

این عطا دادن دایم خوی پیغمبر ماست ای خنک آن کس کو را خوی پیغمبر اوست
سببی باید تا فخر توان کرد بدان رادی و فخر و بزرگی سبب مفر اوست⁷⁵¹

Bağış vermek, her zaman bizim Peygamberimizin huyudur. Ey kendisinde Peygamber'inin ahlakı bulunan o güzel kimse!

İftihar etmek için bir sebep gereklidir. Cömertlik, kıvanç ve yücelik onun iftihar sebebidir.

ای بار خدای بلند همت معروف به رادی و فضل و احسان
خواهنده همیشه ترا دعاگوی گوینده همه ساله آفرینخوان
این عز ترا خواسته ز ایزد وان عمر ترا خواسته ز یزدان⁷⁵²

Ey yüce meziyetlere sahip olan! Cömertlik, erdem ve iyilikle meşhur olan!

Senden isteyen, daima senin duacın olur. Konuşan ise tüm yıl boyunca seni tebrik eder.

Biri, Allah'tan senin izzet sahibi olmanı diler. Diğeri ise Allah'tan senin için uzun ömür diler.

3.1.11. Ebû Sehl-i Hamedevî

Ferruhî, Ebû Sehl Ahmed bin Hasan-ı Hamedevî, Sultan Maḥmûd dönemindeki saray görevlilerindendir. Beyḥakî'nin de kendisinden söz ettiği Ebû Sehl, henüz gençlik çağında Maḥmûd döneminin önemli çehrelerinden olmuştur. Beyḥakî, onun Hindistân, Ġazne ve başka bazı çevre yerlerde görev ifa ettiğini ve devlet işlerini idare etmede pek çok kişiden daha başarılı biri olduğunu belirtir.⁷⁵³ Bunun yanı sıra Ebû Sehl, bir müddet Ferruhî'nin memduhlarından olan Ahmed bin Hasan-ı Meymendî gibi ünlü bir vezirin yardımcılığını yaparak tecrübe kazanmıştır.⁷⁵⁴ Nitekim Meymendî, onu başkalarından daha çok göreve layık biri olarak tanıtmıştır. Ebû Sehl, Sultan Muhammed döneminde ise vezirlik makamına getirilmiştir.⁷⁵⁵

Ebû Sehl, Mes'ûd döneminde de itibarını korumuş, padişah tarafından çeşitli görevlere getirilmiştir. Bu yönüyle o hem Muhammed hem de Mes'ûd tarafından benimsenen

⁷⁵¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 29.

⁷⁵² Ferruhî, *Dîvân*, s. 323.

⁷⁵³ Beyḥakî, *Târih-i Beyḥakî*, s. 78.

⁷⁵⁴ Beyḥakî, *Târih-i Beyḥakî*, s. 503.

⁷⁵⁵ Beyḥakî, *Târih-i Beyḥakî*, s. 475.

ender şahsiyetlerdendir. Ebû Sehl, Mes'ûd döneminde 425hk. yılında Gazneli ordusunun İsfahân'a yönelik savaşında orduyu komuta etmiş, bu komutasında meşhur filozof İbn Sînâ'nın kitaplarını Gazne'ye getirtmiştir. Yine o, 426hk. yılında Sâve ve Kûm şehirlerinde çıkan isyanları bastırıp istikrarı sağlayarak devlet idaresinde önemli görevler üstlenmiştir.⁷⁵⁶

Ferruhî, memduhu için toplam 3 kaside yazmıştır. Söz konusu kasidelerin toplam beyit sayısı 102'dir.

3.1.11.1. İlim ve Şiire Desteği

Ferruhî, memduhunun yüceliği ve güzel şahsiyetiyle ailesinin adını yücelttiğini belirterek asil bir soydan geldiğini belirtir. O, memduhunun isabetli fikirleriyle vezirlerin rütbesini elde ettiğini belirtir ve onun edebiyatçılara sunduğu desteği de gözler önüne serer. Şair, göçebe bir halde yaşayan edebiyatçıların Ebû Sehl'in yanında yerleşik bir yaşama geçtiğini belirterek onun edebiyatçılara sunduğu desteğe dikkat çeker:

مہتری کردن و آن مہتری او را گہری	مہتری کردہ و آموختہ در خانہ خویش
ادبای سفری گشتہ براو حضری	از عطا دادن پیوستہ و خوشخویی او
این چنین باید کردن پدران را پسری	زندہ کرد او بہ بزرگی و ہنر نام پدر
از نکو رایی و دانایی و تدبیر گری	پایگاہ وزرا یافتہ نزدیک ملک
گر توانی بہ مثل قطرہ باران شمری ⁷⁵⁷	در شمار ہنرش عاجز و سر گشتہ شوی

Büyüklik göstermiştir ve büyüklik göstermeyi ailesinde öğrenmiştir; o büyüklik onun özüdür.

Onun daima başış vermesi ve güzel ahlakı sayesinde göçebe edipler, onun yanında yerleşik olmuştur.

Yüceliği ve hüneriyle babasının adını ihya etti. Çocukların, babalarına işte böyle (iyilik) yapması gerekir.

İyi görüşü, bilgeliği ve yöneticiliği sayesinde padişahın yanında vezirlerin rütbesini bulmuştur.

Yağmur damlalarını saymaya güç yetirebilsen de onun hünerlerini saymada aciz kalırsın, başın döner.

Ferruhî, Hâce Ebû Sehl'i överken şiir kavramlarından da istifade eder. Onun kaside yazan kimseler için manevî kolaylık sağladığını belirten şair, Arap edebiyatının uzun

⁷⁵⁶ Gulâmhusayn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî Bahşî der Şerh-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 113.

⁷⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 399.

kaside örneklerinden olup İmru'l-Kays'a ait olan "Kefâ Nebki" olarak başlayan kasidenin dahi memduhu için kısa sayılacağını, şiirde rütbe olması durumunda memduhunun ilk harf olacağını dile getirir:

کردار او به نزد همه خلق معجزست	چون نزد شاعران سخن سهل معنوی
شعر درازتر ز «قفانیک» پیش او	کوتاه شود چو قافیه شعر مثنوی
گر مهتری به مرتبه چون شعر باشدی	او حرف اولین بودو دیگران روی
از خاندان خویش بزرگ آمد و شریف	آموخته ز اصل و گهر گردی و گوی
دیرست کاین بزرگی در خاندان اوست	این مرتبت نیافت کنون خواجه از نوی ⁷⁵⁸

Şairlerin nazarında manevî kolaylık olması gibi onun yaptıkları, tüm halkın nazarında mucizedir.

Onun huzuruna (sunulacak) "Siz ikiniz durun ağlaşalım"⁷⁵⁹ şiirinden daha uzununu bile meşnevî şiirinin kafiyesi gibi kısa kalır.

Eğer şiirde olduğu gibi yücelik için bir rütbe olsaydı, o ilk harf, diğerleri ise kafiye olurdu.

Kendi hanedanından yüce ve soylu olarak gelmiştir. Soyundan ve özünden öğrenmiştir fazilet ve kıbarlığı.

Bu yücelik onun hanedanında uzun süredir vardır. Hâce, bu mertebeyi şimdi yeni bulmadı.

3.1.11.2. Ahlakî Yönü

Şair, memduhunu şeref ve fazilet yönünden övdükten sonra onun cömert, yiğit ve hayırsever bir karakter olduğunu dile getirir:

خواجه رئیس فخر بزرگان روزگار	کایزد شریف کرد بدو روزگار او
بوسهل احمد حسن حمدوی که فضل	همچون شرف بزرگ شداندر کنار او
آزاده بر کشیدن و رادی رسوم اوست	و آزادگی نمودن و رادی شعار او
یمن همه بزرگان اندر یمین اوست	یسر همه ضعیفان اندر یسار او ⁷⁶⁰

Hâce reis zamanın büyüklerinin gururudur. Çünkü Allah, onun zamanını onunla onurlandırdı.

Ebu Sehl Ahmed Hasan-ı Hamedevî, erdemin de şeref gibi onun kucağında büyüdüğü kimsedir.

⁷⁵⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 400-401.

⁷⁵⁹ **Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları**, Çevirenler: Nurettin Ceviz, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2004, s. 37-39.

⁷⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 340-341.

Mertçe davranmak ve cömertlik onun adetleridir. Yiğitlik ve cömertlik göstermek onun şiarıdır.

Bütün yüce kimselerin iyiliği onun sağındadır. Tüm zayıfların (yükünü) hafifletmek onun solundadır.

Ferruḥî, memduhunu överken Rûdekî'den bir beyit tazmin etmiş ve bu beytin memduhuna da yakışır bir beyit olduğunu dile getirmiştir. Bu tazmin beyitte şair, ateşin yukarı doğru hareket ettiğini, memduhunun da tıpkı ateş gibi yücelik peşinde olduğunu, terazinin tartarken doğru tartması gibi memduhunun da adil ve hakka riayet etme bakımından terazi gibi olduğunu belirtir:

یک بیت شعر یاد کنم من که رودکی	گرچه ترا نگفت سزاوار آن توی
جز برتری ندانی گویی که آتشی	جز راستی نجویی مانا ترازوی ⁷⁶¹

Ben Rûdekî'den bir beyit şiir hatırlıyorum; senin için söylemediyse de ona layık olan sensin.

“Yücelikten başka şey bilmezsin; sanki ateşsin, doğruluktan başka şey aramazsın; sanki terazisin.”

Ferruḥî, memduhlarına çoğunlukla değişmeyen edebî mazmunlar veya tabii durumlardan istifade ederek dua ve iyi dileklerde bulunmuştur. Şair, aşağıdaki kasidesinin dua kısmında şairlerin güzellerin zülûflerini ve yanağını tavsif ettiğini, bu durum böyle devam ettiği sürece, Hâce Ebû Sehl'in muradına ermesini, akıllı kimseler ve güzellerle birlikte olmasını, düşmanlarının ise belaya duçar olmasını temenni eder:

تا شاعران به شعر بگویند و بشنوید	وصف دو زلف و دو رخ خوبان پیغوی
با بخردان نشین چو بخواهی همی نشست	با نیکوان غنو چو بخواهی که بغنوی
چندان که آرزوی دل تو بود بباش	با کام و با مراد همی باش تابوی
بدخواه تو به درد و به اندوه دل بود	توگر نوی ز رامش و از کام دل نوی ⁷⁶²

Şairler şiir söylediği sürece ve güzellerin iki yanağının ve iki zülûfünün tavsifini dinlediğiniz sürece,

Oturmak istediğin zaman akıllı kimselerle otur! Uyumak istediğinde güzellerle uyu!

Ne kadar muradın varsa nail ol! Var olduğun sürece isteğine, arzuna ulaş!

Sen huzurlu bir halde, gönlünün arzusuna ermişken, senin kötülüğünü arzu edenler, dert ve elem içerisinde olsun!

⁷⁶¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 401.

⁷⁶² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 401.

3.1.12. ‘Amîdu’l-Melik Ebûbekr-i Qahistânî

‘Amîdu’l-Melik Ebûbekr ‘Alî bin Hasan-ı Qahistânî, Sultan Maḥmûd’un ordusunda arızlık görevinde bulunmuştur. ‘Abbâs İqbâl, Reşîduddîn Vâtvât’ın *Ḥadâîku’s-Siḥr fî Dekâîku’s-Ş‘ir* adlı eserine yazdığı haşiyesinde Ebûbekr-i Qahistânî’nin Kabil’in köylerinden olan Ruḥḥec’ten olduğunu belirtir. Sultan Maḥmûd’un isteğiyle Emîr Muḥammed’in yanında görevlendirilen Ebûbekr, Muḥammed’in padişahlığı döneminde inşa dîvânının başına geçmiştir. Yine o, bir müddet ‘Abbâsî Halifesi el-Qâdir Billâh’ın hizmetinde bulunmuş ve ‘Abbâsî sarayındaki bazı ileri gelen kimseleri methetmiştir. O, ‘Abbâsî Halifesi el-Qâdir Billâh’ın Sultan Maḥmûd’a gönderdiği şifreli mektubu da çözmüş, bu olay üzerine Sultan Maḥmûd ona hilat vermiştir. Böylece Qahistânî’nin sultan nezdindeki itibarı artmıştır. Ebûbekr’in devlet adamlığı, hicri 431 yılında Selçuklu sarayında da devam etmiştir.⁷⁶³

Ferruḥî, memduhu Ebûbekr-i Qahistânî için 4 kaside yazmıştır. Kasidelerin toplam beyit sayısı 118’dir.

3.1.12.1. Devlet Adamlığı

Ferruḥî, memduhunun icra ettiği devlet görevleri nedeniyle onun bu işlere tam manasıyla layık olduğunu belirtmiş, Sultan Maḥmûd’u sevdiğini, onun nezdinde itibar sahibi olduğunu dile getirmiştir. Memduhunun inşa dîvânında nedimlik yapmasından olsa gerek şair, onun bu görevleri ifa ederken oldukça dikkatli olduğunu söylemiştir:

نیست دولت را چو او اندر جهان یک مستحق نیست خسرو را چو او اندر زمین یک دوستدار
صد نکت بر چیده اندر یک سخن زو نکته جوی یک خطا نادیده اندر صد سخن زو شهریار
دست او ابريست اندر بزمگه وقت عطا اسب او باديست اندر صد سخن گاه شکار⁷⁶⁴

Devlet için ondan daha uygun bir kimse yoktur. Padişahı yeryüzünde onun kadar seven biri yoktur.

Bir sözünde yüz nükte saklıdır. Padişah, onun yüz sözü içerisinde bir hata görmemiştir. Eğlence meclisinde bağış vaktinde onun eli buluttur. Onun atı, av zamanında yüzlercesinin dilindeki rüzgardır.

Ferruḥî, memduhunu ordu komutanlığı göreviyle de anar. Şair, memduhunun bu hizmeti nedeniyle pek çok kimseden üstün olduğunu, onun kölelerinin dahi hür

⁷⁶³ Reşîduddîn-i Vâtvât, *Ḥadâîku’s-Siḥr fî Dekâîku’s-Ş‘ir*, s. 93-94. ; Muḥammed-i ‘Avfî, *Cevâmi‘u’l-Ḥikâyat ve Levâmi‘u’r-Rivâyat*, tsh. Muḥammed Mu‘în, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, 1335hş., s. 269.

⁷⁶⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 169.

kimselerden daha onurlu olduklarını, hür kimselerin onun kölelerini dahi kıskandığını belirterek memduhunu över:

خواجه عمید عارض لشکر عمید ملک	بوبرک سید همه سادات روزگار
آن مهتری که هر که در آفاق مهترست	با کهتران او نرود جز همال وار
از کهتری به مهتری آنکس رسد که او	توفیق یابد و کند این خدمت اختیار
آزاده را همی حسد آید ز بندگان	هر شور بخت را حسد آید ز بختیار ⁷⁶⁵

Ordunun komutanı Hâce 'Amîd Melik Ebûbekr, zamanın tüm efendilerinin efendisidir. Yüceliğin ufuklarında olan kişi, onun yüceliğinin en küçüğüyle dahi yarışamaz.

Kısmeti olup da bu hizmeti seçen kimse, zilletten izzete ulaşır.

Özgür kimseler, onun kölelerini kıskanır; her mutsuz, mutlu olan kişiyi kıskanır.

Ferruhî, memduhu için yazdığı kasidesinde onun Sultan Maḥmûd nezdinde değer gören bir kimse olduğunu ifade eder. Aşağıdaki ifadeler, 'Amîdu'l-Melik'in saraydaki konumunu göstermesi açısından önemlidir. O, padişahlar dahil pek çok kimsenin Maḥmûd'un huzuruna yaya vardığını ancak memduhunun süvari olarak onun yanında bulunduğunu söyleyerek onun sultan nezdinde yüce bir şahsiyet olarak kabul gördüğünü belirtir:

پیش ملک پیاده رود برترین شهی	آن جایگاه که خواجه سید رود سوار
کس جاه او نجوید و هر کو بزرگتر	دارد به جاه و خدمت او دلپسند کار
او را خدای عز وجل حشمتی نهاد	برتر ز حشمت ملکان بزرگوار ⁷⁶⁶

Hâce Seyyid'in padişahın yanında binek üstünde gittiği o yerde, en yüce padişah dahi yaya gider.

Hiç kimse onun makamını aramaz, o kimin makamını yüceltirse işleri yoluna girer.

Aziz ve celil olan Allah, yüce padişahların heybetinden daha büyük bir heybeti ona bahşetti.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd tarafından memduhuna daha güzel görevler verilmesi temennisinde de bulunur. Onun bu sözleri memduhunun sarayda bir beklenti içerisinde olduğu anlamına gelir ki, bu beklenti saraydaki birçok kişi için anlaşılabilir. Bir şair olması dolayısıyla memduhu ile kurduğu bağın devamı için şair, onun evinde daima şair ve ediplerden bir topluluğun bulunmasını temenni eder:

دیر نیاید که به امر ملک	گردی بر ملک جهان مؤتمن
چاکر تو باشد سالار چین	خادم تو باشد میر ختن

⁷⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 195.

⁷⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 195.

Çok geçmeden padişahın emri ile dünya mülkünün güvenilen kişisi olacaksın.

Çin'in komutanı senin hizmetçin olsun. Senin hizmetçin olsun Hoten'in emiri.

Senin evinin önünde gece, gündüz edebiyatçılardan ve şairlerden bir topluluk bulunsun.

Şair, memduhunun hem inşa dîvânında görevli olmasından hem edebiyata duyduğu yoğun ilgiden olsa gerek onu bu yeteneğiyle de övmüştür. Kalemin onun elinde zarif bir oyuncak gibi olduğunu belirterek onun sanata dair işleri kolaylıkla ortaya koyabildiğini, kalemin onun elinin altını vatan tuttuğunu söyleyerek onun sürekli bu işlerle meşgul olduğunu dile getirir:

قلم او چو لعبتیبست بدیع

زیر انگشت او گرفته وطن⁷⁶⁸

Onun kalemi zarif bir oyuncak gibi onun elinin altını vatan tutmuştur.

3.1.12.2. İlim ve Şiire Desteği

Ferruhî, memduhunu başka kasidelerinde de ordu komutanı olarak andıktan hemen sonra onun evinin akıl sahibi kimseler için bir konak, edebiyatla ilgili kimseler içinse vatan olduğunu belirtir ki, şairin bu sözlerinden memduhunun ilme ve edebiyata verdiği önemi, desteği anlayabiliriz:

عارض لشکر علی بن الحسن

خواجه ابوبکر عمید ملک

وان ز محن راحت هر ممتحن

آن ز بلا راحت هر مبتلی

طاعت او راحت و رفع محن

خدمت او نعمت و دفع بلاست

مجلس او اهل ادب را وطن

خانه او اهل خرد را مقر

راه نیابد سوی او اهرمن⁷⁶⁹

هر که سوی خدمت او راست شد

Hâce Ebûbekr 'Amîd Melik, ordunun komutanı 'Alî bin Hasan.

O her kötülük verenin kötülüğünden uzak, her sıkıntı verenin de sıkıntısından uzaktır.

Ona hizmet etmek nimet (getirir) ve belaları giderir. Ona itaat etmek ise refah (getirir) ve sıkıntıyı yok eder.

Onun evi akıl sahibi kimselerin konağı, onun meclisi ise edebiyat ehli kimselerin vatanıdır.

⁷⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 318.

⁷⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 324.

⁷⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 318.

Her kim onun huzuruna doğru yol alırsa, şeytan onun karşısına çıkmak için yol bulamaz.

Şair, memduhu için yazdığı bir kasidesinde hastalığı nedeniyle bu defa ona olan methiyesini kısa tuttuğunu ancak iyileştiği zaman kendisi için uzunca bir kaside yazacağını belirterek bir şair olarak memduhu ile olan ilişkisinin sıcaklığını ortaya koyar:

از خنکی خاطر و گرمی بدن	مدح تو این بار نگفتم دراز
خاطر روشن چو سهیل یمن	از تب، تاری و تبه کردهام
مدحی گویم ز عمان تا عدن ⁷⁷⁰	چون من ازین علت بهتر شوم

Canımın ağrısı ve bedenimin ateşinden dolayı bu defa senin övgünü uzun söyleyemedim.

Ateş ve karanlıktan ötürü, uykusuz bir halde Yemen'in Süheyl yıldızı gibi yanıp duruyordum.

Bu hastalığı atlattığımda, (senin için) 'Ummân'dan 'Aden'e kadar methiye söyleyeceğim.

3.1.12.3. Güzel Ahlakı ve Cömertliği

Ferruhî, sahip olduğu ahlaki özellikler bakımından da memduhunu över; onu hüner bakımından Fatıma'nın babası lakabıyla andığı Hz. Muhammed'e benzetirken, cömertlik bakımından ise Zûyezen oğlu Seyf'e⁷⁷¹ benzetir. Şair, soyut bir kavram olan cömertliği ordu olarak tanımlayıp, memduhunu bu ordunun padişahı olarak tanımlarken, başka bir soyut kavram olan erdemi geline, memduhunu ise damada benzetir:

ای به هنر چون پدر فاطمه	ای به سخا چون پسر ذوالیزن
جود، سپاهست و تو او را ملک	فضل عروسست و تو او را ختن ⁷⁷²

Ey hünerde Fâtıma'nın babası gibi ve ey cömertlikte Zulyezn'in oğlu gibi olan!

Cömertlik ordudur, sen ise ona padişahsın, erdem gelin sen ise ona damatsın.

Ferruhî, memduhunu sahip olduğu ahlaki meziyetler bakımından da över ve asil cömert ve ilim ehli biri olarak tanıtır. Şair, onun hiç kimseyle mukayese edilemeyecek

⁷⁷⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 319.

⁷⁷¹ Zûyezen, İslâm öncesi döneminde yaşamış bir şahsiyettir. Bu zatın, Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib ile görüşüp torununun peygamberliğini çok önceden ona bildiren kimse olduğu söylenir. Detay için bk. Mustafa Fayda, "Seyf bin Zûyezen", *DİA*, 37. Cilt, İstanbul, 2009, s. 29-30.

⁷⁷² Ferruhî, *Dîvân*, s. 319.

derece iyi bir kalbi olduğunu, iyi işlerinin karşılığının hiçbir zaman ödenemeyeceğini dile getirir:

ای بزرگ بزرگوار کریم	ای دلت جود و علم را معدن
این جهان با دل تو تنگترست	از دل زفت و چشمه سوزن
فضل و کردارهای خوب ترا	نتوان کرد هیچ پاداش ⁷⁷³

Ey yücelerin yücesi, kerem sahibi, ey gönlü ilmin ve cömertliğin madeni olan!

Bu dünya, senin yüreğinle kötü kalpli ve kem gözlü için dardır.

Senin faziletlerinin ve güzel davranışlarının hakkı hiçbir zaman ödenemez.

Ferruhî, makam ile birçok kimsenin onur ve şeref kazanabileceğini ancak asıl erdemli kimselerin makamsız da erdemli olduklarını söyleyerek memduhunun itibarının, sahip olduğu makamla değil faziletlerden kaynaklı olduğunu belirtir:

جاه بزرگ یافت و لیکن به فضل یافت	با جاه، عز و فضل بپاید به هر شمار
عزی که آن ز فضل نباشد بتر ز دل	فخری که آن ز فضل نباشد بتر ز عار ⁷⁷⁴

Yüce bir makam elde etti ancak erdemle elde etti. Makamla birlikte izzet ve fazilet her zaman gereklidir.

Faziletten gelmeyen izzet, zilletten daha kötüdür. Faziletten gelmeyen övünç ise utançtan daha kötüdür.

Ferruhî, memduhu için yazdığı kasidelerinin sonlarında memduhuna dua eder. Bu dualarında onun mutlu yaşamasını dilemiştir. Şair, memduhunu cömertliğin cevheri, din ve geleneklerin özü olarak anarken, ziyaretçilerinin nasibinin mücevher, düşmanlarının nasibinin ise kefen olmasını arzulamıştır. Bir başka kasidesinin dua kısmında ise şair, yine onun için iyi dileklerde bulunurken, Sede bayramını tebrik eder:

تا چو شقایق نبود شنبلیله	تا چو بنفشه نبود نسترن
شاد زی ای مایه جود و سخا	شاد زی ای مایه دین و سنن
بخشش زوار تو از تو گهر	خلعت بدخواه تو از تو کفن ⁷⁷⁵

Şakâyık, şenbelîd gibi olmadığı sürece, menekşe de nesrin gibi olmadığı sürece...

Ey cömertlik ve keremin özü mutlu yaşa! Ey dinin ve geleneklerin özü mutlu yaşa!

Seni ziyaret edenlerin bahşîşi senden mücevher, senin kötülüğünü isteyenlerin bahşîşi senden kefen olsun.

کامران باش و شادمانه بزی	دشمنانت اسیر گرم و حزن

⁷⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 324.

⁷⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 195.

⁷⁷⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 319.

Mutlu ol ve mutlu bir şekilde yaşa! Senin düşmanların, sıcağın ve kederin esiri olsun. Sede ve Behmen'in kutlu bayramı sana kutlu ve mübarek olsun.

3.1.13. Ebû'l-Hasan 'Alî bin Fazl bin Aḥmed İsferyînî

Ebû'l-Hasan 'Alî bin Fazl bin Aḥmed İsferyînî, Sultan Maḥmûd'un ilk veziri Ebû'l-'Abbâs Fazl bin Aḥmed el-İsferyînî'nin oğludur. Vezir Fazl bin Aḥmed, hicri 401 yılına kadar Gazneli sarayında görev yapmıştır. Ancak daha sonra işlediği bazı suçlar nedeniyle kendisinin vezirlikten azledilip zindana atıldığı ve burada öldüğü söylenir. Ferruhî'nin bu vezir hakkında hiçbir kasidesi bulunmamaktadır. Gulâmḥuseyn Yûsufî'ye göre, Ahmed Ateş'in Ferruhî'nin Çağâniyân'a 406hk. yılında geldiğini kabul etmemiz durumunda Ferruhî'nin dîvânında söz konusu vezir hakkında hiçbir kaside olmaması doğal bir durumdur. Bazı araştırmacılar ise Ferruhî'nin dîvânında Ebû'l-Hasan 'Alî'nin babası ile ilgili kasidenin var olmuş olabileceğini ancak itibar kaybına uğraması nedeniyle bu kasidelerin sonradan dîvândan çıkarılmış olabileceğini belirtmektedirler.⁷⁷⁷

Bize göre yukarıdaki bu düşünce, çelişki içermektedir. Çünkü Ferruhî, Ebû'l-Hasan 'Alî'yi, Sultan Maḥmûd'un eski veziri olan babası ile birlikte andığı kasidesinde memduhunun babası ile ilgili olumlu kanaatini ortaya koyması, babası için de övgü olarak kabul edilmelidir. Bu durumda memduhunun babası hakkında yazılan kasidelerin dîvândan çıkarılmış olma olasılığı zayıf görünmektedir.

Şair, bu memduhu için 5 kaside 1 terciibend kaleme almıştır. Söz konusu şiirlerin toplam beyit sayısı 336'dır.

3.1.13.1. Vezirzâde Oluşu

Ferruhî, Ebû'l-Hasan 'Alî hakkında "vezirzâde" sıfatını kullanır ve onun soylu ve yüce kimselerden olduğunu, babasının töresini devam ettirdiğini dile getirir:

Doğunun padişahının vezirinin oğlu Ebû'l-Hasan Huccâc, bütün soylu ve yüce kimselerin büyüğüdür.

⁷⁷⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 324.

⁷⁷⁷ Gulâmḥuseyn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Aḥvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 117.

⁷⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 168.

آزادگی آموخته زو طریق	رادی گرفته زو رسوم و سنن
او برگرفته راه و رسم پدر	چون جستن او طاعت ذوالمنن
و آزادگان را برکشیده ز چاه	چاهی که پایش نیابد رسن ⁷⁷⁹

Yiğitlik, yolu ondan öğrenmiştir. Cömertlik, gelenek ve görenekleri ondan öğrenmiştir. O, babasının töresini ve yolunu tutmuştur çünkü onun amacı ihsan sahibi Allah'a itaat etmektir.

Yiğit kimseleri kuyudan çıkarmıştır; sonuna ipin dahi ulaşamadığı kuyudan.

3.1.13.2. Misafirperverliği ve Cömertliği

Ferruhî, Ebû'l-Hasan 'Alî için yazdığı kasidesinde onunla kurduğu ilişkinin mahiyetini de ortaya koyar. Ebû'l-Hasan 'Alî, babasının ölümünden sonra Gürçan'ın hakimi olmuştur. Ferruhî, ona yazdığı kasidelerinden birinde Gürçan'da memduhunun yanında iki ay ikamet ettiğini, bu süre içerisinde ondan görmüş olduğu bağışlarla durumunun düzeldiğini, ayrıca onun güzel ahlakından hoşnut kaldığını belirtir:

در این دو مه که من اینجا مقیم از کف او	به کام دل برسیدند ز ایری پنجاه
یکی منم که چنان آمدم مثل بر او	که کرد بی‌پنه آید هزیمت از بنگاه
کنون چنان شدم از بر او کجا تن من	به ناز پوشد توزی و صدره دیباه
به صره زر به هم کردم و به بدره درم	همی‌روم که کنم خلق را ازین آگاه ⁷⁸⁰

Benim orada ikamet ettiğim bu iki ay içerisinde elli ziyaretçi, onun vesilesiyle gönüllerinin muradına erdiler.

Biri de benim ki, onun yanına memleketinden hezimetle gelen yoksul bir Kürt gibi geldim.

Şimdi, onun yanında öyle bir duruma ulaştım ki, bedenim, keteni ve ipeği nazlanarak giyer oldu.

Keselerce altın ve yığınlarca dirhem biriktirdim. İnsanları bundan (durumumdan) haberdar etmek için koştururum.

Ferruhî, memduhunun misafirperver oluşundan da söz eder. O, memduhunun bu vasfını anlatmak için Vâmık u Azrâ isimli aşk hikayesine değinir. Şair, memduhunu Vâmık'a, onun ziyaretçilerini ise Vâmık'ın sevgilisi olan Azrâ'ya benzetir ve onun ziyaretçilerine kavuşma arzusunun Vâmık'ın Azrâ'ya duyduğu kavuşma arzusuna benzediğini belirtir:

همه نازیدنش از دیدن زوار بود	وامق است او به مثل گوئی و زائر عذر است

⁷⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 316.

⁷⁸⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 358.

کهتری را بر او خدمت جاه و کرمست

خدمتی را بر او نعمت بسیار جزاست⁷⁸¹

Tüm sızlanışı, ziyaretçileri görmek içindir. O, Vamık'ın bir örneği gibidir, ziyaretçisi ise Azrâ'dır.

Düşkün kimse için onun huzurunda bulunmak, rütbe ve onurdur. Onun huzurunda hizmette bulunmanın karşılığı ise pek çok nimettir.

3.1.13.3. Vakarı ve Yumuşak Huyluluğu

Ferruhî, Gürcan'da iki ay boyunca yanında kaldığı Ebû'l-Hasan 'Alî'nin karakterini de şiirine yansıtır. Şair, güçlü kimselerin çabuk sinirlenen bir yapıya sahip olduklarını ancak Ebû'l-Hasan 'Alî'nin böyle bir kimse olmadığını, sahip olduğu güce rağmen bağışlayıcılık yönünün baskın olduğunu vurgular:

زود تیز و زود تند آزار باشد هر شهی

خواجه باری زود تیز و زود تند آزار نیست⁷⁸²

Tüm padişahlar çabuk kızan, çabuk öfkelenen olur. Hâce, hiçbir zaman çabuk sinirlenen ve çabuk azarlayan değildir.

Ferruhî, Ebû'l-Hasan 'Alî'yi yüceliği, cömertliği ile över. İran'daki tüm yüce kimselerin onun eşiğine baş koyduklarını belirten şair, iyilik ve cömertlikte onun benzerinin yaratılmadığını söyler:

همه بزرگان کاندز زمین ایراند

به آستانه او بر زمین نهاده جباه

به همت و به سخا و به هیبت و به سخن

به مردمی که چنو آفریده نیست اله⁷⁸³

İran ülkesinde bulunan tüm büyük şahsiyetler onun eşiğinin önündeki toprağa secde etmişlerdir.

Allah, gayreti, cömertliği, heybeti ve sözü bakımından yiğitlikte onun gibisini yaratmamıştır .

3.1.13.4. İlim ve Şiire Desteği

Ferruhî, Ebû'l-Hasan 'Alî'yi sanat ve edebiyatla uğraşan kimselere verdiği destekten dolayı da över. O, memdunun evinin gece gündüz sanat ehlinin sarayı olduğunu, meclisininin çoğu zaman edebiyat ehli kimselerin meskeni olduğunu dile getirir:

خواجه سید حجاج علی بن الفضل

آنکه از بار خدایان جهان بی همتاست

روز و شب درگاه او خانه اهل هنرست

سال و مه مجلس او مسکن و جای ادب است

به سخا مرده صد ساله همی زنده کند

این سخا معجز عیسی ست همانا نه سخاست⁷⁸⁴

⁷⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 27.

⁷⁸² Ferruhî, *Dîvân*, s. 430.

⁷⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 358.

⁷⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 26-27.

Hâce Seyyid Huccâc ‘Alî bin Fazl, o, yüce padişahlar arasında benzersizdir.

Onun sarayı, gece gündüz sanatla ilgilenenlerin evidir. Onun meclisi ise aylarca ve yıllarca edebiyatçıların mekanı ve meskenidir.

Cömertliğiyle yüz yıllık ölüyü diriltir. Bu cömertlik İsa’nın mucizesidir, öyle sıradan cömertlik değildir.

3.1.14. ‘Abdurrezzâk bin Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî

Ebû’l-Feth ‘Abdurrezzâk, Sultan Maḥmûd’un veziri ve süt kardeşi olan Aḥmed bin Ḥasan-i Meymendî’nin oğludur. Aḥmed bin Ḥasan-i Meymendî, Sultan Maḥmûd tarafından hapsedilince oğlu ‘Abdurrezzâk da hapsedilmiştir. Sultan Mes‘ud döneminde ise hem baba hem oğul zindandan çıkarılıp sarayda görevlendirilmiştir. Beyḥakî’nin naklettiğine göre ‘Abdurrezzâk, meşhur Dandanakan savaşında Sultan Mes‘ud’un yanında bulunmuştur. Ayrıca o, Mes‘ud’un saraydaki en yakın adamlarından biri olarak kabul edilmiştir. Yine o, 450hk. yılına kadar Mûltân valiliği görevini üstlenmiştir.⁷⁸⁵ Tarihi kaynaklarda ‘Abdurrezzâk’ın oldukça tecrübeli ve zeki bir şahsiyet olduğundan söz edilir. Onun diğer bir yönü ise şair ve edebiyatçılara olan desteğidir.⁷⁸⁶

Ferruḥî, memduhu ‘Abdurrezzâk hakkında 6 kaside kaleme almıştır. Kasidelerin toplam beyit sayısı 206’dır.

3.1.14.1. Vezirzâde Oluşu

Ferruḥî, memduhunu asil bir hanedana mensup olması bakımından öne çıkarır. Şair, memduhunun erdemli ve faziletli biri olduğunu, bu durumun onun cömertlik ve kerem sahibi bir ailede büyümesiyle ilgili olduğunu söyler:

جليل عبد رزاق احمد آنكه فضل و هنر	بدو گرفت يمينا و ازو گرفت يسار
به ياد كردش بتوان زدود از دل غم	به مصقله بتوان برد ز آينه زنگار
ز خاندانش پيدا شد اصل جود و كرم	چنانكه ز اجد اصل حروف و اصل شمار
هميشه سير كند نام نيك او به جهان	چو بر سپهر هماره ستاره سپار ⁷⁸⁷

Aḥmed oğlu yüce ‘Abdurrezzâk, erdemin ve hünerin onun sağında ve solunda bulunduğu kimsedir.

⁷⁸⁵ Gulâmḥuseyn Yûsufî, *Ferruḥî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi‘r-i Ū*, s. 120.

⁷⁸⁶ Naşrullâh İmâmî, *Perniyân-ı Heft Reng*, s. 108-109.

⁷⁸⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 159.

Zımpara ile aynadaki pas silinebildiği gibi onu yad etmekle gönülden üzüntü silinebilir.

Sayıların ve harflerin aslının ebcedden ortaya çıkması gibi kerem ve cömertliğin aslı onun hanedanınınından ortaya çıktı.

Feleğin üstünde seyyar yıldızın gezmesi gibi onun güzel adı sürekli dünyada gezer durur.

3.1.14.2. İlim ve Şiire Desteği

Ferruhî, memduhunu iyi bir hatip olarak da vasıflandırır. Şair, onun fesahatteki olgunluğuna, Arap ediplerinden Veheb'in dahi hayran olacağını dile getirir:

گهی که علم افادت کند سجود کند ز بس فصاحت او پیش او روان و هب⁷⁸⁸

İlim anlattığı zaman onun fesahatinin olgunluğundan ötürü Veheb'in ruhu secde eder.

Memduhunun edebiyata ilgisinin yanında edebiyatçılara verdiği desteği de ortaya koyan şair, onun ilim ve edebiyat ehli kimseleri el üstünde tuttuğunu, onun sayesinde edebiyatçıların adeta devletin ortağı olduklarını, şairlerin zenginliklere eriştiklerini söyler:

ادبا را شریک دولت کرد دولت خواجه دولت ادباست
شعرا را رفیق نعمت کرد نعمت خواجه نعمت شعراست⁷⁸⁹

Edipleri devletin ortağı yaptı. Hâcenin devleti, ediplerin devletidir.

Şairleri nimet ile arkadaş kıldı. Hâcenin serveti, şairlerin servetidir.

جلیل عبدالرزاق احمد آنکه برش ز جان عزیز ترند اهل علم و اهل ادب⁷⁹⁰

Ahmed oğlu Celîl 'Abdurrezzâk, ilim ve edep ehlinin kendisi için candan daha değerli olduğu kimsedir.

3.1.14.3. Cömertliği ve Kadirşinâslığı

Ferruhî, diğer pek çok memduhu gibi memduhunun cömertlik ve kadirşinâs oluşunu zikreder. Onun cömertliği sayesinde cimriliğin mağlup olup kaçtığını ifade eden şair, memduhunun öfkelenildiği anlarda dahi bağışlayıcı bir karakterinin olduğunu söyler:

ستارگان همه خوانند نام او که بود بزیر مرکب او بر کواکب و مثقب

⁷⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 17.

⁷⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 25.

⁷⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 17.

چنانکه ماه همی آرزو کند که بود	مر اسب او را آرایش لگام و یلب
ز بیم جودش بخل از جهان هزیمت کرد	هزیمتی را افسون زننده گشت هرب
عطا فزون کند آنگه کزو شوی نومید	گناه بیش کند عفو، چون گرفت غضب ⁷⁹¹

Yıldızların hepsi onun adını anarlar çünkü yüce yıldızlar ve Zühre onun bineğinin altındadır.

Öyle ki ay, onun atının süslü yuları ve zırhı olmayı arzu eder.

Onun cömertliğinin korkusundan cimrilik dünyada hezimete uğradı. Mağlubiyeti rahmet olarak yorumlayıp kaçiverdi.

Ondan ümidini kestiğin zaman bağışını arttırır. Öfkelendiği zaman birçok suçu bağışlar.

Şair, memduhunun cömertlik özelliğine dikkati çektiği kasidesinde onun adı anıldığında dahi cömertliğin hatırlandığını belirtir. Bu kasidesinde memduhuna dua edip dostlarının güvende olmasını, düşmanlarının sıkıntı içerisinde olmasını dileyip bayramını tebrik eder:

اگر به نخشب باد سخاوت تو وزد	مکان زر بشود خاره بر که نخشب
چنانکه گر به حلب مجلس تو یاد کنند	سرشته مشک شود خاک بر زمین حلب
همیشه تا دو جمادی بود پس دو ربیع	بود پس دو جمادی رونده ماه رجب
همیشه تا نبود خانه زحل میزان	چنان کجا نبود برج مشتری عقرب
جهان به کام تو باد و فلک مطیع تو باد	موافق از تو به راحت عدو ز تو به کرب
خجسته بادت عید و چو عید باد مدام	همیشه روز و شب تو ز یکدگر اطیب ⁷⁹²

Eğer senin cömertliğinin rüzgarı Neseף'te eserse Neseף dağının üstündeki kaya, altın madeni olur.

Ḥaleb'te senin meclisinden söz etseler, Ḥaleb ülkesinin toprağı misk kokusuna bulanır.

İki Rebi'den sonra sürekli iki Cemâdî oldukça, Akrep burcu, Müşteri yıldızı gibi olmadığı sürece...

Cihan senin emrine uysun, felek sana itaatkar olsun! Sana uyanlar huzurda, seninle düşman olanlar sıkıntıda olsun!

Bayramın kutlu olsun ve tüm gecelerin gündüzlerin sürekli bayram gibi birbirinden daha güzel olsun!

⁷⁹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 17.

⁷⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 18.

Şair, memduhunun ihtiyaç sahibi dertli kimselerin dertlerini giderdiğini söyler. Kasidesinin devamında şair, onun din için büyük fedakarlıklar yaptığını, Allah'ın düşmanlarına karşı yaptıklarının Zulfikâr kılıcıyla dahi yapılmadığını söyler. Yine memduhunun ilmî ve edebî yönüne de değinen şair, onu iyi bir hitabete sahip olması bakımından över:

امید خدمت آن خواجه پشت راست کند	بر آن کسیکه مر اورا زمانه کرد احذب
کمینه مرغی کز باغ او بدشت شود	ز چنگ باز بمنقار بر کشد مخلب
بروز معرکه با دشمن خدای، علی	به ذوالفقار نکرد آنچه او کند به قصب

O hâceye hizmet umudu, zamanın kamburlaştırdığı o kimsenin belini doğrultur.
Onun bahçesinden ovaya uçan önemsiz bir kuş bile gagasıyla şahinin pençesinden tırnaklarını söker.

Savaş gününde onun (düşmanı) kesme işinde Allah'ın düşmanlarına yaptığını, 'Alî Zulfikâr ile yapmamıştır.

Ferruhî, memduhuna hizmet eden kimselerin dahi övgüye layık olduklarını, düşmanlarının ise kınanmaya layık olduklarını dile getirir. Şair, memduhunun adını anan hastaların iyileşeceklerini, ayağının tozu ile körlerin gözünün açılacağını belirterek onu över:

ز چاکران تو گامی جدا نگرده فخر	ز دشمنان تو مویی جدا نباشد عار
ز خاکپای تو روشن شود دو چشم ضریر	به یاد کردن نام تو به شود بیمار
بدان مقام رسیدی که بس عجب نبود	اگر سپهر کند پیش تو ستاره نثار ⁷⁹³

Kıvanç, senin hizmetçilerinden bir adım bile uzak kalmaz, utanç ise senin düşmanlarından bir kıl kadar uzak kalmaz.

Körün gözü, senin ayağının tozu ile aydınlanır. Hasta senin adını anmakla iyileşir.

Öyle bir makama ulaştın ki, felek senin önüne yıldızlar saçsa hiç tuhaf olmaz.

3.1.15. Hâce Ebû Sehl-i Leşken

Hâce Ebû Sehl-i Debîr Abdullah bin Aḥmed bin Leşken, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf 'un kethüdasıdır. Şairin bu memduhuyla kurduğu yakın ilişki, Emîr Yûsuf vesilesiyledir. Ferruhî'nin Emîr Yûsuf ile olan samimi ilişkisi, Ebû Sehl ile olan ilişkisini de sıcak tutmuştur.

⁷⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 159.

Beyhâkî, tarihinde Ebû Sehl'in çok faziletli, akıllı, ağırbaşlı biri olduğunu belirtir. Yine Beyhâkî, Emîr Yûsuf 'un ölümünün ardından Ebû Sehl'in mali açıdan zor duruma düştüğünü, bunun üzerine Bust şehrinin vergisinin toplanması görevinin ona verildiğini belirtir ki, Beyhâkî'nin bu şahitliği, Ebû Sehl'in Emîr Yûsuf'un vefatının ardından da saraydaki saygınlığının devam ettiğini göstermektedir.⁷⁹⁴

Ferruhî, Ebû Sehl için 6 kaside kaleme almıştır. Bu kasidelerin toplam beyit sayısı 186'dır.

3.1.15.1. Devlet Adamlığı

Ferruhî, kasidelerinde Emîr Yûsuf 'un kethüdası olarak tanıttığı Ebu Sehl'i, akıllı, erdemli, cesur, adil, bilge ve soylu bir aileye mensup biri olarak tanıtır:

کد خدای عضدالدوله سالار سپاه
خواجه سید بیهمتا بوسهل دبیر
آنکه پر دلتر و کافتر و دانتر ازو
نبود هیچ ملک را به جهان هیچ وزیر⁷⁹⁵

Ordu komutanı 'İzzüddeve' nin kethüdası, Hâce Seyyid Ebû Sehl-i Debîr eşsizdir.

O, dünyada hiçbir padişahın vezirinin onun kadar cesur, yetkin ve bilgin olmadığı bir kimsedir.

Şair, memduhu ile Emîr Yûsuf'u beraber andığı bir başka yerde ise onun Sultan Maḥmûd'un kardeşinin kethüdası olduğunu, adaletin ve dinin aşığı olduğunu, soylu bir aileden geldiğini, birçok kimsenin de onun yüceliğinden söz ettiğini ifade eder:

خواجه بوسهل دادپرور و دین
کدخدای برادر سلطان
آن بزرگ آمده ز خانه خویش
وز بزرگی بدو دهند نشان⁷⁹⁶

Hâce Ebu Sehl adaletin ve dinin aşığı, sultanın kardeşinin kethüdası.

O, ailesinden yüce olarak gelmiştir. Yücelikten (söz edilince) onu gösterirler.

3.1.15.2. Şairlik ve Hattatlık Yönü

Şair, Ebû Sehl hakkında farklı önemli bilgiler vermeyi de ihmal etmez. Ferruhî, onun iyi bir şair ve hattat olduğunu belirtmekle yetinmeyerek onun şiirini ve hattını meşhur şair ve hattatlar ile mukayese eder ki, bu mukayese bizlere Ebû Sehl'in bu iki alanla iştigal eden bir şahsiyet olduğu bilgisini verir. Şair, onu şiir yeteneği bakımından ünlü

⁷⁹⁴ Beyhâkî, *Târih-i Beyhâkî*, s. 404.

⁷⁹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 185.

⁷⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 313.

şair Cerîr'e benzetirken güzel hat yazma kabiliyeti yönünden Şehîd-i Belhî'ye benzetir:

خط نویسد که بنشناسند از خط شهید شعر گوید که بنشناسند از شعر جریر⁷⁹⁷

Şehîd'in hattından ayırmayacakları hat yazar. Cerîr'in şiirinden ayırmayacakları şiir söyler.

Ferruhî, Ebû Sehl'in şiir yazma yeteneğinin detaylarına da değinir. Ona göre memduhu birbirlerini tamamlayan sözler söyler ki, bu sözlerin hiçbirisi boş ve gereksiz değildir. Ferruhî, Ebu Sehl'in söz söyleme yeteneğini bilenlerin onu edip olarak tanıttığından; bağışlarını, cömertliğini bilenlerin ise onu cömert anlamına gelen "kerim" sıfatıyla andığından söz eder. Şair, memduhunun kalemini Mûsâ peygamberin esasına benzetererek memduhunun edebî yönünün olgunluğunu ortaya koyar:

صد سخن گوید پیوسته چو زنجیر بهم که برون ناید از آن صد، سخنی سست و سقیم
طاعن و بدگوی اندر سخنش بی سخند ور چه باشد سخن طاعن و بدگوی ذمیم⁷⁹⁸

Zincir gibi birbirine bağlı yüz söz söyler; o yüz söz içerisinde boş ve gereksiz bir tek söz dahi bulunmaz.

Kınayanlar ve kötü söz edenlerin işleri yergi ve kötü söz olsa da onun sözleri hakkında söyleyecek söz bulamazlar.

چون سخن گوید گوید همه کس کاینک ادیب چون عطا بخشد گوید همه کس کاینک کریم
با توانایی و با جود کم آمیزد حلم خواجه بوسهل توانا و جوادست و حلیم
نه مسیحست ولیکن نفشش باد مسیح نه کلیمست ولیکن قلمش چوب کلیم
سیرش سخت گزیده‌ست بنزدیک خدای سخنش سخت ستوده ست بنزدیک حکیم⁷⁹⁹

Söz söylediğinde herkes, "işte edip budur" der. Bağışta bulununca herkes, "işte kerim (çokça cömert) olan budur" der.

Hilim, güç ve cömertlik ile pek az beraber bulunur. Ancak Hâce Ebû Sehl hem güçlü hem cömert hem de yumuşak huyludur.

(‘Îsâ) Mesîh olmasa da nefesi Mesîh'in nefesidir. (Mûsâ) Kelîm olmasa da kalemi Kelîm'in asasıdır.

Allah katında oldukça beğenilen bir ahlaka sahiptir. Sözü de Hakîm olan (Allah) katında çokça övülür.

⁷⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 185.

⁷⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 247.

⁷⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 247.

3.1.15.3. İlim ve Şiire Desteği

Ferruhî, memduhunu sadece edip ve şair kişiliği vesilesiyle övmekle kalmaz, onu şairlere verdiği destekten dolayı da över. O, herkesin memduhunun hizmetinde bulunduğunu, onun ise misafirlerine değer verip hizmet ettiğini, evinin gece gündüz şairlerle dolu olduğunu belirtir ki, şairin anlatımından memduhunun evinde şiir meclisinin oluştuğunu, şairlere karşı son derece cömert davrandığını anlıyoruz:

خدمت او همی‌کند همه کس
او کند باز خدمت مهمان
مجمع شاعران بود شب و روز
خانه آن بزرگوار جهان⁸⁰⁰

Herkes sürekli onun hizmetinde bulunurken, o misafirlere hizmette bulunur.

Dünyanın o yüce şahsiyetinin evi, gece gündüz şairlerin toplanma yeridir.

اهل ادب را به خانه برد و وطن داد
علم و ادب را افزود قیمت و مقدار
خواستہ خویش پیش خلق فدا کرد
خصلت نیکوی خویش کرد پدیدار
بر همه گیتی در سرای گشاده ست
پیش همه خلق باز رفته بکردار
خلق ز هر سو نهاده روی سوی او
راه ز انبوه گشته چون ره بازار⁸⁰¹

Edebiyat ile ilgilenenleri evine götürdü, onlara yurt verdi. İlim ve edebiyatın kıymetini ve değerini arttırdı.

Kendi arzusunu halk için feda etti. (Böylece) kendisinin güzel ahlakını ortaya koydu.

Onun sarayının kapısı tüm aleme açıktır. İyilikte de bütün insanların önüne geçmiştir.

İnsanlar her taraftan ona doğru yönelmiştir. Kalabalık nedeniyle yol, pazar yolu gibi olmuştur.

3.1.15.4. Cömertliği ve Güzel Ahlakı

Ferruhî, kasidelerinde Ebû Sehl'in şahsiyetinden de söz eder ve onun ahlakının herkes tarafından benimsendiğini söyler. Şair, onun işlerinin hep iyi olması için dua eder. Yine o, memduhunun ileri görüşlü bir kimse olduğunu, iyi kalpli olduğunu, hiç kimseye haksızlık etmediğini, hakka, hukuka riayet ettiğini, kendisine karşı işlenen suçlara bile iyilik ve cömertlikle karşılık verdiğini belirtir:

لاجرم از هر کسی که پرسى گوید
خواجه بهر نیک در خورست و سزاوار
روزش همواره نیک باد و بهرنیک
دسترسش باد تا همی بودش کار⁸⁰²

⁸⁰⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 313.

⁸⁰¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 198.

⁸⁰² Ferruhî, *Dîvân*, s. 199.

Kuşkusuz kime sorarsan sor, der ki: “Hâce her türlü iyiliği hak eder ve buna layıktır. Onun durumu hep iyi olsun, her güzelliğe nail olsun da işleri yoluna girsin!”

بشناسد به ضمیر آنچه همی خواهد بود آفرین بادبر آن طبع و بر آن پاک ضمیر
دل او را بدگر دلها مانند مکن زانکه با گرد برابر نبود ابر مطیر⁸⁰³

Tüm olacak şeyleri kalp gözü ile bilir. O yüce şahsiyete ve temiz kalpliye tebrikler olsun!

Onun gönlünü diğer gönüllerle sakın bir tutma! Zira toz bulutu ile yağmur yüklü bulut aynı olmaz!

حق شناسیست که از بار خدایی نکند در حق هیچکسی تا بتواند تقصیر
باچنین غفلت و تقصیر که من دانم کرد زو ندیدم مگر احسان و سخا و توفیر⁸⁰⁴

Hak, hukuk bilen biridir. Elinden geldiğince Allah için hiç kimsenin hakkında noksanlık göstermez.

Benim gafletle işlediğim kusurlara rağmen kendisinden ihsan, cömertlik ve iyilikten başka bir şey görmedim.

Ferruhî, Ebû Sehl için yazdığı kasidelerinde ona hayır duada da bulunur. Şair, bunu yaparken çok kez yaptığı gibi tabiat kavramlarından istifade eder. O, karın sürekli beyaz olması, isin ise sürekli siyah olması gibi memduhunun da sürekli mutlu olmasını diler ve yeni yılını tebrik eder:

تا سپیدست بنزدیک همه دنیا برف تا سیاهست بنزدیک همه گیتی قیر
شادمان باد و بدو خلق جهان یکسر شاد دشمنش تنگدل و مانده به تیمار و زحیر
فرخش باد سر سال و مه فروردین ایزدش باد بهر کار نگهدار و نصیر⁸⁰⁵

Tüm dünyada yakından (görüldüğünde) kar beyaz olduğu sürece, tüm alemde is yakından (görüldüğünde) siyah olduğu sürece...

O mutlu olsun ve dünyanın insanların hepsi onunla mutlu olsun! Düşmanları sıkıntı, dert ve bela içerisinde kalsın!

Yeni yılı ve Ferverdîn ayı ona kutlu olsun! Rabbi, her işinde koruyucusu ve yardımcısı olsun!

Ferruhî, memduhuna dua ettiği bir kasidesinde değişmeyen insan doğasından destek olarak dua eder. O, cömert insanların dirhemi önemsememeleri, dirhemi sevenlerin ise

⁸⁰³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 185.

⁸⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 186.

⁸⁰⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 186.

kınanmamasının değişmez bir durum olması gibi memduhunun mutluluğunun da değişmez ve sürekli olması, arzusuna devamlı ulaşması için dua eder. Yine başka bir yerde ise şair, memduhuna hizmet edenler için dua edilmesi gerektiğini söyler ve Allah'ın onu kötü kimselerin bakışlarından muhafaza etmesi için dua eder:

تا درم خوار و درم بخش بود مرد سخی	تا درم جوی و درم دوست بود مرد لئیم
شادمان باد و بر هر شهی او را تبجیل	کامران باد و بر هر مهی او را تعظیم
عید او باد سعید و روز او باد چو عید	دور باد از تن و از جانش شیطان رجیم ⁸⁰⁶

Cömert kimseler, dirhemi küçümseyip bağışladığı sürece, dirhem arayan, dirhemi seven kimseler kınandığı sürece,

Mutlu olsun ve her padişahın yanında yüceliği olsun! Arzusuna ulaşsın ve her yüce kimsenin yanında saygınlığı olsun!

Bayramı mutlu olsun, her günü bayram olsun! Kovulmuş şeytan, onun bedeninden, ruhundan uzak olsun!

تن و جانش را هر روز دعا باید کرد	هر که در خدمت این میر، صغیرست و کبیر
ایزدان طلعت او چشم بدان دور کناد	چشم ما بادبر آن طلعت فرخنده قریر ⁸⁰⁷

Büyük olsun, küçük olsun kim bu emirin hizmetinde ise onun canı ve ruhu için hergün dua etmeli.

Allah, kem gözlü kimseleri onun simasından uzak kılsın! Onun kutlu siması ile bizim gözümüz aydınlansın!

3.1.16. Emîr Ayâz Ūymâķ

Emîr Necmuddîn Ayâz Ūymâķ, Sultan Maḥmûd'un en yakın adamlarındandır. Ayâz, Maḥmûd'un ölümünden sonra bir müddet Sultan Muḥammed'in yanında bulunmuşsa da Muḥammed ile taht mücadelesine girişen Mes'ûd'un safına geçmiş ve bu sultanın yanında önemli görevler üstlenmiştir.⁸⁰⁸ Dihḥudâ'nin aktardığına göre, Ayâz 449 yılında vefat etmiştir. Ayâz, zekâ, akıl, savaş kabiliyeti ve fiziksel güzelliği ile tebarüz etmiş bir şahsiyettir. Muḥammed-i Mu'în, Ayâz'ın güzelliğini ifade etmek için Ayâz-i Türk (güzel Ayâz) ifadesini kullanır.⁸⁰⁹ Şairin Ayâz için yazdığı tek kasidesi 35 beyittir.

⁸⁰⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 247 - 248.

⁸⁰⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 185 - 186.

⁸⁰⁸ Erdoğan Merçil, *Afganistan ve Hindistân'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 220.

⁸⁰⁹ Muḥammed-i Mu'în'in hazırladığı Çehâr Makâle'ye düştüğü notlar arasındadır. Nizâmî-i 'Arûzî, *Çehâr Makâle*, s. 385.

3.1.16.1. Emîrliği

Şair, Ayâz için sadece bir kaside kaleme almıştır. Bu kasidenin içeriğinden Sultan Maḥmûd döneminde yazıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu kasidesinde Ayâz'ı emîr olarak andıktan sonra onun hem dış görünüş hem de sahip olduğu savaşçı kişiliğiyle tanındığını belirtir. Şair, güzelliği nedeniyle memduhunun savaş meydanında bir selvi veya bir gül gibi olduğunu, bu haliyle kadınların kendisinin güzelliğine hayran olduğunu söyler. Şair, memduhunun ayrıca ok ve mızrak kullanma yeteneği bakımından yetkin olduğunu belirtir:

امیر جنگجوی ایاز اویماق	دل و بازوی خسرو روز پیکار
سواری کز در میدان در آید	به حیرت درفتد دلہای نظار
یکی گوید کہ آن سرویست بر کوه	دگر گوید گلی تازہست بر بار
زنان پارسا از شوی گردند	به کابین دیدن او را خریدار
دلیران از نہیش روز کوشش	ہمی لرزند چون برگ سپیدار
اگر بر سنگ خارا بر زند تیر	به سنگ اندر نشاند تا به سوفار
برون پراند از نخجیر ناوک	من این صد بار دیدستم نہ یکبار ⁸¹⁰

Savaşçı Emîr Ayâz Ūymâk, savaş günü padişahın yüreği ve pazusudur.

Meydana çıktığında, izleyen yüreklerin hayrete düştüğü bir süvaridir.

Biri: “Bu dağ başında bir servidir” der. Bir diğeri “Daldaki taze güldür” der.

Dini bütün kadınlar bile kocalarından vazgeçerler. Mehirleri ile onu görmeyi satın alırlar.

Pehlivanlar, müsabaka günlerinde onun korkusundan kavak yaprağı gibi daima titrerler.

Eğer mermer taş a bir ok atsa (ok), geze kadar mermer taşına saplanır.

Ok, avının diğer tarafından çıkarır. Ben bunu bir defa değil yüz defa gördüm.

3.1.17.2. Sultan Maḥmûd’a Yakınlığı

Ferruhî, Ayâz'ı övdüğü beyitlerde Sultan Maḥmûd'u da anar. Şair, onu Maḥmûd'un sevgilisi olarak tanıtır ve sarayda Ayâz'dan başka birçok köle olmasına rağmen Maḥmûd'un ona olan sevgisinin diğer kölelerden farklı olduğunu, Ayâz'ın da bu sevgiye layık olduğunu ifade eder:

دل محمود را بازی میندار	نہ بر خیرہ بدو دل داد محمود

⁸¹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 162.

جز او سلطان غلامان داشت بسیار
نه چندان بد مر او را گرم بازار⁸¹¹

جز او در پیش سلطان نیز کس بود
اگر چون میر یک تن بود از ایشان

Maḥmūd, şaşkınlıkla ona gönül vermedi. Maḥmūd'un gönlünü oyuncak sanma!

Sultanın huzurunda ondan başkaları da vardı. Sultanın ondan başka birçok kölesi daha vardı.

Eğer onlardan biri bile Emîr Ayâz gibi olsaydı oranın pazarı ne kadar da sıcak olurdu.

Ferruhî, Sultan Mes'ûd'un Ayâz'a verdiği bağışlardan da söz eder. Şairin anlattığına göre, bu bağışlar oldukça yüklü bağışlar olduğu için Emîr Ayâz çok zenginleşmiştir. Bunun yanı sıra şair, Mekrân ve Kûsdâr toprağının da Sultan Mes'ûd tarafından Ayâz'a verildiği bilgisini verir ki, Sultan Maḥmūd sonrasında da Ayâz'ın oldukça yüklü bir servete kavuştuğunu anlıyoruz. Yine şair, onun Sultan Mes'ûd sayesinde daha birçok makama erişeceğini belirtir ki, bu durum memduhunun Mes'ûd döneminde oldukça itibar sahibi olduğunu göstermektedir:

که او را زر همی بخشد به خروار
به یک بخشش چهل خروار دینار
به چندین و به صد چندین سزاوار
تو این را خواردار و اندک انگار
که سالاران بدو گردند سالار
خراج خطه مکران و قزدار
ز بهر خدمت شاه جهاندار⁸¹²

خداوند جهان مسعود محمود
جز او را از همه میران کرا داد
ندادنیش چندین گر نبودی
به جای قدر میر و همت شاه
به جایی برد خواهد خسرو او را
بدو بخشید مال خطه بست
کجا گردد فراموش آنچه او کرد

Cihan padişahı Maḥmūd oğlu Mes'ûd, ona sürekli merkep yükü kadar altın bağışlar.

Tüm emirler arasında ondan başka kime bir bağışta kırk merkep yükü dinarı verdi.

Birçok defa ve daha birkaç yüz defa (bağışa) layık olmasaydı, ona birçok kez (bağışta) bulunmazlardı.

Emirin değeri ve padişahın himmetinin yanında, sen bunu çok görme, az gör!

Padişah, büyük kimselerin onun görevlisi olacakları bir makama onu getirecek.

Bust toprağının malını, Mekrân ve Kûzdâr toprağının vergilerini ona bağışladı.

Onun cihan hükümdarı padişaha hizmet için yaptıkları nasıl unutulabilir!

⁸¹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 162.

⁸¹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 162.

3.1.17.3. Kahramanlığı

Ferruhî, Emîr Ayâz'ın kahramanlıklarına da değinir. Şair, onun kahramanlıklarının hiç kimse tarafından gösterilmediğini, onun kahramanlığının benzerinin efsânelerde ve Şâhnâme gibi eserlerde dahi olmadığını dile getirdikten sonra Allah'ın onun yardımcısı olması, onun hakkında kötülük düşünenlerin de helak olması için dua eder:

بخوان شهنامه و تاریخ و اخبار	جز او هرگز که کردهست این به گیتی
سر رایاتش از خورشید بگذار	خدایا ناصر او باش و از قدر
چنان کز دلک بى شرم طرار ⁸¹³	جهان از بد سکالانش تهی کن

Şâhnâme'yi, tarihleri ve efsâneleri oku! Onun dışında bu işleri alemde kim yapabilmıştır.

Ey Allah'ım! Onun yardımcısı ol ve onun alemlerinin ucunu güneşten daha yüceye çıkar!

Utanmaz, ahmak soytarıdan temizlediğin gibi dünyayı, onun hakkında kötülük düşünenlerden temizle!

3.1.17. Ebû Sehl-i 'Irâkî

Ebû Sehl-i 'Irâkî hakkında tarihî kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmaz. Dihhûdâ, Luğatnâme'sinde Ebû Sehl'in Ferruhî'nin memduhlarından olduğunu ancak onun hangi Ebû Sehl olduğunu bilmediğini belirtir. Ferruhî, bu memduhu için yalnızca bir kaside kaleme almıştır. Bu kasidesinden yola çıkarak Ebû Sehl'in kişiliğine dair birtakım bilgilere erişmek mümkündür. Ebû Sehl'in 'Irâklî olduğunu şairin onun için kullandığı 'Irâkî nisbesinden anlayabiliyoruz. Şairin Ebû Sehl için yazdığı tek kaside 30 beyittir.

3.1.17.1. Saraydaki Konumu

Şair, Ebû Sehl için yazdığı kasidesinde onun vezirlik makamına atandığından söz eder. Ancak Ferruhî'nin vezirlikten kastının memduhunun vezir olarak atanması olduğunu söylemek makul değildir. Çünkü böyle bir olayın yaşanmış olması durumunda Ebû Sehl'in kimliğinin meçhul kalması düşünülemez. Şairin memduhunun yazı işlerinde iyi olduğunu belirtmesi Ebû Sehl'in vezirlik makamında yazı işleriyle ilgilenmiş olabileceğini akıllara getirmektedir. Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un Ebû Sehl'e vezirlik

⁸¹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 163.

vermesiyle birlikte işlerin yoluna girdiğini, onun dîvân meclisine güzel yenilikler getirdiğini belirtir:

صدر دیوان بدو آراسته چون باغ ارم	تا شه او را بوزارت بنشاند ست شده ست
بوجود آورد آن خواجه سید ز عدم	بس ره خوب که در مجلس دیوان ملک
بر دل کس ننهاد ست به یکموی الم ⁸¹⁴	الم از دلها بر گیردو تابوده هگرز

Padişah onu vezirliğe atadığından beri yüce dîvân onunla İrem bağı gibi süslendi.

Padişahın dîvân meclisinde daha önce olmayan pek çok güzel adeti, o Seyyid Hâce getirdi.

Gönüllerden acıyı giderir ve var olduğu sürece hiç kimsenin gönlüne bir kıl kadar bile olsa hiç acı vermez.

Ferruhî, memduhunun yazı işlerinde de etkin bir konumda olduğunu, kılıç kullanarak yapılabilecek işlerin daha fazlasını kalemi ile başarabildiğini dile getirerek memduhunun siyasi yazışmalardaki etkisinin azımsanmaması gerektiğini ima eder:

آنچه او داند کردن به دوات و به قلم	نتوان کرد بتدبیر فراوان و بتیغ
که بزرگان جهان را به قلم کرد خدم ⁸¹⁵	به هنر ملک جهان زیر قلم کرد و سزید

Onun mürekkep, kalem ve kağıtla yapabildiği şeyler, birçok tedbirle ve kılıçla yapılamaz.

Hüneriyle dünyanın mülkünü kalemin (egemenliği) altına aldı ve dünya büyüklerini kalem ile hizmetçiler kıldığını gösterdi.

3.1.17.2. Cömertliği

Şair, Ebû Sehl'in Araplar ve Acemler arasında müstesna bir yere sahip olduğunu, Sultan Maḥmûd nezdinde itibar sahibi olduğunu söyler. Şair, onun cömertliğinden söz edildiğinde hem Farsça hem de Arapça "evet" denileceğini belirterek cömertlikte nam yaptığını söyler:

نه عرب دیده چنو بار خدا و نه عجم	خواجه سید بوسهل عراقی که بفضل
بر سلطان ملک مشرق ننهاد قدم	آنکه زو بیشتر و پیشتر اندر همه فضل
یاد کردی ز سخا یاد نمودی ز کرم	هر کجا از کف او وز دل او یاد کنی
همه گویند بلی و همه گویند نعم ⁸¹⁶	گر تو گویی که مر اورا به کرم نیست نظیر

⁸¹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 243.

⁸¹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 242.

⁸¹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 242.

Hâce Seyyid Ebû Sehl-i 'Irâkî, vallahi ne Arabın ne de Acemin fazilet bakımından onun gibisini gördüğü kimsedir.

Öyle biridir ki, doğu mülkünün sultanının huzuruna ondan önce tüm faziletlerde ondan daha önde olan biri ayak basmamıştır.

Her nerede onun elinden ve gönlünden söz edersen, cömertlikten söz etmişsindir, keremden bahsetmişsindir.

Onun cömertlikte benzerinin olmadığını söylersen, herkes; “Evet”, yine herkes “Na‘am” diyecektir.

Ferruhî, birçok memduhu gibi Ebû Sehl için de iyi dileklerde bulunur. Şair, onun iyiliğini isteyenlerin daima mutlu, kötülüğünü isteyenlerin pişman olmasını dileyip düşmanlarına bedduada bulunur:

بدسکالانش همواره به تیمار و ندم	نیکخواهانش پیوسته بشادی و به عز
تا خزد دشمن چون مار همیشه به شکم ⁸¹⁷	دست و پای از تن دشمنش جدا باد بتیغ

Onun iyiliğini isteyenler daima mutlu ve onurlu, kötülüğünü isteyenler sürekli üzüntülü ve pişman olsun.

Onun düşmanlarının elleri ve ayakları bedenlerinden kılıç ile ayrılsın! Düşmanı karnında sürekli yılan varmışçasına uyansın!

3.1.18. Hâce ‘Amîd Hâmid bin Muḥammed el-Muhtedî

Dîvânda 21 beyitlik 1 kaside ile anılan Hâce ‘Amîd Hâmid bin Muḥammed el-Muhtedî hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Ferruhî’nin onun hakkında yazmış olduğu kasideden yola çıkarak bazı bilgiler verilebilir.

Söz konusu kasidesinde şair, memduhunun nur yüzlü alim bir zat olduğunu söyler. Bunun yanı sıra şairin onu överken ebced ilminin kavramlarından da istifade ediyor olması, memduhunun ilgi duyduğu şeylerle onu methetmeye çalışma çabasıdır, denilebilir. Ayrıca şair, memduhunu edebi sanatlara vakıf olması bakımından da övdüğü gibi onun huzurunda sürekli birkaç öğrencinin olduğunu da belirtmesi ve onu bilginin öncüsü olarak vasıflandırması, memduhunun bilgin ve öğretici yönünü gösterir:

حامد بن محمد المهتدی	عالم فضل و علم خواجه عمید
رادی و فضل و فره ایزدی	آن که همه درفش از روی او

⁸¹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 243.

ای همه حری و همه مردمی	وی همه رادی و همه بخردی
رادی را تو اول و آخری	حری را تو ضطغ و ابجدی
باخبر از فنون فضل و ادب	هست به پیش تو کم از مبتدی ⁸¹⁸

Erdemin ve ilmin alimi Hâce 'Amîd Hâmid bin Muhammed el-Muhtedî.

Cömertlik, fazilet ve ilahi nurun sürekli onun çehresinde parladığı kimsedir.

Ey güzelliğin ve yiğitliğin tümü ve ey cömertliğin ve aklın tümü!

Sen cömertlik için ilk ve sonsun, sen güzellik için “dad, zı, gayn” (harfleri) ve ebcedsin.

Senin huzurunda, fazilet ve edebin sanatlarına vakıf birkaç talebe de bulunur.

موید اگر امام دانش بود	توبه همه طریقهها موبدی ⁸¹⁹

Bilgin, bilginin öncüsü ise sen bütün yolların bilginisin.

3.1.19. Ebû Manşûr Devâtî Karâteğîn

Ebû Manşûr Devâtî Karâteğîn, Sultan Mahmûd döneminde Ğarcistân emîrliği görevini yürütmüştür. Ferruhî, bu memduhu için 58 beyitlik 1 kaside kaleme almıştır.

3.1.19.1. İlim ve Şiire Desteği

Şair, Ebû Manşûr'un Ğarcistân emiri olduğunu, misafirperver olduğunu, şairleri sevip ağırladığını, bu nedenle birçok şairin dîvânında onun methini ilk sıraya koyduğunu söyler:

سپهبد سپه شاه شرق ابو منصور	فراتگین دواتی امیر غرجستان
امیر دوست نواز و امیر خصم گداز	امیر شاعر خواه و امیر زایر خوان
چو تیغ گیرد بهرام دیس شور انگیز	چو جام گیرد خورشیدوار زر افشان
سرای اوگه خوان و بساط او گه بزم	زمدح خوانان خالی ندید هرگز خوان
سخنوران جهان را که شعر جمع شده ست	قراتگین دواتی ست اول دیوان ⁸²⁰

Doğunun padişahının komutanı Ebû Manşûr Karâteğîn Devâtî, Ğarcistân emiridir.

Dostlarını ağırlayan emir, düşmanlarını ise ezen emirdir. Şairi seven, ziyaretçileri davet eden emirdir.

Behrâm gibi kılıcını eline aldığı anda heyecanlandırıcı, kadehi tuttuğunda ise güneş gibi altın saçırverendir.

⁸¹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 396.

⁸¹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 396.

⁸²⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 327.

Onun sarayı bazen sofrâ, onun geniş avlusu bazen eğlence meclisidir. Sofrasında methiye okuyanların olmadığı görülmemiştir.

Dünya şairlerinin şiirlerinin toplandığı divânların başında Karâtegîn-i Devâtî yer alır.

3.1.19.2. Cesareti

Şair, onun savaşa hazırlanmak amacıyla oynanan oyunlardan biri olan çevgân oyununu çok iyi oynadığını, savaş aletlerini çok iyi bir şekilde kullanabildiğini, savaşlarda ordunun en önünde cesur bir şekilde savaşıp düşmandan asla kaçmadığını belirterek memduhunu yiğitlik, cesaret bakımından över:

هنر نماید چندان که چشم خیره شود	به تیر و نیزه وزوبین و پهنه و چوگان
مقدم سپه خسروست او که به جنگ	ز پیش هیچ سپه بر نتافته ست عنان
به روز معر که وقتی که حرب سخت شود	به تازیانه کند با مبارزان جولان
به حربگاهی کو تیغ بر کشد زنیام	به صید گاهی کوتیر بر نهد به کمان
ز ترس ناوک او شیر بکند چنگال	ز بیم ضربت او پیل بکند دندان ⁸²¹

Ok, mızrak, süngü, çevgân sopası ve çevgân ile öyle yetenekler sergiler ki, göz şaşakalır.

O, padişahın ordusunun önde olanıdır; savaşta hiçbir ordudan kaçmamıştır.

Savaş günü savaş şiddetlendiği zaman, düşmanlarına saldırarak onları kırbaçlar.

Savaş zamanında kılıcını kınından çıkardığında, av zamanında ise okunu yayına yerleştirdiğinde,

Onun okunun korkusundan aslan pençelerini atar. Onun darbesinin korkusundan fil dişlerini atar.

3.1.19.3. Adaleti ve Cömertliği

Ferruhî, memduhunu sahip olduğu kabiliyetler ve ahlaki yönlerde ötürü metheder. Memduhunun tılsımlarıyla İskender'i dahi geride bıraktığını, yiğitlik, cömertlik, sanatta kendisini ispat ettiğini belirten şair, memduhunun adalet bakımından 'Abbâsî halifesinden farksız olduğunu; bu nedenle yönettiği şehri, hilafetin merkezi olan Bağdâd gibi yaşanılabilir bir şehir haline getirdiğini söyler:

به کیمیا و طلسمات میرابو منصور	طلسمهای سکندر همی کند ویران
خهی گزیده و زیبا و بی بدل چو خرد	زهی ستوده و بی عیب و پاک چون قرآن

⁸²¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 327.

همه جهان را دعویست مر ترا برهان	به رادی و به سخا و به مردی و به هنر
کس ندید ز فضل و سخا دلیل و نشان	در این ولایت پیش از تو ای ستوده امیر
سخای گم شده و فضل روی کرده نهان	به روزگار تو پیدا شد و پدید آمد
تو چون خلیفه بغداد نایب یزدان ⁸²²	زمین ز عدل تو بغداد دیگرست امروز

Emîr Ebû Manşûr kimya ve tılsımları ile, İskender'in tılsımlarını yıkıntıya çevirir.

Ne mutlu akıl gibi seçkin, güzel ve eşsiz ahlaklı olana! Ne mutlu övülmüş, kusursuz ve Kur'ân gibi tertemiz olana!

Yiğitlikte, cömertlikte, mertlikte ve sanatta herkesin iddiası var, ancak senin sağlam kanıtın var.

Ey beğenilen emîr! Senden önce bu şehirde hiç kimse, fazilet ve cömertliğin delilini ve izini görmedi.

Yitirilmiş cömertlik ve yüzünü gizlemiş erdem, senin zamanında ortaya çıktı ve görüldü.

Yeryüzü senin adaletinden ötürü bugün bir diğer Bağdâd'tır. Sen ise Bağdâd halifesi gibi Allah'ın vekilisin.

Şair, yukarıdaki beyitlere paralel bir şekilde memduhunun yönetimiyle şehrin emniyete kavuştuğunu, bayındır olduğunu dile getirir:

ز خرمی و خوشی همچون روضه رضوان	ولایت تو ز امن ای امیر چون حرم است
همی فزایی فضل و سخاوت و احسان ⁸²³	همی نمایی عدل و امانت و انصاف

Senin vilayetin emniyetiyle harem (Mescid-i Haram) gibidir. Bayındır ve güzel olmasıyla cennet gibidir.

Hep adalet, güven ve merhamet gösterirsin. Hep erdemi, cömertliği ve iyiliği arttırırsın.

3.1.20. Hâce Seyyid Ebû't-Ṭayyib bin Ṭâhir

Hâce Seyyid Ebû't-Ṭayyib bin Ṭâhir, Sultan Mes'ûd döneminde katiplik görevini yürütmüştür.⁸²⁴ Şair, bu memduhu hakkında 30 beyitten oluşan 1 kaside kale almıştır.

⁸²² Ferruhî, *Dîvân*, s. 328.

⁸²³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 328 - 329.

⁸²⁴ 'Alî Rezzâkî-yi Şânî, *Meşâhîr-i İrânî; Ferruhî-i Sîstânî*, s. 29.

Şair, memduhunun Sultan Maḥmûd ve diğer saray görevlileri tarafından sevildiğini, erdem ve yiğitlik bakımından Araplar ve Acemler arasında eşsiz bir konumda olduğunu söyler:

خواجہ سید ابوالطیب طاهر کہ بدوست	دل سلطان و دل خواجہ و دلہای حشم
نہ بہ فضل او را جفتی ز بزرگان عرب	نہ بہ علم او را یاری ز بزرگان عجم
در جوانمردی جایبست کہ آنجا نرسید	هیچ بخشندہ و زین پس نرسد ہرگز ہم ⁸²⁵

Ḥâce Seyyid Ebû 't-Ṭayyib-i Ṭâhir, sultanın gönlünün, ḥâcenin gönlünün ve herkesin gönlünün onunla birlikte olduğu kimsedir.

Fazilette ona eşit olmaz Arap büyükleri, ilimde ona denk olmaz Acem büyükleri.

Cömertlikte öyle bir makamdadır ki, hiçbir bahşeden oraya ulaşamadı ve bundan sonra da ulaşamayacak.

3.1.20.1. Saraydaki Görevi

Ferruḥî, aşağıdaki beyitlerde onun sarayda yazı işleri ile ilgilendiğini, sultanın kalemi ona teslim ettiğini, onun düşüncelerinden ve görüşlerinden istifade ettiğini belirterek; memduhunun sarayda yazı işleri ile ilgilendiğini, bazı konularda sultana danışmanlık yaptığı bilgilerini verir:

نہ بیہودہ مر اورا ملک روی زمین	مملکت زیر نگین کرد و جہان زیر قلم
رای و اندیشہ بدو کرد و بدو داشت نگاہ	زانکہ دانست کہ رایبست مر اورا محکم ⁸²⁶

Yeryüzünün padişahı, memleketi boş yere onun yüzüğünün (hakimiyeti) altına, dünyayı kaleminin altına koymadı.

Görüşünü ve düşüncesini onunla gerçekleştirdi ve onunla korudu çünkü onun sağlam görüşlerinin olduğunu biliyordu.

3.1.20.2. Cömertliği

Ferruḥî, memduhunu cömertlik yönüyle över ve onun mal dağıtırken hesap yapmadığını belirtir. Şair, Allah'ın, Kârûn'un sahip olduğu hazineyi, Cem'in de yüceliğini ve gücünü ona vermesini diler ve onun gibi yüce bir şahsiyetin bir daha gelmeyeceğini dile getirir:

بیشماری ہمہ چون ریگ ہمی بخشد مال	راست پنداری دارد بہ یمین اندر یم ⁸²⁷

⁸²⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 245.

⁸²⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 246.

⁸²⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 246.

Bir defada kum kadar malı hesapsız dağıtır. Doğrusu sanki sağ tarafında engin bir deniz vardır.

ایزد آن بار خدای بسخا را بدهاد	گنج قارون و بزرگی و توانایی جم
دست بخشنده او از دل پیران ببرد	غم برنایی و بیچارگی و ضعف هرم
من به هر چیر که خواهی تو سوگند خورم	که نه چون او بوجود آید هرگز ز عدم ⁸²⁸

Allah o cömertlik sahibine Qârûn'un hazinesini, Cem'in yüceliğini ve gücünü versin. Onun bağışlayan elini, yaşlıların gönlünden, gençliğin kederinden, yaşlılık düşkünlüğünden ve zayıflığından uzak kılsın!

Ben, onun gibisinin hiçbir zaman yokluktan varlık sahnesine çıkmayacağına dair dilediğin her şey üzerine yemin ederim.

3.1.21. Hâce Huseyn bin 'Alî

Ferruhî, Hâce Huseyn bin 'Alî hakkında 37 beyitten müteşekkıl 1 kaside yazmıştır. Şair, ona yazdığı tek kasidesinde onu cömertliği, yiğitliği ve insanlara karşı merhametli oluşu bakımından över. Kasidesinin devamında onunla kurduğu bireysel ilişkinin detayları hakkında bilgiler veren şair, Belh'e onun yanına gittiğini, bu gidişin Arapların meşhur şairi olan Mutenebbî'nin, memduhu Kâfûr'un yanına gitmesi gibi olduğunu, Gazne'ye dönüşünün ise Mûsâ peygamberin Tûr dağından evine dönmesi gibi olduğunu belirterek memduhuyla görüşmesine manevî bir hava atfeder. Şair, ayrıca memduhunun verdiği bağışlardan oldukça memnun kaldığını, onun sayesinde yoksul bir halden zenginliğe eriştiğini dile getirir:

بزرگوار حسین علی که مادح او	هر آنچه گوید در مدح او نباشد زور
کریم طبعی، آزاده ای، خداوندی	که خلق یکسر ازو شاکرند و او مشکور
سقا بجای سپاهست و طبع او ملکست	هنر به منزلت گنج و دست او گنجور
ز بس عطا که دهد، هر که زو عطا بستد	گمان برد که من او را شریکم و برخور ⁸²⁹

Yüce şahsiyet Huseyn-i 'Alî, öyle biridir ki, onu öven onun övgüsü hakkında her ne söylerse söylesin abartılı olmaz.

Cömert karakterli, yiğit ve yüce biridir. Halkın tümü ona teşekkür edendir; o ise kendisine teşekkür edilendir.

Cömertlik ordu konumunda, o ise devlet konumundadır. Hüner, hazine konumunda, onun eli ise hazinedardır.

⁸²⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 246.

⁸²⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 196.

Her kim onun verdiği hazineden bağış alırsa, “Ben onun ortağı ve hissedarıyım” diye düşünür.

هر آنکه عادت او بر گرفت و مذهب او	به نیکخویی معروف گردد و مشهور
من آنکسم که مرا هیچکس همی نشناخت	به مجلس و نظر او شدم چنین منظور
به بلخ بامی بشتافتم بخدمت او	چنان کجا متنبی بخدمت کافور
ازو بخانه خود بود باز گشتن من	چو بازگشتن موسی بخانه از که طور
بیک عطا که مراداد بی نیاز شدم	چو پادشاهان بر کام دل شدم منصور ⁸³⁰

Her kim onun adetini ve yolunu tutarsa, güzel ahlak ile tanınır ve meşhur olur.

Ben hiç kimsenin tanımadığı biriydim, (ancak) onun meclisi ve himayesi sayesinde böyle tanınır oldum.

Mutenebbî'nin Emir Kâfûr'un huzuruna gitmesi gibi, Belh-i Bâmî'ye onun huzuruna gittim.

Onun yanından evime geri dönüşüm, Mûsâ'nın Tûr dağından evine dönüşü gibiydi.

Bana verdiği bir bağış ile ihtiyaçsız oldum; padişahlar gibi gönlümün muradına ermiş oldum.

Ferruhî, kasidesinin memduhuna dua kısmında, Allah'ın onun yardımcısı olmasını dileyerek, Belh'ten ayrıldığı için ondan ayrı düştüğünü, bu nedenle hüznü olduğunu dile getirerek Mihricân bayramını ve bu bayramla aynı zamana tesadüf eden dinî bir bayramını tebrik eder:

خدای ناصر او باد تا جهان باشد	همیشه دولت او قاهر و عدو مقهور
خجسته باد بر او مهرگان و عید شریف	دلش به عید شریف و به مهرگان مسرور
مرا بدیدن او شادمان کناد خدای	که خسته دل شده ام تا ازو شدم مهجور ⁸³¹

Cihan var oldukça Allah onun yardımcısı olsun, onun devleti her zaman muzaffer, düşmanı ise mağlup olsun!

Mihricân ve mübarek bayram ona kutlu olsun, gönlü kutlu bayram ve Mihricân ile sevinçle dolsun!

Allah, beni onu görmekle mutlu kılsın. Çünkü ondan uzaklaştığımdan beri hüznülyüm.

⁸³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 196-197.

⁸³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 197.

3.1.22. Hâce Ebû'l-Muẓaffer

Ferruḥî, Hâce Ebû'l-Muẓaffer için 39 beyitlik 1 kaside yazmıştır. Ebû'l-Muẓaffer'in kim olduğu tam olarak belli olmasa da Yûsufî, bu konuda Dihḥudâ'nın Luğatnâme'sinden yola çıkarak çıkarımda bulunmaya çalışır. Luğatnâme'de Hâce Ebû'l-Muẓaffer'in Ġazne'nin valisi olduğu, Gazneli Mes'ûd devrinde babasının naipliği görevini yürüttüğünü dile getirir. Yûsufî, aşağıdaki matla ile başlayan kasidenin büyük olasılıkla Luğatnâme'de geçen Ebû'l-Muẓaffer'e ait olduğunu⁸³² dile getirir:

دلم در جنبش آمد بار دیگر ندانم تا چه دارد باز در سر⁸³³

Gönlüm bir daha çoştı; yine aklında ne var bilmiyorum.

Yine Luğatnâme'de Ebû'l-Muẓaffer ve babası hâcenin Kadı Muḥammed'in çocuklarından olduğu söylenir ki, bu bilgi Ferruḥî'nin Ebû'l-Muẓaffer için yazdığı kasidesindeki bilgiyle örtüşmektedir:

کدامین خواجه؟ آن خواجه که امروز بدو نازد همی شاه مظفر
چراغ گوهر قاضی محمد نسیج وحده عالم بوالمظفر⁸³⁴

Hangi hâce? Galip olan padişahın bugün onunla iftihar ettiği hâce!

Kadı Muḥammed'in soyunun ışığıdır. Ebû'l-Muẓaffer, alemin eşsizidir.

Ferruḥî'nin memduhunda öne çıkardığı özellik, cömert oluşudur. O, memduhunun İbrâhîm peygamber gibi cömert olduğunu, sofrasının devamlı serili olduğunu ifade eder:

چه گویی خانه یی یابی بدینسان اگر گیتی بپیمایی سراسر
همیشه خوان او باشد نهاده چنان چون خوان ابراهیم آزر
چنین رادی چنین آزاده مردی ندانم بر چه طالع زاد مادر⁸³⁵

Ne dersin, tüm dünyayı baştanbaşa gezen de böyle bir ev bulabilir misin?

Onun sofrası, Âzer oğlu İbrâhîm'in sofrası gibi her daim kuruludur.

Böyle cömert, böyle yiğit birinin anasından nasıl bir talihle doğduğunu bilmiyorum.

⁸³² Ġulâmḥuseyn Yûsufî, *Ferruḥî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 125.

⁸³³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 181.

⁸³⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 182.

⁸³⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 182.

3.1.23. Hâce Manşûr bin Hasan-ı Meymendî

Hâce Manşûr bin Hasan-ı Meymendî, Ferruhî'nin memduhlarından olan ve Gazneli tarihinin en büyük vezirlerinden sayılan Şemsû'l-Kufât Ebû'l-Kâsım Ahmed bin Hasan-ı Meymendî'nin kardeşidir.⁸³⁶ Bu memduh için hangi kasidelerin yazıldığı tartışmalıdır. Bu konuda görüş bildiren Yûsufî, Ferruhî'nin dîvânında "Hâce Seyyid Manşûr bin Hasan-ı Meymendî" başlıklı üç kasidenin yer aldığını söyler. Yine dîvânda "Hâce 'Amîd Ebû'l-Hasan-ı Manşûr" başlıklı bir kasidenin de var olduğunu belirten Yûsufî'ye göre, Hâce Seyyid Manşûr bin Hasan-ı Meymendî ile Hâce 'Amîd Ebû'l-Hasan-ı Meymendî aynı kişidir.⁸³⁷ Nitekim Yûsufî, *Luğatnâme-i Dihhudâ*'da "Hâce Manşûr bin Hasan-ı Meymendî" maddesinde, Dihhudâ'nın Ferruhî'nin bu memduhu hakkında yazılan şiirlerini örnek beyit olarak sunmasını bu görüşüne delil olarak getirir.⁸³⁸ Yûsufî'nin ortaya koyduğu görüşü esas alırsak, Hâce Manşûr için 4 kaside yazıldığını, kasidelerin toplam beyit sayısının 232 olduğunu kabul ederiz.

3.1.23.1. Cömertliği ve Kadirşinâşlığı

Ferruhî, Hâce Manşûr hakkında yazdığı kasidesinde onu hünerin tacı, aklın hazinesi olarak vasıflandırır, onun cömertliğine ve bu cömertliğini başa kakmayan bir yapıda olduğunu değinir. Bir başka beyitte ise şair, memduhunu İsfendiyâr ve Nûşirevân'a benzetir:

منصور حسن بار خدای همه احرار	تاج هنر و گنج خرد خواجه سید
او باز بیاشیدن و بخشیدن دینار	هر کس بطلب کردن دینار برد رنج
نزد همه کس اندک او باشد بسیار	اندک شمرد هر چه ببخشید اگر چند
وز شکر همی گنج نهد حاتم کردار ⁸³⁹	دینار به زایر دهد و شکر ستاند

İlim ve marifetin tacı, aklın hazinesi Hâce Seyyid Hasan oğlu Manşûr tüm özgürlerin büyüğüdür.

Herkes dinar talep ederek sıkıntı çekerken, o bunun tersine dinar saçmak ve bağışlamakla (meşguldür).

⁸³⁶ Siyâkî, bu memduhun Hasan-ı Meymendî'nin kardeşi oluşunu ihtimal olarak değerlendirir. Bk. Ferruhî, *Dîvân*, "Siyâkî'nin mukaddimesi", s. 43.

⁸³⁷ 'Alî Ekber Velâyetî, dîvânda kim oldukları bilinmeyen isimlerin de var olduğunu belirtir; Ferruhî'nin memduhları arasında Hâce 'Amîd Ebû'l-Hasan-ı Manşûr'un adını vermez. Bu durumda Velâyetî'ye göre, Ferruhî'nin bu memduhu, kim olduğu bilinmeyen şahsiyetler arasındadır. Detay için bk. 'Alî Ekber Velâyetî, *Ferruhî-i Sîstânî*, s. 59.

⁸³⁸ Gulâmhusayn Yûsufî, *Ferruhî-i Sîstânî Bahşî der Şerh-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi'r-i Ū*, s. 121.

⁸³⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 165.

Ne kadar bağışlarsa bağışlasın verdiğini az sayar. Onun azı herkesin yanında çok görülür.

Dinarı ziyaretçilere verip teşekkür alır. Hâtem davranışlı, teşekkürlerle hazinesini doldurur.

ای به رزم اندر نبوده همچو تو اسفندیار وی به بزم اندر نبوده همچو تو نوشیروان⁸⁴⁰

Ey savaştâ İsfendiyârın senin gibi olmadığı ve ey eğlence meclisinde Nûşirevân'ın senin gibi olmadığı!

3.1.23.2. İlim ve Şiire Desteği

Ferruhî memduhunu ilme ve edebiyata sunduğu destekten ötürü de övmeyi ihmal etmez. Onu şiiri iyi bilen, şiirin alıcısı olarak tanıtan şair, onun adının dahi iyi bir koruyucu olduğunu, adını anan hastanın iyileşeceğini, kölenin ise özgürleşeceğini dile getirir:

از بار خدایان و بزرگان جهان اوست هم شعر شناسنده و هم شعر خریدار
حرزیست قوی نامش کز داشتن او آزاد شود بنده و به گردد بیمار⁸⁴¹

Dünyanın büyük ve yüce kimseleri arasında hem şiiri tanıyan hem de şiirin satın alıcısı olan odur.

Onun ismi kuvvetli bir koruyucudur, ona (adına) sahip olmakla köle özgürleşir, hasta ise iyileşir.

Şair Hâce Manşûr'u zamanın iftiharî olarak vasıflandırdığı kasidesinde ise birçok farklı yerlerden şairlerin kabile kabile onun huzuruna geldiklerini, onun da şefkatiyle gelen ziyaretçileri koruyup kolladığını belirtir ki, şairin bu anlatımları yukarıda da değinildiği gibi memduhunun şiir ve edebiyata sunduğu büyük katkıyı gözler önüne serer:

آفرین خواجه منصور حسن فخر زمان آفرین خواجه منصور حسن فخرزمین
قافله در قافله ست و کاروان در کاروان سوی اواز شاعران و زایران شرق و غرب
یک دلایست از عذاب خشم او باد خزان⁸⁴² یک نسیمست از هوای مهر او باد شمال

Yeryüzünün iftiharî Hâce Manşûr Hasan'a tebrikler! Zamanın iftiharî Hâce Manşûr Hasan'a tebrikler!

⁸⁴⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 336.

⁸⁴¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 165.

⁸⁴² Ferruhî, *Dîvân*, s. 335-336.

Doğudan, batıdan şairler ve ziyaretçiler kabile, kabile, kervan, kervan ona doğru yönelir.

Onun şefkat havası sayesinde kuzey rüzgarı bir nesimdir. Sonbahar rüzgarı ise onun öfkesinin azabına bir kanıttır.

3.1.24. Hâce ‘Amîd Seyyid Ebû Aḥmed-i Temîmî

Ferruhî, Hâce ‘Amîd hakkında hakkında 2 kaside kaleme almıştır. Kasidelerin toplam beyit sayısı 75’tir. Şair, pek çok memduhu için yazdığı kasidelerde olduğu gibi onun ahlaki özelliğiyle övdükten sonra, Âl-i Temîm kabilesinden olduğunu, onun da bu kabilenin iftiharını olduğunu belirtir. Bir diğer kasidesinde ise şair, memduhunun Sîstânî olduğunu ve Sîstân’ın onunla gurur duyduğunu dile getirir:

من ثناگوی بزرگانم و مداح ملوک	خاصه مدحتگر آن راد عطابخش کریم
سر فراز عرب و فخر بزرگان عجم	خواجه بو احمد خورشید همه آل تمیم
آن نکو سیرت و نیکو سخن و نیکو روی	که گه جود جوادست و گه حلم حلیم ⁸⁴³

Ben yüce kimselerin övgüsünü söyleyen, hükümdarların methiyecisi, özellikle o cömert olan, çokça bağış dağıtanın methiyecisiyim.

Arabın yücesi, Acem büyüklerinin iftiharıdır. Hâce Ebû Aḥmed, tüm Temîm ailesinin güneşidir.

O, güzel ahlaklı, güzel sözlü ve güzel yüzlüdür. Bazen cömerdin cömertliği, bazen de yumuşak huylunun hilmidir.

گر سیستان بنازد بر شهرها عجب نیست	زیرا که سیستانرا زبید بخواجه مفر
هر جایگاه که باشی شکر و حدیث باشد	زان عادت ستوده زان سیرت چو شکر ⁸⁴⁴

Eğer Sîstân (diğer) şehirlere karşı böbürlenirse tuhaf olmaz çünkü hâce ile iftihar etmek Sîstân’a yakışır.

Her nerede olursan ol, o övülmüş adetinden ve o şeker gibi ahlakından dolayı şükranla anılırsın.

3.1.24.1. Saraydaki Görevi

Ferruhî, Hâce ‘Amîd için yazdığı kasidede onun sarayda katiplik yaptığından ve sultanın onun düşüncelerine önem verdiğinden söz eder. Memduhunun kendisiyle olan

⁸⁴³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 244.

⁸⁴⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 187.

ilişkisinden de söz eden şair, birçok kusuru olduğunu ancak ondan bu kusurları hoş görmesini talep eder:

هر خسروی که او را چون تومشیر باشد رای ترا متابع امر ترا مسخر
من بنده مقصر تقصیر بیش دارم زنهار دل بمشکن تقصیر من بمشمر⁸⁴⁵

Senin gibi katibi olan her padişahın fikrine uyulur, emrine hizmetkar olunur.

Benim gibi eksik kulun birçok kusurları var, sakın kalbimi kırma, kusurlarımı görmezden gel!

O, memduhunun Sultan Maḥmûd ile kurduğu ilişkinin boyutuna da değinir ve sultanın onu görmeyi, İbrâhîm peygamberin oğlu İsmâ‘îl’i görmeyi arzuladığı kadar arzuladığını dile getirir:

میر صاحب بتو و دیدن تو شاد ترست که بدیدار سماعیل مثل ابراهیم
خنک آن میر که او را چو تو حریت وزیر خنک آن صاحب کو را چو تویی هست ندیم⁸⁴⁶

Sahibimiz padişah, seninle ve seni görmekle İsmâ‘îl’ini gören İbrâhîm’den daha mutludur.

Ne mutlu o padişaha ki onun senin gibi iyi bir veziri var. Ne mutlu o sahibimize ki onun senin gibi bir nedimi var.

3.1.24.2. Cömertliği

Ferruḥî, ḥâcenin elinin yağmur yağdıran buluttan daha cömert olduğunu belirterek memduhunun cömertliğiyle hayranlık uyandırdığını ifade eder:

ابر بارنده شنیدم که جوادست جواد ابر با دوکف آن خواجه لئیمست لئیم
هر که گوید به کف خواجه ما ماند ابر مشنوّان لفظ که آن لفظ خطاییست عظیم
ای جوانمردی آزاده دلی نیکخویی که ترا یار نیابند به هر هفت اقلیم

Yağmur yağdıran bulut oldukça cömerttir diye duydum. Bulut, o ḥâcenin yanında kınanır ancak kınanır.

Her kim ḥâcenin elinin buluta benzediğini söylerse, aldırma o söze; o söz büyük bir hatadır.

Ey yiğitlik, mertlik ve güzel ahlak bakımından yedi iklimde de kendisine eş bulunmayan kimse!

⁸⁴⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 187.

⁸⁴⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 244.

3.1.24.3. İlmî ve Edebî Yönü

Ferruhî, memduhunun gösterişi sevmeyen, cömert biri olduğunu, asil bir soya mensup olduğunu belirttikten sonra onun edebî, sanatsal kişiliğine de atıfta bulunur. Şair, memduhunun sözünün helal sihir olduğunu belirterek sözlerinin edebî açıdan etkili olduğunu anlatır. Şair, ayrıca onun fikrinin sağlamlığına değinerek fikrinin sağlamlığını güzel ve veciz söze benzetir. Ferruhî, ayrıca bir katip olan hâcenin güzel bir hattının olduğunu da ifade eder:

آن بی ریا عطا بخش آن بی بهانه مهتر	خواجه عمید سید بو احمد تمیمی
واندر بزرگواری با آسمان برابر	اندر شریف خوبی با مشتری موافق
وین هر دورا بدارد چون بیعت پیمبر	جز نیکویی نگوید جز مردمی نداند
جز مردمی ندیده ست اندر تبار و گوهر	زو مردمی نباشد نادر که او همیشه
ارجو که تاقیامت زین هر دوان خورد بر	اصل بزرگ دارد، خوی شریف دارد
وز بهر فخر کردند آن لفظ نیکو از بر	اهل ادب نهادند او را بطوع گردن
نقش بهار خواهی؟ رو روی خواجه بنگر	سحر حلال خواهی؟ رو لفظ خواجه بشنو
خطی درست و نیکو، چون روی خواجه در خور	لفظی بدیع و موجز، چون رای خواجه محکم
او گاه در بیارد ز انگشت خویش و گه زر ⁸⁴⁷	از رشک او دبیران انگشتها بدنند

Hâce 'Amîd Seyyid Ebû Ahmed-i Temîmî, gösteriş yapmaksızın bağışlayan, tartışmasız yüce bir kimsedir.

Güzel ahlakda Müşteri yıldızı ile denk, yücelikte ise gökyüzü ile eşittir.

İyilikten başka şey konuşmaz, insanlıktan başka şey bilmez, bu ikisine peygambere biat gibi bağlıdır.

Onun insanlığı hiçbir zaman azalmaz çünkü o, soyunda ve özünde insalıktan başka bir şey görmemiştir.

Yüce bir soyu vardır, şerefli bir ahlakı vardır. Kıyamete kadar bu her ikisi ile karşılaşmasını temenni ederim.

Edeph ehli severek onu kabul ettiler. Övünmek için o güzel kelimeyi ezberlediler.

Helal sihir mi istersin? Git, hâcenin sözünü dinle. Baharın resmini mi istersin? Git, hâcenin yüzüne bak.

Güzel ve veciz söz, hâcenin fikri gibi sağlamdır. Doğru ve güzel yazı, hâcenin yüzü gibi güzeldir.

⁸⁴⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 186-187.

Katipler, onu kıskandıkları için parmaklarını ısırırlar. O ise parmaklarından bazen inci bazen de altın yağdırır.

3.2. Mitolojik Kahramanlar

Mitoloji, uluslara, dinlere ve uygarlıklara dair mitlerin doğuşlarını, anlamlarını yorumlayıp inceleyen bilim dalıdır. Bir yönüyle eski çağlarda yaşamış insanların tabiat olaylarına, sosyal ilişkilere ve dinî inançlara bakış açısının yorumlanması olarak nitelenen mitolojinin konusu ilk çağ insanların, insanüstü varlıkların başından geçen masalsı olaylardır. Her ulusun mitolojisi o ulusun tarihini, efsânelerini, destanlarını, inanç sistemini ve kahramanlık hikayelerini barındırır.⁸⁴⁸ İran coğrafyası, mitolojik kahramanlar yönünden zengin bir bölgedir. Bu zenginlik Ferruhî'nin dîvânına da yansımıştır. Şair memduhlarını çok kez İran'ın mitolojik kahramanları ile mukayese eder. Şairin mitolojik kahramanlara bakış açısı, memduhla mitolojik kahraman arasındaki mukayesenin mahiyeti, bir Türk hanedan olan Gaznelilerin eski İran'a ve milli değerlerine dönük tasavvurunu göstermesi bakımından önemlidir.

3.2.1. Âreş

Âreş, İranlı meşhur kahramanlarından. İyi bir okçu olduğu Fars edebiyatında Âreş-i Kemângîr yani Okçu Âreş olarak tanınır. Âreş, İran ve Tûrân savaşının bitiminde iki ülke arasında sınırı belirleyecek olan oku atmakla da görevli kişidir.⁸⁴⁹ Şair, Âreş'i ok atma yeteneği bakımından kasidesine konu kılar. Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un 13. Hindistân seferi vesilesiyle yazdığı kasidesinde düşmanın şehirlere tuzaklar kurduğunu; hiç beklenmedik yerlerden Âreş'in attığı okları andıran okların geldiğini dile getirir:

که خیره گشتی ازو چشم مردم هشیار	زهی قلاعی در هر یکی هزار طلسم
گشاده گشتی و تیری گشادی آرش وار ⁸⁵⁰	چنانکه مرد بهر در که بر نهادی دست

Her birinde bin tılsımın olduğu güzel kaleler! Akıllı insanların ondan ötürü hayret ettiği kaleler!

⁸⁴⁸ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008, s. 11.

⁸⁴⁹ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008, s. 66.

⁸⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 62.

Öyle (kaleler) ki, insan hangi kapıya el atsa açılıyor ve Areş'in attığı ok gibi ok atılıyordu.

3.2.2. Behmen

İran hükümdarlarından İsfendiyâr'ın oğlu olan Behmen, devlet yönetimindeki dehası, adaleti ile meşhur olmuş bir hükümdardır.⁸⁵¹ Ferruhî, Sultan Muḥammed'i övdüğü kasidesinde, memduhunu devlet yönetiminde Behmen'den üstün tutarak şunları dile getirir:

تدبیر ملک را و بسیج نبرد را
برتر ز بهمنی و فزون از سکندری⁸⁵²

Memleketin yönetimi ve yenilmeyen ordu için Behmen'den daha üstün ve İskender'den daha yücesin.

3.2.3. Behrâm-ı Gûr

I. Yezdicerd'in oğlu, on beşinci Sâsânî hükümdarı olan Behrâm, 420-438 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Behrâm, yaban eşiği avına çıktığı için adı yaban eşiği anlamına gelen Gûr ile beraber anılır. Behrâm, içkiye, eğlenceye, kadına düşkünlüğü ve iyi bir avcı oluşuyla bilinir. O, İran'ın en sevilen hükümdarlarındanıdır.⁸⁵³ Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde Behrâm'dan daha iyilerin dahi avcılıkta ancak memduhunun öğrencisi olabileceklerini belirtir. Başka bir beyitte ise şair, memduhunun cesaretle Behrâm'ın yerini aldığını ifade eder:

گویند بهرام همچو شیران
مشغول بودی به صید مادام

Derler ki, Behrâm aslanlar gibi sürekli avcılık ile uğraşırdı.

نخجیروالان این ملک را
شاگرد باشد فزون ز بهرام
با گور و آهو که شه گرفته‌ست
باشد شمار نبات سوتام
ده روز با او به صید بودم
هر روز از بامداد تا شام⁸⁵⁴

Behrâm'dan çok daha fazla avcı şimdi bu padişaha ancak talebe olur.

Padişahın yakaladığı yaban eşiği ve ceylanların yanında bitkilerin sayısı bile az kalır.

On gün boyunca her gün sabahtan akşama kadar onunla birlikte avda idim.

⁸⁵¹ Ḥasan Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Sohen*, "Behmen", Tahrân, 1381hş., Cilt II, s. 1086

⁸⁵² Ferruhî, *Dîvân*, s. 382.

⁸⁵³ Enver Konukçu, "Behrâm-ı Gûr", *DİA*, 5. Cilt, İstanbul, 1992, s. 356.

⁸⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 223.

Cömertlikte güneş yerinde, cesarette ise Behrâm yerindedir.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un avını anlattığı kasidesinde memduhunu avcılık yeteneği bakımından över. Şair, Behrâm'ın yerinde olmak istediğini ve memduhundan avcılık öğrenmeyi arzuladığını belirtir:

خواهمی من که بجایستی بهرام امروز تا بدیدی و بیاموختی از شاه شکار⁸⁵⁶

Ben bugün Behrâm'ın yerinde olmak ve böylece padişah'tan avcılığı öğrenmek isterdim.

Şair, Behrâm'ın adını Ğarcistân hakimi Ebû Manşûr Devâtî Karategîn'i övdüğü kasidesinde de anar ve memduhunun kılıç tutmasını Behrâm'ın kılıç tutmasına benzetir:

چو تیغ گیرد بهرام دیس شور انگیز چو جام گیرد خورشیدوار زر افشان⁸⁵⁷

Kılıcı tuttuğunda Behrâm gibi heyecan vericidir. Kadehi tuttuğunda güneş gibi altın saçandır.

3.2.4. Bîjen

Rustem-i Zal'in kardeşi Gîv'in oğlu olan Bîjen, Keyhüsrev döneminin önemli kahramanlarındandır. *Şâhnâme*'de anlatıldığına göre domuz avı sırasında Efrâsiyâb'ın kızı Menije'ye rastlar. Her ikisi de birbirine aşık olurlar. Efrâsiyâb bunu duyunca kızının cezalandırılmasını, Bîjen'in ise katledilmesini ister. Ancak Efrâsiyâb'ın yakın çevresi onu bu kararından vazgeçirir ve Bîjen'in kuyuya atılması için onu ikna ederler. Bîjen'in kuyuya atıldığını haberini alan Rustem, yeğeni olan Bîjen'i kurtarmaya karar verir. Rustem bu işi yapabilmek için tacir kılığına girer, Tûrân ülkesinin yolunu tutar ve sonunda Bîjen'i kurtarır.⁸⁵⁸ Şair, Emîr Yûsuf için yazdığı şiirde Gurâz ile savaşmaya memduhunun gitmiş olması durumunda Bîjen'in durumuna düşmeyeceğini ifade eder:

گر تو رفتی سوی ار من بدل بیژن گيو از بساط شه ایران به سوی جنگ گراز
تاکنون از فزع ناوک خونخواره تو نشدی هیچ گرازی ز نشیبی به فراز⁸⁵⁹

⁸⁵⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 223.

⁸⁵⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 80.

⁸⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 327.

⁸⁵⁸ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 171-173.

⁸⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

İran padişahının ülkesinden domuzlar ile savaşmaya Gîv oğlu Bîjen yerine Erman'a sen gitseydin,

Senin kan için okunun korkusundan şimdiye kadar hiçbir domuz ortaya çıkamazdı.

Ferruhî, Çağânîyân emiri Ebû'l-Muzaffer'in kendisine hediye ettiği atı, Bîjen'in meşhur atı Semend'e, yine Rustem'in atı olan Raḥş'a benzetmiştir. Şair, aynı beyitte kendisini de Bîjen ve Rustem'e benzettir:

گویی او بور سمندست و منم بیژن گوی
گویی او رخس بزرگست و منم رستم زال⁸⁶⁰

Sanki o kızıl at Semend, ben ise Gîv oğlu Bîjen'im. Sanki o büyük Raḥş, ben ise Zâl oğlu Rustem'im.

Şair, Sultan Muhammed'i övdüğü kasidesinin dua kısmında memduhunun en sıradan hacıplerinin dahi Kistrâ ve Cem gibi olmasını isterken, onun sarayındaki en sıradan hizmetlilerin Gîv ve Bîjen gibi olmasını diler:

کتر حاجب ترا چو جم و چو کسری
کتر چاکر ترا چو گوی و چو بیژن⁸⁶¹

Senin en değersiz hacibin, Cem ve Kistrâ gibi olsun! En sıradan hizmetçin, Gîv ve Bîjen gibi olsun!

Şair, Emîr Ebû Ya'kûb'u övdüğü kasidesinde memduhunun da Bîjen gibi işler yapması için onu teşvik etmiş, onu Bîjen'den daha yürekli görmüştür. Şair, Emîr Ebû Ya'kûb'u övdüğü bir başka kasidesinde de memduhunu zekâsı yönünden övmüş ve Bîjen'in kuyuya atılması hikayesinde hareketle, memduhunun Gurgîn tarafından kuyuya atılamayacak derece akıllı olduğunu dile getirerek memduhunun zekâsını Bîjen'den üstün tutmuştur:

کارها کن چنانکه کرد همی
تو از آن هر دوان دلیرتری
بیژن گوی و رستم دستان
خویشتن را به آرزو برسان⁸⁶²

Gîv oğlu Bîjen ve Rustem-i Destân'ın yaptığı işler gibi işler yap!

Sen onların her ikisinden de yüreklisin, istediğin her şeye ulaş!

گر در خرد و رای چو تو بودی بیژن
در چاه مر او را بنیفکندی گرگین⁸⁶³

Akıl ve zekâda Bîjen senin gibi olsaydı Gurgîn onu kuyuya atamazdı.

⁸⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 220.

⁸⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 271.

⁸⁶² Ferruhî, *Dîvân*, s. 291.

⁸⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 295.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde de Bîjen'den söz etmiştir. Şair, Bîjen'in kuyudaki esaretten kurtulmasından hareketle onun Sultan Maḥmûd'un esiri olması durumunda, esaretten kurtulmuş olamayacağını dile getirir:

بیژن اربسته تو بودی رسته نشدی به حیل ساختن رستم نیواز ارژنگ⁸⁶⁴

Eğer senin esirin olsaydı Bîjen, pehlivan Rustem'in ip uzatmasıyla kuyudan kurtulamazdı.

Şair, Gazneli Maḥmûd'u övdüğü bir kasidesinde onun gerçekleştirdiği fetihlere dikkati çekmiş ve bu fetihler sırasında karşılaşılan düşman askerlerinin her birinin Bîjen kadar yetenekli savaşçılar olduğunu belirtmiştir:

دلاورانی ز اشکال رستم دستان مبارزانی ز اقران بیژن جرار⁸⁶⁵

Rustem-i Dastân 'ın görünümünde dilaverler, cengâver Bîjen'e denk savaşçılar...

Ferruhî, Sultan Muḥammed'e yazdığı kasidesinin dua bölümünde ise memduhunun düşmanlarının daha işin başında, herhangi bir kötülük yapmamışken Bîjen gibi kuyuya düşmelerini temenni eder:

مخالفانش چون بیژن اندر اول کار ز گه قتاده بچاه سراچه ارژنگ⁸⁶⁶

Onun düşmanları, Bîjen gibi daha işin başında ansızın kuyunun içine düştüler.

3.2.5. Cem / Cemşîd

Cem, İran'da hüküm sürmüş Pîşdâdî hanedanının dördüncü hükümdarıdır. Kendisine Cemşîd de denilir. Pîşdâdî hanedanının en önemli hükümdarı olan Cem, insanlar, cinler, periler, devler, kuşlar ile alem üzerinde hakimiyet sağlamıştır. Onun hükümdarlığı döneminde yeryüzü huzur ve refah görmüştür. Cem'in tahta çıktığı güne Nevruz denmiş ve Nevruz onun bıraktığı bir miras olarak günümüze kadar gelmiştir. Cem, *Şâhnâme*'de ilk hükümdar olarak geçer. Dahası o, şarabı ve şarap kadehini ilk yapan kişi olarak zikredilir.⁸⁶⁷

Tüm bunların yanında Cem'in Suleymân peygamber olduğu görüşü de vardır. Ancak bu görüş, Müslümanların İran'ı fethetmesiyle birlikte İran milli efsâneleriyle Sâmi

⁸⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 206.

⁸⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 63.

⁸⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 210.

⁸⁶⁷ Manşûr Restegâr Fesâyî, *Ferheng-i Nâmihâ-yi Şâhnâme*, Pejûhişgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâla'at-i Ferhengî, Çâp-i Sevvom, Tahrân, 1388, s. 311.

hikayelerinin birbirine karışmasından doğmuştur.⁸⁶⁸ Ferruhî, Hâce Ebû Sehl-i 'Irâkî ve Hasenek Vezîr'i övdüğü kasidelerde memduhlarını Hz. Suleymân'ın meşhur veziri Âşaf'a benzetirken Sultan Maḥmûd'u Cem peygamber olarak andığı Hz. Suleymân'a benzetir:

آصف است او و ملک جم پیمبر بقیاس آری او آصف باشد چو ملک باشد جم⁸⁶⁹

O Âşaf'tır, padişah ise Cem peygamber gibidir. Evet! O Âşaf olur, Cem ise padişah gibi olur.

کارش چو کار آصف و امرش چو امر جم سهمش چو سهم رستم و سهم سفندیار⁸⁷⁰

Onun işi Âşaf'ın işi gibi, hükmü Cem'in hükmü gibidir. Heybeti, Rustem'in ve İsfendiyâr'ın heybeti gibidir.

Şair, Hâce 'Abdurrezzâk bin Aḥmed'i övdüğü kasidesinde Cem ve Kûbâd gibi meşhur İran hükümdarlarının yanında dahi ona denk olabilecek birinin vezirliğe oturmadığından söz eder:

از وزیران چو او یکی ننشست بر بساط جم و بساط قباد⁸⁷¹

Vezirlerden onun gibi bir vezir, Cem'in ve Kûbâd'ın yanına oturmadi.

Ferruhî Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onu, zamanın komutanı ve hükümdarların iftiharı olarak görür ve onun Cem gibi yüzlerce hacib ve komutanının olduğunu dile getirir:

سالار زمان فخر جهانداران محمود آن شه که چو جم دارد صد حاجب و سالار⁸⁷²

Zamanın komutanı, hükümdarların iftiharı Maḥmûd! Cem gibi yüzlerce hâcibi ve komutanı olan o padişah!

Şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun devlet için Cem konumunda olduğundan söz eder. Emîr Yûsuf için yazmış olduğu bir başka kasidesinde ise şair, onu cesaret yönünden Cem'den daha yüce bir şahsiyet olarak tanıtır. Şair, Emîr Yûsuf'un komutanlık yönüne de vurgu yapmış ve onun atının yularını tuttuğu esnada binlerce askere Cem gibi bir komutan oluverdiğini dile getirmiştir:

⁸⁶⁸ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 205.

⁸⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 242.

⁸⁷⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 191.

⁸⁷¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 43.

⁸⁷² Ferruhî, *Dîvân*, s. 89.

ای امارت را چو جمشید، ای ولایت را چو جم ای شجاعت را چو سهراب ای سیاست را چو سام⁸⁷³

Ey memlekete Cemşîd gibi ve ey ülkeye Cem gibi olan! Ey şecaatte Sohrâb ve ey zekâda Sâm gibi olan!

صفدر چون تو نبود رستم یاسام مهتر از تو نبود جم یا نوذر⁸⁷⁴

Senin gibi cesur değildir Rustem ya da Sâm. Cem ya da Nevzer senden daha yüce değildir.

چو قدح گیرد، خورشید هزاران مجلس چو عنان گیرد، جمشید هزاران لشکر⁸⁷⁵

Kadehi tuttuğunda binlerce meclisin güneşi, yuları tuttuğunda binlerce ordunun Cemşîd'idir.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü bir diğer kasidesinde Cem'in sarayına gönderme yapmıştır. Cem'in sarayı oldukça ihtişamlı olarak bilinir. Şair de bu noktadan yola çıkarak Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde memduhunun talep etmesi durumunda Sultan Maḥmûd'un onun için Cem'in sarayı kadar ihtişamlı bir saray inşa edeceğini ifade eder:

در آن کشور که تو خواهی ترا باغ ارم سازد چوایوان مداین مر ترا ایوان جم سازد⁸⁷⁶

Senin istediğin o ülkede sana İrem bağı yapar. Medâin sarayı gibi senin için Cem'in sarayını inşa eder.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd oğlu Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde Mes'ûd'un şeref ve kıymette Cem'i geride bıraktığını, böylece babası Maḥmûd'un arzusunu da yerine getirdiğini söyler. Aynı beyitlerde vefat eden Maḥmûd'a da seslenen şair, oğlu Mes'ûd'un artık Cem'in makamına oturduğunu dile getirir:

بگذشت بقدر و شرف از جم و فریدون این بود همه نهمت سلطان معظم
ای خسرو غازی پدر شاه کجایی تا تخت پسر بینی بر جایگاه جم⁸⁷⁷

Şeref ve kıymetiyle Cem ve Ferîdûn'u geçti. Yüce sultanın da tüm arzusu bu idi. Ey ḥusrev gâzî, padişahın babası neredesin? Bak da Cem'in makamında oğlunun tahtını gör!

⁸⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 237.

⁸⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 128.

⁸⁷⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 132.

⁸⁷⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 411.

⁸⁷⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

Ferruḥî, Sultan Muḥammed'i övdüğü kasidesinin dua bölümünde Cem, Kistrâ, Bîjen, Gîv gibilerinin onun hizmetçileri olmasını diler:

کمتر حاجب ترا چو جم و چو کسری کهتر چاکر ترا چو گيو و چو بیژن⁸⁷⁸

Senin en değersiz hacibin, Cem ve Kistrâ gibi olsun! En sıradan hizmetçin, Gîv ve Bîjen gibi olsun!

Ferruḥî, Çağâniyân valisi Emîr Ebû'l-Muzaffer'i övdüğü kasidesinde, onun Cemşîd olmadığı halde hükümdarlıkta Cemşîd'in özelliklerine sahip olduğunu söyler:

ای نه جمشید و به صدر اندر جمشید سیر ای نه خورشید و به بزم اندر خورشید فعال⁸⁷⁹

Ey Cemşîd olmayıp tahtta Cemşîd ahlakında olan! Ey güneş olmayıp eğlence meclisinde güneş gibi sürekli hareketli olan.

Ferruḥî, Cem'i bir benzetilen olarak yüce bir karakter olarak görür. Örneğin Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde o, memduhunun Cem gibi ahlaklı, Enuşîrvân gibi adil olmasından söz ederken, bir başka memduhu Hâce Ebû't-Tayyib bin Tâhir'i anarken Allah'ın ona Cem'in gücünü ve yüceliğini vermesini diler:

زهی به همت کسری و فرا فریدون زهی به سیرت جمشیدو داد نوشروان⁸⁸⁰

Ne mutlu! Yücelikte Kistrâ, azamette Ferîdûn'dur! Ne mutlu! Ahlakta Cemşîd, adalette Nûşîrevân'dır.

ایزد آن بار خدای بسخا را بدهاد گنج قارون و بزرگی و توانایی جم⁸⁸¹

Allah, o cömert hükümdara Kârûn'un hazinesini, Cem'in kudret ve yüceliğini ihsan eylesin!

3.2.6. Dârâ (III. Dâryûş)

Dârâ bin Dâra, Erdeşîr-i Dırâzdest'in oğlu olup on dört yıl boyunca İran'a hükmetmiş Ahâmenîş hükümdarıdır. İskenderle arka arkaya üç savaş yapmış ancak üçünde de mağlup olmuştur. Sonunda kaçarak Kirmân'a sığınan Dârâ, adamları tarafından ihanete uğrayarak öldürülmüştür.⁸⁸² Ferruḥî, Sultan Maḥmûd'u için yazdığı kasidede Dârâ ve İskender'in mücadelesine atıfta bulunur. Şair, İskender'in, Sultan Maḥmûd

⁸⁷⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 271.

⁸⁷⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s.220.

⁸⁸⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s.286.

⁸⁸¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s.246.

⁸⁸² Zebîhullâh-i Şafâ, *Hemâseserâyî der Ârân*, Neşr-i Firdevs, Tahrân, 1367hş., s.526.

kadar kuvvete ve orduya sahip olmuş olması durumunda, Dârâ'nın ona karşı isyana kalkışmaya cesaret dahi edememiş olacağını ifade eder:

گر اسکندر چنو بودی به ملک و لشکر و بازو نگشتی عاصی اندر امر او دارای بن دارا⁸⁸³

İskender mülkte, orduda ve güçte onun gibi olsaydı, Dârâ bin Dârâ onun emrine asi olmazdı.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun Cem gibi ahlaklı, Sâm gibi savaşçı olduğunu, onun eğlence meclisinin Dârâ'nın meclisi gibi olduğunu dile getirir:

جم سیر و سام رزم و دارا بزمی رستم کرداری و فریدون کاری⁸⁸⁴

Cem'in ahlakı, Sâm'ın savaşçılığı, Dârâ'nın eğlence meclisi sendedir. Rustem'in icraatları, Ferîdûn'un işi sendedir.

3.2.7. Efrâsiyâb

Tûrân ülkesinin Hükümdarı olan Efrâsiyâb, *Şâhnâme*'de İran'a düşmanlık yapmasıyla bilinir. Efrâsiyâb hem Türkçe hem de farsça yazılmış dîvânlarda cesaretin, kahramanlığın ve gücün sembolü olarak tanıtılmıştır.⁸⁸⁵ Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde kalemin ve kılıcın bir ülkeyi koruduğundan söz eder ancak kalemin yaptığı bazı şeylerin Efrâsiyâb'ın hançeri tarafından bile yapılmadığını ifade eder:

نیامد، آنچه ز نوک قلم پدید آمد ز تیغ و خنجر افراسیاب و رستم زر⁸⁸⁶

Kalemin ucundan ortaya çıkanı, Efrâsiyâb ve Rustem-i Zer'in kılıcı ve hançeri yapmadı.

3.2.8. Erdeşîr

Erdeşîr, Sâsânî devletinin kurucusudur. Soylu bir aileye mensup olan Erdeşîr'in İstahr'ın Hîr bölgesinde doğduğu kabul edilir. Erdeşîr için yazılan “*Kârnâme-i Erdeşîr-i Bâbekân*” adlı mensur destan günümüze ulaşmış olup Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sine kaynaklık etmiştir. Erdeşîr döneminde pek çok savaş Sâsânîlerin lehine sonuçlanmıştır.⁸⁸⁷ Ferruhî de bu durumun bilincinde olarak Sultan Maḥmûd'un

⁸⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 2.

⁸⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 387.

⁸⁸⁵ Tahsin Yazıcı, “Efrâsiyâb”, *DİA*, 10. Cilt, İstanbul, 1994, s. 478-479.

⁸⁸⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 118.

⁸⁸⁷ Tahsin Yazıcı, “Erdeşîr”, *DİA*, 11. Cilt, İstanbul, 1995, s. 284 - 285.

başarılarından ötürü düşmanlarının Erdeşîr'in düşmanları gibi memduhuna karşı kin beslediklerini dile getirir:

بد اندیش او گشته در روز جنگ
چو در کینهٔ اردشیر اردوان
بماناد تا مانده باشد زمین
بزرگی و شاهی درین خاندان⁸⁸⁸

Onun kötülüğünü isteyenler, savaş gününde Erdeşîr-i Erdevân'a duydukları kin gibi ona kindar olmuşlardır.

Yeryüzü var oldukça yücelik, padişahlık bu hanedana kalsın!

3.2.9. Ferâmurz

Şâhnâme ve diğer kaynaklarda Ferâmurz, Siyâvuş'un intikamını alması için babası Rustem tarafından Tûrân ülkesine gönderilen komutandır. Efrâsiyâb ile savaşmış ve onun önemli komutanlarını öldürmüştür.⁸⁸⁹ Ferruhî, dîvânında Ferâmurz'un Sind'te bir yılan öldürüp bununla övündüğünü duyduğunu, memduhu Sultan Maḥmûd'un ise bir kurt öldürdüğünü, onun gösterdiği yiğitliğin Ferâmurz'un yaptığından daha üstün olduğunu ifade eder:

شنیده ام که فرامرز رستم اندر سند
بکشت مارو بدان فخر کرد پیش تبار
از آن سپس که گه کشتن از کمان بلند
هزار تیر برو بیش برده بود بکار
تو پادشاه یکی کرگ کشتی اندر هند
چنین دلیری نیکو ترست از آن صدبار⁸⁹⁰

Rustem oğlu Ferâmurz'un Sind'te bir yılanı öldürdüğünü ve halkın önünde bununla övündüğünü duydum.

Bu nedenle (yılanı) öldüreceği zaman bu iş için yanında bir yay ile binden fazla ok götürdü.

Ey padişah! Sen Hindistân'da bir kurt öldürdün. Böyle bir yiğitlik onunkinden yüz kat daha üstündür.

باش تا با پدر خویش به کشمیر شوی
لشکر ساخته خویش به کشمیر بری
آن نمایی که فرامرز ندانست نمود
به دلیری و به تدبیر نه از خیره سری

Hazırlan da babanla birlikte Keşmîr'e gidesin. Hazırlanan ordunu Keşmîr'e götürsin.

Sen, Ferâmurz'un gösteremediği, cesareti, yönetimi ve azmi gösteriyorsun!

⁸⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 249.

⁸⁸⁹ Muhammed Ca'fer-i Yâḥakkî, *Ferheng-i Esâfir ve İşârât-i Dâstânî der Edebiyyât-i Fârsî*, İntişârât-i Surûş, Tahrân, 1375hş., s. 320.

⁸⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 53.

3.2.10. Ferhâd

Fars edebiyatında önemli bir karakteri olan Ferhâd, ünlü aşıklar Hüsrev ile Şîrîn'in arasına girmeye çalışır. O da Şîrîn'e aşıktır, dolayısıyla Hüsrev'in rakibidir. Hüsrev'in hedefi bu rakibi ortadan kaldırmaktır. Bir rivayete göre Hüsrev, Ferhad'a Bîsütûn dağına delip su getirmesi karşılığında Şîrîn'i ona vereceğini söyler. Ferhad dağı deler ancak Şîrîn'in öldüğü haberini alınca üzüntüden ölür.⁸⁹¹

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onu Ferhâd'a benzetir. Memduhunun kuvvetine gönderme yapan şair, onun elinde kazma ile Bîsütûn dağına delecek kudrette olduğunu dile getirir. Memduhunu övdüğü bir diğer kasidesinde ise şair, Ferhâd'ın dağları delmedeki çabasından daha fazlasını, memduhunun düşmanları yok etmede gösterdiğini dile getirir:

راست گفتمی که همچو فرهادست بیستون را همی کند به تیر⁸⁹²

Doğru söylersin, o Ferhad gibidir. Bîsutûn dağına kazma ile kazar.

چندانکه به شمشیر تو بدخواه فکندی فرهاد مگر که بفکندهست به میتین⁸⁹³

Senin kılıcınla attığın o kadar kötüyü, acaba Ferhâd kazmasıyla dağı o kadar atmış mıdır?!

Şair Hâce 'Abdurrezzâk bin Ahmed'i övdüğü kasidesinde ona dua eder ve onun Şîrîn gibi sürekli mutlu olmasını, düşmanının ise Ferhâd gibi perişan bir halde olmasını temenni eder:

با دل شاد باد چو شیرین دشمنش مستمند چون فرهاد⁸⁹⁴

Şîrîn gibi gönlü şad olsun! Düşmanları Ferhâd gibi perişan olsun!

3.2.11. Ferîdûn

Cem'den sonra tahta geçen Ferîdûn, Pîşdâdî hanedanının altıncı hükümdarıdır. Ferîdûn beş yüz yıl tahtta kalmıştır. İran'ın en önemli efsânevi karakteri olarak kabul edilir. Cemşîd'in soyundan Âtbî'nin oğludur. Babası, Zâhîk tarafından öldürüldükten sonra annesi tarafından bir yayla sahibine verilir. Burada Bermâyûn adındaki bir ineğin sütünü içerek büyüyen Ferîdûn, delikanlı olunca annesinin yanına varır ve

⁸⁹¹ Cemal Kurnaz, "Ferhad", *DİA*, 12. Cilt, İstanbul, 1995, s. 383.

⁸⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 125.

⁸⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 295.

⁸⁹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 43.

babası ile Zâhîhâk arasındaki hikayeyi öğrenir. Hindistân'dan dönen Zâhîhâk'ı öldürmek ister ancak bundan vazgeçer ve onu Demâvend dağında bir mağaraya hapseder. Ferîdûn, dünyayı üç oğlu Selm, Tûr ve İrec arasında pay etmiştir. Ferîdûn, adil olması ve savaşlarda fili ilk defa binek olarak kullanması ile bilinir.⁸⁹⁵ Ferruhî de Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed'i kıymet ve bulunduğu makam bakımından Ferîdûn'a benzetirken, Sultan Maḥmûd'u hükümdarlıkta ve zekâda Ferîdûn'a benzetir:

ایا بمرتبت و قدر و جاه افردون ایا بمنزلت و نام نیک اسکندر⁸⁹⁶

Ey mertebe, kıymet ve makamıyla Ferîdûn olan! Ey konumu ve iyi namıyla İskender olan!

زهی اندر جهاندارى و بیدارى چو افردون زهی اندر نیکو کارى و هوشیاری چو نوشروان⁸⁹⁷

Ne mutlu! Cihan hükümdarlığında ve zekâda Ferîdûn gibidir. Ne mutlu! İyi işlerde ve basirette Nûşirevân gibidir.

Ferruhî, Çağâniyân valisi Ebû'l-Muẓaffer-i Çağânî'yi övdüğü kasidesinde, Mihricân bayramını, Ferîdûn'un bayramı olarak nitelemiş ve memduhunun bayramını tebrik etmiştir:

شاد باش ای ملک پاکدل پاک گهر کام ران ای ملک نیکخوی نیکخصال
مهرگان جشن فریدون ملک فرخ باد بر تو ای همجو فریدون ملک فرخ فال⁸⁹⁸

Ey temiz kalpli ve asil soylu padişah! Mutlu ol. Ey iyi huylu ve güzel ahlaklı padişah! Arzularına nail ol!

Ey Ferîdûn padişah gibi güzel bahtlı olan! Ferîdûn padişahın bayramı Mihricân sana kutlu olsun!

3.2.12. Gurgîn

Mîlâd oğlu Gurgîn, Keykâvûs ve Keyḥusrev zamanında yaşamış İran'ın en ünlü kahramanlarından. O, Bîjen ile beraber Tûrân sınırına domuz öldürmeye gitmiştir. Ancak Gurgîn, Bîjen'in cesaretli oluşunu kıskandığı için onu tuzağa çekerek kuyuya düşürür.⁸⁹⁹ Ferruhî de Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde memduhunun zekâsını över ve Gurgîn'in onu tuzağa çekemeyeceğini belirtir:

⁸⁹⁵ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 307-308.

⁸⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 118.

⁸⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 258.

⁸⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 221.

⁸⁹⁹ Muḥammed Ca'fer-i Yâḥakkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 364.

گر در خرد و رای چو تو بودی بیژن در چاه مر او را بنیفکندی گرگین⁹⁰⁰

Akıl ve zekâda Bîjen senin gibi olsaydı, Gurgîn onu kuyuya atamazdı.

3.2.13. Gîv

İranlı kahraman Gûderz oğlu Gîv, Zâl oğlu Rustem'in damadı ve Bîjen'nin babasıdır. Gîv, özellikle savaşları ve maceralarıyla efsânevi bir karakter olarak ünlenmiştir. Gîv, Keyhüsrev'i Çin'den kurtarıp İran'a getirmiştir.⁹⁰¹ Ferruhî, Sultan Muhammed'i övdüğü kasidesinde Gîv'i anar ve memduhuna duasında Gîv ve oğlu Bîjen gibilerinin ona ancak sıradan birer hizmetçi olmalarını temenni eder:

کتر حاجب ترا چو جم و چو کسری کهرتر چاکر ترا چو گئو و چو بیژن⁹⁰²

Senin en değersiz hacibin, Cem ve Kısra gibi olsun! En sıradan hizmetçin, Gîv ve Bîjen gibi olsun!

3.2.14. Hûşeng

Huşeng, ikinci İran hükümdarı, Keyûmers'in torunu, Sîyâmek'in oğlu ve Tehmûrs'un babasıdır. Kırk yıl hükümdarlık etmiştir. Onun demiri taştan ayırdığı, kanallar yaptığı söylenir. İnsanların tohum saçmayı, ekip biçmeyi de onun zamanında öğrendiği rivayet edilir. Onun döneminin refah ve huzur dolu bir devir olduğu anlatılır.⁹⁰³ Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un oğlu Muhammed'i övdüğü kasidesinde cihanın yaratıcısının Hûşeng'in zekâsını memduhuna verdiğini söyler:

آفریننده جهان به تو داد نیروی رستم و هش هوشنگ⁹⁰⁴

Cihanın yaratıcısı, Rustem'in gücünü ve Hûşeng'in zekâsını sana bahşetti.

Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinin dua kısmında, iki yüz Hûşeng'in onun sarayında hizmetçi olması temennisinde bulunurken, Sultan Muhammed için yazdığı kasidesinin dua kısmında Şîrîn gibi güzellerin onun etrafında olmasını, Hûşeng gibilerinin de onun kapısında durmalarını arzu eder:

خدایگان جهان شاد کام و کام روا کمینه چاکر بر در گهش دو صد هوشنگ⁹⁰⁵

⁹⁰⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 295.

⁹⁰¹ Manşûr Restegâr Fesâyî, *Ferheng-i Nâmehâ-yi Şâhnâme*, s. 934.

⁹⁰² Ferruhî, *Dîvân*, s. 271.

⁹⁰³ Jâle Âmûzgâr, *Târih-i Esâfirî-yi Îrân*, İntişârât-i Semt, Tahrân, 1381hş., s. 51.

⁹⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 211.

⁹⁰⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 208.

Cihan hükümdarı, mutlu olsun, mutlu yaşasın! Onun sarayında Hûşeng gibi en az iki yüz hizmetçi olsun!

همیشه در بر او دلبران چون شیرین 906 همواره بر در او کهتران چون هوشنگ

Onun yanibaşında Şîrîn gibi dilberler, onun kapısında Hûşeng gibi hizmetçiler bulunsun!

3.2.15. II. Hüsrev

IV. Hüzmüz'ün oğlu olan Hüsrev, Nûşîrevân'ın torunudur. Babası Hüzmüz'ün ardından hükümdarlık yapmıştır. Kendisine “Muzaffer Hüsrev” anlamına gelen Hüsrev-i Perviz de denilmiştir. Sâsânî hükümdarları arasında eğlenceye ve kadına en düşkün olarak bilinen hükümdarlar arasındadır. Şîrîn adında bir güzele aşık olan Hüsrev, ona duyduğu aşk sebebiyle Hüsrev ü Şîrîn adlı olarak ünlenen hikayenin kahramanı olmuştur.⁹⁰⁷ Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf için yazdığı kasidesinde memdühunun savaşçı yönüne vurgu yapar ve savaşta onu gören kimselerin düşmanını Şîrîn, kendisini ise Hüsrev sanacağını belirtir:

از آرزوی جنگ زره خواهی بستر 908
پندارد تو خسروی و خصم تو شیرین

Savaş arzusu ile zırhını yatak yaparsın. Savaş sevgin nedeniyle kalkanını yastık yaparsın.

Gören savaşta seni düşmanla gördüğünde seni Hüsrev, düşmanını Şîrîn sanar.

Hüsrev, İran'ın meşhur Hükümdarlarından olup Şîrîn'e duyduğu aşk ile meşhur olmuştur. Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onun heybetinin yüceliğini dile getirmek için savaş sırasında onun Hüsrev'e düşmanının ise Şîrîn'e benzediğini dile getirir. Bir başka kasidesinde ise şair, memduhu Emîr Muḥammed'in yanında Şîrîn gibi güzellerin sürekli var olması temennisinde bulunur:

پندارد تو خسروی و خصم تو شیرین 909
بیننده که در جنگ ترا ببند با خصم

Gören savaşta seni düşmanla gördüğünde seni Hüsrev, düşmanını Şîrîn zanneder.

⁹⁰⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 210.

⁹⁰⁷ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 397.

⁹⁰⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 295.

⁹⁰⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 295.

3.2.16. İsfendiyâr

Keyânî hanedanından Guştâsb'ın en büyük oğlu olan İsfendiyâr, cihan pehlivanı olarak nitelendirilen İranlı hükümdarlardandır. Hükümdarlığı boyunca Zerdüştlüğün yayılması için çaba gösteren İsfendiyâr'ın bu çabasının karşılığında Zerdüş't tarafından bir mucize ile tunç vücutlu kılındığı, böylece gözleri hariç hiçbir yerinin tehlikelerden etkilenmediği söylenir. Onun bu zaafını bilen Rustem, onu gözünden bir okla vurarak öldürür. İsfendiyâr, edebiyatta hakkın ve gücün selmbolü olarak bilinir.⁹¹⁰ Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed'i övgüsünde İsfendiyâr'ı olumlu bir karakter olarak ele alır ve memduhunun adil olma bakımından bir diğer İsfendiyâr olduğunu belirtirken, diğer bir kasidesinde ise memduhunun saçının her bir telinin bir İsfendiyâr edeceğini söyleyerek İsfendiyâr'ı küçümser:

ای عدل و راد مردی را در جهان نوشیروان دیگر و اسفندیار⁹¹¹

Ey cihanda adalet ve mertliğe bir diğer Nûşirevân ve İsfendiyâr olan!

نگر تا تو اسفندیارش نخوانی که آید ز هر مویش اسفندیاری⁹¹²

Bak! Onu İsfendiyâr olarak anmaz mısın?! Çünkü saçının her bir teli bir İsfendiyâr eder.

Ferruhî, Hâce Manşûr bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde onun savaşta İsfendiyâr'dan daha yetenekli bir şahsiyet olarak över. Ebû'l-Muẓaffer-i Çağânî'yi övdüğü kasidesinde ise memduhunu kemendiyle çölün ortasında duran İsfendiyâr'a benzetir:

ای به رزم اندر نبوده همچو تو اسفندیار وی به بزم اندر نبوده همچو تو نوشیروان⁹¹³

Ey savaşta İsfendiyârın kendisi gibi olmadığı ve ey meclislerde Nûşirevân'ın kendisiyle denk olmadığı kimse!

خسرو فرخ سیر بر باره دریا گذر با کمند شصت خم در دشت چون اسفندیار⁹¹⁴

Yüce ahlaklı padişah, derya aşan atının üzerinde çölün ortasında kemendiyle (duran) İsfendiyâr gibidir.

⁹¹⁰ Nurettin Albayrak, "İsfendiyâr", *DİA*, 22. Cilt, İstanbul 2000, s. 511-512.

⁹¹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 97.

⁹¹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 374.

⁹¹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 336.

⁹¹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 177.

3.2.17. İskender

Edebî eserlere bakıldığında iki ayrı İskender'den söz edildiği görülür. Dahası iki İskender genellikle birbirine karıştırılır. Bunlardan ilki Kur'ân'da adı anılan Zülkarneyn'dir. Yaşadığı yerler ve olaylar bakımından İskender ile benzerlikleri bulunur. Dolayısıyla klasik dinî kaynaklarda Zülkarneyn'den İskender-i Kebîr, İskender-i Ekber, İskender-i Himyerî olarak söz edilir. Kaynaklarda anılan bir diğer İskender ise Makedonyalı İskender'dir ve İskender-i Rûmî, İskender-i Yûnânî olarak bilinir. Bu isimler çoğunlukla birbirine karıştırılmıştır.

Firdevsî'nin *Şâhnâme*'sinde İskender, İran hükümdarı Dârâ'nın oğludur. Girdiği tüm savaşlardan galibiyetle çıkan İskender'in tek hedefi dünyayı hakimiyeti altına almaktır. Çocukluğundan itibaren felsefe ve ilme ilgi duyan İskender, önemli bilgin ve filozoflardan dersler almış, uzun seferlere çıkmıştır.⁹¹⁵

Ferruhî, "Sûmenât seferi ve oranın fethi, Menât'ın kırılması ve sultanın dönüşü" adlı kasidesinde yolculuğun uzunluğunu ve yoruculuğunu anlatmış ve bu yolculuk neticesindeki başarısından ötürü memduhunun İskender'in namını sildiğini belirtmiş ve artık İskender'in hikayesinin eskidiğini dile getirerek Maḥmûd'un başarısı karşısında İskender'in başarısını küçümsemiştir. Aynı kasidenin bir başka beytinde şair, Sultan Maḥmûd'un icraatlarını okuyan kimsenin İskender'in işlerine güleceğini dile getirir:

فسانه گشت و کهن شد حدیث اسکندر سخن نوآر که نو را حلاوتیست دگر⁹¹⁶

Efsâneleşti ve eskidi İskender'in hikayesi. Yeni söz getir çünkü yeninin başka bir tadı var.

ز کارنامه او گر دو داستان خوانی به خنده یاد کنی کارهای اسکندر⁹¹⁷

Onun iş karnesinden eğer iki tane okursan, İskender'in işlerini gülerek hatırlarsın.

İskender'in Hindistân'ı fethetmesinin ardından tanıştığı yaşlı birinin ona Âb-ı Hayat'tan söz ettiği anlatılır. Ferruhî de Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde İskender'in uzun yolculuklarda âb-ı hayâtı aradığından ancak memduhunun seferleriyle Allah'ın ve Hz. Peygamber'in rızasını aradığını belirterek, onun yüce

⁹¹⁵ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 427-432.

⁹¹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 66.

⁹¹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 66.

amaçlar için İskender'in ise sadece ölümsüzlüğü bulmak gibi değersiz bir çaba uğruna seferler yaptığını söyler:

ولیکن او ز سفر آب زندگانی جست ملک، رضای خدا و رضای پیغمبر⁹¹⁸

Ancak o (İskender) seferde âb-ı hayâtı ararken padişah, Allah ve Elçisi'nin rızasını aradı.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü bir diğer kasidesinde, İran hükümdarlarından Dârâ ile İskender arasında geçen tarihi savaşa değinir ve Sultan Maḥmûd'un o dönemde yaşaması halinde Dârâ'nın kendisine karşı asi olamayacağını belirterek Maḥmûd'un İskender'den daha kuvvetli olduğunu ifade eder:

گر اسکندر چنو بودی به ملک و لشکر و بازو نگشتی عاصی اندر امر او دارای بن دار⁹¹⁹

İskender mülkte, orduda ve güçte onun gibi olsaydı, Dârâ bin Dârâ onun emrine isyankâr olamazdı.

Ferruhî, Emîr Yûsuf için yazdığı kasidesinde memduhunun İskender gibi dünyayı dolaştığını, Nûşirevân gibi adaletiyle nam saldıgını dile getirirken, başka bir kasidesinde memduhunun bahtının yüceliğinden Süreyyâ yıldızına ulaşılabilirliğini, onun çatısından ise İskender Seddi'nin görülebileceğini dile getirir:

چو اسکندر به پیروزی جهان را گرد بر گردی به داد و عدل در گیتی چو نوشیروان سمر گردی⁹²⁰

İskender gibi zaferle dünyanın etrafını dolaştın. Hak ve adaletle cihanda Nûşirevân gibi nâm saldın.

ز برج او بتوان برد ز آسمان پروین ز بام او بتوان دید سد اسکندر⁹²¹

Onun burcundan gökyüzünden Süreyyâ yıldızı alınabilir. Onun çatısından İskender'in Seddi bile görülebilir.

Ferruhî, Sultan Mes'ud'u övdüğü kasidesinde, memduhunu İskender'e benzetir ve tüm padişahların İskender'in sarayında kümelenmesi gibi Mes'ud'un sarayında da kümelendiğini dile getirir:

ملکان همه عالم بدر خانه تو جمع کردند چنان چون به در اسکندر⁹²²

⁹¹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 66.

⁹¹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 2.

⁹²⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 411.

⁹²¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 129.

⁹²² Ferruhî, *Dîvân*, s. 143.

Bütün alemin melikleri, İskender'in kapısında toplandıkları gibi senin evinin kapısında toplandılar.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un oğlu Muḥammed'i övdüğü kasidesinde memduhunun İskender'in hazinelerini Yûnân'dan İran'a, Zengistân padişahının hazinesini de Kele'den Gazne şehrine getirdiğini dile getirir:

نهانیهای اسکندر بایران آری از یونان خزینه شاه زنگستان به غزنین آری از کله⁹²³

İskender'in hazinelerini Yûnân'dan İran'a getirirsin, Zengistân şâhının hazinesini de Kele'den Gazne'ye getirirsin.

گله مردم شکرست پس از رایت او که نبوده به جهان در سپه اسکندر
جان شیرین را آنروز که در جنگ شوند برایشان نبود قیمت و مقدار و خطر⁹²⁴

Onun bayrağının ardında halkın şikayeti (dahi) şükürdür. (Böylesi) dünyada İskender'in ordusunda bile olmamıştır.

Savaşa gittikleri o günde, onlar için tatlı canlarının hiçbir değeri, kıymeti ve önemi olmaz.

بخشش اورا وفا نداند کردن مانده اسکندر و نهاده قارون⁹²⁵

İskender'den kalanlar ve Kârûn'un bıraktıkları, onun bağışladıklarını karşılayamaz.

3.2.18. Keşvâd

Pîşdâdî hanedanlığı döneminde yaşamış olan Keşvâd, *Şâhnâme*'de Ferîdûn döneminin önemli pehlivanı olarak anılır. Pehlivanlığı dolayısıyla edebiyatta da gücün sembolü olarak bilinir.⁹²⁶ Ferruhî, Sultan Muḥammed'in tahta çıkması münasebetiyle yazdığı kasidede Keşvâd'tan daha yüce kimselerin memduhunun kapısında hizmetçiler olduğunu dile getirir:

چاکراند بر در تو کنون برتر از طوس نودر و کشواد⁹²⁷

Nevzer oğlu Tûs ve Keşvâd'tan daha üstünleri, şimdi senin kapının hizmetçisidir.

⁹²³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 350.

⁹²⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 174.

⁹²⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 289.

⁹²⁶ Manşûr Restegâr Fesâyî, *Ferheng-i Nâmâ-yi Şâhnâme*, s. 790.

⁹²⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 42.

3.2.19. Keykubâd

Keyânîler hanedanının ilk hükümdarı olan Keykubâd, yaklaşık olarak yüz yıl tahtta kalmıştır. Keykubâd merhametli hoşgörülü bir hükümdar olarak bilinir. Onun hükümdarlık zamanında halk saadet ve refah içerisinde yaşamıştır.⁹²⁸ Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un Sûmenât'ı fethi vesilesiyle yazmış olduğu kasidesinde onun Keykubâd ve Cem ile mukayese edilemeyeceğini belirtir. Şair, Ḥasenek Vezîr'i övdüğü kasidesinde Sultan Maḥmûd'un ordusunda Kısra ve Keykubâd gibi yüz padişahın bulunduğunu dile getirir:

مگو مگوی که چون کیقباد یا چو جمست
حدیث او دگرست از حدیث جم و قباد
چو زو حدیث کنی از شهان حدیث مکن
خطا بود که تخلص کنی همای به خاد⁹²⁹

Sakın Cem ve Keykubâd gibidir demeyesin! Onun olayı Kubâd ve Cem'in olayından farklıdır.

Ondan söz ettiğinde padişahlardan söz etme. Humâ kuşunu Çaylak diye isimlendirmek yanlış olur.

دستور شهریار که اندر سپاه او
صد شاه و خسروست چو کسری و کیقباد⁹³⁰

Ordusunda, Kısra ve Keykubâd gibi yüzlerce padişah ve Ḥusrev'in olduğu bir padişahın veziridir.

Ferruhî, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde Keykubâd, Keyḥusrev ve Nûşirevân gibilerinin ona köleliğe layık olduklarını dile getirerek eski İran hükümdarlarını memduhu karşısında küçümser:

خدايگانی کورا هزار بنده سزد
چو کیقباد و چو کیخسرو و چو نوشروان⁹³¹

Keykubâd Keyḥusrev ve Nûşirevân gibi binlerce köle o hükümdara layıktır.

3.2.20. Keyḥusrev

Şâhnâme'ye göre Keyânîler hanedanının üçüncü hükümdarı olan Keyḥusrev, Siyaveş'in Efrâsiyâb'ın kızı Ferngîs ile evliliğinden olan oğlu, Kâvûs'un torunudur. Hükümdarlığı altmış yıl sürmüştür. Hayatının büyük bir kısmını babasının intikamını almak için çabalamakla geçiren Keyḥusrev, akıllı, cesur, tedbirli, merhametli ve

⁹²⁸ Zebîhullâh-i Safâ, *Hemâseserâyî der Ârân*, s. 480.

⁹²⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 35.

⁹³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 47.

⁹³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 302.

adaletli olmasıyla bilinir.⁹³² Ferruhî, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidelerinden ikisinde Keyhusrev'i küçümsemiş ve Keyhusrev gibi yüzbin kölenin memdühuna köleliğe yaraşacağını ve ona hizmet etmek için onun gibi yüzlerce padişahın onun sarayının çevresinde toplandığını söylemiştir:

خدايگانی کورا هزار بنده سزد چو کيقباد و چو کيخسرو و چو نوشروان⁹³³

O hükümdara Keykubâd, Keyhusrev ve Nûşirevân gibi bin köle yaraşır.

گرد آمده بر درگه او از پی خدمت صد شاه چو کيخسرو، صد شیر چو رستم⁹³⁴

Keyhusrev gibi yüz şâh, Rustem gibi yüz aslan ona hizmet için onun sarayında toplanmıştır.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onun şehzâde olduğuna ve nesebinin yüceliğine vurgu yaptıktan sonra eski İran'ın büyük hükümdarlarından Keyhusrev ve İsfendiyâr'ın, Rustem-i Dastân'ın talebeleri olduğunu belirtir. Şair, Emîr Muḥammed'in de Sultan Maḥmûd'un talebesi olduğunu belirterek onun babasından aldığı ders ile eski İran kahramanlarının Rustem'den aldığı ders arasında benzerlik kurar:

هم نسب دارد ملک زاده بملک و هم حسب	خسروان را گر نسب نیکوترین چیزی بود
ای هزینه کرده ملک و مال برنام و نسب	ای قرین آورده اندر فضل بر خوی ملک
از پی فرهنگ شاگرد فلان کردی لقب	پیش از این هر شاهی و هر خسروی فرزند را
تا خصالش بیخال گشت و فعالش منتخب	بهمن آنگه رستم را چند گه شاگرد شد
رستم دستان همی آموخت فرهنگ و ادب ⁹³⁵	همچنان کيخسرو واسفندیار گرد را

Padişahlar için neseb en iyi şey ise şehzâdenin hem padişahlıkta nesebi var hem de soyluluğu var.

Ey erdemde padişahın ahlakını örnek almış olan! Ey malı ve mülkü, nâmi ve nesebi uğruna gözden çıkarıp dağıtan!

Bundan önce her padişah ve hükümdar, gelenek ve görenek öğrenmesi için çocuğunu falan muallimin talebesi diye isimlendirirdi.

Behmen, noksansız bir ahlaka, seçkin davranışlara ulaşması için bir süre Rustem'in talebesi oldu.

⁹³² Jâle Âmûzgâr, *Târîh-i Esâfîrî-yi Îrân*, s. 71-72.

⁹³³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 302.

⁹³⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

⁹³⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 5.

Keyhusrev ve pehlivan İsfendiyâr'a da Rustem-i Dastân gelenek, görenek ve edep öğretti.

3.2.21. Nûşirevân

Kisrâ Nûşirevân I. Husrev bin Kûbâd, Sâsânîlerin ilk büyük hükümdarı (531-579) olarak bilinir. Onun dönemi, Sâsânî hadenanının en parlak dönemidir. Nûşirevân hakimiyet sürdüğü dönemde ilim adamlarını desteklemiş, ülkesini kalkındırmıştır.⁹³⁶ Adaletli olmasıyla nam salmış olan Nûşirevân döneminde, insanlar oldukça huzurlu ve müreffeh bir hayat sürmüşlerdir. Klasik Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Nûşirevân-ı 'Âdil olarak anılır.⁹³⁷ Ferruhî, şiirlerinde Nûşirevân'ın adalet yönüne vurgu yapmış, memduhlarını da adaletli olmaları yönünden ona benzetmiştir. Şair, Sultan Maḥmûd oğlu Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onu adalet ve merhamet yönünden Hz. 'Omer ve Nûşirevân'ı andıran kimse olarak över. Başka bir kasidesinde şair, Sultan Maḥmûd'u hayırlı işler yapmada Nûşirevân'a benzetir:

به عدل کردن و انصاف دادن ضعفا خلیفه عمر و یادگار نوشروان⁹³⁸

Adaletle hükmetmede ve zayıflara acımada halife 'Omer ve Nûşirevân'ı hatırlatandır.

زهی اندر جهاندارى و بيدارى چو افریدون زهی اندرنکو کارى و هوشیاری چو نوشروان⁹³⁹

Ne mutlu! Cihan hakimiyetinde ve basirette Ferîdûn gibidir. Ne mutlu! İyi işlerde ve zekâda Nûşirevân gibidir.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde memduhunun ağabeyi olan Sultan Maḥmûd'tan söz eder ve onun padişahlığını, Nûşirevân'ın padişahlığına ve ahlakını da onun ahlakına benzetir ve Maḥmûd'u adaletli olması bakımından över:

آن پادشا که دارد شاهی را رسم قباد و سیرت نوشروان
آن پادشاه دادگر عادل کو راست بر همه ملکان فرمان⁹⁴⁰

Kûbâd'ın töresine, Nûşirevân'ın geleneğine yaraşır padişahlığı vardır.

O, adalet dağıtan bir padişaktır. Tüm padişahlara fermân (göndermek) onun hakkıdır.

⁹³⁶ Ahmet Tefazzüli, "Nûşirevân", **DİA**, 11. Cilt, İstanbul, 1995, s. 255.

⁹³⁷ Nurettin Albayrak, "Nûşirevân", **DİA**, 11. Cilt, İstanbul, 1995, s. 255-256.

⁹³⁸ Ferruhî, **Dîvân**, s. 273.

⁹³⁹ Ferruhî, **Dîvân**, s. 258.

⁹⁴⁰ Ferruhî, **Dîvân**, s. 283.

Ferruhî, Emir Yûsuf'u övdüğü kasidesinde de onun yiğitlikle muradına erip Nûşirevân'ın mülküne ulaştığını dile getirirken, bir başka yerde ise memduhunu adalet yönüyle Nûşirevân'a benzetir:

گر به مردی مراد یابد کس تو رسیدی به ملک نوشروان⁹⁴¹

Kişi yiğitlikle murada eriyorsa sen, Nûşirevân'ın mülküne ulaşırdın.

زهی به همت کسری و فرا فریدون زهی به سیرت جمشیدو داد نوشروان⁹⁴²

Ne mutlu! Yücelikte Kistrâ, azamette Ferîdûn'dur! Ne mutlu! Ahlakta Cemşîd, adalette Nûşirevân'dır.

Şair, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde memduhunun adalet ve hukuk ile dünyayı güzelleştirdiğinden söz ederek memduhunu Nûşirevân'a benzetir:

چو نوشروان به عدل و داد گیتی را بیارایی به تیغ تیز باغ پادشاهی را ببیرایی⁹⁴³

Nûşirevân gibi adalet ve hukuk ile dünyayı güzelleştiriyorsun! Keskin kılıcınla padişahlık bahçesini süslüyorsun.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Ebû Muzaffer Naşr'ı da ilim bakımından Hz. 'Alî'ye benzetirken, adalet bakımından ise Nûşirevân'a benzetmiştir:

به علم دارد، دارد چه چیز؟ علم علی به عدل ماند، ماند به که؟ به نوشروان⁹⁴⁴

İlme sahiptir, neye sahiptir? 'Alî'nin ilmine. Adaleti benzer, kimin adaletine benzer? Nûşirevân'ın adaletine.

Şair, Hâce Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde onu Sultan Maḥmûd'un kethüdası olarak tanıtmış, Sultan Maḥmûd'u ise sahip olduğu güzel ahlak ve karakter ile Nûşirevân'ın devletini diriltten kimse olarak övmüştür:

آن ملک رسم و ملک طبع و ملک خو که بدو هر زمان زنده شود نام ملک نوشروان⁹⁴⁵

O melek adetli, melek tabiatlı, melek huylu ile her zaman Nûşirevân padişahın namı yaşar.

⁹⁴¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 290.

⁹⁴² Ferruhî, *Dîvân*, s. 286.

⁹⁴³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 422.

⁹⁴⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 299.

⁹⁴⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 305.

Ferruhî, Ğarcistân hakimi olan Ebû Manşûr'u da adaletli olması yönünden över. Şair, onun Nûşirevân'ı hatırlatan bir kişilik olduğunu, bu adaletiyle yırtıcı hayvanların bile onun adaletinden emin olduklarını dile getirir:

ز ایمنی به وطن کردن اندر آمد باز به نام عدل تو ای یادگار نوشروان⁹⁴⁶

Ey Nûşirevân'ı hatırlatan! Şahin, senin adaletinin namıyla güven içerisinde vatan edinmeye geldi.

3.2.22. Nevzer

Pîşdâdî sülalesinin hükümdarlarından Menûçehr'in oğlu Nevzer, Tûs ve Gostehem'in babasıdır. Efrâsiyâb ile savaştan Nevzer, sonunda esir düşüp öldürülmüştür. Altı yıl saltanatta kalabilmiştir.⁹⁴⁷ Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onu savaş yeteneği bakımından pek çok eski İran kahramanlarından önde görürken Nevzer'den de üstün tutar:

صفدر چون تو نبود رستم یاسام مهتر از تو نبود جم یا نوذر⁹⁴⁸

Senin kadar cesur değildir Rustem yahut Sâm. Cem ya da Nevzer senden daha yüce değildir.

3.2.23. Rustem

İran'ın milli kahramanlarından Zâl'ın oğlu olan Rustem, zekâsı, cesareti ve kuvvetiyle meşhur olmuştur. Altı yüz yıl yaşadığı söylenir. Keykûbad, Keykavus ve Keyḥusrev'in hükümdarlıkları döneminde bu hükümdarlara destek olmuştur. Doğumu oldukça ilginç bir şekilde anlatılır. Çok büyük olduğu için doğumu Sîmurğ'un yardımı ile gerçekleşmiştir. Yaşıtlarından daha hızlı büyümüş ve birçok savaşın kritik zamanlarında sahneye çıkıp kötü giden gidişatı iyiye çevirmiştir.⁹⁴⁹ Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un oğlu Muḥammed'i övdüğü kasidesinde Allah'ın memduhuna Rustem'in gücünü verdiğini dile getirirken, yine Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde ise memduhunun namınının Rustem'in namını geçtiğini ve artık Rustem'in hikayesinin okunmaması gerektiğini dile getirir. Ancak kime yazıldığı belli olmayan perakende bir

⁹⁴⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 328.

⁹⁴⁷ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 551.

⁹⁴⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 128.

⁹⁴⁹ Nimet Yıldırım, "Rüstem-i Zâl", *DİA*, 35. Cilt, İstanbul, 2008, s. 294-295.

beytinde, yine başka bir yerde Rustem'i olumlu bir karakter olarak ele alır. Şairin Rustem'i çoğunlukla olumlu bir karakter olarak yansıttığını söyleyebiliriz:

آفریننده جهان به تو داد نیروی رستم و هش هوشنگ⁹⁵⁰

Cihanın yaratıcısı sana verdi, Rustem'in gücünü ve Hûşeng'in zekâsını.

مخوان قصه رستم زاولی را ازین پس دگر، کان حدیثیست منکر⁹⁵¹

Rustem-i Zâl'in hikayesini okuma! Bundan sonra o hikaye artık yalandır.

گرد آمده بر درگه او از پی خدمت صد شاه چو کیخسرو، صد شیر چو رستم⁹⁵²

Keyhusrev gibi yüzlerce padişah, Rustem gibi yüzlerce aslan, ona hizmet için onun sarayına toplanmıştır.

اندر میزد حاتم طایی تویی به جود اندر نبرد رستم دستان روزگار⁹⁵³

Misafirperverlikte cömertliğiyle Hâtem-i Tâi sensin! Savaşta zamanın Rustem-i Dastân'ı sensin!

کارها کن چنانکه کرد همی بیژن گيو و رستم دستان⁹⁵⁴

Her zaman Gîv oğlu Bîjen ve Rustem-i Dastân gibi işler yap!

خلافت تو رانده ست یعقوبیانرا ز ایوان سام یل و رستم زر⁹⁵⁵

Sana düşmanlıkları sebebiyle Ya'kûbîler, Sâm-ı Yel'in ve Rustem-i Zer'in sarayından sürülmüştür.

سپاهی از عرب خواهد سپاهی از عجم سازد ترا اندر سپهداری مکان رستم سازد⁹⁵⁶

Araptan bir ordu acemden bir ordu yaraşır, sana komutanlıkta Rustem'in yeri yaraşır.

Ferruhî, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde Zâbulistân bölgesi için şimdiye kadar Sâm ve Rustem'in iftihar vesilesi olduklarını, ancak artık Mes'ûd gibi bir şehriyara sahip olduğu için Rustem'den utandığını dile getirir. Mes'ûd gibi bir padişahın çıktığı yerde artık Rustem'in bahsinin edilmesinin anlamsızlığını dile getirerek memduhunu Rustem karşısında oldukça yüksek bir mertebeye koyar:

⁹⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 211.

⁹⁵¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 148.

⁹⁵² Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

⁹⁵³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 452.

⁹⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 291.

⁹⁵⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 83.

⁹⁵⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 411.

از این بیش بوده ست ز اولستانرا
 به سام یل و رستم زال مفر
 ولیکن کنون عار دارد ز رستم
 که دارد چو تو شهریارى دلاور
 ز جایی که چون تو ملک مرد خیزد
 کس آنجا سخن گوید از رستم زر؟⁹⁵⁷

Sâm ve Rustem-i Zâl, bundan önceleri Zâbulistân için iftihar olmuştu.

Ancak şimdi Rustem'den utanç duymaktadır çünkü artık yiğit bir şehriyârı var.

Senin gibi yiğit bir padişahın yetiştigi bir yerde kim Rustem-i Zer'den söz edebilir!

Şair, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed için yazdığı kasidesinde Rustem ve Hz. 'Alî'yi bir arada anmış ve savaş yapma ve savaşlardan galip olarak çıkmada, memduhunun Hz. 'Alî'nin kardeşi, Rustem'in dostu olduğunu belirtirken, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde Rustem'in onun kadar cesur olmadığını dile getirir. Bir başka kasidesinde ise Emîr Yûsuf'u, Rustem gibi büyük işler yapması için teşvik eder:

به حرب کردن و پیروز گشتن اندر حرب
 برادر علی و یار رستم دستان⁹⁵⁸

Harp etmede ve harpte galip gelmede, 'Alî'nin kardeşi ve Rustem-i Dastân'ın dostu.

صفدر چون تو نبود رستم یاسام
 مهتر از تو نبود جم یا نوذر⁹⁵⁹

Senin kadar cesur olmaz Rustem yahut Sâm, Cem ya da Nevzer senden daha yüce olmaz.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde Emîr Yûsuf'un gergedan devirip aslan öldürdüğünü belirtirken Rustem'in aslandan ancak canını kurtarabildiğini söyler:

امیر یوسف کرگ افکنست و شیر کشست
 ز کرگ و شیربجان رسته بود رستم زال⁹⁶⁰

Emîr Yûsuf, gergedan deviren ve aslan öldürenidir. Rustem-i Zâl, gergedandan ve aslandan (ancak) canını kurtarmıştı.

Ferruhî, Rustem'in öğretici yönüne de işaret eder. Sultan Maḥmûd'un oğlu Muḥammed'e Rustem'in Keyḥusrev ve İsfendiyâr'a öğrettiği gibi, ahlakı ve geleneği öğrettiğini belirtir:

همچنان کیخسرو و اسفندیار گرد را
 رستم دستان همی آموخت فرهنگ و ادب⁹⁶¹

⁹⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 148.

⁹⁵⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 273.

⁹⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 128.

⁹⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 216.

⁹⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 5.

Rustem-i Dastân, Keyhusrev ve pehlivan İsfendiyâr'a gelenek, görenek ve ahlak öğretti.

Ferruhî, Hindistân seferleri sırasında putperestlerin puthaneleri koruma azminin Rustem'i andırdığını ifade edererek Hindûların savaşçı yönünü Rustem'in savaşçılığına benzetir:

میان بتکده استادہ سلیح بچنگ
چو روز جنگ میان مصاف، رستم زر⁹⁶²

Savaş günü safların arasında duran Rustem gibi avucunda silahla puthanenin ortasında durmuştu.

3.2.24. Sâm

Nerîmân oğlu Sâm olarak da bilinen *Şâhnâme* kahramanıdır. Zâl'ın babası, Gerşâsb'ın torunu olan Sâm, Ferîdûn ve Menûçîhr döneminde yaşamış İran kahramanlarındandır. Ferîdûn tarafından Sâm'a cihan pehlivanı lakabı verilmiştir.⁹⁶³ Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde memduhunun hilafetinin Ya'kûbîleri, Sâm'ın ve Rustem'in sarayından kovduğunu dile getirir:

خلافت تو رانده ست یعقوبیانرا
ز ایوان سام یل و رستم زر⁹⁶⁴

Sana düşmanlıkları sebebiyle Ya'kûbîler, Sâm-ı Yel'in ve Rustem-i Zer'in sarayından sürülmüştür.

Şair, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde Sâm veya Rustem'in onun kadar cesur olamayacağını dile getirir. Yine memduhunu övdüğü bir diğer kasidesinde onun Sâm gibi bir siyasetçi olduğunu söyleyerek memduhu ile mukayesesinde Sâm'ı küçük görmez. Bir diğer kasidesinde ise şair, Emîr Yûsuf'un savaşa gittiğinde Sâm'ın savaşa geldiğini zannedersin diyerek Sâm'ı memduhu için olumlu bir benzetilen olarak görür:

صفر چون تو نبود رستم یاسام
مہتر از تو نبود جم یا نوذر⁹⁶⁵

Rustem yahut Sâm senin kadar cesur değildir. Cem ya da Nevzer senden daha yüce değildir.

⁹⁶² Ferruhî, *Dîvân*, s. 71.

⁹⁶³ Jâle Âmûzgâr, *Târiḫ-i Esâfirî-yi Îrân*, s. 63.

⁹⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 83.

⁹⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 128.

خجسته بادت عيد ای خجسته پی ملکی

که با سیاست سامی و باهش هوشنگ⁹⁶⁶

Kutlu olsun sana ey kutlu padişah! Sen Sâm'ın siyasetine ve Hûşeng'in zekâsına sahiptin.

گر به رزم آید، گویی که به رزم آمد سام

ور به بزم آید، گویی که به بزم آمد جم⁹⁶⁷

Savaşta geldiğinde Sâm savaşta geldi sanırsın. Eğlence meclisine geldiğinde Cem meclise geldi sanırsın.

Şair, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde ise onun ok atma yeteneğinden söz ederek bu yeteneği sayesinde Sâm'ın ve Rustem'in değerini yok edebileceğini, Ebûbekr Hâşîrî'yi övdüğü kasidesinde ise Sâm'ın memduhunun gölgesi dahi olamayacağını ifade eder:

آنکه تادست به تیر و بکمان برد ببرد

آب سام یل و قدر و خطر رستم زر⁹⁶⁸

O, elini okuna ve yayına götürdüğü an Sâm-ı Yel'in şerefini ve Rustem-i Zer'in kıymetini ve onurunu yok edecek biridir.

سام یل کیست کجا سایه آن خواجه بود

خواجه را اکنون چون سام غلامیست نگر⁹⁶⁹

Sâm-ı Yel kim oluyor da o Hâcenin gölgesi olabilsin! Bak da gör Hâcenin şimdi Sâm gibi adamı vardır.

3.2.25. Siyâvuş

Keyâniler hanedanından Keykavus'un oğlu olan Siyâvuş, İran'ın en önemli mitolojik kahramanlarından. Annesinin Tûrânlı olduğu söylenir. Babasının isteği üzere Rustem'in eğitimi altında yetişen Siyâvuş, gençlik yıllarında Efrâsiyâb ile savaşsa da sonradan onunla barışır. Bu sulh üzerine babası ile arası açılınca Efrâsiyâb'ın yanına giderek onun kızıyla evlenir. Siyâvuş, bazı dedikodular üzerine Efrâsiyâb tarafından öldürülür. Çok yakışıklı olan Siyâvuş, bazı kadınların kendisine sunduğu çirkin teklifleri reddetmesiyle iffetin ve masumiyetin sembolü olmuştur. Bu yönleriyle Hz. Yûsuf'a da benzetilmiştir.⁹⁷⁰ Şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde memduhunun yüzünü Siyâvuş'un yüzüne benzetir:

⁹⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 213.

⁹⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 234.

⁹⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 150.

⁹⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 174.

⁹⁷⁰ Derya Örs, "Siyâvuş", *DİA*, 37. Cilt, İstanbul, 2009, s. 308-309.

Ey Siyâvuş yüzlü! Talih getirmesi için Rûm'da senin yüzünü ipek üzerine nakşederler.

3.2.26. Sohrâb

Rustem-i Zal'ın oğlu olan Sohrâb, *Şâhnâme*'de oldukça güçlü bir savaşçı olarak kabul edilir. Tûrân ordusu ile beraber İranlılarla savaşa gelmiş ancak daha önce tanımadığı babası Rustem ile savaşmış ve onun tarafından öldürülmüştür.⁹⁷² Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun savaş meydanında yüz Sohrâb'tan daha yiğit olduğunu belirtirken, bir başka yerde ise memduhunun Sohrâb gibi yiğitliğe ereceğini, başka bir kasidesinde yine memdunun Sohrâb gibi cesur olduğunu dile getirir:

ایا ببزمگه آزاده تر ز صد حاتم ایا بمعرکه مردانه تر ز صد سهراب⁹⁷³

Ey mecliste yüz Hâtem'den daha asil, ey savaş meydanında yüz Sohrâb'tan daha yiğit olan!

چشم دارم ز خداوند که او خواهد یافت آن بزرگی که همی یافت بمردی سهراب⁹⁷⁴

Allah'tan ümid ederim ki o, Sohrâb'ın mertlikte kazandığı yüceliği elde edecek.

ای امارت را چو جمشید، ای ولایت را چو جم ای شجاعت را چو سهراب ای سیاست را چو سام⁹⁷⁵

Ey hükümdarlıkta Cemşîd, ey yönetimde Cem gibi olan, ey cesaretle Sohrâb gibi, ey siyasette Sâm gibi olan.

3.2.27. Tûs

İranlı kahramanlardan Nevzer'in oğlu olan Tûs, tahta geçme liyakati olmadığından babasının yerine tahta geçememiştir. Savaşa düşkünlüğüyle bilinen Tûs, İran'ın pehlivanlarından ve önemli komutanlarından biri olarak bilinir.⁹⁷⁶ Ferruhî, Sultan Muḥammed'in tahta oturması münasebetiyle yazmış olduğu kasidesinde Nevzer oğlu Tûs'tan ve Keşvâd'tan daha yücelerinin memduhunun kapısında hizmetçi olduklarını belirtir. Şair, memduhunu övdüğü bir başka kasidesinde ise onun savaşı arzulamada

⁹⁷¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 348.

⁹⁷² Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 635.

⁹⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 11.

⁹⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 16.

⁹⁷⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 237.

⁹⁷⁶ Yâḥakḳî, *Ferheng-i Esâfir ve İşârât-i Dâstânî der Edebiyyât-i Fârsî*, s. 693.

Nevzer oğlu Tûs gibi olduğunu belirterek memduhu ile mukayesesinde Tûs'u da olumlu anar:

چاکرانند بر در تو کنون
برتر از طوس نوزر و کشواد⁹⁷⁷

Şimdi senin kapının önünde hizmetkardırlar, Nevzer oğlu Tûs ve Keşvâd'tan daha üstünü.

در جنگ جستن چو طوس نوزر
در دیو کشتن چو رستم سام⁹⁷⁸

Savaş istemede Nevzer oğlu Tûs gibi, şeytan öldürmede Sâm oğlu Rustem gibi.

3.2.28. Zâl

Zal, İran'ın meşhur hükümdarlarından olan Sâm'ın oğludur. *Şâhnâme*'ye göre Sâm, oğlu Zâl beyaz saçlı doğunca, bunun bir lanet olduğunu düşünür, üzülür ve oğlunu Elburz dağına terkeder. Zâl'ın terkedildiği yer, gökkuşağı renklerinde tüyleri olan Sîmurğ'un yuvasına yakındır. Yavrularına yiyecek bir şeyler bulmak için havalanan Sîmurğ, Zâl bebeği görür ve onu pençeleri ile tutup yuvasına getirir. Sîmurğ onu en güzel yiyeceklerle besleyip büyütünce Zâl oldukça kuvvetli bir delikanlı olur. Onun namını duyan Sâm, yaptığına pişman olur ve oğlunu Sîmurğ'dan geri alır.⁹⁷⁹

Ferruhî, "Sûmenât seferi ve oranın fethi ve Menât'ın kırılması ve sultanın dönüşünün anlatılması" başlıklı kasidesinde memduhu Sultan Maḥmûd'un Sîmurğ gibi Elburz dağına mesken tuttuğunu ve orada Zâl ile sohbet ettiğini dile getirir. Burada dikkati çeken nokta Maḥmûd'un Sîmurğ'a benzetilmesidir:

چو کوه البرز، آن کوه کاندرو سیمرغ
گرفت مسکن و با زال شد سخن گستر⁹⁸⁰

Sîmurğ'un onda olduğu Elburz dağı gibi bir dağı mesken edindi ve Zâl ile konuştu oldu.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un veziri, Ḥasenek'i övdüğü kasidesinde Zâl'in adil oluşuna, memduhu Ḥasenek'in de adil olma bakımından ona benzediğine, onun hakimiyeti döneminde Sîstân'ın Zâl dönemindeki adaleti yeniden tecrübe ettiğine değinerek hem Zâl'ı hem de memduhunu över:

⁹⁷⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 42.

⁹⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 223.

⁹⁷⁹ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 735-736.

⁹⁸⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 68.

Onun adaletinin güzelliği nedeniyle Sîstân'ın durumunu, Zâl-i Zer'in döneminden ayıramıyorum.

3.3. Diğer Karakterler

3.3.1. Anka

Araplarda Ankâ, İranlılarda Sîmurğ, Türkçede Zümrüdüanka olarak bilinen bu kuş, efsâneye göre Kâf dağında yaşar. Efsâneye göre dünyanın yıkılışına üç kez tanık olmuş olan Anka, oldukça yaşlıdır. Kanatlarında insan taşıyabilecek derecede devasa bir kuş olan Anka, yanarak ölüp öldükten sonra küllerinden yeniden doğabilir. Anka'nın tüyleri bütün kuşların renginin birleşiminden ortaya çıkmıştır. Anka, yüzünün insana benzemesi ile bilinir. Bu kuşun avlanması mümkün değildir.⁹⁸² İran mitolojisinde Elburz'un dünyayı kuşatan Kâf dağıyla aynı olduğu bilgisi yer alır. Dolayısıyla bu kuş, Kâf dağıyla anıldığı gibi Elburz dağı ile birlikte de anılır. Ferruhî, bir şiirinde Sultan Maḥmûd'un Anka'nın yaşadığı Elburz dağına mesken tuttuğunu belirtir:

چو کوه البرز، آن کوه کاندرو سیمرخ گرفت مسکن و با زال شد سخن گستر⁹⁸³

Sîmurğ'un onda olduğu Elburz dağı gibi bir dağı mesken edindi ve Zâl ile konuştu oldu.

شه زاولستان محمود غازی
به نیزه کرگدن را بر کند شاخ
سر گردنکشان هفت کشور
به زوبین بشکند سیمرخ را پر⁹⁸⁴

Zâbulistânlı padişah Maḥmûd Gâzî, yedi ülkenin yiğitlerinin öncüsüdür.

Mızrağı ile gergedanın boynuzunu ikiye ayırır. Mızrağıyla Anka'nın kanadını kırar.

باز کز دست تو پرد نشگفت ار بهوا
به دو چنگال ز سیمرخ بپاهنجد بال⁹⁸⁵

Senin elinden havaya doğru uçup giderse de hayret edilmez, sen iki pençenle Sîmurğ'un kanadını sökersin.

⁹⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 194.

⁹⁸² Sargon Erdem, "Anka", *DİA*, 3. Cilt, İstanbul, 1991, s. 198-200.

⁹⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 68.

⁹⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 437.

⁹⁸⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 214.

همه مرغان جهان سر به خس اندر شده اند

اندر آن وقت که سیمرغ بجنبید از جای⁹⁸⁶

Anka yerinden kalkıp hareketlendiği zaman, cihanın tüm kuşları çayırdaki toplandılar.

Ferruhî, Çağâniyân valisi Ebû'l-Muzaffer'i övdüğü kasidesinde, padişahın şahinlerinin ayaklarında deriden bir tasmalarının olduğunu, Sîmurğun ise bu şahinleri kıskanıp kendi ayağına da tasma taktığını, ancak tasmanın onun için ızdıraba dönüştüğünü söyleyerek memduhunun kudretini ve onun elinden kurtulmanın imkansızlığını dile getirir. Şair, memduhunu övdüğü bir diğer kasidesinde ise onun kılıç ile gergadanın boynuzunu kestiğini, oku ile de Sîmurğ gibi bir kuşun pençelerini söktüğünü ifade eder:

تا خبر شد سوی سیمرغ که بازان ترا

از ادیمست به پای اندر بر بسته دوال⁹⁸⁷

رشک آن را که به بازان تو مانند شود

بست بر پای دوالی و بر او گشت وبال

Senin şahinlerinin ayaklarının deriden bir tasma ile bağlı olduğu haberi Sîmurğ'a ulaşınca.

Senin şahinlerini kıskanıp onlara benzemek için ayağına tasma taktı (ama) onun için ızdıraba dönüştü.

بتیغ شاخ فکندی ز کرگ تا یکچند

به تیر بیله ز سیمرغ بفکنی مخاب⁹⁸⁸

Kılıcınla çok kez gergedanın boynuzunu uçurdun. Peykanlı okunla çok defa Anka'nın pençelerini sökersin.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun sarayının şeklini, Sîmurğ'un kanatlarını açıp yere doğru sarkıttığı görüntüye benzeterek memduhunun sarayının heybetine değinir:

سایبانهاش فرو هشته و کاخ اندر زیر

همچو سیمرغی افکنده بیای اندر پر⁹⁸⁹

Ayağını kanadının içine sokan Sîmurğ gibi gölgeliklerini aşağı sarkıtmış, sarayını da (gölgeliklerin) altına bırakmıştı.

او چو سیمرغست آری و شهان جمله چو مرغ

مرغ با هیبت سیمرغ کجا دارد پای⁹⁹⁰

⁹⁸⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 366.

⁹⁸⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 220.

⁹⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 10.

⁹⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 131.

⁹⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 366.

Evet, o Anka kuşu gibidir, tüm diğer padişahlar ise kuş gibidir. Anka kuşunun heybetinin yanında kuşun lâfı mı olur.

3.3.2. ‘Antere bin Şeddâd

Miladi VI. y.y’da yaşamış olan ‘Antere bin Şeddâd, muallaka şairlerindendir. Savaşçı kişiliğiyle de bilinen ‘Antere, Yûnân mitolojisindeki Herkül’e benzetilmiştir. Annesi köle olduğu için kendisi de köle olarak değerlendirilmiş ve sevdiği kız Able ile evliliğine müsaade edilmemiştir. Sevdiği kızın düşman tarafından esir alınması üzerine onu kurtarabilmek için çok iyi bir savaş sergilemiştir.⁹⁹¹ ‘Antere’yi savaşçı kişiliği ile anan Şair, Sultan Maḥmûd’un Sûmenât seferinden söz ettiği kasidesinde, ‘Anter gibi yüzlerce savaşçının Sultan Maḥmûd’un kılıcından geçtiğini dile getirir:

مبارزانی بر تیغ او به تیغ گذاشت که هر یکی را صد بنده بود چون عنتر⁹⁹²

Her birinin Anter gibi yüzlerce kölesi olan savaşçılar, onun kılıcı karşısında kılıçtan geçtiler.

3.3.2. Âşaf bin Berḥiyâ

Âşaf bin Berḥiyâ, Hz. Suleymân’ın veziri veya katibi olarak anılan kimsedir. Anlatıldığına göre Hz. Suleymân, Sebâ şehrinin melikesi olan Belkîs’in tahtını kimin getirebileceğini sorunca Âşaf, bu işi kendisinin yapabileceğini söylemiş ve dediği gibi de tahtı getirmiştir.⁹⁹³ Ferruhî, dîvânında Sultan Maḥmûd’un vezirlerini Âşaf bin Berḥiyâ’ya benzeterek hem vezirlerini taltif etmiş hem de Sultan Maḥmûd’un hükümdarlığını Hz. Suleymân’ın hükümdarlığına benzetmiştir. Şair, Cem’den söz ettiği yerlerde de Hz. Suleymân’ı kast etmektedir:

تو چو سلیمانی و ری چون سبا حاجب تو آصف بن بر خیاست⁹⁹⁴

Sen Suleymân gibisin, Rey ise Sebâ gibi, senin hacibin Âşaf Bin Berḥiyâ’dır.

آصف تختی ز سبا برگرفت تو ملکی کاو را صد چون سباست⁹⁹⁵

Âşaf Sebâ’dan bir taht getirdi. Sen Sebâ gibi yüzlerce şehri olan hükümdarsın.

کارش چو کار آصف و امرش چو امر جم سهمش چو سهم رستم و سهم سفندیار⁹⁹⁶

⁹⁹¹ Cemal Muhtar, “Antere”, *DİA*, 3. Cilt, İstanbul, 1991, s. 237.

⁹⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 69.

⁹⁹³ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 72.

⁹⁹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 20.

⁹⁹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 20.

⁹⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 191.

Onun işi Âşaf'ın işi gibi, hükmü Cem'in hükmü gibidir. Heybeti, Rustem'in ve İsfendiyâr'ın heybeti gibidir.

آصف است او و ملک جم پیمبر بقیاس آری او آصف باشد چو ملک باشد جم⁹⁹⁷

O Âşaf'tır, padişah ise Cem peygamber gibidir. Evet! O Âşaf olur, padişah ise Cem olur.

3.3.4. Âzer

Âzer, Hz. İbrâhîm döneminde yaşamıştır. O dönem putperest kimseler için put yapan kimsedir. Bir rivayete göre İbrâhîm peygamberin babasıdır.⁹⁹⁸ “Sûmenât seferi, oranın fethedilmesi, Menât putunun kırılması ve sultanın dönüşü” başlıklı kasidesinde Ferruhî, güya bu üç putun Âzer tarafından yapıldığını, sonradan putperestler tarafından Hindistân'a getirildiğini, Maḥmûd'un ise bu putları kıldığını dile getirir ki, bu hikaye kabul görmeyen bir anlatıdır:

منات و لات و عزى در مکه سه بت بودند ز دستبرد بت آرای آن زمان آزر⁹⁹⁹

Lât, Menât, 'Uzzâ, o devrin put ustası Âzer'in elinden çıkma Mekke'de üç put idiler.

3.3.5. Ebû Cehil / Ebû Leheb

Ebû Cehil ve Ebû Leheb, Hz. Peygamber tarafından İslâm düşmanı iki kişiye verilmiş lakab isimlerdendir. Ebû Cehil, cehaletin babası anlamına gelir. Ebû Cehil'in asıl adı Ebû'l-Hakem, yani bilgelik babasıdır.¹⁰⁰⁰ Bir diğer lakap isim olan Ebû Leheb'in anlamı, alevin babasıdır. Bu şahsın asıl adı, 'Abdul'uzzâ'dır.¹⁰⁰¹ Bu şahıs, İslâm'a ve Hz. Muhammed'e aşırı kin duyduğu için Leheb Sûresi¹⁰⁰² onun hakkında indirilmiştir. Ferruhî, her iki ismin de lakab isim olduğunun bilincinde olarak cehaleti seven kimseleri Ebû Cehil olarak, alevli ateşi seven kimseleri Ebû Leheb olarak isimlendirir:

از قیاس نام تو مر بد سكالان ترا گاه بوجهل لعین خوانیم و گاهی بولهب
گرد بوجهل آنکسی گردد که نندیشد ز جهل بولهب را بر خود آن خواند که بیسندد لهب¹⁰⁰³

Senin kötülüğünü isteyen kimselere bazen lanetli Ebû Cehil, bazen de Ebû Leheb deriz.

⁹⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 242.

⁹⁹⁸ Mansûr Restegâr Fesâyî, *Ferheng-i Nâmihâ-yi Şâhnâme*, s.13-14.

⁹⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 69.

¹⁰⁰⁰ Mehmet Ali Kapar, “Ebû Cehil”, *DİA*, 10. Cilt, İstanbul, 1994, s. 117-118.

¹⁰⁰¹ Mehmet Ali Kapar, “Ebû Leheb”, *DİA*, 10. Cilt, İstanbul, 1994, s. 178-179.

¹⁰⁰² *Kur'ân*, 111 / 1-5.

¹⁰⁰³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 6.

Cehaleti umursamayan kimseler, Ebû Cehil'in etrafında toplanır. Ateşi seven kimseler ise Ebû Leheb'i kendilerine doğru çağırır.

3.3.6. Eflâtûn

İslâm dünyasında Eflâtûn olarak bilinen Platon (m.ö. 427-347) Yûnân filozoflarından olan Sokrat'ın öğrencisi, yine Yûnân filozoflarından olan Aristo'nun hocasıdır. Felsefî fikirleri hem o günün dünyasında hem de yüzyıllar sonra bile okunmuştur. Müslüman filozoflar da Platon'a değer vermiş, ondan istifade etmişlerdir.¹⁰⁰⁴ Ferruhî de Platon'u yüce ve bilge bir şahsiyet olarak bilmiş, memduhunu ona benzetmiştir:

گشت به فضل و بزرگواری معروف همچو به علم بزرگوار فلاطون¹⁰⁰⁵

Erdemde ve yücelikte meşhur oldu. İlimde de yüce Eflâtûn gibi oldu.

3.3.7. Fir'avun

Fir'avun Mısır hükümdarlarına verilen ünvanlardandır. Hz. Mûsâ döneminin Fir'avun'u onun Allah tarafından getirdiği buyruklara karşı çıkıp Mısır'da yaşayan İsrailoğullarına zulmetmiştir. Bu isyanının neticesinde ilahî azaba uğrayan Fir'avun, ordusu ile beraber Kızıldeniz'den geçerken suların içerisinde kalıp boğulmuştur. Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un düşmanlarını da Fir'avun'a benzetir:

مصر ایزد دادار به فرعون لعین داد کافر شد و بیزار شد از ایزد دادار
تا موسی را ایزد فرمود که او را هنگام عذابست، عذابی کن دشوار¹⁰⁰⁶

Mısır'ı adil olan Allah lanetli Fir'avun'a bahşetti, kâfir oldu ve adaletli Allah'tan yüz çevirdi.

Sonunda Mûsâ'nın Rabbi buyurdu: "onun için azap zamanıdır, şiddetli azap et!"

3.3.8. Humâ

Şark mitolojisinde ve dîvân şiirinde olağanüstü özellikleriyle yer alan efsânevî bir kuş olan Humâ, Cennet kuşu olarak bilinir. Humâ, çok yükseklerde uçar, hiç dinlenmez ve ortaya çıktığında insanlar onun gölgesinin altına girmek isterler. Çünkü onun gölgesinin altına giren kimselerin iyiliğe erişeceğine inanılır. Bu nedenle bu kuşa, talih kuşu ve devlet kuşu da denir.¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰⁴ Fahrettin Olguner, "Eflâtun", **DİA**, 10. Cilt, İstanbul, 1994, s. 469-476.

¹⁰⁰⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s.289.

¹⁰⁰⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 166.

¹⁰⁰⁷ Cemal Kurnaz, "Hümâ", **DİA**, 18. Cilt, İstanbul, 1998, s. 478.

Ferruhî de şiirlerinde Humâ kuşunu zikretmiştir. Sûmenât'ın fethi münasebetiyle Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidesinde o, memduhundan söz edildiğinde diğer padişahları çaylak kuşuna benzetmiş, onu ise Humâ kuşuna benzetmiştir. Yine bir başka beytinde şair, memduhunun Humâ'nın gölgesinden söz etmesinin anlamsız olduğunu çünkü onun Allah'ın gölgesini gördüğünü belirtir. Ferruhî, memduhunun gölgesinin ölü birine değdiği zaman onun can bulacağını belirterek memduhunun gölgesinin Hûmâ'dan daha kutlu olduğunu ifade eder:

چو زو حدیث کنی از شہان حدیث مکن خطا بود کہ تخلص کنی ہمای بہ خاد¹⁰⁰⁸

Ondan söz edince (diğer) padişahlardan söz etme! Humâ'ya Çaylak mahlasını verirken yanlış olur.

چرا ز فر ہمای ای شگفت یاد کند کسی کہ دیدہ بود فر سایہ یزدان¹⁰⁰⁹

Allah'ın gölgesinin nurunu gören bir kimse, neden Humâ'nın ışığından bahseder?! Ne garip!

ہمای چون بہ کسی سایہ برفکند، آن کس جز آن بود کہ بزرگی و جاہ یابد از آن
امیر اگر ز بر کشتہ سایہ برفکند ز فر سایہ او کشتہ باز یابد جان¹⁰¹⁰

Humâ bir kimsenin üstüne gölge yaparsa o kimse onun vesilesiyle büyüklük ve makam bulan kimselerden olur.

Emir ölmüş birinin üzerine gölge yaparsa onun gölgesinin ışığı ile ölü tekrar can bulur.

Ferruhî, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onu Humâ'ya onun bayrağını ise Humâ'nın "kutlu bayrağı"na benzetmiş, onun memleketin işlerini yoluna koyacağını dile getirirken, yine Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onun bayrağını Humâ'ya benzetir ve onun Humâ'ya benzeyen bayrağı uzaktan görününce düşman ordusunun çaresiz kalacağını söyler. Bir başka beytinde ise Ferruhî, Humâ kuşunun özelliğine değinir ve memduhu Emîr Muḥammed'in üzerine Hûma kuşunun gölgesinin düştüğünü, Sultan Maḥmûd'tan sonra padişahlığa nail olacağını belirtir:

آن ہمای رایت فرخندہ او خفته نیست آخر او خواهد بنای مملکت کرد استوار¹⁰¹¹

¹⁰⁰⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 35.

¹⁰⁰⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 253.

¹⁰¹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 253.

¹⁰¹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 108.

O Hûmâ'dır, onun kutlu bayrağı uyuklamaz ve o, sonunda memleketin yapısını sağlamlaştıracak.

چون همای رایت تو روی بنماید ز دور زان دو لشکر در زمان بنشیند آشوب و شغب¹⁰¹²

Senin bayrağın, Humâ gibi uzaktan yüzünü gösterdiğinde iki ordu o anda çaresiz ve perişan kalakalır.

کسیکه سایه فرخ برو فکند همای به مهتری و به میری رسد ز کار گران¹⁰¹³

Humâ'nın gölgesinin üzerine düştüğü bir kimse, zor işlerden yüceliğe ve emirliğe ulaşır.

Şair, Hâce 'Amîd Es'ad'ı övdüğü bir kasidesinde onun gölgesinin Humâ'nın üzerine düştüğünü böylece Humâ'nın kanadının gölgesinin üzerine ışık düştüğünü belirterek Humâ'nın gölgesinin parlaklığını memduha nispet eder:

سایه او بر همای افتاد روزی در شکار زان سبب بر سایه پر همای افتاد فر¹⁰¹⁴

Onun gölgesi, bir av gününde Humâ'nın üzerine düştü. İşte bu yüzden Humâ'nın kanadının gölgesi üzerine ışık düştü.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun Humâ kuşunun kanadından daha mübarek olduğunu dile getirir:

گوید: ای بار خدای ملکان یا همایونتر از بال همای¹⁰¹⁵

Der ki: "Ey padişahlar padişahı ve ey Humâ kuşunun kanadından daha kutlu olan padişah!"

گرکنون جوید عقاب از پشت آن کهسار گوشت ور کنون جوید همای از روی آن دشت استخوان¹⁰¹⁶

Kartal şimdi o dağın sırtında et arıyorsa Humâ ise o çölün ortasında kemik arıyorsa...

3.3.9. Hâtem-i Tâî

Hicâz bölgesinde yaşamış olan Hâtem-i Tâî, ünlü Arap şairi ve kabile reisidir. Tâî kabilesinin reisi olduğu için kendisine Tâî denmiştir. Çok cömert olmasıyla nam salan Hâtem, kabilesinin yerleşik olduğu tepelere ateş yaktırarak yolunu kaybedenlerin kendisine gelip misafir olmasını sağladı. Bu özelliğiyle Hâtem, edebiyatta cömertliğin

¹⁰¹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 6.

¹⁰¹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 274.

¹⁰¹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 189.

¹⁰¹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 388.

¹⁰¹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 337.

ve iyiliğin sembolü olarak anılır.¹⁰¹⁷ Ferruḥî’de perakende beyitlerinden birinde memduhunun cömertlikte Hâtem-i Tâî gibi olduğunu belirtir:

اندر میزد حاتم طایی تویی به جود اندر نبرد رستم دستان روزگار¹⁰¹⁸

Eğlence meclisinde Hâtem-i Tâî sensin cömetlikte. Savaşta zamanın Rustem-i Dastân’ı sensin.

Ferruḥî, Emîr Yûsuf’u övdüğü kasidesinde memduhunun eline ve gönlüne bakan cimrinin dahi ondan öğrendikleriyle Hâtem-i Tâî’ye üstâd olacağını dile getirir. Şair, yine Emîr Yûsuf’un eğlence meclisinde yüz Hâtem’den daha cömert olduğunu dile getirir. Başka bir beyitte ise memduhunun elini Ceyhun’a benzetir ve onun gönlünde bir Hâtem’in var olduğunu ifade eder:

در زمان حاتم طایی را استاد شود هر بخیلی که به دست و دل تو کرد نگاه¹⁰¹⁹

Senin eline ve kalbine bakan her cimri zamanında Hâtem-i Tâî’ye üstâd olur

ایا بیزمگه آزاده تر ز صد حاتم ایا بمعرکه مردانه تر ز صد سهراب¹⁰²⁰

Ey eğlence mecliste yüz Hâtem’den daha asil olan! Ey savaş meydanında yüz Sohrâb’tan daha yiğit olan!

از دل دریاست میرو از کف جیحون در صدر او حاتمست و بر زین حیدر¹⁰²¹

Emîr gönlüyle derya, avucuyla Ceyhûn’dur. Göğsünde Hâtem, terkisinde Haydar bulunur.

Ferruḥî, Emîr Yûsuf’u övdüğü kasidesinde, Hâtem-i Tâî’nin gelen ziyaretçilerine kendi devesini kesip onlara ikramda bulunduğu meşhur kıssasından söz eder ve onun cömertliğine göndermede bulunur. Şair, memduhunun cömertliğinin malı mülkü düşünmeden dağıtmakla kalmayıp yeniden diriliş gününde isteyen kişiye sevabını dahi verebilecek boyutta olduğunu belirtir:

حاتم طایی که چندین نام دارد در سخا اشتری کشتی و دادی سایی را زو طعام

¹⁰¹⁷ Süleyman Tülücü, “Hâtim et-Tâî”, *DİA*, 16. Cilt, İstanbul, 1997, s. 472-473.

¹⁰¹⁸ Ferruḥî, *Divân*, s. 452.

¹⁰¹⁹ Ferruḥî, *Divân*, s. 355.

¹⁰²⁰ Ferruḥî, *Divân*, s. 11

¹⁰²¹ Ferruḥî, *Divân*, s. 127.

گر ثواب از تو بخواهد سائلی روز قیام¹⁰²²

تو زمال خویش نندیشی و هم بدهی به طبع

Hâtem-i Tâî cömetlikte öyle nam salmıştı ki, bir deve kesti ve isteyen birine ondan yemek verdi.

Sen malı mülkü düşünmezsın ve eğer diriliş gününde birisi senden sevap isterse rahatlıkla verirsın.

3.3.10. İblîs

İblîs, Kur'ân'da anılan bir karakter olup Şeytan olarak da bilinir. Birçok dinde anılan şeytan, Kur'ân'da İblîs olarak da anılır. İblîs, Allah'ın Hz. Âdem'e secde edin emrine uymayarak O'na karşı asi olmuş ve Allah'ın huzurundan kovulmuş, lanetlenmiştir. Şair, tahta yeni geçen Sultan Mes'ûd için yazdığı kasidesinde onun düşmanlarının İblîs'ten daha çok lanete uğradıklarını dile getirir:

دشمنش لعنت فزون یابد ز ابلیس لعین¹⁰²³

مزد یابد هر که او بر دشمنش لعنت کند

Her kim onun düşmanına lanet ederse sevap kazanır. Ona düşman olan, lanetli İblîsten daha fazla lanet kazanır.

Şair, Hâsenek Vezîr'in vezirliğe atanması ve hilat giymesi vesilesiyle yazdığı kasidesinde bazı kimselerin memduhunu vezirliğe atanmak için yeterince yaşlı bulmadığı eleştirilerine cevap verir. Şair, İblîs'in yaşlı olmasına rağmen akılsızca davranıp “çılgın ateşi” tercih ettiğini dile getirir:

جز آنکه ژاژ خاید و گوید که نیست پیر

طعنی دگر در او نتواند زدن عدو

بگزید بر بهشت برین آتش سعیر¹⁰²⁴

ابلیس پیر بود بیندیش تا چه کرد

Düşman beyhûde konuşup “yaşlı değildir” demekten başka ona hiçbir şekilde çamur atamaz.

İblîs de yaşlı idi, düşündü ama sonunda ne yaptı! Cennet yerine “çılgın ateşi”¹⁰²⁵ tercih etti.

Ferruhî, İblîs yerine, Zerdüştlük inancında kötülüğü temsil eden Ehrimen kelimesinden istifade eder. Şair, Hindistân seferleri vesilesiyle yazdığı kasidesinde

¹⁰²² Ferruhî, *Dîvân*, s. 237.

¹⁰²³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 300.

¹⁰²⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 190.

¹⁰²⁵ “Sa‘îr”, Kur'ânî bir kavram olup “çılgın ateş” anlamındadır. **Kur'ân**, 67/11.

Şeytan için Dîv kelimesini kullanır ve Maḥmûd'un ordusuyla geçtiği yollarda Şeytan'ın dahi şaşakalacağını belirterek Şeytan'ın kurnazlığına atıfta bulunur:

گریزنده گشته‌ست بخل از کفش کفش «قل اعوذ» است و بخل اهرمن¹⁰²⁶

Cimrilik kaçır olmuştur onun avucundan, avucu “kul eûzu”, cimrilik ise Ehrimen (şeytan)dır.

ملک سپاه به راهی برد که دیو درو شمیده گردد و گمراه و عاجز و مضطر¹⁰²⁷

Padişah orduyu öyle bir yoldan götürdü ki, şeytan o yolda şuursuz olur, şaşırır, aciz ve dertli olur.

Şair, İslâmî literatürde sıklıkla geçen ve Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış anlamına gelen “kovulmuş şeytan” ifadesinden de istifade eder:

عید او باد سعید و روز او باد چو عید دور باد از تن و از جانش شیطان رجیم¹⁰²⁸

Bayramı mutlu olsun ve günü bayram gibi olsun! Bedeninden ve ruhundan kovulmuş şeytan uzak olsun!

3.3.11. Kârûn

Kârûn, Hz. Mûsâ döneminde yaşamış bir karakterdir. Mûsâ'nın duası ile devasa bir mal varlığına ulaşan Kârûn, zenginleştikten sonra Musa'nın şahsında ilahi yasalara karşı gelmiş, böbürlenmişti. Anlatıldığına göre Kârûn'un zenginliği o kadar arttı ki, sadece hazinelerinin anahtarlarını yetmiş ya da yüz deve taşırdı. Bu zenginleşme neticesinde azgınlığı da artan Kârûn ilahi azaba uğradı ve tüm hazineleriyle birlikte yerin dibine geçiverdi.¹⁰²⁹ Ferruhî, bu kıssaya telmihte bulunarak memduhunun düşmanlarının da toprağın altına geçmesi temennisinde bulunur:

تا خواسته با قارون در خاک نهانست بدخواه و بداندیشش در خاک نهان باد¹⁰³⁰

Kârûn, servetiyle birlikte toprağın altında gömülü kaldığı sürece onun kötülüğünü dileyen, onun kötülüğünü düşünen de toprakta gömülü kalsın!

¹⁰²⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 309.

¹⁰²⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 67.

¹⁰²⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 248.

¹⁰²⁹ H. İbrahim Şener, “Kârûn”, *DİA*, 24. Cilt, İstanbul, 2001, s. 520.

¹⁰³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 36.

Ferruhî, Sîstân'dan Bust'e doğru gittiği bir sefer sırasında havanın kararmasından olsa gerek günün aydınlığının kayboluşunu, Kârûn'un hazinesinin toprak altında kalıp kaybolmasına benzetir:

روز چون قارون همی‌نادید گشت اندر زمین شب چو اسکندر همی‌لشکر کشید اندر زمان¹⁰³¹

Gündüz, Kârûn gibi toprağın altında kayboluyordu. Akşam ise İskender gibi zamanda ordu çekiyordu.

Şair, Hâce Seyyid Ebû Tayyib için yazdığı kasidesinde memduhunu cömertlik yönünden över ve Allah'dan ona Kârûn'un hazinesini, Cem'in gücünü ve yüceliğini vermesini diler:

ایزد آن بار خدای بسخا را بدهاد گنج قارون و بزرگی و توانایی جم¹⁰³²

Allah o cömert sahibe versin, Kârûn'un hazinesini, Cem'in yüceliğini ve gücünü!

3.3.12. Mânî

Manî, III. y.y'da İran'da yaşamıştır. Zerdüşť diniyle Hristiyanlık arasında bir sentez yaparak Mânîheizm'i kurmuştur. Resimlerini mucize olarak sunup peygamberlik iddiasında bulunmuştur. Bu resimlerinin bulunduğu kitaba Erteng, Erjeng, Engelyûn, ve Nigâr denilir. Resim çizmesinden ötürü kendisine Mânî-i Nakkâş da denilmiştir. Sâsânîler'den Şâpûr zamanında öldürülmüştür.¹⁰³³ Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un sarayını vassfemek için yazdığı kasidesinde sarayda yer alan odalarda Mânî'nin kutsal kitabında yer alan resimler gibi güzel resimlerin bulunduğunu söyler. Yine Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde de onun sarayının güzellik bakımından Mânî'nin sarayına benzediğini ifade eder:

یکی همچو دیبای چینى منقش یکی همچو ارتنگ مانى مصور¹⁰³⁴

Biri nakışlı Çin ipeği gibi, biri de Mânî'nin tasvirli Erteng'i gibi.

از روی نكو كاخ تو چون خانه مانى وز زلف بتان بزم تو چون كلبه عطار¹⁰³⁵

Güzelliği ile senin sarayın, Mânî'nin evi gibidir. Güzellerin zülfü ile senin eğlence meclisin, attâr dükkanı gibidir.

¹⁰³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 333.

¹⁰³² Ferruhî, *Dîvân*, s. 246.

¹⁰³³ Ahmet Talât Onay, *Dîvân Şîri Sözlüğü*, Haz. Cemal Kurnaz, Berikan Yay., Ankara, 2013, s. 285.

¹⁰³⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 54.

¹⁰³⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 120.

Şair, Sultan Maḥmûd'un kendisine verdiği atın teşekkürü mahiyetinde yazdığı kasidede sultan sayesinde çadırının güzelliğiyle Mânî'nin köşkünü andırdığını ifade eder:

از ساز مرا خیمه چو کاشانه مانى
وز فرش مرا خانه چو بتخانه فرخار¹⁰³⁶

Bu haliyle çadırım Mânî'nin köşkü gibidir. Bu döşemesiyle evim Ferhâr puthanesi gibidir.

Şair, Ebûbekr-i Hâşîrî'yi övdüğü şiirinde bahar aylarından olan Ferverdînin gelişiyile birlikte ovanın Mânî'nin mektubu gibi nakış ve resimlere bezendiğini, Sultan Muhammed'in, Maḥmûd'un ölümünden sonra tahta oturması vesilesiyle yazdığı şiirinde ise memduhuna babasından Mânî'nin sanatını andıran süslemelerle dolu bir tahtın kaldığını dile getirir:

باغ چون مجلس کسرى شده پر حور و پرى
راغ چون نامه مانى شده پر نقش و صور¹⁰³⁷

Bağ, Kistrâ'nın meclisi gibi huri ve perilerle dolu, ova Mânî'nin mektupları gibi resim ve nakışlarla dolu.

او را ز پی فال پدر تخت فرستاد
تختی همه پر صورت و پر صنعت مانى¹⁰³⁸

Babasının talihinin ardından ona taht gönderdi; tamamen Mânî'nin sanatı ve resimleriyle dolu olan bir tahtı.

3.3.13. Meryem

Meryem, Hz. 'İsâ'nın annesidir. Çocuklar genellikle babalarına nispet edilse de İslâm inancına göre bir mucize olarak babasız dünyaya gelen 'İsâ, annesi Meryem'e nispet edilerek anılmıştır:

اشتر مرده کنون زنده توانی کردن
عیسی مریم گشتی تو بدینحال اندر¹⁰³⁹

Şimdi ölü deveyi diriltebilirsin. Bu halinle sen, Meryem oğlu 'İsâ oldun.

3.3.14. Râmtîn

İyi bir çeng çalıcısıdır. Bazıları, Râmtîn'i, "Vîs u Râmîn" hikayesindeki Râmîn olarak olarak bilirler:

¹⁰³⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 81.

¹⁰³⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 171.

¹⁰³⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 368.

¹⁰³⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 136.

خوشتتر آید روز جنگ آواز کوس او را بگوش زانکه مستانرا سحرگه بانگ چنگ رامتین¹⁰⁴⁰

Savaş günü onun davulunun sesi kulağa, Râmtîn'in seherdeki çenginin sesinden daha hoş gelir.

3.3.15. Şeddâd bin 'Âd

Şeddâd bin 'Âd, Hûd peygamber zamanında yaşamış bir karakterdir. 'Âd kavminin reisi olan Şeddâd, malı, mülküyle nam salmış biridir. Hûd peygambere inanmayan Şeddâd, ilahlık iddiasında bulunmuştur. Hûd, insanlara inanmaları karşılığında cenneti vadedince Şeddâd, cennetten daha güzel olduğunu iddia ettiği İrem bahçesini yaptırmıştır. İnkârının ve azgınlığının sonucunda ilahi azaba düçar olan Şeddâd ve bağlıları kuvvetli bir rüzgarla helak edilmişlerdir.¹⁰⁴¹ Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övgüsünde onun verdiği altınları alan kimselerin, Şeddâd gibi evlerini tamamen altından yapabileceklerini dile getirir:

بس نیاید تا ز دینار تو چون شداد عاد سایل تو خانه را زرین کند دیوار و بام¹⁰⁴²

Dilenci, Şeddâd bin 'Âd gibi evinin duvarını ve çatısını altından yapıncaya dek senin dinarın (bağışın) kesilmez.

3.3.16. Uqlîdis (Öklid)

Milattan önce III. y.y'da yaşamış Öklid, İslâm bilim tarihinde çoğunlukla Uqlîdis olarak bilinir. Müslüman bilginler, onu geometrinin kurucusu olarak görmüşlerdir.¹⁰⁴³ Ferruhî, Sede bayramı vesilesiyle yazdığı kasidesinde ateşin göğe doğru yükselen görüntüsünü Öklid'in geometrik şekillerine benzetir:

گاه چون اشکال اقلیدس سر اندر سر کشد گاه چون خورشید رخشنده ضیا گستر شود¹⁰⁴⁴

Bazen Öklid'in şekilleri gibi yukarıya yükselir. Bazen de parlayan güneş gibi aydınlık saçar.

¹⁰⁴⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 301.

¹⁰⁴¹ Nimet Yıldırım, *Fars Mitolojisi Sözlüğü*, s. 657-658.

¹⁰⁴² Ferruhî, *Dîvân*, s. 237.

¹⁰⁴³ Hüseyin Gazi Topdemir, "Öklid", *DİA*, 34. Cilt, İstanbul, 2007, s. 24-25.

¹⁰⁴⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 49.

3.4. Dîvân'da Tarihî Olaylar

Ferruhî, Sultan Maḥmûd devrinde Gâzne sarayına intisap etmiştir. Bu dönemde şair, Maḥmûd ile yakın bir ilişki içerisinde olmuştur. Ferruhî, Sultan Maḥmûd döneminin saray şairi olsa da gerek ikamette gerek seferde Sultan Maḥmûd'a eşlik etmiştir. Şair, sultanla olan yakınlığını şöyle ifade eder:

تا تو اندر حضری من به حضر پیش توام تاتو اندر سفری با تو من اندر سفرم¹⁰⁴⁵

Sen ikametteyken ben senin huzurunda ikamet ederim. Sen seferdeyken ben de seninle beraber seferdeyim.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere şair, Maḥmûd dönemindeki birçok sefere iştirak edebilme imkanı bulmuştur. Bu seferlerden en önemlileri kuşkusuz ki, Hindistân seferleridir.

Mâverâünnehir, Cürcân ve Rey seferleri, Sultan Maḥmûd döneminde gerçekleşen diğer önemli tarihi olaylar arasındadır ki, şair bu seferlere de bizzat iştirak edip tanıklık etmiştir. Gazneliler tarihinin en önemli hükümdarı olan Sultan Maḥmûd döneminin önemini bilen şair, memduhuyla birlikte “onun döneminin tarihleştğini” söyler:

شهریارا روزگار تو بتو تاریخ گشت همچوما از دولت تو بهره ور شد روزگار¹⁰⁴⁶

Ey hükümdar! Senin zamanın, seninle tarih oldu. Bizler gibi bu asır da senin devletinden nasiplendi.

3.4.1. On İkinci Hindistân Seferi ve Kannevc'in Fethi

Sultan Maḥmûd, Hârizm savaşı¹⁰⁴⁷ndan sonra 12 Cemâziyelevvel 409 (27 Eylül 1018) senesinde on ikinci Hindistân seferine çıktı. Bu seferle amaçlanan, Hindistân bölgesini hakimiyet altına almak ve İslâm dinini orada yaymaktı. Sultan Maḥmûd, bu sefer için civar bölgelere mektuplar göndererek yöneticilerden asker talebinde bulundu. O, Bust'te iken Türkistân'dan gelen 20 bin kişiden müteşekkil bir grubun da orduya katılmasıyla ordu oldukça güçlendi.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 232.

¹⁰⁴⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 74-75.

¹⁰⁴⁷ Bu savaş, Hârizmşâh Ebû'l-'Abbâs'ın Gazneli Maḥmûd adına para bastırmaması sebebiyle gerçekleşmiştir.

¹⁰⁴⁸ Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî*, s. 397.

Yaklaşık olarak 120 bin kişilik ordu ile sefere çıkan Gazneli ordusunun gelişini haber alan bölge yöneticilerinin bir çoğu, sultanın ordusu henüz yolda iken savaşmayı göze almaktan çekindiler. Böylece Gazneli ordusu peşpeşe başarılar kazandı. Sultan Maḥmûd, ordusuyla Cumne ırmağını geçmesinin ardından Delhi ve Agra'nın yolunun ortasında yer alan Sirsâva kalesini kuşatma altına alıp fethetti. Sonrasında Sultan Maḥmûd, bugünkü adıyla Bulendşehr¹⁰⁴⁹ olarak bilinen Bârân şehrine doğru ilerleyince Bârân racası Hardat, itaatini bildirdi. Hardat'a bağlı olan on bin taraftarı da İslâm dinine girdiler.

Bundan sonra Sultan Maḥmûd, Delhi ile Agra arasında bulunan Mathûrâ (Muttra)¹⁰⁵⁰ vilayetine yöneldi. Bu şehir kutsal bir şehir olarak biliniyordu. Gazneli ordusunun gelişini haber alan Mathûrâ'daki askerler mukavemet göstermeksizin teslim olunca, şehirdeki tapınaklar, içerisindeki birçok kıymetli eşyalar ganimet olarak alındıktan sonra ateşe verildi. Bu olay *Târîḥ-i Gerdîzî* de şöyle anlatılır:

“Allah ona rahmet etsin Emîr Maḥmûd, bu Mâthûra şehrine varınca hiçkimse onunla savaşmak için gelmedi. Askerlerin o şehre girmelerini emretti. Puthane olan her yeri yaktı, yıktı. O şehrin tüm servetini ganimet olarak aldı. Emîr Maḥmûd, o puthaneler ve hazinelerinden o kadar çok mal elde etti ki, onun miktarının sınırı yoktu. Bir defada dört yüz elli beş kilo ağırlığında siyah yakut ele geçirdi. Emîr Maḥmûd, (askerlerine) altından bir putu kırmalarını ve tartmalarını emretti, doksan sekiz bin üç yüz kilo işlenmiş altındı. Orada bu mal gibi birçok mücevherler elde edildi.”¹⁰⁵¹

Ordusunun bir kısmını Mâthûrâ'da bırakan Maḥmûd, Ḳannevc¹⁰⁵² şehrine doğru ilerleyip 8 Şabân 409 (20 Aralık 1018)'de oraya vardı. Sultanın ona doğru ilerlediğini haber alan Ḳannevc racası Racyapâl, Ganj nehrini geçip Bârî'ye firar etti. Gazneli ordusu Ḳannevc'i fethedip pek çok ganimet elde etti.

Maḥmûd, Ḳannevc'in fethinin ardından ordusuyla beraber Ğazne'ye doğru dönüş yolculuğuna koyuldu. Bu dönüş yolculuğunda etrafındaki birkaç kaleyi daha ele geçirdi. Gazneli ordusu dönüş yolculuğunda iken Şarva racası Candar Rây, savaş için hazırlıklara başladı. Ancak Gazneli ordusunun yaklaşması üzerine raca, savaşmaktan

¹⁰⁴⁹ Bu şehir, bugün Hindistân'ın Uttar Pradeş (Uttar Pradeş) eyaletindedir. Büyük bölümü Ganj nehrinin yukarı vadisinde yer alır.

¹⁰⁵⁰ Bu şehir de günümüzde Hindistân'ın Uttar Pradeş eyaletinde yer alır.

¹⁰⁵¹ Gerdîzî, *Târîḥ-i Gerdîzî*, s. 398.

¹⁰⁵² Günümüzde Kannauj denilen şehir, Hindistân'ın Uttar Pradeş eyaletindedir.

imtina edip firar etti. Maḥmūd, onun izini sürüp 6 Ocak 1019 tarihinde ona yetişti. Meydana gelen savaşta onu mağlup eden Gazneli ordusu pek çok ganimet elde etti. Anlatıldığına göre Gazneli ordusu bu sefer neticesinde toplam üç milyon dirhem, ellibeş bin esir ve daha pek çok ganimet ile Ġazne'ye döndü. Bu başarı neticesinde Sultan Maḥmūd, İslâm dünyasında büyük bir şöhrete sahip olmakla birlikte Hindistân'da güçlü bir hükümdar olarak tanınır oldu.¹⁰⁵³

Yukarıda gerçekleşen tarihi olaylara şahitlik eden Ferruḥî, Sultan Maḥmūd'un ordusunu sefer güzergahında bulunan Cumne nehri gibi nehirlerden geçirmesini büyük bir başarı olarak nitelemesinin yanında bu başarıyı birkaç açıdan da değerlendirmiştir. Fethî maddi kazanım açısından yorumlayan şair, bu fetih sonrasında ordunun birçok değerli süs eşyası ve altınlarla geri döndüğünü dile getirmiştir. Bu seferi dinî açıdan da yorumlayan şair, memduhunun küfrü ve dinsizliği ortadan kaldırdığını belirtmiştir. Şair, yine bu kasidesinde memduhunun Hindistân'daki tehlikeleri ortadan kaldırdığı gibi Mısır'da var olan Ġarmaṭî tehlikesini de yok edeceğini belirterek memduhunun yeni planları için onu teşvik eder:

بگذرانیدی سپاه از رود های کز قیاس	ژرف دریا باشد اندر جنب آن هر یک قلیل
بس شگفتی نیست گر بر ژرف دریا بگذرد	لشکری کو را بود محمود دریا دل دلیل
باز گشتی شادمان و بر ستوران سپاه	از فراوان زر و زیور بارها کردی ثقیل
رای را زنده تو بجهاندی و بز دودی همی	زنگ کفر از روی بیدینان به صمصام صقیل
پشت او را موج آن دریا بدریا در فکند	کز پس پشتش پدید آوردی از خون قتیل
ای برون آورده اندر کشور هندوستان	پیل جنگی از حصار و کرگ پیل افکن ز غیل
ژنده پیلان کز در دریای سند آورده ای	سال دیگر بگذرانی از لب دریای نیل
قرمطی چندان کشی کز خو نشان تا چند سال	چشمه های خون شود در بادیه ریگ مسیل
راست پنداری همی بینم که باز آیی ز مصر	در فکنده در سرای ملحدان ویل و عویل
وان سگ ملعون که خوانند اهل مصر او را عزیز	بسته و خسته به غزنین اندر آورده ذلیل
دار او بر پای کرده در میان مرغزار	گرد کرده سنگ زیردار او چون میل میل
تا چو بردار مخالف سنگها بیمار شود	اهل بدعت سر بتابند از مخالف قال و قیل
ای یمین دولت و دولت به تو گشته قوی	ای امین ملت و ملت به تو گشته جمیل
گرد راه و آفتاب معرکه نزدیک تو	خوشت از گرد عبیر سوده و ظل ظلیل
در جهانداري به ملک و در عدو بستن به جنگ	هم سلیمان را قرینی هم فریدون را بدیل
جز تو در سیحون و جیحون از همه شاهان که داد	مرغ و ماهی را طعام از طعنه رمح طویل

¹⁰⁵³ Gerdîzî, *Târîḥ-i Gerdîzî*, s. 398 ; Merçil, *Afganistan ve Hindistân'da Bir Türk Devleti Gazneliler*, s. 103-104.

نعت از زلف سیاه و وصف از چشم کحیل	تا غزلخوان را ببايد وقت خواندن در غزل
تا به طعم و فعل چون زيتون نباشد زنجبیل	تا به رنگ و بوی چون سوسن نباشد شنبلیله
بخت نیکت یار باد و دولت عالی عدیل	روز تو فرخنده بادو ملک تو پاینده باد
جام تواز باده روشن چنان چون سلسبیل ¹⁰⁵⁴	بزم تو از روی ترکان حصاری چون بهشت

Orduyu öyle nehirlerden geçirdin ki, onlarla mukayese edildiğinde her denizin derinliği az kalır.

Maḥmūd gibi derya gönüllü bir rehberi olan bir ordunun, derin denizlerden geçmesi çok da şaşılacak bir şey değildir.

Mutlu bir halde geri döndün ve ordunun yük hayvanlarına pek çok altın ve zinet eşyası yükledin.

İlmi sen dirilttin ve cilalanmış çelik kılıcınla dinsizlerin çehresinden küfrün pasını sildin.

O denizin dalgalarını denize atıverdın ve öldürülenlerin kanıyla bir kan denizi meydana getirdin.

Ey Hindistân ülkesinde kaleden savaş filini, ormandan fili deviren gergedanı dışarı çıkaran!

Koca filleri Sind denizinden getirmişsin! Gelecek yıl ise Nîl denizinin kıyısından geçireceksin!

Çok Kıarmaî öldür de birkaç yıl boyunca çölün taş oluklarında onların kanlarıyla kan çeşmeleri oluşuversin.

Doğru düşünüyorsun! Mısır'dan tekrar döndüğünü, feryad ve figan (ederlerken) sapıkların sarayını temelinden sökmüş olduğunu görüyorum.

Mısır halkının ona aziz dedikleri o lanetliyi bağlamış, bitkin ve onursuz bir şekilde getirmiş olduğunu görüyorum.

Onun idam sehpasını ovada kurmuş olduğunu, üst üste dizili taşları darağacının altına yığmış olduğunu görüyorum.

*Düşman çoğaldıkça taşlar da çoğalır, ehli bidat düşmanca lakırtılardan vazgeçsinler!
Ey Yemînuddevle ve ey devletin seninle kuvvet bulduğu kimse! Ey Emînulmille ve milletin seninle güzelleştiği kimse!*

Yolun tozu ve savaş meydanının güneşi, senin nezdinde siyah misk tozundan ve gölgeğin gölgesinden daha sevimlidir.

¹⁰⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 221-222.

Devlete hükümdarlık etmede, savaşta düşmanı esir almada, hem Suleymân'ın dengi hem de Ferîdûn'un halefisidir.

Tüm padişahlar içerisinde, uzun mızrağının darbesiyle balıklara ve kuşlara Seyhûn ve Ceyhûn'da senin dışında kim yem verdi!

Gazel okuma sırasında gazel söyleyen kimsenin siyah zülften ve sürmeli gözden söz etmesi gerektiği sürece,

Renk ve koku bakımından şenbelîd, süsen gibi olmadıkça. Tat ve etki bakımından zencefil, zeytin gibi olmadıkça,

Durumun iyi olsun! Devletin var olsun! Güzel baht yarin, yüce devlet de yoldaşın olsun!

Eğlence meclisin Hîşâr (şehrinin) güzellerinin yüzleri ile cennet gibi, kadehin ise Selsebîl¹⁰⁵⁵ gibi şarap ile aydınlansın!

3.4.2. On Üçüncü Hindistân Seferi

Onüçüncü Hindistân seferi, Sultan Maḥmûd'un Ḳannevc seferinden döndükten sonra gerçekleştirdiği seferdir. Sultan Maḥmûd, Ḳannevc'i fethederek büyük bir zafer elde etmiştir. Bu durumu kabullenemeyen Kâlinçar racası Nandâ, Ḳannevc'in racası Râcyapâl'ı Ḳannevc'ta başarısız olup savaştan firar ettiğinden ötürü suçladı. Nandâ, bununla yetinmeyerek civar bölgelerdeki racalar ile işbirliği yaparak Râcyapâl ile savaşıp mağlup edince Râcyapâl savaşta öldü ve yerine oğlu geçti. Nandâ çabalarını sürdürdü ve Anandpâl'ın oğlu Triloçanpâl'ı eski ülkesi Pencâb'ı geri alması için teşvik edip bu hususta ona yardım edeceğine dair söz verdi. Tüm bu gelişmeleri haber alan Sultan Maḥmûd, 410hk. yılının ortalarında zorlu bir sefer hazırlığına başladı ve Hindistân'a doğru sefere koyuldu.¹⁰⁵⁶

Ferruhî, bu sefere dair iki kaside kaleme almıştır. Bu kasidelerinden birinde şair, söz konusu seferin Ḳannevc'in fethedildiği seferden yani on ikinci Hindistân seferinden hemen sonra gerçekleştiğini belirtir. Şair, Gazneli ordusunun henüz Ḳannevc seferinin yorgunluğunu üzerinden atamadan sefer için hazırlandığını belirttikten sonra seferin amacının, Allah'ın düşmanlarının kanını dökmek ve Hz. Peygamber'in dinini yüceltmek olduğunu dile getirerek memduhunu bu sefer için teşvik eder:

یمین دولت محمود قاهر کفار

قوی کننده دین محمد مختار

¹⁰⁵⁵ Cennet Çeşmesi anlamındadır. **Kur'ân**, 76/18.

¹⁰⁵⁶ Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî*, s. 399.

مظفر و ظفر و فتح بر یمین و یسار	چو بازگشت به پیروزی از در قنوج
هنوز خنجرش از خون تازه چون گلنار	هنوز رایتش از گرد راه چون نسرين
ز عکس تیغش خیره ستاره سیار	هنوز ماه ز آوای کوس او مدهوش
ز بهر قوت دین محمد مختار ¹⁰⁵⁷	ز بهر ریختن خون دشمنان خدای

Muhammed-i Muhtâr'ın dinini kuvvetlendiren, kâfirleri mağlup eden Yemînuddevle Maḥmûd!

*Ḳannevc kapısından galip olarak sağında ve solunda zafer ve fetihle dönünce,
Bayrağı, yolun toprağı ile hala nesrin gibi iken, hançeri, taze kan ile hala nar çiçeğı
gibiyken,*

*Ay, onun davulunun sesiyle hala sersem iken, seyyar yıldızı, kılıcının yansımasıyla
hala şaşkıngen,*

*Allah'ın düşmanlarının kanını dökmek için, Muhammed-i Muhtâr'ın dinini
kuvvetlendirmek için...*

Ferruḥî, dîvânının başka beyitlerinde Nandâ ve işbirlikçilerine karşı girişilen bu savaşın din uğruna yapıldığını, Sultan Maḥmûd'un ordusunun ise dinin ordusu olduğunu, Hz. Peygamber'in komutanlığından sonra Sultan Maḥmûd'un İslâm ordularının komutanı olduğunu belirterek memduhunun Hindistân bölgesindeki çabasının dinî yönüne atıfta bulunur:

سپاه دین، سپه ایزدست و بر سپهش	پس از محمد مرسل تویی سپهسالار
عدوی تو، عدوی ایزدست و دشمن دین	سپاه ایزد را بر عدوی دین بگمار ¹⁰⁵⁸

Dinin ordusu, Allah'ın ordusudur. O'nun ordusunun başında Muhammed peygamberden sonra komutan sensin.

Senin düşmanın Allah'ın düşmanı ve dinin düşmanıdır. Allah'ın ordusunu, dinin düşmanlarına karşı görevlendir.

Ferruḥî'nin bu sefer vesilesiyle yazmış olduğu bir diğer kasidesinin matlaı şöyledir:

بهار تازه دمید ای بروی رشک بهار	بیا و روز مرا خوش کن و نبید بیار ¹⁰⁵⁹

¹⁰⁵⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 51.

¹⁰⁵⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 65.

¹⁰⁵⁹ Furûğ Sultâniye'ye göre bu kaside, Sûmenât seferinden sonra 410 hk. yılında Nandâ'nin kalesine saldırmış ve bu kaside o yüzden yazılmıştır. Sûmenât'ın fethinin 418hk. yılında olduğunu düşündüğümüzde Müctehidî'nin tarihlendirmesinin daha doğru olduğunu görmekteyiz. Çünkü kasidede yer alan anlatılar, on üçüncü Hindistân seferinde gerçekleşen olaylar ile uyum içindedir. Yûsuf Müctehidi, *Hakim Farruḥî-i Sistânî'nin Hayatı*, s. 16. ; Furûğ Sultâniye, "Bâztâb-ı Târîḥ-i 'Ahd-ı Ġaznevî Der Dîvân-ı Ferruḥî" *Kohennâme-i Edeb-i Pârsî*, Şomâre-i yekom, Sâl-i Pencom, 1393hş., s. 111-137.

Bahar yeni geldi, ey yüzünü baharın kışkandığı! Gel ve günümüzü güzelleştir ve şarap getir!

Şair, yukarıdaki beyitlerle uyumlu bir şekilde Maḥmûd'un bu seferdeki amacının İslâmı yüceltmek, kâfirleri ezmek olduğunu, bu amaçla birçok padişaha karşı savaşıp galip geldiğini ifade eder:

هزار شهر تهی کرده از هزار ملک	هزار شاه پراکنده از هزار حصار
همیشه عادت او بر کشیدن اسلام	همیشه همت او پست کردن کفار
ز خوی خویش هر روز شادمانه شوی	هزار بار روان محمد مختار
بزرگوارى را رسمهای اوست جمال	چو مر شجاعت را تیغ تیز اوست شعار ¹⁰⁶⁰

Binlerce padişahın binlerce şehrini boşalttı. Binlerce kaleden binlerce padişahı çıkardı.

İslâm'ı yüceltmek onun alışkanlığıdır. Kâfirleri ezmek, onun devamlı arzusudur.

Onun güzel ahlakı sebebiyle Muḥammed-i Muḥtâr'ın ruhu her gün bin defa şad olur. Şecaate onun keskin kılıcının sembol olması gibi yüceliğe de onun gelenekleridir güzellik!

Bu seferin amacını belirttikten sonra şair, “Sultan Maḥmûd'un Hindistân'dan ve İkinci fetihten dönüşünün anlatılması” başlıklı kasidesinde sefere dair bilgiler vermeye başlar. Şair, yolun zorluğundan ve bu zorluklardan kaynaklı olarak ordunun yaşadığı sıkıntıları anlatır. Ferruḥî'nin sefer yolunun durumu ile ilgili yapmış olduğu detaylı tavsifler, bu savaşa giderken Gazneli ordusunun karşı karşıya kaldığı zorlukları anlamamız açısından önemlidir. Şairin yaptığı bu tavsifler, tarih kitaplarında dahi bu denli detaylandırılmadığı için oldukça önemli bilgiler içerir. Bunun yanı sıra şair, seferde kendisinin de görev aldığını ifade eder. Şairin, “Benim ardımdan orduya sen rehber ol ve (orduyu) getir” diye kurduğu cümle kendisinin de orduyu sevk etmede görev üstlendiğini ortaya koymaktadır:

رهى بپیش خود اندر گرفت و گرم براند	بزیر رایت منصور لشکر جرار
رهى چگونه رهى، چون شب فراق دراز	چو عیش مردم درویش ناخوش و دشوار
نشیبهاش چو چنگالهای شیر درشت	فراز هاش چو پشت نهنگ ناهموار
بشب سرشته و آغشته خاک او از نم	بروز تیره و تارى هوای او ز بخار
چو کاسموى گیاهان او برهنه ز برگ	چو شاخ رنگ درختان او تهی از بار
میان بیشه او گم شدی علامت پیل	گیاه منزل او بستدی سلیح سوار

¹⁰⁶⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 61.

برفت گرم و بدستور گفت کز پی من

تو لشکر و بنه را رهنمای باش و بیار

Güçlü, devasa ordu, zafer bayrağının altında yola koyuldu ve hızla ilerledi.

(Sefer) yolu nasıl bir yoldu; ayrılık gecesi gibi uzun, fakir insanların yaşamı gibi sıkıntılı ve zorlu idi.

(Yolun) inişleri, aslan pençeleri gibi biçimsiz, yokuşları ise timsah sırtı gibi engebeli idi.

Geceleri toprağı neme bulanmış ve (nemle) yoğrulmuş gibiydi. Gündüzleri ise havası sis yüzünden kapkaranlık idi.

Yapraksız çıplak bitkileri, domuz (derisi) gibiydi. Boynuz renkli ağaçları meyvesiz idi.

Çalılıklar arasında koca filin görüntüsü kaybolabilirdi. Güzergahının otu ise (uzunluğuyla) süvarinin silahını gizlerdi.

(Maḥmûd), hızla ilerledi ve emrederek şöyle dedi: “Benim ardımdan orduya ve askere sen rehber ol ve orduyu getir!”

Şair, bu sefer için yazmış olduğu bir diğer kasidesinde de yukarıdaki beyitlere paralel bir tarzda sefer yolunun zorluklarını anlatır. Ferruhî, seferdeki yolların oldukça zorlu ve tehlikeli olduğunu, dikenlerin demir çiviler gibi bineklere saplandığını belirtir. Şair devam ederek sefer sırasında on veya oniki ırmaktan geçildiğini, uzunlukları nedeniyle kuşların dahi bu ırmaklardan zorlukla geçtiğini belirterek yol boyunca yorucu birçok engelle karşılaşıldığını anlatır. Şair, tüm bu olumsuz şartlara rağmen Sultan Maḥmûd'un ordusunu başarıyla sevk ve idare ettiğini ifade eder:

چه خارهایی کاندر سرینهای ستور	فرو شدی چو ببرگ اندر آهنین مسمار
بگونه شل افغانیان دو پره و تیز	چو دسته بسته بهم تیرهای بی سو فار
چو کاسموی و چو سوزن خلنده و سر تیز	که دیده خار بدین صورت و بدین کردار
اگر بدست کسی ناگهان فرو رفتی	ز سوی دیگر ازو بهره یافتی دیدار
گذاره کرد سپه را ز ده دوازده رود	بمرکبان بیابان نورد کوه گذار
چه رود هایی هر یک چنان کجا افتد	که گذشتن ازو هر دو بازوی طیار ¹⁰⁶¹

Demir çivinin yaprağa batması gibi bineklere saplanan dikenler vardı.

Afganlıların mızrağı gibi iki kenarlı ve keskin idi. Gezi olmayan kapalı oklar gibi birbirine kenetlenmişti.

Domuz kılı gibiydi, batan iğne gibiydi ve ucu keskindi. Kim bu şekilde ve böyle bir işlevi olan diken görmüştür!

¹⁰⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 61-62.

Eğer birinin eline ansızın batacak olsaydı, (elinin) diğer tarafından çıkıverirdi.

(Maḥmūd), çölleri geçen ve dağları aşan bineklerle orduyu on ya da on iki ırmaktan geçirdi.

Öyle ırmaklar ki, çok iyi uçan bir kuşun bile üstünden uçarken her iki kanadı yorgun düşerdi!

Maḥmūd'un çıktığı bu seferin tehlikesine dönük Ferruhî, başka bazı bilgiler de verir. Onun anlattığına göre yol boyunca pek çok yerleşim yeri ve kaleler boşaltılmış olsa da bu yerlerde birçok tuzaklar ve tılsımlar vardır. Şair, buraların oldukça tehlikeli savaş tuzaklarıyla dolu olduğunu, akıllı kimselerin dahi bu tuzak, tılsımlar karşısında şaşıracağını söyler. Şair, açılan kapılardan oklar geldiğini, girilen kale ve çeşitli mekanlarda kurulan tuzakların bir kısmını örnek olarak sunar ki, onun anlattıklarından bu tuzakların savaş hilesi olduğu anlaşılmaktadır:

تھی ز مردم و انباشته ز مال تجار	بدان ره اندر، معروف شهرهایی بود
که خیره گشتی ازو چشم مردم هشیار	زهی قلاعی در هر یکی هزار طلسم
گشاده گشتی و تیری گشادی آرش وار ¹⁰⁶²	چنانکه مرد بهر در که برنهادی دست

Bu yol üzerinde insanların bulunmadığı ve tacirlerin malının yığılmış olduğu meşhur bazı şehirler vardı.

Her birinde bin tılsımın olduğu güzel kaleler! Akıllı insanların ondan ötürü hayret ettiği kaleler!

Öyle (kaleler) ki, insan hangi kapıya el atsa açılıyor ve Âreş'in attığı ok gibi ok atılıyordu.

Ferruhî, birçok engele, sıkıntıya ve tuzağa rağmen Sultan Maḥmūd'un ordusunu Ganj nehrinin kenarına kadar getirebildiğini belirtir. Şair, bununla da kalmaz Ganj nehrinin bir deniz kadar tehlikeli olduğunu, genişliğinin ve derinliğinin ölçülemeyeceğini ve girdaplarla dolu olduğunu belirterek ordunun yaşadığı zorluğa dikkati çeker:

نه آب گنگ، که دریای ناپدید کنار	همی کشید سپه تا به آب گنگ رسید
نه در میانه مر اورا پدید بود سنار	نه بر کناره مر اورا پدید بود گذر
چو پشته بر سر مردابهاش زاده بخار	چو چرخ بر سر گردابهاش گشته زمین
ازو کهینه درختی مه از مهینه چنار	ز تیغ کوه درختان فرو فکنده بموج
که تا ببالان پیل اندرو شدی ستوار	بد از کناره او لوره ای و زیر گلی

¹⁰⁶² Ferruhî, *Dīvân*, s. 62.

Ordusunu sürdü ve Ganj nehrine kadar ilerledi. Ganj nehri değil de (sanki) kıyısı olmayan bir denizdi!

Ne bir tarafında onu geçebilecek bir geçit görünür ne de ortasında (geçilebilecek) sığ bir yer görünür.

Yer, üstündeki girdaplarla çark gibi olmuştu. Üstündeki bataklıklar buhar çıkaran tepe gibiydi.

Ağaçların dağ gibi kılıcı (dikenleri) dalgalara dalıvermişti. En küçük ağaç bile koca çınar ağacından daha büyüktü.

Kıyısında bir bataklık, altında ise çamur vardı! Öyle ki, filler semerlerine kadar onun içerisine batardı.

Hızır, denizden bin defa geçmiş olabilir. Ganj nehrinden iki defa bile kesinlikle geçmemiştir.

Ferruhî, bir methiye şairi olduğunun bilincinde olarak tüm bu zorlu yolculuğu ve Ganj nehrinin tehlike dolu durumunu tavsif ettikten sonra memduhu Sultan Maḥmûd'un orduyu bu nehirden ilk denemesinde geçirdiğini, bu zorlu durumun üstesinden başarıyla geldiğini dile getirir:

که روشنست بدو چشم عز و چشم فخر

بیمن دولت و توفیق ایزد دادار

ستور زینی زین و ستور باری بار¹⁰⁶⁴

خدایگان جهان خسرو ملوک زمان

ز آب گنگ سپه رابیک زمان بگذاشت

گذشتنی که نیالوده بود ز آب درو

Cihan hükümdarı ve zamanın padişahlarının padişahı, onunla izzetin ve iftiharın gözü aydındır.

Her şeye kadir olan Allah'ın yardımıyla Yemînuddevle, ordusunu Ganj nehrinden bir defada geçiriverdi.

Öyle bir geçişle (geçti) ki, orada eyerli hayvanların eyerine ve yük hayvanlarının yüküne su dahi değmemiştir.

Ferruhî'nin aktardığı bilgilere göre Sultan Maḥmûd, Ganj nehrinden geçtikten sonra Triloçanpâl, önünde ve arkasında fillerle birlikte çalılıkların arasında bulunan ve kaçmak için elverişli bulunan bir kaleyi kullanarak firar eder. Sultan Maḥmûd, Triloçanpâl'ın kaçış için kullandığı o kaleyi fethetmeden dönme niyetinde değildir.

¹⁰⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 62.

¹⁰⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 62.

Ordusuyla beraber kalenin dibine iner ve orada çıkan savaş neticesinde düşmana ağır kayıplar verdirerek kaleyi fethettikten sonra Triloçanpâl'ı yakalamak için seferine devam eder. Şair, bu tarihî anları şöyle tasvir eder:

خبر شنید که پیش از پی تو شار از گنگ	گذشت و پیل پس پشت او قطار قطار
بچاشتگاه ملک با کمر کشان سرای	برفت بردم آن جنگجوی کینه گزار
میان بیشه براه اندرون حصاری بود	گرفته هر شهی از جنگ آن حصار فرار
دلش نداد کز آن ناگشاده برگردد	سلیح داد سپه را و شد بیای حصار
بیگزمان در و دیوار آن حصار قوی	چو حله کرد و مر آن حله را ز خون آهار
وز آن حصار سوی شار روی کردو برفت	سپاه را همه بگذاشت با سپهسالار ¹⁰⁶⁵

(Maḥmūd), racanın kendisinden önce önünde ve arkasında sıra sıra filler olduğu halde Ganj nehrinden geçtiğini haber alınca, Kuşluk vakti padişah, sarayın cesur adamlarıyla hemen o düşman savaşçının peşine düştü.

Yoldaki ormanlığın arasında her şahın savaştan kaçış için kullandığı bir kale vardı. O kaleyi fethetmeden geri dönmeye gönlü el vermedi. Ordusuna silah verdi ve kalenin dibine gitti.

Kısa süre içerisinde o sağlam kalenin kapısını ve duvarını kumaş gibi yaptı, o kumaşı da kan ile aharladı.

O kaleden de şâra¹⁰⁶⁶ doğru yöneldi ve ilerledi. Ordunun tümünü komutana bıraktı.

Ferruhî, Sultan Maḥmūd'un Serbol adı verilen kalenin dibinden Râhut (Ruhut) nehrinin suyuna daldığını söyledikten sonra yolda karşılarına bir nehrin daha çıktığını belirtir. Şair, nehrin karşı yakasında Triloçanpâl'ın komutasındaki düşman askerlerinin konuşlandığını veciz ifadelerle şöyle anlatır:

بیک شبانروز از پای قلعه سربل	برود راهت شد تازیان بیک هنجار
ببیش راه وی اندر پدیدشد رودی	هلال زورق و خور لنگرو ستاره سنار
چه صعب رودی، دریا نهاد و طوفان سیل	چه منکر آبی، پیل افکن و سوار اوبار
چو کوه کوه درو موجهای تند روش	چو پیل پیل نهنگان هول مردم خوار
کشیده صف ز لب رود تا بدامن کوه	سپاه شار بمانند آهنین دیوار
چوکوه روی، مصافی کشیده بر لب رود	دراز و پیش مصاف ایستاده در پیکار ¹⁰⁶⁷

¹⁰⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 62-63.

¹⁰⁶⁶ Şâr ifadesi çoğunlukla Garcistân padişahları için kullanılırken şair, Triloçanpâl için bu ünvanı kullanır.

¹⁰⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 63.

Bir gün bir gece (kaldıktan sonra) hızlı bir şekilde Serbol kalesinin alt sütunundan (Râhut) Ruhut¹⁰⁶⁸ nehrine aniden dalıverdi.

Onun yolu üzerinde ayın ona kayık, güneşin ona demir, yıldızın ise derinlik olduğu bir nehir ortaya çıktı.

Ne zorlu bir nehir; deniz kadar, tufan seli adeta. Ne biçim bir su; fil deviren ve süvari yutan!

Üzerinde dağlar gibi hızla giden dalgalar! Fillere benzer insan yiyen korkunç timsahlar!

Şarın ordusu, nehrin kıyısından dağın eteğine kadar demirden duvar gibi saf saf dizilmişti.

Safların önünde duran dağ yüzü gibi uzun bir safi, savaş için nehrin kıyısının kenarına dizilmişti.

Nihayet uzun ve zorlu bir yolculuğun ardından Sultan Maḥmûd ve ordusu, Râhut (Ruhut) nehrinin kıyısında Triloçanpâl ve ordusuna yaklaşmayı başarmıştı. Artık Triloçanpâl'in ordusu nehrin karşı yakasında, Gazneli ordusu nehrin bu yakasındaydı. Bu aşamadan sonra korkuya kapılan Triloçanpâl'in hedefi, Gazneli ordusunun gündüz vakti suyu geçmesine engel olmak, gece olunca da karanlıktan istifade ederek kaçmaktı.

Sultan Maḥmûd, adamlarından sekiz gönüllü yetenekli savaşçıyı nehri geçmeleri için görevlendirdi. Nehri geçenlerin sayılarının az olmasından olsa gerek Triloçanpâl, onları öldürmek için zırhlı fillerle birlikte bazı adamlarını görevlendirdi. Sultan Maḥmûd'a bağlı savaşçılar, gelen düşman askerlerini öldürünce Maḥmûd, bütün adamlarına nehri geçmeleri emrini verdi. Bu emir üzerine karşı tarafa geçen Gazneli ordusu, Triloçanpâl'in ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Triloçanpâl, yaralı bir şekilde firar ettiyse de sonunda yakalanıp öldürüldü. Bu savaş neticesinde Gazneli ordusu iki yüz kadar fil ve daha pek çok ganimet elde etti. Bu tarihi ana şahitlik eden Ferruhî, şunları anlatır:

به پیل از آب و از آنسو گرفته راه گذار
گشاده بازوی مرغان آهنین منقار
صف سپاه عدو دید باسکون و قرار
بدان کناره فرستاد کودکی سه چهار

تروچپال سپه را بشب گذاشته بود
نموده هیبت پیلان آهنین دندان
سر ملوک عجم چون بنزد کوه رسید
زریدکان سرایی چو ژاله بر سر آب

¹⁰⁶⁸ Râhut (Ruhut)'un, Ganj nehrinin kısımlarından biri olduğu kabul edilir. Bu nehir için Ramga ismi de kullanılır. Erdoğan Merçil, *Gazneliler*, s. 104.

بنیزه هر یک ازیشان ستوده غزنین	بتیغ هر یک ازیشان بسنده بلغار
دلاورانی ز اشکال رستم دستان	مبارزانی ز اقران بیژن جرار
وزین کرانه کمان برگرفت و اندر شد	میان آب روان با سلیح وزین افزار
بسر کشان سپه گفت هر که روز شمار	ثواب خواهد جستن همی ز ایزد بار
بجنگ کافر ازین رود بگذرید بهم	که هم بدست شما قهرشان کند قهار
همه سپاه بیکبار با سلیح و سپر	فرو شدند بدان رود نا دهنده گزار
چو قوم موسی عمران ز رودنیل، از آب	بر آمدند همه بی گزند وبی آزار ¹⁰⁶⁹

Triloçanpâl orduyu gece konuşlandırmıştı. Fillerle suyu ve diğer tarafın geçiş yolunu kapatmıştı.

(Triloçanpâl), demir dişli fillerin heybetini göstermişti. Demir gagalı kuşların kanatlarını açmıştı.

Acem padişahlarının önderi, dağın yanına varınca sükûnet ve vakarla düşman ordusunun safına baktı.

Suyun üzerindeki jale gibi olan saray gençlerinden üç, dört delikanlıyı sahile doğru gönderdi.

Onlardan her biri, mızrak atmada Ġazne'nin övüleniydi. Onlardan her biri, kılıç kullanmada Bulğâr'ın övüleniydi.

Rustem-i Dastân eşgalinde yiğitler, cesur Bîjen'e denk savaşçılardı.

Yaylarını alarak kıyının bu tarafından akarsuyun içerisine savaş silahlarıyla dalıverdiler.

Ordu komutanlarına dedi: "Her kim hesap gününde Yüce Allah'tan mükafat diliyorsa!"

"Kahhâr (Allah)'ın onları sizin elinizle kahretmesi için¹⁰⁷⁰ kâfirlerle savaşmak üzere bu nehirden hep birlikte geçiniz!"

Bütün bir ordu, silah ve kalkanlarıyla geçit vermeyen o nehre hemen dalıverdiler.

Nîl nehrinin suyunu geçen 'İmrân oğlu Mûsâ gibi hepsi sağ salim (o sudan) geçiverdiler.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'a bağlı askerlerin hepsinin Râhut (Ruhut) suyunu geçmelerinin ardından büyük bir savaşın gerçekleştiğini, bu savaş sonrasında Triloçanpâl'ın ordusunun bozguna uğradığını, Triloçanpâl'a bağlı olup da daha önce

¹⁰⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 63.

¹⁰⁷⁰ Burada şair, "Allah sizin ellerinizle onları cezalandırsın, onları rezil etsin; onlara karşı size yardım ve zafer ihsan buyursun." Ayetine telmihte bulunmuştur.

savaşmak isteyen kimselerin artık araçlar vasıtası ile eman dilediklerini, böylece sultanın ordusunun bu savaş neticesinde hem zafer hem de pek çok ganimet elde ettiğini belirterek Gazneli ordusunun mutlak galibiyetini anlatır:

ز جامه بر تن کافر همی جدا کردند	بتیر تار زپود و بنیزه پود از تار
چو زین کرانه شه شرق دست برد بتیر	بر آن کرانه نماند از مخالفان دیار
شه سپه شکن جنگجو ز پیش ملک	میان بیشه گشن اندرون خزید چو مار
بفر دولت او پشت آن سپاه قوی	شکسته گشت و ازین دولت این شگفت مدار
درشت بود و چنان نرم شد که روز دگر	بصد شفیع همی خواست از ملک زنهار
ملک ز پنج یک آنجا نصیب یافته بود	دویست پیل و دو صندوق لؤلؤ شهوار ¹⁰⁷¹

Ok ile târı, pûddan ve mızrak ile pûdu, târdan ayırır (gibi) kâfirlerin üzerindeki elbiselerini (canlarını) çıkardılar.

Doğunun padişahı bu yakada oku eline alınca düşmanlara diğer yakada yer, yurt kalmadı.

Ordular mağlup eden savaşçı padişah, vadinin önünden çalılık yığınları arasına yılan gibi süzüldü.

Onun devletinin ışıyla o güçlü ordunun beli kırıldı; bu devlet için bu duruma şaşırma!

Çetin idi ve ancak ertesi gün (durum) öyle yumuşadı ki, yüz aracı ile padişahdan eman dilediler.

Padişah oranın beşte birini, iki yüz fili ve iki sandık muhteşem inciye ganimet olarak almıştı.

Ferruhî, savaş sonrasında Triloçanpâl'in iki karısı ve iki kızının Gazneli ordusuna esir düştüğünü, ayrıca pek çok malın ve filin Gazneli ordusuna ganimet olarak kaldığını dile getirir:

دو دختر و دو زنش را فرو کشید از پیل	بخون لشکر او کرد خاکرا غنجار
چو شار را بزد و مال و پیل ازو بستند	کز آنچه زو بستد شاد باد و برخوردار ¹⁰⁷²

İki kızını ve iki karısını filden aşağı indirdi. Onun ordusunun kanıyla toprağı kıpkızıl yaptı.

Şâri mağlup edince malını ve filini ondan aldı. Ondan aldıklarıyla mutlu olsun, fayda görsün!

¹⁰⁷¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 63-64.

¹⁰⁷² Ferruhî, *Dîvân*, s. 64.

Sultan Maḥmûd, Triloçanpâl tehlikesini bertaraf ettikten sonra seferin oluşmasına zemin hazırlayan düşman Nandâ ile hesaplaşma niyetindeydi. Bu amaçla o, ordusu ile birlikte Bârî şehrine doğru yürüdü.¹⁰⁷³ Şehri boş bulan Sultan Maḥmûd, ordusuna şehrin yerle bir edilmesini emretti. Ferruhî, dîvânında tarihçilerin anlattığına paralel bir şekilde bir habercinin şehrin racasına, Sultan Maḥmûd'un şehre doğru ilerlediğini ve derhal kaçması gerektiğini tavsiye ettiğini ifade eder ve bu olayı şöyle anlatır:

ز خواب خواست همی کرد رای را بیدار	ز جنگ شار سپه را بجنگ رای کشید
چه آبهای تا گنگ رفته از کهسار	بدان ره اندر بگذشت ز آبهای بزرگ
چو آب جویی گر پیل برگرفتی بار	چو آب سیلی گر ژاله برگرفتی مرد
سوی تو آمده راه گریختن بر دار	خبر دهنده خبرداد رای را که ملک
که شد ز مملکت خویش یکسره بیزار	هنوز رای تمام این خبر شنیده نبود
ولایتی چو بهشتی و باره ای چو بهار	هزار پیل ژیان پیش کرد و از پس کرد
چگونه شهری، شهری چو بتکده فرخار	چگونه جایی، جایی چو بوستان ارم
چو کاخ کاخ بدی اندر و بهار بهار	چو شهر شهر بدی اندرو سرای سرای
بهارهای چو دیبای خسروی بنگار	سرایهای چو ار تنگ مانوی پر نقش
خبر شنید که رفت او ز راه دریا بار	چو شهریار زمانه به باری اندر شد
به آتش و به تیر کرد با زمین هموار	بخواست آتش و آن شهر پر بدایع را
بهار هاش چو نار کفیده کرد از نار	سرایهای چو کوزه شکسته کرد از خاک
چو نره شیری گم کرده زیر پنجه شکار ¹⁰⁷⁴	بسوخت شهر و سوی خیمه بازگشت از خشم

Şâr (Troliçanpâl) ile savaştıktan sonra ordusunu raca¹⁰⁷⁵ ile savaşa götürdü. Racayı rüyasından uyandırmak istiyordu.

O yolda büyük suları aştı, dağlardan Ganj'a kadar ulaşan suları.

Haber getiren Raca'ya: "Padişah (Maḥmûd) sana doğru geldi. Kaçacak bir yol bul!" (deyince).

(Raca), henüz bu haberin tamamını dinlemeden kendi memleketinden hemen kaçiverdi.

Binlerce öfkeli fili önüne aldı. Cennet gibi bir şehri, bahar gibi bir kaleyi arkasında bıraktı.

¹⁰⁷³ Yûsuf Müctehidî, Troliçanpâl ile mücadeleden sonra Bârî şehrine gidildiği bilgisini verir ki, bu bilgi hem Ferruhî'nin Dîvânı hem de Tarih-i Gerdîzî'deki bilgiler ile uyusmaktadır. Ancak Müctehidî'nin Bârî şehrinin mihracesinin kaçtığına dair verdiği bilgi, Tarih-i Gerdîzî de yer almamaktadır. Gerek Ferruhî'nin gerek Gerdîzî'nin verdiği bilgiler, Bârî şehrine girişte firar edenin Raca Nandâ olduğunu göstermektedir. Bk. Yûsuf Müctehidî, *Hakim Ferruhî-i Sîstânî'nin Hayatı*, s. 16.; Gerdîzî, *Tarih-i Gerdîzî*, s. 399.

¹⁰⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 64.

¹⁰⁷⁵ Ferruhî ve Gerdîzî racanın adının Nandâ olduğunu söylese de Erdoğan Merçil, Ganda adını kullanır. Erdoğan Merçil, *Gazneliler*, s. 104.

Nasıl bir yeri (bıraktı)? İrem bahçesi gibi bir yeri. Nasıl bir şehri (bıraktı)? Ferhâr puthanesi gibi bir şehri.

Saray gibi şehirlerin içiçe olduğu bir şehri, bahar gibi köşklerin olduğu bir şehri bıraktı.

Zamanın padişahı, Bârî'ye girince onun deniz yolundan gittiği haberini aldı.

Ateş istedi ve güzelliklerle dolu o şehri ateşe verip yakıp yok etti.

Saraylarını toprak testi gibi kırdı. Puthanelerini, ateş ile (yakarak) yarılmış nar gibi yaptı.

Şehri yaktı ve pençesinden avını kaçırmış bir erkek aslan gibi öfkeli bir halde çadıra doğru yöneldi.

Sultan Maḥmûd ve ordusu Bârî şehrinden sonra Nandâ'nın peşini bırakmaya niyetli değildi. Ferruhî'nin anlattığına göre bir ulak, nehrin kıyısında Nandâ'nın atının görüldüğü bilgisini Maḥmûd'a getirdi. Gerdîzî'ye göre, Nandâ'nın ordusu yüz kırk beş bin piyade, otuz beş bin atlı ve altı yüz kırk filden müteşekkildi.¹⁰⁷⁶ İki ordunun karşılaşmasını bizzat gören, aldığı duyumlarla da duruma vakıf olan Ferruhî, yayaların sayısını yüz otuz üç bin, süvarilerin sayısını otuz altı bin, fillerin sayısını dokuz yüz olarak verir.¹⁰⁷⁷ Şair devamla piyadelerin seçkin savaşçılardan oluştuğunu, fillerin ise dağ gibi dayanıklı ve oldukça güçlü olduklarını belirtir:

که تیز گشت یکی جنگ صعب را بازار	خبر دهی ببر خسرو آمدو گفتا
همی کشید صفی همچو آهنین دیوار	بر این کرانه ما خیل رای پیدا شد
بزیر رایشان سی و شش هزار سوار	چهل امیر ز هندوستان در آن سپه است
پیادگان گزیده صد و سی و سه هزار	علامتست در آن لشکر اندر و بر او
چگونه پیلان، پیلان نامدار خیار	قویست قلبه لشکرش به نهصد پیل
بلند کوه بدنند آنها کنند شیار	همه چو کوه بلندند روز جنگ و جدل
چه گفت، گفت همیخواستم من این پیکار ¹⁰⁷⁸	خدایگان زمانه چو این خبر بشنید

Habercinin biri, padişahın huzuruna gelip dedi ki: “Zor bir savaşın pazarı kızıştı.”

“Bizim bu kıyımızda Raca (Nandâ)’nın atı bulundu. Demirden duvar gibi bir saf çekti.”

O orduda Hindistân’dan kırk emir, bayraklarının altında otuz altı bin süvari bulunur.

Ön cephesinde seçilmiş yüz otuz üç bin piyadenin olması bu ordunun özelliğidir.

¹⁰⁷⁶ Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî*, s. 400.

¹⁰⁷⁷ Ferruhî ve Gerdîzî düşman güçlerinin sayısı hakkında farklı bilgiler sunmaktadır.

¹⁰⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 65.

Ordunun ön tarafı dokuz yüz fil ile kuvvetlidir. Nasıl filler? Bakımlı ve meşhur filler! Savaş ve mücadele zamanında hepsi yalçın dağlar gibiler. Yalçın dağları dışleriyle delerler.

Zamanın padişahı bu haberi duyunca, ne dedi? Dedi ki: “Ben hep bu savaşı arzulamıştım!”

Savaş başlamadan önce Ferruhî, Sultan Maḥmûd’un büyük bir savaş ile karşı karşıya olduğunun bilincinde olarak savaş için onu cesaretlendirmiştir. Şair, bu gazvenin önceki gazvelerden daha önemli olduğunu, yeryüzünde fesat çıkaranlara karşı yurt bırakmaması gerektiğini, düşmanın yok edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Şair, hem moral hem de teşvik amacıyla yazdığı kasidesinde şunları söyler:

ترا فریضه ترست این ز غزو کردن پار	خدایگانا! غزوی بزرگت آمد پیش
ز مفسدان نگذاری تو در جهان دیار	همی روی که جهان را تهی کنی ز بدان
بتیغ تیز ز دشمن بر آر زود دمار	برو بفرخی وفال نیک و طالع سعد
که اژدها شود از روزگار یابد مار	مده اما نشان زین بیش و روزگار مبر
سلیح شاهان در قلعه های تست انبار	خزاین ملکان جمله در خزاین تست
پس از محمد مرسل تویی سپهسالار	سپاه دین، سپه ایزدست و بر سپهش
سپاه ایزد را بر عدوی دین بگمار	عدوی تو، عدوی ایزدست و دشمن دین
بطاقت و بتوان با عدوی تو پیکار ¹⁰⁷⁹	فریضه باشد بر هر موحدی که کند

Ey padişah! Önüne büyük bir gazve geldi. Senin için bu gazveyi yapmak, geçen yılın gazvesini yapmaktan daha önemlidir.

Dünyayı kötülerden temizlemek için ilerliyorsun. Sen bozgunculuk yapanlar için dünyada yurt bırakmıyorsun.

İyi dilek, kutlu talih ve sevinçle ilerle! Keskin kılıcınla çabucak düşmanının şahdamarını kes!

Onlara bundan daha fazla eman verme ve fırsat tanıma çünkü yılan fırsatını bulunca ejderhaya dönüşür.

Padişahların hepsinin hazineleri senin hazinelerindedir. padişahların silahları senin kalelerinde saklıdır.

Dinin ordusu, Allah’ın ordusudur ve O’nun ordusuna Muhammed-i Mürsel’den sonra sensin komutan!

Senin düşmanın Allah’ın ve dinin düşmanıdır. Allah’ın ordusunu, dinin düşmanlarına karşı (savaş için) görevlendir.

¹⁰⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 65.

Gücü ve takati yerinde olan her muvaḥḥid¹⁰⁸⁰ için senin düşmanlarına karşı savaşmak farz sayılır.

Şair, kasidesinin devamında memduhunun daha önceki savaşlarda düşmanlara karşı Allah'ın yardımıyla galip geldiğini hatırlatarak bu savaşta da galip geleceğini belirterek memduhuna moral verir. Yine bu kasidesinde Gazneli Devleti'ne karşı düşmanca bir siyaset izleyen 'Alî Tegîn'i de anan şair, memduhunun pek yakında onu da cezalandıracağını dile getirir ki şairin bu meseleyi on üçüncü Hind seferindeki bir savaş öncesi dile getirmesi, Sultan Maḥmûd'un o sıralar 'Alî Tegîn sorunuyla da ilgilendiğini göstermesi açısından önemlidir:

چنین که هست کنون، همچو آهنین دیوار	چه وقت بودو کی آنکه که لشکر تو نبود
هزار و هفتصدو اند پیل بد شمار	بعضگاه تو لشکر چنانکه یار نبود
که کس ندانست آنرا همی شمار و کنار	بر آن سپاه خدایت همی مظفر کرد
که داشت هر یک همچون علی تکین دو هزار	ز دست آن ملکان در همی ربودی ملک
گرفت گیرش و درمر غزار کرده بدار	علی تکین را پیش تو ای ملک چه خطر
تنم ز شرم همی گردد ای امیر نزار ¹⁰⁸¹	خدای داند کاین پیش تو همی گویم

Senin ordunun, şimdi olduğu gibi demirden bir duvar olmadığı hangi vakit, hangi lahzadır!

Senin ordunun toplandığı yerde bin yedi yüz küsür fil gibi az bir sayı denk olmaz.

Hiç kimsenin sayısını ve büyüklüğünü bilmediği o orduya karşı Rabbin seni muzaffer kıldı.

Her birinin 'Alî Tegîn gibi iki bin adamı olan o padişahların elinden devletlerini alıverdin.

Ey padişah! 'Alî Tegîn'in senin için ne tehlikesi var. Onu yakaladığını ve meydanda darağacına astığını düşün!

Bunu huzurunda söylediğim için bedenlen utançtan ızdırıp içerisinde olduğumu Allah da biliyor.

İki ordu karşılaşınca Sultan Maḥmûd, İslâmiyeti kabul etmesi için Nandâ'ya bir elçi gönderdi. Ancak Nandâ, bu öneriyi reddedip sadece savaşı düşündüğünü bildirdi.¹⁰⁸² Ferruḥî'nin anlattığına göre, iki ordu henüz karşılaşmadan önce Gazneli ordusunun Muhammed-i 'Arabî komutasındaki öncü birliklerinin katıldığı savaş kazanmalarının

¹⁰⁸⁰ Muvahḥid, Allah'ın birliğine ve noksan sıfatlardan münezzeḥ olduğuna inanan kimsedir.

¹⁰⁸¹ Ferruḥî, *Dīvân*, s. 65-66.

¹⁰⁸² Gerdîzî, *Tarih-i Gerdîzî*, s. 400.

ardından Nandâ korktu ve firar etti. Ancak Sultan Maḥmûd, düşman ordularının öncü birliklerce ağır bir darbe aldığını henüz bilmiyordu.¹⁰⁸³ Bunu bilmediği için de o, ertesi sabah Nandâ'ya bir elçi daha gönderdi. Elçi, düşman ordusunun çekilmiş olup karargahlarının boş olduğunu görünce durumu Sultan Maḥmûd'a bildirdi.¹⁰⁸⁴ Ferruḥî, kendisinin de komutan olduğunu belirttiği bu savaşı ve tarihi anları şöyle anlatır:

چو من بجنگ سوی آن سپه سپاه کشم	تو آن سپه را همچون سپاه شاه انگار
ببرد پنج یک از لشکر و بلشکر گفت	که نیست آن سپه بیکرانه را مقدار
نماز شام ز بهر طلایه پیش برفت	محمد عربی با جماعت احرار
هنوز میر خراسان براه بود که بود	طلایه دار بر آورده زان سپاه دمار
کشان کشان همی آورد هر کسی سوی او	مبارزان و عزیزان آن سپه را خوار
ملک برفت و علامت بدان سپاه نمود	بدان زمان که بسیج نهار کرد نهار
درین کرانه فرود آمد و کرانه نکرد	ز مکر کردن نندای ریمین مکار ¹⁰⁸⁵

Benim gibi biri savaşta o orduya karşı komutandır. Sen o orduyu padişahın ordusu farzet!

Ordunun beşte birini götürdü ve orduya dedi ki: "O devasa ordunun sayısı belli değildir."

Akşam namazı vaktinde (durumu) teftiş için Muḥammed-i Arabî, yiğitler topluluğuyla beraber gitti.

Ḥorâsân emiri henüz yoldayken öncü kuvvetler, o ordunun şahdamarını kesmişlerdi. (Öncü kuvvetler), o ordunun azizlerini ve savaşçıların hepsini zelil bir halde sürükleye sürükleye onun (Maḥmûd'un) huzuruna getirdi.

Ordu öğlen yemeğine hazırlandığında, padişah gitti ve o ordunun izini gösterdi.

Burada (atından) indi ve hileci, düzenbaz Nandâ'nın tuzak kurmuş olabileceğinden endişe etmedi.

Sultanın ordusu savaş beklentisindeyken Nandâ, büyük bir orduya sahip olduğu halde savaş başlamadan meydanı terketmişti. Sonuçta Gazneli ordusu birçok ganimet elde etmişti¹⁰⁸⁶. Bu ganimetler arasında pek çok silahın da olduğunu şairin sözlerinden anlıyoruz. Ferruḥî de bu büyük ana şahitlik eden biri olarak Nandâ ve ordusunun kaçışına dair şunları dile getirir:

شب اندر آمدونند اسپاهرا برداشت	برفت و پیش چنین شه، شدن نباشد عار

¹⁰⁸³ Bu bilgi, Tarih-i Gerdîzî'de yer almayıp Ferruḥî'nin dîvânında yer almaktadır.

¹⁰⁸⁴ Gerdîzî, *Tarih-i Gerdîzî*, s. 400.

¹⁰⁸⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 51 - 52.

¹⁰⁸⁶ Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî*, s. 400 - 401.

همی شدند و همی ریخت آن سپاه سلیح

چنانکه وقت خزان برگ ریزد از اشجار¹⁰⁸⁷

Gece olunca Nandâ, ordusunu alıp gitti. Böyle bir padişahтан kaçmak utanç değildir. Hepsi gittiler ve o ordu silahlarını sonbahar mevsiminde yaprak dökten ağaçlar gibi döküverdi.

Ferruhî, yazdığı kasidesinde Nandâ'nın gece karanlığından istifade ederek kaçtığını söyler. Ancak şaire göre Nandâ'nın firar edişiyile savaş sonlanmamıştır. Nandâ ve ordusunun peşini bırakmaya niyeti olmayan Sultan Maḥmûd, onların karargahına vardığında terkedilmiş çadırlardan başka bir şey görememiştir. Bunun üzerine Maḥmûd, ordusuyla beraber onları birkaç menzil takip edip hepsini öldürmüş ve birçok ganimet elde etmiştir:

شب سپاه مر او را تمام یاری داد	خنک کسی که مر او را تمام باشد یار
چو راست روی شب تیره برگفت و برفت	ز دست روز درخشنده رایت شب تار
بجای لشکر ایشان نگاه کرد ملک	ندید زیشان جز خیمه بر زمین آثار
برفت بردمشان یک دو منزل و همه را	بکشت و دشمن دینرا بکشت باید زار
خیارگان صفت پیل آن سپه بگرفت	نفایگانرا پی کرد و خسته کرد و نزار
فرو گرفت ز بالای بار پیلانشان	به درج گوهر سرخ و به تنگ زر عیار ¹⁰⁸⁸

Karanlık gece ona (Nandâ'ya) tamamen yardım etti. Rahatına düşkün olan birine her şey yardımcı olur.

(Nandâ): "karanlık gecenin ortasıdır" dedi ve karanlık gecenin bayrağı, parlayan gündüzün elinden kaçtıverdi.

Padişah onların ordusunun karargahına baktı. (Ancak) onlardan geriye çadırları dışında başka bir iz görmedi.

Arkalarından bir iki menzil kadar gitti ve hepsini öldürdü. Din düşmanlarının hepsini öldürmek gerek!

O ordunun en seçkin fillerini yakalayiverdi. Geri kalanları takip edip yordu ve takatsiz bıraktı.

Fillerinin üzerindeki yükleri indirdi; testilerindeki kırmızı elmasları, sandıklarındaki tam ayar altınları.

Nanda'nın bu firarının ardından Sultan Maḥmûd'un hem Triloçanpâl hem de Nandâ üzerine yürümek amacıyla çıktığı bu sefer sona erdi. Bu savaş neticesinde Nandâ'nın

¹⁰⁸⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 52.

¹⁰⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 52.

beşyüzseksen fili de Gazneli ordusuna ganimet olarak kaldı. Ancak Nandâ, firar etmeyi başardı. Ferruhî, kazanılan bu zaferin ardından sultan için dua etmiş ve onun diğer pek çok padişahın aksine rahatına ve zevkine düşkün olmadığını, putperestlerle mücadele ettiğini, putları kırdığını, İslâm dinini yaymak için çaba gösterdiğini dile getirmiştir:

تبارک الله از آن خسروی که در هنرش	زبان خلق همی بازماند از گفتار
بغزو کوشد و شاهان همه بجستن کام	بجنگ یاز دو شاهان همه بجام عمار
چو روز روی بدو کرد، روی کرد بغزو	چه کینه دارد با عالم همه اشرار
ایا شجاعت را نوک نیزه تو پناه	ایا شریعت را تیغ تیز تو معیار
بسا بتا که تو برداشتی ز بتکده ها	چنان بتان که ز لاهور برگرفتی پار
ز بهر آنکه بتان را همی پرستیدند	مخالفاں هدی اندر آن بلاد و دیار ¹⁰⁸⁹

Allah o padişahı kutsasın! Onun yiğitliğinden ötürü tüm insanlar hayretler içerisinde kalır.

Tüm padişahlar ikbal peşinde iken Gazve için gayret eder. İki padişah ile birden bir toprakta savaşırlar!

Üzerine gün doğar doğmaz gazveye yöneldi. Çünkü alemin tüm kötülüleriyle düşmanlığı vardır.

Ey cesarete senin mızrağının ucu sığınak olan! Ey şeriata senin keskin kılıcın ölçüt olan!

Geçen yıl Lâhûr'da kaldırdığın putlar gibi nice putları sen puthanelerden kaldırdın.

Putlara taptıkları için o beldelerde ve yurtlarda düşmanları kurban ettin.

Ferruhî, bu tarihi sefer ve kazanılan zaferler neticesinde elde edilen ganimetlere de değinir. Onun anlattığına göre Sultan Maḥmûd, altından yapılmış putları kırıp ufalamış ve onlardan dinar bastırmıştır. Tüm bu başarılarına binaen şair, Maḥmûd'un yaptıklarının Allah katında oldukça kıymetli işler olduğunu dile getirerek onu şöyle övmüştür:

بنام ایزد از آن زرهای زدی دینار	بتان زرین بشکستی و بپالودی
زهی ذخایر گنج تو طاعت جبار	کلیدهای شهادت نهادی اندر گنج
در بهشت برین پیش تو بروز شمار ¹⁰⁹⁰	بهر کلیدی از آن جبرئیل باز کند

¹⁰⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 52-53.

¹⁰⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 53.

Altından putları kırdın ve onları ufaladın. Allah'ın adıyla o altınlardan dinar bastırdın.

Hazinenin içerisine şehadet kilitlerini koydun. Ne mutlu sana ki, senin hazinende sakladıkların Cebbâr (Allah'a) itaattir.

Onun her bir kilidi ile hesap gününde senin önünde en mertebeli cennetin kapısını açar.

Şair, Sultan Maḥmûd'un elde ettiği bu zaferin büyüklüğü nedeniyle onun kazandığı zaferlerin tarihçiler için de oldukça kıymetli bilgiler ihtiva ettiğini, onun sürekli büyük zaferler kazanarak tarih yazıcılık geleneğini diri tuttuğunu söyleyerek memduhunu över. Devamla şair, memduhunun bu seferde sapkın kimseleri yok etmek için zorlu bir cihad yolculuğuna çıktığını dile getirir:

محدثان را بفروخت ای ملک بازار	حدیث جنگ تو با دشمنان و قصه تو
کجا رسد بر کردارهای تو گفتار	کجا تواند گفتن کس آنچه تو کردی
همی رود ظفر و فتح بر یمین و یسار	تو آن شهی که ترا هر کجا روی شب و روز
ازین دو چیز کنی یاد، خفته گر بیدار	همیشه کار تو غزوست و پیشه تو جهاد
پی غزای بداندیش فرقه کفار	گواه این که سوی گنگ روی آوری
نباتهای چو دندانهای اره ز خار ¹⁰⁹¹	طریقهای چو برم آبهای سیل از گل

Ey Padişah! Senin düşmanlarınla savaş olayın ve senin hikayen tarihçilerin pazarını canlandırdı.

Bir kimse senin yaptığını nasıl anlatabilir. Söz, senin icraatlarına nasıl kafi gelebilir. Sen, her nereye gidersen git, zaferin sağında ve solunda seninle birlikte geldiği şahsiyetsin.

Senin işin sürekli gazve, mesleğin ise cihattır. Uyusan da uyanık olsan da bu iki şeyi aklında tutarsın.

Ganj'a doğru yönelmen, sapkın fikirli kâfir fırkanın peşine düşmen bunun delilidir. Yolları çamurlu sel sularının seddi gibi, bitkileriye testerenin dişleri gibi dikenlidir.

Ferruhî, bu zafer sonrasında Sultan Maḥmûd'u eski İran kahramanlarından Ferâmurz ile mukayese etmiştir. Efsâneye göre Ferâmurz, Sind coğrafyasında bir yılan öldürmüştür. Şair, Sultan Maḥmûd'un Ganj bölgesine gerçekleştirdiği sefer sırasında bir gergedan öldürdüğünü ve bu olayın Ferâmurz'un yaptığından yüz kat daha değerli olduğunu belirtir. Şair, Sultan Maḥmûd ve ordusunun bu sefer neticesinde kazandığı

¹⁰⁹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 61.

zaferle iftihar ve şeref elde ettiklerini belirttikten sonra Ramazan ayına girildiğini, memduhunun nice Ramazan ayına nail olmasını temenni eder:

که برترست ز گفتار من ترا کردار	خدايگانا مدح تو چون توانم گفت
بکشت مارو بدان فخر کرد پیش تبار	شنیده ام که فرامرز رستم اندر سند
هزار تیر برو بیش برده بود بکار	از آن سپس که گه کشتن از کمان بلند
چنین دلیری نیکو ترست از آن صدبار	تو پادشاه یکی کرگ کشتی اندر هند
ستاره تا بد هر شب ز گنبد دوار	همیشه تا چو درمهای خسروانی گرد
چو زرگون سپری گشته گرد از پرگار	نماز شام پدید آید آفتاب از دور
امیر باش و جهانرا چنانکه خواهی دار	عزیز باش و بزرگی بدانکه خواهی ده
گرفته فتح و ظفر گرد موکب تو مدار	کشیده فخر و شرف پیش رایت تو سپاه
ز بهر ناصح تخت وز بهر حاسد دار	دو چیز دار برای دو تن نهاده مقیم
تو دیر باش و چنین روزه صد هزار بدار ¹⁰⁹²	بفال نیک تراماه روزه روی نمود

Ey Hükümdar! Senin methini nasıl söyleyebilirim çünkü senin yaptıkların benim söyleyeceklerimden yücedir.

Rustem oğlu Ferâmurz'un Sind'te yılanı öldürdüğünü ve halkın önünde bununla övündüğünü duydum.

Bu nedenle (yılanı) öldüreceği zaman bu iş için yanında bir yay ile binden fazla ok götürdü.

Ey padişah! Sen Hindistân'da bir kurt öldürdün. Böyle bir yiğitlik onunkinden yüz kat daha üstündür.

Padişahlık dirhemleri gibi yuvarlak olan gökyüzünden her gece yıldızlar parladıkça, Akşam namazı vaktinde, güneşin uzaktan pergel yuvarlaklığındaki altına benzer görünmesi gibi (oldukça)...

Aziz ol ve istediğin kişiye yücelik ver! Emir ol ve cihanı istediğin gibi yönet!

Övünç ve şeref senin sancağının önüne ordu dizmiş, fetih ve zafer senin askerlerinin etrafında gezinmektedir.

İki kimse için iki şeyin daima hazır olsun; iyiliğini isteyen için taht, hased edenler için darağacı!

Oruç ayı (Ramazan), iyi talihle sana yüzünü gösterdi. Sen çok yaşa ve böyle yüzbinlerce oruç (günü) gör!

¹⁰⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 53.

3.4.3. On Dördüncü Hindistân Seferi

Ondördüncü Hind Seferi için Keşmîr gazvesi de denilebilir. Bu sefere bizzat iştirak eden Ferruhî, sefer münasebetiyle yazmış olduğu kasidesinin matla beytinde Keşmîr'e gitme arzusuna dair şunları söyler:

وقت ره غزو آید و هنگام تکاپوی	تا روز به شادی بگذاریم که فردا
ما ز آرزوی خویش نتابیم به یک موی ¹⁰⁹³	ما را ره کشمیر همی آرزو آید

Günü eğlence ile geçirelim çünkü yarın gazve zamanı ve savaş vaktidir.

Biz sürekli Keşmîr yolunu arzu ederiz. Biz arzumuzdan bir kıl kadar bile geri durmayız.

Sultan Maḥmûd, 412k. (1021) yılının sonbaharında Gazne'den Keşmîr'e doğru hareket etti. Ancak kalenin oldukça muhkem olup çok fazla korunaklı olması sebebiyle kale ele geçirilemedi. Bir aylık kuşatmanın ardından kış mevsimiyle birlikte hava şartlarının kötüleşmesi nedeniyle Gazneli ordusu geri çekildi.¹⁰⁹⁴ Ferruhî, bu seferin amacının Keşmîr'deki küfrü ve sapkınlığı ortadan kaldırmak olduğunu söyler, kendisi için Keşmîr yolunda yaşayacağı sıkıntıların ikamettedeki rahatlıktan, zevk ve sefadan daha hayırlı olacağını dile getirir:

از دست بتان پهنه کنیم از سر بت گوی	گاهست که یکباره به کشمیر خرامیم
امسال نیارامم تا کین نکشم زوی	شاهیست به کشمیر اگر ایزد خواهد
تامن بوم از بدعت و از کفر جهان شوی	غزوست مرا پیشه و همواره چنین باد
خوشر بود از باغ و بهار و لب مرزوی	کوه و دره هند مرا ز آرزوی غزو
به چون به حضر در کف من دسته شبوی	خاری که به من در خلداندر سفر هند
به چون به حضر ساخته از سرو سهی کوی ¹⁰⁹⁵	غاری چو چه مورچگان تنگ در این راه

Hep birlikte Keşmîr'e doğru gitmenin ve putların elini (çevgan sopası) gibi eğmenin, putun başından ise çevgân topu yapmanın vaktidir.

Keşmîr'de bir padişah var. Allah izin verirse bu yıl ondan intikam almaz isem sakinleşmem.

Benim mesleğim gazvedir, sürekli böyle olsun. Böylece sapkınlığı ve küfrü cihandan temizleyen ben olayım.

Hindistân'ın dereleri ve dağı, gazve arzusu benim için bahçeden bağdan ve nehir kıyısından daha güzeldir.

¹⁰⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 365.

¹⁰⁹⁴ Gerdîzî, *Tarih-i Gerdîzî*, s. 402.

¹⁰⁹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 365-366.

Hindistân seferinde bana batan diken, ikamette avucumdaki bir demet şebboy çiçeğinden daha iyidir.

Bu yolda karınca yuvası gibi dar bir mağara, ikamettete yüksek servilerden yapılmış yoldan daha tatlıdır.

Ferruhî, seferle ilgili kasidesinin devamında söz konusu seferin, diğer Hindistân seferleri gibi İslâm dini için yapıldığını, bu savaşta düşman yüzlerini görmenin güzellerin çehresini görmekten daha güzel olduğunu belirterek sefere çıkma hususunda istekli olduğunu ortaya koyar. Kasidesinin devamında Ferruhî, Hindistân'da putperestlik var olduğu sürece Müslümanlara kast edilmeyeceğini belirterek asıl düşmanın putperestler olduğunu belirtir:

بر دیده من خوبتر از صد بت مشکوی	مردی که سلاحی بکشد چهره آن مرد
ور قلعه او ز آهن چینی بودو روی	بر دشمن دین تا نزنم باز نگردم
کامروز نبینند دراو جز زن بیشوی	بس شهر که مردانش با من بچیدند
تا گنگ بود نگنرم از وادی آموی	تاکافر یابم نکنم قصد مسلمان
بر ذلت خود خصم همی موید، گومی ¹⁰⁹⁶	از دولت مادوست همی نازد، گو ناز

Silahını çekmiş bir adamın işte o adamın çehresi, benim gözümde haremin yüz güzelinden daha iyidir.

Onun kalesi ve yüzü çin demirinden olsa bile din düşmanlarının başına vurmadıkça geri dönmem.

İnsanlarının benimle mücadele ettiği nice şehirde, dul kadınlar dışında hiç kimse mutluluk yüzü görmesin.

Kâfir bulduğum sürece Müslümana kast etmem. Ganj var olduğu sürece Ceyhun vadisinden geçmem.

Dost, bizim devletimiz ile sürekli iftihar eder, etsin! Düşman ise alçaklığı nedeniyle inler, inlesin!

3.4.5. On Beşinci Hindistân Seferi

Onüçüncü Hind seferinde Kâlinçar racası Nandâ mağlup edilmişse de firar ettiği için itaat altına alınamamıştı. Bu nedenle Sultan Maḥmûd, 413 / 1022 yılında Nandâ'nın üzerine yürüdü. Kâlinçar şehri, sarp kayalıklar üzerine kurulu bir şehirdi. Sultan Maḥmûd, Kalincâr kalesini kuşatmakla kalmayıp diğer ulaşım noktalarıyla olan

¹⁰⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 366.

bağlantısını da kesti. Gazneli ordusuna karşı koymaktan ürken Nandâ, barış teklif edip teslim oldu. Neticede üç yüz fil ve haraç mukabilinden hediyeler veren Nandâ, affedildi.¹⁰⁹⁷ Ferruhî dîvânında bu olayı şöyle anlatır:

شه نندا و رام و رای و گور از بیم شمشیرش بر آن رابند کاندرا گورشان خوشتر مکان باشد
شهان هند را از تیغ او آن رستخیز آید که فردا بر خدیو مصر و بر قومش همان باشد
ز جنگ رام و جنگ رای و نندا نام کی جوید کسی کز جنگها او را کمینه جنگ خان باشد¹⁰⁹⁸

Padişah Nandâ, Râm ve Raca ve Gûr, onun kılıcının korkusundan, kabirlerinin içinin daha güzel bir mekan olduğu görüşündedirler.

Hind padişahlarına onun kılıcıyla o yeniden diriliş günü (ölüm) gelecek. Yarın Mısır hidivi ve kavmi için de aynısı gerçekleşecek.

Han ile savaşmanın kendisi için önemsiz savaşlardan biri olduğu kimse, Râm (deresi) savaşından, raca ya da Nandâ'nın savaşından nasıl nam arayabilir!

Ferruhî, bir başka kasidesinde ise Sultan Maḥmûd'a düşmanlık eden kimselerin akıbetlerini sıralarken ona düşmanlık eden Nandâ ve destekçilerinin uğradıkları kötü akıbetlerine dair şunları söyler:

خلاف تو کرده ست نندائیانرا بی آرام بی هال و بیخواب و بیخور¹⁰⁹⁹

Sana düşmanlık etmeleri sebebiyle Nandâ'ya bağlı kimseler, huzursuz, tedirgin, uykusuz, keyifsizdirler.

3.4.6. On Altıncı Hindistân Seferi ve Sûmenâtın Fethi

Gazneli Maḥmûd'un tüm hayatı boyunca kazandığı başarılar arasında Sûmenât'ın fethi müstesna bir yer tutar. Sûmenât, Hindistân'ın batı sahilinde bulunan Kâhiâvar yarımadasında yer alan bir şehirdir. Bu şehir Hindûlar'ın daima ziyaret ettikleri bir şehirdir. Şehirde büyük bir put bulunurdu. Hindûların inancına göre Sûmenât'daki bu put, Hind ülkesindeki diğer putlara nazaran en üstün olanı idi. Oraya giden insanlar en değerli mücevherlerini bu puta adarlardı. Sultan Maḥmûd Hinduların buraya kutsiyet atfettiklerini ve burada putperestlik ayinlerini yaptıklarını öğrendikten sonra, sapkın olarak nitelediği bu inancı ortadan kaldırmak için sefer hazırlıklarına başladı.

Otuz bin asker ve birkaç yüz süvari ile birlikte 18 Ekim 1025 yılında Sûmenât'a doğru sefere koyulan Sultan Maḥmûd ve Gazneli ordusu 9 Kasım'da Mûltân'a ulaşmış,

¹⁰⁹⁷ Erdoğan Merçil, *Gazneliler*, s. 104-105.

¹⁰⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 33.

¹⁰⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 83.

burada ordusunun güzergahı üzerinde bulunan ve oldukça zorlu bir yolu olan Büyük Tar çölünü geçmek için sıkı hazırlıklara başlamıştır. Yiyecek ve suyunu taşıması için her bir askere iki deve vermesinin yanı sıra Sultan Maḥmûd, zorlu çölü geçebilmek için 20 bin deveye su yükledi. Hazırlıklarını tamamlayan Gazneli ordusu 26 Kasım'da Mûltân'dan ayrılarak zorlu çöl yolculuğuna başladı. Tar çölünde ilk olarak Lodurva kalesini kuşatan ordu bu kaleyi aldı. Bir aylık yorucu bir sefer sonrasında Tar çölü geçildi. Gazneli ordusu aralık ayının sonunda Anhalvâra şehrine ulaştı. Buranın yöneticisi direnmeyip kaçtı. Burada yiyecek ve içecek ikmali yapan ordu güneye yöneldi. Hindûlar, Gazneli ordusunun yürüyüşünü durdurmak için Mundehîr bölgesinde 20 bin kişilik ordu ile saldırdıysa da yenilgiye uğradılar. Unâ yakınındaki Delvada halkı ise hiçbir mukavemet göstermeden teslim oldu. Gazneli ordusu nihayetinde 6 ocak 1026 tarihinde Sûmenâta ulaştı. Sûmenât'ın yöneticisi direnme yerine bir adaya firar etmeyi tercih etti. Sûmenât vilayeti, Gazneli ordusu tarafından çevrelendi. Kaledeki Hindli askerler, Brahmanlar ve gönüllülerce takviye edilmişti. Bunlar Gazneli ordusuna karşı oldukça güçlü bir mukavemet gösterdiler. Gazneli ordusu 7 Ocak 1026 Cuma gününde bu kaleye dönük ilk saldırısını gerçekleştirdi. Ordudaki Türkmenler'in ok kullanmadaki mahareti etkisini gösterdi ve şehir duvarları Gaznelilerce ele geçirildi. 8 Ocak Cumartesi günü de devam eden savaşın sonunda Gazneli ordusu Sûmenât kalesini ele geçirdi. Tapınaktaki putların hepsi ordu tarafından yakılıp yıkıldı. Taştan yapılmış olan büyük put yerinden sökülüp dört parçaya ayrıldı. Putun bu parçalarından ikisi Ġazne'de Ulu Cami ve sultan sarayının önüne konulurken, diğer iki parçası ise Mekke ve Medîne'ye gönderildi. Gazneli ordusu tapınakta bulunan malları da ganimet olarak aldı.

Gazneli ordusu bu şehirde 15 gün kaldıktan sonra dönüş yolculuğuna başladı. Bu dönüş sırasında anlatıldığına göre; katır, at gibi ikiyüz bin yük hayvanı Sûmenât'da ele geçirilen devasa ganimetleri taşımaktaydılar. Gazneli ordusu hem ganimetleri korumak hem de yeni bir savaşı yürütmenin zorluğunun farkında olduğunu bildiği için Hindûlarla karşılaşmamak için Manşûra-Pencâb sahil yolundan gitmeyi tercih etti. Hindûlar ise Gazneli ordusunu yarımadanın kuzeyinde kuvvetli bir ordu ile bekledikleri halde Maḥmûd'un dönüş yolunda farklı bir güzergah kullanması olası bir savaşı engelledi.¹¹⁰⁰

¹¹⁰⁰ Erdoğan Merçil, *Gazneliler*, s. 105-106.

Ferruhî de dîvânında Sûmenât'ın fethi hakkında çok önemli bilgiler vermiştir. O, yazdığı kasidesinde Sultan Maḥmûd'un Sûmenât seferi öncesinde ordusunu öğlen vakti Şâbahâr ovasında teftiş ettiğini belirtir. Şair, Şâbahâr ovasının düz, açık ve geniş olduğunu belirtir. Sefere çıkacak olan Gazneli ordusunun sayılamayacak derecede devasa bir ordu olduğunu söyler:

با من به شابهار به سر برد چاشتگاه
ماه من آنکه رشک برد زود و هفته ماه
گفت: این فراخ پهنا دشت گشاده چیست
گفتم: که عرضه گه شه بیعدد سپاه¹¹⁰¹

Benimle birlikte öğle vaktini Şâbahâr'da geçirdi, sevgilim haftalar ve aylarca beni kısılandı.

“Bu geniş düz açık ova da nedir?” diye sordu. Dedim ki: “sayısız ordusu olan padişahın teşrif ettiği yerdir.”

Ferruhî, Sûmenât seferini anlattığı kasidesinde yolun zorluklarından söz etmiştir. Aşağıdaki beyitlerinde şair, bu yolun taşıdığı zorluklara dair detaylı ve aydınlatıcı bilgiler verir. Şair, sultanın ordusunu götürdüğü yolda şeytanın dahi şaşkına dönüp çaresiz kalacağını, sultanın ömrü boyunca böylesine zor bir yolculukla yüzyüze kalmadığını, onun yaptığı yolculuklar arasında en zorlu yolculuklardan birinin bu yolculuk olduğunu ifade eder. Şair, ayrıca sultanın oldukça büyük bir ordu ile bu sefere çıktığını ancak suyun az olması nedeniyle büyük bir sıkıntı ile yüzyüze kaldığı bilgisini de verir. Ferruhî, yolun uzunluğunun yanı sıra yolda sık olan ağaçlık, çalılıklar, dikenler ve iklim şartlarının seferi oldukça zorlaştırdığını söyler:

ملک سپاه به راهی برد که دیو درو
شمیده گردد و گمراه و عاجز و مضطر
چنین سفر که شه امسال کرد، در همه عمر
خدای داند کو را نیامدهست به سر
گمان که برد که هرگز کسی ز راه طراز
به سومات برد لشکر و چنین لشکر
نه لشکری که مر آن را کسی بداند حد
نه لشکری که مر آن را کسی بداند حد
شمار لختی از آن برتر از شمار حصی
به لشکر گشن و بیکران نظر چه کنی
رهی که دیو درو گم شدی بوقت زوال
درازتر ز غم مستمند سوخته دل
بصد پی اندر، ده جای ریگ چون سرمه
چو چشم شوخ همه چشمه های او بی آب
هوای او دژم و باد او چو دود جحیم
همه درخت و میان درخت خار کشن
بده پی اندر، صد جای سنگ چون نشتر
چو قول سفله همی کشتهای او بی بر
زمین او سیاه و خاک او چو خاکستر
نه خار بلکه سنان خنده و خنجر

¹¹⁰¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 343.

نه مرد را سر آن کاندلر آن نهادی پی

نه مرغ را دل آن کاندلر آن گشادی پر¹¹⁰²

Padişah orduyu öyle bir yoldan götürdü ki, şeytan o yolda şuursuz, şaşkın, aciz kalır, dertli olur.

Padişahın bu yıl yaptığı böyle bir sefer, bütün ömründe Allah bilir başına hiç gelmemiştir.

Birinin bu çeşit bir yoldan Sûmenât'a orduyu, hem de böyle bir orduyu götürebileceğini kim düşünebilir.

Büyükliğini birinin bilebileceği bir ordu değildir. Sayısını birinin bilebileceği bir ordu değildir.

O ordunun bir bölümünün sayısı, çakıl taşlarından bile fazladır. Onun bir kısmının sayısı yağmur tanelerinden fazladır.

Devasa ve uçsuz bucaksız orduya ne bakarsın? Sen yolun uzunluğuna, suyun az oluşunun zorluğuna bak!

Öyle bir yol ki, güneş batınca, seher vaktinde çalı, çırpı, ağaçlarının darlığından az gören bir adam gibi şeytan onun içerisinde kaybolur.

Gönlü yanık biçarenin gamından bile uzun, ciğeri yanık dertlinin gecesinden daha uzun.

Yüzlerce onlarca yerde simsiyah kayalar, onlarca yüzlerce yerde neşter gibi taşlar.

Bütün çeşmeleri küstah gözü gibi susuz idi. Bütün ekinleri, namert sözü gibi ürünsüzdü.

Havası boğucu, rüzgarı ise cehennem dumanı gibi, zemini siyah, toprağı ise kül gibiydi.

Her yer ağaç, ağaçların arasında diken yığını, diken değil aksine delici mızrak ve hançer.

Adam, ne ona bir başını yaslayabilir. Ne de kuş, ona kanatlarını açmaya cesaret edebilir.

Ferruhî, bu yolculuk esnasında farklı bir durumdan da söz eder ki, şairin anlattığına göre bu zorlu çölden geçerken bir konaklama yerinde öğlen namazı vaktinde tam bir güneş tutulması meydana gelmiştir:

که گر بگویم کس را نیابد آن باور

در آن بیابان منزلگهی عجایب بود

که هیچگونه بر آن کارگر نگشت بصر

بگونه شب، روزی بر آمد از سر کوه

همی ندیدم من، این عجایبست و عبر¹¹⁰³

نماز پیشین انگشت خویش را بر دست

¹¹⁰² Ferruhî, *Dîvân*, s. 67.

¹¹⁰³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 68.

O çölde tuhaf konaklama yerleri vardı. Eğer anlatırsam kimse buna inanmaz.

Bir defa geceye benzer bir karartı dağın ardından yükseliverdi. Böyle bir şeye gözler hiçbir şekilde şahitlik etmemiştir.

Öğle namazı vaktinde parmaklarım ağzımda (şaşkın bir halde); böyle tuhaf ve ibretlik bir şey görmedim.

Ferruhî, bu sefer esnasında Gazneli ordusunun psikolojisini de yansıtmayı ihmal etmemiştir. Ordu içerisindeki olumsuz konuşmalarına da değinen şair, ordudan bazı kimselerin sultana bu yolda yılanların olduğunu, gece burada kalınması durumunda tehlikeli olabileceğini söylemesine rağmen Sultan Maḥmûd'un bu sözlerle itibar etmediğini, ordusunu bu tehlikeli yolda ilerlettiğini ve Allah'ın yardımı ile yolu geçtiğini dile getirir:

که اندرین ره مار دو سر بود بیمر	عجبتر آنکه ملک را چنین همی گفتند
همه سراسر پر خار و مار و لوره و جر	ترا بزرگ سپاهیست وین دراز ره‌یست
همی‌کشده به نفس خفته تا بر آید خور	به شب چو خفته بود مرد سر بر آرد مار
سبک نگرده زان خواب تا گه محشر	چو خور بر آید و گرمی به مرد خفته رسد
سپه براند به یاری ایزد داور	خدايگان جهان زان سخن نیندیشید
گذاره کرد به توفیق خالق اکبر ¹¹⁰⁴	بدین درشتی و زشتی رهی که کردم یاد

Tuhaf olanı padişaha şöyle dediler: “Bu yolda sayısız iki başlı yılan vardır.

Senin büyük bir ordun var ancak bu yol uzundur. Baştanbaşa diken, yılan, bataklık ve hendeklerle doludur.

Adam gece yatınca yılan başını kaldırır. Güneş doğuncaya dek uyuyan kimseyi nefesiyle öldürür.

Güneş yükselip sıcaklık uyuyan adama ulaştığında, o uykudan dolayı mahşer gününe kadar rahatlayamaz.

Cihan hükümdarı bu sözlerle itibar etmedi. Orduyu yürüttü yüce Allah'ın yardımı ile. Hatırladığım bu yolun engellerine ve zorluğuna rağmen Hâlık-ı Ekber'in yardımı ile geçti.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un bu yolculuk sırasında piyade olan askerleri çağırıp onlara develer verdiğini anlatır ki, daha önce zikrettiğimiz gibi şairin verdiği bu bilgiler Mûltân'da yapılan hazırlıklar ile ilgilidir. Devamla şair, sultanın develeri de bir düzen içerisinde dizdiğini ve her birine su yüklediğini anlatır. Şair, bu yolculuk sırasında

¹¹⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 68.

ordunun istifade etmesi, geride kalanların istifade edebilmesi için Sultan Maḥmūd'un su havuzları kurduğunu anlatır:

بپادگان را یک یک بخواند و اشتر داد	به توشه کرد سفر بر مسافران چو حضر
جمازه‌ها را در بادیه دما دم کرد	به آب کرد همه ریگ آن بیابان تر
بساخت از پی پس ماندگان و گمشدگان	میان بادیه‌ها حوضهای چون کوثر
همه سپه را زان بادیه برون آورد	شکفته چون گل سیراب و همچو نیلوفر ¹¹⁰⁵

Yayaları tek tek çağırdı ve deve onlara verdi. Seferin yolculara konaklama gibi olması için yol azığı verdi.

Develeri o sahrada sırasıyla dizdi. O sahranın tüm kayalıklarını su ile ıslattı.

Geride kalan ve kaybolan kimseler için ovaların ortasında Kevşer gibi havuzlar kurdu. Bütün orduyu, suya kanan açmış gül gibi, nilüfer gibi o sahradan çıkardı.

Ferruḥî, Sûmenât'ın fethine doğru yolan koyulan Maḥmūd'un bu sefer sırasında birkaç kale ve büyük şehri de yıktığını söyler. Maḥmūd'un bu seferde Lodurva adındaki bir kaleyi de ele geçirip demirlerini ve mermerlerini yıktığını belirten şair, buradaki düşman ordusunun kuvvet bakımından oldukça ileri bir seviyede olduğunu anlatır. Ferruḥî, düşmanın onca kuvvetine rağmen sultanın ordusu karşısında varlık gösteremediğini, ordunun burada çok fazla ganimet elde ettiğini belirtir:

بدان ره اندر چندین حصار و شهر بزرگ	خراب کرد و بکند اصل هر یک از بن و بر
نخست لدره کز روی برج و باره آن	چو کوه کوه فرو ریخت آهن و مرمر
حصار او قوی و باره حصار قوی	حصاریان همه بر سان شیر شرزه نر
مبارزانی همدست و لشکری همپشت	درنگ پیشه به فر و شتابکار به کر
نبرد کرده و اندر نبرد یافته دست	دلیر گشته و اندر دلیری استمگر
چو چیکودر که چه صندوقهای گوهر یافت	به کوهپایه او شهریار شیر شکر
چو کوه البرز، آن کوه کاندرو سیمرخ	گرفت مسکن و با زال شد سخن گستر
چگونه کوهی چونانکه از بلندی آن	ستارگان را گویی فرود اوست مقر
مبارزانی بر تیغ او به تیغ گذاشت	که هر یکی را صد بنده بود چون عنتر ¹¹⁰⁶

O yolda birkaç kale ve büyük şehirleri harap etti ve hepsini temelinden yerle bir etti.

Önce Lodurva'nın demir burcunu ve mermer duvarlarını pamuk dağı gibi yıktı.

Onun kalesi kuvvetli, kalenin sütunu da kuvvetli (idi). Kaledekilerin hepsi öfkeli erkek aslan gibi (idi).

İşbirliğindeki savaşçılar ve sırt sırta vermiş bir ordu (idi). Heybeti ile direnen, yapmak istediği işte hızlı (bir ordu idi).

¹¹⁰⁵Ferruḥî, *Dîvân*, s. 68.

¹¹⁰⁶Ferruḥî, *Dîvân*, s. 68-69.

Savaş yapmış, üstelik savaşta tecrübe kazanmışlardı. Cesaret kazanmış, üstelik cesaretle azılı olmuşlardı.

Aslan avcısı şehriyar, Çekûder'in dağlarına benzeyen o dağın eteğinde nasıl (güzel) mücevher sandıkları buldu!

Sîmurğ'un orada olduğu Elburz dağı gibi bir dağı mesken edindi ve Zâl ile konuşur oldu.

Öyle bir dağ ki, yüksekliğinden ötürü yıldızların yerinin onun altında olduğunu sanırsın.

Her birinin Anter gibi yüzlerce kölesi olan savaşçılar, onun kılıcı karşısında kılıçtan geçtiler.

Ferruhî, Lodurva kalesinin ele geçirilip düşman ordularının bozguna uğratıldıktan sonra, bir aylık bir seferin ardından Hind diyarının Anhalvâra şehrine girildiğini söyler. Bu şehrin oldukça güzel bir şehir olduğunu, sahip olduğu güzellikler nedeniyle oranın racası olan olan Behîm'in diğer şehirlere karşı bu şehirle övündüğünü belirten şair, şehirde koca koca sarayların var olduğunu söyler. Ferruhî, Behîm'in askeri gücünü de ele alır. Şair, onun yüzlerce file, onbinlerce savaşçıya sahip olmasına rağmen kaçmayı tercih ettiğini, bu şehirde kalıcı olma hayalinin suya düştüğünü dile getirir:

به نهرواله همی کرد بر شهان مفخر	چو نهرواله که اندر دیار هند بهیم
رسیده کنگره کاخها به دو پیکر	بزرگ شهری و در شهر کاخهای بزرگ
به کشتمند و به باغ و به بوستان برور	به دخل نیک و به تربت خوش و به آب تمام
نود هزار پیاده مبارز و صفدر	دویست پیل دمان پیش و ده هزار سوار
نشسته ایمن و دل پر نشاط و ناز و بطر ¹¹⁰⁷	همیشه رای بهیم اندرو مقیم بدی

Hindistân diyarındaki Anhalvâra'ya gelince (söz edersek) Behîm, Anhalvâra ile diğer padişahlara karşı böbürlenirdi.

Büyük bir şehir; şehirde saraylarının duvarının iki alemini kuşatmış olduğu devasa saraylar.

İyi gelirli, hoş topraklı ve bol sulu, tarım toprağı olan, bahçeli ve meyve bostanı olan (bir şehir).

Önde bağırان iki yüz fil ve on bin süvari, doksan bin savaşçı ve saflar delen piyadeler! Behîmin düşüncesi, emniyetle, neşe ve mutlulukla, huzur içerisinde orada daima kalıcı olmaktı.

¹¹⁰⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 69.

Ferruhî, Anhalvâra şehrinden sonra Gazneli ordusunun Sûmenât yürüyüş güzergahında bulunan Mundehîr şehrinden söz eder. Bu şehirde bir savaş vuku bulmuşsa da Ferruhî bundan söz etmez. Şair, Mundehîr’de tarif edilemez güzellikte bir havuzun bulunduğunu, birçok zenginlik emaresi taşıdığını, havuzu görenlerin ona hayran kaldığını anlatır. Şairin anlatıklarından bu havuzun yapım aşamasında birçok kıymetli taş ve süslemelerin kullanıldığını söyleyebiliriz. Şair, havuzun çevresinde binlerce küçük puthanenin olduğunu, havuzun önünde ise ortasında büyük bir putun olduğu büyük bir puthanenin bulunduğunu, söz konusu putun güzellik bakımından ay gibi olduğunu ancak yaban selvisi gibi bir boya sahip olduğu için çirkin durduğunu ima eder:

چنانکه خیره شدی اندرو دو چشم فکر	چو مندهیر که در مندهیر حوضی بود
همی ندانم گفتن صفاتش اندر خور	چگونه حوضی چونانکه هر چه بندیشم
ز مالهای فراوان برو پدید اثر	ز دستبرد حکیمان برو پدید نشان
هزار بتکده خرد گرد حوض اندر	فرا ت پهنای حوضی به صد هزار عمل
به حسن ماه ولیکن به قامت عرعر ¹¹⁰⁸	بزرگ بتکدهای پیش و در میانش بتی

Mundehîr gibi (güzel bir şehir)! Mundehîr’de onu görenlerin hayretler içinde kaldığı, hayran olduğu bir havuz vardı.

Öyle bir havuz ki, ne kadar düşünsem de o havuzun sıfatlarını hakkıyla anlatamam.

Bu (havuzda) yönetici kimselerin gaspettiklerinin izleri bulunur ve pek çok zenginliğin izleri görülür.

Fırat gibi geniş havuzlar, havuzun çevresinde binbir işçilikle (yapılmış) binlerce küçük puthane (vardı).

Önde büyük bir puthane ve ortasında görünüşüyle ay, boyuyla yaban selvisi (gibi) bir put vardı.

Şair, Mundehîr şehrinden sonra ordunun Delvâda şehrine ilerlediğini söyler. Buranın geçiş yolu üzerinde olduğunu, bu kalenin korkunç bir görüntüye sahip olduğunu, farklı ağaçların olduğunu, bu ağaçların oldukça verimli olduklarını dile getirir. Ferruhî, burada sağlam bir kalenin olduğunu ve putpupestlerden bir cemaatin kümелendiğini ancak Maḥmûd’un onları öldürüp Hindistân’da daha önce yıktığı Dârinî ve Tânîser puthaneleri gibi onların puthanelerini de ateşe verdiğini dile getirir. Şair, Maḥmûd’un asıl hedefi Sûmenât şehrine varmak olduğu için zamanını Delvâda şehrinde heder

¹¹⁰⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 69.

etmeyip kaçan düşman askerinin ya da daha önce firar etmiş olan Behîm'in peşine düşmeyi düşünmediğini, Sûmenât yolculuğuna devam ettiğini anlatır:

دگر چو دیولواره که همچو دیو سپید	پدید بود سر افراشته میان گذر
درو درختان چون گوز هندی و پوپل	که هر درخت به سالی دهد مکرر بر
یکی حصار قوی بر کران شهر و درو	ز بتپرستان گرد آمده یکی معشر
بکشت مردم و بتخانه‌ها بکند و بسوخت	چنانکه بتکده دارنی و تانیسر
نرسست ازو به ره اندر مگر کسی که بماند	نهفته زیر خسی چون بهیم شوم اختر
نهفتگان را ناجسته زان قبل بگذاشت	که شغل داشت جز آن، آن شه فریشته فر
کسی که بتکده سومنات خواهد کند	به جستگان نکند روزگار خویش هدر ¹¹⁰⁹

Delvâda ise beyaz bir şeytan gibi geçiş yolu üzerinde başını çıkarmış görünmekteydi.

Orada narçıl ve fûfel ağaçları vardı. Her bir ağaç bir senede iki kez meyve verirdi.

Şehrin kenarında sağlam bir kale ve onun içerisinde putperestlerden bir cemaat kümelenmişti.

Adamları öldürüp Dârinî ve Tâniser puthanesi gibi puthaneleri yıktı ve ateşe verdi.

Behîm gibi alçaklığın altına sığınmış olanların dışında yolda hiçkimse ondan kurtulamadı.

Gizlenip kurtulanalardan çok önce vazgeçti. Çünkü o melek nûrlu olanın bundan başka (önemli) işi vardı.

Sûmenât puthanesini yıkmak isteyen bir kimse, firar edenlerle zamanını heder etmez.

Şair, kasidesinin devamında Sûmenât puthanesinin putperestler açısından taşıdığı önem hakkında bir hikaye anlatır. Onun anlattığına göre, Mekke'de cahiliye döneminde bulunan üç puttan biri olan Menât putu, kâfirlerin elinden kaçırılıp ülkelerden ülkelere el değiştirir sonunda Hindistân'ın Sûmenât şehrine getirilir.¹¹¹⁰ Bu şehirde bu put için özel bir tapınak yapılır. Tapınak içerisinde yüzbinlerce resim bulunur. Ayrıca tapınakta bu puta sunulmak üzere getirilen değerli hazinelerin saklanması için bir de sandık bulunur. Şair bu tapınak inşa edildikten sonra tapınağa şehrin adı olan Sûmenât adının verildiğini belirtir. Ferruhî ayrıca bu puta kutsiyet atfeden kimselerin onun güya denizden geldiğini çevre bölgelere haber ederek onu ziyaret etmeleri için insanları teşvik ettiklerini anlatır. Şair, Sultan Maḥmûd'un

¹¹⁰⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 69.

¹¹¹⁰ Şairin anlattığı bu hikaye, gerçeklikten uzak olup bir halk hikayesi olarak kabul edilmektedir. Sultâniye, "Bâztâb-ı Târîh-i 'Ahd-ı Gaznevî der Dîvân-ı Ferruhî" *Kohennâme-i Edeb-i Pârsî*, s. 111-137.

amacının da bu sapkın inancı bir an önce ortadan kaldırmak olduğunu ve bunun için acele ettiğini söyler:

ملک همی به تبه کردن منات شتافت	شتاب او هم ازین روی بوده بود مگر
منات و لات و عزى در مکه سه بت بودند	ز دستبرد بت آرای آن زمان آزر
همه جهان همی آن هر سه بت پرستیدند	جز آن کسی که بدو بود از خدای نظر
دو زان پیمبر بشکست و هر دو را آن روز	فکنده بود ستان پیش کعبه پای سپر
منات را ز میان کافران بدزدیدند	به کشوری دگر انداختند از آن کشور
به جایگاهی کز روزگار آدم باز	بر آن زمین ننشست و نرفت جز کافر
ز بهر آن بت، بتخانه‌ای بنا کردند	به صد هزار تمائیل و صد هزار صور
به کار بردند از هر سویی تقرب را	چو تخته سنگ بر آن خانه، تخته تخته زر
به بتکده در، بت را خزینهای کردند	در آن خزینه به صندوقهای پیل، گهر
گهر خریدند او را به شهرها چندان	که سیر گشت ز گوهر فروش، گوهر خر
برابر سر بت کله‌ای فرو هشتند	نگار کار به یاقوت و بافته به درر
ز زر پخته یکی جرد ساختند او را	چو کوه آتش و گوهر برو به جای شرر
خراج مملکتی تاج و افسرش بوده‌ست	کمینه چیز وی آن تاج بود و آن افسر
پس آنگه آنرا کردند سومنات لقب	لقب که دید که نام اندرو بود مضمّر
خبر فکندند اندر جهان که از دریا	بتی بر آمد زینگونه و بدین پیکر ¹¹¹¹

Padişah, Menât putunu yok etmek için acele ediyordu. Onun acelesi işte bundan dolayı imiş oysa.

Lât, Menât, 'Uzzâ, o devrin put ustası Âzer'in elinden çıkma Mekke'de üç put idiler. Kendisine Allah'ın nazarı olan o kimse (Hz. Muhammed) dışında dünyanın tümü o üç puta tapıyorlardı.

O (putlardan) ikisini Hz. Peygamber kırmış, ikisini de aynı gün yüz üstü Ka'be'nin önüne atmıştı.

Menâtı kâfirlerin arasından kaçırdılar; (sürekli) o ülkeden bu ülkeye attılar.

(Sonunda) Âdem zamanından beri oraya kâfirlerden başkasının gidip yerleşmediği bir yere (attılar).

O put için yüzbinlerce temsillerin, yüzbinlerce resimlerin olduğu bir puthane inşa ettiler.

Ona (puta) yakınlık elde etmek için her taraftan büyük kaya parçası gibi altınları o eve (tapınağa) getirdiler.

Puthanede put için bir hazine yaptılar. O hazinede fil sandıklarıyla mücevherler!

¹¹¹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 69-70.

Şehirlerde onun (put) için o kadar çok mücevherler satın aldılar ki, mücevher satıcısı mücevher alıcısına doydı.

Putun kellesinin karşısına yakut ile yapılmış, inci ile dokunmuş bir baş koymuşlardı.

Onun (putun) önünde, alev yerine eritilmiş altın ve mücevherden ateş dağı gibi bir padişahlık tahtı yaptılar.

Bir memleketin haracı, onun (putun) padişahlık tahtı ve tacı olmuştu. Üstelik onun en değersiz şeyi o tac ve o taht idi.

Ondan sonra ona Sûmenât lakabını verdiler. İsminin kendisinde gizli olduğu lakabı kim gördü.

Denizden böyle bir heykelin ve bu şekil bir putun çıktığını dünyaya haber saldılar.

Şair, tarihî öneme ait Sûmenât tapınağında bulunan put hakkında insanlarda var olan tasavvura ait bilgiler de verir. Hindûlara göre yaratılış, kaza ve kader bu put eliyle gerçekleşmektedir. Yine putperestlere göre bu put daha önce gökyüzünde bir makama sahipken sonradan kendi iradesi ile yeryüzüne inmiş ve denizden çıkarak gelmiş ve sonunda Sûmenât tapınağında karar kılarak kendisine ait olan makam ve mevkie kendi iradesi ile oturmuştur. Şair, onun denizden çıkmasından sonra bir ineğin sütü ile yıkandığını, dolayısıyla bu insanların da ineğe anne diye hürmet gösterdiklerini belirterek bu inançta olan kimselerin ineğe duydukları saygının arka planındaki nedeni de açıklar. Yine şair, putperestlerin Ganj nehrinden her gün su getirip bu putu yıkadıklarını, onu haccetmeye gittiklerini, ondan medet umduklarını, putperest ve şaman hacıların onu ziyaret etmek için sürekli yollarda olduklarını bildirir. Şair, beyhûde bir inanç olarak nitelediği putperestliğe dair şunları dile getirir:

مدبر همه خلقت و کردگار جهان	ضیادهنده شمسست و نوربخش قمر
به علم این بود اندر جهان صلاح و فساد	به حکم این رود اندر جهان قضا و قدر
گروه دیگر گفتند، نی که این بت را	بر آسمان برین بود جایگاه و مقر
کسی نیاورد این را بدین مقام که این	ز آسمان به خودی خود آمدهست ایدر
بدین بگوید روز و بدان بگوید شب	بدین بگوید بحر و بدان بگوید بر
چو این ز دریا سر بر زد و به خشک آمد	سجود کردند این را همه نبات و شجر
به شیر خویش مر او را بشست گاو و کنون	بدین تقرب خوانند گاو را مادر
ز بهر سنگی چندین هزار خلق خدای	به قول دیو فرو هشته بر خطر لنگر
فریضه هر روز آن سنگ را بشستندی	به آب گنگ و به شیر و به زعفران و شکر
ز بهر شستن آن بت ز گنگ هر روزی	دو جام آب رسیدی فزون ز ده ساغر
از آب گنگ چه گویم که چند فرسنگست	به سومات بدانجایگاه زلت و شر

گه گرفتن خور صد هزار کودک و مرد بدو شدند فریادخواه و پوزشگر
ز کافران که شدند به سومنات به حج همی گسسته نگشتی به ره نفر ز نفر
خدای خوانند آن سنگ را همی شمنان چه بیهده سخنست این که خاکشان بر سر¹¹¹²

Bütün yaratılanların müdebbiri ve alemin yöneticisidir; güneşe ışığını verendir ve aya aydınlık veren.

Bunun ilmi ile olur alemde oluş ve bozuluş, bunun hükmü gerçekleşir alemde kaza ve kader.

Diğer bir grup dedi ki: “Hayır! Bu putun yeri ve makamı en yüce gökyüzündeydi.”

“Kimse bunu bu makama getirmedi çünkü bu put gökyüzünden öylece kendi kendine buraya gelmiştir.”

“(Bu put), buna gündüz der, ona gece der, buna deniz der, ona kara der.”

“Bu put denizden gelip karaya çıktığında, ona secde ettiler tüm bitkiler ve ağaçlar.”

“Onu bir inek sütü ile yıkadı” ve şimdi bu yakınlık nedeniyle ineğe anne diyorlar.

Allah’ın binlerce kulu, bir taş parçası için şeytanın sözüyle akla demir atmışlar.

O taşın, Ganj’in suyu, süt, safran ve şeker ile yıkanması her günün farzı idi.

O putu yıkamak için Ganj’den her gün on kovadan daha fazla getirilirdi.

Ne diyeyim! Ganj suyundan Sûmenât’a zillet ve kötülük kaç fersahtır?!

Güneş tutulması zamanında yüzbin çocuk ve adam, ondan medet ve af dileniyorlardı.

Sûmenâta hacca giden kâfirler sebebiyle yol boyunca birbirini takip eden kişiler eksik olmuyordu.

Şamanlar o taş ilâh diyorlardı. Toprak başlarına! Ne de boş bir sözdür bu!

Ferruhî, Sûmenât’ın putperestler için sahip olduğu önemi aktarıp, onların inanç dünyalarını ortaya koyduktan sonra, dinî bir vazife olarak orayı yıkma şerefının Sultan Maḥmûd’a nasip olduğunu dile getirir. Şair, o putun tekrardan Mekke’ye gönderilme niyetiyle yerinden söküldüğünü ve onun taşınmasına bizzat şahitlik ettiğini söyler. Yine şair, Maḥmûd’a karşı savaşma arzusu içerisinde olan kimselerin savaşın bedelini canlarıyla ödediklerini, savaş sonrasında Maḥmûd’un puthanelere girip tüm putları kırdığını, sonrasında ise Brahmanları öldürdüğünü anlatır. Şair, Maḥmûd ile kazanılan bu zafer sonrasında, düşmanın “Türk kırbacını” başlarına yüzlerine yiyerek perişan olduklarını, böylece Maḥmûd’un en önemli arzularından biri olan Hindûların hac yerini yıkma arzusuna eriştiğini dile getirir. Yine şair, Sultan Maḥmûd’un bu işi

¹¹¹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 70-71.

Allah'ın rızası ve İslâm'ı yüceltme amacıyla yaptığını, bundan dolayı Allah'tan mükafat alacağını söyler:

ز جاي برکند آن شهریار دین پرور	خدای حکم چنان کرده بود کان بت را
بکند و اینک با ما همی برد همبر	بدان نیت که مر او را به مکه باز برد
به دست خویش به بتخانه در فکند آذر	چو بت بکند از آنجا و مال و زر برداشت
بریده به، سر آن کز هدی بتابد سر	برهمنان را چندانکه دید سر ببرید
چو سرخ لاله شد، آبی چو سبز سیسنبیر	ز خون کشته کز آن بتکده به دریا راند
که کشته بود و گرفته ز خانیان به کتر	ز بتپرستان چندان بکشت و چندان بست
همه در آرزوی جنگ و جنگ را از در	خدای داند کآنجا چه مایه مردم بود
چو روز جنگ میان مصاف، رستم زر	میان بتکده استاده و سلیح به جنگ
همی نیامد بر رویشان پدید غیر	خدنگ ترکی بر روی و سر همی خوردند
به تیر سلطان بردند عمر خویش به سر	به جنگ جلدی کردند، لیکن آخر کار
همیشه این دو همی خواست ز ایزد داور	خدایگان را اندر جهان دو حاجت بود
دگر که حج کند و بوسه بر دهد به حجر	یکی که جایگه حج هندوان بکند
دگر به عون خدای بزرگ کرده شمر	یکی از آن دو مراد بزرگ حاصل کرد
بدانچه کرده بیابد ملک ثواب و ثمر ¹¹¹³	خراب کردن بتخانه خردکار نبود

*Allah hükmünü böyle vermişti; dini destekleyen o padişah o putu yerinden sökecekti. Onu Mekke'ye götürme niyeti ile söktü ve şimdi bizimle beraber götürüyor.*¹¹¹⁴

Putu oradan söküp malı ve altınları aldı. Kendi elleriyle Âzer'i puthaneye attı.

Ne kadar Brahman gördüyse başlarını kesti. Hidayetten sapan kimse için kesik baş daha iyidir.

O puthanede öldürülenlerin kanı ile denize doğru sürdü. Yeşil kekik bitkisi gibi olan su, lale gibi kıpkızıl oldu.

Putperestlerden bir çoğunu öldürdü, bir çoğunu yakaladı. Daha önce de Keter ovasında hanlıları öldürmüştü, yakalamıştı.

Oradaki insanların mayasını, hepsinin savaş arzusunda ve savaşa uygun olmalarının sebebini Allah bilir.

Savaş gününde puthanenin ortasında elinde silahla safların arasında duran Rustem-i Zer gibi (idiler).

Türk mızrağını yüzlerine ve başlarına yediler. Artık yüzleri görünmez olmuştu.

Savaşta yürekli tasladılar ancak işin sonunda sultanın oku ile yaşamlarını sona erdirdiler.

¹¹¹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 71.

¹¹¹⁴ Ferruhî'nin verdiği bu detay bilgi tarihi verilerle uyum içerisindedir.

Padişahın dünyada iki dileği vardı. Sürekli bu iki şeyi dilerdi hikmetli Allah'tan.

Biri, Hindûların hac yerini sökmek, diğeri ise hacetmek ve Haceru'l-Esved'i öpmek.

O iki büyük arzusundan birini elde etti. Diğerine de yüce Allah'ın yardımı ile niyetleniyor.

Puthaneyi yıkmak küçük bir iş değildir. Bu yaptığı nedeniyle padişaha sevap ve mükaflat gerektir.

Ferruhî, Sûmenât'ı fethetme ve oradaki puthaneyi yıkmaya arzusunun yerine getiren sultanın dönüş yolunu ve bu yolda yaşadığı zorlukları da kasidesine taşır. Şairin anlattığına göre sultan ve ordusu dönüş yolunda bir akarsu ile karşılaşır. Ordunun o yolun alternatifini gösterecek bir kılavuza sahip olmadığını ifade eden şair, gemilerin bu akarsuyunu geçmelerinin iki iç gün vakit aldığını söyler. Dahası bu denizde günde iki üç kez medcezir olayının gerçekleştiğini belirten şair, tüm bunlara rağmen Maḥmûd'un ümitsizliğe kapılmayıp orduya ümit aşıladığını, Allah'a güvenip atıyla suya doğru ilerlediğini, suyu geçtiğini, kendisinin ardından tüm ordunun da sağ selamet suyu geçtiğini belirtir. Ferruhî, sudan tüm ordu ile beraber iki yüzbinin üzerinde deve, katır ve atın geçtiğini, bu geçişin iki gün, iki gece içerisinde gerçekleştiğini söyledikten sonra bu olayın sultana Allah tarafından verilen mucizeler sınıfında değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder:

گرفت راه به در باز رفتگان دگر	چو دل ز سوختن سومات فارغ کرد
گسسته شد ز ره امید مردمان یکسر	خمی ز گردش دریا به ره پیش آمد
نبود ممکن کان آب را کنند عبر	نبود رهبر کان خلق را بجستی راه
رهی به صعبی و زشتی در آن دیار سمر	سوی درازا یک ماه راه ویران بود
همی رود، چو رود مرغ گرسنه سوی خور	ز سوی پهنا چندانکه کشتی دو سه روز
چنانکه چرخ زدی اندر آب او چنبر	درون دریا مد آمدی به روز دو بار
فرو شدند و کردند از میانه حذر	چو مد باز شدی بر کرانش صیادان
براند و گفت که این مایه آب را چه خطر	ملک چو حال چنان دید خلق را دل داد
فکند باره فرخنده پی به آب اندر	امید خویش به ایزد فکند و پیش سپاه
روان شدند همه از پی شه آن لشکر	به فال نیک شه پر دل آب را بگذاشت
چنانکه گفتی آن آب بد همی فرغر	برآمدند بر آن پی ز آب آن دریا
نه آنکه هیچ کسی را به جان رسید ضرر	نه آنکه هیچ کسی را به تن رسید آسیب
که مد نیامد و نگذشت آبش از میزر	دو روز و دو شب از آنجا همی سپاه گذشت
بر از دویست هزار اسب و اشتر و استر	جدا ز مردم بگذشت ز آب آن دریا

Sûmenât'ı yakma arzusuna nail olunca, diğer yolcularla beraber tekrar yola koyuldu. Biraz gittikten sonra yolda karşılarına bir deniz çıktı. İnsanlar birdenbire yoldan ümitlerini kestiler.

Yolu bulmaları için o insanların bir rehberi yok idi. O suyu geçmelerinin bir imkanı da yok idi.

Uzun taraftan bir aylık harabe yol vardı; o efsâne diyarda zorlu, sıkıntılı bir yol!

O kadar uzundu ki gemi, aç kuşun güneşe doğru gitmesi gibi iki üç gün giderdi.

Denizin içinde günde iki kez medcezir olurdu. Öyleki onun suyunda sürekli burgaç döner dururdu.

Medcezir başladığında büyüklüğü nedeniyle avcılar sinerler ve ortasından korkarlardı.

Padişah durumun böyle olduğunu görünce, insanları cesaretlendirip ilerledi ve dedi ki: "Bu su birikintisinin ne tehlikesi var!"

Umudunu Allah'a bağladı ve ordusunun önünde uğurlu atını suya doğru sürdü.

Cesur padişah güzel bir şekilde suyu geçti. Padişahın ardından o ordu da ilerledi.

Daha sonra o su basit, küçük bir dereymiş gibi o denizin suyundan (muvaffakiyetle) çıktılar.

Hiç kimsenin bedenine ne bir yara geldi. Ne de kimsenin canına zarar değdi.

İki gün iki gece içerisinde oradan tüm ordu geçti. Medcezir de olmadı, suyunun kenarından bile geçmedi.

İnsanların haricinde, iki yüzbinden fazla at, deve ve katır da o denizin suyundan geçti.

Bu yol ile Allah'tan böyle keramet buldu. Sen bu kerameti mucizeler sınıfında değerlendir!

Ferruhî, Sultan Maḥmûd ve ordusunun zorlu Sûmenât yolculuğu sonrasında birkaç gazve daha yaptığını belirtir ki, şairin dedikleri tarihi kayıtlarla paralellik içerisinde.

Şair, sultanın ordusunun Kandaha kalesine saldırdığını ve Behîm'in öldürüldüğünü dile getirir. Şair, kale ve çevresinin yıkılıp harap edildiğini, artık oraya çıkmak isteyen kimselerin hiçbir imkanlarının kalmadığını söyler:

جز اینکه گفتم، چندین غزات دیگر کرد	به بازگشتن سوی مقام عز و مقر
حصار کنده را از بهیم خالی کرد	بهیم را به جهان آن حصار بود مقر
قوی حصاری بر تیغ نامدار کهی	میان دشتی سیراب ناشده ز مطر

¹¹¹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 71-72.

میان سنگ، یکی کنده، کنده گرد حصار نه زان عمل که بود کار کرده‌های بشر
نه راه یافته خصم اندر آن حصار بجهد نه زان حصار فرود آمدی یکی بخر¹¹¹⁶

Şerefli makamına ve karargahına dönüşünde bu anlattıklarımın dışında başka gazveler de yaptı.

Behîm 'i Kandaha kalesinden çıkardı. Behîm 'in dünyada kaçacak yeri ancak o kaledir. (Çünkü) namlı bir dağın ucunda, su dolu çölün ortasında (dahi) yağmura doymamış sağlam bir kale idi!

Taşın ortasında bir hendek, kalenin çevresinin hendeği! Beşer yapısı gibi olmayan bir iş!

Düşman o kaleye çıkabilmek için ne bir yol bulabilir. Ne de o kaleden birileri bir haber ile gelebilir.

Sultan, Kandaha kalesinden sonra Manşûra şehrine yöneldiklerini belirtir. Sultanın amacı, bu şehirde sapkın bir fırka olarak görülen Karmatîler'den hesap sormaktı. Manşûra'nın hakimi olan Hafîf, onca fîl, ordu ve mala sahip olmasına rağmen, sultan ile karşılaşmaya cüret edemeyip firar etti. Gazneli ordusu, Hafîf'in ordugahına saldırıp birçok taraftarını öldürdü. Böylece Sûmenât seferi dönüşünde Karmatîlere de ağır bir darbe indirilmiş oldu:

وز آن حصار به منصوره روی کردو براند	بر آن شماره کجا راند حیدر از خیبر
خفیف چون خبر خسرو جهان بشنید	دوان گذشت و به جوی اندر اوفتاد و به جر
بآب شور و بیابان پر گزند افتاد	بماندش خانه ویران ز طارم وز طزر
خفیف را سپه و پیل و مال چندان بود	که بیش از آن نبود در هوا همانا در
نداشت طاقت سلطان، ز پیش او بگریخت	چنان که زو بگریزند صد هزار دگر ¹¹¹⁷

O kaleden Manşûra 'ya yöneldi ve Haydar 'ın Hayber 'den atını sürdüğü gibi ilerledi.

Hafîf, cihan padişahının haberini duyunca kaçarak geçti; derenin ve bataklığın içine düştü.

Tuzlu suya ve sıkıntı dolu çöllere düştü. Köşkünden ve sarayından geriye virane bir evi kaldı.

Hafîf'in ordusu, fîli ve malı o kadar çoktu ki, havadaki zerrelere dahi ondan çok değildi. Sultana karşı gücü yoktu ve ondan kaçiverdi; yüzbinlerce başka kimselerin ondan kaçtığı gibi.

¹¹¹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 72.

¹¹¹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 72.

Ferruhî, Sûmenât'ın fethi vesilesiyle kaleme aldığı kasidesinin son bölümünde Maḥmûd'un bu seferine dair adeta bir özetleme yapar. Şair, Maḥmûd'un çok başarılı bir hükümdar olduğunu, tek bir seferde dünyayı gezdiğini, düşmanları yok edip yüklü hazineler elde ettiğini, küfrün binasını yıktığını, asıl fethin ve zaferin bu olduğunu söyler. Şair, Maḥmûd'un, dönemin padişahları gibi zevk ve sefaya dalma imkanına sahip olmasına rağmen onun bunu yapmadığını, putperestlerin önemli merkezi olan Sûmenât'ı yıktığını, Behîm hanedanını ortadan kaldırdığını ifade eder. Tüm bu başarılarından sonra şair, artık Hind coğrafyasında elde edilecek önemli bir şeyin kalmadığını belirterek dönülmesi gerektiğini ima eder ve memduhunu ordusunu Rûm ve Hâzar'a götürmesi için teşvik eder. Ferruhî, Maḥmûd'un önüne denizin çıkmaması durumunda Berber ve Kûmâr'a kadar ilerlemiş olacağını da ekleyerek onun hiçbir güçle karşılaşmaktan çekinmediğini dile getirir:

خدایگان جهان شهریار شیر شکر	نگاه کن که بدین یک سفر که کرد، چه کرد
بنای کفر بیفکند، اینت فتح و ظفر	جهان بگشت و اعدای بگشت و گنج بیافت
که گوی برده ای از خسروان بفضل و هنر	زهی مظفر فیروز بخت دولت یار
شهان غافل سرمست راهمی چه خبر	از این هنر که نمودی و ره که پیمودی
شهان شراب زده بر کناره های شمر	تو برکناره دریای شور خیمه زدی
شهان دیگر عود مثلث و عنبر	تو سومات همی سوختی به بهمن ماه
تو در شتاب سفر بوده ای و رنج سهر	بوقت آنکه همه خلق گرم خواب شوند
به سومات رود گاه و گاه به کالنجر	تو آن شهی که ز بهر غزات رایت تو
ببر سپاه کشتن سوی روم و سوی خزر	خدایگانا زین پس چو رای غزو کنی
کز آن تو شود آنجا بجنگ یک چاکر	به سند و هند کسی نیست مانده کان ارزد
مگر کنی پس از این قصد خانه قیصر	خراب کردی و بیمرد خاندان بهیم
بجایگاهی کز آدمی نبود اثر	سپه کشیدی زین روی تالب دری
گمان بریم که این در فسانه بود مگر	بما نمودی آن چیزها که یاد کنیم
بهیچ روی ازین آب نیست روی گذر	زمین بماند برین روی و آب پیش آمد
کنون گذشته بدی از قمار و از بربر	اگر نه دریا پیش آمدی براه ترا
چنان که بود به هنگام مصطفی حیدر	ایا بمردی و پیروزی از ملوک پدید
که بر دو منزل از آواش گوش گردد کر	شنیده ام که همیشه چنین بود دریا
همی بر آید موجش برابر محور	همی نماید هیبت، همی فزاید شور
نه موج دیدم و نه هیبت و نه شور و نه شر	سه بار با تو بدریای بیکرانه شدم
که پیش قدر تو چون ناقصست و چون ابتر	نخست روز که دریا ترا بدید، بدید
بقدر باتو و نیارد زد، ار بخواهد، بر	بمال با تو نتاند شد، ار بخواهد، جفت

چو گرد خویش نگه کرد، مارو ماهی دید
 ز تو خلاق راخرمی وشادی بود
 چو قدرت تو نگه کرد و عجز خویش بدید
 ز آب دریا گفتی همی به گوش آمد
 همه جهان ز تو عاجز شدند تا دریا
 بزرگوارا کاری که آمد از پدرت
 به ملکداری تا بود بود و وقت شدن
 همیشه تا نبود جان چو جسم و عقل چو جهل
 همیشه تا علوی را نسب بود به علی
 خدایگانی جز مر ترا همی نسزد
 جهان و مال جهان سربسر خنیده تست
 بگرد تو مه تابان و زهره ازهر
 وزو همه خطر جان و بیم غرق و غرر
 چو آبگینه شد آب اندرو زشرم و حجر
 که شهریارا دریا تویی و من فرغر
 نداشت هیچ کس این قدر و منزلت ز بشر
 به دولت پدر تو نبود هیچ پدر
 بماند ازو به جهان چون تو یادگار پسر
 همیشه تا نبود دین چو کفر و نفع چو ضرر
 همیشه تا عمری را شرف بود به عمر
 خدایگان جهان باش و از جهان بر خور
 به شهریاری و فیروزی از خنیده بچر¹¹¹⁸

Bak da gör yaptığı tek bir seferde ne yaptı cihan padişahı, aslan yenen şehriyar!

Dünyayı dolaştı, düşmanları öldürdü ve hazine ele geçirdi. Küfrün temelini yıktı, budur işte fetih ve zafer!

Muzaffer, kutlu talihli ve bahtiyar olana ne mutlu! Erdem ve hünerde padişahlardan daha ilerisin.

Gafil sarhoş padişahların, bu gösterdiğin yeteneklerden, kat ettiğin bunca yoldan ne haberi var!

Sen tuzlu denizin kenarında otak kurdun. Padişahlar ise havuz kenarlarında bol bol şarap içti.

Sen Behmen ayında Sûmenât'ın hepsini yaktın. Diğer padişahlar anber ve müselles ûd yaktı.

İnsanların hepsinin uyumakla meşgul olduğu vakitte sen sefer telaşesinde, uykusuzluk sıkıntısı içindeydin.

Sen o padişahsın ki, gazalar için senin bayrağın bazen Sûmenât'a bazen Kalincâr'a gider.

Ey padişah! Bundan sonra gazve yapmayı düşünürsen devasa ordunu Rûm'a ve Hazar'a götür.

Sind ve Hind'te savaşta senin hizmetçin olmaya degecek bir kimse dahi kalmamıştır.

Harap ettin ve adamsız bıraktın Behîm hanedanını. Bundan sonra Kayser'in sarayına gitmez olur musun!

¹¹¹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 73-74.

Bu taraftan deniz kıyısına kadar ordu götürdün. Hiçbir insanın izinin dahi olmadığı bir yere.

Bunun sadece bir efsâne olduğunu zannetmemiz için hatırladığımız o şeyleri bize gösterdin.

Bu taraftaki yerde (sadece) toprak kaldı, su (deniz) ise (karşına) çıktı. Hiçbir şekilde bu sudan (denizden) geçit yolu yoktur.

Eğer yolda karşına deniz çıkmasaydı, şimdiye kadar Kûmâr'ı ve Berber'i geçmiş olurdun.

Ey yiğitlik ve zaferde padişahlar arasında Muştafâ zamanındaki Haydar gibi aşîkar olan!

Duydum ki, deniz hep böyle olurmuş. İki menzil arasında onun sesi nedeniyle kulak sağır olur.

Hep heybet gösterir, hep coşkusunu arttırır. Dalgaları çevresine kadar ulaşır.

Seninle üç defa uçsuz bucaksız denizlere gittim. Ne dalga ne heybet ne fırtına ne de zorluk gördüm.

Deniz, seni ilk defa görünce senin kudretinin önünde sakat ve ebter¹¹¹⁹ gibi olduğunu gördü.

İstese bile zenginlikte seninle eşit olamaz. İstese bile kudrette sana ulaşamaz.

(Deniz), kendi etrafına baktığında yılan ve balık gördü. Senin etrafına bakınca parlak Ay ve parlak Zühre yıldızını gördü.

Senden ötürü yaratılmışlar mutluluk ve sevinç içerisinde. Ondan (denizden) ötürü ise herkesin can tehlikesi, boğulma ve yok olma korkusu vardır.

Senin kudretine bakınca, kendi aczini gördü. Utançtan kadeh gibi oldu, içindeki su ise taş gibi (oldu).

Derya suyundan kulağa sanki (şunlar) geliyordu: “Ey şehriyar! Deniz sensin! Ben ise çayım!”

Tüm dünya senin karşında çaresiz kaldı. Denizin bu kuvvet ve konumda beşerden hiç kimsesi yoktur!

Ey yüce kişi! Senin babanın devlette yaptığı iş ile hiçbir baba senin baban gibi olmaz. Hükümdarlıkta oldukça öyle idi. Gidiş (vefat) zamanında ise ondan geriye senin gibi hatıra bir evlat dünyada kaldı.

¹¹¹⁹ Kur'ânî bir kavram olup soyu kesik anlamındadır.

Ruh, beden gibi, akıl, cehalet gibi olmadıkça, din, küfür gibi ve fayda, zarar gibi olmadıkça.

‘Alevî birinin nesebi daima ‘Alî’ye dayandıkça, ‘Omerî birine daima ‘Omer ile şeref oldukça,

Hükümdarlık senden başkasına yaraşmaz. Cihanın hükümdarı ol ve dünyadan nasiplen!

Dünya ve dünya malı baştanbaşa senin nimetindir. Saltanat ve zaferle nimetlerden istifade et!

Ferruhî, Sûmenât’ın fethedilmesinden sonra yazmış olduğu diğer bir kasidesinde için yazdığı kasidesinde Yemînuddevle olarak andığı Sultan Maḥmûd’un Gazne’ye büyük bir başarı ile döndüğünü, putları kırdığını, birçok kaleyi fethettiğini söyler. Yine o, Sûmenâtı fetih yolunda ordunun birçok zorluklar ile karşılaştığını belirterek Maḥmûd’un bu zorluklar karşısında yılmayarak büyük bir önderlik örneği sergilediğini dile getirir:

بفال نیک کنون سوی خانه روی نهاد	یمین دولت شاه زمانه با دل شاد
حصارهای قوی بر گشاده لاد از لاد	بتان شکسته و بتخانه ها فکنده ز پای
دویست شهر تهی کرده خوشتر از نوشاد	هزار بتکده کنده قوی تر از هرمان
سپه گذاشته از آبهای بی فرناد	گذارده کرده بیابانهای بی فرجام
رسیده با سپه آنجا که ره نیابد باد	گذشته باینه ز آنجا که مایه گیرد ابر
ز گنج بتکده سومنات یافته داد ¹¹²⁰	ز ملک و ملکت چندین امیر یافته بهر

Yemînuddevle, zamanın padişahı mutlu bir gönülle, iyi talihle şimdi evine doğru yöneldi.

Putları kırdı ve puthaneleri yerinden söktü, sağlam kaleleri viran etti.

Hermân’dan daha sağlam olan puthanelerin kökünü kazıdı. Nûşâd’tan daha güzel olan iki yüz küsür şehri boşalttı.

Uçsuz bucaksız çöllerden geçti. Ordusunu derin sulardan geçirdi.

Bulutun konumlandığı (yüksek) yerleri geçti. Ordusuyla rüzgarın dahi erişemediği yerlere vardı.

Devletin ve memleketin emirlerinden her birine Sûmenât puthanesinin hazinesinden ele geçirdiklerini verdi.

¹¹²⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 34.

Ferruḥî, Sûmenât'ın fethinin o dönem İslâm dünyasını temsil eden 'Abbâsî halifesi için taşıdığı öneme de değinir. Şair, Maḥmûd'un vereceği fetih müjdesinin halife tarafından dört gözle beklendiğini belirtir. Ferruḥî, Sûmenât'ın fethiyle birlikte putperestliğin merkezi olan puthanelerin de yıkıldığını böylece tevhid inancına aykırı olan sapkınliğin ortadan kaldırıldığını, İslâm dininin yüceltiğini dile getirir:

کنون دو چشم نهاده ست روز و شب گویی	به فتح نامه خسرو خلیفه بغداد
خلیفه گوید کامسال همچو هر سالی	گشاده باشد چندین حصار و آمده شاد
خبر ندارد کامسال شهریار جهان	بنای کفر فکنده ست و کنده از بنیاد
بقاش باد که از تیغ او و بازوی اوست	بنای کفر خراب و بنای دین آباد
ز بهر قوت دین با ولایت پرویز	هزار بار بتن رنجکش تر از فرهاد
ز بسکه رنج سفر بر تن شریف نهاد	همی ندانم کان تن تنست یا پولاد
برابر یکی از معجزات موسی بود	در آب دریا لشکر کشیدن شه راد
شه عجم را چون معجزه کرامتهاست	پدید گشت که آن از چه روی و از چه نهاد
من از کرامت او یک حدیث یاد کنم	چنانکه بر دل تو دیرها بماند یاد
به سومنات شد امسال و سومنات بکند	در این مراد بیمود منزلی هشتاد ¹¹²¹

Bağdâd halifesi şimdi padişahın fetih mektubunu dört gözle gece gündüz beklemektedir.

Halife, “(Maḥmûd) her yıl olduğu gibi bu yıl da birkaç kaleyi fethedip mutlu bir şekilde dönmüş olmalı” der.

(Ancak halifenin), cihan padişahının bu yıl da küfrün binasını yıktığından ve kökünden söktüğünden haberi yok!

Yaşasın! Çünkü küfrün binasının harap oluşu, din binasının da sağlam oluşu onun kılıcı ve pazusu sayesinde.

Dinin güçlenmesi için Ferhad'ın, Pervîz'in vilayetinde bedenen çektiğinden bin kat daha fazlasını çekti.

O şerefli bedene o kadar çok yolculuk sıkıntısı yükledi ki, onun beden mi yoksa çelik mi olduğunu anlayamıyorum.

Yüce padişahın deniz suyundan ordu götürmesi, Mûsâ'nın mucizelerinden biri ile eşitti.

Acem padişahının mucize gibi kerametleri vardır. O kerametlerin nasıl ve ne surette olduğu ortaya çıktı.

¹¹²¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 34-35.

Ben onun kerametinden bir olay anlatayım. Böylece senin aklında uzunca bir müddet yer etsin!

Bu yıl Sûmenât'a gitti ve Sûmenât'ı kazıdı. Bu arzusu için seksen menzil yol katetti.

Ferruhî, Sûmenât fethedildikten sonra dönüş yolunda karşılaşılan zorluklar hakkında da detaylı bilgiler verir. O, memduhunun büyük bir denizi aştığını dile getirir. Şair ordunun bir çöl ile başbaşa kaldığını belirtir ki, bu çöl Büyük Tar çölüdür. Yine o çölde bir konak yeri ya da bir rehberin olmadığını dile getirir. Şairin anlattığına göre Sultan Maḥmûd yolu bilmediği için şaşakalmış daha sonra yolu bilmediği halde sol tarafına doğru yönelmiş, biraz gittikten sonra ise pişman olup duraklamıştır. Daha sonra ise sağ tarafında bir parıltı görmüş ve devamlı surette o parıltıyı takip etmiştir. Şair, bu parıltıyı takip eden Maḥmûd sayesinde ordunun susuzluktan kurtulduğunu ve yolunu bulduğunu dile getirir ve yaşanan bu kurtuluşu, Allah tarafından Sultan Maḥmûd'a verilen bir keramet olarak niteler. Yine şair, onun bu başarısı ile birçok İran kahramanından daha yüce olduğunu da ifade eder:

چو آب جیحون بیقدر کرد و جسر گشاد	بره ز دریا بگذشت و آب دریا را
بسی میان بیابان بیکرانه فتاد	در آن زمان که ز دریای بیکران بگذشت
نه رهبری بود آنجا برهبری استاد	نه منزلی بود آنجا بمنزلی معروف
کزین ره آید فردا بدین سپه بیداد	بماند خیره و اندیشه کرد و با خود گفت
برفت سوی چپ و گفت هر چه بادا باد	چنان نمود ملکرا که ره ز دست چپست
ز رفته باز پشیمان شد و فرو استاد	در این تفکر مقدار یک دو میل براند
چنانکه هر کس از آن روشنی نشانی داد	ز دست راست یکی روشنی پدید آمد
بجستجوی سواران جلد بفرستاد	برفت بر دم آن روشنی و از پی آن
سوار جلد بر اسب جوان تازی زاد	بجهد و حيله در آن روشنی همی برسید
که روز نو شد و درهای روشنی بگشاد	ملک همی شدو آن روشنائی اندر پیش
دل سپاه شد از رنج تشنگی آزاد	سرای پرده و جای سپه پدید آمد
چنین کرامت باشد نه هفت، خود هفتاد	کرامتی نبود بیش ازین و سلطان را
بدان زمانکه کم از بیست ساله بود بزاد	همه کرامت از ایزد همی رسید بوی
حدیث او دگرست از حدیث جم و قباد	مگو مگوی که چون کیقباد یا چو جم است
خطا بود که تخلص کنی همای به خاد ¹¹²²	چو زو حدیث کنی از شهان حدیث مکن

Yolda denizi aştı ve deniz suyunu Ceyhun suyu gibi kıymetsiz kılıp köprü kurdu.

Uçsuz bucaksız denizleri aştığında sonu görünmez pek çok çöl ile karşı karşıya kaldı.

¹¹²² Ferruhî, *Dîvân*, s. 35.

Orada konağın olduğu bir yer bile bulunmaz. Orada kılavuzlukta usta bir kılavuz da bulunmaz.

Şaşakaldı ve düşündü, kendi kendine dedi: “Zalim ordu yarın bu yoldan gelecek.”

Padişah, “yolu kesseler ne olur!” diye düşünüp sol tarafa doğru ilerledi ve “ne olursa olsun!” dedi.

Bu düşünce ile bir iki mil kadar ilerledi. İlerlemekten yine pişman oldu ve kalakaldı. Sağ elinden bir nur belirdi. Öyleki herkes o ışık ile yolu buldu.

O aydınlığın peşinden gitti, ondan sonra süvarilerin aranması için kırbaç gönderdi.

Genç Arap atlarının üzerinde hızlı süvariler, azim ve gayretle o aydınlığa ulaştı.

Padişah, önündeki o aydınlıkta sürekli ilerledi. Yeni gün oldu ve aydınlığın kapılarını açtı.

Sarayın çadırları ve karargah göründü. Ordunun ciğerleri de susuzluk ıstırabından kurtuldu.

Bundan daha fazla keramet olmaz. Sultanın böyle yedi değil yetmiş kerameti bulunur.

Henüz yaşı yirmiden az iken Allah’tan ona bütün kerametler ulaşmıştı.

Keykubâd ya da Cem gibi olduğunu deme sakın! Onun hikayesi Cem ve Kûbâd’ın hikayesinden farklıdır.

Ondan söz ettiğinde, padişahlardan söz etme! Humâ kuşuna çaylak adını vermek yanlış olur.

3.4.7. On Yedinci Hindistân Seferi

On yedinci Hindistân seferi, Sultan Maḥmûd’un Hindistân’a gerçekleştirdiği son seferdir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi 16. Hind seferi Sûmenât seferi ile neticelenmişti. Sultan Maḥmûd ve ordusu dönüş sırasında İndus nehri boyunca Mûltân’a doğru ilerlerken bölgenin sakini olan Câtlar Gazneli ordusuna saldırmışlar ve orduya ciddi kayıplar verdirmişlerdi. Gazneli Maḥmûd, Câtların bu ihanetlerini cezalandırmak ve kayıpların öcünü almak için Mart 1027 yılında on yedinci Hind seferine çıktı. Sultan 1400 adet nehir gemisinden oluşan donanmasıyla Câtlara saldırdı ve Câtların gemilerini delmek suretiyle onları bozguna uğrattı. Nehrin iki kıyısını tutan süvari ve fillerden oluşmuş ordusu ile kıyıya çıkmak isteyen Câtları yakalayıp öldürttü. Câtların hazinelerini saklamış oldukları adayı da ele geçirerek çok fazla ganimet elde etti. Bu ganimetler sayesinde Gazneli Devleti’nin zenginliği diğer İslâm ülkeleriyle

kıyaslanmayacak bir duruma ulaştı. Sultan, bu bölgenin komutasını Ahmed Tegîn'e bırakarak Gazne'ye geri döndü.¹¹²³

Ferruhî dîvânında Câtlarla yapılan savaştan da söz eder. Şair, sultan ve ordusunun bu savaşa giderken yolu olmayan çöllerden geçtiğini, denizde ilerlediğini belirtir. Ferruhî, Maḥmûd'un düşmanları olan Câtları, derilerinin renginden olsa gerek siyahî aslanlar olarak tanımlar ve onun denizde balık avlama yerine siyahî aslan avladığını ifade ederek sultanın ordusunun galibiyetinin oldukça kuvvetli bir topluluk karşısında vuku bulduğunu belirtir. Câtları, haddi aşan, asi, mülhid ve sapık olarak tanıtan şair, Maḥmûd'un bu türden savaşlar ile onlar ve onlara benzeyen kimseleri ortadan kaldırdığını belirtir:

چون مراد آمد ترا بگذاشتی دریا سوار	از بیابانهای بی ره با سپه بیرون شدی
روی دریا لعل کردی چو شکفته لاله زار	جنگ دریا کردی و از خون دریا باریان
تو در آب امسال شیران سیه کردی شکار	من شکار آب مرغابی و ماهی دیده ام
تو بر آوری بشمشیر از تن و جانش دمار	هر کجا گردنگشی اندر جهان سر بر کشید
ملحدان و گمراهانرا جمله بر کردی بدار	طاغیان و عاصیان را سر بسر کردی مطیع
روزهای دشمنان دین سیه کردی چو قار ¹¹²⁴	عیشهای بت پرستان تلخ کردی چون کبست

Yolu olmayan çöllerden ordu ile geçtin. Arzu ettiğin zaman ise (orduyu) denize bindirdin.

Deniz savaşı yaptın ve deniz üzerine kan yağdırarak denizin üstünü yeni açmış lale bahçesi gibi ala boyadın.

Ben su kuşlarının ve balıkların avlanışını görmüştüm. Sen ise bu yıl siyahî aslanları avladın.

Dünyanın her neresinde bir fitne ortaya çıkarsa sen kılıcını çekip onun canını çıkarırsın.

Haddi aşanların, isyancıların hepsini itaatkâr kıldın. Mülhidlerin ve sapıkların cümlesini darağacına astın.

Putperestlerin hayatlarını zehir gibi acı ettin. Düşmanların günlerini zift gibi simsiyah ettin.

Ferruhî, sultanın Câtlara karşı giriştiği mücadeleden bahsettiği bir başka kasidesinde onun Hindistân'da ne kadar savaşçı fil varsa, Şâbahâr ovasına getirdiğini belirtir. Yine

¹¹²³ Erdoğan Merçil, *Gazneliler*, s. 106.

¹¹²⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 86.

şair, onun timsahları suyun dibinden karaya çıkardığını belirterek Câtlarla denizde gerçekleşen savaşa ve onlardan alınan esirlere dair bilgiler verir:

روزگار نیکخواهان تازه کردی چون بهار	خانمان دوستان را خوب کردی چون بهشت
پیش کردی و در آوردی بدشت شا بهار	هر چه در هندوستان پیل مصاف آرای بود
اندر آوردی بلشکر گه چو اشتر بر قطار	زین به کرگان بر نهادی در میان بیشه شان
سر نگون کردی پلنگان را بتیر از کوهسار ¹¹²⁵	بر سر آوردی نهنگان را بخشت از قعر آب

Dostların evini barkını cennet gibi güzel kıldın. İyilik severlerin yaşamını bahar gibi ferahlattın.

Hindistân'da ne kadar fil bakıcısı varsa önüne alıp Şâbahâr ovasına getirdin.

Bundan başka onların ormanlarındaki gergedanları toplayıp sıra sıra develer gibi karargaha getirdin.

Suyun dibinden timsahları mızrakla karaya çıkardın. Oklarla dağdaki kaplanları alaşağı ettin.

Ferruhî yukarıdaki kasidesinin devamında Maḥmûd'un bu zaferin yanında daha önce de birçok önemli orduya karşı zafer kazandığını, kaleleri adamsız, şehirleri padişahsız bıraktığını, Ya'kûbî, Me'mûnîler, Çîpâlîler hanedanlarını mağlup ettiğini, bundan sonra da pek çok padişahı mağlup edeceğini söyler:

قلعه ها بی مرد کردی، شهرها بی شهریار	بیشه ها بی شیر کردی، دشتها بی ازدها
تخت و ملک از خانه هایی برگرفتی نامدار	خسروی از خسروانی بستدی پیروز بخت
خانه چپالیان و این چنین صد بر شمار	خانه یعقوبیان و خانه مأمونیان
با کدامین شاه خواهی کرد زین پس کار زار ¹¹²⁶	لشکر ایشان شکستی کشور ایشان گرفت

Ormanları aslansız, ovaları ejderhasız bıraktın. Kaleleri adamsız, şehirleri şehriyarsız bıraktın.

Padişahlara yaraşır bir şekilde zaferle namılı hanedanlardan tahtlarını, mülklerini aldın.

Ya'kûbîlerin sarayını, Me'mûnîlerin sarayını, Çîpâlîlerin sarayını ve bunun gibi yüzlercesini daha say!

Onların ordularını mağlup ettin, ülkelerini aldın. Bundan sonra hangi padişahın işini bitireceksin!

¹¹²⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 87.

¹¹²⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 87.

3.4.8. Karahanlılarla Mücadele ve Mâverâünnehir Seferi

Karahanlı devleti, 840-1212 tarihleri arasında Türkistân ve Mâverâünnehir bölgesinde egemenlik kuran ilk Müslüman Türk devletidir. Karahanlılar zaman içerisinde ilerleyip 999 yılında Mâverâünnehir bölgesine hakim olunca Gazneli Devleti'ne komşu oldular. O yıllarda yönetimde olan İlek Hân, Gaznelilerle ilişkisini güçlendirmeye çalıştı. Sâ mânîlerden kalan topraklar hususunda Gaznelilerle bir anlaşma yaptılarsa da bu anlaşma pek de uzun sürmedi. İlek Hân, Gazneli ordusunun Hindistân seferinde olduğu süreçte ordusu ile Gazneye doğru ilerledi. Sultan Maḥmûd, Hind seferinden döndükten sonra Karahanlılar ile Ḥorâsân'da savaştı. Gazneli ordusu galip gelse de İlek Hân savaştan vazgeçmedi ve amcasının oğlu ve Ḥoten'in hakimi olan Kadir Hân'dan yardım istedi. Bu defa Belḥ'te yapılan savaşta Gazneli ordusu yine galip geldi. Tarihçi 'Utbî, Gazneli saray şairlerinin bu zaferi övdüğünü söyler ki, Ferruḥî'nin şiirlerinde de bir örneğini görebiliriz. Şair, Ebûbekr-i Ḥaşîrî'yi övdüğü kasidesinde Sultan Maḥmûd'un bu savaşta düşmana ağır zayıat verdiğini, yine bu savaş sonrasında memduhu Ebûbekr-i Ḥaşîrî'nin Kadir Hân'ın üzerine yürüdüğünü ve Kadir Hân'ın ondan ürktüğünü belirtir:

شاه کرده ست بدان لشکر در دشت کتر	آنچه او کرد به ترکستان با لشکر خان
او همی یافت بر آن کس که همی خواست ظفر	کس در آن جنگ بدو هیچ ظفر یافته نیست
داشتند از سپه او ازو دست به سر	همه خانان و تکینان و سواران دلیر
این چه مردست که محمود فرستاد ایدر	خان همی گفت همه روزه که سبحان الله
به طرازدن جنگ و به فدا کردن زر ¹¹²⁷	آب ترکستان این مرد بیکباره ببرد

Onun Türkistân'da hanın ordusuna yaptığını, o orduya Keter ovasında padişah yaptı. Hiç kimse savaşta ona karşı zafer kazanmış değildir. O, zafer isteyen o kimseye karşı zafer kazandı.

Bütün hanlar, tegînler ve cesur süvariler, onun ordusundan ötürü çaresiz kaldılar.

Bütün gün boyunca hân: "Sübhânallah! Maḥmûd'un gönderdiği bu yiğit de kim böyle!" diyordu.

Bu yiğit savaşı tertipleyerek, altınları harcayarak Türkistân'ın onurunu tamamen kırdı.

İlek Hân'ın Gaznelilerin toprağını almaya yönelik hırsı hiç bitmemiştir. Toḡân Hân ile birleşip tekrar Gaznelilere karşı saldırıya geçen İlek, Ḥoten yöneticisi ve amcasının

¹¹²⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 174.

oğlu olan Kadir Hân'dan yardım istedi. O, Maḥmûd'a bağlı olan Kûsdâr hükümdarını da yanına çekti. İlek Hân, bu saldırıya hazırlık sırasında ölünce hakimiyeti altındaki tüm bölgeler Toğân Hân'ın hakimiyetine geçti. Toğân Hân döneminde Gazneliler ile Karahanlılar arasında bir işbirliği gelişti. Toğân Hân 1018'de ölünce yerine kardeşi Şerefuddevle Ebû'l-Muẓaffer Arslân Hân geçti. Arslân Hân başa geçtikten sonra 'Alî Tegîn'i hapsedti. Hapisten kaçan 'Alî Tegîn Buhârâ'yı ele geçirmiş ve Karahanlı devletinin batısındaki Mâverâünnehir bölgesinin hanı olmuştur. Ferruhî, Karahanlılardan İlek Hân, kardeşi Toğân Hân ve oğlu Şerefuddevle Ebû'l-Muẓaffer Arslân Hân, 'Alî Tegîn'i dîvânında anar ve hepsinin akıbetinin kötü olacağını söyler:

ازین پس علی تکین، دگر ارسلان تکین سه دیگر طغان تکین، قدر خان بادسار
یکی گم شود به خاک، یکی گم شود به گور یکی درفتد به چاه، یکی بر شود به دار¹¹²⁸

Bundan sonra 'Alî Tegîn, diğeri ise Arslân Tegîn, üçüncüsü Toğân Tegîn ve akılsız Kadir Hân.

Biri toprakta kaybolacak, biri de mezarda kaybolacak, biri kuyuya düşecek, biri de darağacına asılacak.

Arslân Hân'ın ölümünün ardından doğudaki Karahanlı devletinin başına Kadir Hân geçerken, batı Karahanlı devletinin başında hala 'Alî Tegîn bulunuyordu. Mâverâünnehir bölgesi sakinleri, 'Alî Tegîn'in zulmü nedeniyle onu Sultan Maḥmûd'a şikayet ettiler. Bunun üzerine Mâverâünnehir seferine çıkan Sultan Maḥmûd, 415h. (1024) yılında Belḥ şehrine yürüdü. Bu yolculuk süresince Ferruhî de ona eşlik etmiştir. Sultan Maḥmûd'un Gâzne'den hareketinden önce şair, bu tarihi yolculuk için yazdığı kasidesinde şunları söylemiştir:

به فرخی و به شادی و شاهای ایران شاه به مهرگانی بنشست بامداد پگاه
برآن که چون بکند مهرگان به فرخ روز به جنگ دشمن واژون کشد به سغد سپاه¹¹²⁹

İran padişahı, neşe, sevinç ve şahlara yaraşır bir şekilde sabah erken vakitte Mihricânlığa oturdu.

Mihricân'ı güzel bir güne dönüştürmek için savaşta ordunun yağmuruyla düşmanı ters (lale gibi) çevirir.

Sultan Maḥmûd'un 'Alî Tegîn'i cezalandırmak için çıktığı yolda karşılaşılan zorluklar bu seferin en önemli yönüdür. Sultan ve ordusu Mâverâünnehir bölgesine doğru

¹¹²⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 146.

¹¹²⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 344.

giderken karşılarına çıkan Ceyhûn nehrinin üzerine köprü kurmak suretiyle bu nehri geçmişlerdir. Bu tarihi olay hem klasik eserlerde hem de Ferruhî'nin dîvânında yer bulmuştur. Ferruhî, köprünün bir hafta içerisinde kurulduğunu dile getirir. Şair, ayrıca Ceyhûn nehrine ordusuyla varan İskender'in dahi oradan geçemediğini belirterek Sultan Maḥmûd'un bu tarihî başarısı ile ondan üstün olduğunu kanıtladığını ima eder:

همه بزرگان حال از منجمان پرسند	خدایگان زمانه ز مصحف، قرآن
ازین بودکه به هر جایگه که روی نهد	همی رود ز پی او عنایت یزدان
بر آب جیحون پل بستن و گذاره شدن	بزرگ معجزه ای باشد و قوی برهان
گروهی از حکما در حدیث اسکندر	بشک شدند و بسی رفتشان سخن بزبان
که او ز جمله پیغمبران ایزد بود	خدای داند کاین درست بود یا بهتان
سکندر آنگه کز چین همی فرود آمد	بماند بر لب جیحون سه ماه تابستان
بدان نیت که بر آن رود پل تواند بست	همی نشست و در آن کار بست جان و روان
هزار حيله فزون کرد و آب دست نداد	در آن حدیث فرو ماند عاجز و حیران
ملک بوقتی کز آب رود جیحون بود	چو آسمان که مر او را پدید نیست کران
بر آب جیحون در هفته ای یکی پل بست	چنانکه گفتی کز دیر باز بودچنان ¹¹³⁰

Bütün büyük kimseler durumu müneccimlere, zamane padişahı ise mushafa ve Kur'ân'a sorar.

Bu nedenledir ki, yöneldiği her tarafta, onun peşinden gelir Allah'ın inayeti.

Ceyhûn suyunun üzerinde köprü yapmak ve geçmek, büyük bir mucize ve kuvvetli bir delil olmalı.

Hikmet ehli kimselerden bir kısmı, İskender hakkında şüpheye düştüler ve birçok söz söylediler.

Onun (İskender'in) Allah'ın peygamberlerinden biri olduğu hususunda. (Ancak) bunun doğru mu yanlış mı olduğunu Allah bilir.

İskender, Çin'den aşağı doğru indiğinde Ceyhun'un kıyısında yazın üç ay (çaresiz) kalakaldı.

O (Maḥmûd), nehrin üzerine köprü yapabilmek için oturup o işe canını gönlünü koydu.

Padişah, gökyüzü gibi sınırı olmayan Ceyhun nehrinin suyu ile karşılaştığında.

Ceyhun suyunun üzerine bir hafta içerisinde bir köprü kurdu. Yine de böyle olmasının (bir haftada kurulmasının da) geç olduğunu söyledi.

¹¹³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 250.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un ordusu komuta yeteneğinin bu seferle bir kez daha anlaşıldığını belirtir. Şaire göre, Maḥmûd ordusu geçilmesi oldukça güç olan yerlerden başarıyla geçirmiştir. Şair, sahip olduğu güç ve yetenek sayesinde Rûm'dan Kannevc'a kadar hiçbir padişahın Maḥmûd'a karşı savaşı göze alamayacağını dile getirir:

زهی مظهر پیروز بخت روز افزون	زهی موحد پاکیزه دین یزدان دان
بدین پاک و دل نیک و اعتقاد درست	خدای داد ترا بر همه جهان فرمان
ز روم تا در قنوج هیچ شاه نماند	که طاعت تو پذیرفته نیست چون ایمان
که یارد آمد پیش تو از ملوک بجنگ	که یارد آورد اندر تو ای ملک عصیان
خداگانا حال تو زان گذشت که تو	سپه کشی ز فلان جایگه بسوی فلان
کسی ندانم کو را توان آن باشد	که با تو یارد بستن به کار زار میان ¹¹³¹

Ne mutlu! Muzaffer, güzel kısmetli, gün ağartan! Ne mutlu! Muvahhid, dini bütün, Rabbini bilen!

Bu temizlik, güzel kalp ve iman sayesinde Allah, tüm cihanın hükümlerliğini sana lutfetti.

Rûm'dan Kannevc kapısına kadar sana itaat etmeyi, iman kadar değerli bilmeyen hiçbir padişah kalmadı.

Savaşta senin karşına padişahlardan kim çıkabilir. Sana karşı isyana kim yeltenebilir ey padişah!

Ey hükümdar! Senin durumun artık ordusu falanca yerden falanca yere götürmekten çoktan geçti;

Seninle savaşmayı göze alabilecek kudrette olan hiç kimse bilmiyorum.

‘Alî Tegîn, Maḥmûd'un geliş haberini alınca onunla karşılaşmayı göze alamayıp karısını ve çocuğunu da geride bırakarak firar etti. Şair, onun sultanın gücü karşısında firarının normal olduğunu, Maḥmûd'un heybeti karşısında durulamayacağını belirtir. Yine şair, ‘Alî Tegîn'in karısını ve çocuğunu da geride bırakması durumunu değerlendirir. Ona göre ‘Alî Tegîn, Maḥmûd'un adil ve merhametli birisi olduğunu bildiği için geride kalan karısı ve çocuğu için endişe etmediğini, onları geride bırakmaya gönlünün razı olmuştur:

گمان مبر که ترا هیچ شاه پیش آید	اگر بگردی گیتی همه کران به کران
زپادشاهان کس را دل مصاف تو نیست	که هیبت تو بزرگست و لشکر توگران

¹¹³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 250.

وگر چه پیشرو آن ظفر بود خذلان	گریختن ز تو ای شه ملوک را ظفرست
هزار عزل همان بود و صد هزار همان	علی تگین را کز پیش تو ملک بگریخت
بدان دو کار نبود از خرد برو تاوان	وگردل از زن و فرزند نازنین برداشت
ببرد جان و ازین هردو بیش باشد جان	چه بود گر زن و فرزند راز پس کرده ست
که از تو شان نرسد هیچ رنج و هیچ زیان	چرا که ازدل و از عادت تو آگه بود
عزیز باشد و ایمن بر تو چون مهمان	دگر که گر پسرش را بگیری و ببری
فتد به رومی و خورد خوش و نگارستان	ز خرگه کهن و خورد خام و پوشش بد
اگر بداند کو را بود بر تو امان ¹¹³²	علی تگین را آنجا پدید آمده گیر

Bütün alemleri baştanbaşa gezsen de senin karşına çıkabilecek hiçbir padişah var diye düşünme!

Padişahlardan hiçbirinin seninle savaşa yüreği yoktur. Çünkü senin heybetin yüce, ordun ise güçlüdür.

Ey padişah! O zaferin öncüsü zillet olsa da senden kaçmak padişahlar için zaferdir.

Ey padişah! Senin önünden kaçan ‘Alî Tegîn için bu bin kurtuluştur hem de yüz bin.

Eğer karısından ve kıymetli yavrusundan vazgeçmişse bu iki işe akıl sır erdirilemez.

Karısı ve çocuğunu geride bıraktıysa ne olur! Canını kurtardı ve kendi canı, o ikisinin canından daha tatlıdır.

Çünkü senin kalbini (merhametini) ve töreni biliyordu; senden onlara hiçbir zarar ve kötülüğün gelmeyeceğini de.

Eğer çocuğunu alıp beraberinde götürmüş olsaydın senin yanında misafir gibi kıymetli ve güvende olurdu.

Eski bir ahırdan, kötü yemeklerden ve kötü giysilerden (kurtulmuş olur), Rûm (elbilerine), güzel yemeklere ve gül bahçesine kavuşmuş olurdu.

Eğer senin huzurunda eman bulacağını bilseydi ‘Alî Tegîn’in orada ortaya çıktığını varsay!

Gazneli Maḥmûd’un Karahanlılar üzerine gerçekleştirdiği bu sefer, hem ‘Alî Tegîn tehlikesini bertaraf etmiş hem Semerkand’a gelen ve bir zamanlar ilişkisinin iyi olmadığı Kadir Hân ile ilişkisini düzeltmiştir. Her ne kadar yukarıda zikrettiğimiz beyitte şair, Kadir Hân da dahil Karahanlılardan dört kişinin adını olumsuz bir şekilde anmış olsa da Mâverâünnehir seferinden dönüşünde onun Maḥmûd’a göstermiş olduğu bu kadirşinaslığa karşılık onu övmüş ve onun Îlek Hân’la aynı akibeti

¹¹³² Ferruhî, *Dîvân*, s. 250 - 251.

yaşamayıp mutlu ve onurlu kaldığını, koca bir ülkenin hanı olduğunu, askerleri ve silahlarıyla oldukça güçlü bir durumda olduğunu belirtmiştir:

دوستان راجون قدر خان را، کنی شاد و عزیز دشمنان راهمچو ایلک را کنی، غمگین و خوار¹¹³³

Dostlarını Kadir Hân gibi mutlu ve onurlu kılarırsın. Düşmanlarını ise İlek'e yaptığın gibi perişan ve aşağılık kılarırsın.

به هر شمار قدر خان از و فزونتر بود	در این سخن نه همانا که کس بود بگمان
بجاه و منزلت و قدر تا جهان بوده ست	ندیده خان چو قدر خان زمین ترکستان
ز چین و ما چین تا روم و روس و تاسقلاب	همه ولایت خان ست و زیر طاعت خان
سلیح بیشست او را ز برگهای درخت	سپه فزونست او را ز قطره باران
چواز تو یافت امان همچو بندگان مطیع	بطاعت آمد همچون فلان و چون بهمان
تو نیز با او آن کردی از کرم که نکرد	بجای هیچکسی هیچ شه بهیچ زمان
تو نیز با او آن کردی از کرم که نکرد	بجای هیچکسی هیچ شه بهیچ زمان ¹¹³⁴

Her şekilde Kadir Hân ondan daha akıllı idi. Bu sözde insanı şüpheye düşürecek bir şey yoktur.

Dünya var olduğundan beri Türkistân toprağı, mevki, makam ve yücelikte Kadir Hân gibi hanı görmemiştir.

Çîn ve Mâçîn'den Rûm'a kadar, Rûs'dan Sıklâb'a kadar (olan bölge), hükümdarın itaatkar veziri hanın vilayetidir.

Onun silahları ağaç yapraklarından daha çoktur. Onun ordusu yağmur damllarından daha fazladır.

İtaatkar köleler gibi senden eman alınca, diğer falan filan kimseler gibi itaat etti.

Sen ise hiçbir yerde, hiç kimsenin, hiçbir padişahın davranmadığı gibi ona iyilikle davrandın.

Ferruhî, Kadir Hân'ın Sultan Maḥmûd'a gösterdiği itaat ve saygının karşılığını aldığını belirtir. Sultan Maḥmûd'un bu görüşme sırasında Kadir Hân ile çevgân oynadığını, yemek yediğini belirtirken tüm bu ikram ve ağırlamalarla Kadir Hân'ın oldukça mutlu olduğunu dile getirir:

دلیر کردی او را بخدمت و بسخن	عزیز کردی او را بمجلس و میدان
به خواب دیده نبود او که با تو یارد زد	چو حاجبان تو و بندگان تو چوگان
بزرگی چه بود بیش ازین قدرخان را	که با تو همچو ندیمان تو نشست به خوان

¹¹³³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 76.

¹¹³⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 251.

بر آسمان سرخان بر شد ای ملک ز شرف
چو اسب خان اجل خواست حاجب از ایوان
بدان کرامت کانجا بجای او کردی
سزد که شکر تو گوید به صد هزار زبان¹¹³⁵

Cesaretlendirdin onu hizmetin ve sözünle, şeref verdin ona meclisin ve meydanınla.

O, haciblerin ve kulların gibi seninle çevgân oynayabileceğini rüyasında bile göremezdi.

Bundan daha fazla ne yücelik olabilir Kadir Hân için! Çünkü hizmetçilerin gibi seninle sofraya oturdu.

Ey padişah! Hacib, hânın atını saraydan istediği zaman hânın başı şereften göğşe erdi.

Orada ona yaptığın iyilikler nedeniyle sana yüzbin dille teşekkür etmesi gerekir.

Ferruhî'nin verdiği bilgilere göre Sultan Maḥmûd, Kadir Hân'ı çok güzel bir şekilde ağırlamakla kalmamış ayrıca ona pek çok hediyeler vermiştir ki, bu hediyelere paha biçmek neredeyse imkansızdır. Şair, Maḥmûd'a itaati kabul eden herkesin bu nimet ve hediyelere ulaşacağını belirtir:

خدای داند و تو کآنچه هم بدو دادی	ز پیل و فرش و زر و سیم و جامه الوان
به قدر صد یک از آن مال تا هزاران سال	نه در بزاید در بحر و نه زر اندرکان
اگر نهاد سر خدمت تو روی نهاد	ز هدیه های تو بسیار گنج آبادان
ولیکن ار چه فراوان عطا بدو دادی	پدید نامد در هیچ گنج تو نقصان
بگنجت اندر نقصان کجا پدید آید	که باشد او را همسایه کوه زر رویان
کسی که خدمت تو کردو طاعت تو گزید	چنین نمایی با او چنین کنی احسان
بر این نهاد نبوده ست حال و سنت کس	جهانیان همه زین آگهند پیر و جوان ¹¹³⁶

Allah bilir senin ona verdiği o şeyleri; fili, halıyı, altını, gümüşü ve renkli elbiseleri.

O malın yüzde birinin kıymeti kadar binlerce yıl ne denizden inci çıkar ne de madenden altın.

Sana sana hizmete baş koyduysa, senin pek çok kıymetli hazinelerinden hediyelere yönünü döndü.

Ancak ona ne kadar çok bağış verdiysen, senin hiçbir hazinende azalma olmadı.

Senin hazinelerinde eksilme nasıl görülebilir! Çünkü o hazinenin komşusu altın bitiren dağdır.

Kim senin hizmetinde bulunup sana itaat ederse, ona böyle karşılık verir ve böyle iyilikte bulunursun.

¹¹³⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 251.

¹¹³⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 251-252.

Hiç kimsenin bu şekilde adeti ve geleneği olmamıştır; genci ve ihtiyarı ile tüm dünya insanı bu gelenekten haberdardır.

Ferruhî, bu sefer sırasında bir tarafta ‘Alî Tegîn’in düşmanlığını diğer tarafta ise Qadir Hân’ın dostluğunu, vefasını görmüştür. Şaire göre ‘Alî Tegîn, sultana olan biatini bozmakla hem gücünü hem itibarını yitirmiştir. ‘Alî Tegîn’i çirkin dikene, Maḥmûd’u ise ateş topuna benzeten Ferruhî, şunları dile getirir:

بر این هزار دلیلیست و صد هزار نشان	خلاف کردن تو خلق را مبارک نیست
کسی مباد کو با تو بشکند پیمان	زوال ملک ز پیمان شکستن تو بود
صبا برو هم از آنسان گذر کند که خزان	درخت هم به بهار از خلاف تو طلبد
بر او خدای کند خاک نرم را سوهان	ور از خلاف تو پولاد سخت یاد کند
همه خلاف بود کار مردم نادان	شگفتم آید از آن کو ترا خلاف کند
چه کرد خواهد با آتش زبانه زنان ¹¹³⁷	چه گوید و چه گمانی برد که خار درشت

Sana düşmalık etmek halk için hayırlı değildir. Buna bin kanıt ve yüz bin delil vardır. Mülkün yok olması seninle olan biatı bozmakla olur. Seninle olan biatını bozan yok olsun!

Ağaç bile baharda sana isyan etmeye kalkışırsa sabâ, diğer taraftan ona öyle eser ki onu soldurur.

Eğer sana muhalefet etmeye yeltenirse çelik, Allah yumuşak toprağı onun için çelik yumuşatıcı yapar.

Sana düşmanlığa yeltenen kimseye şaşarım, cahil insanların işi büsbütün düşmanlıktır.

Ne diye konuşur! Çirkin diken, ateş topuna ne yapabileceğini zanneder!

Şair, ayrıca ‘Alî Tegîn’in Sultan Maḥmûd’a karşı cüretkarlığına da bir anlam veremez. Ona göre ‘Alî Tegîn bir bahçe, sultan ise bir bulut hükmünde olduğu halde bahçenin buluta kızması anlaşılabilir görünmemektedir. Dahası Sultan Maḥmûd’un daha önce elde ettiği başarıları duymasına rağmen ‘Alî Tegîn’in isyana kalkışması da makul değildir:

چه خشم گیرد با ابر بیهده بستان	زیان بستان بیش از زیان ابر بود
چرا دهد بخلاف تو بر گزافه عنان	کسی که دید که تو با مخالفان چه کنی
چنانکه کرد به سیصد هزار فتح ضمان	ترا خدای بر اعدای تو مظفر کرد
همیشه تا زیر نامه ها بود عنوان	همیشه تابسر خطبه ها بود تحمید

¹¹³⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 252.

همیشه تا بود اندر میان ما فرقان
جهان تو دارو جهانبان تو باش و فتح تو کن
ظفر تو یاب و ولایت تو گیر و کام تو ران¹¹³⁸

Bahçenin zararı bulutun zararından daha çok olur. O halde bahçe, ne diye boş yere buluta kızar!

Senin muhaliflere ne yaptığını gören bir kimse, neden senin tersine atının yularını tutar(senin zıddına gider).

Allah, seni üç yüz bin fetihe nasıl kefil kıldıysa seni düşmanların karşısında muzaffer kıldı.

Hutbelerin başında tahmîd olduğu müddetçe, mektupların üzerinde isim olduğu sürece.

Bizim topraklarımızda İslâm var olduğu sürece, aramızda Furkân (Kur'ân) olduğu sürece.

Cihanı yönet, cihanın sahibi sen ol ve fetihleri sen yap! Zaferi sen kazan, şehirleri sen ele geçir ve muradına sen nail ol!

Ferruhî, bu sefer için yazdığı kasidesinde sultana, 'Alî Tegîn gibi kendisine düşmanlık eden kimseleri ortadan kaldırmasını, daha birçok şehri fethetmesini öğütler:

مخالفانرا یک یک ببند و چاه افکن
موافقان را نونوبتخت و تاج رسان
چنانکه رسم تو و خوی تست و عادت تست
بهر مه اندر شهری ز دشمنی بستان¹¹³⁹

Muhalifleri tek tek esir al ve kuyuya at. Dostlarını iyiliğe ve taca eriştir!

Senin adetin ve ahlakın ve adetin olduğu üzere, her ayda bir şehri düşmandan al!

3.4.9. Cürcân ve Rey Seferleri

Sultan Maḥmûd Ḳarṣatîlere karşı amansız bir mücadele vermiş ve onları yok etmek için büyük çaba sarfetmiştir. Ḳarṣatîler III. yüzyılda İslâm dünyasında ortaya çıkan fikrî ve siyâsî bir akımdır. Ferruhî de Sultan Maḥmûd'un Ḳarṣatîlere karşı duyduğu nefreti bildiği için zaman zaman kasidelerinde memduhunu onların üzerine yürütmesi için teşvik etmiştir:

هر کجا رزمگه تو بود از دشمن تو
میل تامل بود دشت ز خون مالامال
ایزد از جمله شاهان زمانه بتو کرد
قرمطی کشتن و برداشتن رسم محال
لاجرم همچو سلیمان پیمبر بتو داد
هر دو عالم به نکو سیرت و نیکو اعمال¹¹⁴⁰

¹¹³⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 252.

¹¹³⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 252.

¹¹⁴⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 214.

Senin savaş meydanın her neredeyse ova, tam doyuncaya kadar senin düşmanının kanına istek duyar.

Allah zamane padişahlar içerisinde sana nasip etti; Karmatî öldürmeyi ve sapık geleneği kaldırmayı.

Şüphesiz Suleymân peygamber gibi her iki alemde de güzel yaşamı ve salih amelleri sana verdi.

Sultan 1028 yılında ‘Alî Hâcib komutasında 400 süvarilik bir orduyu Rey’e gönderdi. Kendisi de ‘Alî Hâcib ile eşzamanlı olarak Cürcân’a doğru hareket etti. Ferruhî, Rey seferinden önce yazdığı kasidesinde Rey’i fethetmenin Sûmenât’ı fethetmekten daha önemli olduğunu vurgulayarak sultanı oranın fethi için teşvik eder:

وقتست اگر جنگ سوی ری کشد عنان	ری را بهانه نیست، ببايد گرفت پس
زینان به ری هزار بیابد بیک زمان	اینجا همی یگان و دوگان قرمطی کشد
روزی مگر بسر برد آن غزو ناگهان	غزویست آن بزرگتر از غزو سومنات
بخشیدنست عادت و خوی خدایگان ¹¹⁴¹	بستاند آن دیار و ببخشد به بنده ای

Rey’in bahanesi yoktur geri alınmalıdır. Rey’e savaşa gitmenin vakti gelmiştir.

Burada daima birer ikişer Karmatî öldürür. Onlardan (Karmatîler’den) Rey’de bir defada binlercesi bulunur.

O gazve, Sûmenât gazvesinden daha büyük bir gazvedir. O gazve öyle bir günde biter mi hiç!

O memleketi fethedip bir kuluna bağışlar. Hükümdarların ahlakı ve alışkanlığıdır bağışlamak.

‘Alî Hâcib, 1029 yılının Nisan ayında Rey şehrini fethedip fetih haberini sultana bildirince sultan, Haziran 1029 yılında Rey şehrine geldi. Şehre gelen sultan Karmatîlerin ileri gelenlerini öldürttü. Kalan Karmatîleri ise Horâsân ve İran’ın değişik şehirlerine sürgün etti. Şair, bu tarihi olay için yazdığı kasidesinde Karmatîlerin savaş öncesindeki ruh hallerinden söz eder. Ona göre Karmatîler kibirlenerek dünyanın kendilerine ait olduğunu, savaşta hiç kimsenin kendilerine karşı duramayacağını söylemişlerdir:

میل تو اکنون به مناو صفاست	ملک ری از قرمطیان بستدی
یا بتمنا که توانست خواست	آنچه به ری کردی و هرگز که کرد
کایشان گفتند جهان زان ماست	لاف زنائی را کردی بدست

¹¹⁴¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 264.

کوشش ما بر دل و بازو گواست
هر یکی از ما چو یکی از دهاست
زود جهدگر که عمدیا خطاست¹¹⁴²

شیر ندارد دل و بازوی ما
روز مصاف و گه ناموس و ننگ
هر که بما قصد کند پیش ما

Rey mülkünü Karmatîlerden aldın, Şimdi senin arzun Minâ ve Şafâ'dır.

Rey'de yaptığını kim ne zaman yaptı? Veya kim temenni edebildi?

Böbürlenmeye başladılar ve onlar: "dünya bize aittir" dediler.

"Aslan, bizim yüreğimize ve bileğimize sahip değildir. Bizim mücadelemize, yüreğimiz ve pazumuz şahittir.

Savaş günü, şeref ve utancın (ayrım) vaktinde bizim her birimiz birer ejderha gibidir. kasıtlı olarak veya hata olarak her kim bize saldırırsa çabuk kurtulur (ölür)."

Ferruhî, yukarıdaki beyitlerde oldukça iddialı sözler sarf eden Karmatîlerin, 'Alî Hâcib komutasındaki Gazneli ordusuna karşı mağlup olduğunu, hiç kimsenin ona karşı mukavemete cesaret edemediğini, mollaya karşı kötü konuşan kimselerin ciğerlerinin şimdi kan ile dolu olduğunu belirterek şunları söyler:

گفته و ناگفته ایشان هباست
هیچکس از جای نیارست خاست
اشتم ایشان اکنون کجاست
اکنون از خون جگر اوملاست¹¹⁴³

اینهمه گفتند ولیکن کنون
حاجب تو چون بدری رسید
همچو زناشان بگرفتگی همه
آنکه سقط گفت همی بر ملا

Bunların hepsini dediler ancak şimdi söyledikleri de söylemedikleri de beyhûdedir.

Senin hacibin Rey kapısına varınca hiç kimse yerinden kalkmaya cüret edemedi.

Hepsi kadınları gibi yas tutmuştu. Şimdi güçleri nerededir?!

Mollaya söven o kişinin şimdi ciğeri kanla doludur.

Maḥmûd birkaç gün Rey'de kaldıktan sonra bu şehrin idaresini oğlu Mes'ûd'a bırakmış ve Gazne'ye dönmek üzere yola koyulmuştur. Dönüş yolculuğunda Maḥmûd'un desteği sayesinde kaybetmiş olduğu saltanatı kazanmış olan Ziyarîlerden Menûçîhr, sultanın kendi ülkesini de ele geçireceği korkusuyla, sultanın geçtiği yolları tahrip etmiş, köprüleri yıkmıştı. Bu olaya oldukça öfkelenen Maḥmûd, Menûçîhr'den hesap sormak için ordusuyla üzerine yürüdü. Sultanın geliş haberini alan Menûçîhr korkmuş, özür dileyerek beşyüzbin dinar ödeme karşılığında kendisini affettirmiştir. Ferruhî, dîvânında Maḥmûd'a itaatin Allah'a itaat anlamına geleceğini belirttikten

¹¹⁴² Ferruhî, *Dîvân*, s. 19.

¹¹⁴³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 19-20.

sonra, ona itaat etmeksizin hiç kimsenin padişahlık tacını giyemeyeceğini söyleyerek Menûçîhr'in onun sayesinde yönetimde durduğunu ima eder ve Menûçîhr'in yaptığına bir anlam veremediğini, daha önce sultana hürmetkar davrandığı halde böyle bir işe tevessül etmesinin bir nevi ikiyüzlülük olduğunu söyler:

هر که خواهنده دین باشد و جوینده راه	شغل از طاعت ایزد بود خدمت شاه
شاه محمود که شاهان زیر دست کنند	هر زمانی به پرستیدن او پشت دوتاه
در همه گیتی برسر نهد هیچ شهی	بی پرستیدن وبی طاعت او تاج وکلاه
کوه اگر گوید من راه خلافتش سپرم	لرزش باد بر او در قند و کاهش کاه
ملک را بی سر و بی همت و بی سایه او	نه خطر باشدو نه قیمت و نه قدر و نه جاه
هر لایت که نه او داده بود حبس بود	هر نشاطی که نه در خدمت او ناله و آه
عجب آید ز منوچهر خرف گشته مرا	کو ولایت ز شه شرق همی داشت نگاه
خویشتن عرضه همی کرد که این خانه تست	از دگر سو گذر خانه همی کردتبا ¹¹⁴⁴

Kim dini isterse ve (doğru) yolu ararsa Allah'a itaat işi padişaha hizmet ile olur.

Padişah Maḥmūd öyle biridir ki, padişahlar ona itaat ederek boyun büktükçe kuvvet bulurlar.

Tüm alemde hiçbir padişah başına koymadı, ona tapmaksızın ve itaat etmeksizin taci ve külahı.

Dağ: "ben onun zıddına bir yol tutayım" derse, titresin ve saman çöpü gibi hafiflesin. Onun başı, himmeti ve gölgesi olmaksızın devletin ne değeri ne kadri ne kıymeti ne de yeri olur.

Ona verilmemiş her şehir hapis olur. Onun hizmetinde olmayan ser neşe ise feryat ve figan olur.

Menûçîhr tuhaf iş yapıp aklımı başımdan aldı. Çünkü o doğu padişahının vilayetini daima korurdu.

Bizzat bu senin evindir diye buyur ederdi. Ancak diğer taraftan da evinin güzergahını yıkıverdi.

Ferruḥî, Menûçîhr olayına yer verdiği kasidesinin devamında onun yaptığı işin akılsızca olduğunu, sultanın bozulan yollara aldırmayan bir cesarete sahip olduğunu Menûçîhr'in bilmesi gerektiğini belirtir. Şair, Maḥmūd'un Hindistân seferlerine atıf yaparak onun pek çok engeli aşabildiğini hatırlatarak Menûçîhr'in çabasının anlamsızlığına değinir:

¹¹⁴⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 346.

وز سپه راندن وره بردن او بود آگاه	چون فرو خواند ز نامه صفت کوشش او
تبر و تیشه چه بایست زدن چندین گاه	بر تبه کردن ره غره چه بایست شدن
نزره اندیشد و نز منزل و نز آب و گیاه	او ندانست چو سلطان سوی او روی نهد
هر کجا خواهد سازد گذر و منزلگاه	هر کجا خواهد راند، چه به دشت و چه به کوه
اینست غمری و گمانی بد: سبحان الله	چه گمان برد که محمود مگر دیگر گشت
آنکه پاداشن شاهان کند و بادافراه	لاجرم شاه جهان بار خدای ملکان
دست او کرد به یکره ز ولایت کوتاه	برره بیشه سپه راند سوی خانه او
بن او تابن ماهی، سر او تا سر ماه ¹¹⁴⁵	بگذرانید سپه را ز تبه کرده رهی

Onun yaptığı şeyleri mektuptan okuyunca onun ordusuyla ilerlediğinden, yolda olduğundan haberdar oldu.

Yolu harap etmekle eline ne geçebilir ki! Bir süreliğine balta ve çekiçle vurmanın ne faydası olabilir.

O sultanın kendisine yöneleceğini, ne yolu ne konağı ne suyu ne de otu dert etmeyeceğini bilmiyordu.

Nereye gitmek isterse gider, ister çöle ister dağa. Yapmak isterse yapar, geçit ya da konaklama yeri.

O, Maḥmūd'un artık döneceğini nasıl zannetti! İşte şaşkınlık ve ahmaklık budur, sübhanallah!

Şüphesiz cihan padişahı, hükümdarlar hükümdarı, padişahlara yaraşan mükafat ve cezayı verir.

Ordusunu orman yolundan onun evine doğru götürdü. Sadece bir yol ile memleketini elinden aldı.

Uçsuz bucaksız orduyu harap olmuş bir yoldan geçirdi.

Ferruhî, Menûçîhr'in yolları tahrip etmesine rağmen padişahın ordusunu o yollardan geçirmesinin nedenine de değinir. Şaire göre, Menûçîhr, sultanın kendisine zarar vereceği endişesiyle yolu tahrip etmiştir. Ancak böyle bir düşünce tamamen suçtur. Çünkü sultan ona zarar vermek istedikten sonra bunu zaten yapabilir. Dolayısıyla Maḥmūd'un hedefi, Allah tarafından kendisine verilen kudretin, Menûçîhr tarafından da görülmesi ve onun bir daha böyle düşmanca işlere tenezzül etmemesini sağlamak idi:

از توانایی و قدرت که بدو داده اله	غرض شاه در آن بود که آگاه شود

¹¹⁴⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 346-347.

بنمود او را کاین از تو توانم ستدن	ره تبه کردن تو از تو خطا بود و گناه
چه خطر دارد بیرون شدن از بیشه و بر	آنکه بیرون برد از دریا مر اسب و سپاه
شاه برگشت سوی خانه و آن خوک هنوز	بیشه و آب و گل تیره گرفته ست پناه ¹¹⁴⁶

Padişahın amacı, Allah'ın ona verdiği kudret ve gücü (Menûçîhr'in) bilmesiydi.

Memleketini kendisinden alabileceğini, yolu harap etmesinin kendisinin suçu ve günahı olduğunu ona gösterdi.

Ormandan ve çalılıktan (ordu) götürmenin ne tehlikesi var?! O ki, deryadan atı ve orduyu götürdü.

Padişah evine döndü, o domuz ise hala ormanı, suyu, kara çamuru sığınak tutuyordu.

Menûçîhr'in ormanda saklanan bir domuz gibi olduğunu söyleyen şair, Maḥmûd'u ise bütün yolları bilen tecrübeli aslana benzetir ve Menûçîhr'in yakalanma korkusu nedeniyle oldukça korkmuş olduğunu söyler. Şair bütün aslanların Maḥmûd gibi bir aslan karşısında aciz duruma düştüklerini belirterek, zamane padişahlarının ve komutanlarının memduhu karşısında Menûçîhr gibi zelil duruma düştüklerini söyler. Şair, bu seferin bitimine tesadüf eden Ramazan bayramı münasebetiyle memduhunun bayramını tebrik eder:

چون زید خوک جگر خسته در آن بیشه که شیر	سوی آن بیشه ز صد گونه همی داند راه
خوک چون دید به بیشه در تازه پی شیر	گرش جان باید از آن سو نکند هیچ نگاه
شیر گردنده که یک راه به جایی بگذشت	بیم آنست کز آن سو گذرد دیگر راه
آفرین باد بر آن شیر که شیران جهان	پیش او خوارتر و زارترند از روباه
کامران باد همه ساله و پیوسته ظفر	بخت پاینده و دل تازه و دولت بر ناه
دل او شاد و نشاط تن او باد قوی	تن بدخواه گرازنده چو زر اندر گاه
روز عید رمضانت و سر سال نوست	عید او فرخ و فرخنده و فرخ سرماه ¹¹⁴⁷

Domuz, perişan haliyle o ormanda yaşarken, aslan o ormanın içindeki yüz çeşit yolu biliyordu.

Domuz aslanın kendisinin peşinde olduğunu görünce, canını kurtarması için o yöne hiç bakmaması gerekir.

Dönüp dolaşan aslan bir yol tutuverdi ancak korkulan o dur ki, o yönden başka bir yola geçebilirdi.

¹¹⁴⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 347.

¹¹⁴⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 347.

Tebrikler olsun o aslana çünkü dünya aslanları onun karşısında tilkiden daha zelil ve perişan haldedir.

Bütün bir yıl boyunca mutlu ve sürekli galip olsun! Bitmeyen kısmeti, neşeli kalbi, ihtişamlı devleti olsun!

Gönlü mutlu, neşeli, bedeni güçlü olsun! Kötülüğünü isteyen kibirli bedeni, potanın içinde (eriyen) altın gibi olsun!

Ramazan bayramı günüdür ve yılbaşısıdır. Bayramı kutlu ve mutlu, ayın başı kutlu olsun.

3.4.10. Kirmân Emîri ile Anlaşma

Kirmân emîri Ebû'l-Fevâris bin Bahâuddîn'in Gaznelilere sığınmış (407hk.) ve Gaznelilerden yardım görmüştür.¹¹⁴⁸ Şair, tarihî kaynaklara paralel bir şekilde onun Sultan Maḥmûd tarafından Kirmân emirliğine atandığı bilgisini verir:

نگه کن میر کرمانرا که زیر سایه آوردی ز فر سایه تو گشت میر بصره و عمان¹¹⁴⁹
همایونی وفر خنده چنین بادی همه ساله ولی در سایه تو شاد و تو در سایه یزدان

Bak! Gölgen altına aldın Kirmân emirini, Başra ve 'Ummân'ın emiri de senin gölgenin ışığının altına girdi.

Bütün yıl böyle mutlu ve huzurlu olsun, o senin gölgende mutlu olurken sen Allah'ın gölgesinde mutlu ol!

3.5. Dîvân'da Anılan Ülkeler, Şehirler ve Yer Adları

Ferruhî, dîvânında pekçok coğrafya, ülke, şehir ve yer isimlerinden söz eder. Sarayda bulunan bir şair için hiç şüphesiz o devletin sınırlarında yer alan coğrafyalar kadar devletin sınırının dışında kalan coğrafyalar da önemlidir. Yine Ferruhî'nin Sultan Maḥmûd ile uzunca bir müddet devam eden beraberliğinden ötürü memduhu ile katıldığı seferler neticesinde gezip gördüğü yerler ve bu yerlere dair izlenimleri de tarihsel coğrafya açısından oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Şair, ülke ve şehirlerden söz ettiği pek çok yerde Gazneli Devleti'ni ve onun merkezi konumunda olan Gazne şehrini diğer devletlere üstün tutar. Onun bu tutumu salt bir coğrafi bilgiye dayalı övgü içermeyip Gazneli Devleti'nin farklı coğrafyalara ve

¹¹⁴⁸ Gerdîzî, *Tarih-i Gerdîzî*, s. 393.

¹¹⁴⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 256.

devletlere bakışının bir yansımasıdır denilebilir. Tezimizin bu kısmında onun hangi vesile ile mekan ve yer isimlerinden söz ettiğini ve bu sözleri hangi memduhu için yazmış olduğunu ortaya koyarak şairin ve Gazneli devlet adamlarının farklı coğrafya ve şehirlere dair algılarını, zihin dünyalarını yansıtmaya gayret edeceğiz.

3.5.1. ‘Aden

‘Aden, Yemen bölgesinde bulunan bir şehirdir. Şair, memduhu Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî’yi övdüğü kasidesinde, Yemen emirinin memduhuna itaatsizlik etmesi halinde onun bir mektup ile Yemen’i ‘Aden’in başına geçireceğini söylerken, aynı kasidenin bir diğer beytinde memduhunun bir mektup ile ‘Ummân’ı ve ‘Aden’i alabileceğini belirtir:

اگر حاسد تست سالار ترک
وگر دشمن تست میر یمن
به یک رقعہ برزن ختن بر چگل
به یک نامہ برزن یمن بر عدن¹¹⁵⁰

Eğer Türk komutan sana hased ediyorsa, Yemen’in emiri sana düşmanlık ediyorsa. Bir fermân ile Ḥoten’i Çigil’in başına geçir! Bir mektupla Yemen’i ‘Aden’in başına geçiriver!

گفتم: کہ گر دو نامہ فرستد سوی عمان
گفتا: یکی عمان بستاند یکی عدن¹¹⁵¹

“ ‘Ummân’a iki mektup gönderirse (ne olur)” diye sordum. “(Mektuplardan) biri ‘Ummân’ı diğeri ise ‘Aden’i alır” diye cevapladı.

Şair, Hâce Ebûbekr ‘Alî bin Ḥasan-i Kāhistānî’yi övdüğü kasidede kendi hastalığından söz eder. O, bu hastalık nedeniyle kasidesini kısa tuttuğunu, iyileştikten sonra ‘Ummân ve ‘Aden arasındaki mesafenin uzunluğuna atıfta bulunarak, iki yer arasındaki uzaklık kadar uzun bir methiye yazacağını belirtir. Memduhu için yazdığı bir diğer kasidesinde şair, ‘Aden’in baharının onun güzel ahlakı gibi olması durumunda, ‘Aden’de hoş kokulu bitkilerin biteceğini söyler:

چون من ازین علت بہتر شوم
مدحی گویم ز عمان تا عدن¹¹⁵²

Eğer ben bu hastalıktan kurtulursam, ‘Ummân’dan ‘Aden’e kadar (uzun) kaside söyleyeceğim.

¹¹⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 310.

¹¹⁵¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 311.

¹¹⁵² Ferruhî, *Dîvân*, s. 319.

گر چو خلق و خوی او بودی بهار اندر عدن عنبرین رستی نبات اندر عدن وقت بهار¹¹⁵³

'Aden'in baharı onun ahlakı ve huyu gibi olsaydı bahar mevsiminde 'Aden'de hoş kokulu bitkiler bitiverirdi.

Ferruhî, 'Aden'in sahip olduğu kuraklığa kinaye ile memduhunun ahlakının 'Aden şehrinin yanından geçmesi durumunda 'Aden'in 'Adn cennetine dönüşüvereceğini belirtir:

وگر بر عدن خلق تو بگذرد ازو جنت عدن گردد عدن¹¹⁵⁴

Eğer senin ahlakın 'Aden'in yanından geçerse, 'Aden, 'Adn cennetine dönüşüverir.

Ferruhî, kim için yazıldığı belli olmadığı perakende beytinde memduhunun 'Aden'den Hızrân'a, Hızrân'dan Kikrâ'ya kadar fetheden kimsenin oğlu olduğunu dile getirir:

پسر آن ملکی تو که به مردی بگشاد ز عدن تا خزران و ز خزران تا ککری¹¹⁵⁵

Yiğitliğiyle 'Aden'den Hızrân'a, Hızrân'dan Kikrâ'ya kadar fetheden o padişahın oğlusun sen!

3.5.2. Ahvâz

Dîvânda Ahvâz şehri iki yerde anılır. Ahvâz, günümüzde İran'ın Huzistân eyaletinin yönetim merkezidir. Klasik kaynaklarda güzelliği ile meşhur olmuştur. Şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun ağabeyi olan Sultan Maḥmûd'un Ḳannevc'ten Ahvâz'a kadar geniş bir coğrafyanın padişahı olduğunu söyler. Yine o, Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde Ahvâz'ın yakın bir zamanda fethedileceğini müjdeleyerek bu şehrin fethinin önemine değinir:

بس نماندهست که فرمان دهد آن شاه که هست پادشاه از بر قنوج و برن تا اهواز¹¹⁵⁶

Ḳannevc ve Beren sınırından Ahvâz'a kadar padişah olan o padişahın fermân vermesine çok az kaldı.

متواتر شده ست نامه فتح گشته ره پر مرتب و جماز
فتح مکران و در پیش کرمان ری و قزوین و ساوه و اهواز¹¹⁵⁷

Fethin mektubu kesinleşmiştir, güvenli ve hızlı bir şekilde yola çıkmıştır.

¹¹⁵³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 169.

¹¹⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 312.

¹¹⁵⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 455.

¹¹⁵⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

¹¹⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 202.

Mekrân'ın fethi, yine Kirmân, Rey, Qazvîn, Sâve ve Ahvâz'ın (fethi) yakındır.

3.5.3. Âmul

Bu şehir dîvânda İki yerde anılır. Âmul, Hazar denizinin güneyinde yer alır. Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed'in sahip olduğu güce istinaden onun Âmul'den Sârî'ye kadar olan bölgenin padişahı olduğunu söyler. Şair, bir diğer kasidesinde ise Âmul şehrinin bahçelerinin güzelliklerine değinerek bu şehrin bahçelerinin memduhuna ait olduğunu söyler:

شاه ملکان میر محمد که مر اوراست از آمل و از ساری تازان سوی باری¹¹⁵⁸

Âmul'den ve Arapların Sârî'sinden Bârî'ye kadar padişahlar padişahı Emîr Muḥammed'e aittir.

قصر تو باشد بلاد بصره و بغداد باغ تو باشد زمین آمل و ساری¹¹⁵⁹

Başra ve Bağdâd beldeleri senin sarayın, Âmul ve Sârî toprağı ise senin bahçendir.

3.5.4. Bağdâd

Ferruhî, dîvânda Bağdâd şehrini birçok yerde anar. Bağdâd için şairin saygı duyduğu şehirlerden biridir denilebilir. Bunun nedeni, o dönem hilafetin merkezinin Bağdâd olması ve Gazneli Devleti'nin de dinî bir otorite olarak Bağdâd halifesine bağlı olmasıdır. Şair, Bağdâd'ı 'Abbâsî halifeleriyle özdeşleştirdiği için halifeden söz ettiği yerlerde onu "Bağdâd halifesi" olarak anar. Sûmenât'ın fethi vesilesiyle Sultan Maḥmûd için yazmış olduğu kasidesinde ve başka kasidelerinde şair, bu fethin halife için taşıdığı önemden olsa gerek Bağdâd halifesinden söz eder:

کنون دو چشم نهادهست روز و شب گویی به فتحنامه خسرو خلیفه بغداد¹¹⁶⁰

Şimdi Bağdâd halifesi, gece gündüz sanki dört gözle padişahın fetih (haberinin) mektubunu bekliyor.

آفتاب کرام خواهد کرد لقب او خلیفه بغداد¹¹⁶¹

Bağdâd halifesi, onun lakabını yüce güneş yapacak.

همچو نو باوه بر نهاد بچشم نامه او خلیفه بغداد¹¹⁶²

¹¹⁵⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 375.

¹¹⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 387.

¹¹⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 34.

¹¹⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 43.

¹¹⁶² Ferruhî, *Dîvân*, s. 43.

Bağdâd halîfesi, onun mektubunu hediye gibi yüzüne sürüverdi.

Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde, onun Bağdâd'ı fethedecek kudrette olduğunu ancak Bağdâd halîfesinin saygınlığını korumak için Bağdâd'ı fethetmediğini dile getirerek bu şehrin hilafet merkezi olması dolayısıyla sahip olduğu saygınlığa atıfta bulunur:

بغداد و زانسو هم ترا، بودی کنون گر خواستی لیکن نگهداری همی، جاه امیر المؤمنین¹¹⁶³

Eğer isteseydin Bağdâd ve oradan ötesi şu an senin olurdu ancak emîru 'l-mu 'minîn 'in makamına saygı duymaktasın.

Ferruhî, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onun kudretini övmek için Bağdâd hatibinin dahi onun adına hutbe okuduğunu belirtirken Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde ise Bağdâd toprağının memduhunun sarayı olduğunu dile getirir:

عامل بصره بنام تو همی خواهد خراج خاطب بغداد بر نامت همی خواند خطب¹¹⁶⁴

Başra'nın valisi senin adınla haraç ister. Bağdâd'ın hatibi senin adına hutbe okutur.

قصر تو باشد بلاد بصره و بغداد باغ تو باشد زمین آمل و ساری¹¹⁶⁵

Başra ve Bağdâd toprakları senin sarayın olur. Amûl ve Sârî toprağı senin bahçen olur.

Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onun daha nice başarılarla ulaşacağını ve kölelerinden birini de Bağdâd'ta emirlik makamına getireceğini söyleyerek memduhunun makamının yüceliğini belirtir:

نیاید بسی تا به بغداد و بصره غلامی به صدر امارت نشانی¹¹⁶⁶

Çok geçmeden Bağdâd ve Başra'da bir köleni emirlik makamına oturtacaksın.

Ferruhî, kaside şairliği nedeniyle ulaştığı zenginliği ifade etmek için aldığı bağışlar vesilesiyle yaptırdığı evinin Bağdâd sarayını andırdığını ifade ederek Bağdâd sarayını benzetilen olarak şiirinde anar:

مر مرا باری از بخشش پیوسته تو شناسند همی خانه ز کرخ بغداد¹¹⁶⁷

Bana sürekli yaptığın bağışlar nedeniyle evimi Bağdâd sarayından ayırt edemiyorlar.

¹¹⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 260.

¹¹⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 5.

¹¹⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 387.

¹¹⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 365.

¹¹⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 38.

3.5.5. Baran

Baran günümüzde Uttar Pradeş eyaletine bağlı Bulendşehr isimli bir yerin eski adıdır. Gazneli ordusu 12. Hindistân seferinde bu şehre geldiğinde şehrin racası, Müslüman olduğunu bildirmiştir. Şair, Sultan Maḥmûd'un Ḳannevc'dan Baran'a kadar büyük bir coğrafyanın padişahı olduğunu söyleyerek memduhunun Hindistân'ın içlerine kadar hakimiyet kurduğu sahanın genişliğini belirtir:

بس نمادست که فرمان دهد آن شاه که هست پادشاه از بر قنوج و برن تا اھواز¹¹⁶⁸

Ḳannevc ve Baran sınırından Ahvâz şehrine kadar uzanan (bölgenin) padişahı olan o padişahın fermân vermesine çok az kaldı.

3.5.6. Bârî

Bârî, Hindistân coğrafyasında bulunan bir bölgedir. Bu bölge daha sonradan Ekberâbâd olarak isimlendirilmiştir. Ferruhî, Sultan Maḥmûd ile birlikte katıldığı 13. Hindistân seferinde bu şehri görmüştür. Şair, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onun namının Âmul'den Sârî'ye, oradan Bârî'ye kadar yayıldığını dile getirir. Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidede ise o, memduhunun Sârî'den Bârî'ye kadar olan bölgenin hükümdarı olduğunu belirtirken Emîr Muḥammed için yazdığı kasidesinde Sultan Maḥmûd'un Bârî yolunda gerçekleştirdiği kahramanlığı anlatır:

شاه ملکان میر محمد که مر اوراست از آمل و از ساری تازان سوی باری¹¹⁶⁹

Âmul'den ve Arapların Sârî'sinden Bârî'ye kadar padişahlar padişahı Emîr Muḥammed'e aittir.

جهانداری که از ساری جهان بگرفت تا باری شهنشاهی که از گرگان جهان اوراست تا کرمان¹¹⁷⁰

Sârî'den Bârî'ye kadar dünyayı ele geçiren bir hükümdardır. Cürcân'dan Kirmân'a kadar dünyanın onun olduğu padişahlar padişahıdır.

آن شاه عدو بند که بگرفت و بیفکند کرگی و دژم شیرى اندر ره باری¹¹⁷¹

Düşmanı bağlayan o padişah, Bârî yolunda bir gergedanı ve kuvvetli bir aslanı yakalayıp deviriverdi.

¹¹⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

¹¹⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 375.

¹¹⁷⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 255.

¹¹⁷¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 391.

3.5.7. Başra

Başra, ‘İrâk’ın tarihi şehirlerindendir. Dîvânda Başra şehrine özel bir önem verilir. Şair, bu şehri fethedilmesi gereken yer arasında göstererek hem kendisinin hem de memduhlarının bu şehrin fethine dair arzularını kasidelerine döker. O, Hâce Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî’yi övdüğü kasidesinde Başra’nın fetih haberinin yaklaşımakta olduğunu ifade eder:

ور نکو بنگری به راه در است
از پس فتح بصره، فتح یمن
نامه فتح بصره و شیراز
وز پس هر دو ، فتح شام و حجاز¹¹⁷²

Eğer iyi bakacak olursan Başra’nın ve Şîrâz’ın fetih mektubu yoldadır.

Başra’nın fethinin ardından, Yemen’in fethi ve her ikisinin ardından da Şâm’ın ve Hicâz’ın fethi yoldadır.

دخل گرگان ترا وفا نکند
با همه دخل بصره و عمان¹¹⁷³

Cürcân’ın geliri, Başra ve ‘Ummân’ın tüm geliri ile birlikte sana yeterli gelmesin.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd’un Sede bayramını tebrik ettiği bir kasidesinde onu daha nice başarıların beklediğini, yakında adamlarından birini Bağdâd’ta emirlik makamına getireceğini ifade eder:

نیاید بسی تا به بغداد و بصره
غلامی به صدر امارت نشانی¹¹⁷⁴

Çok geçmeden Bağdâd ve Başra’da bir köleni emirlik makamına oturtacaksın.

Şair, Hâce Ebûbekr-i Ḥaşîrî’yi övdüğü kasidesinde ise onun saraydaki yazı işlerine bakmasından ötürü yazdıklarının ve sözlerinin Başra’da bulunan kimseler tarafından da beğenildiğini söyleyerek Başra’nın o dönem İslâm medeniyeti açısından önemli bir ilmî merkez olduğunu ima eder:

سخنانش را بر دیده همی نقش کنند
به پسندان همه بصره و آن بغداد¹¹⁷⁵

Başra’nın ve Bağdâd’ın tüm seçkinleri, onun sözlerini gözlerine nakşederler.

¹¹⁷² Ferruhî, *Dîvân*, s. 202.

¹¹⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 291.

¹¹⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 365.

¹¹⁷⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 45.

3.5.8. Bedeḥṣân

Bugünkü Afganistan'ın vilayetlerinden biri olan Bedeḥṣân dîvânda bir kez anılır. Bedeḥṣân'dan hiçbir zaman inci çıkmayacağını bilen şair, memduhu Sultan Muḥammed'in mutluluğunun bitmemesini diler:

تا ز بدخشان پدید آید لؤلؤ چون گهر از سنگ و کهرباز خماین¹¹⁷⁶

Mücevherin taştan, kehribarın ise kehribar taşından çıkması gibi, Bedeḥṣân'dan inci çıkıncaya dek...

3.5.9. Belḥ

Belḥ şehri, dîvânda en çok anılan şehirlerden biridir. Afganistan'ın kuzeyinde yer alan bu şehir, şiihlere çoğunlukla bahar mevsimindeki güzelliğiyle konu olmuştur. “Bâmî” ise Belḥ şehrinin sıfatı olup “parlayan” anlamına gelmektedir. Ferruhî, baharı vasfetmek ve Sultan Muḥammed'i övmek için yazdığı kasidesinin tegazzül kısmında Belḥ şehrine sıfatı ile seslenir ve Belḥ'e baharın geldiğini söyler:

مرحبا ای بلخ بامی همره باد بهار
ای خوشا آن نوبهار خرم نوشاد بلخ
از در نوشاد رفتی یا ز باغ نوبهار
خاصه اکنون کز در بلخ اندرون آمد بهار¹¹⁷⁷

Ey Belḥ-i Bâmî! Bahar rüzgarının yoldaşı merhaba! Nûṣâd'ın kapısından mı yoksa ilkbaharın bahçesinden mi geçtin?

Merhaba ey Belḥ'in o güzel kutlu ilkbaharı! İlkbahar daha yeni Belḥ'in kapısından içeri girdi.

Şair, yukarıdaki beyitlerin ilerleyen kısmında Belḥ'in oldukça güzel olduğunu ancak Cûzcân şehrini gördükten sonra Belḥ'in baharının bir öneminin kalmadığını şöyle dile getirir:

بلخ بس خوشست، لیکن بلخیان را باد بلخ
نوبهار بلخ را در چشم من حشمت نماند
مر مرا با شهرهای گوز گانانست کار
تا بهار گوزگانان پیش من بگشود بار¹¹⁷⁸

Belḥ oldukça güzeldir ancak Belḥ, Belḥlilerin olsun! Benim Cûzcân'ın şehirleriyle işim var!

Cûzcân'ın baharı önümde meyve verince Belḥ'in baharının benim için bir kıymeti kalmadı.

¹¹⁷⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 271.

¹¹⁷⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 107.

¹¹⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 107.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinin tegazzül kısmında baharın gelişyle dünyanın 'Adn cenneti gibi olduğunu söyler ve gül suyu ile meşhur olan Belḥ'in gül suyunu şaraba benzetir. Emîr Yûsuf'un hastalığı sonrasında onun için yazdığı kasidesinde ise onun Bust'un bağında ve "ruhu dinlendiren" olarak nitelediği Belḥ'in bahçelerinde vakit geçirmesini temenni eder:

یکی چون بهشت عدن یکی چون هوای دوست یکی چون گلاب بلخ یکی چون بت بهار¹¹⁷⁹

Biri 'Adn cenneti gibi biri ise dostun havası gibidir. Biri Belḥ'in gülsuyu gibi, biri ise bahar güzeli gibidir.

گاهی به بست درین بوستان طبع فروز گاهی به بلخ و در آن باغهای روح افزای¹¹⁸⁰

Bazen Bust'te bu ferahlatan bahçede bazen de Belḥ'te ve onun ruhu dinlendiren bahçelerinde.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun ok atma yeteneğinden söz eder ve Belḥ ile Filistîn arasındaki mesafenin uzaklığından hareketle memduhunun attığı okun Belḥ'ten Filistîn'e kadar gideceğini söyleyerek onu över:

آماج تو از بست بود تا به سپیجاب پرتاب تو از بلخ بود تا به فلسطین¹¹⁸¹

Senin hedefin Bust'ten Sayram'a kadar, senin atışın ise Belḥ'ten Filistîn'e kadardır.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un Belḥ şehrinde kurduğu yeni sarayını ve yeni bahçesini tavsif için kaleme aldığı kasidesinde bu bağın kendisi için bir süs olduğunu, Belḥ şehri içinse onur ve kıvanç olduğunu dile getirir:

بیای کزو ملک رازیب و زینت بیای کزو بلخ را عز و مفر¹¹⁸²

Öyle bir bahçeki padişah için süs ve ziynettir. Öyle bir bahçeki Belḥ için onur ve kıvançtır.

Ferruhî, Hâce Hüseyn bin 'Alî'yi övdüğü kasidesinde ise memduhunun Belḥ'te olmasından olsa gerek Belḥ'e onun yanına gittiğini belirtir. Şair, bu gidişin büyük Arap şairi Mutenebbî'nin memduhu Kâfûr'un yanına gitmesi gibi büyük bir gidiş olduğunu dile getirerek şehre yaptığı yolculuğun kendisi için önemine değinir:

¹¹⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 145.

¹¹⁸⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 390.

¹¹⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 295.

¹¹⁸² Ferruhî, *Dîvân*, s. 53.

Mutenebbî'nin Kâfûr'un huzuruna gitmesi gibi ben de Belh-i Bâmî'ye onun huzuruna gittim.

Ferruhî, Karahitaylar'dan bir grubun Sultan Maḥmûd'u ziyareti bağlamında da bu şehirden söz eder ve onların kalplerinde sakladıkları düşmanlıkları dile getirmediklerini ifade eder:

چه گویی کان ز دلهاشان بشد کز بلخ پیش تو همی رفتند لبها خشک و رخ پر چین و دل بریان¹¹⁸⁴

Belh'ten gelenlerin senin huzurunda kalplerinden (geçene) ne diyelim. Hepsi dudakları kuru, suratları asık, kalpleri yanık bir şekilde geri döndüler.

Şair Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidelerde memduhunun savaşlarından söz eder ve onun Belh ve diğer bölgelerde yapmış olduğu savaşlarda düşmanlarından pek çok kişiyi yok ettiğini dile getirir:

به جنگ مرو و جنگ بلخ و جنگ میله زان لشکر به خاک اندر فکندستی فزون از قطره باران¹¹⁸⁵

Merv ve Belh savaşında, yine Mîle savaşında, yağmur damlalarından daha fazla askeri yere serdin.

تا جهان باشد جهانرا عبرتست از حدیث بلخ و جنگ خانیان¹¹⁸⁶

Belh olayı ve hânlarla (yapılan) savaş dünya durdukça dünyaya ibret olacak.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd oğlu Muḥammed için yazdığı kasidesinde memduhun babası tarafından Belh'e çağrıldığını, Maḥmûd'un diğer oğlu Mes'ûd için yazdığı kasidesinde ise onun Belh'e gitmesinin Belh için büyük bir talih olduğunu ifade eder:

آنکه چو او را پدر به بلخ همی خواند خطبه همی ساخت خاطیش به سجستن¹¹⁸⁷

O, babası kendisini Belh'e çağırdığı zaman, hatibinin Sîstân'da hutbe okuduğu kimsedir.

بر طالعی به بلخ در آمد که آسمان از چند گاه باز شد کرده ست بهگزین¹¹⁸⁸

Belh'e gelen talih, bir süredir gökyüzünün onun için açtığı talihler arasında en iyisidir.

¹¹⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 196.

¹¹⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 257.

¹¹⁸⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 257.

¹¹⁸⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 262.

¹¹⁸⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 269.

¹¹⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 339.

3.5.10. Bust

Dîvânda Bust şehri birçok yerde anılır. Bust, günümüz Afganistan'ında Helمند vilayetinde yer alır. Şehir, o dönem İslâm dünyasının siyasal haritası içerisinde ileri uçta yer aldığı için bu şehrin konumundan hareketle şair, Emîr Yûsuf'u överken onun ok atış mesafesinin "Bust'ten İspîcâb'a kadar" olduğunu ifade eder. Şair, Maḥmûd'un yakın adamlarında Emîr Ayâz Ūymâḥ'ı övdüğü kasidesinde ise Sultan Maḥmûd'un Bust şehrinin gelirini ona bağışladığını söyler:

آماج تو از بست بود تا به سپیجاب پرتاب تو از بلخ بود تا به فلسطین¹¹⁸⁹

Senin hedefin Bust'ten İspîcâb'a kadardır. Senin atışın Belḥ'ten Filisṭîn'e kadardır.

بدو بخشید مال خطه بست خراج خطه مکران و قزدار¹¹⁹⁰

Bust bölgesinin gelirini ayrıca Mekrân ve Kuzdâr bölgesinin haracını ona bağışladı.

Şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü bir kasidesinde Sîstân'ın Bust'e denk olamayacağını, bu durum böyle olduğu müddetçe memduhunun mutlu olmasını dileyerek Sîstân'ın Bust ile mukayese edilemeyeceğini ima eder:

تا بود سیستان برابر بست تا بود کش برابر نخشب¹¹⁹¹

Sîstân, Bust ile eşit oluncaya dek, Kiş, Nesef ile eşit oluncaya dek...

Ferruhî, Sîstân'dan Bust'e doğru olan yolculuğunu konu aldığı ve Hâce Manşûr bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde Bust şehrinden söz eder. Kasidesinde şair, Sîstân'dan Bust'e yolculuğunun, gecenin batı yönünden yerini terkettiği vakit olan seher vaktinde başladığını belirtir. Aynı kasidesinin bir başka beytinde Bust şehrinin memduhunun ziyaretçilerinin konağı haline geldiğini belirterek memduhu nedeniyle şehirde oluşan hareketliliğe dikkati çeker:

چون بسیج راه کردم سوی بست از سیستان شب همی تحویل کرد از باختر بر آسمان¹¹⁹²

Sîstân'dan Bust'e doğru yola çıktığımda, gece gökyüzünde batı yönünden yerini terk ediyordu.

منزل زوار او بوده ست گویی شهر بست خانه بدخواه او بوده ست گویی سیستان¹¹⁹³

¹¹⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 295.

¹¹⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 162.

¹¹⁹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 14.

¹¹⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 333.

¹¹⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 336.

Bust, sanki onun ziyaretçilerinin konağı haline gelmiş, Sîstân ise sanki onun kötülüğünü isteyen kimselerin evi olmuştur.

3.5.11. Buḥârâ /Semerkand

Şair, Buḥârâ ve Semerkand şehirlerini birlikte anar. Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde şair, bu şehirlerin Türkistân ülkesinin gözü ve yüzü olmakla en güzel şehirleri olduğunu belirttikten sonra buraları almasına gerek olmadığını, oranın yöneticisi olan ḥârizmşâhların zaten memduhunun köleleri olduğunu dile getirerek Gazneli Maḥmûd'un bu şehirlerdeki otoritesine vurgu yapar:

بخارا و سمرقندست روی و چشم آن کشور
غلامان ترا زین هر دو حقا گر بر آید نان
ترا آنجا غلامانند چون خوارزمشاه ای شه
دگر چون میر طوس و زو گذشتی میر غرجستان¹¹⁹⁴

Buḥârâ ve Semerkand, o ülkenin yüzü ve gözüdür, bu ikisinden gerçekten senin kölelerin için ekmek çıksa dahi.

Ey padişah! Senin orada ḥârizmşâh, Tûs emîri, dahası Ğarcistân emîri gibi kölelerin vardır.

3.5.12. Câbulsâ / Câbulḳâ

Birincisi batıda, ikincisi doğuda iki memleket olan Câbulsâ ve Câbulḳâ, anlatıya göre dünya aleminin suretlerinin orada olduğu misal alemindedir.¹¹⁹⁵ Ferruḥî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onun Câbulsâ ve Câbulḳâ şehirlerindeki güzü nedeniyle tüm padişahların kendisinden ürktüğünü belirtir:

شهناهی که شاهان را ز دیده خواب بریاید
ز بیم نه منی گرزش به جابلقا و جابلسا¹¹⁹⁶

Öyle bir padişaktır ki, onun Câbulsâ ve Câbulḳâ'da korku saçan dokuz menlik güzü şâhların gözlerinden uykuyu alır.

3.5.13. Cürcân / Gürgân

Cürcân, Hazar denizinin güneydoğusunda yer alan tarihi bir şehirdir. Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onun hakimiyetinin Cürcân'dan Kirmân'a kadar uzandığını söyler:

¹¹⁹⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 258.

¹¹⁹⁵ Ziya Şükûn, *Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, MEB, İstanbul, 1996, s. 635.

¹¹⁹⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 1.

جهانداری که از ساری جهان بگرفت تا باری شهنشاهی که از گرگان جهان اوراست تا کرمان¹¹⁹⁷

Sârî'den Bârî'ye kadar dünyayı alan hükümdardır. Cürcân'dan Kirmân'a kadar ona ait olan padişahlar padişahıdır.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde Cürcân'da baharın diğer baharlar gibi olmadığını, cenneti andırdığını dile getirir:

ای بهار در گرگان! نه بهاری، که بهشت کس بهاری نشنیده ست ز تو خرم تر¹¹⁹⁸

Ey Bahar! Cürcân'da bahar değil, cennetsin. Hiç kimse senden daha güzel bir baharı duymamıştır.

Cürcân, Gaznelilerin Ziyârîlerle yaptıkları mücadeleye tanıklık etmiş şehirlerdendir. Gazneliler, Ziyârîlerden vergi almışlardır.¹¹⁹⁹ Şair de memduhu Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde bu şehri anar ve Cürcân'ın tüm gelirinin memduhuna kafi gelmemesini diler:

دخل گرگان ترا وفا نکند با همه دخل بصره و عمان¹²⁰⁰

Cürcân'ın geliri, Başra ve 'Ummân'ın tüm geliri ile birlikte sana kafi gelmesin.

3.5.14. Çağâniyân

Çağâniyân, Mâverâünnehir'de yer alan bir bölgenin adıdır. Çağâniyân ırmağının kenarında bulunan şehir, Ferruhî'nin şairlik serüvenine başladığı ilk yerdir. Şair, bu bölgenin yöneticisi Ebû'l-Muzaffer-i Çağâni'yî övdüğü kasidesinde onun Çağâniyân padişahı olduğunu belirtir. Yine Ebû'l-Muzaffer'in kethüdası olan 'Amîd Es'ad'ı övdüğü kasidesinde ise Çağâniyân ırmağından söz eder:

تا نقش کرد بر سر هر نقش بر نوشت مدح ابوالمظفر شاه چغانیان¹²⁰¹

Resim yaptıkça, her resimin üzerine Çağâniyân Emiri Ebû'l-Muzaffer'in methini yazdı.

در چغانی رود اگر روزی فرو شوید دو دست ماهیان را چون صدف در تن پدید آید در¹²⁰²

¹¹⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 255.

¹¹⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 135.

¹¹⁹⁹ Erdoğan Merçil, Ziyârîler, *DİA*, 44. Cilt, İstanbul, 2013, s. 498-499.

¹²⁰⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 291.

¹²⁰¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 329.

¹²⁰² Ferruhî, *Dîvân*, s. 189.

Bir gün Çağâniyân ırmağında iki elini yıkasa, balıkların bedeninde sedef gibi inciler belirir.

3.5.15. Çigil

Çigil, Türkistân şehirlerinden biridir. Güzelleri ile meşhur olan şehri şair, memduhu Emîr Yûsuf için için yazdığı kasidesinin son beyitlerinde anar ve onun Çigil güzellerinin elinden şarap almasını diler. Memduhunu övdüğü bir diğer beyitte ise şair, yaptığı hizmetler karşılığında memduhuna Çigil'den cariye gönderileceğini, bir başka kasidesinde ise memduhunun ay yüzlü güzelleri, Çigil'den huzuruna çağırdığını dile getirir:

لاله رخسار و یاسمین غیب¹²⁰³

می ستان از کف بتان چگل

Lale yanaklı ve yasemin gerdanlı Çigil güzellerinin elinden şarap al.

از چگل برده و از بیشه ترکستان باز¹²⁰⁴

از پی خدمت و صید تو فرستد به تو

Sana hizmet etmek ve avcılık yapman için sana Çigil'den cariye, Türkistân ormanından ise şahin gönderirler.

نگاری از چگل خواند نگاری از ختن خواند¹²⁰⁵

گروهی ماهرویان را به خدمت بر چمن خواند

Bir grup ay yüzlüyü huzuruna çimenliğe çağırdı. Çigil'den bir sevgili çağırdı, Hoten'den bir sevgili çağırdı.

Ferruhî, Hâce Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde onun sarayında devamlı mutluluk olmasını, sarayındaki adamlarının fidan olarak tavsif ettiği Çigilli güzellere sahip olmasını temenni eder:

گرهی رانهاها ز ختن¹²⁰⁶

گرهی رانهاها ز چگل

Bir kısmına Çigil'den fidanlar, diğer bir kısmına ise Hoten'den fidanlar (nasip olsun).

Ferruhî, Hâce Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde Çigil'i bir Türk şehri olarak anar ve memduhuna, Türk komutanın kendisini kıskanıp düşmanlık etmesi durumunda bir darbe ile Hoten'i Çigil'in başına geçirmesini söylerken bir diğer beyitte

¹²⁰³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 15.

¹²⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

¹²⁰⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 407.

¹²⁰⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 308.

ise memduhunun Çigil tarafına iki ok atması durumunda oklardan birinin Çigil'i alacağını belirtir:

اگر حاسد تست سالار ترک
وگر دشمن تست میر یمن
به یک رقعہ برزن ختن بر چگل
به یک نامہ برزن یمن بر عدن¹²⁰⁷

Eğer Türk komutan seni kıskanıyorsa, Yemen emiri ise senin düşmanınsa.

Bir darbe ile Hoten'i Çigil'in başına geçiriver! Bir mektupla da Yemen'i 'Aden'in başına geçiriver.

گفتم: کہ گر دو تیر گشاید سوی چگل
گفتا: یکی چگل بستاند یکی ختن¹²⁰⁸

"Eğer Çigil tarafına iki ok atarsa?" diye sordum. "Biri Çigil'i alır biri de Hoten'i" dedi.

Şair, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde, soyut bir kavram olan mutluluğun sürekli onun yanında olmasını dilerken, mutluluğun ikamette Çigilli sevgili gibi onun yanında olmasını, seferde ise Kâşğar güzeli gibi bineği olmasını diler. Bir diğer kasidesinde ise şair, Çigilli güzelleri anar ve Çigilli güzellerin çene çukurunu kuyuya, zülûflerini ise halkaya benzetir ve kendisinin gönlünün bu ikisine tutsak olduğunu dile getirir:

در حضر گوشہ تو همچو نگار چگلی
در سفر مرکب تو همچو بت کاشغری¹²⁰⁹

(Mutluluk), ikametinde Çigil'li sevgili gibi yanında dursun. Seferde ise Kâşğar güzeli gibi bineğin olsun.

گاه در چاه ز نخدان نگار ختنست
گاه در حلقہ زلفین نگار چگلست¹²¹⁰

Bazen Hoten'li sevgilinin çene kuyusunda, bazen de Çigilli sevgilinin zülfünün halkasındadır.

3.5.16. Çîn

Ferruḥî'nin dîvânında en çok yer verdiği ülkelerden biri de Çîn'dir. Şair, çoğu kez Çîn'in üzerine gidilmesi ve fethedilmesi için memduhlarına çağrıda bulunur. Örneğin Sultan Muḥammed'i övdüğü kasidesinde ona Çîn'in üzerine yürümesini söyler. Bir diğer kasidesinde şair, Allah'tan sonra, Sultan Mes'ûd'un yeryüzünde ortağının

¹²⁰⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 310.

¹²⁰⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 311.

¹²⁰⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 378.

¹²¹⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 434.

olmadığını, Çîn padişahı da dahil olmak üzere diğer padişahların ona taptığını dile getirir:

هم زره روم سوی چین رو و برگیر از چمن و باغ چین نهاله چندن¹²¹¹

Rûm yolundan da Çîn'in üzerine yürü ve Çîn'in çimenliğinden ve bahçesinden sandal dalı aliver.

تا پرستند ملک را همه شاهان جهان چه به روم و چه به چین و چه به شام و چه حجاز¹²¹²

Böylece gerek Rûm'da gerek Çîn'de gerek Şâm'da ve Hicâz'da bütün dünya padişahları ona tapsınlar.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde sabah oluşunu anlatırken, gündüzün gecenin perdesini yırttığını belirtir. Gündüzü bir ordu topluluğu olarak kişileştiren şair, gündüzün yaklaştığını belirtmek isterken, ordunun doğuda bulunan Çîn'e doğru yöneldiğini belirterek şafak vaktini anlatır. Geceyi de aynı şekilde kişileştiren şair, bu ordunun gecenin batış yönü olan batıya doğru yöneldiğini söylerken, bu yönü kendi yaşadığı coğrafyanın batısında bulunan Haleb olarak belirler:

سپید روز سپه روی داده بود به چین شب سپاه سپه روی داده سوی حلب¹²¹³

Gün aydınlığında ordu Çîn'e doğru yönelmişti. Gece karanlığında ordu Haleb'e doğru yönelmişti.

Ferruhî, Çîn ülkesini güzelleri yönünden de anar ve Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde onun sarayının Çînli, Karluklu, Yağmâlî selvi boylu, ay yüzlü, gül gibi güzellerle dolu olduğunu söyler:

سرای تو پر سرو و پر ماه و پر گل ز یغمایی و چینی و خلخانی¹²¹⁴

Senin sarayın Yağmâ'dan, Çîn'den ve Karluk'dan pek çok selvi, pek çok ay ve pek çok gül (gibi güzellerle) dolu.

Şair, Gazneli ordusunun komutanı olan Hâce Ebûbekr-i Kâhistânî'yi övdüğü kasidesinde, onun mevkidaşı olan Çîn komutanını onun konumu karşısında küçük görür ve Çîn komutanının onun hizmetçisi olduğunu söyler:

¹²¹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 270.

¹²¹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 203.

¹²¹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 9.

¹²¹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 393.

Çîn komutanı senin hizmetkarın olsun! Hoten'in emîri senin hizmetçin olsun!

Ferruhî, Emîr Muhammed'i övdüğü kasidesinde İran toprakları ve Çîn arasında yerleşik olan Türklerden de söz eder ve memduhunun saldıgı korku nedeniyle Çîn ülkesine kadar olan bölgede yaşayan Türklerin orayı boşaltacağını dile getirir:

ز بیم تیغ توتا چین ز ترکان ره تهی گردد اگر زین سوی جیحون گرد بادی خیزد از میله¹²¹⁶

Eğer Ceyhûn'un bu tarafından, Mîle'den bir toz fırtınası koparsa senin kılıcının korkusundan yol Çîn'e kadar Türklerden boşalır.

3.5.17. Delvâda

Delvâda şehri, Sultan Maḥmûd'un 16. Hindistân seferinde Sûmenât'a doğru ilerlerken uğradığı şehirler arasındadır. Şair, Sûmenât seferinden söz ettiği kasidesinde, bu şehrin ürkütücü bir görüntüye sahip olduğunu, şehirde oldukça verimli narçıl ve pupel ağaçlarına benzer ağaçların olduğunu söyler. Şair, devamla şehrin kenarındaki bir kalenin varlığından, kalenin içindeki putperestlerden oluşan bir cemaatin varlığından söz ederek şehrin putperest kimliğine vurgu yapar:

دگر چو دیولواره که همچو دیو سپید پدید بود سر افراشته میان گنر
درو درختان چون گوز هندی و پوپل که هر درخت به سالی دهد مکرر بر
یکی حصار قوی بر کران شهر و درو ز بتپرستان گرد آمده یکی معشر¹²¹⁷

Delvâda ise beyaz bir şeytan gibi, geçiş yolu üzerinde başını çıkarmış görünmektedir.

Onda narçıl ve pupel ağaçları vardır. Her bir ağaç bir yılda iki kez meyve verir.

Şehrin kenarında sağlam bir kale ve onun içerisinde putperestlerden bir cemaat kümelenmiştir.

3.5.18. Ebû Kubeys Dağı

Ebû Kubeys dağı, Mekke'ye yakın olan bir dağın adıdır. Şair, memduhu Sultan Muhammed'in Ebû Kubeys dağına bayrağını dikip Hac ibadetini yerine getirmesini temenni eder:

بادیه بر پشت زنده پیلان بگذار رایت بر کوه بوقییس فرو زن

¹²¹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 318.

¹²¹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 350.

¹²¹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 69.

*Güçlü filler üzerinde çölleri aş ve Ebû Kubeys dağının üstüne bayrağını dik.
Haccet ve gönlünün muradını Allah'tan iste çünkü ihsanı bol olan Allah, senin
istediğini sana verecek.*

3.5.19. Elburz Dağı

Efsâneye göre Elburz dağı, Sîmurğ (Anka) kuşunun yaşadığı dağdır. Şair, “Sûmenât seferi ve oranın fethi ve Menât’ın kırılması ve sultanın dönüşünün anlatılması” isimli şiirinde Maḥmûd’un Sîmurğ gibi Elburz dağını mesken edindiğini söyler:

چو کوه البرز، آن کوه کاندرو سیمرغ گرفت مسکن و با زال شد سخن گستر¹²¹⁹

*Sîmurğ’un onda olduğu Elburz dağı gibi bir dağı mesken edindi ve Zâl ile konuştu
oldu.*

3.5.20. Ermen

Şair, Ermen adını dîvânında bir kez anar. Aşağıdaki beyitte şair, Sultan Muhammed’in daha nice başarılarla nail olmasını, Ermen’e yönetici göndermesini ister. Bir diğer beyitte ise şair, Ermen’e İran efsâneleri bağlamında yer verir ve Gîv oğlu Bîjen’in Gurâz ile savaşmak için Ermen’e gittiğini söyler:

از ادبا عالمی فرست به ماچین وز امرا شهنه ای فرست به ارمن¹²²⁰

*Ediplerden birini alim olarak gönder Mâçîn’e ve emirlerden birini yönetici olarak
gönder Ermen’e!*

گر تو رفتی سوی ارمن بدل بیژن گوی از بساط شه ایران به سوی جنگ گراز¹²²¹

*İran padişahının huzurundan Gîv oğlu Bîjen’in yerine Gurâz ile savaşa Ermen’e sen
gitseydin.*

3.5.21. Endülüs

Dîvânda İslâm medeniyetinin önemli merkezlerinden biri olan Endülüs bir kez zikredilir. Şair, Sultan Mes’ûd’un namının Endülüs’e kadar yayıldığını belirterek onun şöhretinin yayıldığı coğrafyanın genişliğine vurgu yapar:

¹²¹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 270.

¹²¹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 68.

¹²²⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 270.

¹²²¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

Ḥabeş'ten Kâşgar'a, Kâşgar'dan Endülü's'e kadar her nerede padişah Mes'ûd dersin "aferin" derler.

3.5.22. Ferhâr

Ferhâr, güzelleriyle meşhur bir Türkistân şehridir. Şehrin bir diğer özelliği oldukça güzel nakışlı puthanelere sahip olmasıdır. Şair, Sultan Maḥmûd'un, ordusu ile Bârî şehrine yürümesini anlattığı kasidesinde, Bârî şehrinin güzelliğini anlatır ve bu şehrin Ferhâr puthanesi kadar güzel olduğunu dile getirir. Yine o, memduhuna yazdığı bir diğer kasidenin tegazzül kısmında sevgilinin, yüzünün güzelliğiyle çadırı Ferhâr kadar güzelleştirdiğini söyler:

چگونه جای، جایی چو بوستان ارم چگونه شهری، شهری چو بتکده فرخار

Nasıl bir yer? İrem bahçesi gibi (güzel) bir yer. Nasıl bir şehir? Ferhâr puthanesi gibi (güzel) bir şehir.

گاه کند خانه را به زلف چو تبت گاه کند خیمه را به روی چو فرخار¹²²³

Bazen zülûf ile evi Tibet gibi yapar. Bazen de yüzü ile çadırı Ferhâr gibi yapar.

3.5.23. Filistîn

Dîvân'da Filistîn bölgesinden bir kez söz edilir. Şair, Emîr Yûsuf'un hem ok atma kabiliyetini hem de hedefinin büyüklüğünü vurgulamak için "onun atışının Belḥ'ten Filistîn'e kadar" olduğunu belirtir:

آماج تو از بست بود تا به سپیجاب پرتاب تو از بلخ بود تا به فلسطین¹²²⁴

Senin hedefin Bust'ten Sayram'a (İspicâb'a) değindir. Senin atışın Belḥ'ten Filistîn'e kadardır.

3.5.24. Ğarcistân

Ğarcistân, günümüzde Afganistan'da yer alan dağlık, tarihî bir bölgenin adıdır. Gazneli Devleti'nin başkenti Ğazne, bu bölgenin güneyinde yer alır. Bölgenin yöneticileri "şar" olarak adlandırılmışlardır. Ğarcistân, Gaznelilerle Ğûrluların

¹²²² Ferruhî, *Dîvân*, s. 300.

¹²²³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 93.

¹²²⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 295.

mücadelesine sahne olmuştur.¹²²⁵ Ferruhî Ğarcistân'a dîvânında üç defa yer verir. O, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde Ğarcistân emirinin onun kölesi olduğunu, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde onun Ğarcistân dağında yiğitlik sergilediğini, Ğarcistân hakimi Ebû Manşûr'u övdüğü kasidesinde ise memduhunun doğunun padişahı Sultan Maḥmûd'un komutanı olduğunu söyler:

ترا آنجا غلامانند چون خوارزمشاه ای شه
دگر چون میر طوس و زو گذشتی میر غرجستان¹²²⁶

Ey padişah! Senin orada ḥârizmşâh gibi, Tûs emiri ve dahası Ğarcistân emiri gibi kölelerin vardır.

ازین نکوتر و مردانه تر فراوان کرد
بیای قلعه غور و بکوه غرجستان¹²²⁷

Bundan daha fazla iyiliği ve yiğitliği Ğûr kalesinin dibinde ve Ğarcistân dağında da yaptı.

سپهبد سپه شاه شرق ابو منصور
فرا تگین دواتی امیر غرجستان¹²²⁸

Şarkın padişahının komutanı Ebû Manşûr, Ğarcistân Emîri Ferâtegîn Devâtî.

3.5.25. Ğazne

Bilindiği gibi Gazneli Devleti, adını bu devletin başkenti olan Ğazne şehrinden almıştır. Şair de bu nedenle bu şehre şiirlerinde çok fazla yer vermiştir. Ferruhî, Sultan Maḥmûd için kaleme aldığı kasidesinde Yûnân hazinelerinin başkent Ğazne'ye getirildiğini belirtir. Memduhunun ölümü üzerine yazdığı bir diğer kasidesinde ise Ğazne'nin artık eskisi gibi olmadığını, farklı bir hale büründüğünü dile getirir:

نهانیهای اسکندر بایران آری از یونان
خزینہ شاه زنگستان به غزنین آری از کله¹²²⁹

İskender'in hazinelerini İran'a Yûnân'dan getirirsin. Zengistân hazinesini Kelle'den Ğazne'ye getirirsin.

شهر غزنین نه همانست که من دیدم پار
چه فتادهست که امسال دگرگون شده کار¹²³⁰

Ğazne şehri geçen yıl gördüğüm gibi değil. Ne oldu da bu yıl iş tersine döndü!

Ferruhî, Emîr Yûsuf için yazdığı kasidesinde onun Ğazne'ye gelişini arzular. Bu şiirinde şair, Ğazne'nin etrafındaki dağlardan söz eder ve Ğazne dağlarının memduhu

¹²²⁵ İqtidar Husain Siddiqui, "Ğûrlular", *DİA*, 14. Cilt, İstanbul, 1996, s. 207-211.

¹²²⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 258.

¹²²⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 303.

¹²²⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 327.

¹²²⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 350.

¹²³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 90.

için değerli madenler doğurmasını diler. Şair, ayrıca “emirin bahçesinde ve Gazne ırmağının kenarında” olduğunu belirterek Gazne’de emire ait bir bahçenin var olduğu bilgisini verir:

که ره غزنین خرم شد و غزنین خرم	کاشکی خسرو غزنین سوی غزنین رودی
در نوشتند ز کهپایه غزنین ملحم	بر کشیدند به کهساره غزنین دیبا
زاید امروز همی زمرد و یاقوت بهم	کوه غزنین ز پی خسرو زر زاد همی
گستریده ست تو پنداری وشی معلم	بر لب رود ودر باغ امیر از گل نو
چه در باغ امیر و چه در باغ ارم ¹²³¹	من و غزنین و لب رود و در باغ امیر

Keşke Gazne'nin padişahı Gazne yönüne doğru gitseydi, böylece Gazne yolu şen, Gazne neşeli olurdu.

Gazne dağlarına ipek örterler. Gazne'nin dağının eteğine ipekten elbise sererlerdi. Gazne dağı padişah için altın doğururdu. Bugün ise zümrüt ve yakutu birlikte doğurur. İrmağın kenarında, emirin bahçesinde yeni güller açmış; sen ipek sanırsın. Ben, Gazne ırmağının kenarında ve emirin bahçesindeyim, emirin bahçesi ile İrem bahçesi arasında ne fark var!

Şair, o dönemde bir haberleşme görevlisini ifade etmesi bakımından “Gazne’nin ulağı” tamlamasını kullanır ve memduhu Emîr Yûsuf için yazdığı kasidesinde memduhundan haber almak için Gazne’nin ulağının nerede olduğunu sorar:

پیگ غزنین نرسیده ست که من	خبری یابم از دوست مگر ¹²³²

Benim dosttan haber almam için Gaznenin ulağı henüz ulaşmadı mı?

Şair, Gazne’yi şairler için bir cazibe merkezi olarak da görür ve farklı bölgelerdeki methiye şairlerinin memduhu Emîr Yûsuf’u övmeleri için Gazne’ye doğru gelmelerini söyler:

سوی غزنین ز پی مدح تو تا زنده شوند	مدح گویان زمین یمن و ملک حجاز ¹²³³

Yemen ülkesinin ve Hicâz memleketinin methiye söyleyenleri seni övmek için Gazne’ye doğru koşsunlar.

Ferruhî, dîvânda Gazne’ye dönüşte sahip olduğu haleti ruhiyesine ve Gazne’deki yaşamına dair iki ayrı tablo çizer. O, Emîr Yûsuf’u ziyaret için gittiği bir başka şehirde

¹²³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 233-234.

¹²³² Ferruhî, *Dîvân*, s. 138.

¹²³³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

zevk sefa içerisinde yaşadığını ancak bunun son bulacağını ve Gazne'ye geri döneceğini hüznle söylerken, bir diğer kasidesinde ise memduhuna Gazne bahçesini gezmeyi teklif eder. Şair, bir başka şiirinde Gazne şehrinin memduhu ile övündüğünü söyler:

امروز به شادی بخورم با تو که فردا ناچار مرا میر برد باز به غزنین¹²³⁴

Bugün neşe ile seninle içeyim çünkü yarın emir çaresiz beni Gazne'ye geri götürecektir.

بیا تاشاد بگذاریم ما بستان غزنین را مکن بر من تباه این جشن نوروز خوش آیین را¹²³⁵

Gel de neşe ile gezelim Gazne bahçesini! Bu Nevruz bayramını, bu güzel geleneği benim için sıkıntıya dönüştürme!

به همه گیتی فخرست بدو غزنین را شاد غزنین که چنو خیزد مرد از غزنین¹²³⁶

Gazne, onunla tüm aleme karşı kıvançlıdır. Ne mutlu Gazne'ye! Çünkü Gazne'den onun gibi biri çıkmıştır.

Ferruhî, Gazne şehrini, orduya dönük yaptığı katkılarla da anar ve on üçüncü Hindistân seferine Gazneli iyi mızrak kullanan savaşçıların katıldığını belirterek bu şehirden kabiliyetli savaşçıların çıktığını söyler:

بنیزه هر یک ازیشان ستوده غزنین بتیغ هر یک ازیشان بسنده بلغار¹²³⁷

Mızrak kullanmada her biri Gazne'nin övülenidir. Kılıç kullanmada ise onların her biri Bulğâr'ın seçkinleridir.

Şair, Gazne şehrinden Karmaîlilerle mücadele bağlamında da söz eder. Bu şehri başkent olması sebebiyle önemli tutukluların getirildiği merkez olarak anan şair, Karmaîlilerin liderinin Mısır'dan Gazne'ye getirilmesini temenni eder:

وان سگ ملعون که خواننداهل مصر او را عزیز بسته و خسته به غزنین اندر آورده ذلیل¹²³⁸

Mısır halkının aziz diye nitelediği o lanetli köpeği bağlanmış ve bitkin bir halde, zillet içerisinde Gazne'ye getirmiştir.

او به غزنین وبه مصر از فز عش قرمطیان از ره دیده ببارند همی خون جگر¹²³⁹

¹²³⁴ Ferruhî, *Divân*, s. 295.

¹²³⁵ Ferruhî, *Divân*, s. 405.

¹²³⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 287.

¹²³⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 63.

¹²³⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 221.

¹²³⁹ Ferruhî, *Divân*, s. 172.

Mısır'da ve Gazne'de, Karmaîiler onun korkusu nedeniyle yolda görür görmez ciğerlerinden kan damlatırlar.

Şair, Sultan Muḥammed'i övdüğü kasidede Gazne şehrini, Gazneli Devleti'nin diğer devletlere olan üstünlüğü sebebiyle zikreder ve tüm diğer padişahların hazineleri ile Gazne'nin süslenmesini diler:

بقای شاه جهان باد کاین ملک به بقا ز گنج شاهان آراسته همه غزنین¹²⁴⁰

Bu devlet sonsuza dek cihan padişahının olsun, padişahların hazineleriyle tüm Gazne süslensin.

Ferruhî, Emîr Mes'ûd'un, kardeşi Muḥammed'i tahttan indirmesinin ardından başkent Gazne'ye geleceğini bildiğinden onun dönüşü için bir kaside kaleme almıştır. Bu kasidesinde şair yeni padişahın Gazne'ye ne zaman döneceğini sorar:

عزم کی دارد که غزنین را بیاراید بروی رای کی دارد که بر صدر پدر گردد مکین¹²⁴¹

Yüzü ile Gazne'yi süslemek için ne zaman geliyor, babasının padişahlık makamına yerleşmeyi ne zaman düşünüyor?

Ferruhî, Gazne ile Şâm bölgesi arasındaki mesafenin uzaklığından hareketle, memduhu Emîr Yûsuf'un atının hızını över, atının bir gün içerisinde Şâm'ı dahi geride bırakabilecek bir çeviklikte ve hızda olduğunu belirtir:

گر ز غزنیش بر انگیزی بوقت چاشتگاه بگذراند مر ترا از شام پیش از وقت شام¹²⁴²

Eğer sabah vaktinde Gazne'de onu (atını) hazırlasan, akşam olmadan önce Şâm'ı dahi geçiverirsin.

Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onun çokça bağış yapması nedeniyle Gazne dağlarında altının da bitki gibi bittiğini belirtir:

کوه غزنین ز پی آنکه ببخشی به مراد زر روینده پدید آورد از سنگ جبال¹²⁴³

Gazne dağı senin istekle bağışlamanın ardından, dağlarının taşlarından (bitki gibi) biten altın ortaya çıkarır.

¹²⁴⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 281.

¹²⁴¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 300.

¹²⁴² Ferruhî, *Dîvân*, s. 237.

¹²⁴³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 214.

3.5.26. Gürgenç / Ürgenç

Gürgenç, Âmûderyâ'nın sol kıyısında, Buḥârâ'nın 450km. batısında yer almaktadır. Şehir, Ḥârizm'in yönetim merkezi olan tarihi bir şehirdir. Bu nedenle bu bölgeye hakim olan hanedanlara "Ḥârizmşâh" denmiştir. Şair, Gazneli Maḥmûd'un 408/1017 yılında Ḥârizm kuvvetlerini yenerek bölgenin başkenti Gürgenç'e girmesi ve Me'mûnîler hanedanını ortadan kaldırılması¹²⁴⁴ bağlamında bu şehirden söz eder ve Me'mûnîleri Gürgençliler olarak anar:

به جوی هزار اسب و دشت سدیور¹²⁴⁵

خلاف تو مالید گرگانجیانرا

Sana düşmanlık etmeleri sebebiyle Gürgençliler (Me'mûnîler), Hezâresb ırmağına ve Sedîver ovasına doğru sürülmüştür.

3.5.27. Mağrib

Mağrib, güneşin battığı yer anlamındadır. Günümüzde Fas olarak bilinen bu ülke, klasik çağda İslâm dünyasının batıdaki en uzak yerleşim yeri olduğu için Mağrib adını almıştır. Şair, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde memduhunun vekilinin Mağrib'in haracını henüz toplamadığını belirterek Gazneli Devleti'nin sınırlarının genişlemesini ister:

خراج مغرب را برگرفته نیست شمار¹²⁴⁶

هنوز نایب او با دبیر و مستوفی

Onun vekili, katibi ve müstevfisi ile beraber Mağrib'in haracının hesabını henüz yapmamıştır.

3.5.27. Nehrvâle (Anhalvara)

Ferruhî, Sultan Maḥmûd ile birlikte çıktığı Sûmenât yolculuğunda bu şehri görmüştür. Şair, şehrin fethedilmesiyle sonuçlanan sefer¹²⁴⁷ münasebetiyle yazdığı kasidesinde o bölgenin hakimi olan Behîm'in¹²⁴⁸ bu şehirle övündüğünü belirtir. Şehri, sahip olduğu tarım zenginlikleri bakımından öven şair, devasa bir orduya sahip olan Behîm'in bu şehirde sonsuza dek kalacağını zannettiğini belirterek hem şehrin güzelliğine hem de Behîm'in şehre duyduğu sevgiye vurgu yapar:

¹²⁴⁴ Aydın Taneri, "Gürgenç", *DİA*, 14. Cilt, İstanbul, 1996, s. 321-322.

¹²⁴⁵ Ferruhî, *Divân*, s. 83.

¹²⁴⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 104.

¹²⁴⁷ Muḥammed bin Hâvendşâh bin Maḥmûd Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Ġazneviyye)*, trc. Erkan Göksu, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 2017, s. 112.

¹²⁴⁸ Hind racalarından olup Sultân Maḥmûd'un 16. Hindistân seferinde ona karşı savaşmıştır.

چو نهرواله که اندر دیار هند بهیم	به نهرواله همی کرد بر شهان مفخر
بزرگ شهری و در شهر کاخهای بزرگ	رسیده کنگره کاخها به دو پیکر
به دخل نیک و به تربت خوش و به آب تمام	به کشتمند و به باغ و به بوستان برور
دویست پیل دمان پیش و ده هزار سوار	نود هزار پیاده مبارز و صفدر
همیشه رای بهیم اندرو مقیم بدی	نشسته ایمن و دل پر نشاط و ناز و بطر ¹²⁴⁹

Hindistân diyarındaki Anhalvara 'ya gelince Behîm, Anhalvara ile (diğer) padişahlara karşı böbürlenirdi.

Büyük bir şehir, şehirde devasa saraylar vardı. Sarayların duvarının (yüksekliği) her iki aleme ulaşmıştı.

İyi geliri, hoş toprağı ve bol suyu ile, tarım toprağı, bahçesi ve meyve bostanı ile.

Önde bağırان iki yüz fil ve on bin süvari, doksan bin savaşçı ve saf delen piyade.

Behîmin düşüncesi, güvenle oturmuş olarak, neşeli bir halde, mutluluk ve huzur içerisinde orada (Anhalvara'da) daima kalıcı olmaktı.

3.5.28. Rûm

Şairin, dîvânında en çok yer verdiği coğrafyalardan biri de Rûm'dur. Diyâr-ı Rûm tarihte müslümanların Anadoluyu tanımlamak için kullandığı bir tabirdir. Ferruhî, dîvânında bu bölgeyi Rûm, Bilâd-ı Rûm olarak tanımlar. O dönem bu toprakların henüz Müslümanların hakimiyetinde olmayıp Hristiyanların elinde olması nedeniyle şair, memduhunu çok kez burayı alması için teşvik eder. Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde şair, ordusunu Rûm'a götürmesi ve küfrü ortadan kaldırması için memduhunu teşvik eder:

گفتا: چرا همی نبردشان بسوی روم؟	گفتم: کنون برد که کنون آمده ست گاه
گفتا: چگونه گردد از ایشان بلاد روم؟	گفتم: چنانکه کوه گهردار چاه چاه
گفتا: ز کفر پاک شود شهرهای روم؟	گفتم: چنانکه سیم نفایه میان گاه ¹²⁵⁰

“Neden onları (ordusunu) Rûm tarafına götürmüyor?” diye sordu. “Şimdi götüreceğ çünkü şimdi vakti geldi” dedim.

“Onlarla (askerleriyle) Rûm beldeleri nasıl olur?” diye sordu. “Mücevher dağı gibi oyuk oyuk olur” dedim.

“Küfürden arınır mı Rûm şehirleri?” diye sordu. “Potanın içerisindeki paslı gümüşün (arınması) gibi (arınır)” dedim.

¹²⁴⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 69.

¹²⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 344.

Ferruḥî, o dönem Rûmların beyaz tenli olarak bilinmelerinden hareketle, Sultan Muḥammed için yazdığı kasidesinde memduhunun öfkesinin Rûm topraklarına düşmesi durumunda Rûmluların renginin siyaha döneceğini belirtir. Başka kasidelerinde ise şair, memduhunun çalgıcılarının henüz Rûm'da eğlence meclisi kurmadıklarını belirterek onu Rûm'u fethetmesi için teşvik eder:

سموم خشمش اگر بر فتد به کشور روم نسیم لطفش اگر بگذرد به کشور زنگ
ز ساج باز ندانند رومیان را لون ز عاج باز ندانند زنگیان را رنگ¹²⁵¹

Eğer onun öfkesinin zehiri Rûm ülkesine düşerse, yumuşak meltemi ise Zeng ülkesine uğrarsa.

Rûmluların rengini, (kara) sacdan ayırt edemezler. Siyahîlerin rengini, bembeyaz dişten ayırt edemezler.

هنوز رود سرایان نساختند به روم ز بهر مجلس او ارغنون و موسیقار¹²⁵²

Rûd çalgıcıları henüz Rûm'da onun meclisi için kanun ve müştak çalmadılar.

Şair, Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidesinde memduhunu ordusunu Rûm'a götürmesi yani orayı fethetmesi için teşvik eder:

خداگانا زین پس چو رای غزو کنی ببر سپاه گشن سوی روم و سوی خزر¹²⁵³

Ey hükümdar! Bundan sonra gazveye karar verirsen devasa orduyu Rûm tarafına, Hazar tarafına götür.

3.5.29. Qumâr / Berber

Hindistân'ın güney bölgesinde ölü denizin kenarında olan bir şehir olan Qumâr, Ferruḥî'nin dîvânında bir kez anılır. Şair Sultan Maḥmûd'un Hindistân seferini anlattığı kasidesinde memduhunun önüne denizin çıkmaması halinde Qumâr ve Berber şehirlerinin ötelerini dahi fethedebileceğini dile getirir:

اگر نه دریا پیش آمدی به راه ترا کنون گذشته بدی از قمار و از بربر¹²⁵⁴

Eğer yolda karşına deniz çıkmasaydı şimdiye kadar Qumâr'ı ve Berber'i geçmiş olurdun.

¹²⁵¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 208.

¹²⁵² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 104.

¹²⁵³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 73.

¹²⁵⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 73.

3.5.30. Fereb

Fereb, Ceyhûn nehrinin kıyısında olan şehirlerdendir. Şair, Emîr Muḥammed için yazdığı kasidede Sultan Maḥmûd'un emir vermesi halinde onun kılıcının Çîn'den Fereb'e kadar tüm hanları yok edeceğini belirtir:

ور بر این سوی دگر فرمان دهد شمشیر تو فرد گرداند ز خاتان تا که چین از فرب¹²⁵⁵

(Sultan Maḥmûd), bu tarafta emir buyurursa senin kılıcın Çîn dağlarından Fereb'e kadar tüm hanları yok eder.

3.5.31. Kāndahâr

Kāndahâr, güzelleriyle meşhur Afganistan'ın önemli şehirlerinden biridir. Şair, bu şehri güzelleri bağlamında ele alır ve memduhunun işlerinin yolunda gitmesini diledikten sonra sarayının Kāndahâr güzelleriyle dolu olmasını temenni eder:

همیشه چنین بخت یار تو باد جهان پیش کار تو چون پیشکار
و ثاق تو از نیکوان چون بهشت سرای تو از لعبتان قندهار¹²⁵⁶

Bahtın hep bu şekilde açık olsun, dünya senin işinde hizmetçin olsun.

Senin çadırın güzelleriyle, senin sarayın ise Kāndahâr güzelleri ile cennet gibi olsun.

بزم تو از ساقیان سرو قد چون بوستان قصر تو از لعبتان قندلب چون قندهار¹²⁵⁷

Senin eğlence meclisin selvi boylu sakîlerle bahçe gibi, senin sarayın ise şeker dudaklı güzeller ile Kāndahâr gibidir.

3.5.32. Kâfiristân (Nûristân)

Eski adıyla Kâfiristân olan bu bölgenin şimdiki adı Nûristân'dır. Nûristân, Afganistan vilayetlerindendir. Bölgede Hindû inancına mensup kimselerin olması sebebiyle o dönem bu bölge Kâfiristân olarak anılmıştır. Şair, Gazneli Maḥmûd'un bu bölgeye gerçekleştirdiği sefer dolayısıyla burayı anar:

سپه برده اندر دل کافرستان خطر کرده در روزگار جوانی¹²⁵⁸

Kâfiristân'ın tam ortasına ordu götürmüş, gençlik zamanında canını tehlikeye atmıştır.

¹²⁵⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 6.

¹²⁵⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 153.

¹²⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 180.

¹²⁵⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 364.

3.5.33. Kannevc

Kannevc, on ikinci Hindistân seferinde fethedilen şehirlerdendir. Şehir, günümüzde Hindistân'ın Uttar Pradeş bölgesindedir. Ferruhî, Sultan Maḥmûd ile beraber gittiği on ikinci Hindistân seferinde bu şehri görmüştür. Aşağıdaki beyitlerde şair, sefer sırasında Kannevc yolunun oldukça meşakkatli olup kendisini çok yorduğunu, bu şehre gerçekleştirilen seferden zaferle döndüğünü anlatır:

زانکه مرا رنج و خستگی ره قنوج کوفته کرده ست و خیره مغز و سبکسار¹²⁵⁹

Çünkü Kannevc yolunun meşakkati ve sıkıntısı beni yormuş, aklımı başımdan almış, sersemletmiştir.

چو بازگشت به پیروزی از در قنوج مظفر و ظفر و فتح بر یمین و یسار¹²⁶⁰

Sağında ve solunda zafer ve fetihle Kannevc kapısından muzaffer olarak döndüğünde...

Ferruhî, Kannevc şehrini andığı kasidelerinde memduhu Sultan Maḥmûd'un hakimiyet kurduğu coğrafyanın büyüklüğüne de vurgu yapar. O, Emîr Yûsuf'u ve Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidelerinde şunları dile getirir:

بس نماندهست که فرمان دهد آن شاه که هست پادشاه از بر قنوج و برن تا اهواز¹²⁶¹

Kannevc ve Baran sınırından Ahvâz'a kadar olan (coğrafyanın) hükümdarı olan o padişahın fermân vermesine çok kalmadı.

ز روم تا در قنوج هیچ شاه نماند که طاعت تو پذیرفته نیست چون ایمان¹²⁶²

Rûm'dan Kannevc kapısına kadar sana itaati iman gibi kabul etmeyen hiçbir padişah kalmadı.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un ölümü üzerine kaleme aldığı mersiyesinde, ordunun Kannevc'ta toplandığını ve onu beklediğini anlatarak vefat eden Maḥmûd'u, bir gelenek haline gelen Hindistân seferlerine katıldığı günleri hatırlatarak yad eder:

خیز شاه! که به قنوج سپه گرد شدهست روی زانسو نه و بر تارکشان آتش بار¹²⁶³

¹²⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 94.

¹²⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 51.

¹²⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

¹²⁶² Ferruhî, *Dîvân*, s. 250.

¹²⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 91.

Uyan ey padişah! Kannevc'da ordu toplanmıştır, o tarafa yönel ve onların başlarına ateş (olarak) yağ.

3.5.34. Kikrâ

Kikrâ, Hindistân şehirlerinden biridir. Ferruhî, parakende beyitlerinden birinde Sultan Maḥmûd'un oğullarından biri için yazdığı beyitte, memduhunun Türkistân'ın yerleşim yerlerinden olan Hazarlar'dan Kikrâ'ya kadar olan coğrafyanın padişahının oğlu olduğunu dile getirir:

پسر آن ملکی تو که به مردی بگشاد ز عدن تا خزران و ز خزران تا ککری¹²⁶⁴

Sen mertliğiyle 'Aden'den Hazarlar'a ve Hazarlar'dan Kikrâ'ya kadar fetheden o padişahın oğlusun.

3.5.35. Koştanîn (İstanbul)

Dîvânda İstanbul, Koştanîn olarak yazılır. İstanbul, fethedilmesi teşvik edilen şehirler arasındadır. Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde şair, Hz. 'Alî'nin Hayber kalesini fethetmesi gibi memduhunun da Sultan Maḥmûd'un istemesi halinde İstanbul'un kapısını Maḥmûd'un huzuruna getireceğini söyler:

از پی آنکه در از خیبر بر کند علی شیر ایزد شد و بگذاشت سر از علین
در قسطنطین صد ره ز در خیبر مه قاضی شهر گواهی دهد امروز بر این
گر خداوند مرا شاه جهان امر کند بر شاه آرد در دست در قسطنطین¹²⁶⁵

'Alî, Hayber'in kapısını söktükten sonra Allah'ın aslanı oldu ve yücelerin yücesine yükseldi.

İstanbul'un kapısı, Hayber'in kapısından yüz kat daha önemlidir. Şehrin kadısı da bugün buna şahitlik eder.

Eğer cihan padişahı, benim efendime emir buyurursa İstanbul'un kapısını elinde padişaha getirir.

3.5.36. 'Irâk

Ferruhî, dîvânında 'Irâk'ı dört yerde anar. Şair, Sultan Maḥmûd'un Muhammed ve Mes'ûd olmak üzere iki oğlunu övdüğü kasidelerinde 'Irâk'tan söz eder. Emîr Muhammed'i övdüğü kasidesinde sultanın kendisine 'Irâk'ı boşalt demesi durumunda,

¹²⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 455.

¹²⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 287.

onun emre itaat ederek isyana yeltenenleri durduracağını söyler. Yine Sultan Mes‘ûd’u övdüğü kasidesinde ise onun ‘Irâk’tan zaferle döndüğünü dile getirir:

گرت فرمان آید از سلطان که خالی کن عراق گردن گردنکشانرا نرم گردان چون عصب¹²⁶⁶

Sultandan sana “‘Irâk’ı boşalt” diye bir fermân gelirse, isyancıların boynunu sarık gibi yumuşacık kıl.

خسرو از راه دراز آمد با همت و کام ملک از جنگ عراق آمد با فتح و ظفر¹²⁶⁷

Padişah, uzun yoldan arzu ve azimle geldi. Hükümdar, ‘Irâk savaşından fetih ve zaferle döndü.

Ferruhî, Gazneli ordusundan söz ettiği kasidede bu orduda ‘Irâk ordusundan çok güçlü yiğitlerin bulunduğunu belirtir. Hâce Seyyid Ebû Sehl’i övdüğü kasidesinde ise onun ‘Irâklı oluşunu belirtir:

دلورانی پر حيله از سپاه عراق مبارزانی بگزیده از که گیلان¹²⁶⁸

‘Irâk ordusundan çok güçlü yiğitler, Gîlân dağından seçkin savaşçılar.

خواجه سید بوسهل عراقی که بفضل نه عرب دیده چنو بار خدا و نه عجم¹²⁶⁹

Erdemde Hâce Seyyid Ebû Sehl-i ‘Irâkî gibisini ne Araplar görmüştür ne de Acemler.

3.5.37. İran

İran, dîvânda en çok anılan yerlerdendir. Bu bölge Gazneli Devleti’nin üzerinde kurulduğu topraklar olması dolayısıyla şair için bir vatan hükmünde görülmüştür. Ferruhî için memduhlarını İran’a nispet etmek onları methetme bakımından önemli görülmüştür. Ferruhî, Sultan Maḥmûd’un kardeşi Emîr Yûsuf’u övdüğü kasidelerinde onun İran padişahı olan Sultan Maḥmûd ile aynı soydan olduğunu belirtir. Yine memduhunun kendisine at hediye etmesi vesilesiyle teşekkür ettiği kasidesinde şair, Maḥmûd’u İran padişahı olarak anar:

چون شه ایران والا به نسب با شه ایران همتا به گهر¹²⁷⁰

İran padişahı gibi nesep bakımından yüce, İran padişahı ile soy bakımından aynı.

¹²⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 5.

¹²⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 142.

¹²⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 302.

¹²⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 242.

¹²⁷⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 138.

İran padişahının kardeşi yüce Emîr Seyyid Ebû Ya ‘kûb Yûsuf.

آن همی گفت فرخی را دی

اسب داده ست خسرو ایران¹²⁷²

O (kıskanan kimse), İran padişahının dün Ferruhî'ye at vermiş olduğunu söylüyordu.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun Sultan Maḥmûd ile olan kardeşlik bağını da göz önünde bulundurarak memduhunun babası Nâşiruddîn Sebk Tegîn'e atıfta bulunur ve memduhunun İran padişahının soyundan olduğunu söyler:

میر آزاده سیر یوسف بن ناصر دین

پشت اسلام و هم از پشت پدر ایران شاه¹²⁷³

Güzel huylu Emîr Yûsuf bin Nâşiruddîn, İslâm'ın destekçisidir ve baba tarafından da İran padişahıdır.

Ferruhî, “İran toprağı” kavramına da yer verir. Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onun İran toprağının padişahlarının başı olduğunu, Hâce Ebû'l-Ḥasan ‘Alî bin Fazl ve Hâce Ebûbekr-i Ḥasîrî'yi övdüğü kasidelerinde ise İran'ın yüce şahsiyetlerinin onun hizmetinde olduğunu ifade eder:

سر شهریاران ایران زمین

که ایران بدو گشت تازه جوان¹²⁷⁴

İran topraklarının şehriyarlarının başıdır çünkü İran onunla kuvvet buldu ve ihya oldu.

همه بزرگان کاندز زمین ایرانند

به آستانه او بر زمین نهاده جباه¹²⁷⁵

İran topraklarından olan tüm yüce şahsiyetler alınlarını onun eşiğine koymuşlardır.

هستند ز نیمروز تا شب

در خدمت او مهتران ایران¹²⁷⁶

İran'ın yüce şahsiyetleri sabahtan akşama kadar onun hizmetindedirler.

Şair, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde İran için şehir ifadesini kullanırken, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde ise onun İskender'in Yûnân'da bulunan hazinelerini İran'a getirdiğini belirtir. Memduhunu övdüğü diğer bir kasidesinde ise şair, onu İran ülkesinin aslanı olarak adlandırır:

¹²⁷¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 282.

¹²⁷² Ferruhî, *Dîvân*, s. 267.

¹²⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 355.

¹²⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 248.

¹²⁷⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 358.

¹²⁷⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 323.

از پرستیدن آن شاه، که در ایران شهر

گردنی نی که نه از منت او دارد یار¹²⁷⁷

İran şehrinde o padişaha tapmayan, ona minnet duymayan bir boyun yoktur.

نهانیهای اسکندر بایران آری از یونان

خزینه شاه زنگستان به غزنین آری از کله¹²⁷⁸

İskender'in hazinelerini Yunân'dan İran'a getirirsin. Zengistân padişahının hazinesini Kele'den Gazne'ye getirirsin.

شیر نر درکشور ایران زمین

از نهییش کرد نتواند زیان¹²⁷⁹

İran ülkesinin toprağındaki erkek aslandır, onun korkusundan ötürü yanlış yapılamaz.

Ferruhî, *Şâhnâme* kahramanlarından söz ederken de İran'dan söz eder ve Gîv oğlu Bîjen'in savaş için İran padişahının huzurundan Ermen'e, Rustem'in ise İran padişahının huzurundan Sîstân'a gittiğini söyler:

گر تو رفتی سوی ارمن بدل بیژن گیو

از بساط شه ایران به سوی جنگ گراز¹²⁸⁰

Eğer Gîv oğlu Bîjen'in yerine İran padişahının huzurundan Gurâz ile savaş için Ermen'e sen gitmiş olsaydın...

زانجا بسوی خانه چنان باز شد که شد

رستم ز درگه شه ایران به سیستان¹²⁸¹

Rustem'in İran padişahının sarayından Sîstâna döndüğü şekilde oradan evine doğru döndü.

3.5.38. İsfahân (Sipâhân)

Ferruhî, dîvânda İsfahân'ı "Sipâhân" olarak anar. Sipâhân, "atlı askerler" anlamına gelmektedir. Şehir, tarih boyunca pek çok büyük hanedanın ilgisine mazhar olmuştur.¹²⁸² Şair de Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde memduhunu fetihler için teşvik eder ve İsfahân dahil daha birçok şehirle yetinmemesini, pek çok yeri fethetmesini söyler:

که دل و همت تو بس نکند

به سپاهان و ساری و گرگان¹²⁸³

Böylece senin gönlün ve gözün İsfahân, Sârî ve Cürcân'la yetinmesin.

¹²⁷⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 99.

¹²⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 350.

¹²⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 262.

¹²⁸⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

¹²⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 265.

¹²⁸² Osman Gazi Özgüdenli, "İsfahân", *DİA*, 22. Cilt, İstanbul, 2000, 497-502.

¹²⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 291.

Şair, Sultan Maḥmûd'un oğlu Muḥammed'in tahttan indirilmesinin ardından oluşan yeni duruma uygun bir kaside yazar ve Mes'ûd'un bir an önce İsfahân'dan dönmesini arzular. Şair, İsfahânın Ġazne'ye tercih edilemeyecek kadar önemsiz olduğunu dile getirerek yönetim merkezinin diğer şehirlere olan üstünlüğüne atıfta bulunur:

دار ملک خویش را ضایع چرا باید گذاشت	مر سپاهان را چه باید کرد بر غزنین گزین
لشگری دارد گران و کشوری دارد بزرگ	بلکه از دریای روم اوراست تا دریای چین
هر که غزنین دیده باشد در سپاهان چون بود	هر که نان میدہ بیند چون خورد نان جوين ¹²⁸⁴

Kendi payitahtını neden ihmal edilmiş bırakasın! İsfahân'ı Ġazne'ye niçin tercih edesin!

Büyük bir ordusu ve devasa bir ülkesi vardır. Rûm denizinden Çîn denizine kadar onundur.

Ġazne'yi gören bir kimse için İsfahân'da olmak demek; buğday ekmeği görmüş birinin arpa ekmeği yemesi demektir.

3.5.39. Cûzcân / Güzgânân

Murgâb ve Ceyhûn ırmakları arasında yer alan Cûzcân eski bir şehir olup Belḥ'in batısında yer alıyordu. Cûzcan günümüzde Meymene, Endeḥûy, Şibirgân ve Ser-i Pul şehirlerini kapsamaktadır. Şehir, İran ile Mâverâünnehir arasında köprü görevi görmüştür.¹²⁸⁵ Şair, şehri bahardaki güzelliğiyle metheder:

بلخ بس خوشست، لیکن بلخیان را باد بلخ	مر مرا با شهرهای گوز گانانست کار
نوبهار بلخ را در چشم من حشمت نماند	تا بهار گوزگانان پیش من بگشود بار ¹²⁸⁶

Belḥ oldukça güzeldir, ancak Belḥ, Belḥlilerin olsun! Benim Cûzcân'ın şehirleriyle işim var!

Cûzcân'ın baharı önümde meyve verince Belḥ'in baharının benim için bir kıymeti kalmadı.

Ferruḥî, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onun güzel ahlakının kokusunun Cûzcân'ın etrafına sindiğini söyleyerek bu şehrin havasının güzelliğine göndermede bulunur:

ز بوی خلق تو اطراف گوزگانان را	همی شناخت ندانم ز دست عنبر سای ¹²⁸⁷

¹²⁸⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 300.

¹²⁸⁵ Tahsin Yazıcı, "Cûzcân", *DİA*, 8. Cilt, İstanbul, 1993, s. 96-97.

¹²⁸⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 107.

¹²⁸⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 372.

Senin ahlakının kokusundan ötürü Cûzcân'ın etrafını anber yumuşatan elden ayırt edemiyorum.

3.5.40. Gîlân

Gîlân bölgesi, İran'ın kuzeyinde Hazar denizi boyunca uzanan eyaletidir. Şair, Sultan Maḥmûd'un hakimiyet kurduğu coğrafyanın büyüklüğünü belirtmek için bu bölgeden söz eder:

ز کوه گیلان او راست تا بدانسوی ری وز آب خوارزم او راست تا بدانسوی گنگ¹²⁸⁸

Gîlân dağından Rey'in diğer yakasına kadar onundur. Hârizm suyundan Ganj nehrinin diğer tarafına kadar onundur.

Ferruhî, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde Gîlân dağlarından getirilip Gazneli ordusu içerisinde görev alan savaşçılara da yer verir:

دلاورانی پر حیلہ از سپاہ عراق مبارزانی بگزیده از کہ گیلان¹²⁸⁹

Irâk ordusundan çok güçlü yiğitler, Gîlân dağından seçilen savaşçılar.

Ferruhî, Gîlân şehrinde yaşayan kimselerin kültürel yönlerine dair bilgi de verir. O, perakende beyitlerinden birinde aşık ve maşuktan söz eder ve aşığın saf, çabuk aldanan kalbiyle sevgilinin her dediğine inanıp sevinç içerisinde olduğunu, bu sevinciyle aşığın, “neyin önünde oynayan Gîlânlılara” benzediğini dile getirir:

من از آن سادہ دلی بیہدہ برہر سخنی پای می کوبم چون گیلان بر نای گلی¹²⁹⁰

Ben, Gîlânlılar'ın Gîlân neyinin yanında oynadıkları gibi, o temiz kalbimle her söze beyhûde pek fazla sevinirim.

3.5.41. Hâbeş

Hâbeş, çoğunlukla siyahî insanlarıyla tanınır. Şair, Sultan Muhammed'i övdüğü kasidesinin tegazzül kısmında bahçenin rengarenk çiçeklerle dolu olduğunu, bu durumun kavgaya sebebiyet verdiğini, Nergis'in anlaşmazlıkları gidermemesi durumunda onların Rûm ve Hâbeş orduları gibi birbirlerine gireceklerini belirterek pek çok rengin birbirleriyle olan zıtlığını, Rûm ordularıyla Hâbeş ordularının karşılaşması

¹²⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 207.

¹²⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 302.

¹²⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 443.

üzerinden betimler. Şair, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde ise onun şöhretinin Habeş'e kadar yayıldığını belirtir:

سپاه روم و سپاه حبش بهم شده اند ترا نمایم کآخر چه شور خیزد ازین¹²⁹¹

Rûm ordusu ve Habeş ordusu birbirlerine girmişler. Bunun sonucunda ortaya nasıl bir heyecan çıkacağını sana göstereceğim.

از حبش تا کاشغر و زکاشغر تا اندلس هرکجا گویی ملک مسعود، گویند آفرین¹²⁹²

Habeş'ten Kâşgar'a kadar, Kâşgar'dan Endülüs'e kadar, her nerede padişah Mes'ud dersin, "aferin" derler.

3.5.41. Haleb ve Helvân

Ferruhî, Haleb ve Helvân şehirlerini de anar. Haleb Suriye'nin önemli ikinci büyük şehri iken Helvân, Kahire yakınlarında, Nil nehrinin kıyısında bulunması sebebiyle Mısır'ın önemli şehirlerinden biridir. Şair, Hâce Celîl 'Abdurrezzâk'ı övdüğü kasidesinde onun meclisinin Haleb'te anılması durumunda Haleb toprağının misk ile karışacağını dile getirir. Ferruhî, Emîr Muhammed'i övdüğü kasidesinde ise onun pek çok fetih haberleri alacağını, bu haberlerden birinin de Helvân'dan geleceğini ifade eder:

چنانکه گر به حلب مجلس تو یاد کنند سرشته مشک شود خاک بر زمین حلب¹²⁹³

Eğer Haleb'te senin meclisini ansalar, Haleb memleketinde toprak misk ile karışır.

نامه فتح تو از شام آید و دیگر ز مصر منزلی زان تو حلوان باشد و دیگر حلب¹²⁹⁴

Senin fetih mektubunun biri Şâm'dan diğeri ise Mısır'dan gelir, ondan (mektuptan) bir yer Helvân olur diğeri ise Haleb.

3.5.42. Hazar

Hazar, günümüzde kıyıları, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Rusya ve Türkmenistan tarafından paylaşılan geniş bir bölgenin adıdır. Hazar denizinin kıyısında bulunan tüm bölgelere Hazar dense de şairin zihnindeki Hazar, Hazar denizinin batısında bulunan ve dönemde Türkistân olarak bilinen bölgenin kıyı şerididir. Şair, Sultan Maḥmûd'un

¹²⁹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 280.

¹²⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 300.

¹²⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 18.

¹²⁹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 5.

Sûmenât zaferinin ardından ordusunu Hâzar'a götürmesi için onu teşvik eder. Bir diğer perakende beytinde ise şair, memduhunun Kîmâk'tan Hâzar'a kadar olan coğrafyayı hakimiyeti altına aldığını dile getirir:

خدايگانا زين پس چو رای غزو کنی ببر سپاه گشن سوی روم و سوی خزر¹²⁹⁵

Ey padişah! Bundan sonra gazve yapmayı düşünürsen, devasa ordunu Rûm'a ve Hâzar'a götür.

از حسن رای تست که گیتی سرای تست گیتی سرای تست ز کیماک تا خزر¹²⁹⁶

Senin ileri görüşlülüğün nedeniyle alem senin sarayındır; Kîmâk'tan Hâzar'a kadar alem senin sarayındır.

Hâzar bölgesi güzelleri ile de bilinir. Şair, memduhu Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde memduhunun, etrafında Hâzar güzelerinin bulunduğu bir daire oluşturduğunu dile getirir:

حلقه‌ای ساخت پادشاه جهان گرد ایشان ز لعبتان خزر¹²⁹⁷

Cihan padişahı, çevrelerinde Hâzar güzellerinin bulunduğu bir daire oluşturdu.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un oğlu için yazmış olduğu kasidesinde, onun Hâzarlar'dan Kikrâ'ya kadar fetheden Sultan Maḥmûd'un oğlu olduğunu belirtir:

پسر آن ملکی تو که به مردی بگشاد ز عدن تا خزران و ز خزران تا ککری¹²⁹⁸

Yiğitliğiyle 'Aden'den Hâzarlar'a, Hâzarlar'dan Kikrâ'ya kadar fetheden o padişahın oğlusun sen!

3.5.43. Hârizm

Hârizm, Aral gölünün güneyinde uzanan topraklara ve bu topraklara yaşayan kimselere verilen isimdir. Şehir günümüzde Özbekistan'ın güneyinde yer alır.¹²⁹⁹ Ferruhî, Gazneliler sarayına intisap ettiği ilk zamanlarda Hârizmşâh olan Ebû'l-'Abbâs'ın, Gazneli Maḥmûd ile mücadelesi bağlamında bu şehri anar. Bir diğer kasidesinde ise o, Hârizm suyundan Ganj nehrine kadar Sultan Maḥmûd'a ait

¹²⁹⁵ Ferruhî, *Divân*, s. 73.

¹²⁹⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 452.

¹²⁹⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 101.

¹²⁹⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 455.

¹²⁹⁹ Abdülkerim Özeydin, "Hârizm", *DİA*, 16. Cilt, İstanbul, 1997, s. 217-220.

olduğunu belirterek onun egemenlik kurduğu coğrafyanın genişliğine vurguda bulunur:

آنکه چون روی به خوارزم نهاد از فزعش روی لشکر کش خوارزم در آورد آژنگ
ای شگفت آنکه همی کینه خوارزم کشید تا که حاصل شودش نام وبر آید از ننگ¹³⁰⁰

O, Hârizm'e yöneldiğinde onun korkusundan Hârizm ordusunun komutanının yüzünün buruştuğu kimsedir.

Ne Tuhaftır! Sürekli Hârizm'e intikam hissi duyan, ismi duyulsun, arsızlıktan kurtulsun diye.

ز کوه گیلان او راست تا بدانسوی ری وز آب خوارزم او راست تا بدانسوی گنگ¹³⁰¹

Gilân dağından Rey'in diğer tarafına kadar onundur. Hârizm suyundan Ganj nehrinin diğer tarafına kadar onundur.

3.5.44. Hicâz

Hicâz bölgesi Mekke ve Medîne'yi de içine alan bölgenin adıdır. Ferruhî, Hâce Ahmed bin Hasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde memduhunu Başra, Yemen'in fethini gerçekleştirip Şâm ve Hicâz'ı fethetmesi için teşvik ederken, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi, Hicâz'da da memduhunun sözüne itaat edildiğini söyler:

از پس فتح بصره، فتح یمن وز پس هر دو، فتح شام و حجاز¹³⁰²

Başra'nın fethinden, Yemen'in fethinden sonra, her ikisinin ardından Şâm'ın ve Hicâz'ın fethi.

تا پرستند ملک را همه شاهان جهان چه به روم و چه به چین و چه به شام و چه حجاز¹³⁰³

Rûm'da olsun, Çîn'de olsun, Şâm veya Hicâz'da olsun bütün dünya padişahları, padişaha tapar.

Şair, Hicâz bölgesindeki methiye söyleyen kimselerin memduhu Emîr Yûsuf'u övmek için Gazne'ye doğru gelmelerini söyler:

سوی غزنین ز پی مدح تو تا زنده شوند مدح گویان زمین یمن و ملک حجاز¹³⁰⁴

¹³⁰⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 205.

¹³⁰¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 207.

¹³⁰² Ferruhî, *Dîvân*, s. 202.

¹³⁰³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 203.

¹³⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

*Yemen ülkesinin ve Hicâz memleketinin methiye söyleyenleri, seni methetmek için
Gazne'ye doğru gelsinler.*

3.5.45. Hindistân

Bilindiği üzere Sultan Maḥmûd siyasî, iktisadî ve dinî sebeplerle Hindistân'a on yedi kez sefer düzenlemiştir. Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un bu seferlerini anlattığı kasidelerinde seferin daha çok dinî yönüne atıfta bulunmuştur. Bir kasidesinde şair, Hindistân'a sefer düzenlemenin dini seven Maḥmûd gibi bir kimse için gereklilik olduğunu, Maḥmûd'un da bu gerekliliği yerine getirdiğini, onun Hindistân'da sapkınlığı yok ettiğini, savaşlarda ganimet olarak elde ettiği fillere atfen orayı fillerden temizlediğini söyler:

ملک دین ورز باید چون نظام الدین که همواره ز بهر دین، جنگ، اندر دل هندوستان باشد¹³⁰⁵

Dini seven padişahın Nizâmuddîn gibi savaş için Hindistân'ın tam kalbinde olması gerekir.

ز هندوستان اصل کفر و ضلالت بریده به شمشیر هندوستانی¹³⁰⁶

Hindistân'dan küfrün ve sapkınlığın kökünü, Hindistân kılıcı ile kesti.

بهندوستان آنچه تو پار کردی براهل سلاسل نکرده ست حیدر
تهی کردی از پیل هندوستان را ز بس تاختن بردی آنجا زاید¹³⁰⁷

Geçen yıl senin Hindistân'da yaptıklarını, Haydar hanedan sahiplerine yapmadı.

Hindistân'ı fillerden temizledin, buradan oraya çok hücum ettin.

ای برون آورده اندر کشور هندوستان پیل جنگی از حصار و کرگ پیل افکن ز غیل¹³⁰⁸

*Ey Hindistân ülkesinin kalesinden savaşçı filleri, ormanından filleri deviren gergedanı
çıkarmış olan!*

Ferruhî, Gazneli Devleti'nin güvenliği açısından da Hindistân'ı anar ve Sultan Maḥmûd'un Hindistân ordusunu bozguna uğratarak devletin sınır güvenliğini sağladığını dile getirir:

تو کردی تهی حد هندوستانرا ز مردان جنگی و پیلان منکر¹³⁰⁹

¹³⁰⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 32.

¹³⁰⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 364.

¹³⁰⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 55.

¹³⁰⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 221.

¹³⁰⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 83.

Sen Hindistân hududunu savaşı adamlardan ve kuvvetli fillerden temizledin.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un 13. Hindistân seferi dolayısıyla gittiği Hindistân'da, Hind ordusunun durumunu anlattığı beyitlerde Hindistân içerisinden orduya katılan emir ve süvarilerden söz eder. Bir başka kasidesinde ise şair, Hindlilerle yapılan savaşlarda elde edilen ganimetlerin, fillerin ve fil bakıcılarının Şâbahâr ovasına getirildiğini dile getirir:

چهل امیر ز هندوستان در آن سپه است بزیر رایتشان سی و شش هزار سوار¹³¹⁰

O ordunun içerisinde Hindistân'dan kırk emir vardır. Onların sancağının altında ise otuz altı bin süvari bulunur.

هر چه در هندوستان پیل مصاف آرای بود پیش کردی و در آوردی بدشت شا بهار¹³¹¹

Hindistân'da savaşta filleri sıraya dizen kimseleri (fil bakıcılarını) önüne aldın ve Şâbahâr ovasına doğru getirdin.

Şair, Hindistân'a ait kılıç türüne de dîvânında değinir ve Hindlilerin, kendilerinin üretimi olan kılıçlarla, Sultan Mes'ûd tarafından öldürüldüğünü belirtir:

بسا تیغ هندی که تو لعل کردی به هندوستان اندر از خون کافر¹³¹²

Nice Hind kılıcını, Hindistân'daki inkarcıların kanları ile allara boyadın.

3.5.46. Hîşâr

Türkistân şehirlerinden olan Hîşâr, güzelleriyle bilinir. Şair, Sultan Maḥmûd ve Emîr Yûsuf için yazdığı kasidelerin dua ve temenni kısmında bu şehri anar:

بزم تو از روی ترکان حصاری چون بهشت جام تواز باده روشن چنان چون سلسبیل¹³¹³

Eğlence meclisin Hîşâr'lı güzellerinin yüzleri ile cennet gibi, kadehin ise Selsebîl (cennet çeşmesi) gibi şarap ile aydınlansın!

رامش کن شادی کن و عشرت کن و خوش باش می نوش کن از دست نکویان حصاری¹³¹⁴

Eğlen, neşeli ve mutlu ol, gününü gün et! Hîşâr'lı güzellerin elinden şarap iç!

¹³¹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 65.

¹³¹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 87.

¹³¹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 148.

¹³¹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 221-222.

¹³¹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 38.

3.5.47. Hotlân

Hotlân, Bedeşşân bölgesindeki bir nahiyenin adı olup güzel atları ve güzel kadınları ile meşhurdur:

لعبتان دارم شیرین سخن و رومی روی مرکبان دارم ختلی گهر و تازی زاد¹³¹⁵

Tatlı dilli ve Rûm yüzlü güzellerim var. Huttel asıllı ve Arap asıllı atlarım var.

3.5.48. Horâsân

Horâsân bölgesi de dîvânda en çok anılan yerlerdendir. Horâsân, İran'ın kuzeydoğusunda bulunan büyük bir bölgenin adıdır. Bu bölge Gaznelilerin de hüküm sürdüğü bölgedir. Şair, Sultan Maḥmûd'un nedimi Ebûbekr-i Haşîrî'yi övdüğü kasidesinde memduhunun tüm Horâsân'ı kontrolü altında tuttuğunu dile getirir:

در زیر مرادش همه ولایت در زیر نگینش همه خراسان¹³¹⁶

Tüm ülke onun yönetimi altındadır. Horâsân'ın hepsi onun yüzüğünün (hükümranlığı) altındadır.

Şair, 13. Hindistân seferinden söz ettiği kasidesinde Sultan Maḥmûd'u Horâsân emîri olarak anarken, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde Muḥammed'in, Horâsân emiri olan Sultan Maḥmûd'a yaraşır bir evlat olduğunu söyler:

هنوز میر خراسان براه بودکه بود طلاپه دار بر آورده زان سپاه دمار¹³¹⁷

Horâsân emiri daha yoldayken öncü kuvvetler, o ordunun şahdamarını kesmişlerdi.

ای میر خراسان را شایسته پسر یکسر آیین پدر داری کردار پدر داری¹³¹⁸

Ey Horâsân emirine tam layık oğul! Babanın geleneğine sahipsin, babanın yaptıklarını yaparsın.

Şair, Emîr Muḥammed için yazmış olduğu kasidesinin tegazzül kısmında bir güzelin gönlünü çaldığını ve Horâsân'ın gönül satıcılarının pazarının nerede olduğunu sorar. Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Ebû'l-Muzaffer Naşr'ı övdüğü kasidesinde ise şair, Horâsân'da binlerce destanın olduğunu ve bu destanların padişahın meclisinde anlatıldığını dile getirerek bu şehirdeki edebî kültüre vurgu yapar:

¹³¹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 38.

¹³¹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 322.

¹³¹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 52.

¹³¹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 402.

دلفروشان خراسان را بازار کجاست

تا دلی یابم ازیشان چو دل خویش مگر¹³¹⁹

Horâsân'ın gönül satıcılarının pazarı nerededir? Onlardan kendi gönlüm gibi bir gönül alayım.

هزار داستان امروز در خراسانست

بمجلس ملک اینک همی زند داستان¹³²⁰

Bugün Horâsân'da binlerce destan vardır. Şimdi padişahın meclisinde destan okunur.

Şair, Hâce Aḥmed bin Ḥasan-i Meymendî'yi övdüğü kasidesinde onun altı yıllık azlinden sonra tekrardan göreve gelmesini tebrik eder ve Horâsân'ın ileri gelenlerinin onu görmeyi arzuladıklarını dile getirir. Aynı kasidesinde şair, Horâsân bölgesinin memduhu sayesinde güllük gülistanlık olacağını söyler:

چند گاهیست که در آرزوی روی تو بود

صدر دیوان و بزرگان خراسان همگان¹³²¹

Yüce dîvân ve Horâsân'ın tüm ileri gelenleri, çok zamandır senin yüzünü görme arzusundadır.

هر چند که ویرانست امروز خراسان

هر چندمانده ست درو مردم بسیار

سال دگر از دولت و از نعمت خواجه

چون باغ پر از گل شود اندر مه آذر¹³²²

Bugün Horâsân harap olsa da orada fazla insan kalmadıysa da.

Gelecek yıl Hâcenin nimeti ve devleti sayesinde, Âzâr ayında gülle dolan bahçe gibi olacak.

3.5.49. Ḥoten

Doğu Türkistân'da bir şehir olan Ḥoten güzelleriyle meşhur bir Türk şehridir. Ferruhî, Hâce Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinin tegazzül kısmında sevgilisini gümüş tenli güzel olarak anıp onun Ḥoten'in güneşi olduğunu söyler. Yine memduhunu övdüğü bir diğer kasidesinde onun meclisinde bulunanların Ḥoten'den sevgililere sahip olmasını ister. Şair, parakende beyitlerinden birinde ise aşığın gönlünün zaman zaman Ḥoten'li sevgilinin çene çukuruna düştüğünü ifade eder:

نگار من آن لعبت سیمتن

مه خلیخ و آفتاب ختن¹³²³

Benim sevgilim o gümüş tenli güzeldir. Karluk'un ayı ve Ḥoten'in güneşi.

¹³¹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 105.

¹³²⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 298.

¹³²¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 304.

¹³²² Ferruhî, *Dîvân*, s. 157.

¹³²³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 308.

Bir kısmı için Çigil'den güzeller, bir kısmı içinse Hoten'den güzeller!

گروهی ماهرویان را به خدمت بر چمن خواند نگاری از چگل خواند نگاری از ختن خواند¹³²⁵

Bir grup ay yüzlüyü huzuruna çimene çağırdı. Çigil'den bir sevgili çağırdı, Hoten'den de bir sevgili.

گاه در چاه ز نخدان نگار ختنست گاه در حلقه زلفین نگار چگلست¹³²⁶

Bazen Hoten'li sevgilinin çene kuyusunda (çukurunda) dır. Bazen de Çigil'li sevgilinin zülfünün halkasındadır.

Şair, Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde onun attığı iki oktan birinin Hoten'i alacağını belirterek memduhunu kudreti açısından methederken, Hâce Ebû'l-Ḥasan Huccâc 'Alî'yi övdüğü kasidesinde ise onun yönetim ve fikir açısından Kayrevân'dan Hoten'e kadar uzanan bir coğrafyada etkili olduğunu belirtir. Hâce Ebûbekr 'Alî bin Ḥasan-i Qahistânî'yi övdüğü kasidesinde ise Hoten emirinin onun hizmetlisi olmasını diler:

گفتم: که گر دو تیر گشاید سوی چگل گفتا: یکی چگل بستاند یکی ختن¹³²⁷

"Eğer Çigil tarafına iki ok atarsa?" diye sordum. "Biri Çigil'i, diğeri de Hoten'i alır" diye cevapladı.

او ایدر است و رای و تدبیر او گردان میان قیروان تا ختن¹³²⁸

O buradadır ama onun yönetim kabiliyeti ve ufku, Kayrevân ve Hoten arasında seyreder.

چاکر تو باشد سالار چین خادم تو باشد میر ختن¹³²⁹

Çin'in komutanı senin hizmetçin olsun! Hoten'in emiri senin hizmetlin olsun!

3.5.50. Karluk (Ḥalluh)

Karluk, Türkistân bölgesinin büyük bir şehridir. Şehir, daha çok güzelleri vesilesiyle şiirlere konu olmuştur. Ferruhî, yazdığı kasidelerinde memduhunun Karluk güzelinin

¹³²⁴ Ferruhî, *Divân*, s. 308.

¹³²⁵ Ferruhî, *Divân*, s. 407.

¹³²⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 434.

¹³²⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 311.

¹³²⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 316.

¹³²⁹ Ferruhî, *Divân*, s. 318.

elinden şarap almasını, sevgilisinin Karluk'un ayı olduğunu, yine memduhuna ettiği duada onun sarayının Karluklu güzellerle dolu olmasını diler:

میان مجلس شادی، می روشن ستان دایم گه از دست بت خلخ، گه از دست بت یغما¹³³⁰

Mutluluk meclisinin ortasında bazen Karluk güzelinin bazen de Yağmâ güzelinin elinden devamlı berrak şarap al!

نگار من آن لعبت سیمتن مه خلخ و آفتاب ختن¹³³¹

Benim sevgilim o gümüş tenli güzeldir. Karluk'un ayı ve Hoten'in güneşidir.

سرای تو پر سرو و پر ماه و پر گل ز یغمایی و چینی و خلخانی¹³³²

Senin sarayın Yağmâ'dan, Çîn'den ve Karluk'dan pek çok selvi, pek çok ay ve pek çok gül (gibi güzellerle) dolu olsun!

3.5.51. Kâlinçar

Kâlinçar, “siyah kale” anlamındadır. Bu kelime siyah anlamına gelen “kâlin”, kale anlamına gelen “car” sözcüklerden oluşmuştur. Günümüzde Hindistân'ın Uttar Pradeş bölgesinin sınırları içerisinde yer alır. Ferruhî, “Sûmenât seferinin anlatılışı, oranın fethi ve Menât'ın kırılması ve sultanın dönüşü” başlıklı kasidesinde sultanın Kâlinçar bölgesine gittiğini belirtir. Bir diğer kasidesinde ise şair, bu şehri sahip olduğu put ile anar ve bu putun sultanın eliyle yok edildiğini dile getirir:

تو آن شهی که ز بهر غزات رایت تو به سومنات رود گاه و گه به کالنجر¹³³³

Sen öyle bir padişahsın ki, senin bayrağın gazveler için bazen Sûmenât'a bazen de Kâlinçar'a gider.

برسد قافیه و شعر و بپایان نرسد گر بگویم که چه کرد او به بت کالنجر¹³³⁴

Eğer onun Kâlinçar putuna ne yaptığını anlattıysam kafiye ve şiir tükenir ancak (onun yaptıkları) tükenmez.

Ferruhî'nin memduhlarından olan Hâce Ahmed bin Hasan-ı Meymendî, Sultan Maḥmûd tarafından Kâlinçar kalesine hapsedilmişti. Ferruhî, onun sultan tarafından affedilip oradan getirilmesi münasebetiyle yazdığı kasidesinde bu şehri anar:

¹³³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 3.

¹³³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 308.

¹³³² Ferruhî, *Dîvân*, s. 393.

¹³³³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 73.

¹³³⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s.107.

Ḥâce ile birlikte binlerce hüznü kimseyi, neşe ve sevinçle Kâlinçar kalesinden geri getirir.

3.5.52. Kâşğar

Şair, Türkistân'ın tarihi bir şehri olan Kâşğar'ı güzelleri ile anar ve memduhunun Kâşğarlı güzelin yanaklarına bakmasını temenni eder. Bir diğer kasidesinde ise şair, soyut bir kavram olan mutluluğun hem ikamette hem de seferde memduhu Emîr Muhammed ile beraber olması için dua eder. Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde ise Kâşğar'dan Endülüs'e kadar memduhunun hakimiyetinde olduğunu belirterek onun egemenlik kurduğu coğrafyanın büyüklüğüne değinir:

گوش تو سوی سماع و لب تو سوی شراب

چشم تو سوی دو رخساربت کاشغری¹³³⁶

Kulağın semada, dudağın şarapta olsun. Gözün ise Kâşğarlı güzelin yanaklarına baksın.

در حضر گوشه تو همچو نگار چگلی

در سفر مرکب تو همچو بت کاشغری¹³³⁷

(Mutluluk) İkametinde Çigilli sevgili gibi yanında dursun, seferde Kâşğar güzeli gibi bineğin olsun.

از حبش تا کاشغر و زکاشغر تا اندلس

هرکجا گویی ملک مسعود، گویند آفرین¹³³⁸

Her nerede Sultan Mes'ûd'tan söz edersen Ḥabeş'ten Kâşğar'a, Kâşğar'dan Endülüs'e kadar "aferin" derler.

3.5.53. Kây

Türkistân'ın bir şehri olan Kây, güzelleri ile meşhurdur. Şair, Emîr Yûsuf'un Mihricân bayramını tebriğinde onun bu bayram gecesinde Kây dudaklı güzelden şarap almasını temenni eder:

گل و می خواه بر این جشن امشب

از رخ نخشی و دلب قای¹³³⁹

¹³³⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 156.

¹³³⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 400.

¹³³⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 378.

¹³³⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 300.

¹³³⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 389.

Bu bayram gecesinde sırasında Nesefyanaklı ve Kay'ın iki dudaklısından gül ve şarap iste!

3.5.54. Kayrevân

Kayrevân, tarihi bir Tunus şehridir. Şair, Hâce Ebû'l-Hasan Huccâc bin 'Alî'yi övdüğü kasidesinde onun iyi bir vezir olduğuna atıfta bulunmak için onun ufkunun Kayrevân'dan Hoten'e kadar uzandığını söyler:

او ايدر است و رای و تدبیر او گردان میان قیروان تا ختن¹³⁴⁰

O buradadır ama onun yönetim kabiliyeti ve ufku, Kayrevân ve Hoten arasında seyreder.

3.5.55. Kazvîn

Dîvânda Kazvîn şehrinden iki yerde söz edilir. Şair, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde Rey ve Kazvîn şehirlerinin ayrı yerlerde bulunduğunu, bu durumun devam etmesi gibi memduhunun mutluluğunun devam etmesini diler. Kazvîn, Sultan Maḥmûd döneminde fethedilmiş yerlerden biridir. Şair de bu fethin henüz gerçekleşmediği zaman dilimi içerisinde yazdığı kasidesinde fethin gerçekleşmesi için Hâce Ahmed bin Hasan-ı Meymendî'yi teşvik eder:

تا نیاید سوی غزنین به زیارت شیراز¹³⁴¹ تا نبرد چو کبوتر به سوی قزوین ری

Rey güvercin gibi Kazvin'e doğru uçmadıkça. Şîrâz ise ziyaret için Gazne'ye doğru gelmedikçe.

فتح مکران و در پیش کرمان ری و قزوین و ساوه و اهواز¹³⁴²

Mekrân'nın fethi, Kirmân, Rey, Kazvîn, Sâve ve Ahvâz'ın fethi yakındır.

3.5.56. Keşmîr

Keşmîr, günümüzde Hindistân ve Pakistan sınırında bulunan bir şehirdir. Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un ondördüncü Hindistân seferi vesilesiyle yazdığı kasidesinde bu şehri anar. O, memduhunun Keşmîr'e gitme amacının putperestliği ortadan kaldırma

¹³⁴⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 316.

¹³⁴¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

¹³⁴² Ferruhî, *Dîvân*, s. 202.

olduğunu belirtirken bir diğer kasidesinde Emîr Muḥammed'i de babası Sultan Maḥmûd ile beraber Keşmîr'e gitmesi için teşvik eder:

ما را ره کشمیر همی آرزو آید
ما ز آرزوی خویش نتابیم به یک موی
گاهست که یکباره به کشمیر خرامیم
از دست بتان پهنه کنیم از سر بت گوی¹³⁴³

Biz Keşmîr yolunu sürekli arzu ediyoruz ve biz arzumuz için bir lahza dahi yerimizde duramıyoruz.

Hep birlikte Keşmîr'e doğru gitmenin ve putların elinden çevgan sopası, putun başından ise çevgân topu yapmanın vaktidir.

باش تا با پدر خویش به کشمیر شوی
لشکر ساخته خویش به کشمیر بری¹³⁴⁴

Hazır ol da babanla Keşmîr'e gidesin. Hazırlanan ordunu Keşmîr'e götüresin.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidelerde de Keşmîr'den söz eder ve memduhunun Keşmîr deresini o bölgenin racasından aldığını, bir başka beyitte ise memduhunun Keşmîr ordusunu ezici bir şekilde mağlup ettiğini söyler:

او همانست که پیش تو ستد
دره کشمیر از لشکر رای¹³⁴⁵

O, senin gözünün önünde Keşmîr deresini racanın ordusundan alan kimsedir.

آن میر جهانگیر که با لشکر کشمیر
آن کرد که با کبک کند باز شکاری¹³⁴⁶

O cihan fatihi, Keşmîr ordusuna avcı şahinin keклиğe yaptığığın aynısını yaptı.

Ferruhî, Hâce Ebû Aḥmed-i Temîmî'yi övdüğü kasidesinde Keşmîr'den güzelin çıktığını, buradan güzellerin devamlı çıkması gibi memduhunun mutluluğunun da devamlı olmasını temenni eder:

تاز کشمیر صنم خیزد و از تبت مشک
همچو کز مصر قصب خیزد و از طائف ادیم¹³⁴⁷

Mısır'dan kamış, Tâif'ten tabaklanmış deri çıkması gibi, Keşmîr'den güzel, Tibet'ten ise misk çıktığı sürece.

3.5.57. Kâf Dağı

Efsâneye göre Kâf dağı, arkasında cinlerin ve perilerin bulunduğu, dünyayı çevreleyen zümrüt renginde bir dağdır. Bu dağın dünyayı depremlerden koruduğuna inanılır. Şair,

¹³⁴³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 365.

¹³⁴⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 378.

¹³⁴⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 388.

¹³⁴⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 391.

¹³⁴⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 245.

Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun kılıcı karşısında düşmanların Kâf dağından sipere dahi sahip olsalar onlar için bir faydasının olmayacağını belirtir:

پیش تیغش عدو برهنه بود
ور چه دارد ز کوه قاف سپر¹³⁴⁸

Düşmanın Kâf dağından kalkanı bile olsa onun kılıcı karşısında çırılçıplak (savunmasız) kalır.

3.5.58. Keter Ovası

Keter, Gaznelilerin Karahanlılarla savaştıkları yerin adıdır. Bölge, Belh şehrine yaklaşık olarak yirmi kilometre mesafededir. Savaş, 5 Ocak 1008 tarihinde vuku bulmuştur.¹³⁴⁹ Şair, Ebûbekr-i Hâşîrî ve Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidelerde bu galibiyete atıfta bulunur:

آنچه او کرد به ترکستان با لشکر خان
شاه کرده ست بدان لشکر در دشت کتر¹³⁵⁰

Onun Türkistân'da ḥânın ordusuna yaptığını, o orduya Keter ovasında padişah yaptı.

بجای آنکه تو کردی برایشان در کتر شاها
حدیث رستم دستان یکی بود از هزار افسان¹³⁵¹

Ey padişah! Senin Keter ovasında onların başına getirdiklerinin yanında Rustem-i Dastân'ın hikayesi binlerce (sıradan) efsânelerden biri olur.

راست گفتی که شکسته سپه خاندی
پیش محمود شه ایران در دشت کتر¹³⁵²

Doğru söyledin! İran'ın padişahı Maḥmûd'un karşısında Keter ovasında yenilmiş ordu olarak anarlar.

3.5.59. Kirmân

Kirmân, günümüzde İran'ın güneydoğusunda yer alan tarihî bir şehirdir. Şair, memduhu Ḥâce Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi orayı fethetmeye teşvik eder. Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde ise onun Cürcân'dan Kirmân'a kadar olan coğrafyanın padişahı olduğunu, aynı kasidesinin bir diğer beytinde ise onun Kirmân emîrini hakimiyeti altına aldığını söyler:

فتح مکران و در پیش کرمان
ری و قزوین و ساوه و اهواز¹³⁵³

¹³⁴⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 133.

¹³⁴⁹ Erdoğan Merçil, *Gazneliler*, s. 232.

¹³⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 174.

¹³⁵¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 256-257.

¹³⁵² Ferruhî, *Dîvân*, s. 116.

¹³⁵³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 202.

Mekrân 'nın fethi, Kirmân, Rey, Kazvîn, Sâve ve Ahvâz 'ın fethi yakındır.

جهانداری که از ساری جهان بگرفت تا باری شهنشاهی که از گرگان جهان اوراست تا کرمان¹³⁵⁴

Sârî'den Bârî'ye kadar dünyayı fetheden hükümdardır. Cürcân'dan Kirmân'a kadar kendisine ait olan padişahlar padişahıdır.

نگه کن میر کرمانرا که زیر سایه آوردی ز فر سایه تو گشت میر بصره و عمان¹³⁵⁵

Bak! Gölgen altına aldın Kirmân emirini, Başra ve 'Ummân 'ın emiri de senin gölgenin ışığının altına girdi.

3.5.60. Kîmâk

Kîmâk, Türkistân şehirlerinden olup Kıpçak ovasındadır. Şair, kimin için yazıldığı meçhul olan parakende beyitlerinden birinde Kîmâk'tan Hazar'a kadar olan bölgenin memduhunun sarayı olduğunu belirterek memduhunun hakimiyet sahasının genişliğine vurgu yapar:

از حسن رای تست که گیتی سرای تست گیتی سرای تست ز کیماک تا خزر¹³⁵⁶

Senin güzel basiretinden ötürü alem senin sarayındır. Kîmâk'tan Hazar'a kadar alem senin sarayındır.

3.5.61. Kiş

Şair günümüzde İran'ın Hürmüzgân eyaletine bağlı olan Kiş şehrini de anar. Bu şehri Nesef şehrinden üstün tutar ve “Kiş, Nesef ile denk oluncaya dek” memduhu Emîr Yûsuf 'un mutluluğunun devamlı olmasını temenni ederek bu şehrin güzelliğine dikkati çeker:

تا بود سیستان برابر بست تا بود کش برابر نخشب¹³⁵⁷

Sîstân, Bust ile eşit oluncaya dek, Kiş ise Nesef ile eşit oluncaya dek.

3.5.62. Kûbâdiyân

Kûbâdiyân günümüz Afganistan sınırları içerisinde yer alan bir şehirdir. Şair, Çağâniyân valisi Ebû'l Muzaffer Aḥmed'i övdüğü kasidesinde, onun cömertliği

¹³⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 255.

¹³⁵⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 256.

¹³⁵⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 452.

¹³⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 14.

sayesinde Kûbâdiyân şehrinden hiçbir kafilenin altınsız, gümüşsüz geçmediğini dile getirir:

تا تو به صدر ملک نشستى قبادوار
هرگز به راه نخشب و راه قبادیان
بى سیم سائل تو نرفت ایچ قافله
بى زر ز ایر تو نرفت ایچ کاروان¹³⁵⁸

Sen Kûbâd gibi devletin başına geçtiğinden beri, Nesef yolunda ve Kûbâdiyân yolunda hiçbir zaman.

Muhtaca (verdiğin) gümüş olmaksızın hiçbir kafile gitmedi. Ziyaretçiye (verdiğin) altın olmaksızın hiçbir kervan gitmedi.

3.5.63. Kuzdâr (Kusdar)

Günümüzde Pakistan'da Kuzdâr, Hindistân, Pakistan sınırında bir şehirdir. Şair, Sultan Maḥmûd'un emiri Ayâz Ūymâk'ı övdüğü kasidesinde sultanın Kuzdâr'ın haracını Ayâz Ūymâk'a verdiğini dile getirir. Bir diğer kasidesinde ise Gürgenç'ten Kuzdâr'a kadar olan bölgenin Sultan Maḥmûd'un hakimiyet alanı olduğunu dile getirir:

بدو بخشید مال خطه بست
خراج خطه مکران و قزدار¹³⁵⁹

Bust bölgesinin malını ona bağışladı. Mekrân ve Kuzdâr bölgesinin haracını da...

تو داری از کنار گنگ تادریای آبسکون
توداری از در گرگانج تا قزدارو تا مکران¹³⁶⁰

Gengin kenarından Hazar denizine kadar senindir. Gürgenç'in kapısından Kuzdâr ve Mekrân'a kadar senindir.

3.5.64. Lâhûr

Pakistan'ının Pencap eyaletinde yer alan Lâhûr şehri dîvânda iki kez anılır. Şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidelerinde onun Lâhûr bölgesindeki kahramanlıklarına, bu bölgedeki puthanelerdeki putları ortadan kaldırdığına değinir:

گر به لاهور بودتى دیدی
که چه کرد از دلیری و ز هنر¹³⁶¹

Lâhûr'da olsaydın cesaret ve yeteneğiyle neler yaptığını görürdün.

بسا بتا که تو برداشتى ز بتکده ها
چنان بتان که ز لاهور برگرفتى پار¹³⁶²

¹³⁵⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 330-331.

¹³⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 162.

¹³⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 257.

¹³⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 125.

¹³⁶² Ferruhî, *Dîvân*, s. 52.

Geçen yıl Lâhûr'da ortadan kaldırdığın putlar gibi pek çok putu puthanelerden çıkardın.

3.5.65. Manşûra

Ferruhî, Sûmenât seferini anlattığı kasidesinde Manşûra şehrinden söz eder. Bu şehir, Gazneli Maḥmûd'un Sûmenât seferinden dönerken orada bulunan Ḳarmaṭîlerle hesaplaşmak için ordusu ile beraber gittiği şehirdir. Şair de bu bağlamda söz konusu şehri zikreder:

وز آن حصار به منصوره روی کردو براند بر آن شماره کجا راند حیدر از خیبر¹³⁶³

O kaleden sonra Manşûra yöneldi. Ḥaydar, Ḥayber'den böyle bir şekilde nasıl sürdü!

3.5.66. Mekke

Ferruhî, Mekke'ye dîvânında iki kez yer verir. Şair, putperest bir şehir olan Sûmenât'tan söz ettiği kasidesinde, İslâmiyet öncesinin Mekke'sinden söz eder; Araplar arasında meşhur olan Lât, Menât ve 'Uzzâ putlarının isimlerini zikreder. Memduhunu övdüğü bir diğer kasidesinde ise şair, onun ailesi ve sevenleri ile beraber Mekke'yi görmesini arzular:

منات و لات و عزی در مکه سه بت بودند ز دستبرد بت آرای آن زمان آزر¹³⁶⁴

Lât, Menât, 'Uzzâ, o devrin put ustası Âzer'in elinden çıkma Mekke'de üç put idiler.

مر مرا در خدمت تو زندگانی باد دیر تا ببینم مر ترا در مکه با اهل و تبار¹³⁶⁵

Mekke'de seni ailen ve yakınlarınla birlikte Mekke'de görmek, sana hizmet etmek için benim uzun bir ömrüm olsun.

3.5.67. Merv

Merv bölgesi, 16 Mayıs 999 tarihinde Gazneli Maḥmûd ile Ziyârî hanedanından Dârâ bin Ḳâbûs arasında gerçekleşen savaşa sahne olmuştur. Savaş sonrasında Ḥorâsân bölgesi Gazneli hakimiyetine geçmiştir. Ferruhî, savaşın Gazneliler lehine sonuçlanmasına değinir:

به خاک اندر فکندستی فزون از قطره باران¹³⁶⁶ به جنگ مرو و جنگ بلخ و جنگ میله زان لشکر

¹³⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 72.

¹³⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 69.

¹³⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 88.

¹³⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 257.

Merv savaşında, Belh savaşında, Mile savaşında yağmur damlalarından daha fazla askeri yere serdin.

3.5.68. Mekrân

Mekrân, İran'ın güneydoğusunda Mâzenderân eyaletinde bulunan bir kıyı şehridir. Şair, Ayâz Üymâk için yazdığı kasidede bu şehrin haracının Maḥmûd tarafından memduhuna verildiğini belirtirken Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî için yazdığı kasidede ise Mekrân'ın fethi için onu teşvik eder. Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidesinde ise Gürgenç'ten, Kuzdâr ve Mekrân'a kadar olan coğrafyanın ona ait olduğunu söyleyerek Gazneli Devleti'nin hakimiyet alanının genişliğine atıfta bulunur:

بدو بخشید مال خطه بست خراج خطه مکران و قزدار¹³⁶⁷

Bust toprağının malını, Mekrân ve Kuzdâr toprağının haracını ona bağışladı.

فتح مکران و در پیش کرمان ری و قزوین و ساوه و اهواز¹³⁶⁸

Mekrân'nın fethi ve Kirmân, Rey, Qazvîn, Sâve ve Ahvâz'ın (fethi) yakındır.

تو داری از کنار گنگ تادریای آبسکون توداری از در گرگانج تا قزدارو تا مکران¹³⁶⁹

Sen, Ganj'in kenarından Hazar denizine kadar egemensin, Gürgenç kapısından Kuzdâr'a ve Mekrân'a kadar sen egemensin.

3.5.69. Mısır

Mısır, Ferruhî'nin çokça yer verdiği ülkelerden biridir. Şair, bu şehirden özellikle o dönem Sultan Maḥmûd'un mücadele ettiği dinî bir grup olan Karmatîler bağlamında söz eder. Aşağıdaki beyitlerinde şair, Mısır'daki Karmatîlerin ondan korktuğunu ve oradaki Karmatîlerin liderinin Gazne'ye getirildiğini, yine Karmatîleri kast ederek dinde aşırı gidenlerin cezalandırıldığını dile getirir:

او به غزنین و به مصر از فز عش قرمطیان از ره دیده بیارند همی خون جگر¹³⁷⁰

Mısır'da ve Gazne'de onun korkusundan Karmatîler, yolda görünce ciğerlerinden kan yağdırır.

¹³⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 162.

¹³⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 202.

¹³⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 257.

¹³⁷⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 172.

وان سگ ملعون که خواننداهل مصر او را عزیز بسته و خسته به غزنین اندر آورده ذلیل¹³⁷¹

Mısır halkının ona aziz dedikleri o lanetliyi bağlayıp bitkin ve zelil bir halde getirmişsin.

راست پنداری همی بینم که باز آیی ز مصر در فکنده در سرای ملحدان ویل و عویل¹³⁷²

Mısır'dan tekrar döndüğünü, feryat figan (ederlerken) dinsizlerin sarayını temelinden kazıdığını görüyorum.

Şair, Emîr Yûsuf için yazdığı kasidesinde onun ordu komutanlığını da göz önünde bulundurarak Mısır'ı rahatlıkla fethedebileceğini, Emîr Muhammed'i övdüğü kasidesinde ise onun Mısır'ı fethedebilecek bir yetenek olarak görür:

گر ترا بامداد گوید شاه که توانی گشاد کشور شام
شام و شامات و مصر بگشایی روز را وقت نارسیده به شام¹³⁷³

Padişah sabah vakti sana “Şâm ülkesini fethedebilir misin?” diye sorarsa.

Gün akşama varmadan Şâm'ı, Şâm bölgesini ve Mısır'ı fethedersin.

نامه فتح تو از شام آید و دیگر ز مصر منزلی زان تو حلوان باشد و دیگر حلب¹³⁷⁴

Senin fetih mektubunun biri Şâm'dan diğeri Mısır'dan gelir, o (mektuplardan) biri Helvân diğeri ise Haleb olur.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde Mısır'ın yöneticisi için “ḥidîv” kavramını kullanır ve memduhunun Mısır ḥidîvini mağlup edeceğini belirtir. Hâce Seyyid Manşûr bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde ise memduhunun düşmanlarını Hz. Mûsâ dönemindeki Mısır Fir'avun'una benzetir:

شهان هند را از تیغ او آن رستخیز آید که فردا بر خدیو مصر و بر قومش همان باشد¹³⁷⁵

Hindistân padişahları onun kılıcıyla o kıyameti yaşayacak. Yarın da Mısır ḥidîvi ve kavmine aynısı olacak.

مصر ایزد دادار به فرعون لعین داد کافر شد و بیزار شد از ایزد دادار
تا موسی را ایزد فرمود که او را هنگام عذابست، عذابی کن دشوار¹³⁷⁶

¹³⁷¹ Ferruhî, *Divân*, s. 221.

¹³⁷² Ferruhî, *Divân*, s. 221.

¹³⁷³ Ferruhî, *Divân*, s. 229.

¹³⁷⁴ Ferruhî, *Divân*, s. 5.

¹³⁷⁵ Ferruhî, *Divân*, s. 33.

¹³⁷⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 166.

Mısır'ı adaletli Allah lanetli Fir'avun'a verdi ama kâfir oldu ve adaletli Allah'tan yüz çevirdi.

Sonunda Mûsâ'nın Rabbi şöyle buyurdu; "Onun için artık azap vaktidir, ona çetin bir azap et!"

Ferruhî, Mısır'ı sahip olduğu özellikleri bakımından da anar. Şair, Mısır'dan çıkan şeker kamışından hareketle memduhu Hâce Ebû Ahmed-i Temîmî için yazdığı kasidesinde buradan şeker kamışı çıktığı sürece memduhunun mutlu bir ömür geçirmesini temenni eder:

تاز کشمیر صنم خیزد و از تبت مشک همچو کز مصر قصب خیزد و از طائف ادیم¹³⁷⁷

Mısır'dan kamış, Tâif'ten tabaklanmış deri çıktığı gibi, Keşmîr'den güzel, Tibet'ten misk çıktığı sürece.

3.5.70. Mîle

Mîle, günümüz Afganistan'ının kuzeyinde Ceyhûn ırmağının kenarında bir şehirdir. Şair, Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidede onun birçok savaşta olduğu gibi Mîle savaşında da sayısız düşmanlarını yok ettiğini belirtirken, Emîr Muhammed'i övdüğü kasidesinde Ceyhun'un bu tarafından ordusuyla Mîle'den hareket etmesi halinde Çîn'e kadar yaşayan bölgelerdeki Türklerin yoldan çekileceğini ifade eder:

به جنگ مرو و جنگ بلخ و جنگ میله زان لشکر به خاک اندر فکندستی فزون از قطره باران¹³⁷⁸

Merv ve Belh savaşında, yine Mîle savaşında, yağmur damlalarından daha fazla askeri yere serdin.

ز بیم تیغ توتا چین ز ترکان ره تهی گردد اگر زین سوی جیحون گرد بادی خیزد از میله¹³⁷⁹

Eğer Ceyhun'un bu tarafından, Mîle'den bir toz fırtınası koparsa, senin kılıcının korkusundan yol Çîn'e kadar Türklerden boşalır.

3.5.71. Mundehîr

Mundehîr, Gazneli Maḥmûd'un 16. Hindistân seferinde ordunun güzergâhı üzerinde bulunan, Gaznelilerce fethedilen şehirlerden biridir. Şair bu şehri, güzelliği ve sahip olduğu zenginlikler bakımından över:

¹³⁷⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 245.

¹³⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 257.

¹³⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 350.

چو مندهیر که در مندهیر حوضی بود چنانکه خیره شدی اندرو دو چشم فکر
چگونه حوضی چونانکه هر چه بندیشم همی ندانم گفتن صفاتش اندر خور
ز دستبرد حکیمان برو پدید نشان ز مالهای فراوان برو پدید اثر¹³⁸⁰

Mundehîr gibi (güzel bir şehir)! Mundehîr’de onu görenlerin şaşa kaldığı, hayran olduğu bir havuz vardı.

Öyle bir havuz ki ne kadar düşünsem de o havuzu hakkıyla anlatamam.

Bu (havuzda) yönetici kimselerin gaspettiklerinin nişaneleri ve pek çok zenginliğin izleri görülür.

3.5.72. Mûltân

Mûltân, Pakistan’ın Pencâb bölgesinde bulunan bir şehirdir. Şair, Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidede 16. Hindistân seferini kastederek onun savaş için Mûltân tarafından Belḥ şehrine aceleyle geldiğini söyler:

زان سپس کانسال سلطان جنگ را تازیان آمد به بلخ از مولتان¹³⁸¹

Ondan sonra bu yıl sultan, savaş için Mûltân’dan Belḥ’e doğru hızlı bir şekilde geldi.

3.5.73. Neseḥ

Neseḥ, Türkistân şehirlerindendir. Şair, Emîr Yûsuf’u övdüğü kasidesinde “Kiş şehri Neseḥ ile eşit oluncaya dek” memduhunun mutlu ve sağlıklı olmasını dileyerek bu şehrin, Neseḥ’e olan üstünlüğüne vurgu yapmıştır. Hâce Celîl ‘Abdurrezzâk’ı övdüğü kasidesinde ise onun cömertliğine değinir ve cömertlik rüzgarının Neseḥ’te esmesi durumunda Neseḥ dağının altın madenine dönüşeceğini belirterek bu şehrin madenler bakımından önemsiz, kayalık bir yer olduğunu ima eder:

تا بود سیستان برابر بست تا بود کش برابر نخشب¹³⁸²

Sîstân, Bust ile eşit oluncaya dek. Kiş ise Neseḥ ile eşit oluncaya dek.

اگر به نخشب باد سخاوت تو وزد مکان زر بشود خار به که نخشب¹³⁸³

Eğer senin cömertliğinin rüzgarı Neseḥ’te eserse, Neseḥ dağındaki kayalık altın madenine dönüşür.

¹³⁸⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 69.

¹³⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 263.

¹³⁸² Ferruhî, *Dîvân*, s. 14.

¹³⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 18.

Şair, Çağâniyân valisi Emîr Ebû'l-Muẓaffer Aḥmed'i övdüğü kasidesinde onun padişahlığa oturması ile beraber Nesef yolundan hiç kimsenin gümüşsüz ve altınsız geçmediğini belirtir. Yine Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinin son bölümünde Nesef'i güzelleri ile anar ve memduhunun Nesef yanaklı güzellerden gül ve şarap istemesini arzular:

تا تو به صدر ملک نشستى قبادوار هرگز به راه نخشب و راه قبادیان
بى سیم سائل تو نرفت ایچ قافله بى زر زایر تو نرفت ایچ کاروان¹³⁸⁴

Sen Kûbâd gibi devletin başına geçtiğinden beri Nesef yolunda ve Kûbâdiyân yolunda hiçbir zaman;

Muhtaca (verdiğin) gümüş olmaksızın hiçbir kafîle gitmedi. Ziyaretçiye (verdiğin) altın olmaksızın hiçbir kervan gitmedi.

گل و می خواه بر این جشن امشب از رخ نخشبى و دولب قای¹³⁸⁵

Bu gecenin eğlencesinde Nesef yanaklı ve Kây dudaklıdan Gül ve şarap iste!

3.5.74. Nûşâd

Nûşâd, güzelleriyle meşhur bir Türk şehridir. Ferruhî de bu şehri güzelliği ile anar. O, padişahlık tahtına oturan Muḥammed ile beraber onun sarayının Nûşâd'ın yerini alacağını, yine Maḥmûd'un Hindistân seferini övdüğü kasidesinde onun Hindistân'da Nûşâd gibi yüzlerce şehri boşalttığını ifade eder:

خلق را قبله گشت خانه تو همچو زین پیش خانه نوشاد¹³⁸⁶

Bundan önce Nûşâd şehrinin kible olması gibi artık senin evin halkın kiblesi oldu.

هزار بتکده کنده قوی تر از هرمان دویست شهر تهی کرده خوشتر از نوشاد¹³⁸⁷

Hermân'dan daha sağlam puthaneleri kazıdı. Nûşad'tan daha güzel iki yüz şehri boşalttı.

3.5.75. Rey

Rey şehri günümüz İran'ında Tahrân eyaletine bağlı bir şehirdir. Şehir, şu an Tahrân kent sınırları içinde yer alır ve Tahrân şehrinin ilk kurulduğu yerdir. Şair, Sultan

¹³⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 330.

¹³⁸⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 389.

¹³⁸⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 41.

¹³⁸⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 34.

Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde Rey şehrini meşhur Sebâ şehrine benzetirken, Sultan Maḥmûd'u ise Hz. Suleymân'a benzetir. Memduhu için yazdığı bir diğer kasidesinde ise şair, Gîlân dağından Rey'e kadar onun hakimiyetinde olduğunu, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde ise şehirlerin konumunun değişmesinin imkansızlığından hareketle, "Rey güvercin gibi ziyaret için Qazvîn'e doğru uçmadıkça" memduhu Emîr Yûsuf'un mutlu olmasını temenni eder:

حاجب تو آصف بن بر خیاست¹³⁸⁸

تو چو سلیمانی و ری چون سبا

Sen Suleymân gibisin, Rey ise Sebâ gibidir. Senin hacibin Âşaf bin Berḥiyâ'dır.

وز آب خوارزم او راست تا بدانسوی گنگ¹³⁸⁹

ز کوه گیلان او راست تا بدانسوی ری

Gîlân dağından Rey'in diğer tarafına kadar onundur. Ḥârizm suyundan Ganj nehrinin diğer tarafına kadar onundur.

تا نیاید سوی غزنین به زیارت شیراز¹³⁹⁰

تا نپرد چو کبوتر به سوی قزوین ری

Rey güvercin gibi Qazvîn'e doğru uçmadıkça. Şîrâz, ziyaret için Gazne'ye doğru gelmedikçe.

3.5.76. Rûs

Rûs, dîvânda bir kez anılır. Rûs, Hazar'a kıyısı bulunan bölgelerdendir. Şair, Hazar ve Rûs'u beraber anar ve Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde onun saldıgı korku nedeniyle Rûs'nın ürkekleştiğini dile getirir:

هیبتش دودبر آورده ز روس و ز خزر¹³⁹¹

سهمش افکنده به روم اندر فریاد و خروش

Onun korkusu Rûm'a feryad ve figan düşürmüştür. Onun heybeti, Rûs'un ve Hazar'ın ödünü koparmıştır.

3.5.77. Sâve

Sâve, İran'ın Tahrân eyaletinde bulunan şehirlerden biridir. Bu şehrin gölünün Hz. Muhammed'in doğumu sırasında kurduğuna dair rivayetler olduğu için şehir, bu yönüyle oldukça meşhurdur. Şehir, Sultan Maḥmûd'un yönetimi döneminde

¹³⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 20.

¹³⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 207.

¹³⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

¹³⁹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s.142.

fethedilmiştir. Şair, memduhu Hâce Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde şehrin fethedilmesi için onu teşvik eder:

فتح مکران و در پیش کرمان
ری و قزوین و ساوه و اهواز¹³⁹²

Mekrân 'nın fethi ve Kirmân, Rey, Qazvîn, Sâve ve Ahvâz 'ın (fethi) yakındır.

3.5.78. Sârî

Sârî, günümüz İran'ının kuzeyinde bulunan Mazenderân eyaletinin merkezi olan şehirdir. Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidede şair, Sârî şehrinin fethini teşvik ederken Sultan Maḥmûd'u ve onun oğlu Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidelerinde ise Sârî'den Bârî'ye kadar memduhunun hakimiyetinde olduğunu dile getirir:

که دل و همت تو بس نکند
به سپاهان و ساری و گرگان¹³⁹³

Böylece senin gönlün ve gözüün İsfahân, Sârî ve Cürcân 'la yetinmesin.

جهانداری که از ساری جهان بگرفت تا باری
شهنشاهی که از گرگان جهان اوراست تا کرمان¹³⁹⁴

Sârî'den Bârî'ye kadar dünyayı alan hükümdardır. Cürcân'dan Kirmân'a kadar ona ait olan padişahlar padişahıdır.

شاه ملکان میر محمد که مر اوراست
از آمل و از ساری تازان سوی باری¹³⁹⁵

Âmul'den ve Arapların Sârî'sinden Bârî'ye kadar padişahlar padişahı Emîr Muḥammed'e aittir.

3.5.79. Sebâ

Sebâ şehri dîvânda bir kez yer alır. Bu şehir edebiyatta Hz. Suleymân ve Belkîs'a dair anlatılarda sıklıkla anılır. Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde Sebâ'yı Rey şehrine, memduhunu Suleymân peygambere benzettir:

تو چو سلیمانی و ری چون سبا
حاجب تو آصف بن بر خیاست¹³⁹⁶

Sen Suleymân gibisin, Rey ise Sebâ gibidir. Senin hacibin ise Âşaf bin Berḥiyâ'dır.

¹³⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 202.

¹³⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 291.

¹³⁹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 255.

¹³⁹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 375.

¹³⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 20.

3.5.80. Sedîver

Sedîver Hindistân şehirlerinden biridir. Şair, Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidesinde Me'mûnîleri yerleştikleri şehir olan Gürgeç'le anar. Şair, Me'mûnîler'in düşmanlıkları sebebiyle Hezâresb ırmağı ve Sedîver ovasına sürüldüklerini belirtir:

خلاف تو مالید گرگانجیانرا به جوی هزار اسب و دشت سدیور¹³⁹⁷

Sana düşmanlık etmeleri sebebiyle Gürgeçliler (Me'mûnîler), Hezâresb ırmağı ve Sedîver ovasına sürülmüştür.

3.5.81. Sıqlâb

Sıqlâb, Türkistân şehirlerinden biridir. Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde Türkistân hanlarından biri olan ve Maḥmûd'a itaat eden Kadir Hân'ın, Mâçîn'den Rûm, Rûs ve Sıqlâb'a kadar olan coğrafyanın hakimi olduğunu belirterek Kadir Hân'ın bu denli geniş coğrafyaya namının yayılmasına vesile olarak Sultan Maḥmûd'u gösterir:

ز چین و ماچین تا روم و روس و تاسقلاب همه ولایت خان ست و زیر طاعت خان¹³⁹⁸

Çîn ve Mâçîn'den Rûm'a, Rûsya'ya ve Sıqlâb'a kadar tüm şehirler hanındır ve hanın hakimiyeti altındadır.

3.5.82. Sîstân

Sicistan olarak da anılan Sîstân, Ferruhî'nin doğup büyüdüğü şehirdir. Bu nedenle şair, bu şehre dîvânında özel bir önem atfeder. Ferruhî, Ḥasenek Vezîr için yazdığı kasidelerinden birinde memduhu sayesinde ülkenin bayındır bir duruma geldiğini, akrabaları vesilesiyle şehirden haberdar olduğunu, Sîstân'ın da ülke gibi bayındır bir hale geldiğini söyler. Yine o, şairlik serüveninin ilk kasidesi olan ve Çağâniyân seferinden söz ettiği kasidesinde ise kumaş kervanıyla Sîstân'dan yola koyulduğunu belirtir. Diğer bir kasidesinde ise şair, memduhuna yaptığı hizmetler nedeniyle Sîstân'dan her gün kendisine mektubun geldiğini söyler:

من قیاس از سیستان آرم که آن شهر منست وز پی خویشان ز شهر خویشان دارم خبر¹³⁹⁹

¹³⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 83.

¹³⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 251.

¹³⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 194.

Ben, benim şehrim olan Sîstân'ı örnek gösteriyorum. Yakınlarım vesilesiyle şehrimden haber alıyorum.

با کاروان حله برفتم ز سیستان با حله تنیده ز دل بافته ز جان¹⁴⁰⁰

Gönülden örülmüş, candan dokunmuş kumaşla kumaş kervanıyla Sîstân'dan yola koyuldum.

من بنده را بتهنیت خدمت تو شاه هر روز نامه دگر آید ز سیستان¹⁴⁰¹

Ey padişah! Sana hizmetimi tebrik için, ben kuluna her gün Sîstân'dan yeni bir mektup gelir.

آنکه چو او را پدر به بلخ همی خواند خطبه همی ساخت خاطبش به سجستن¹⁴⁰²

O, babası kendisini Belh'e çağırdığı zaman, hatibinin Sîstân'da hutbe okuduğu kimsedir.

Sîstan şehrine, Sicisten de denir. Vezne ve kafiye uyması için Ferruhî, bu şehri Sicisten olarak anar:

آنکه چو او را پدر به بلخ همی خواند خطبه همی ساخت خاطبش به سجستن¹⁴⁰³

O, babası kendisini Belh'e çağırdığı zaman, hatibinin Sîstân'da hutbe okuduğu kimsedir.

Ferruhî, Sîstânlı olup da Gazneli sarayında görev yapan memduhları için yazdığı kasidelerinde de Sîstân'ı anar. Ebûbekr-i Hâşîrî'yi övdüğü kasidesinde Sîstân'ın kendisiyle gurur duyduğunu, Sîstân'ın dünya yiğitlerinin evi olduğunu, Hâce 'Amîd Seyyid Ebû Ahmed-i Temîmî'yi övdüğü kasidede Sîstân'ın onunla iftihar etmesinin bu şehrin hakkı olduğunu ifade eder:

سیستان از گهر خواجه و از نسبت او بیش از آن نازد کز سام یل و رستم زر¹⁴⁰⁴

Sîstân, hâcenin aslı ve kendisine olan yakınlığı nedeniyle Yel oğlu Sâm ve Zer oğlu Rustem'le gurur duyduğundan daha çok gurur duymaktadır.

سیستانرا بتو فخرست و جهانرا بتو فخر ای جهانرا بجهانداری و شاهی در خور¹⁴⁰⁵

¹⁴⁰⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 329.

¹⁴⁰¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 297.

¹⁴⁰² Ferruhî, *Dîvân*, s. 269.

¹⁴⁰³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 269.

¹⁴⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 180.

¹⁴⁰⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 172.

Ey dünyaya hükümdarlığa ve padişahlığa layık olan! Sîstân için bir iftihar, dünya için bir iftiharsın.

سیستان خانه مردان جهانست و بدوست شرف خانه مردان جهان تا محشر¹⁴⁰⁶

Sîstân dünya yiğitlerinin evidir ve dünya yiğitlerinin yuvası olma şerefi kıyamete dek onun olacaktır.

گر سیستان بنزد بر شهرها عجب نیست زیرا که سیستانرا زبید بخواجه مفخر¹⁴⁰⁷

Sîstân, diğer şehirlere karşı bôbürlenirse tuhaf olmaz çünkü hâce ile kıvanç duyması Sîstân'a yakışır.

Şair, yazdığı kasidelerinde Sîstân şehrinin kalesini de anar. O, Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidelerinde onun Sîstân kalesine benzer kaleleri yıktığını artık hiç kimsenin ona karşı durmaya cesaret edemediğini belirtirken diğer bir kasidesinde ise ona karşı durmaya kalkışan kimselerin meskeninin Sîstân kalesi gibi oluvereceğini söyleyerek bu kalenin o zamanlardaki harap haline atıfta bulunur:

جنگها کرده چو جنگ دشت بلخ قلعه ها کنده چو ارگ سیستان¹⁴⁰⁸

Belh ovası savaşı gibi savaşlar yaptı. Sîstân kalesi gibi kaleleri yıktı.

تا تو ای خسرو حصار سیستان بگشاده ای استواری نیست کس را بر حصار استوار¹⁴⁰⁹

Ey padişah! Sen Sîstân kalesini fethettiğinden beri kalede hiçkimse için kalıcılık yoktur.

حصاری کاندن آن مر خصم او را مسکنی دیدی بویرانی و پستی چون حصار سیستان باشد¹⁴¹⁰

Onun düşmanlarının mesken tutmuş olduğu bir kale görürsen, (o kale) harabelik ve bayağılıkta Sîstân kalesi gibi olur.

Ferruhî, Sîstân şehrinin siyasî durumuna yönelik de bilgiler verir. Şair, Ḥasenek Vezîr'i övdüğü kasidesinde onun yönetimiyle beraber Sîstân'ın Zâl-ı Zer dönemini yeniden yaşadığını, şehirde hak ve adaletin yeniden tesis edildiğini dile getirir:

روزگار سیستانرا بانکویی عدل او باز نشناسم همی از روزگار زال زر
از ولایت‌های سلطان سیستان بر گوشه ایست نیست از انصاف او، از عدل او نابهره ور¹⁴¹¹

¹⁴⁰⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 174.

¹⁴⁰⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 187.

¹⁴⁰⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 263.

¹⁴⁰⁹ Ferruhî, *Divân*, s. 88.

¹⁴¹⁰ Ferruhî, *Divân*, s. 33.

¹⁴¹¹ Ferruhî, *Divân*, s. 194.

Onun güzel adaleti sayesinde Sîstân'ın bugününü Zer oğlu Zâl döneminden ayıramıyorum.

Sultan'ın şehirleri arasında Sîstân'ın ayrı bir yeri vardır; (Sîstân) onun adalet ve merhametinden nasipsiz değildir.

Ferruhî, eski İran kahramanlarından Rustem'in İran padişahının huzurundan Sîstân'a dönerken elde ettiği itibarın aynısına memduhu Sultan Maḥmûd'a itaat edenlerin de eriştiğini dile getirerek bu şehirden sultanın yanına gelen kimselerin itibarlı bir şekilde geri döndüğünü belirtir:

زانجا بسوی خانه چنان باز شد که شد رستم ز درگه شه ایران به سیستان¹⁴¹²

Rustem'in İran padişahının sarayından Sîstân'a geri dönmesi gibi oradan evine döndü.

3.5.83. Sind

Sind, Pakistan'ın dört eyaletinden biridir. Şair, Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidesinde onun Hindistân ve Sind coğrafyasındaki başarısına işaretle Sind bölgesinde ona karşı duracak kimsenin kalmadığını söylerken, sultanın kardeşi Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidelerinde ise onun yetenekli bir komutan olarak Sind'te meşhur olduğunu, bayrağının Sind denizi üzerinde gölge yaptığını belirtir:

به سند و هند کسی نیست مانده، کان ارزد کز آن تو شود آنجا به جنگ یک چاکر¹⁴¹³

Sind'te ve Hind'te savaşla senin olmaya layık bir hizmetçi (dahil) hiç kimse kalmamıştır.

گفتگویست به هند و گفتگویست به سند گفتگویست به روم و گفتگویست به چین¹⁴¹⁴

Hindistân'da sözü edilen, Sind'de sözü edilendir. Rûm'da sözü edilen, Çîn'de sözü edilendir.

رایت تو سایه افکنده ست بر دریای سند کی بود شاهها که سایه افکند برکوه شام¹⁴¹⁵

Senin bayrağın Sind denizinin üzerine gölge yapmıştır. Şâm dağının üzerine de gölge yapsa nasıl (güzel) olur ey padişah!

¹⁴¹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 265.

¹⁴¹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 73.

¹⁴¹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 287.

¹⁴¹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 237.

Şair, efsânevî bir kahraman olan Rustem oğlu Ferâmurz'un Sind'te yılan öldürdüğünü ancak memduhu Maḥmûd'un Hindistân'da bir gergedan öldürdüğünü belirtir. O, memduhunu övdüğü diğer kasidelerinde ise onun Sind bölgesinde putperestliği ortadan kaldırdığını, Sind ırmağından koca koca filler getirdiğini belirtir:

شنیده ام که فرامرز رستم اندر سند بکشت مارو بدان فخر کرد پیش تبار¹⁴¹⁶

Rustem oğlu Ferâmurz'un Sind'te bir yılan öldürdüğünü ve halkın önünde bununla böbürlendiğini duydum.

سند و هند از بت پرستان کرد پاک رفت ازین سوتا بدریای روان¹⁴¹⁷

Sind'i ve Hindistân'ı putperestlerden temizledi. Buradan Sind ırmağına kadar ilerledi.

ژنده پیلان کز در دریای سند آورده ای سال دیگر بگزرائی از لب دریای نیل¹⁴¹⁸

Koca filleri Sind ırmağından getirmişsin! Gelecek yıl ise Nîl nehrinin kıyısından geçireceksin.

3.5.84. Sûmenât

Sûmenât, Hindistân'ın Ġucerât bölgesinde bulunan tarihi bir şehrin adıdır. Gazneli Maḥmûd, hükümdarlığı döneminde Sûmenât şehrine sefer düzenlemiş ve şehirde bulunan tapınak ve putu yıkmıştır. Şehir, bu yönüyle Ferruhî'nin kasidelerine konu olmuştur. Şair, "Sultan Maḥmûd'un Sûmenât'ın fethinden dönüşünün anlatılışı" başlıklı kasidesinde Sûmenât tapınağından söz eder:

ز ملک و ملکت چندین امیر یافته بهر ز گنج بتکدهٔ سومنات یافته داد¹⁴¹⁹

Devletin ve memleketin emirlerinden her birine Sûmenât puthanesinin hazinesinden ele geçirdiklerini verdi.

Ferruhî, "Sûmenât seferi, oranın fethi ve Menât (putunun)'ın kırılması ve sultanın dönüşünün anlatılışı" adlı kasidesinde bu yolun zorluğuna değinmiş ve hiç kimsenin böyle bir sefere çıkmaya cesaret dahi edemeyeceğini dile getirmiştir. Şair, coğrafi koşulların bu kadar zorlu olduğu bir durumda koca bir ordu ile Sûmenâta giden memduhu için şunları dile getirir:

گمان که برد که هرگز کسی ز راه طراز به سومنات برد لشکر و چنین لشکر

¹⁴¹⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 53.

¹⁴¹⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 263.

¹⁴¹⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 221.

¹⁴¹⁹ Ferruhî, *Divân*, s. 34.

نه لشکری که مر آن را کسی بداند حد

نه لشکری که مر آن را کسی بداند مر¹⁴²⁰

Böyle zorlu bir yoldan Sûmenât'a asker ve böyle bir ordu götürmeyi kim düşünebilir! Herhangi bir kimsenin büyüklüğünü bileceği bir ordu değildir. Bir kimsenin sayısını bileceği bir ordu değildir.

Şair, Sûmenât şehrine düzenlenen seferi ilerleyen yıllarda da unutmamış, Sultan Maḥmûd'un Rey seferine hazırlandığı sırada, bu seferin Sûmenât seferinden daha önemli olduğunu belirtmiştir:

غزویست آن بزرگتر از غزو سومنات

روزی مگر بسر برد آن غزو ناگهان¹⁴²¹

Bu gazve Sûmenât gazvesinden daha büyüktür. Bu gazve bir günde çabucak bitmez.

3.5.85. Siyâm Dağı

Semerḳand ve Taşkent arasında bulunan Siyâm dağı, Semerḳand'a daha yakındır. Şair, Emîr Yûsuf için yazdığı kasidede onun Sîyam dağı kadar güçlü ve vakarlı olduğunu, onu taşıyan atın da Bisutûn dağı kadar güçlü olması gerektiğini söyler. Diğer bir kasidesinde ise memduhunun atının koşuşunun rüzgarı, duruşunun Siyâm dağını andırdığını ifade eder:

ای سوار تمام و گرد دلیر	مہتر بی نظیر و راد ہمام
روز میدان ترا به رنج کشد	اسب و بر اسب نیست جای ملام
مرکبی کو چو بیستون نبود	چون تواند کشید کوه سیام ¹⁴²²

Ey kusursuz binici ve ey cesur pehlivan! Eşsiz, yüce ve yiğit aslan!

Meydan (savaş) gününde at seni zor taşır ve bu yüzden atı kınamak olmaz.

Bîsutûn dağı gibi olmayan bir binek, nasıl olur da Siyâm dağını taşır.

اسب تو هنگام جستن نسبتی دارد ز باد

وقت آسایش نهادی دارد از کوه سیام¹⁴²³

Hareket vaktinde senin atın rüzgara denk olur . Durduğunda Siyâm dağından vakar alır.

¹⁴²⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 67.

¹⁴²¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 264.

¹⁴²² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 228-229.

¹⁴²³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 237.

3.5.86. Şâm

Ferruhî, Hâce Ahmed bin Hasan-ı Meymendi'yi övdüğü kasidesinde Şâm'ı fetih için onu teşvik ederken Sultan Mes'ûd için yazdığı kasidesinde Şâm bölgesinin padişahının ona itaat edeceğini belirtir:

از پس فتح بصره، فتح یمن وز پس هر دو، فتح شام و حجاز¹⁴²⁴

Başra'nın fethinin ardından, Yemen'in fethi, her ikisinin ardından Şâm'ın ve Hicâz'ın fethi (yakındır).

تا پرستند ملک را همه شاهان جهان چه به روم و چه به چین و چه به شام و چه حجاز¹⁴²⁵

Rûm'da olsun, Çîn'de olsun, Şâm ve Hicâz'da olsun, tüm dünya padişahları padişaha tapıncaya kadar.

Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde şair, Sultan Maḥmûd'un memduhuna Şâm'ı fethetmesi emrini vermesi halinde memduhunun o gün akşam vaktine kadar bu şehri fethedebileceğini dile getirir:

گر ترا بامداد گوید شاه که توانی گشاد کشور شام
شام و شامات و مصر بگشایی روز را وقت نارسیده به شام¹⁴²⁶

*Sabah vakti padişah sana “Şâm ülkesini fethedebilir misin?” diye sorsa,
Gün akşama varmadan, Şâm'ı, Şâm bölgesini ve Mısır'ı fethedersin.*

3.5.87. Şîrâz

Ferruhî, dîvânında Şîrâz şehrini iki yerde anar. Birinde bu şehrin konumunun değişmeyeceği gibi memduhu Emîr Yûsuf'un mutlu olmasını dilerken, diğesinde ise memduhu Ahmed bin Hasan-ı Meymendi'nin vezirliğe atanması ile devletin durumunun iyiye gittiğini, Şîrâz'ın fethinin yakınlaştığını dile getirir:

تا نپرد چو کبوتر به سوی قزوین ری تا نیاید سوی غزنین به زیارت شیراز¹⁴²⁷

Rey güvercin gibi Kazvîn'e doğru uçmadıkça. Şîrâz, ziyaret için Gazne'ye doğru gelmedikçe.

ور نکو بنگری به راه در است نامه فتح بصره و شیراز¹⁴²⁸

¹⁴²⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 202.

¹⁴²⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 203.

¹⁴²⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 229.

¹⁴²⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

¹⁴²⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 202.

Eğer dikkatli bakacak olursan Başra'nın ve Şîrâz'ın fetih mektubu yoldadır.

3.5.88. Şûşter

Şûşter, İran'ın Huzistân eyaletinde yer alan bir şehirdir. Şehrin tarihteki özelliklerinden biri önemli bir ipek üretim merkezi olmasıdır. Ferruhî, Çağâniyân valisi Ebû'l- Muzaffer-i Çağânî'nin kethüdası olan 'Amîd Es'ad'ı övdüğü kasidesinin tegazzül kısmında, gül bahçesinde Şûşter'den daha fazla ipek olduğunu söyleyerek bahçenin bahardaki güzelliğine değinir. Şair, Huccâc olarak bilinen Ebû'l-Hasan 'Alî'yi övdüğü kasidesinin tegazzül kısmında baharın gelişiyle rüzgarın misk kokusu gibi kokular getirdiğini, bahçenin ise Şûşter'in ipek kervanını yağmalamış kadar güzelleştiğini dile getirir:

در گلستان بیش از آن دیباست کاندر شوشتر¹⁴²⁹

در بیابان بیش از آن حلست کاندر سیستان

Çölde Sîstân'da olduğundan daha çok kumaş var. Gülistanda Şûşter'de olduğundan daha çok ipek var.

باغ گویی کاروان شوشتر آوار کرد¹⁴³⁰

باد گویی نافه های تبتستان بردرید

Rüzgar sanki Tibetistân'ın misk keselerini yırttı. Bahçe ise sanki Şûşter kervanını yağmaladı.

3.5.89. Tâif

Ferruhî, dîvânında bu şehirden bir kez söz eder. Mekke'nin doğusunda bulunan şehir, İslâmiyet öncesinde ve sonrasında önemli ticaret şehirlerinden olmuştur. Hâce Ebû Ahmed-i Temîmî'yi övdüğü kasidesinde şair, Tâif'ten tabaklanmış deri çıktığını, bu durumun böyle devam etmesi gibi memduhunun mutluluğunun da devam etmesini arzular:

همچو کز مصر قصب خیزد و از طائف ادیم¹⁴³¹

تاز کشمیر صنم خیزد و از تبت مشک

Mısır'dan kamış, Tâif'ten tabaklanmış deri çıktığı gibi, Keşmîr'den güzel Tibet'ten misk çıktıkça.

¹⁴²⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 188.

¹⁴³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 427.

¹⁴³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 245.

3.5.90. Tibet

Tibet, coğrafi bir mekan olup günümüzde Çîn'in güneybatı sınırında yer alır. Ferruhî'nin dîvânında da Tibet daha çok miskin çıktığı yer olarak anılır. Şair, Hâce Ahmed-i Temîmî'yi övdüğü kasidesinde Tibet'ten miskin çıktığını, oradan misk çıktığı sürece memduhunun mutlu olmasını dilerken, Ebû'l-Hasan 'Alî bin Fazl'ı övdüğü kasidede rüzgarın yaydığı güzel kokuyu anlatmak için rüzgarın Tibetistân'ın miskin keselerini yırttığını, Sultan Muhammed'i övdüğü kasidesinin tegazzül kısmında yine Tibet miskinden söz eder ve sevgilinin, zülfünün kokusu ile evi Tibet gibi hoş kokulu kıldığını dile getirir:

تاز کشمیر صنم خیزد و از تبت مشک همچو کز مصر قصب خیزد و از طائف ادیم¹⁴³²

Mısır'dan kamış, Tâif'ten tabaklanmış deri çıkması gibi Keşmîr'den güzel, Tibet'ten ise misk çıktığı sürece.

باد گویی نافه های تبتستان بردرید باغ گویی کاروان شوشتر آوار کرد¹⁴³³

Rüzgar sanki Tibetistân'ın misklerini yırttı. Bahçe sanki Şûşter'in kervanını yağmaladı.

گاه کند خانه را به زلف چو تبت گاه کند خیمه را به روی چو فرخار¹⁴³⁴

Bazen zülfü ile evi Tibet gibi yapar bazen de yüzü ile çadırı Ferhâr gibi yapar.

Şair, miskin yanı sıra Tibet aslanının şöhretine de atıfta bulunur. Memduhu Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidede şair, onun göz darbesinin dahi Tibet aslanını öldürmeye yetecek kudrette olduğunu belirtirken, memduhu için yazdığı bir diğer kasidesinde onun Tibet aslanının pençesini söktüğünü dile getirir:

کشتن شیر شرزه تبت چشم زخم تو شاه بود سبب¹⁴³⁵

Tibet'in öfkeli aslanını öldürmeye senin gözünün heybeti sebep olur.

ایا بر آنسوی گنگ و بر آنسوی تبت ز کرگ شاخ بون کرده و ز شیران چنگ¹⁴³⁶

Ey Ganj taraflarında ve Tibet taraflarında Gergedanın boynuzunu, aslanın ise pençesini söken!

¹⁴³² Ferruhî, *Dîvân*, s. 245.

¹⁴³³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 427.

¹⁴³⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 93.

¹⁴³⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 14.

¹⁴³⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 212.

3.5.91. Tûrân

Tûrân, Farsça kökenli bir kelime olup önceleri İranlıların, İran'ın kuzeydoğusuna verdikleri isimdi. Sonrasında ise Ural-Altay ve Fin-Macar halklarından müteşekkil olup Tûrân ırkı diye tanınan toplumların yaşadığı yerleri tanımlamak için kullanılmıştır. Sultan Mahmûd'u övdüğü kasidesinde şair, memduhunun İran coğrafyasının hakimi olduğunu, saldığı nam ile Tûrân bölgesinde dahi hakimiyet kurduğunu ifade eder:

ز ایرانی چگونه شاد خواهد بود تورانی
پس از چندین بلا کآمد ز ایران بر سر توران
هنوز ار باز جویی در زمینشان چشمه هایابی
از آن خونها کزیشان ریخت تیغ رستم دستان¹⁴³⁷

Tûrân'ın başına İran'dan bu kadar bela geldikten sonra bir Tûrânlı bir İranlıyı nasıl sevebilir.

Eğer topraklarına bakacak olursan, Rustem'in kılıcıyla boşalan kanlarından çeşmeler görürsün!

3.5.92. Türkistân

Türkistân, İran'ın Hôrâsân bölgesinden başlayarak Kuzey Afganistan'ı da içine alarak Pamir ve Hindukuş dağlarının kuzey eteklerinden Çin'in Tun-huang bölgesine kadar uzanan geniş bir coğrafyadır. Bu coğrafya tarihi kaynaklarda XIX. yüzyılın ortalarına değin Türkistân olarak anılır. Güzelleri ile meşhur olan coğrafya, dîvânda bu yönüyle zikredilir. Şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinin tegazzül kısmında, sevgilinin güzelliğinden söz eder ve onun gibi bir güzelin Türkistân'da bulunması durumunda orada her an bayram ve bahar olacağını belirtir. Yine Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinin tegazzül kısmında şair, güzelliği ile nam salmış olan Türkistân güzellerinin en iyisine talip olduğunu belirtirken, Emîr Yûsuf için yazdığı kasidesinin dua kısmında ise Türkistân'dan güzellerin getirildiğini, bu güzellerin ona nasip olmasını temenni eder. Sultan Mes'ûd için yazdığı kasidesinin tegazzül kısmında bu bölgenin güzeli için Türkistân güneşi kavramını kullanır:

گر چون تو به ترکستان ای ترک نگاریست
هر روز به ترکستان عیدی و بهاریست¹⁴³⁸

Ey güzel! Senin gibi bir sevgili Türkistân'da ise Türkistân'da her gün bir bayram ve bir bahar vardır.

¹⁴³⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 256.

¹⁴³⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 21.

بتی به دست کنم من ازین بتان بهار

به حسن پیشرو نیکوان ترکستان¹⁴³⁹

Ben, güzellikte Türkistân güzellerinin öncüsünü, bu bahar güzellerinden bir güzeli elde edeyim.

در سرای تو و در خیل غلامان تو باد

هر نگاری که برون آرنداز ترکستان¹⁴⁴⁰

Türkistân'dan getirdikleri her güzel, senin sarayında ve senin adamlarının atlarında olsun!

گمان برم که همی بوسه ریخت خواهد ازو

چودر سخن شود آن آفتاب ترکستان¹⁴⁴¹

O Türkistân güzeli konuştuğunda ondan öpücüklerin döküleceğini sanırım.

Emîr Yûsuf için yazdığı bir diğer kasidesinde ise şair, memduhunun Gazneli devleti için gerçekleştirdiği hizmetin karşılığı olarak Sultan Maḥmûd'un memduhuna Türkistân bölgesinden cariye, avcılık yapması içinse şahin göndereceğini dile getirir:

از پی خدمت و صید تو فرستند به تو

از چگل برده و از بیشه ترکستان باز¹⁴⁴²

Senin hizmetin karşılığında ve avcılık (yapman) için sana Türkistân ormanından şahin, Çigil'den cariye (güzel kadın) gönderirler.

Şair, Türkistân bölgesinden güzellik bağlamında söz ettiği gibi siyasî nedenlerle de söz eder. Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidede, memduhuna Sultan Maḥmûd'tan kendisini Türkistân'a göndermesi için ricada bulunmasını isteyerek Emîr Yûsuf'u Türkistân bölgesini fetih için teşvik eder:

از خداوند خسروان درخواه

تا فرستد ترا به ترکستان¹⁴⁴³

Padişahlar padişahından seni Türkistân'a göndermesini iste!

Tarihsel olarak Türkistân bölgesinde hakimiyet kuran kimselere “han” ünvanı verilmiştir. Şair, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde Türkistân hanının ve oğlunun onun kapısında uyuduklarını belirtir. Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde ise Türkistân'dan Kadir Hân bağlamında söz eder ve Kadir Hân'ın Sultan Maḥmûd'a biatli oluşundan olsa gerek Türkistân'da ona denk bir hanın var olmayacağını söyler. Bir başka kasidede şair, Kadir Hân'ın Sultan Maḥmûd'a hizmet etmesiyle birlikte tüm

¹⁴³⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 273.

¹⁴⁴⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 292.

¹⁴⁴¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 301.

¹⁴⁴² Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

¹⁴⁴³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 291.

Türkistân'ı aldığını belirterek Sultan Maḥmûd'un Türkistân coğrafyasında elde ettiği şöhrete atıfta bulunur:

شاه ترکستان بر درگه فرخنده تو گاه خود خسبد چون نوبتیان، گاه پسر¹⁴⁴⁴

Türkistân padişahı, senin kutlu sarayının eşiğinde nöbetçiler gibi bazen kendisi bazen de oğlu uyur.

آنچه او کرد به ترکستان با لشکر خان شاه کرده ست بدان لشکر در دشت کتر¹⁴⁴⁵

Onun Türkistân'da ḥânın ordusuna yaptığını, padişah o orduya Keter ovasında yapmıştı.

بجاه و منزلت و قدر تا جهان بوده ست ندیده خان چو قدر خان زمین ترکستان¹⁴⁴⁶

Dünya var olduğundan bugüne dek makam, mevki ve yücelik bakımından Türkistân toprağı, Kadir Ḥân gibi bir hanı görmemiştir.

تا قدر خان کمر خدمت او بست ببست از پی خدمت او یکرهه فغفور قباى
همه ترکستان بگرفت و به خانى بنشست به شرف روز فزون و به هنر روز افزای¹⁴⁴⁷

Kadir Ḥân ona hizmet için kemer bağladığından beri Çin hükümdarı da ona hizmet etmek için aba giyindi.

Bütün Türkistân'ı aldı ve yüce bir şeref ve güven veren yeteneğiyle hanlığa oturdu.

Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidelerde onun Türkistân'daki başarısından genel olarak söz eder ve onun kahramanlıklarıyla Türkistân'daki her saraya yas düşürdüğünü belirtir. Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde ise Türkistân bölgesinin hükümdarının da ona hizmet için en iyi zevklerden dahi vazgeçtiğini belirtir:

نه همانا که همیشه ملکی خواهد کرد آنچه او کرد ز مردی به در ترکستان¹⁴⁴⁸

Onun yiğitlikte Türkistân kapısında yaptığı, herhangi bir padişahın sürekli yapacağı (sıradan) bir şey değildir.

به ترکستان سرایی نیست کز شمشیر تو صد ره در آن شیون نکردستند خاتونان ترکستان¹⁴⁴⁹

¹⁴⁴⁴ Ferruhî, *Divân*, s.143.

¹⁴⁴⁵ Ferruhî, *Divân*, s. 174.

¹⁴⁴⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 251.

¹⁴⁴⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 367.

¹⁴⁴⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 321.

¹⁴⁴⁹ Ferruhî, *Divân*, s. 257.

Senin kılıcından ötürü Türkistân kadınlarının yüzlerce defa yas tutmadıkları bir saray Türkistân'da bulunmaz.

از پی خدمت تو کرد جدا از تن خویش بهترین بهره خداوند همه ترکستان¹⁴⁵⁰

Tüm Türkistân'ın hükümdarı, sana hizmet etmek için en iyi zevklerden (dahi) vazgeçti.

Şair, Emîr Yûsuf için yazdığı kasidesinde onun Türkistân bölgesindeki orduları ve Türkistân hanını mağlup ettiğini dile getirir:

به طالع اندر اینست کو کند خالی ز خان و از سپه او زمین ترکستان¹⁴⁵¹

Onun, hânı ve ordusunu Türkistân toprağından çıkaracağı kaderde yazılıdır.

3.5.93. Tûs

Şair, Tûs şehrini Gazneli Maḥmûd'un hakimiyet kurduğu bölgeler bağlamında anmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, Hârizm bölgesinin hakimi olan Altûntâş'ı Hârizmşâh olarak anar. Şair, Altûntâş gibi Tûs emirinin de memduhuna itaat ettiğini söyler:

ترا آنجا غلامانند چون خوارزمشاه ای شه دگر چون میر طوس و زو گزشتی میر غرجستان¹⁴⁵²

Ey padişah! Senin orada Hârizmşâh gibi kölelerin vardır. Dahası Tûs emiri, onun dışında Ġarcistân emiri gibisi.

3.5.94. 'Ummân

Arap yarımadasının güneydoğusunda yer alan bir ülke olan 'Ummân, güneyde ve doğuda Hind okyanusu kuzeydoğuda ise Başra körfezi ile çevrilidir. Şair, Aḥmed bin Ḥasan-i Meymendî'yi övdüğü kasidesinde onun 'Ummân yönüne doğru bir mektup göndermesi durumunda mektuplarından birinin 'Ummân'ı, ötekinin ise 'Aden'i alacağını belirtirken, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde Başra ve 'Ummân emirlerinin onun emrinde olduğunu söyler:

گفتم: که گر دو نامه فرستد سوی عمان گفتا: یکی عمان بستاند یکی عدن¹⁴⁵³

“ 'Ummân'a iki mektup gönderirse (ne olur)?” diye sordum. “Biri 'Ummân'ı diğeri ise 'Aden'i alır” diye cevap verdi.

¹⁴⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 279.

¹⁴⁵¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 286.

¹⁴⁵² Ferruhî, *Dîvân*, s. 258.

¹⁴⁵³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 311.

نگه کن میر کرمانرا که زیر سایه آوردی

ز فر سایه تو گشت میر بصره و عمان¹⁴⁵⁴

Bak! Gölgen altına aldın Kirmân emirini, Başra ve ‘Ummân’ın emiri de senin gölgenin ışığının altına girdi.

دخل گرگان ترا وفا نکند

با همه دخل بصره و عمان¹⁴⁵⁵

Cürcân’ın geliri, Başra ve ‘Ummân’ın tüm geliri ile birlikte sana کافی gelmesin.

Şair, Hâce Ebûbekr ‘Alî bin Hasan-i Kâhistânî’yi övdüğü kasidesinde ‘Ummân’dan söz ederr. Şair, hastalığı nedeniyle memduhuna yazdığı kasideyi kısa tuttuğunu ancak iyileştiği zaman “ ‘Ummân’dan ‘Aden’e kadar kaside söyleyeceğim” diyerek yazacağı kasidenin oldukça uzun olacağını belirtmek için iki yer arasındaki uzunluktan istifade eder:

چون من ازین علت بهتر شوم

مدحی گویم ز عمان تا عدن¹⁴⁵⁶

Eğer ben bu hastalıktan kurtulursam ‘Ummân’dan ‘Aden’e kadar (uzunlukta) bir kaside söyleyeceğim.

‘Ummân bölgesi sahip olduğu güzellikler yönüyle de dîvâna konu olmuştur. Şair, Emîr Yûsuf’u övdüğü kasidesinde onun hizmetinde bulunmanın kendisi için yirmi yıl ‘Ummân’da kalmaktan daha güzel olduğunu belirtir:

یک روز خدمت تو مرا خوشتر

از بیست ساله مملکت عمان¹⁴⁵⁷

Senin huzurunda bir gün bulunmak, benim için ‘Ummân memleketinde yirmi yıl bulunmaktan daha sevimlidir.

3.5.95. Uḥud Dağı

Uḥud gazvesi, İslâm’ın ilk yıllarında Müslümanlar ile Mekkeli müşrikler arasında gerçekleşen ikinci büyük savaştır. Gazveye adını veren Uḥud dağı, Medîne’nin kuzeyinde Mescid-i Nebevî’ye yaklaşık 5 km mesafesindedir.¹⁴⁵⁸ Şair, sürekli aşık olan kimselerin gönüllerinin Uḥud dağı kadar güçlü olduğunu, belalara hazır olduklarını ifade eder:

گر عاشق عشقت و غم عشق مر او راست

آخر نه غم عشق مر او را به سر آید

¹⁴⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 256.

¹⁴⁵⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 291.

¹⁴⁵⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 319.

¹⁴⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 283.

¹⁴⁵⁸ Muhammed Hamidullah, Casim Avcı, “Uḥud Gazvesi”, *DİA*, 42. Cilt, İstanbul, 2012, s. 54-57.

دل چون سپری گردد اندوه ندارم

گر کوه احد برفتد و بر جگر آید¹⁴⁵⁹

Eğer aşka aşık ve aşkın üzüntüsü onun ise tasaya yer yok! Sonunda aşk ıstırabı onu buluverir.

Gönlü bir kalkan gibi olur. Ciğerinin üstüne Uğud Dağı düşse de kaygı duymam.

3.5.96. Yağmâ

Yağmâ, Türkistân'ın bir şehridir. Birçok Türk şehrini güzelleri ile andığı gibi Ferruhî, Yağmâ şehrini de güzelleriyle anar. O, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onun Yağmâ güzelinin elinden şarap alması temennisinde bulunurken, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidede Yağmâ şehrinin güzellerinin onun sarayını doldurduğunu söyler:

میان مجلس شادی، می روشن ستان دایم

که از دست بت خلخ، که از دست بت یغما¹⁴⁶⁰

Neşeli meclis içerisinde bazen Karluk güzelinin elinden, bazen de Yağmâ güzelinin elinden devamlı parlayan şarap al!

سرای تو پر سرو و پر ماه و پر گل

ز یغمایی و چینی و خلخانی¹⁴⁶¹

Senin sarayın Yağmâ'dan, Çîn'den ve Karluk'dan pek çok selvi, pek çok ay, pek çok gül (gibi güzeller) ile doludur.

3.5.97. Yemen

Yemen, Kızıldeniz'e ve Hind Okyanusu'nun 'Aden körfezine kıyısı olan bir ülkedir. 'Aden, tarihi süreç boyunca Yemen'in en önemli şehri olmuş olup günümüzde de Yemen'in başkentidir. Ferruhî, dîvânında Yemen'i, 'Aden şehri ile beraber anmıştır. O, Hâce Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde Yemen emirinin kendisine düşmanlık etmesi durumunda Yemen'i 'Aden'in başına geçirmesini söylerken bir diğer kasidesinde Yemen'i fethetmesi için onu teşvik eder:

به یک رقعہ برزن ختن بر چگل

به یک نامه برزن یمن بر عدن¹⁴⁶²

Bir fermân ile Hoten'i Çigil'in başına geçir. Bir mektup ile Yemen'i 'Aden'in başına geçir.

از پس فتح بصره، فتح یمن

وز پس هر دو، فتح شام و حجاز¹⁴⁶³

¹⁴⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 39.

¹⁴⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 3.

¹⁴⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 393.

¹⁴⁶² Ferruhî, *Dîvân*, s. 310.

¹⁴⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 202.

Başra'nın fethinin ardından, Yemen'in fethi ve her ikisinin ardından Şâm'ın ve Hicâz'ın fethi (yakındır).

Şair, Yemen bölgesini şiir geleneği açısından da zikreder ve memduhu Emîr Yûsuf için Yemenli şairlerin Ġazne'ye doğru geleceklerini belirtir:

سوی غزنین ز پی مدح تو تا زنده شوند مدح گویان زمین یمن و ملک حجاز¹⁴⁶⁴

Yemen ülkesinin ve Hicâz mülkünün methiye söyleyenleri senin methin için Ġazne'ye doğru gelecekler.

3.5.98. Yûnân / Zengistân

Yûnân bölgesi dîvânda bir kez anılır. Şair, bu bölgeyi Büyük İskenderle birlikte anar. İskender'in hayatı ve icraatları efsânelere konu olmuştur. Zengistân ise kuzeyden Hind Okyanusu'na, batıdan ise Habeşistan'a sınır bölgedir. Bu bölge zengin altın madenleri ile bilinir. Ferruhî, bölgenin zenginliğine atıfta bulunur ve memduhu Emîr Muhammed'in İskender'in hazinelerini Yûnân'dan, Zengistân padişahının hazinelerini ise Zengistân'ın Kele şehrinden İran'a getirdiğini söyler:

نہانیهای اسکندر بایران آری از یونان خزینہ شاہ زنگستان بہ غزنین آری از کلہ¹⁴⁶⁵

İskender'in hazinelerini Yûnân'dan İran'a getirirsin, Zengistân padişahının hazinesini Kelle'den Ġazne'ye getirirsin.

3.5.99. Zâbulistân / Zâvulistân

Zâbulistân, Afganistan'la İran arasında bulunan tarihî bir bölgedir. Gazneli Maḥmûd'un annesinin bu bölgeden olması dolayısıyla şair, memduhu için “Şâh-ı Zâvulistânî” ifadesini kullanır; orada kurduğu hakimiyet dolayısıyla memduhunu Zâbulistân padişahı olarak tanıtır:

یمین دول میر محمود غازی امین ملل شاہ ز اولستانی¹⁴⁶⁶

Yemînudduvel Emîr Maḥmûd Ġâzî, Emînulmîlel Zâbulistânlı padişah!

شہ ز اولستان محمود غازی سر گردنکشان ہفت کشور¹⁴⁶⁷

Zâbulistân padişahı Maḥmûd Ġâzî, yedi düvelin cengâverlerinin başı!

¹⁴⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

¹⁴⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 350.

¹⁴⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 364.

¹⁴⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 437.

Şair Zâbulistân şehrini bu bölgeden çıkan efsânevî kahraman karakterle de anar ve artık bu kahramanların şöhretlerinin, memduhu Sultan Maḥmûd'un şöhretinin gölgesinde kaldığını söyler:

از این بیش بوده ست ز اولستانرا
به سام یل و رستم زال مفخر
ولیکن کنون عار دارد ز رستم
که دارد چو تو شهرپاری دلاور
ز جایی که چون تو ملک مرد خیزد
کس آنجا سخن گوید از رستم زر؟¹⁴⁶⁸

Bundan daha önce Yel oğlu Sâ'm ve Zâl oğlu Rustem Zâbulistân için iftihar olmuşlardır.

Ancak şimdi Rustem'den utanmaktadır çünkü artık senin gibi cesur bir padişahı vardır.

Senin gibi yiğit bir padişahın çıktığı bir yerde Zer oğlu Rustem'den kim söz edebilir?

3.5.100. Zengân (Zencân)

Zencân, Tebrîz ve Kazvîn arasında yer alan bir şehirdir. Şair, Hindistân sınırından Zencân sınırına kadar Sultan Maḥmûd'un hakimiyet alanında olduğunu söyler:

آن پادشا که زیر نگین دارد
از حد هند تا به حد زنگان¹⁴⁶⁹

Hindistân sınırından Zencân sınırına kadar yüzüğünün taşının altında olan bir padişahıdır.

3.6. Dîvân'da Hanedanlar

Hanedan, bir hükümdar silsilesinin veya devlet adamının dahil olduğu geniş ve nüfuzlu sülaledir. Tarihte birçok ülke ve coğrafyanın kuvvetli hanedanlar tarafından idare edilmesi bir gelenek halini almıştır. O dönemde varlığını devam ettiren pek çok devlet gibi Gazneli Devleti de hanedanlar tarafından idare edilmiştir. Bu hanedanların bir kısmı sıradan bir hanedan olarak bilinmekle kalmamışlar aynı zamanda dinî bir otoritenin temsilcisi olarak da görülmüşlerdir. Hem hanedan olup hem de dinî bir otorite olarak görülen hanedanlara 'Abbâsî ve Rûm hanedanları örnek gösterilebilir.

¹⁴⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 148.

¹⁴⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 282.

3.6.1. ‘Abbâsî Hanedanı

‘Abbâsî hanedanı, o dönem İslâm dünyasında meşruiyetin kaynağı olarak kabul edilen hilafeti ellerinde bulunduran hanedandır. Dolayısıyla İslâm dünyasındaki birçok güç merkezi gibi Gazneli Devleti de dinî meşruiyetini halifeye dayandırıyor. Ferruhî, şiirlerinde ‘Abbâsî halifesi için emîru’l-mu’mînîn tabirini kullanmıştır. Şair, Sultan Maḥmûd için yazmış olduğu kasidesinde memduhunun birçok yeri fethettiğini, Bağdâd ve ötesini de alabilecek kudrette olduğunu ancak halifenin saygınlığını korumak için bunu yapmadığını belirtir:

زانسو جهان بگشاده ای، تادامن کوه یمن
بغداد و زانسو هم ترا، بودی کنون گر خواستی
زینسو زمین بگرفته ای، تا ساحل دریای چین
لیکن نگهداری همی، جاه امیر المؤمنین
از بهر میر مؤمنین بگذاشتی نیم از جهان
کو هیچکس را این توانایی که کردستی تو این¹⁴⁷⁰

Dünyanın öte tarafından Yemen dağına kadar olan toprağı fethetmişsin. Bu taraftaki topraklardan Çin denizinin sahiline kadar olan toğrağı da fethetmişsin.

Eğer istemiş olsaydın Bağdâd ve ötesi de senin olurdu ancak emîru’l-mu’mînîn’in makamına saygı duyuyorsun.

Mü’mînlerin emiri için dünyanın yarısından vazgeçtin! Hiç kimsede böyle bir kuvvet yokken sen bunu yaptın!

Ferruhî, Sultan Maḥmûd’un vefatının ardından Sultan Mes‘ûd’un kardeşi Muḥammed’ten tahtı geri almak amacıyla Gazne’ye doğru hareket etmesi münasebetiyle yazdığı kasidesinde memduhunu Allah’ın dininin yardımcısı ve ‘Abbâsî halifesini destekçisi olarak vasıflandırır:

خسرو گیتی ملک مسعود محمد آنکه نیست
ناصر دین خدای و حافظ خلق خدای
از ملوک او را همال و از شهان او را قرین
نایب پیغمبر و پشت امیر المؤمنین¹⁴⁷¹

Alemin hükümdarı Padişah Mes‘ûd’un hükümdarlar arasında bir dengi, padişahlar arasında ise benzeri yoktur.

Allah’ın dininin yardımcısı, Allah’ın kullarının koruyucusudur. Peygamberin vekili ve emîru’l-mu’mînîn’in destekçisidir.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd’un Sûmenât’ı fethinden sonra yazmış olduğu kasidesinde ‘Abbâsî halifesinin Sultan Maḥmûd’un icraatlarını titizlikle takip ettiğini, ‘Abbâsî halifesinin Sultan Maḥmûd’tan beklentisinin her yıl birkaç kaleyi fethetmesi olduğunu

¹⁴⁷⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 260.

¹⁴⁷¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 300.

dile getirerek sultanın ‘Abbâsî halifesinin nezdindeki itibarına vurgu yapar. Ayrıca şair, sultanın küfrün binasını kökünden söktüğünü ancak halifenin bundan haberinin dahi olmadığını dile getirerek Sultan Maḥmûd’un halifenin can u gönülden arzuladığı şeyleri fazlasıyla yerine getirdiğini ima eder. Şair, ‘Abbâsî halifesine bağlılığın dinsel oluşundan hareketle, sultanın bu bağlılığın hakkını fazlasıyla verdiğini vurgulamak için “küfrün binasının harap ve dinin binasının ise sağlam” oluşunun sebebi olarak Sultan Maḥmûd’u gösterir:

کنون دو چشم نهاده ست روز و شب گویی	به فتح نامه خسرو خلیفه بغداد
خلیفه گوید کامسال همچو هر سالی	گشاده باشد چندین حصار و آمده شاد
خبر ندارد کامسال شهریار جهان	بنای کفر فکنده ست و کنده از بنیاد
بقاش باد که از تیغ او و بازوی اوست	بنای کفر خراب و بنای دین آباد ¹⁴⁷²

Bağdâd halifesi, şimdi gözlerini dört açmış gece gündüz padişahın fetih mektubunu beklemektedir.

Halife: “(sultan) bu yıl her yıl olduğu gibi birkaç kaleyi fethedip sevinçle dönmüş olmalı” der.

(Ancak) cihan padişahının bu yıl küfrün binasını yıktığından ve temelini söküp attığından (halifenin) haberi yok!

Sonsuza dek yaşasın! Çünkü küfrün binasının harap oluşu, dinin binasının ise sağlam oluşu onun kılıcı ve kuvveti sayesinde.

Sultan Maḥmûd’un Sûmenât zaferinin ardından ‘Abbâsî Halifesi el-Ḳâdir Billâh bu başarıyı tebrik etmiş, Maḥmûd’a “Kehfu’d-Devle ve’l-İslâm” lakabını vermiştir. Şair de Ebûbekr-i Ḥaşîrî’yi övdüğü kasidesinde bu duruma uyumlu bir şekilde şunu dile getirir:

با مذهب پاکیزه و با نعمت نیکو	نا یافته زو هیچ مسلمان به دل آزار
سلطان جهان کھف مسلمانی محمود	زینست مر او را به دل و دیده خریدار ¹⁴⁷³

Samimi dindarlığı ve güzel nimetiyle hiçbir müslimanın kalbinde ondan (gelen) bir sıkıntı bulunmaz.

Müslümanlığın sığınağı ve dünyanın sultanı Maḥmûd, bu nedenle onu tüm kalbiyle sevmektedir.

¹⁴⁷² Ferruhî, *Dîvân*, s. 34.

¹⁴⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 170.

Ferruhî, Sultan Muhammed'in cülûsu / tahta çıkışı münasebetiyle yazdığı kasidesinde onun tahta çıkışının 'Abbâsî halifesi tarafından tebrik edileceğini ifade eder:

از پی تهنیت خلیفه بتو
ای امیری که در زمانه تو
بفرستد کس، ار بنفرستاد
نیست شد نام زفتی و بیداد¹⁴⁷⁴

Halife seni kutlamak için birini göndermediyse gönderecektir.

Ey senin döneminde kötülüğün ve adaletsizliğin adının yok olduğu emir!

'Abbâsî halifelerinin İslâm coğrafyasında kendilerine bağlı kimselere lakaplar vererek taltif etmesi bir gelenek halini almıştı. Şair, Hâce "Abdurrezzâk bin Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî"yi övdüğü kasidesinde onun oldukça cömert olduğunu, bu sebeple 'Abbâsî halifesinin ona "cömertliğin güneşi" lakabını vereceğini belirtir:

هر که او معدن کریمی جست
آفتاب کرام خواهد کرد
بدر کاخ او فرو استاد
لقب او، خلیفه بغداد¹⁴⁷⁵

Cömertliğin madenini arayan her kimse onun sarayının kapısının eşiğine otursun.

Bağdâd halifesi ona "cömertliğin güneşi" lakabını verecektir.

Gazneli devleti ile 'Abbâsî halifesinin resmi yazışmalarının olduğu bilinmektedir. Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un nedimi Ebûbekr-i Ḥaşîrî'yi övdüğü kasidesinde, Bağdâd halifesinin onun mektubunu kutsal telakki edip yüzüne sürdüğünü belirtir:

هر که او تیز هوش تر ز ادب
همچو نو باوه بر نهاد بچشم
خواند او را مقدم و استاد
نامه او خلیفه بغداد¹⁴⁷⁶

Her kim edebiyattan anlıyorsa onu öncü ve üstâd olarak isimlendirir.

Bağdâd halifesi onun mektubunu hediye (edilen bir şeymiş) gibi yüzüne sürüverdi.

Ferruhî yukarıdaki beyte benzer bir beyti Şemsu'l-Kufât Hâce Ebû'l-Kâsım Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî için yazmıştır. Şair, onu da Gazneliler ve 'Abbâsîler arasında gerçekleşen yazışmaları yürüten kişilerden biri olarak gösterir. Şair, memduhunun yazılarının estetik açıdan 'Abbâsî halifesinin yazıcıları tarafından dahi beğenildiğini belirterek o dönemde halifeye gönderilen yazıların iyi hattatlar tarafından yazıldığını ortaya koyar:

چندین هزار نامه کزو یادگار ماند
وان کارهای طرفه کزو ماند یادگار

¹⁴⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 42.

¹⁴⁷⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 43.

¹⁴⁷⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 44.

Ondan binlerce mektup hatıra olarak kalır. Ondan geriye o güzelim işler hatıra olarak kalır.

Halifenin sarayındaki yazıcılar, senin yazdığın mektupları gözlerinin önüne tablo yaparlar.

Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde Gazneli Devleti'yle İslâm dininin yüceldiğini belirtir. Yine o, Gazneli Devleti sayesinde 'Abbâsî halifesinin mutlu olduğunu belirterek Sultan Maḥmûd'un halife ile olan iyi ilişkisine, Gaznelilerin varlığıyla hilafete güç kattığına, 'Abbâsîlerin de tedirginlik duyduğu sapkın dinî fırkalara nefes aldırmadığına vurgu yapar:

بدین دولت پدید آمد به تعطیل اندرون نقصان	بدین دولت زیادت شد به اسلام اندرون قوت
بدین دولت خلیفه باز گسترده ست شادروان	بدین دولت جهان خالی شد از کفران و از بدعت
بدین دولت همی گردد روان مصطفی شادان ¹⁴⁷⁸	بدین دولت همی باشد دل بدمذهبان غمگین

Bu devlet sayesinde İslâm'ın gücü çokça arttı. Bu devlet sayesinde eksik olan hiçbir şey kalmadı.

Bu devlet sayesinde dünya inkar ve küfürden kurtuldu. Bu devlet sayesinde halifenin ruhu şad oldu.

Bu devlet ile dinde sapıtanların kalbi kederlidir. Bu devlet ile Muştafâ'nın ruhu sevinç içerisinde.

Ferruhî, Ġarcistân hâkimi Ebû Manşûr Devâtî Karategîn'i övdüğü kasidesinde, onun Bağdâd halifesi gibi Allah'ın naibi olduğunu söyleyerek aslında kendi dönemindeki 'Abbâsî halifesi hakkındaki tasavvuru da ortaya koyar. Şair, memduhunun yönettiği bölgenin ikinci Bağdâd olduğunu belirterek hilafetin merkezinde bulunan adaletin memduhunun yönettiği bölgede de var olduğunu söyleyerek o dönemde 'Abbâsî halifesinin yönettiği bölgede adaletin hakim olduğuna atıfta bulunur:

سخرای گم شده و فضل روی کرده نهان	به روزگار تو پیدا شد و پدید آمد
تو چون خلیفه بغداد نایب یزدان ¹⁴⁷⁹	زمین ز عدل تو بغداد دیگرست امروز

Kaybolan cömertlik ve gizlenmiş olan fazilet senin zamanında ortaya çıktı ve görüldü.

¹⁴⁷⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 154.

¹⁴⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 254.

¹⁴⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 328.

Yeryüzü bugün senin adaletin sayesinde ikinci Bağdâd'tır. Sen ise Bağdâd halifesi gibi Allah'ın vekilisin.

3.6.2. Karahitay Hanedanı (Hitâ-Hân)

Ferruhî'nin dîvânında adı geçen bir hanedan da Karahitay hanedanıdır. Fuad Köprülü bu hanedan için Hitâ-Hân adını kullanır. Ferruhî, Sultan Maḥmûd için yazmış olduğu kasidesinde Karahitay elçisinin onun sarayına geldiğinden söz eder ki, şairin verdiği bilgiler Karahitay ve Gazneliler arasındaki ilişkinin mahiyetini anlama açısından oldukça önemlidir. Nitekim Köprülü de Ferruhî'nin bu kasidesine dayanarak Karahitay hanedanı ile Gazneliler arasında gerçekleşen görüşmeye dair bilgiler verir.¹⁴⁸⁰

Ferruhî'nin kasidesinde Karahitay hanının, Karahanlılardan Kadir Hân gibi Sultan Maḥmûd ile dostluk kurmak istediğinden söz edilir. Şair, Karahitayların dostluğuna güvenilemeyeceğini bu dostluk ilişkisini sadece korktukları için kurmak istediklerini belirtir. Yine şair, Karahanlılara karşı Keter ovasında kazanılan zaferi hatırlatır verimsiz ve fakir çöllerden ibaret olan Türkistân topraklarına meyletmenin gereksiz olduğunu, Gazneli emirlerinin dahi Türkistân hanlarından daha zengin olduklarını memduhuna söyleyerek Karahitay hanlığını küçümser:

همی خواهد که آید چون قدر خان نزد تو مهمان	خداوند جهاندار از خانان دوستی ناید
که بی رسمند و بی قولند و بد عهدند و بد پیمان	زبانسان نیست با دلشان یکی در دوستی کردن
تو خودبه دانی از هر کس رسوم و عادت ایشان	گر از بیم تو با تو دوستی جویند و نزدیکی
بدان کان چیست ایشانرا مخالف دان و دشمن خوان	وگر چون بندگان آیند خدمت را میان بسته
گرامی دارشان کان آمدن هست از بن دندان	چو با تو نیست ایشان را توان داوری کردن
چه چاره است از تواضع کردن و پذیرفتن پیمان	ز دشمن دوستی ناید، اگرچه دوستی جوید
درین معنی مثل بسیار زد لقمان و جز لقمان ¹⁴⁸¹	

Hitâ-Hân seninle dostluk kurmak istedi. O da Kadir Hân gibi sana misafir olarak gelmek istedi.

Cihan hükümdarına hanlardan dost olmaz. Çünkü geleneksizdirler, sözleri de yoktur ayrıca sözlerinde durmazlar ve sözlerini bozarlar.

¹⁴⁸⁰ M. Fuad Köprülü, "Kay Kabîlesi Hakkında Yeni Notlar", *Belleten*, c. VIII, sayı 31, 1944, s.421-452.

¹⁴⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 256.

Dostluk yapmada dilleriyle kalpleri bir değildir. Sen daha iyi bilirsin onların gelenek ve göreneklerini.

Eğer senden korktukları için seninle dost ve yakın olmak istiyorlarsa, bu durumda dahi onları düşman bil ve düşman olarak adlandır.

Eğer köleler gibi başları önlerinde gelseler, onlara değer ver çünkü bu (geliş) kalptendir.

Onları yargılamak gibi bir şey sana yaraşmaz. Onlara karşı yumuşak davranıp sözlerini kabul etmeden başka çare olmaz.

Ne kadar dostluk kurmak istese de düşmandan dostluk gelmez. Lokmân da bu anlama gelecek birçok söz söyledi.

3.6.3. Çîn Hanedanı

Fağfûr Farsça bileşik bir kelime olup, Çîn padişahlarına verilen lakaptır. “Fağ” ismi ilah, put anlamlarına gelirken, “fûr” ise oğul anlamına gelmektedir. Ferruhî, dîvânında Çîn hükümdarı için fağfûr kelimesini kullanır. Şair, diğer pek çok farklı din mensupları gibi fağfûru da Gazneli sultanları ve emirleri karşısında küçümser. Örneğin o, Gaznelilerin vezirlerinden birine yazdığı kasidesinde memduhunun Roma ve Çîn’i dümdüz edeceğinden ve onun vekillerinden birinin fağfûrun yerini alacağından söz ederek memduhunun dolayısıyla sultanın hakimiyet kurduğu coğrafyanın ileride Çîn’i de kapsayacağını dile getirir. Şair, Çîn’e yönelik olarak memduhunun oluşturduğu tehdidin dinî amaçlı olduğunu da belirtir ve memduhu sayesinde Hz. Peygamber’in dininin güçlendiğini, Çîn fağfûrunun dahi rahat uyuyamadığını ifade eder:

روم و چین صافی کند، یاران او در روم و چین نایی فغفور گردد حاجبی قیصر شود¹⁴⁸²

Onun yarenleri Rûm ve Çîn topraklarında Roma’yı ve Çîn’i dümdüz eder. Bir vekili fağfûr olurken bir hacibi kayser olur.

سکون یافت از جنبش تو زمانه قوی شد ز تو پشت دین پیمبر
به روم و به چین از نهیب تو یکشب همی خوش نخسبند فغفور و قیصر¹⁴⁸³

Senin hareketinle zaman sükûnet buldu. Seninle kuvvet buldu (Hz.) Peygamber’in dini. Rûm’da ve Çîn’de senin korkundan fağfûr ve kayser bir gece bile rahat uyuyamaz.

¹⁴⁸² Ferruhî, *Dîvân*, s. 51.

¹⁴⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 84.

Ferruhî, hükümdarlığın gücünün sembolü olan mektuptan ve hutbe söz ettiği bir beyitte memduhu Emîr Muhammed'in mektubunun henüz fağfûrun huzurunda okunmadığını, bunun zamanla gerçekleşmesi gereken bir hedef olduğunu ima eder. Şair, Türkistân hanlarından olan Kadir Hân'dan söz ettiği bir kasidesinde onun Sultan Maḥmûd için kemer takması yani Maḥmûd'a itaat etmesi nedeniyle fağfûrun da ona hizmet için aba giyindiğini belirtir:

هنوز نامه او با خوانده نیست بر فغفور هنوز خطبه او کرده نیست در بلغار¹⁴⁸⁴

Onun mektubu Fağfûrun yanında henüz okunmamıştır. Onun hutbesi Bulğâr sarayında henüz okunmamıştır.

تا قدر خان کمر خدمت او بست بیست از پی خدمت او یکرهه فغفور قباي¹⁴⁸⁵

Kadir Hân onun hizmetinde kemer bağladığı için Fağfûr ona hizmet etmek için aba giyindi.

3.6.4. Me'mûnîler Hanedanı

Me'mûnîler hanedanı, adını Sâ mânîlerin Gürgenç valisi Ebû'l-'Abbâs Me'mûn bin Muhammed'den almaktadır. Sâ mânîler, 10. Yüzyıl başında Gürgenç'i kendilerine bağlı bir vilayet haline getirdiler. Me'mûn, Hârizm'in tamamını eline geçirince "Hârizmşâh" ünvanını aldı. Gaznelilerle Me'mûnîler bir süre iyi ilişkilere sahip olsalar da sonrasında ortaya çıkan ihtilaflar sebebiyle Me'mûnîler, Gazneliler tarafından ortadan kaldırıldı. Ferruhî dîvânında Me'mûnîlerden de söz eder. Şair, memduhu Sultan Maḥmûd'a düşmanlık eden Me'mûnîlerin bu düşmanlıklarının karşılıksız kalmadığını, onların artık kaleler ve çatılarda saklanmak zorunda kaldığından söz eder. Yine o, memduhunun namlı padişahlardan, padişahlık alameti olan tahtı ve tacı aldığını belirttikten sonra Me'mûnîlerin de bu hanedanlardan biri olduğunu ifade eder:

خلاف تو رانده ست مأمونيانرا به ارگ و به طاق سپهيد مجاور¹⁴⁸⁶

Sana düşmanlık etmeleri sebebiyle Me'mûnîler, çevredeki küçük kalelere ve dar çatılara sürülmüştür.

خسروی از خسروانی بستدی پیروز بخت تخت و ملک از خانه هایی برگرفتی نامدار
خانه یعقوبیان و خانه مأمونیان خانه چپالیان و این چنین صد بر شمار¹⁴⁸⁷

¹⁴⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 104.

¹⁴⁸⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 367.

¹⁴⁸⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 83.

¹⁴⁸⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 87.

Zaferler kazanan padişahlardan padişahlığı aldın. Nam yapmış hanedanlardan ise tahtı ve devleti aldın.

Ya ‘kûbîlerin ve Me’mûnilerin evini, Çîpâlîlerin evini ve bunun gibi yüzlercesini daha say!

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Me’mûnîler Hârizm’in güneyini aldıktan sonra ticari açıdan oldukça iyi bir duruma ulaştılar. Şair de bunun bilincinde olsa gerek, Sultan Maḥmûd’u övdüğü kasidesinde onun kılıcının tüm padişahları ortadan kaldırdığını söyledikten sonra Me’mûnîlerin elindeki zenginliğin de memduhu tarafından yok edildiğini dile getirir:

بشمشیر از جهان برداشت نام خسروان یکسر نماد از بیم آن شمشیر ملک آرای گیتی بان
نه با یعقوبیان دولت نه با مأمونیان نعمت نه با چپالیان قوت نه با سامانیان سامان¹⁴⁸⁸

Kılıcınla cihandan tüm padişahların adını kaldırdın. Memleketi süsleyen o kılıcın korkusundan padişahlar yok oldu.

Ne Ya ‘kûbîlerin devleti kaldı ne de Me’mûnilerin zenginliği. Ne Çîpâlîlerde kuvvet ne de Sâ mânîlerde ihtişam kaldı.

3.6.5. Roma Hanedanı

Roma imparatorluğu uzun yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüş bir imparatorluktur. Roma imparatorluğu doğu ve batı olmak üzere ikiye bölündükten sonra Doğu Roma, İstanbul’un fethine (1453) kadar varlığını devam ettirmiştir. Ferruhî’nin şiirlerinde de Doğu Roma’dan doğrudan veya dolaylı olarak söz edilir. Şairin sık sık Roma’dan söz etmesi bu hanedanın Hristiyanlığı temsil etmesiyle ilgilidir.

Roma imparatorluğunun hükümdarlarına verilen sıfat kayserdir. Ferruhî de Roma devletinin gücünün sembolü olan kayserden sıklıkla söz eder. Hristiyan olan Roma’nın başındaki en büyük otorite olan kayser, doğal olarak Hristiyan dünyasının da koruyucu gücü görülmüştür. Bunun bilincinde olan Ferruhî, kasidelerinde kayseri küçümsemiş ve Gazneli sultanlarını ve emirlerini kaysere karşı savaşa teşvik etmiştir. Şair, Sultan Maḥmûd’u övdüğü kasidesinde onun korkusu sebebiyle Roma kayserinin rahat uyuyamadığını dile getirir. Sultan Mes’ûd’u övdüğü kasidesinde ise kayseri yine küçümser; kayserin onun için şehre ipek sereceğini belirtir:

¹⁴⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 255.

به روم و به چین از نهیب تو یکشب

همی خوش نخسبند فغفور و قیصر¹⁴⁸⁹

Roma'da ve Çîn'de senin korkundan Çîn hükümdarı ve kayser bir gece bile rahat uyuyamaz.

به روم از پی خدمت تست شاها

همه شهر دیبا بر افکنده قیصر¹⁴⁹⁰

Ey padişah! Rûm'da sana hizmet etmek için kayser bütün şehre ipek sermiştir.

Ferruhî, kayser için Roma padişahı tabirini de kullanır. Emîr Muhammed'i övdüğü kasidesinde şair, Roma padişahının onun sarayına süvari olarak gelmesi temennisinde bulunurken Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde Roma padişahının ona tapmasını / itaat etmesini arzular:

تا ز بهر خدمت درگاه تو هر چندگاه

شاه چین آید پیاده، شاه روم آید سوار¹⁴⁹¹

Senin sarayının hizmeti için pek çok kez Çîn'in padişahı yaya gelir, Rûm padişahı ise süvari olarak gelir.

تا پرستند ملک را همه شاهان جهان

چه به روم و چه به چین و چه به شام و چه حجاز¹⁴⁹²

Rûm'da olsun, Çîn'de olsun, Şâm'da olsun, Hicâz'da olsun tüm dünyanın padişahları, padişaha tapıncaya kadar...

Ferruhî, kasidelerinde Roma'ya karşı girişilecek bir savaşı teşvik mahiyetinde sözler sarf etmiştir. Şair, Sultan Maḥmûd'un Roma'ya saldırma vaktinin geldiğini belirtir. Yine aynı kasidesinde o, Roma'nın fethi için şiir söylemedikçe rahat uyuyamayacağını dile getirir. Şair, Sultan Maḥmûd'un oğlu Sultan Muhammed'i övdüğü kasidesinde ise memduhunun babasını razı edip Roma'ya gazveye gitmesi için teşvik eder. Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde şair, onun korkusu nedeniyle Roma kayserinin korku içerisinde olduğunu belirtir:

وقت آن آمد که در تازد به روم

نیزه اندر دست و در بازو کمان¹⁴⁹³

Elinde mızrağı ve omuzunda yayı ile Rûm'a saldırmasının zamanı geldi.

خوش نخسبم تا نگوید: فرخی

شعر فتح روم گفتستی؟ بخوان¹⁴⁹⁴

¹⁴⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 84.

¹⁴⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 149.

¹⁴⁹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 109.

¹⁴⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 203.

¹⁴⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 263.

¹⁴⁹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 263.

(Sultan Maḥmūd): “Ferruhî! Rûm’un fethinin şîirini söylemiş miydin! Oku!”
demedikçe, rahat uyuyamam.

و برضای پدر به غزو سوی روم در فکن اندر سرای قیصر شیون¹⁴⁹⁵

Babanın rızası için Rûm’a gazveye yönel ve kayserin sarayına yas düşür.

برادر ملکی کز نهیب او غمیند به روم قیصر روم و به چین سپهبد چین¹⁴⁹⁶

Onun korkusundan üzüntü içerisinde; Rûm topraklarında Roma’nın kayseri, Çin topraklarında ise Çin’in komutanı.

Haraç mağlup olan devletlerden alınan bir vergidir. Herhangi bir devlete haraç veren bir devlet, o devletin otoritesini kabullenmiş sayılır. Şair, Emîr Mes’ûd’u övdüğü kasidesinde memduhunun bir tebriği Roma’nın haracı için bir diğer tebriği ise Çin’in haracı için alması temennisinde bulunarak Gaznelilerin Roma’ya boyun eğdirmelerini temenni eder:

یک تهنیت برای خراج تمام روم یک تهنیت برای خراج تمام چین¹⁴⁹⁷

Rûm’un tamamının haracı için bir kutlama, Çin’in tamamının haracı için bir tebrik olsun!

Ferruhî, Gazneli Devleti’nin komutanlarından olan Emîr Yûsuf’u övdüğü kasidesinde onun şöhretinin Roma’ya kadar ulaştığını belirtir. Yine o, Sultan Maḥmūd için yazdığı kasidesinde Roma’dan Kannevc kapısına kadar tüm padişahların ona itaat ettiklerini, Sultan Mes’ûd için yazmış olduğu kasidesinde ise onun korkusu nedeniyle Roma hanedanının korktuğunu ifade eder:

گفتگویست به هند و گفتگویست به سند گفتگویست به روم و گفتگویست به چین¹⁴⁹⁸

Hindistân’da konuşulan, Sind’te konuşulandır. Rûm’da konuşulan ve Çin’de konuşulandır.

ز روم تا در قنوج هیچ شاه نماند که طاعت تو پذیرفته نیست چون ایمان¹⁴⁹⁹

Rûm’dan Kannevc kapısına kadar ona itaati iman gibi kabul etmeyen hiçbir padişah kalmadı.

¹⁴⁹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 270.

¹⁴⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 293.

¹⁴⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 339.

¹⁴⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 287.

¹⁴⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 250.

سهمش افکنده به روم اندر فریاد و خروش

هیبتش دودبر آورده ز روس و ز خزر¹⁵⁰⁰

Onun korkusu Roma'ya feryad ve figan salmıştır. Onun heybeti Rûs'un ve Hazar'ın ödünü koparmıştır.

خوش نخسبند همی از فزع و هیبت او

نه به روم اندر قیصر نه به هند اندر رای¹⁵⁰¹

Roma'nın kayseri ve Hindistân'ın racası onun korkusu ve heybeti nedeniyle rahat uyuyamaz.

Ferruhî, Roma kayserini birçok kasidesinde memduhu karşısında küçümsemiştir. Şair, kimin için yazıldığı meçhul olan kasidesinde memduhunun hacibinin kayserin yerini alacağını söyler. Emîr Muḥammed'e yazdığı kasidesinde şair, kayserin ona hediyeler göndereceğini, Sultan Mes'ûd için yazdığı kasidesinde kayserin onun huzuruna selamla gireceğini, Roma'nın kale kapısının onun önünde açılacağını dile getirir:

روم و چین صافی کند، یاران او در روم و چین

ناییی فغفور گردد حاجبی قیصر شود¹⁵⁰²

Onun yarenleri Rûm ve Çin topraklarında Roma'yı ve Çin'i dümdüz eder. Bir vekili Çin hükümdarı olurken bir hacibi kayser olur.

هنوز خاقان در خدمتش نبسته کمر

هنوز قیصر بر درگهش نکرده نثار¹⁵⁰³

Hakan henüz huzurunda kemer bağlamamıştır. Kayser henüz sarayına hediyeler göndermemiştir.

قیصر رومی پیش تو در آید بسلام

قلعه رومیه را پیش تو بگشاید در¹⁵⁰⁴

Roma'nın kayseri senin huzuruna selam ile girer, Roma kalesinin kapısını senin huzurunda açar.

Ferruhî, Gazneli Maḥmûd'un elde ettiği zaferlerden Roma kayserinin de haberdar olduğunu belirtir. O, Sultan Maḥmûd'un 16. Hind seferinde Behîm'e karşı kazanılan savaşın ardından memduhunun kayserin sarayına yürümesi için onu teşvik eder. Maḥmûd'un ölümü nedeniyle yazdığı şiirde Ferruhî, onun ölümüyle birlikte Rûm kayserinin rahat bir nefes aldığını, şehrinin duvar ve burçlarını yükseltmekten vazgeçtiğini dile getirir:

¹⁵⁰⁰ Ferruhî, *Divân*, s. 142.

¹⁵⁰¹ Ferruhî, *Divân*, s. 367.

¹⁵⁰² Ferruhî, *Divân*, s. 51.

¹⁵⁰³ Ferruhî, *Divân*, s. 104.

¹⁵⁰⁴ Ferruhî, *Divân*, s. 143.

خراب کردی و بیمرد خاندان بهیم

مگر کنی پس از این قصد خانه قیصر¹⁵⁰⁵

Yok ettin ve adamsız bıraktın Behîm hanedanını, bundan sonra kayserin sarayına yönelmez misin?!

آه و دردا که کنون قیصر رومی برهد

از تکاپوی برآوردن برج و دیوار¹⁵⁰⁶

Ah yazık ki şimdi Rûm kayseri, kale burcunu ve duvarını yükseltme tasasından kurtulacak.

Ferruhî, Roma hanedanının ve kayserin Hristiyanlığı temsil ettiğinin farkında olarak memduhu Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidesinde onun verdiği birçok mücadeleyi din uğruna verdiğini; memduhunun hedefinin Hristiyanlığın en büyük gücü olan kayseri devirmek olduğunu, onun yeryüzündeki şirki temizlediğini söyler. Şair, Hz. Peygamber'in dininin de böylece kuvvet bulduğunu dile getirerek aslında memduhunun hedefi için onu hem tebrik hem de teşvik eder:

بدین ژنده پیلان کشی گنج کسری

بدین ژنده پیلان کنی قصر قیصر

زمین را فرو شستی از شرک مشرک

جهان را تهی کردی از کفر کافر

سکون یافت از جنبش تو زمانه

قوی شد ز تو پشت دین پیمبر

به روم و به چین از نهیب تو یکشب

همی خوش نخسبند فغفور و قیصر¹⁵⁰⁷

Bu büyük fillerle Kısra'nın hazinesini çekersin, bu büyük fillerle kayserin sarayını yıkarsın.

Yeryüzünü müşriğin şirkinden temizledin. Kâfirin küfrünü dünyadan kaldırdın.

Senin hareketin sayesinde zaman sükûnet buldu, senin sayende kuvvet buldu Peygamber'in dini.

Rûm'da ve Çin'de senin korkundan Çin hükümdarı ve kayser bir gece bile rahat uyuyamaz.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde Hristiyanlık sembollerinden olan zünnârdan ve haçtan söz eder. Zünnâr; özellikle Hristiyan, Yahudi, mecusî gibi gayri müslimlerin bellerine taktıkları kemerdir. Şair, Hristiyanlığın en önemli sembolü olan haç ile zünnârı aynı beyitte anar ve memduhunun Hz. Peygamber döneminde yaşamış Rûm imparatoru Herkül'ün zünnârını Hind kılıcı ile açmasını dilerken şirkin sembolü olan haç ise Roma kayserinin başında kırmasını memduhundan isteyerek Roma'nın

¹⁵⁰⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 73.

¹⁵⁰⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 91.

¹⁵⁰⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 84.

temsil ettiği Hristiyanlığı ortadan kaldırmasını memduhundan ister. Şair, başka kasidelerinde ise hükümdarlık sembolü olan tacı, kayserin kafasına geçirmesini temenni eder.

کستی هر قل به تیغ هندی بگسل
بر سر قیصر صلیبها همه بشکن¹⁵⁰⁸

Herkül'ün zünnârını Hind kılıcı ile açiver! Bütün haçları ise kayserin başında kırıver!

تاج قیصر بر سر قیصر زند
همچنان چون برسر خان چترخان¹⁵⁰⁹

Hanın çetrini (gölgeliğini) hanın başına geçirdiğin gibi kayserin tacını da kayserin başına geçiriverir.

Hristiyanlığın iki sembolü olan çan ve zünnârı da anan şair, kayserin çanı, Gazneli sarayında parçalamasını, Herkül'ün ise onun huzurunda zünnârını yırtacağını dile getirir:

قیصر بر درگه تو درد ناقوس
هر قل در خدمت تو برد زنار¹⁵¹⁰

Kayser, senin sarayında çanı parçalar. Herkül, senin huzurunda zünnârını yırtar.

3.6.6. Şaffârî (Ya'kûbî) Hanedanı

Ferruḥî'nin dîvânında yer verdiği hanedanlardan biri de Ya'kûbîlerdir. 861-1003 yılları arasında hüküm süren Hanedanın kurucusu Ya'kûb bin Leys es-Şaffâr'dır. Bu hanedana Ya'kûbîler dendiği gibi Şaffârîler de denmiştir. Doğu İran'da Sîstân bölgesinde hakimiyet sürmüşlerdir. Ya'kûb döneminde hanedan, 'Abbâsîlerle mücadele içerisinde olmuş ancak Ya'kûb'un ölümünden sonra yerine geçen kardeşi 'Amr (265/879) 'Abbâsîlere bağlılığını bildirmiştir. Tâhirîlerle giriştikleri mücadele sonrasında zayıf düşen Şaffârîler, Sâmanîler tarafından ortadan kaldırılrsa da sonrasında Ebû Ca'fer Ahmed tarafından Sîstân'da, Halefîler olarak isimlendirilen Şaffârîlerin ikinci kolu kurulmuştur. Şaffârîlerin devamı olan bu hanedan ise Gazneliler tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹⁵¹¹

Ferruḥî'nin dîvânında sözünü ettiği Ya'kûbîler, yine onların devamı olan Halefîler'dir. Ferruḥî, dîvânında Şaffârîleri üç yerde anar. Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü bir kasidesinde onun şöhretli hanedanların padişahlarının tahtını ellerinden aldığını, bir diğer kasidesinde ise memduhunun kılıcı ile Ya'kûbîler devletinin de ortadan

¹⁵⁰⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 270.

¹⁵⁰⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 263.

¹⁵¹⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 94.

¹⁵¹¹ Erdoğan Merçil, "Şaffârîler", *DİA*, 35. Cilt, İstanbul, 2008, s. 464-465.

kalktığını böylece Ya'kûbîlerin varlığına Gazneliler tarafından son verildiğini dile getirir:

خسروی از خسروانی بستدی پیروز بخت	تخت و ملک از خانه هایی برگرفتی نامدار
خانه یعقوبیان و خانه مأمونیان	خانه چپالیان و این چنین صد برشمار
لشکر ایشان شکستی کشور ایشان گرفت	با کدامین شاه خواهی کرد زین پس کار زار ¹⁵¹²

Padişahlara layık bir zaferle şöhretli hanedanlardan tahtı ve ülkeyi alan bir hükümdarsın!

Ya'kûbîlerin sarayını, Me'mûnîlerin sarayını, Çîpâlîlerin sarayını ve bunun gibi yüzlercesini daha say!

Ordularını mağlup ettin, ülkelerini aldın. Bundan sonra hangi padişah ile savaş yapacaksın.

بشمشیر از جهان برداشت نام خسروان یکسر	نماند از بیم آن شمشیر ملک آرای گیتی بان
نه با یعقوبیان دولت نه با مأمونیان نعمت	نه با چپالیان قوت نه با سامانیان سامان ¹⁵¹³

Kılıcınla dünyadaki tüm padişahların adını kaldırdın. Memleket süsleyen o kılıcının korkusu ile padişahlar yok oldu.

Ne Ya'kûbîlerin devleti kaldı ne de Me'mûnîlerin zenginliği! Ne Çîpâlîlerde kuvvet ne de Sâmânîlerde ihtişam kaldı!

Bilindiği gibi Şaffârîler, Sîstân'ı merkez edinmiş bir hanedanlıktır. İran'ın mitolojik kahramanlarından olan Sâm ve Rustem'in de Sîstânlı olduğu bilinmektedir. Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde ona karşı durmaları sebebiyle Ya'kûbîlerin Sâm ve Rustem'in sarayından yani Sîstân'dan kovulduklarını söyler:

خلافت تو رانده ست یعقوبیانرا	ز ایوان سام یل و رستم زر ¹⁵¹⁴

Sana düşmanlık etmeleri Ya'kûbîleri, Yel oğlu Sâm'ın ve Zer oğlu Rustem'in sarayından sürmüştür.

3.6.7. Sâmânî Hanedanı

Ferruḥî'nin dîvânında yer verdiği hanedanlardan biri de Sâmânîler'dir. Sâmânîler, Gaznelilerden önce İran'a hakim olan hanedandır. Bu hanedan adını, Belḥ vilayetinin hakimi iken düşmanlarının baskısı nedeniyle kaçarak Emevîlere sığınan, yine

¹⁵¹² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 87.

¹⁵¹³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 255.

¹⁵¹⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 83.

Emevîlerin desteği sayesinde Belh'i tekrar ele geçiren Sâmânîhudât'tan alır. Tarihçilerin bir kısmı Sâmânîler'in İran kökenli olduklarını söylerken bir kısmı ise Türk olduklarını söylemişlerdir. Ancak şu bir gerçek ki Sâmânîler Devleti içerisinde Türkler etkili görevlerde bulunmuşlardır. Bir Türk devleti olan Gazneli Devleti'nin temeli de Sâmânîler içerisindeki Türkler tarafından atılmıştır.¹⁵¹⁵ Ferruhî, Gaznelilerin saray şairi olarak Sâmânîler'i olumsuz bir şekilde anmış ve Gazneli Devleti'nin sahip olduğu ihtişamın Sâmânîlerin ihtişamını gölgede bıraktığını söylemiştir. O, Sultan Maḥmūd'u övdüğü kasidesinde memduhuna karşı düşmanlık etmesi dolayısıyla Sâmânîlerin saraylarındaki güzelliğin, kudretin yok olduğunu söylerken memduhunu övdüğü diğer bir kasidesinde onun kudreti karşısında Sâmânîlerde ihtişamın kalmadığını dile getirir:

ز بستانها سرو و از کاخها در¹⁵¹⁶

خلاف تو برکنده سامانیانرا

Sana düşmanlık, Sâmânîler'in bahçelerinden selviyi, saraylarından ise kapıyı sökmüştür.

نه با چپالیان قوت نه با سامانیان سامان¹⁵¹⁷

نه با یعقوبیان دولت نه با مأمونیان نعمت

Ne Ya 'kûbîler'de devlet ne Me'mûnîler'de zenginlik ne Çîpâlîler'de¹⁵¹⁸ kuvvet ne de Sâmânîlerde ihtişam (kalmıştır).

3.7. Dîvân'da Irklar, Kavimler

Ferruhî, Dîvân'ının pek çok yerinde pek çok kavmi anmıştır. Şair, bu anmalarında sözünü ettiği kavimlerin hususiyetlerini belirtmekle kalmamış, bazı yerlerde o kavimlerin diğer kavimlerle ortak yönlerini ya da onları diğer kavimlerden ayıran özellikleri ortaya koymuştur. Yine şair, o dönem İran'ında yaşayan farklı etnik unsurlardan söz etmiş, onların kültürel ve sınıfsal özellikleri hakkında da önemli ipuçları vermiştir. Bunun yanı sıra şairin çeşitli milletler hakkında ortaya koymuş olduğu görüşler, hem memduhlarının hem de Gazneli Devleti'nin bu milletlere bakış açısını yansıtmaları açısından önem arz etmektedir. Biz de çalışmamızın bu kısmında onun farklı milletlere dönük beyitlerden yola çıkarak şairin dîvânında çizdiği kültürel mozaik ortaya koymaya çalışacağız.

¹⁵¹⁵ Aydın Usta, "Sâmânîler", "DİA", 36. Cilt, İstanbul, 2009, s. 64-68.

¹⁵¹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 83.

¹⁵¹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 255.

¹⁵¹⁸ Çîpâlîler'den kasıt on üçüncü Hindistan seferinde mücadele edilen Troçipâl ve hanedanıdır.

3.7.1. Türk

Ferruḥî'nin Dîvânı'nda Türkler en çok anılan kavimdir. Türklerin güzelliğiyle meşhur olmalarından ötürü şair, dönemin geleneğine uygun bir şekilde Türkü, güzeli niteleyen bir sıfat olarak kullanmıştır. Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinin tegazzül kısmında, Ebû'l-Hasan 'Alî bin Fazl'ı övdüğü kasidesinin yine tegazzül kısmında Türk, güzelliği, tüm güzeller arasında seçkin oluşu, ay yüzlü oluşuyla anılır:

گر چون تو به ترکستان ای ترک نگاریست هر روز به ترکستان عیدی و بهاریست¹⁵¹⁹

Ey güzel! Senin gibi bir sevgili Türkistân'da varsa Türkistân'da her gün bir bayram ve bir bahar olur.

ترک من بر دل من کامروا گشت و رواست از همه ترکان چون ترک من امروز کجاست¹⁵²⁰

Benim güzelim benim kalbimi kazandı, olsun! Bütün güzeller arasında benim güzelim gibisi nerede vardır!

ای ترک حق نعمت عاشق شناختی رفتی و ساختی ز جفا هر چه ساختی
کردار من به پای سپردی و کوفتی گرد هوای خویش گرفتی و تاختی¹⁵²¹

Ey güzel! Aşığın nimetinin hakkını verdin. Çekip gittin ve cefaya dair her ne varsa yaptın!

Benim iyiliklerimi ayakların altına alıp çiğnedin. Kendi hevesine uydun da kaçıp gittin.

ترک مه روی من از خواب گران دارد سر دوش می داده ست از اول شب تابسر¹⁵²²

Benim ay yüzlü güzelimin ağır bir uykusu vardır. Dün gece akşamdan sehere dek şarap vermiştir.

Şair, Ebûbekr-i Haşîrî'yi övdüğü kasidesinin tegazzülünde güzel anlamında kullandığı Türk'e kem gözlerin değmesinden korktuğunu belirtirken Hâce Ebû 'Alî Hasenek Vezîr'i övdüğü kasidesinin tegazzülünde ise güzelin naz ve işvesiyle aldatıcı, gönülçelen olduğunu söyler:

از چشم بد ای ترک همی بر تو بترسم پیوسته همی گویم یا ربش نگهدار¹⁵²³

¹⁵¹⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 21.

¹⁵²⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 26.

¹⁵²¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 442.

¹⁵²² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 141.

¹⁵²³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 170.

Ey güzel! Senin için kem gözlerden korkarım. “Ey Rabbim onu koru!” diye daima dua ederim.

ای ترک دلفریب دل من نگاهدار
جز ناز و جز عتاب چه داری دگر بیار¹⁵²⁴

Ey aldatıcı güzel gönlümü muhafaza et! Naz ve işveden başka bir şeyin varsa, getir!

Şair, güzel anlamında kullandığı Türk kelimesini cansız bazı varlıklara da sıfat yapar. Örneğin Sultan Maḥmūd oğlu Mes‘ūd’u övdüğü kasidesinde onun sarayının Rûmlardan daha güzel, Türklerden daha nazenin olmasını, Sultan Muḥammed’i övdüğü kasidesinde de benzer bir kullanım ile onun sarayının Türklerden daha gösterişli, Rûmlardan daha güzel olmasını diler:

همواره این سرای چو باغ بهشت باد
از رومیان چابک و ترکان نازنین¹⁵²⁵

Bu saray daima cennet bahçesi gibi olsun. Rûmlulardan daha güzel, Türklerden daha nazenin.

آراسته سرای تو همچون بهار چین
از رومیان چابک و ترکان سعتری¹⁵²⁶

Senin sarayın zarîf Rûmlular ve gösterişli Türklerle (güzellerle) Çin baharı gibi süslüdür.

Ferruhî Sultan Mes‘ūd’u övdüğü kasidesinde Türk ismini, ilk anlamı olan kavim anlamında kullanır. Şair, bu kasidesinde Türkleri, Gazneli devleti sınırları içerisinde yaşayan diğer kavimlerle birlikte anar ve memduhunun Türkler ve diğer kavimlerin kalbini fethettiğini ifade eder:

گوی که بیکباره دل خلق ربوده ست
از تازی و از دهقان و ترک و ز دیلم¹⁵²⁷

Sanki Arabından, köylüsünden, Türkünden, Deylemlisinden tüm halkın kalbini çalmıştır.

Ferruhî, Sultan Maḥmūd’u övdüğü kasidesinde Hindistan’da putperestlerin Türk mızrağıyla darbe aldığını söyleyerek İslam’ın Hindistan topraklarında yayılmasında Türklerin oynadığı role atıfta bulunur:

میان بتکده استاده و سلیح به چنگ
چو روز جنگ میان مصاف، رستم زر

¹⁵²⁴ Ferruhî, *Divân*, s. 191.

¹⁵²⁵ Ferruhî, *Divân*, s. 339.

¹⁵²⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 382.

¹⁵²⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 238.

خدنگ ترکی بر روی و سر همی خوردند

همی نیامد بر رویشان پدید غیر¹⁵²⁸

Savaş gününde puthanenin ortasında elinde silahla safların arasında duran Rustem-i Zer gibi (idiler).

Türk mızrağını yüzlerine ve başlarına yediler. Artık yüzleri görünmez olmuştu.

Ferruhî, Sultan Mahmûd'u övdüğü kasidesinde onun askerlerini Türk olarak niteler ve İran'ın efsanevi komutanı Rustem'in dirilmesi halinde onun Türklerinin okunu öpeceğini belirtir:

اندر آن وقت که رستم به هنر نام گرفت جنگ، بازی بدو مردان جهان سست سكال

گر بدین وقت که تو رزم کنی، زنده شود تیر ترکان ترا بوسه دهد رستم زال¹⁵²⁹

Rustem'in yetenekleri sayesinde nam yaptığı dönem; savaş oynadı. Dünya adamları ise sığ düşünceliydi.

Senin savaştığın bu çağda Zâl oğlu Rustem dirilse senin Türklerinin okunu öper.

Ferruhî Gazneli Maḥmûd için de Türk ismini kullanır. Şair, Sultan Maḥmûd'un Hezâresb kalesini fethinden dönüşünde yazmış olduğu kasidesinde memduhuna Türk diye seslenerek savaş elbise ve aletlerini bırakarak çengi eline almasını söyler:

بر کش ای ترک و بیکسو فکن این جامه جنگ چنگ بر گیر و بنه درقه و شمشیر از چنگ¹⁵³⁰

Ey Türk! Savaş elbiseni çıkar da at bir tarafa! Kalkanını ve kılıcını bırak da çengi eline al!

Ferruhî, Türk kavramını özellikle Türkistân coğrafyasında yaşayan kimseler için de kullanmıştır. Bu tür kullanımlarda şair, tarihi olayların etkisi altındadır. Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde, Türk komutanın ona haset etmesi halinde Türkistân'ın önemli şehirlerinden Hoten'i, Çigil'in başına geçirmesini ister. Şairin Türk olarak nitelediği Sultan Maḥmûd'un rakibini de Türk olarak nitelemesi o dönemin siyasî ve ictimai şartlarında kavimlere bakış açısını vermesi açısından önemlidir. Şair, Türkistândaki Türklerden bir başka yerde de söz eder ve buradaki Türklerin Sultan Maḥmûd oğlu Emîr Muhammed'in ordusunun korkusundan Gazne'den Çin sınırına kadar olan yolu boşaltacaklarını söyler:

اگر حاسد تست سالار ترک وگر دشمن تست میر یمن

به یک رقعہ برزن ختن بر چگل به یک نامه برزن یمن بر عدن¹⁵³¹

¹⁵²⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 71.

¹⁵²⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 214.

¹⁵³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 204.

¹⁵³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 310.

*Eğer Türk komutan seni çekemiyorsa, Yemen'in emiri ise senin düşmanınca.
Bir fermân ile Hoten'i Çigil'in başına geçir! Bir mektupla Yemen'i 'Aden'in başına
geçiriver!*

ز بیم تیغ توتا چین ز ترکان ره تهی گردد اگر زین سوی جیحون گرد بادی خیزد از میله¹⁵³²

*Eğer Ceyhun'un bu tarafından, Mîle'den bir toz fırtınası koparsa, senin kılıcının
korkusundan yol Çîn'e kadar Türklerden boşalır.*

3.7.2. Arap

Araplar, dîvânda en çok anılan milletler arasındadır. Bilindiği gibi Araplar, Gazneli Devleti'nin kuruluşundan yaklaşık olarak dört yüzyıl öncesinde İslâmı kabul etmiştir. Araplar, kendilerinden olmayan milletleri tanımlamak amacıyla onlara Acem demişlerdir. Bu tanım zamanla Arap asıllı olmayanlar tarafından da kabul görmüştür. Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde Arabın ve Acemin yiğitlikte onun gibisini görmediğini belirtirken, yine Hâce Ebû Sehl-i 'Irâkî'yi övdüğü kasidesinde de onun gibisini ne Arabın ne de acemin gördüğünü söyler:

ای به آزادگی و نیکخویی نه عجم چون تو دیده و نه عرب¹⁵³³

Ey mertlikte ve yiğitlikte ne Acemin ne de Arabın senin gibisini gördüğü!

خواجه سید بوسهل عراقی که بفضل نه عرب دیده چنو بار خدا و نه عجم¹⁵³⁴

*Hâce Seyyid Ebû Sehl-i 'Irâkî, fazilet bakımından Arabın ve Acemin onun gibisini
görmediği bir kimsedir.*

Ferruhî, Sultan Muhammed'in padişah oğlu olduğunu, onun Acem ve Arabın tac sahiplerinin yücesi olduğunu belirtirken, tacın hem Arap hem de Acem kültüründe hükümdarlık sembolü olduğunu ortaya koyar. Şair, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde onu Arabın ve Acemin padişahlarının padişahı olarak tanıtırken bir diğer kasidesinde ise onu Arabın tacı olarak tanıtır. Şair, Emîr Muhammed'i övdüğü kasidesinde ise İranlılar ve Araplar arasında padişahlığa ondan daha layık biri olmadığını ifade eder:

پادشه زاده محمد خسرو پیروز بخت سر فراز تاجداران عجم و آن عرب¹⁵³⁵

¹⁵³² Ferruhî, *Dîvân*, s. 350.

¹⁵³³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 14.

¹⁵³⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 242.

¹⁵³⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 5.

Yüce meziyetli padişah, padişah oğlu Muhammed, Acemin ve Arabın taç sahiplerinin yücesidir.

ای خداوند ملوک عرب و آن عجم ای پدید از ملکان همچو حقیقت ز مجاز¹⁵³⁶

Ey Arab ve Acem meliklerinin hükümdarı! Ey hakikatin mecazdan farklı olması gibi diğer padişahlardan farklı olan!

ملک عالم تاج عرب وفخر عجم سید شاهان مسعود ولیعهد پدر
آن بصدر اندر شایسته چو در مغز خرد وان بملک اندر بایسته چو در دیده بصر¹⁵³⁷

Padişahların efendisi, babasının veliahdı Mes'ûd, alemin padişahı, Arabın tacı, Acemin iftiharıdır.

که مستحق تر ازو ملک را و شاهی را ز جمله همه شاهان تازی و دهقان¹⁵³⁸

Tüm Arap ve İran padişahları arasında devlete ve padişahlığa ondan daha layık kim vardır!

Ferruhî, takvim bağlamında da Araplardan söz eder. Şair, kameri takvime göre yeniden başlayan bir sonraki ayı “Arap ayı” olarak tanımlamıştır. Şair, bu kullanıma benzer bir kullanıma Sultan Maḥmûd’u övdüğü kasidesinde de yer verir ve Arap bayramının bayrak açtığını yani geldiğini belirterek dinî bir bayrama “Arap bayramı” adını verir. Yine şair, Arap bayramının Acem padişahına kutlu olmasını dileyerek hem Sultanın Arap olmadığına, Arapların tabiriyle Acem olduğuna vurgu yapar hem de bayramın Arabın ve Acemin ortak dinî kültürü olduğunu hatırlatır:

اگر که دور شد از آفتاب ماه رواست ز دور گشتن او تازه گشت ماه عرب¹⁵³⁹

Ayın güneşten uzaklaşması uygundur; onun uzaklaşmasıyla Arap ayı bir daha yenilendi.

عید عرب گشادبه فرخندگی علم فرخنده باد عید عرب برشه عجم¹⁵⁴⁰

Arap bayramı mutlu bir şekilde bayrak açtı. Arap bayramı, Acem padişahına kutlu olsun!

¹⁵³⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 204.

¹⁵³⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 141.

¹⁵³⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 274.

¹⁵³⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 17.

¹⁵⁴⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 225.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde memduhunun ordu komutanı olmasından hareketle Sultan Maḥmûd'un kendisi için Araptan ve Acemden de birer ordu kurmasını temenni eder. Yine şair, ordu içerisinde Muḥammed-i 'Arabî isminde birinin olduğunu belirterek orduda bulunan Arap asker varlığından söz eder:

سپاهی از عرب خواهد سپاهی از عجم سازد ترا اندر سپهداری مکان روستم سازد¹⁵⁴¹

Araplardan bir ordu ister, Acemlerden bir ordu kurar, komutanlıkta senin için Rustem'in makamını kurar.

نماز شام ز بهر طلایه پیش برفت محمد عربی با جماعت احرار¹⁵⁴²

Muḥammed-i 'Arabî yiğitler topluluğuyla birlikte akşam namazında (düşmanı) teftiş için yola koyuldu.

Araplar, hem cahiliye dönemi şiirlerinde hem de İslâmiyet sonrası dönemdeki şiirlerde, cömertlikleriyle ön plana çıkmışlardır. Şair de bundan hareketle, memduhu Emîr Yûsuf'u cömertlik bakımından Arap melikleri ile mukayese eder ve memduhunu bu bakımdan onlardan üstün tutar:

زهی بملک و مروت سر ملوک عجم زهی بحد و سخا سید ملوک عرب¹⁵⁴³

Ne mutlu! Saltanatta ve yücelikte Acem meliklerinin başıdır. Ne mutlu! Cömertlikte ve bağışta Arap meliklerinin efendisidir.

Ferruhî, Arap dilinin özelliklerine de dîvânında yer verir. Bilindiği gibi Arap dilinde isimler, cinsiyet bakımından dişil ve eril olmak üzere ikiye ayrılırlar. Şair, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onu aya benzetir. Şair, bu benzetişin gerekçesi olarak ayın "eril" olduğunu, kinaye ile günün gözü dediği güneşin ise "dişil" olduğunu belirtir ve memduhu için "ay" demenin uygun düşeceğini belirtir. Şair bir başka kasidesinde ise Arap diline hakimiyeti bakımından memduhu Sultan Muḥammed'i değerlendirir ve onun Araplar arasında Arapçanın, Farslar arasında da Derî Farsçasının kapısını açtığını dile getirerek memduhunun Arap ve Fars dilinde yetkin olduğunu söyler:

ماه از آن گفتم کاندلر لغت و لفظ عرب چشمه روز بود ماده و مه باشد نر¹⁵⁴⁴

¹⁵⁴¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 411.

¹⁵⁴² Ferruhî, *Dîvân*, s. 52.

¹⁵⁴³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 10.

¹⁵⁴⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 106.

Ay dedim çünkü Arap dilinde ve lügatinde, günün gözü (güneş), dişil (müennes) olur, ay ise eril (müzekker) olur.

واوباز کرد پارسیان را در دری¹⁵⁴⁵

اندر عرب در عربی گویی او گشاد

Araplar arasında Arapçanın kapısını sanki o açtı, Farslar için Derî'nin kapısını da sanki o açtı.

Şair, aşağıdaki beyitte Fars dilinde sonsuzluk anlamına gelen “câvidân” kelimesinin Arapça karşılığı olan ebed kelimesini verir. Şair, “câvidân” kelimesinin Arapçadaki karşılığının “ebed” olduğunu, bu kelimenin Arapça karşılığının değişmemesi gibi memduhu Maḥmûd’un padişahlığının ve mutluluğunun değişmemesini arzu eder. Bir sonraki beyitte ise şair, Araplar tüm insanlar tarafından tanındığı sürece “Arapların emini” olarak andığı memduhu Sultan Maḥmûd’un mutlu olmasını arzular:

ملک محمود را شاهی و شادی جاودان باشد
امین ملت تازی ز هر بد در امان باشد¹⁵⁴⁶

همی تا جاودان را نام در تازی ابد باشد
همی تا خلق را از ملت تازی خبر باشد

“Câvidân” (kelimesinin) anlamı Arapça’da “ebed” olduğu sürece Sultan Maḥmûd için padişahlık ve mutluluk ebedî olsun!

İnsanlar Arap milletinden haberdar olduğu sürece Arap milletinin emini her kötülükten güvende olsun!

Ferruhî, kaside söyleme kültürünün Arap şairler arasında öteden beri gelen yaygın bir kültür olduğunu bildiğinden Hâce Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî için yazdığı kasidesinde memduhunu methetmenin Arap şairlere de nasip olduğunu, Araplar arasında şairlerin nam yapmak için onun menkıbelerini ve methini söylediklerini belirtir:

بهرست شاعران عرب را ازین فخر
کم زان نگفته اند که اینجا در این دیار¹⁵⁴⁷

فخرست شاعران عجم را بمدح او
اندر عرب مناقب و مدحش ز بهر نام

Onu övmek Acem şairleri için bir kıvançtır; bu kıvançta Arap şairlerinin de bir hissesi vardır.

Araplar içerisinde şöhret kazanmak için onun methi ve menkıbeleri bu diyardakinden daha az söylenmemiştir.

¹⁵⁴⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 381.

¹⁵⁴⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 34.

¹⁵⁴⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 154.

Şair, Arapların erdemde güçlü olan büyüklerini, Acemlerin ise ilimde ileri olanlarını memduhu Hâce Seyyid Ebû Tayyib bin Tâhir karşısında küçük görmüştür. Şair, Hâce Ebû'l-Hasan Huccâc 'Alî bin Fazl'ı övdüğü kasidesinde ise Arapların ve İranlıların yüce şahsiyetlerinin iyi gelenekleri, yiğitliği ondan öğrendiklerini belirtir:

نه به فضل او را جفتی ز بزرگان عرب نه به علم او را یاری ز بزرگان عجم¹⁵⁴⁸

Şerefte Arapların büyüklerinden ona eş olabilecek biri yoktur. İlimde Acemlerden ona denk olabilecek biri yoktur.

نهاد خوب وره مردمی ازو گیرند ستودگان و بزرگان تازی و دهقان¹⁵⁴⁹

Arapların ve İranlıların yüceleri ve övülenleri, güzel adeti ve yiğitliğin yolunu ondan öğrenirler.

Ferruhî, Araplar için “tâzî” kavramını da kullanır. “Tâzî” kelimesi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Kimileri bu kelimenin kökenini saldırmak anlamına gelen Farsçadaki “tâhten” mastarı olarak görmüşlerdir ki, bu kimselere göre, Arap yol kesiciler Sâsânî imparatorluğuna ait olan kervanlara saldırmasından dolayı İranlılar, Araplara Farsça’da saldıran anlamına gelen “tâzî” demişlerdir. Ferruhî, dîvânında Araplar için tâzî kavramını da kullanır. Sultan Mes‘ud’u övdüğü kasidesinde o, memduhunun farklı kavimler nezdinde sevilmesinden söz eder ve bu kavimler arasında “tâzî” olarak isimlendirdiği Arapları da anar:

گوی که بیکباره دل خلق ربوده ست از تازی و از دهقان وز ترک و ز دیلم¹⁵⁵⁰

Sanki bir defada bütün insanların, Arabın, İranlının, Türkün ve de Deylemlinin kalbini çalmıştır.

Ferruhî Gazneli Devleti’nde, farklı kavimlerin de yaşadığını belirtmesinin yanı sıra bu kavimlerin kendi kültürel farklılıkları ile beraber kabul gördüğünü belirtmek için Emîr Yûsuf’u övdüğü kasidesinde Arapların, diğer kavimlerin, kendilerine ait bayram ile mutlu olduğunu dile getirir:

هر کس به عید خویش کند شادی چه عبری و چه تازی و چه دهقان¹⁵⁵¹

İbrânî olsun, Arap olsun, İranlı olsun herkes kendi bayramı ile neşeli olur.

¹⁵⁴⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 245.

¹⁵⁴⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 314.

¹⁵⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

¹⁵⁵¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 282.

Ferruhî, Gazneli sultanlarını överken Arap ve Acemin onun gibisini görmediği tabirini sıklıkla kullanırken, Sultan Maḥmûd’un oğlu Muḥammed için alışılmışın dışına çıkar ve onu “Arap milletinin emîni” olarak tanıtır:

جلال دولت عالی امین ملت تازی¹⁵⁵²

امیر عالم عادل نبیره خسرو غازی

Alemin emîri ḥusrev gâzînin oğlu, devlet-i âlinin heybeti ve Arap milletinin emini.

3.7.3. Deylemli

Deylemlilerin etnik kökeni tam olarak bilinmemektedir. Çok eski zamanlardan beri İran’da yaşayan ancak İranlı olmayan bir kavme mensup oldukları tahmin edilen Deylemliler, eskiden beri İran’ı yöneten kimseler tarafından kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Ferruhî, Deylemlilerin İran’da kurulan hanedanlara tehlike oluşturduğunun farkında olsa gerek, Sultan Mes’ûd’u övdüğü kasidesinde bu kavmin memduhunu sevdiğini belirtir:

از تازی و از دهقان وز ترک و ز دیلم¹⁵⁵³

گوی که بیکباره دل خلق ربوده ست

Sanki bir defada bütün insanların, Arab’ın, İranlının, Türk’ün ve de Deylem’linin kalbini çalmıştır.

3.7.4. Habeş

Günümüzde Habeşistan olarak bilinen Habeş kelimesinin anlamı köledir. Araplar, Habeşlileri tanımlamak için Habeşî kavramını kullanır. Bu kullanım İranlılar tarafından da kabul görmüştür. Siyahî olmalarıyla bilinen Habeşliler, dîvânda bir kez anılır. Şair, Hâce Ebû Sehl ‘Abdullâh’ı övdüğü kasidesinin tegazzül kısmında maşukunun saçlarını Habeşî olarak tanımlayarak saçlarının siyahlığına vurgu yapar. Şair, Habeşli sevgilinin saçının zülûflerini ise “dal” harfîne benzeterek zülûflerinin kıvrımına gönderme yaparak Habeşli güzelin saçını tasvir eder:

حبشی موی و حجازی سخن و رومی دیم

عنبرین خطی و بیجاده لب و نرگس چشم

نیک ماند شکن جعد پریش تو به جیم¹⁵⁵⁴

نیک ماندخم زلفین سیاه تو به دال

Anber ayva tüylü, kırmızı dudaklı, nergis gözlü, Habeş saçlı, Hicâz (tatlı) sözlü, Rûm yüzlü.

¹⁵⁵² Ferruhî, *Dîvân*, s. 417.

¹⁵⁵³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

¹⁵⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 246.

Senin siyah zülüflerin “dal” harfine çok benziyor. Senin (rüzgarda) dalgalanan kıvrımlı zülfün “cim” harfine çok benziyor.

3.7.5. Hicâzlı / Şâmlı

İslâmiyet sonrasında Araplar, at yetiştiriciliğine ve ata binmeye önem vermişlerdir. Hicâz bölgesi de Arapların yaşadığı yerlerin başında geldiği için şair, onların ata biniş yeteneğinin farkında olarak Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde Hicâzlıların ve Şâmlıların at binme hususunda onunla boy ölçüşmek bir tarafa, onu seyretmeye dahi yüreklerinin yetmeyeceğini söyler:

اگر زان سو فروتازی تماشا را و بازی را نه شامی رادل اندرتن بماند حجازی را¹⁵⁵⁵

Eğer o taraftan geliverirsen, izlemeye ve oynamaya ne Şâmlının bedenindeki yürek yeter ne de Hicâzlının.

Şair, Hicâzlıların Arapça lehçelerinin saflığı ve kulağa hoş gelmesinden dolayı, Hâce Ebû Sehl'i övdüğü kasidesinin tegazzül kısmında, sevgilinin sözlerini Hicâzlıların lehçesi gibi tatlı görür:

عنبرین خطی و بیجاده لب و نرگس چشم حبشی موی و حجازی سخن و رومی دیم¹⁵⁵⁶

Anber ayva tüylü, kırmızı dudaklı, nergis gözlü, Habeş saçlı, Hicâz (tatlı) sözlü, Rûm yüzlü.

3.7.6. Hindû

Bilindiği gibi Gazneli Maḥmûd Hindistân'a pek çok sefer düzenlemiştir. Bu seferler hem Gazneliler tarihi hem de İslâm dünyası için o devrin en önemli olayı olarak gösterilebilir. Seferlerin bir kısmına eşlik eden şair, sefer ve savaşların yanı sıra Hindliler hakkında edindiği izlenimleri ve düşüncelerini dîvânına yansıtmıştır. O, Sûmenât seferine dair kaleme aldığı kasidesinde burada Hindlilerin, hac mekanının bulunduğunu ve Gazneli Maḥmûd'un iki isteğinden birinin bu sapkın hac yerini yıkmak olduğunu, memduhunun bu amacı için sürekli Allah'a dua ettiğini belirtir:

خدايگان را اندر جهان دو حاجت بود همیشه این دو همی خواست ز ایزد داور
یکی که جایگه حج هندوان بکند دگر که حج کند و بوسه بر دهد به حجر¹⁵⁵⁷

¹⁵⁵⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 409.

¹⁵⁵⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 246.

¹⁵⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 71.

Hükümdarın dünyada iki isteği vardır. Daima bu iki şeyi istedi her şeye gücü yeten Allah'tan.

Birisi Hindûların hac yerini yıkmak, diğeri ise hacetmek ve Haceru'l-Esved'e buse kondurmak.

Hindistân seferlerinin önemli sonuçlarından biri de ganimet mallarının ele geçirilmesidir. Şair, Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidelerinden birinde istifhâm sanatını kullanarak bazı sorular sorarak bu sorulara cevaplar verir. Şair, Sultan Maḥmûd'un Hindlûların liderinin devasa fillerini ganimet olarak aldığını söyler:

گفت: آن هزار و هفتصد و اند کوه چیست ؟ گفتم: هزار و هفتصد و اند پیل شاه
گفت: آنهمه ز پیشرو هندوان ستند ؟ گفتم: بلی و داشت به مردانگی نگاه¹⁵⁵⁸

“O bin yedi yüz küsür dağ da neyin nesidir?” diye sordu? O bin yedi yüz küsür (dediğin) padişahın filidir” diye yanıtladım.

“Onların hepsini Hindûların liderinden mi aldı?” diye sordu. “Evet, yiğitçe ele geçirdi” diye cevap verdim.

Hindistân kılıç yapımı yönünden de meşhur bir ülke olmuştur. Gazneli ordusu savaşlarda bu kılıçlardan istifade etmiştir. Şair de bunların nereye ait olduğunu bildiği için kasidelerinde bu kılıçlar için Hind kılıcı demiştir. Ferruhî, Hâce Ebû Sehl-i Hamedevî'yi övdüğü kasidesinde onun kalem gücü ile yaptıklarının, tecrübeli savaşçılar tarafından Hind kılıcıyla bile yapılmadığını belirtir:

ز انچ او به نوک خامه کند صد یکی کنند مردان کار دیده به شمشیر هندوی¹⁵⁵⁹

Onun kalemin ucu ile yaptığının ancak yüzde birini tecrübeli kimseler Hind kılıcı ile yapabilir.

Şair, Hindûları güzelleri bağlamında da zikreder. O, Hind bir sevgilinin, güzel ancak sürekli nazlanan sevgiliden daha iyi olduğunu belirtir. Şair, Hind kadınlarına dair şunları dile getirir:

هندوی بد که ترا باشد و زان تو بود بهتر از ترکی کان تو نباشد، صد بار
هندوان شوخ و شیرینک و خوش با نمکند نیز بی مشغله باشند گه بوس و کنار
تا ترا ترکی سه بوسه دزدیده دهد هندویی را بتوان بردو پرداخت ز کار¹⁵⁶⁰

¹⁵⁵⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 344.

¹⁵⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 400.

¹⁵⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 437.

Senin olan ve sana ait olan çirkin bir Hindli, senin olmayan bir güzelden yüz kez daha iyidir.

Hindliler zariftirler, tatlı ve zevk sahibidir. Ayrıca öpme ve sevişme vaktinde ise bahaneleri yoktur.

Bir güzel sana kaçamak üç bûse verinceye kadar Hindliyi alıp eğlenebilirsin.

3.7.7. Rûs

Ruslar da Hâzar'a kıyısında yaşayan halklardan biridir. Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onun Hindûları yok ettiğini Rûslara ise biraz mühlet verdiğini, yine Rûsların öncüsünün henüz ona itaat etmediğini belirterek memdunun Rûslar hakkındaki düşüncelerini de ortaya koyar:

هندوانرا سربسر ناچيز كرد روسيانرا داد يکچندی زمان¹⁵⁶¹

Hinduları tamamıyla yok etti. Rûslara ise biraz daha mühlet tanıdı.

هنوز پيشرو روسيان بطبع نکرد رکاب او را نیکو بدست خویش بشار¹⁵⁶²

Rûsların öncüleri henüz ona itaat etmedi ve kendi elleriyle onun üzengisini altından (kaplama) yapmadı.

3.7.8. Rûm

Ferruḥî'nin Dîvânı'nda en çok yer verilen kavimlerden biri de Rûmlardır. Şair, Rûmluların beyaz tenli olduklarını ancak memduhu Sultan Muḥammed'in öfkesine maruz kalmaları durumunda ten renklerinin sacın kara renginden ayırt edilemeyeceğini söyler:

ز ساج باز ندانند روميان را لون ز عاج باز ندانند زنگيان را رنگ

Rûmluların rengini, (kara) sacdan ayırt edemezler. Bembeyaz dişten ayırt edemezler Zengîlerin rengini.

Ferruḥî Rûmlulardan söz ettiği birçok kasidesinde onların güzelliklerinden, fiziksel özelliklerinden söz etmiştir. Şair, Mes'ûd için yazdığı kasidede onun sarayının Rûmlardan daha güzel, Türklerden daha gösterişli olmasını diler. Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde şair, onun kendisine verdiği bağışlardan ötürü Rûm yüzlü güzellerinin olduğundan söz eder. Hâce Ebû Sehl-i övdüğü kasidesinin tegazzül

¹⁵⁶¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 263.

¹⁵⁶² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 104.

kısımında Rûmluların yanaklarının güzelliğine değinen şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde Rûmluların yüzlerinin gün gibi parlak olduğunu, bu durumun sürekli böyle olması gibi memduhunun ömrünün de devamlı olmasını temenni eder:

همواره این سرای چو باغ بهشت باد از رومیان چابک و ترکان نازنین¹⁵⁶³

Bu saray güzel Rûmlular ve gösterişli Türklerle (güzellerle) daima cennet bahçesi gibi olsun!

لعبتان دارم شیرین سخن و رومی روی مرکبان دارم ختلی گهر و تازی زاد¹⁵⁶⁴

Tatlı dilli ve Rûm yüzlü güzellerim var. Huttel asıllı ve Arap asıllı atlarım var.

عنبرین خطی و بیجاده لب و نرگس چشم حبشی موی و حجازی سخن و رومی دیم¹⁵⁶⁵

Anber ayva tüylü, kırmızı dudaklı, Nergis gözlü, Habeş saçlı, Hicâz sözlü, Rûm yanaklı...

تا بود چون روی رومی، روزتابان و سپید تا بود چون روی زنگی، شب دژم گون و نفام¹⁵⁶⁶

Rûm'un yüzü gibi aydınlık ve bembeyaz olduğu sürece, Zengînin yüzü ise zifiri karanlık gece gibi olduğu sürece...

3.7.9. Kürt

İran'da yaşayan kavimlerden biri olan Kürtlerden dîvânda bir kez söz edilir. Şair, o dönem Kürtlerin sosyoekonomik olarak geri kalmışlıklarından hareketle memduhu Hâce Ebû'l-Hasan 'Alî bin Fazl'ın yanına "yoksul bir Kürt gibi" geldiğini ancak memduhunun yanında varlıklı birine dönüştüğünü ifade eder:

در این دو مه که من اینجا مقیم از کف او به کام دل برسیدند ز ایری پنجاه
یکی منم که چنان آمدم مثل بر او که کرد بی‌بینه آید هزیمت از بنگاه¹⁵⁶⁷

Benim orada ikamet ettiğim bu iki ayda, elli ziyaretçi, onun sayesinde gönüllerinin muradına erdiler.

Biri de benim! Onun yanında yoksulluktan zenginliğe erişen yoksul bir Kürt gibi oldum.

¹⁵⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 339.

¹⁵⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 38.

¹⁵⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 246.

¹⁵⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

¹⁵⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 358.

3.7.10. Tâtâr

Tâtârlar, Moğol ulusu olarak kabul edilirler. Ancak Moğol hakimiyetinden sonra Türkçe konuşanlara, yine Orta Asya'da Türkçe konuşan bir kısım topluluklara Tâtâr denmiştir. Şair, Tâtârları güzelleri bağlamında anarak Sultan Maḥmûd'un kendisine sunduğu imkanlar sayesinde Tâtârlı ve Çînli güzellerine sahip olduğunu dile getirir:

هم با رمه اسبم و هم با گله میش هم با صنم چینم و هم با بت تاتار¹⁵⁶⁸

At sürüsü ve koyun sürülerim var. Hem Çînli güzellerim hem de Tâtârlı dilberlerim var.

3.7.11. İbrânî

İbrânîler, dîvânda bir kez anılır. Yüzyıllardır İran'da Yahudilerin yaşadığını göz önünde bulundurduğumuzda şairin İbrânî'den kastının Yahudiler olduğunu anlayabiliriz. Ferruhî Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde her toplumun kendine has bayramının olması gibi İbrânîlerin de kendilerine has bir bayramının olduğunu ve bunu kutladıklarını ifade eder.

هر کس به عید خویش کند شادی چه عبری و چه تازی و چه دهقان¹⁵⁶⁹

İbrânî olsun Arap olsun İranlı olsun herkes kendisine ait bayramla kutlama yapar.

3.7.12. İranlı

Ferruhî, İranlı kavramını dîvânında bir kez kullanır. Memduhu Sultan Maḥmûd'u İranlı olarak vasıflandıran şair, memduhunun İran coğrafyasının hakimi olmakla kalmayıp Tûrân bölgesinin de onun egemenliği altında olduğunu ifade eder:

ز دشمن دوستی ناید، اگر چه دوستی جوید درین معنی مثل بسیار زد لقمان و جز لقمان
ز ایرانی چگونه شاد خواهد بود تورانی پس از چندین بلا کآمد ز ایران بر سر توران
هنوز ار باز جویی در زمینشان چشمه هایابی از آن خونها کزیشان ریخت تیغ رستم دستان
بجای آنکه تو کردی برایشان در کتر شاهها حدیث رستم دستان یکی بود از هزار افسان¹⁵⁷⁰

Dostluk arasa bile düşmandan dostluk gelmez. Loḫmân ve Loḫmân'dan başka kimseler bu manaya (gelecek) çok örnekler verdiler.

¹⁵⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 81.

¹⁵⁶⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 282.

¹⁵⁷⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 256-257.

İran'dan Tûrân'ın başına bu kadar çok bela geldikten sonra bir İranlı bir Tûrânlıdan nasıl hoşnut olabilir!

Eğer topraklarına bakacak olursan Rustem'in kılıcıyla boşalan kanlarından çeşmeler görürsün!

Ey padişah! Senin Keter ovasında onların başına getirdiklerinin yanında Rustem-i Dastân'ın hikayesi binlerce (sıradan) efsâneden biri olur.

3.7.13. Zengî

Ferruhî Dîvânı'nda yer verilen ırklardan biri de Zengîlerdir. Şair bu kavmi, ırk veya dillerinin farklılığından ötürü değil de renklerinin farklılığından ötürü anar. Ayrıca birçok şair, beyaz tenli olan Rûmların zıddı olarak siyah derilileri belirtmek için Zengîlerden söz etmişlerdir. Ferruhî'nin şiirlerinde de Rûmlular, Zengîlerle anılmışlardır. Şair, Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidesinde, memduhunun lütfunun Zengîlere ulaşması durumunda Zengîlerin renginin bembeyaz diş gibi olacağını belirtir. Yine Emîr Yûsuf 'a yazdığı kasidesinin dua kısmında Zengîlerin renginin sürekliliği gibi memduhunun ömrünün de devamlı olması temennisinde bulunur:

سموم خشمش اگر بر فتد به کشور روم نسیم لطفش اگر بگذرد به کشور زنگ
ز ساج باز ندانند رومیان را لون ز عاج باز ندانند زنگیان را رنگ¹⁵⁷¹

Onun öfkesinin zehiri eğer Rûm ülkesine düşerse, lütuf meltemi ise Zeng ülkesinde eserse.

Rûmluların rengini, (kara) sacdan ayırt edemezler. Zengîleri ise bembeyaz dişten ayırt edemezler.

تا بود چون روی رومی، روزتابان و سپید تا بود چون روی زنگی، شب دژم گون و نفام¹⁵⁷²

Gün, Rûmlunun yüzü gibi aydınlık ve beyaz olduğu sürece. Gece ise Zengî'nin yüzü gibi zifiri karanlık olduğu sürece...

¹⁵⁷¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 208.

¹⁵⁷² Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DÎVÂN'DA GAZNELİ SARAYI VE DEVLET TEŞKİLATI

4.1. Dîvân'da Gazneli Sarayı

Ferruhî, “Maḥmûd’un sarayının küçük deresi, meclisi ve yeni bahçesinin anlatılışı” başlıklı kasidesinde Sultan Maḥmûd’un sarayı ve sarayın içi hakkında bazı bilgiler verir. Bu kasidesinde şair, Sultan Maḥmûd’un sarayının Belḥ şehrinde bulunduğunu, bunun Belḥ şehri için bir iftihar vesilesi olduğunu, devlet için süs ve takı gibi olup devleti güzelleştirdiğinden söz eder. Saray içerisinde güzel bir bahçe olduğunu, bu bahçede ud, sandal, selvi ağaçları, reyhan çiçeği bulunduğu bilgisini veren Ferruhî, sarayı güzel bir kadının ellerine, yanaklarına benzetir. Saray bahçesinin içerisinde gölgelik yapan ağaçların ve bir çeşmenin olduğu bilgisini veren şair, ağaçları cennetteki Tûbâ ağacına, çeşmeyi ise yine cennette var olan Kevşer havuzuna benzetir. Bu benzetmeden yola çıkarak sarayın avlusunda bir havuzun olduğunu anlarız. Saray içerisinde av için uygun yerler olduğunu, eğlence meclisinin bulunduğunu belirten şair, sarayın dairesel bir şekle sahip olduğu bilgisini verir:

به نو باغ بنشست شاه مظفر	بفرخنده فال و بفرخنده اختر
به عزم موافق، به رای منور	بروز مبارک، ببخت همایون
بهار و بهشتست مولا و چاکر	بباغی خرامید خسرو که او را
بباغی کزو بلخ را عز و مفخر	بباغی کزو ملک رازیب و زینت
بباغی ریاحین او بسدتر	بباغی درختان او عود و صندل
بباغی چو رخساره و دست دلبر	بباغی چو پیوستن مهر خرم
بباغی که تن گوید: ای دل درین چر	بباغی که دل گوید: ای تن درین چم
بباغی درو چشمه آب کوثر	بباغی درو سایه شاخ طوبی
نسیم گلاب و دم مشک اذفر	بباغی کز آب و گلش بازیابی
بهار اندرو باز بینی به آذر	بهشت اندر و بازیابی به آبان
ز شکل مدور چو چرخ مدور	ز سرو بریده چو زلف بریده
دلیل آنکه رضوانش بنشسته بر در	بهشتست این باغ سلطان اعظم
دری را از و ماه خوانده ست خاور	دری را از و مهر خوانده ست مشرق
درو خانه شیرگیران لشکر	درو مسکن ماهرویان مجلس
درو بزم را چند جای مشهر	درو صید را چند جای ستوده

Muzaffer padişah, mutluluk ve saadet içerisinde yeni bahçesine oturdu.

Kutlu günde güzel bir baht ile doğru bir karar, parlak bir fikir ile (oturdu).

Padişah, baharın ve cennetin ona sevgili ve hizmetçi olduğu bir bağa doğru ağır adımlarla yürüdü.

Devlet için süs ve takı olan bir bahçeye, Belh içinse saygınlık ve övünç kaynağı olan bir bahçeye yürüdü.

Ud ve sandal ağaçlarının olduğu bir bahçeye, yüzlerce reyhanın bulunduğu bir bahçeye yürüdü.

Mutluluğun aşk ile birleşmiş gibi olduğu bir bahçeye, sevgilinin eli ve yanağı gibi olan bir bahçeye yürüdü.

Gönlün ona : “Ey bedeninde süs olan bahçe!” dediği, bedenine ise ona: “Ey gönlünde nağme olan!” dediği bir bahçeye yürüdü.

İçinde Tûbâ dalının gölgesi olan bir bahçeye, içinde Kevser suyunun çeşmesi olan bir bahçeye yürüdü.

Suyunda ve gülünde, gül suyunun meltemini ve hoş kokulu miskin nefesini bulduğun bir bahçeye yürüdü.

İçerisinde cenneti ve Âbân ayını bulduğun, içerisinde bahar mevsimini ve Âzer ayını gördüğün bir bahçeye (yürüdü).

Kesik selvisi ile kesilmiş zülf gibidir. Daire şekliyle gökyüzü gibidir.

Bu yüce sultanın bahçesi, cennettir. Rıdvân’ı¹⁵⁷⁴ kapısının önüne oturtmuş olması, buna (cennet olduğunun) kanıttır.

Doğu, onun bir kapısını güneş olarak isimlendirmiş. Batı, bir kapısını da ay olarak isimlendirmiştir.

İçinde ay yüzlülerin meskeni olan bir meclis, aslan avcılarının evi olan bir ordu bulunur.

İçerisinde av için birçok uygun yer bulunur, eğlence meclisi için de hayranlık uyandıran pek çok mekanlar vardır.

Eğlence meclisinde sayısız güller, av yerinde de sayısız kuşlar bulunur.

Ferruhî’nin yukarıda verdiği bilgiler, Belh şehrinde bulunan Gazneli sarayıyla ilgilidir. Şair, Gazneli Maḥmûd’un ölümü üzerine yazdığı kasidesinde Bâg-ı Fîrûzî adlı başka

¹⁵⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 53.

¹⁵⁷⁴ Şair, cennet bekçisi Rıdvân’dan söz etmektedir.

bir saraydan söz eder. Bâğ-ı Pîrûzî (Fîrûzî), bezm düzenlemek için yapılmış saraylardandır. Gazneli Mes'ûd, babasının ölümünden sonra bu bağda bezm düzenlemeyi bırakmış, bu bağı özel merasimler ve askeri törenler için kullanmıştır.¹⁵⁷⁵ Şairin söylediklerinden bu sarayda lale ve güllerin olduğunu, şarap içildiğini ve sultanın sık sık bu saraya gittiğini anlıyoruz:

آه و دردا که بی او هرگز نتوانم دید باغ فیروزی پر لاله و گل‌های بیار¹⁵⁷⁶

Ah ah yazık ki lalelerle ve güllerle dolu Bâğ-ı Fîrûzî'yi onsuz asla göremem.

خیز شاه! که به فیروزی گل باز شده‌ست بر گل نو قدحی چند می لعل گسار¹⁵⁷⁷

Uyan ey padişah! Bâğ-ı Fîrûzî'de güller açılmıştır. Yeni gülün açılması şerefine yakut renkli şaraptan birkaç kadeh iç!

روز و شب بر سر تابوت تو از حسرت تو کاخ پیروزی چون ابر همی‌گرید زار¹⁵⁷⁸

Bâğ-ı Fîrûzî sarayın, senin tabutunun başında senin acınla bulut gibi gece gündüz inleyerek ağlar.

4.2. Dîvân'da Sultanlık Alametleri

4.2.1. Hutbe

İslâm dünyasında halifenin, hükümdarın otoritesini onaylaması elzem olan bir durumdu. Bunun en önemli alametlerinden biri, hükümdarın hakimiyet sağladığı yerlerdeki camilerde cuma hutbesinde önce halifenin sonra da kendisinin adını, unvan veya lakaplarını okutturmasıydı. Tahta çıkan padişahın halife tarafından meşru görülmesinin öncelikli şartı hutbeydi. Ferruhî, “Nâsiruddîn oğlu Maḥmûd oğlu Ebû Aḥmed Muḥammed'in övgüsü ve avının anlatılışı” isimli kasidesinde onun mektubunun henüz Çîn padişahının huzurunda okunmadığını, Bulğâr'da ise onun hutbesinin okunmadığını dile getirerek Sultan Maḥmûd'un bu hedeflere erişeceğini belirtir:

هنوز نامه او با خوانده نیست بر فغفور هنوز خطبه او کرده نیست در بلغار

¹⁵⁷⁵ Sadık Armutlu, “Erken Dönem Farsça Mesnevilerde Bezm -I-”, *Doğu Esintileri Dergisi*, Sayı 3, Erzurum, 2015, s. 57-132.

¹⁵⁷⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 90-91.

¹⁵⁷⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 91.

¹⁵⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 92.

Onun mektubu henüz Çîn padişahının yanında okunmamıştır. Onun hutbesi henüz Bulğâr'da okunmamıştır.

Hatibin üzerinde hutbe irad ettiği yüksekçe yere minber denir. Şair, Çîn padişahının Sultan Maḥmûd'un hatibine mücevherden bir minber yaptığını belirtmesi, Maḥmûd'un Çîn padişahı karşısında şanının yüceliğine dikkat çekmek içindir:

به چین شاه چین از پی خطبه تو ز گوهر خطیب ترا ساخت منبر¹⁵⁸⁰

Çîn'de Çîn padişahı senin hutben için, senin hatibin için mücevherden minber yaptı.

Ferruhî, Emîr Muḥammed için yazdığı kasidesinde, babası Sultan Maḥmûd'un onu Belḥ'e çağırdığından, bu dönemde Muḥammed'in hatibinin Sîstân'da hutbe verdiğini belirterek Sîstân'daki Gazneli hakimiyetine atıfta bulunur:

آنکه چو او را پدر به بلخ همی خواند خطبه همی ساخت خاطیش به سجستن¹⁵⁸¹

O, babası kendisini Belḥ'e çağırdığı zaman, hatibinin Sîstân'da hutbe okudu bir kimsedir.

Hutbelerin başında Allah'ı övgü niyetiyle tahmîd okunur. Şair de dinî bir ibadet olması nedeniyle değişmeyecek olan bu kuraldan yola çıkarak memduhuna duada bulunur. Şair, hutbe gibi hükümdarlık alameti olan hutbenin başındaki tahmid değişmediği sürece memduhu Maḥmûd'un fetihler yapması ve muzaffer olması temennisinde bulunur:

همیشه تابسر خطبه ها بود تحمید همیشه تا زبر نامه ها بود عنوان
همیشه تا بود اندر زمین ما اسلام همیشه تا بود اندر میان ما فرقان
جهان تو دارو جهانیان تو باش و فتح تو کن ظفر تو یاب و ولایت تو گیر و کام تو ران¹⁵⁸²

Hutbelerin başında tahmid olduğu müddetçe, mektupların üzerinde isim olduğu sürece,

Bizim topraklarımızda İslâm, aramızda Furkân (Kur'ân olduğu sürece, Cihanı yönet, cihanın sahibi sen ol ve sen fetih yap. Zaferi sen kazan, şehirleri sen ele geçir ve muradına sen ulaş!

¹⁵⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 104.

¹⁵⁸⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s.149.

¹⁵⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 269.

¹⁵⁸² Ferruhî, *Dîvân*, s. 252.

4.2.2. Taht

Hükümdarlık alametlerinden biri de tahttır. Padişahlığa geçen kimsenin, padişahlık alameti tahta oturması kesinlik kazanır. Taht, bir hakimiyet nişanesidir. Ferruhî, “Nâşiruddîn Sebuk Tegîn-i Ġaznevî’nin oğlu Yemînuddevle Sultan Maḥmûd’un övgüsü” başlıklı kasidesinde memduhu Maḥmûd’un tahtının, güneşin üçüncü burcu gibi, dünyanın en yüce yeri olduğunu belirtir:

جهان را برترین جایست زیر پایه تختش چنانچون برترین برجست مر خورشید را جوزا¹⁵⁸³

Güneş için ikizler burcunun en yüksek olması gibi, onun tahtının ayağının altı dünya için en yüce yerdir.

Şair, “Sebuk Tegîn oğlu Yemînuddevle Sultan Maḥmûd’un övgüsü” isimli kasidesinde Suleymân peygamberin veziri Âşaf’ın Sebâ’dan tahtı alıp getirdiğini ve bunun bir meziyet olarak görüldüğünü ancak Sultan Maḥmûd’un Sebâ gibi yüzlerce şehrinin olduğunu dile getirerek memduhunun tahtının, Sebâ tahtından daha kıymetli olduğunu söyler:

آصف تختی ز سبا برگرفت تو ملکی کاو را صد چون سباست¹⁵⁸⁴

Âşaf tahtı Sebâ’dan aldı, sen ise Sebâ gibi yüzlercesine sahip olan padişahsın.

Ferruhî, “Sultan Muḥammed’in Sultan Maḥmûd’tan sonra tahta oturmasını tebrik etmesi” isimli kasidesinde Sultan Maḥmûd’un, yerine oğlu Muḥammed’i bıraktığını; onun memleketin tahtına oturmasını Maḥmûd’un istediğini belirtir. Şair, böylece Sultan Maḥmûd’un adının da kalıcı olacağını ifade eder:

گفت بر تخت مملکت بنشین تا به تو نام من بماند یاد¹⁵⁸⁵

Dedi ki: “memleketin tahtına otur! Böylece benim adım seninle zihinlerde kalsın!”

Ferruhî, Sultan Maḥmûd’un Hindistân seferi için yazdığı kasidesinde memduhunun hayrını isteyenlerin taht ile onurlandırılmasını, kötülüğünü isteyenlerin ise darağacında sallandırılmasını temenni eder:

دو چیز دار ز بهر دو تن نهاده مقیم ز بهر ناصح تخت و ز بهر حاسد دار¹⁵⁸⁶

¹⁵⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 2.

¹⁵⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 20.

¹⁵⁸⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 40.

¹⁵⁸⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 159.

İki şeyi alışkanlık haline getiren için iki şeyin olsun, iyilik isteyen için taht ve haset eden için darağacı.

Ferruhî, “Çağâniyân valisi Emîr Ebûl-Muẓaffer Faḥruddevle Aḥmed bin Muḥammed’in Dağgâh’ının anlatışı” isimli kasidesinde kılıcın, kadehin ve tahtın onunla yücelik bulduğunu dile getirir:

تیغ و جام و باز و تخت از تو بزرگی یافتند روز رزم و روز بزم و روز صید و روز بار¹⁵⁸⁷

Savaş gününde kılıç, eğlence gününde kadeh, av gününde şahin ve vazife gününde taht senden yücelik buldu.

Ferruhî, “Gazneli Maḥmûd oğlu Sultan Ebû Said Mes’ûd’un övülmesi” başlıklı kasidesinde vefat etmiş olan Sultan Maḥmûd’a seslenir ve İran’ın eski hükümdarı olan Cem’in tahtının yerinde artık oğlu Mes’ûd’un tahtının olduğunu, Mes’ûd’un tahtının yüceliğinin, Cem’in tahtının azametini gölgede bıraktığını ifade eder:

ای خسرو غازی پدر شاه کجایی تا تخت پسر بینی بر جایگاه جم¹⁵⁸⁸

Ey Ḥusrev Gâzî, padişahın babası! Neredesin? Gel de gör Cem’in tahtının yerinde oğlunun tahtını.

Ferruhî, “Nâsıruddîn oğlu İzzüddevle Emîr Ebû Ya’kûb Yûsuf’un övgüsü” başlıklı kasidesinde Hind’ten Zencân’a kadar Sultan Maḥmûd’un hakimiyet alanı olduğunu ve onun diğer padişahların elinden padişahlık alametleri olan tacı, tahtı aldığını dile getirir:

آن پادشا که زیر نگین دارد از حد هند تا به حد زنگان
آن پادشاه کز ملکان بستند دیهیم و تخت و مملکت و ایوان¹⁵⁸⁹

O padişah ki, onun yüzüğünün taşının altındadır, Hind sınırından Zencân sınırına kadar (olan topraklar).

Padişahlardan, tacı, tahtı, memleketleri ve ve sarayları alan bir padişaktır.

Şair, “Nâsıruddîn oğlu Emîr Yûsuf’un övgüsü” başlıklı kasidesinin dua beytinde memduhunun düşmanlarına beddua eder ve onun tahtının iki ayağının onun kötülüğünü isteyen kimselerin gözüne girmesini ister:

¹⁵⁸⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 178.

¹⁵⁸⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

¹⁵⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 282.

حلقه بند تو بر پشت دو تاي دشمن

پايه تخت تو بر روي دو چشم بدخواه¹⁵⁹⁰

Senin zincirinin halkası düşmanın iki büküm olan beline, senin tahtının iki ayağı da kötülüğünü isteyenlerin iki gözüne girsin!

Ferruhî, “Huccâc olarak tanınan Ebû'l-Hasan 'Alî bin Fazl bin Aḥmed'in övgüsü” başlıklı kasidesinde meclisin de makamın da tahtın da ona yaraşacağını söyler:

بدو بنازد مجلس بدو بنازد صدر

بدو بنازد تخت و بدو بنازد گاه¹⁵⁹¹

Ona yakışır meclis, ona yakışır makam, ona yakışır taht ve ona yakışır savaş meydanı.

Ferruhî, “Nâsiruddîn oğlu Sultan Maḥmûd'un övgüsü” adlı kasidesinde onu erdemin ve bilginin padişahı olarak anar ve onun tahtın ve tacın hükümdarı olduğunu dile getirir:

خداوند فضل و خداوند دانش

خداوند تخت و خداوند افسر¹⁵⁹²

Erdemin padişahı, bilginin padişahıdır. Tahtın hükümdarı, tacın hükümdarıdır.

Ferruhî, “Ḥâce Seyyid Maṣṣûr bin Ḥasan-ı Meymendî'ye övgü” isimli kasidesinde memduhundan kendisine düşmanlık yapan kimseleri cezalandırmasını, memduhunun kötülüğünü isteyen kimselerin tahtından indirilip darağacına çıkarılması gerektiğini dile getirir:

بد خواه تو هر چند حقیرست مر او را

از تخت فرود آور و برکن به سر دار¹⁵⁹³

Senin kötülüğünü isteyen alçak olsa da onu tahtından indir darağacına çıkar.

Şair, “Maḥmûd'un ordusunun komutanı Ebûbekr 'Amîdu'l-Melik-i Kâhistânî'nin övgüsü” isimli kasidesinde onun ebediyen yaşaması, tahtının yüce felekte olması, ona düşmanlık edenlerin tahtının ise darağacı olması temennisinde bulunur:

جاودانه شاد باد و تخت او چرخ بلند

دشمنش را جاودانه تخت گردد چوب دار¹⁵⁹⁴

Ebediyen mutlu olsun, onun tahtı yüce felekte olsun! Düşmanına darağacı ebediyen taht olsun!

¹⁵⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 355.

¹⁵⁹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 357.

¹⁵⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 83.

¹⁵⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 166.

¹⁵⁹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 169.

Şair, “Nâsiruddîn oğlu Emîr Ebû Ya‘kûb Yûsuf’un övgüsü” başlıklı kasidesinde onun oturduğu yerin padişahlık tahtının yanı başı olması, onun düşmanlarının oturduğu yerin ise Bîjen’in atıldığı kuyu olmasını diler:

نشستگاه عدوی تو در چه ارژنگ¹⁵⁹⁵

نشستگاه تو بر تخت خسروانی باد

Senin oturduğun yer padişahlık tahtının yanı olsun! Senin düşmanının oturduğu yer Erjeng kuyusu olsun!

Ferruhî, “Yemînuddevle Gazneli Sultan Maḥmûd Ġâzî’nin övgüsü” başlıklı kasidesinde Belkîs’in tahtının Cem’in önünde durması gibi Hindistân padişahının tacının memduhunun huzurunda durduğunu söyler:

چونانکه تخت گوهر بلقیس پیش جم¹⁵⁹⁶

خسرو نشسته تاج شه هند پیش او

Padişah oturmuş, Belkîs’in mücevher tahtının Cem’in huzurunda olması gibi Hindistân padişahının tacı onun huzurundadır.

Ferruhî, “Yine Sultan Maḥmûd oğlu Sultan Muḥammed’i övgüsünün anlatılışı” adlı kasidesinde devleti ve tahtı özne konumunda gösterir ve devletin ve tahtın onun gibisini göremeyeceğini dile getirir:

چنو نبیند تخت و چنوبیند زین¹⁵⁹⁷

چنو نبیند ملک و چنو نبیند گاه

Onun gibisini görmez devlet, onun gibisini görmez savaş meydanı, onun gibisini görmez taht, onun gibisini görmez eyer.

Şair, “Sultanın nedimi, erdemli Hâce Ebûbekr-i Hâşîrî’nin övgüsü” başlıklı kasidesinde onun padişaha yakınlığına gönderme yaparak padişahın tahtının yanında oturduğunu, başka kimselerin ise tahtın aşağısında oturduğunu belirterek başkalarına kıyasla Hâcenin rütbesinin üstünlüğüne işaret eder:

دیگران زیر، کنون مرتبت خواجه بدان¹⁵⁹⁸

خواجه در مجلس بر تخت نشسته بر شاه

Hâce mecliste padişahın yanında tahtın yanına, diğerleri ise aşağıda oturmuş, şimdi Hâcenin mertebesini anla!

Ferruhî, “Sultan Maḥmûd bin Sebuk Tegîn-i Ġaznevî’ye övgü” isimli kasidesinde memduhuna hizmetin padişahlara taht, memleket, şeref ve makam getireceğini belirtir:

¹⁵⁹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 213.

¹⁵⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 226.

¹⁵⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 281.

¹⁵⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 322.

گفتا: که خدمتش ملکان را چه بردهد ؟

گفتم: که تخت و مملکت و آبروی و جاه¹⁵⁹⁹

“Ona hizmet padişahlara ne kazandırır?” diye sordu. “Taht, memleket, şeref ve makam” diye cevap verdim.

Ferruhî, “Yine Emîr Ebû Aḥmed Muḥammed bin Maḥmûd-ı Ġaznevî’ye övgü” adlı kasidesinde memduhunun sarayının kapısında soylu kimselerin ve tahttan daha fazlasına sahip olanların bulunduğunu belirtir. Şair, tahta sahip olmanın gücünün farkında olarak devlete sahip olmanın yolunun memduhunun sarayının kapısından geçtiğini vurgular:

در شرف پیشتر و بیشتر از تخت و کلاه

شهریاران را بینی بدر خانه او

هر کسی را که سوی دولت گم گردد راه¹⁶⁰⁰

راه دولت ز در خانه او باید جست

Onun sarayının kapısında taht ve tacdan daha fazlasını, şeref bakımından öncü padişahlar görürsün.

Devlet yolunda, yolunu kaybeden kimsenin devletin yolunu onun sarayının kapısında araması gerekir.

Şair, “Sultan Maḥmûd oğlu Sultan Muḥammed’in övgüsü” başlıklı kasidesinde babası Sultan Maḥmûd’tan sonra, feleğin Muḥammed için taht gönderdiğini belirtir. Şair devlet için bu tahttan ve filden daha büyük bir kanıtın olmadığını, padişahlık için bunlardan daha yüce bir alamet olmadığını söyler:

تختی همه پر صورت و پر صنعت مانی

او را ز پی فال پدر تخت فرستاد

پیلی که بر او شیفته گشته ست جهانی

با تخت فرستاد یکی پیل چو کوهی

مر شاهی را برتر ازین نیست نشانی¹⁶⁰¹

مر دولت را برتر ازین نیست دلیلی

Felek, babasının bahtından sonra Mânî’nin sanatı ve resimleriyle dolu bir tahtı ona gönderdi.

Taht ile beraber bütün dünyanın ona hayran kaldığı dağ gibi bir fil gönderdi.

Devlete bundan daha büyük bir delil olamaz. Padişahlığa bundan daha büyük bir alamet olamaz.

¹⁵⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 344.

¹⁶⁰⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 351.

¹⁶⁰¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 368.

Ferruhî, “Gazneli Maḥmûd oğlu Emîr Ebû Aḥmed Muḥammed’in övgüsü” adlı kasidesinde memduhunun babasının halefi olduğunu da sezinlemiş olsa gerek devletin tahtına layık olduğunu belirtir:

امیر زیبایی و شایى به تخت ملک و به تاج
همی بباش مر این هر دو را تو زیب و تو شای¹⁶⁰²

Sen güzel emirsin ve devletin tahtına ve taca layıksın. Bu ikisine daima sen yakışırsın ve (buna) layık ol!

Şair, “Gazneli Maḥmûd’un oğlu Muḥammed’in övgüsü” adlı kasidesinin dua bölümünde memduhunun nasibinin taht, düşmanlarının nasibinin darağacı olmasını temenni eder:

ترا باد هر جا که بنهند تختی
عدو را بود، هر کجا هست، داری¹⁶⁰³

Her nereye bir taht kondursalar senin olsun. Her nerede bir darağacı varsa düşmanının olsun.

4.2.3. Tâç

Taç, soyluluk, iktidar, kudret ya da hükümdarlık sembolü olarak başa giyilen, değerli taşlarla süslü başlıktır. Ferruhî, bu sembole birçok kasidesinde yer verir. Şair, “Nâsiruddîn oğlu Sultan Maḥmûd’un övgüsünün anlatılışı” isimli kasidesinde Sultan Maḥmûd’un birçok taç sahibi kimsenin tacını kılıcı ile başından aldığını, yine bir başka kasidede ḥusrev gâzî sıfatıyla andığı Maḥmûd’un padişahların tacı olduğunu, başka bir kasidesinde padişahlık alametleri olan kemer ve tacın en çok memduhuna yakıştığını, buna en çok Sultan Maḥmûd’un layık olduğunu dile getirir:

بسا تاجدارا که تو از سر او
بشمشیر برداشتی تاج و افسر¹⁶⁰⁴

Birçok tac sahibinin başından kılıçla tacını ve tahtını aldın.

خسرو غازی سر شاهان و تاج خسروان
میر محمود آن شه دریا دل دریا گذار¹⁶⁰⁵

Ḥusrev gâzî padişahların başı ve hükümdarların tacıdır. Emîr Maḥmûd, derya gönüllü, derya aşan padişaktır.

به شهر یاری کس چون تو بسته نیست کمر
به خسروی چو تو کس نیست بر نهاده کلاه¹⁶⁰⁶

¹⁶⁰² Ferruhî, *Divân*, s. 372.

¹⁶⁰³ Ferruhî, *Divân*, s. 375.

¹⁶⁰⁴ Ferruhî, *Divân*, s. 84.

¹⁶⁰⁵ Ferruhî, *Divân*, s. 85.

¹⁶⁰⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 345.

Padişahlıkta hiç kimse senin gibi kemer bağlamadı. Hükümdarlıkta hiç kimse senin gibi taç giymedi.

Ferruhî, bir hakimiyet sembolü olan tacı, Gazneli Devleti'nin rakibi olarak görülen kesimlerden söz ettiğinde de kullanmayı ihmal etmez. Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde Rûm devletini aşağılar ve memduhunun Rûm Kayseri'nin tacını başına çalacağını söyler:

وقت آن آمد که در تازد به روم
نیزه اندر دست و در بازو کمان
تاج قیصر بر سر قیصر زند
همچنان چون برسر خان چترخان¹⁶⁰⁷

Zamanı geldi! Elinde mızrağı ve pazusunda okuyla Rûm'a saldıracak.

Hanın gölgeliğini başına geçirdiği gibi kayserin tacını da kayserin başına çalacak.

Ferruhî, Gazneli Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde memduhunun yanına gelen misafirlerin emirler ve padişahlar gibi ağırlandıklarını, taç ve kemerle geri döndüklerini belirtir:

بس کسا کز در او باز همی خواهد گشت
همچو میران و شهان با کمرو تاج و کلاه¹⁶⁰⁸

Nice kimseler, emirler ve padişahlar gibi, onun kapısından tac, kemer ve külah ile geri dönecekler.

Ferruhî, Emîr Muḥammed'i şehzâde olarak andığı kasidede memduhunun, Acemin ve Arabın taç sahiplerinin yücesi olduğunu, bir başka kasidesinde tacın, kılıcın, yüzüğün onunla değer ve şeref kazandığını ifade eder:

پادشه زاده محمد خسرو پیروز بخت
سر فراز تاجداران عجم و آن عرب¹⁶⁰⁹

Padişah oğlu padişah kutlu talihli Muḥammed! Acemin ve Arabın tac sahiplerinin yücesidir.

زو قدر و جاه و عز و شرف یافته
تاج و کلاه و تیغ و نگین هر چهار¹⁶¹⁰

Tac, kaftan, kılıç ve yüzük, her dördü, mevkiyi, makamı, izzeti ve şerefi ondan bulmuştur.

¹⁶⁰⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 263.

¹⁶⁰⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 351.

¹⁶⁰⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 5.

¹⁶¹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 96.

Şair, Emîr Muḥammed için yazdığı bir kasidesinde ise onun tacının güzelliğinden ötürü altının madenden dışarı çıkıp, o güzelliğe sahip olmayı arzuladığını dile getirerek memduhunun tacına güzelleme yapar:

چون ز تختش یادکردی سرو بخرامد بباغ
چون ز تاجش یاد کردی زر برون آید زکان
آن همی گوید جمال تخت او بر من فکن
وین همی گوید بهای تاج او بر من فشان¹⁶¹¹

Onun tahtından söz edince selvi bağda cilve yaparak yürür. Onun tacından söz ettiğinde altın madenden dışarı çıkıverir.

O (selvi) der ki: “Onun tahtının güzelliğini bana gönder!” Diğeri (altın) der ki: “Onun tacının kıymetini bana bağışla!”

Ferruḥî, “Maḥmûd oğlu Sultan Muḥammed’in övgüsünün anlatılışı” isimli kasidesinde, vefat etmiş olan Sultan Maḥmûd’un bizzat kendisinin Muḥammed’i padişah olarak tayin ettiğini, Maḥmûd’un kendi eliyle padişahlık tacını Muḥammed’e giydirdiğini ifade eder:

افسربه دست خویش پدر برسرت نهد
وین آن نشان بود که تو زیبای افسری¹⁶¹²

Tacı kendi eliyle senin başına koydu. Bu da gösteriyor ki, sen güzel taçlısın.

آن پسندیده به رادی و به حری و معروف
آن سزاوار به شاهی و به تاج اندر خور¹⁶¹³

O cömertlikte, ahlakta ve iyilikte beğenilmiştir. Padişahlığı, tacı elde etmeye layıktır.

Ferruḥî, “Sultan Maḥmûd’un veliahdı Sultan Mes‘ûd’un övgüsü” başlıklı kasidesinde Mes‘ûd’un hak ederek tahta oturduğunu ve tacın ona layık olduğunu ifade eder:

تخت شاهی را شاه آمد زبینه تخت
مملکت را ملکی آمد زیب افسر¹⁶¹⁴

Padişahlık tahtına tahta layık padişah geldi. Memlekete güzel taçlı bir padişah geldi.

ملک عالم تاج عرب و فخر عجم
سید شاهان مسعود ولیعهد پدر¹⁶¹⁵

Alemin padişahı, Arabın tacı, Acemin iftiharî, padişahların efendisi babasının veliahdı Mes‘ûd!

Ferruḥî, “Sultan Maḥmûd oğlu Sultan Mes‘ûd’un övgüsünün anlatılışı” başlıklı kasidesinde memduhunun tüm padişahların başı olduğunu, memduhunun tüm taç sahiplerinin tacı olduğunu belirtir:

سر خسروان افسر تاجداران
که او را سزد تاج و تخت کیانی¹⁶¹⁶

¹⁶¹¹ Ferruḥî, *Divân*, s. 277.

¹⁶¹² Ferruḥî, *Divân*, s. 381.

¹⁶¹³ Ferruḥî, *Divân*, s. 121.

¹⁶¹⁴ Ferruḥî, *Divân*, s. 142.

¹⁶¹⁵ Ferruḥî, *Divân*, s.141.

¹⁶¹⁶ Ferruḥî, *Divân*, s. 392.

Padişahların başı, taç sahiplerinin tacı! Zaten ona yaraşır padişahlık tacı ve tahtı.

Ferruhî, “Sultan Maḥmûd’un (hediye) vermiş olduğu at için teşekkür etme” adlı kasidesinde, memduhunun kendisine verdiği at için tac benzetmesi yapar ve bu tacı, taca benzetir:

اسبی که چنو شاه دهد اسب نباشد تاجی بود آراسته از لؤلؤ شهوار¹⁶¹⁷

Onun gibi bir padişahın verdiği bir at, sadece at olamaz. Padişahlara yaraşır inci ile süslenmiş bir tac olur.

Şair, Çağâniyân valisi Ebû’l-Muzaffer için yazdığı kasidesinde memduhunun tacının güneş tarafından ona gönderildiğini belirttikten sonra onun tacını, gökyüzünden Hz. ‘Alî’ye gönderildiği rivayet edilen Zulfikâr adlı kılıca benzetir:

افسر زرین فرستد آفتاب از بهر تو همچنان کز آسمان آمد علی را ذوالفقار¹⁶¹⁸

Gökyüzünden ‘Alî’ye Zulfikâr indiği gibi güneş de senin için altın taç gönderdi.

Şair, taç gibi yücelik ve padişahlık sembolü olan bir nesneyi olumsuz benzetmeler için de kullanmıştır. Şair, Çağâniyân valisi Faḥruddevle Ebû’l-Muzaffer’i övmek için yazdığı kasidesinde memduhuna isyan eden kimsenin başının savaşta mızrağın tacı olması bedduasında bulunur:

وای آنکه سر زطاعت او باز پس کشید گردد سرش به معركة تاج سر سنان¹⁶¹⁹

Ey ona itaatten yüz çeviren kimsenin başının savaş meydanında mızrağın başının tâcı olacağı kimse!

Şairin tacı sarayda başka görevlerde bulunan kimseler için de kullandığı görülür. Şair Ebû’l-Ḥasan Ḥuccâc ‘Alî’yi, Hâcelerin tacı olarak tanıtır:

دستور زاده شاه ایران زمین حجاج، تاج خواجگان، بوالحسن¹⁶²⁰

İran toprağının padişahının vezirinin oğlu. Ḥuccâc, Hâcelerin tacı, Ebû’l-Ḥasan.

Ferruhî, taç sembolünü saraydaki görevlerden bağımsız olarak da kullanmıştır. Şairin Hâce Seyyid Manşûr için hünerin tacı ifadesini bu kullanıma örnek olarak gösterebiliriz:

¹⁶¹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 81.

¹⁶¹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 179.

¹⁶¹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 330.

¹⁶²⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 316.

Hünerin tacı, aklın hazinesi Hâce Seyyid Manşûr Hasan, tüm yiğitlerin efendisidir.

4.2.4. Bayrak ('alem, livâ, râyet ve perçem)

Devletlerin hakimiyetinin sembolü olan bayrak, Ferruhî'nin dîvânında çokça anılır. Şaire göre bayrak, savaşlar ve seferlerin ayrılmaz bir unsuru olup Gazneli Devleti'nin başka ordulara, devletlere olan üstünlüğünü ve onları itaat altına almayı temsil eder. Ferruhî, Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidesinde onun gazalarına göndermede bulunur ve onun bayrağının bazen Sûmenât bazen de Kalincâr'a gittiğini dile getirir:

تو آن شهی که ز بهر غزات رایت تو به سومات رود گاه و گاه به کالنج¹⁶²²

Sen öyle bir padişahsın ki senin bayrağın gazveler için gâh Sûmenât'a gâh Kâlinçar'a gider.

Bilindiği gibi Sultan Maḥmûd'un Hindistân seferleri oldukça meşhurdur. Şair de bu seferlerin bir kısmına iştirak eden biri olarak onun siyah bayrağının Hindistân'daki her kaleye ve her yere gölge yaptığını ifade eder:

چتر سیاه و رایت تو سایه فکندهست در هند به هر جای که حصنی و حصارست¹⁶²³

Senin siyah bayrağın ve alemin gölge atmıştır. Hindistân'ın her neresinde bir kale ve hisar var ise.

Yine bir başka kasidesinde şair, Sultan Maḥmûd'u şeriatın ve dinin koruyucusu olarak tanıtır ve bunun için sürekli sefer halinde olduğunu dile getirir ve onun nerede olduğunu merak edenlere, siyah sancağın altındadır diye cevap verir:

گفتا: پناه شرع رسولست و پشت دین؟ گفتم: بلی و پیشرو طاعت اله
گفتا: کنون کجاست مرا ده نشان ازو؟ گفتم: که زیر سایه آن رایت سیاه¹⁶²⁴

“Peygamberin şeriatının koruyucusu ve dinin destekçisi midir?” diye sordu. “Evet, Allah'a itaatın öncüsüdür.” dedim

“Şimdi nerededir bana onu göster” diye sordu? “O siyah bayrağın gölgesi altındadır” dedim.

¹⁶²¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 165.

¹⁶²² Ferruhî, *Dîvân*, s. 73.

¹⁶²³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 22.

¹⁶²⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 343.

Şair, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onun bayrağını Humâ kuşuna benzetir; onun bayrağının heybetiyle orduların korkudan donakaldığını dile getirir. Bir başka kasidesinde şair, Emîr Muḥammed'i Humâ kuşuna benzetir ve onun kutlu bayrağının hiç inmediğini dile getirir. Yine şair, memduhunu bir an bile durmadan cehd içinde olması için teşvik eder ve sancağını Mekke'de bulunan Ebû Kubeys dağına dikmesini temenni eder:

چون همای رایت تو روی بنماید ز دور زان دو لشکر در زمان بنشیند آشوب و شغب¹⁶²⁵

Humâ kuşu gibi senin bayrağın uzaktan görününce, ondan ötürü o an iki ordu perişan ve halsiz yerinde kalacaktır.

آن همای رایت فرخنده او خفته نیست آخراو خواهد بنای مملکت کرد استوار¹⁶²⁶

O Humâ kuşu, onun mübarek bayrağı uyumamıştır. İşte o memleketin binasını dimdik kılacak.

بادیه بر پشت زنده پیلان بگذار رایت بر کوه بوقییس فرو زن¹⁶²⁷

Güçlü filler üzerinde çöller aş. Ebû Kubeys dağının üstüne sancağını dik.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un Kannevc seferinden dönmesinin ardından hiç beklemeden sefer hazırlıklarına başlayıp Hindistân'a dönmesine göndermede bulunarak, sultanın bayrağı "daha yolun tozu nedeniyle nesrin gibiyken" ifadesini kullanarak Sultan Maḥmûd'un tükenmeyen azmine atıfta bulunur:

هنوز رایش از گرد راه چون نسرين هنوز خنجرش از خون تازه چون گلنار¹⁶²⁸

Henüz bayrağı yolun tozundan nesrin gibiyken, henüz hançeri taze kan ile nar çiçeği gibiyken.

Ferruhî, sancak kelimesini Gazneli Devleti'nin düşmanlarının kullandığı bir sembol olarak da anar. Gazneli ordusunun 13. Hindistân seferinde karşılaştığı düşman ordusunun bayrağının altında otuz altı bin atlı olduğundan söz eder:

چهل امیر ز هندوستان در آن سپه است بزیر رایشان سی و شش هزار سوار¹⁶²⁹

¹⁶²⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 6.

¹⁶²⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 108.

¹⁶²⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 270.

¹⁶²⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 51.

¹⁶²⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 65.

O orduda Hindistân'dan kırk emir bulunur. Onların bayrağının altında otuz altı bin atlı vardır.

Ferruhî, Gazneli Maḥmûd'un kardeşi ve ordu komutanı olan Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde memduhunun sancağının en önde giden sancak olduğunu, onun sancağının savaşlarda önde giden Rustem'in sancağına benzediğini, başka bir kasidesinde memduhunun sancağının bir an bile sakin kalmadığını, atının ise bir lahza olsun dinlenmediğini dile getirir:

براه رایت او پیشرو بود هر روز چو پیش رایت کاووس رایت رستم¹⁶³⁰

Yolda onun bayrağı her gün öncü olacak. Kâvûs'un bayrağının önündeki Rustem'in bayrağı gibi.

رایتش ساکن نگردد یک زمان در یک زمین رخشش آرامش نگیرد ساعتی در یک مقام¹⁶³¹

Onun bayrağı bir an bile olsa hiç bir yerde yerinde durmaz. Onun atı bir yerde bir lahza bile soluklanmaz.

Şair, Sultan Mes'ûd'u övdüğü bir kasidesinde onun sancağına kutsallık atfeder ve sancağının yedinci kat gökten geldiğini dile getirir:

از بزرگی و توانائی و از جاه و شرف رایت او بر گذشته ز آسمان هفتمین¹⁶³²

Yücelikten, kudretten, makam ve şereften ötürü, onun bayrağı yedinci kat gökten seçilmiştir.

Şair, Emîr Yusuf için yazdığı kasidesinde kötülükle savaşması için memduhuna ordu, atlar ve 'alem hazırlanmasını Sultan Maḥmûd'tan ister:

امیرا باش تا سلطان ترا طبل و علم سازد ز بهر جنگ بدخواهان ترا خیل و حشم سازد¹⁶³³

Ey emîr! Hazır ol da sultan senin için davul ve alem yapsın! Kötülük isteyenlerle savaşman için senin için ordu ve atlar hazırlasın!

4.2.5. Nevbet / Davul / Kös

Sultanlık alametlerinden biri de davuldur. Ferruhî Dîvânı'nda davul, savaş ilanı, savaş dönüşünün ilanı, önemli gün ve olayların ilanı için istifade edilen bir çalgı aletidir. Şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde bayraktarların onun önünde bayrak açtıklarını,

¹⁶³⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 230.

¹⁶³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 236.

¹⁶³² Ferruhî, *Dîvân*, s. 300.

¹⁶³³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 411.

davul çalıcılarının onun huzurunda görevlerini ifa ettiğini belirterek onun komutanlığının yüceliğine dikkati çeker:

که علمداران پیش تو علم باز کنند
کوس کوبان تو از کوس برآرد آواز¹⁶³⁴

Bazen senin alemdarların senin huzurunda alem açarlar. Davul çalıcıların ise davullarından sesler çıkarırlar.

Şair, ordu komutanı Emîr Yûsuf'u övdüğü diğer bir kasidesinde onun savaşı seven savaşçı bir kişilik olduğunu, davul sesinin onun için erganun ve sazın sesinden daha sevimli olduğunu ifade eder:

روز جنگ و شغب از شادی جنگ
بر فروزد دو رخان چون گلنار
بچنین روز بگوشش غو کوس
زارغنون خوشترو از موسیقار¹⁶³⁵

Savaş ve heyecan günü savaşın mutluluğundan, iki yanağı da nar çiçeği gibi yanar. Böyle bir günde köstün sesi kulağı için, erganundan ve sazdan daha hoştur.

Yukarıdaki iki beyte benzer şekilde bir beyiti de Sultan Mes'ûd için yazdığı kasidesinde dile getiren Ferruhî şunu söyler:

خوشتتر آید روز جنگ آواز کوس او را بگوش
زانکه مستانرا سحرگه بانگ چنگ رامتین¹⁶³⁶

Savaş günü onun davulunun sesi kulağa, Râmtîn'in seherdeki çenginin sesinden daha hoş gelir.

Şair, Sultan Maḥmûd'un Kannevc seferinden dönüşü için yazdığı kasidesinde memduhunun hiç dinlenmeden seferden sefere koşturduğunu, yeni bir sefer hazırlığında olduğunu ifade eder:

هنوز ماه ز آوای کوس او مدهوش
ز عکس تیغش خیره ستاره سیار¹⁶³⁷

Ay, onun davulunun sesiyle hala sersemken. Seyyare yıldızı, hala kılıcının yansımasıyla şaşkınen...

Şair, saray katibi olan Ebu Sehl'i övdüğü kasidesinde oruç ayının geldiğini belirterek, orucun kösü çaldığını belirtir. Şair, davulun çalınmasının ordunun savaşa hazırlanmasının işareti olmasından hareketle oruç ayını orduya benzetir ve orucun ordusunu duvarın arkasına gizlediğini dile getirir:

¹⁶³⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

¹⁶³⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 140.

¹⁶³⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 301.

¹⁶³⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 51.

Oruç ayı, davulunu ansızın çaldı. Oruç ordusunu duvarın arkasına gizledi.

Ferruhî, Çağâniyân valisi olan Ebû'l-Muzaffer'i övdüğü kasidesinde memduhunun ordusunun savaş yolunda çalınan kösünün dağları titreten heybetinden söz eder:

گردون ز برق تیغ چو آتش لیان لیان

کوه از غریو کوس چو کشتی نوان نوان¹⁶³⁹

Boyun, kılıcın kıvılcımından ateş gibi alev alev. Dağ ise davulunun güürültüsünden gemi gibi sallanır durur.

4.2.6. Kılıç

Kılıç da sultanlık nişanelerinden biri olarak kabul edilir. Ferruhî'nin dîvânında kılıç, çoğunlukla devlete ve dine hizmetin bir aracı olarak görülür. Şair, kılıç için tîğ, husâm ve şemşîr kelimelerini kullanır. Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un Sûmenât seferi dönüşünde yazdığı kasidesinde onun kılıcını över; kılıcı sayesinde küfrün binasının çöktüğünü dinin binasının ise sağlam olduğunu dile getirir:

بقاش باد که از تیغ او و بازوی اوست

بنای کفر خراب و بنای دین آباد¹⁶⁴⁰

Varolsun onun kılıcı ve pazusu sayesinde. Küfrün binasının harap, dinin binasının sağlam oluşu.

Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde havanın kararmasıyla oluşan doğal rengi, sultanın kılıcı ile öldürülen din inkarcılarının canının rengine benzetir. Bir başka kasidesinde şair, ayın onun kılıcının yansıması ile serseme döndüğünü ifade eder:

هوای روشن از رنگش مغبر گشت و شد تیره

چو جان کافر کشته ز تیغ خسرو والا¹⁶⁴¹

Onun (ateşin) renginden ötürü açık hava, yüce padişahın kılıcı ile öldürülen kâfirin canı gibi toprağa bulandı ve kapkara oldu.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde öldürdüğü düşmanın kanı ile kılıcının mercan rengini aldığını söyler:

ز گرد معرکه چترش گرفته گونه لؤلؤ

ز خون دشمنان تیغش گرفته گونه مرجان¹⁶⁴²

¹⁶³⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 197.

¹⁶³⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 330.

¹⁶⁴⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 34.

¹⁶⁴¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 1.

¹⁶⁴² Ferruhî, *Dîvân*, s. 255.

Savaş meydanının tozuyla bayrağı, incinin şeklini almıştır. Düşmanlarının kanıyla kılıcı mercan rengini almıştır.

Şair, Sultan Maḥmûd'un savaşta kahramanlığına değinir ve onun kılıcının savaşta filleri kaleden dışarı çıkarabilecek kudrette, ok atışının ise ormandan yüzlerce aslanı kaçırabilecek isabette olduğunu olduğunu belirtir. Başka bir kasidesinde şair, padişahların bedeninin memduhunun kılıcının korkusu ile dolu olduğunu dile getirir:

تیغش بجنگ، پیل برون آرد از حصار تیرش به صد، شیر برون آرد از اجم¹⁶⁴³

Onun kılıcı savaşta fili kaleden dışarı çıkarır. Onun oku yüzlerce aslanı ormandan dışarı çıkarır.

جان ملوک را فرع آید ز تیغ تو جاه ملوک را حسد آید ز جاه تو¹⁶⁴⁴

Padişahların bedenini korku sarar senin kılıcından. Padişahların makamı senin makamını kıskanır.

Şair, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onun bayrağı için sağlam bir kale benzetmesi yaparken, onun kılıcı içinse savaş gününün kale kilidi nitelendirmesi yapar:

رایش به وقت حزم حصار قویست تیغش به روز رزم کلید حصار¹⁶⁴⁵

Fikri, teyakkuz durumunda muhkem bir kaledir. Kılıcı, savaş gününde kale kilididir.

فلک مساعد و بازو قوی و تیغش تیز خدای ناصر و تن بی‌گزند و بی‌آزار¹⁶⁴⁶

Talih yaveri, pazusu kuvvetli, kılıcı keskin olsun! Bedeni dertsiz ve sıkıntısız, Allah yardımcısı olsun!

Ferruhî, Gazneli Maḥmûd'un oğlu Muḥammed'in tahta geçmesinden sonra yazdığı kasidesinde memduhunun geniş dünyayı kılıcı ile fethetmesi, yüksek kaleleri ise oku ile alması temennisinde bulunur. Yine aynı dönemde yazdığı kasidesinde memduhunun kılıcından ancak dostlarının emanda olduğunu dile getirir:

گهی به تیغ ستاننده فراخ جهان گهی به تیر گشاینده بلند حصار¹⁶⁴⁷

Bazen kılıcıyla geniş dünyayı alandır. Bazen de ok ile yüksek kaleleri fethedendir.

¹⁶⁴³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 226.

¹⁶⁴⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 339.

¹⁶⁴⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 96.

¹⁶⁴⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 115.

¹⁶⁴⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 111.

گفتم: امان نیابد از آن تیغ هیچ کس؟

گفتا: موافقان همه یابند ازو امان¹⁶⁴⁸

“Hiç kimse onun kılıcından kurtulamaz mı?” diye sordum. “Dostların hepsi ondan eman bulur” diye cevapladım.

Ferruhî, Sultan Mes‘ûd’u övdüğü bir kasidesinde onun kılıcının korkusunun insanları savaştan korkuttuğunu, bu nedenle savaş düşünen kimselerin dahi barışçı olmayı tercih ettiklerini dile getirirken, bir başka kasidesinde memduhunun kılıcı ile tüm dünyayı fethettiğini söyler:

به اقصای جهان از فزع تیغش هر روز

همی صلح سکالد دل هر جنگ سکالی¹⁶⁴⁹

Dünyanın en uzak yerinde bile onun kılıcının korkusundan her gün savaş düşünen kalpler, sulhu düşünür.

شهریاری که گرفته‌ست به تدبیر و به تیغ

از سرپای جهان هر چه نشیبست و فراز¹⁶⁵⁰

İnişyle çıkışıyla dünyayı baştanbaşa tedbir ve kılıç ile almış bir padişah.

4.3. Gelenekler ve Merasimler

Saray kültürünün içinde barındırdığı bir takım gelenekler ve merasimler devletlerin devamlılığı ve işleyişi bakımından önem arz etmektedir. Bu geleneklerin bir kısmı köken bakımından Türklere ve İranlılara ait karma gelenek ve merasimler, bir kısmı ise dinin etkisiyle ortaya çıkmış gelenek ve göreneklerdir. Ferruhî’nin dîvânında bu kültüre dair izleri belirgin bir şekilde görmek mümkündür.

4.3.1. Cülûs / Tahta Çıkış

Cülûs, Arapça bir kelime olup oturma anlamını taşır. Terim olarak ise bir padişahın devletin başına geçmesi yani tahta oturmasıdır. Ferruhî, Cülûs için müstakil bir kaside kaleme almıştır. Şair, “Sultan Maḥmûd’tan sonra Sultan Muḥammed’in cülûsunu tebrik” adlı kasidesinde Sultan Maḥmûd’un padişahlığı Emîr Muḥammed’e bıraktığını belirtir. Şair, Maḥmûd’a itaat eden kimselerin ordunun, hürlerin ve kölelerin de artık Emîr Muḥammed’e ait olduğunu bilmeleri gerektiğini belirtir. Şair, Sultan

¹⁶⁴⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 272.

¹⁶⁴⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 397.

¹⁶⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 203.

Maḥmûd'un Muḥammed'e "memleket tahtına otur" dediğini şiirsel bir ifade ile dile getirir:

دل به مهر جمال ملت داد	هرکه بود از یمین دولت شاد
میر ما را نوید خدمت داد	هرکه او حق نعمتش بشناخت
هر که او دل بر این امیر نهاد	طاعت آن ملک به جا آورد
لشکر خویش و بنده و آزاد	وقت رفتن ملک به میر سپرد
تا به تو نام من بماند یاد ¹⁶⁵¹	گفت بر تخت مملکت بنشین

Yemînuddevle'den memnun olan kimseler, gönlünü milletin güzelliğinin şefkatine (Muḥammed'e) verdi.

Onun nimetlerinin değerini bilen kimseler, bizim emirimize (Muḥammed'e) hizmetin müjdesini verdi.

Bu emire (Muḥammed'e) gönül veren bir kimse, o padişaha itaati yerine getirmiş olur.

Gitme vaktinde padişah, ordusunu, köleleri ve özgürleri emire ısmarlardı.

"Memleket tahtına otur da benim adım seninle akıllarda kalsın!" dedi.

Benim gafletimden dolayı bozulan işleri, çalış ve yoluna koyup düzelt!

Ferruḥî, Sultan Maḥmûd'un Muḥammed'i tahta oturtmasının gerekçesini de izah eder. Şairin dediğine göre, Sultan Maḥmûd kendisinin ihmal ettiği işler için oğluna vasiyette bulunur ve bu işleri telafi etmesini ister. Şair, sultanın, oğluna yaptığı vasiyetin yerinde bir vasiyet olduğunu belirtir. Tahta oturan Muḥammed'in ebediyen yaşaması temennisinde bulunan şair, Maḥmûd'un ölümünün herkesi üzdüğünü ancak Muḥammed'in metanetinin ise gönüllere yeniden huzur verdiğini söyler:

جهد کن تا مگر کنی آباد	هرچه ویران شد از تغافل من
ایزد آن شاه را بیامرزاد	اینست نیکو وصیت و فرمان
این خداوند جاودانه زیاد	اگر آن شاه جاودانه نزیست
آب گردد ز درد آن پولاد	گل بخندد ز یاد این بر سنگ
رامش میر بسته‌ها بگشاد	انده او دل گشاده ببست
گر بکشت آن چراغ ما را باد ¹⁶⁵²	شمع داریم و شمع پیش نهیم

Benim ihmal ettiklerimden harap olan ne var ise düzeltmek için çaba göster!

İşte budur güzel vasiyet ve fermân. Allah, o padişahı bağışlasın!

O padişah ebediyen yaşamamış olsa da, bu padişah ebediyen yaşasın!

¹⁶⁵¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 40.

¹⁶⁵² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 40-41.

Gül, bunu hatırlamakla taşın üzerinde (dahi) gülümser. Onun (Maḥmûd'un vefatı) derdiyle çelik erir.

Onun sıkıntısı açık gönülleri kilitledi. Emir in metaneti tüm kilitleri açtıverdi.

Mumumuz var ve mumumuzu önümüze alıverelim! Eğer o söndüyse, o çerağ bizim olsun!

Şair, kasidesinde sultan Maḥmûd gibi bir padişahın gittiğini üzüntü ile belirtir, ancak onun yerine Muḥammed gibi soylu ve kerim bir padişahın oturduğunu ifade eder. Şair, Maḥmûd'un vefatını ve Muḥammed'in tahta geçişini Ebû'l-'Abbâs Fazl bin 'Abbâs Rebencenî'den tazmin ettiği üç beyit ile dile getirmeye çalışır:

پادشاهی کریم و پاک نژاد	گر برفت آن ملک بما بگذاشت
که شنیدم ز شاعری استاد	سخت خوب آید این دو بیت مرا
پادشاهی نشست فرخ زاد	» پادشاهی گذشت پاک نژاد
وز نشسته همه جهان دلشاد	بر گذشته همه جهان غمگین
باز شمع بی پیش ما بنهاد ¹⁶⁵³	گر چراغی ز ما گرفت جهان

O padişah gittiye de yüce ve asil soylu bir padişahı bize bıraktı.

Bu iki beyit benim çok hoşuma gider çünkü üstâd bir şairden duydum.

“Asil soylu bir padişah göçtü, yerine kutlu bir padişah oturdu.

(Maḥmûd'un) gitmesinden ötürü tüm insanlar üzgün, (Muḥammed'in) oturması nedeniyle tüm insanlar mutludur.”

Felek, çerağın birini bizden aldıysa da yerine bir mumu önümüze koyuverdi.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un yerine tahta geçen oğlu Muḥammed'in Cem ve Kûbâd'ın boşluğunu dolduran nitelendirmesi yapar. Talihin Muḥammed huzurunda saygı ile durduğunu belirten şair, cihanın işlerinin artık onun arzusuna ram olduğunu belirtir ve tüm insanların artık onu kible bildiğini yani onun kararlarına kulak kesildiğini dile getirir:

ای جهان را به جای جم و قباد	ای خداوند خسروان جهان
بخت در پیش تو به پا استاد	ملک با رای تو قرار گرفت
گفتگوی تو در جهان افتاد	کارهای جهان به کام تو گشت
روید از شوره پیش تو شمشاد	نه شگفت از ز فر دولت تو
هفت کشور همی شود هفتاد	تا به شاهی نشست از پی تو

¹⁶⁵³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 41.

Ey cihan padişahlarının padişahı, ey dünyada Cem ve Kubâd'ın yerini dolduran.

Padişah senin hakkında karar kıldı. Talih senin huzurunda ayakta durdu.

Dünyanın işleri senin arzuna kaldı. Cihanda sen konuşulur oldun.

Senin devletinin ışığı ile eğer çorak yerden şemşad biterse şaşılmaz.

Senin padişahlığa oturduktan sonra yedi ülke yetmiş ülke olur.

Bundan önce Nûşâd şehrinin kible olması gibi artık senin evin halkın kiblesi oldu.

Ferruhî, vefat eden Sultan Maḥmûd'un tahtı Muḥammed'e bırakmasıyla ileri görüşlü davrandığını, bu öngörüsüyle devletin temellerini sağlamlaştırdığını dile getirir. Şair, devleti ekine Muḥammed'i yağmura, dünyayı geline, Muḥammed'i ise damada benzetir. Şair, o dönem meşruiyetin kaynağı olan 'Abbâsî halifesinin, çiçeği burnunda padişah Muḥammed'i tebrik niyetiyle bir elçi göndereceğini dile getirerek hem Muḥammed'in hem de Gazneli Devleti'nin İslâm dünyasındaki meşruiyetine atıfta bulunur:

پدر پیشبین تو به تو شاه	بس قوی کرد ملک را بنیاد
ملک چون کشت گشت و تو باران	این جهان چون عروس و تو داماد
چاکرانند بر در تو کنون	برتر از طوس نوزد و کشواد
از پی تهنیت خلیفه به تو	بفرستد کس، ار بنفرستاد
ای امیری که در زمانۀ تو	نیست شد نام ز فتی و بیداد
کف به رادی گشاده، چشم به مهر	دست دادت خدای با کف راد ¹⁶⁵⁵

Ey padişah! Senin ileri görüşlü baban seninle devletin temelini çok kuvvetlendirdi.

Devlet ekin, sen ise yağmur gibi oldun. Bu dünya bir gelin gibi olurken sen ise damat oldun.

Şimdi Nevzer oğlu Tûs ve Keşvâd'tan daha üstünleri senin kapında hizmetçidirler.

Kutlamanın ardından halife, eğer birini (hala) sana göndermediyse birini gönderecektir.

Ey çirkinliğin ve adaletsizliğin adının senin zamanında yok olduğu emîr!

Elini cömertlikle açmış, gözlerini şefkatle. Allah cömert eliyle sana cömert el bağışlamış.

¹⁶⁵⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 41.

¹⁶⁵⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 41 - 42.

Şair, tahta oturan Muhammed'i bireysel özellikleri bakımından över. Onun misafirlerinin onun cömertliğinden nasiplendiğini belirtir ve tahta çıkmasının ona ve onun yaşadığı döneme hayırlı olmasını diler. Muhammed'in de babası Maḥmûd gibi iyi işler yapmasını temenni edererek kasidesini sonlandırır:

زائر از تو به خرمی و طرب	درم از تو به ناله و فریاد
تخت شاهی و پادشاهی و ملک	بر تو و بر زمانه فرخ باد
چون پدر کامکار باش که تو	پدر دیگری به رسم و نهاد
ماه خرداد بر تو فرخ باد	آفرین باد بر مه خرداد ¹⁶⁵⁶

Ziyaretçin senden ötürü mutlu ve neşeli. Dirhem ise senden ötürü feryad ve fîgandâ. Padişahlık tahtı ve padişahlık ve devlet, sana ve zamana kutlu olsun. Baban gibi iyi işler yapan ol çünkü sen babanın bir diğerisin geleneğin ve örfünle. Hordâd ayı sana kutlu olsun. Hordâd ayına da tebrikler olsun.

4.3.2. Veliahdlık

Gazneli Devleti'nin gelenekleri arasında sayılan en önemli hususlardan biri de veliahd tayinidir. Ferruḥî, kasidelerinin çoğunu Gazneli Maḥmûd döneminde kaleme almıştır. Şair, hem Maḥmûd döneminde yazdığı kasidelerinde hem de Maḥmûd sonrasında yazdığı kasidelerinde veliahdlık kültüründen söz etmiştir.

Ferruḥî, Gazneli Maḥmûd'un ölümü münasebetiyle yazmış olduğu kasidesinin dua bölümünde Sultan Maḥmûd'un adınının veliahdı Muhammed ile sürekli yaşaması temennisinde bulunur. Yine Maḥmûd'tan sonra hüznlenen kalplerin de veliahdı ile mutlu olmasını temenni eder:

زنده بادا به ولیعهد تو نام تو مدام	ای شه نیکدل نیکخوی نیکوکار
دل پژمان به ولیعهد تو خرسند کناد	این برادر که ز درد تو زد اندر دل نار ¹⁶⁵⁷

Senin adın veliahdınla sürekli yaşasın. Ey temiz kalpli, güzel ahlaklı, güzel işli padişah. Hüznlü kalpleri senin veliahdınla mutlu kılsın. Senin derdinle gönlünü dağladı bu birader.

¹⁶⁵⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 42.

¹⁶⁵⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 93.

Şair, “Gazneli Maḥmûd oğlu Muḥammed’in övgüsünün anlatılışı” adlı kasidesinde Muḥammed’i, Maḥmûd’un veliahdı olarak tanıtır. Şair, onun her erdemde öncü bir padişah ve şehriyar olduğunu, dağların üzerinde parlayan bir ay olduğunu dile getirir:

ولیعهد محمود غازی محمد
به هر فضلی اندر جهان گشته پیدا
مهین خسروی برترین شهریار
چو تابان مهی بر سر کوهساری¹⁶⁵⁸

Maḥmûd Ġâzî’nin veliahdı Muḥammed! Yüce bir padişahsın, yüce bir hükümdarsın. Tıpkı dağların üzerinde parlayan bir ay gibi her fazilette dünyada görünür olmuştun!

Ferruhî, “Sultan Maḥmûd’un veliahdı Emîr Muḥammed’in övgüsü” isimli kasidesinde padişah adayı olan Muḥammed gibi yetenekli bir delikanlının görülmediğini, onun alemin sultanının veliahdı olduğunu ifade eder:

خداوند ماکيست آن شه که دولت
محمد ولیعهد سلطان عالم
ندیده ست ازو پر هنرتر جوانی
خداوند هر مرز و هر مرزبانی¹⁶⁵⁹

Bizim hükümdarımız kimdir? Devletin ondan daha yetenekli bir yiğidini görmediği o padişaktır!

Alemin sultanının (Maḥmûd’un) veliahdı Muḥammed! Her sınırın ve her sınır gözetleyicisinin hükümdarıdır.

Şair, “Sultan Maḥmûd’un veliahdı Sultan Mes’ûd’un övgüsünün anlatılışı” başlıklı kasidesinde Sultan Mes’ûd’un Arabın tacı ve Acemin iftiharını olduğunu belirtir. Mes’ûd’un padişahların efendisi olduğunu belirten şair, onun babası Maḥmûd’un veliahdı olduğunu dile getirir:

ملک عالم تاج عرب وفخر عجم
سید شاهان مسعود ولیعهد پدر¹⁶⁶⁰

Alemin padişahı, arabın tacı, acemin övüncü. Padişahların efendisi babasının veliahdı Mes’ûd.

4.3.3. Hediye / Hilat

Bilindiği gibi sultan önemli haberler sonrasında da hilat verir. Ferruhî, Çağaniyân valisi Ebû'l-Muzaffer'in kendisine verdiği hediyelerin ve hilatin yüce kimselerin gözünde dahi itibarını arttırdığını söyler:

ملکا اسب تو و زر تو و خلعت تو
بنده را نزد اخلا بفزودمست جلال¹⁶⁶¹

¹⁶⁵⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 373.

¹⁶⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 374.

¹⁶⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 141.

¹⁶⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 220.

Ey padişah! Senin atın, senin altının ve senin hilatin, yüce kimseler nezdinde kulun heybetini arttırmıştır.

Şair, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Ebû Ya'kûb'u övdüğü kasidesinde onun cömertliğine değinir ve onun hilati ile medhiye söyleyen şairlerin durumunun iyileştiğini dile getirir.

زر تو و سیم تو همه خلق جهان راست
وین حال بداند همه گیتی همگین
از خلعت تو مدحسرایان تو ای شاه
در خانه همه روزه همه بندند آذین¹⁶⁶²

Senin altının, gümüşün dünyanın tüm insanlarına aittir. Bu durumu dünyanın tümü böyle bilir.

Ey padişah! Senin hilatin sayesinde methiye söyleyenler, bütün gün değerli süsler ile evlerini süslerler.

Aşağıdaki beyitte şair, Sultan Mes'ûd'a Sede bayramının geldiğini ve Sede'nin ona Nevruz'un gelişini müjdelediğini, bu nedenle Sede'ye hilat vermesini söyler:

سده آمد که ترا مژده دهد از نوروز
مژده بپذیر و بده خلعت و کارش بطراز¹⁶⁶³

Sana Nevruz'u haber vermek için Sede bayramı geldi. Müjdesini kabul buyur, hilat ver ve işini yoluna koy!

Şair, memduhlarından Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde onun iyiliğini isteyenlerin övgüye ve hilate ulaşacağını, kötülüğünü isteyenlerin ise kefenে ulaşacaklarını belirtir. Şair, Ḥâce Ebûbekr-i Ḳahistânî'yi övdüğü kasidesinde ise misafirlerinin nasibinin mücevher, düşmanlarının nasibinin ise kefen olmasını temenni eder:

گفتم: چه چیز یابد ازو ناصح و عدو
گفتا: یکی نوازش و خلعت یکی کفن¹⁶⁶⁴

Sordum: "Ondan ne elde eder iyiliğini isteyen ve düşman?" dedi ki: "Biri övgü ve hilat, diğeri ise kefen elde eder."

بخشش زوار تو از تو گهر
خلعت بدخواه تو از تو کفن¹⁶⁶⁵

Senin ziyaretçilerine senin bağışın mücevher, senin kötülüğünü isteyenlere senin hilatin kefen olur.

¹⁶⁶² Ferruhî, *Dîvân*, s. 296.

¹⁶⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 204.

¹⁶⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 311.

¹⁶⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 319.

Ferruhî, “Sultan Maḥmûd’un ordusunun özelliği ve onlara hilat vermesi” başlıklı kasidesinde Maḥmûd’un kadirşinâs bilen bir yapısının olduğundan söz eder. Allah’ın cömertliği gibi onun da cömertliğe sahip olduğunu belirtir ve onun hizmetlerinden ötürü ordudaki kimselere hilat verdiğini belirtir:

نیست از شاهان گیتی اندرین گیتی چو او	وقت خدمت حق شناس و وقت زلت بردبار
هر زمان افزون ز خدمت شاه پاداشی دهد	خادمان خویشرا، وینرا عجب کاری مدار
آنچه کرده ست از کرم با بندگان امروز او	با رسولان کرد خواهد ذوالمنن روز شمار
هر یکی را در خور خدمت ثیابی دادخوب	خلعتی کو را بزرگی پود بود و فخر تار
زنده گردانید یکسر نام خویش و نام فخر	نیست گردانید یک یک نام ننگ و نام عار ¹⁶⁶⁶

Alemin padişahları arasında bu alemde onun gibisi yoktur. Hizmet vaktinde kadir kıymet bilir, alçaklık vaktinde darağacına götürür.

Her zaman hizmetin karşılığını hizmetlilerine fazlasıyla verir. Bunu şaşılacak bir iş sanma.

Onun bugün kullarına cömertliğiyle yapmış olduğunu, Zû'l-Minen hesap gününde elçilerine yapacak.

Her birine hizmetlerine layık olarak güzel bir elbise verdi; örgüsünün yücelik, dokumasının övünç olduğu bir hilat.

Şair, Sultan Maḥmûd’un hilatini konu aldığı bir beytinde onun çokça hilat vermesi dolayısıyla alemin saf altınlarla, altın sikkeleriyle, Rûm kumaşı ve kıymetli süslerle dolu olduğunu dile getirir:

از بخشش تو عالم پر جعفری ورکنی	وز خلعت تو گیتی پر رومی و بهایی ¹⁶⁶⁷

Senin bağışınla alem saf altın ve altın sikkesi ile doludur. Senin hilatin ile dünya Rûm kumaşı ve değerli şeylerle doludur.

Sultan Maḥmûd’tan hilat alan Ferruhî, memduhunun hilatinin kendisine yücelik verdiğini, bu yüceliğin mahşere kadar devam etmesini diler:

خلعت تومرا بزرگی داد	وین بزرگی بماند تا محشر ¹⁶⁶⁸

Senin hilatin bana yücelik verdi. Bu yücelik ise mahşere kadar kalacak.

¹⁶⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 57.

¹⁶⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 362.

¹⁶⁶⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 134.

Şair, Sultan Maḥmûd'un nedimi olan Ebûbekr-i Ḥaşîrî'yi övdüğü kasidesinde doğudan batıya kadar kendisine ait olan Sultan Maḥmûd'un memduhuna hilat gönderdiğini belirtir. Bu hilat ile onun düşmanlarının ve kötülüğünü isteyenlerin kör olması temennisinde bulunur:

شاه گیتی ملک مشرق سلطان زمین	آنکه از باختر او راست جهان تا خاور
فضل تو داند و داند که سزاوار تو است	نیک داند که همی نام تو جوید بی مر
چون از این حرب که رفته ست بماروی نهد	به توانایی و پیروزی وشادی و ظفر
خلعت شاهی و منشور فرستد بر تو	تا شود دشمن تو کور و بداندیش تو کر ¹⁶⁶⁹

Alemin padişahı doğunun hükümdarı, yeryüzünün sultanı! Doğudan batıya kadar cihanın ona it olduğu o şahsiyet!

Senin yüceliğini bilir ve layık olduğunu da bilir. İyi bildiği için senin adını anar sayısız kere.

Gittiği bu savaştan ötürü yücelik, galibiyet, mutluluk ve zafer bize yöneldi.

Düşmanının kör ve kötülüğünü isteyenlerin sağır olması için sana padişahlık hilati ve fermân gönderdi.

Ferruhî, “Ḥâce Ebû ‘Alî Ḥasenek Vezîr’in hilat giymesi ve vezirliğe erişmesinin anlatılışı” adlı kasidesinde Ḥasenek’in iyi bir tercih olduğunu, Maḥmûd’un böyle bir veziri seçmekle dünyayı aydınlattığını, dünya işlerini işin ehli birine verdiğini belirtir. Şair, Sultan Maḥmûd gibi padişah olmadığı gibi, Ḥasenek gibi bir vezirin de olmadığını dile getirir:

نیک اختیار کرد خداوند ما وزیر	زین اختیار کرد جهان سر بسر منیر
کار جهان بدست یکی کاردان سپرد	تا زو جهان همه چو خورنق شد وسدیر
چون او نبوده اند، اگر چند آمدند	چندین هزار مهتر و چندین هزار میر
چونانکه چون ملک، ملکی نیست در جهان	همچون وزیر او به جهان نیست یک وزیر ¹⁶⁷⁰

Bizim padişahımız iyi bir vezir seçimi yaptı. Böylece bütün dünyayı baştanbaşa aydınlattı.

Dünyanın işini, işin ehline havale etti. Onunla dünyanın saray ve köşk gibi olması için.

Ne kadarı da geldiyse, onun gibi olamadı. Binlerce yüce kişi ve binlerce emir kişi.

Padişah gibi bir padişahın benzeri cihanda bulunmaz. Onun veziri gibi bir vezir de dünyada bulunmaz.

¹⁶⁶⁹ Ferruhî, *Divân*, s. 172.

¹⁶⁷⁰ Ferruhî, *Divân*, s. 189.

Şair Ḥasenek Vezîr'in hilati için kaleme aldığı yukarıdaki kasidesinin dua kısmında vezirin giydiği hilatin hayırlı olmasını ve Allah'ın onun yardımcısı olmasını temenni eder:

همواره سبز باد سر او و سرخ روی
این خلعت وزارت و این اعتماد شاه
روی مخالفان بداندیش چون زریر
فرخنده باد و باد مر او را خدا نصیر¹⁶⁷¹

Daima huzuru yerinde ve güzel yüzlü olsun! Düşmanlarının ve kötülüğünü isteyenlerin yüzü sapsarı olsun!

Bu vezirlik hilati ve padişahın güveni kutlu olsun ve Allah yardımcısı olsun.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun cömertliğine işaret eder ve memduhunun cömertliği sayesinde ziyaretine gelen kimselerin adlıkları hilatlerle kumaşçının yoldaşı olduğunu söyler:

سایل از بخشش تو گشت شریک صراف
ز ایر از خلعت تو گشت ردیف بزاز¹⁶⁷²

Dilenci senin başlıklarınla sarrafın ortağı oldu. Ziyaretçin ise senin hilatinle kumaşçının yoldaşı oldu.

Ferruhî, Gazneli Maḥmûd'un Türkistân hakimi Kadir Ḥân'ı bağışlamasına da değinir. Şair, Maḥmûd'un ona hilat verip yolculadığını söyler:

خان را به خانه باز فرستاد سرخ روی
با خلعت و نوازش و با ایمنی بجان¹⁶⁷³

Han'ı, hilatle, övgüyle ve canına eman vererek evine geri gönderdi mutlu bir halde.

Şair, Gazneli Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde padişahların hizmet ettiğini Maḥmûd'un ise onlara hilat verdiğini, dünyanın ona itaat ettiğini onun ise dünyaya fermân verdiğini ifade eder:

از جهان خدمتست وزو خلعت
از جهان طاعتست و زو فرمان¹⁶⁷⁴

Padişahlardan ona hizmet vardır, ondan (onlara) hilat. Dünyadan ona itaat varken, ondan ise fermân.

Ferruhî, kimin için yazıldığı meçhul olan bir kasidesiye "vezirlik hilatinin kutlanması hakkında" adını vermiştir. Burada şair, emîrin hilatinin vezirliğe atanan kimseye

¹⁶⁷¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 191.

¹⁶⁷² Ferruhî, *Dîvân*, s. 199.

¹⁶⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 264.

¹⁶⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 265.

hayırlı olmasını, memduhunun sultanın işini düzene koyup sağlamlaştıracağını dile getirir:

ای دل میر اولیا بتو شاد	خلعت میر بر تو فرخ باد
روی دیوان او مزین گشت	تا ترا خلعت وزارت داد
لاجرم کار او کنی بنظام	لا جرم گنج او کنی آباد
خواست تا تو بدو ره آموزی	شغل او را قوی کنی بنیاد ¹⁶⁷⁵

Ey velilerin emirinin gönlünün kendisiyle şad olduğu, emirin hilati sana kutlu olsun!

Onun dîvânının çevresi süslendi. Sana vezirlik hilati verdiğinden beri.

Şüphesiz onun işlerini yoluna koyarsın. Kuşkusuz onun hazinesini doldurursun.

Senin ona yolu göstermeni istedi. Onun işlerinin temelini sağlamlaştırmanı arzuladı.

4.4.Önemli Günler, Kutlamalar ve Tebrikler

Ferruḥî'nin şiirlerinde önemli günlere ve bu önemli günler vesilesiyle kutlamalara da sıklıkla rastlanır. Ferruḥî, "Ramazan bayramını tebrik ve Maḥmûd oğlu Emîr Muḥammed'in övgüsünün anlatılışı" adlı kasidesinde Ramazan ayının bittiğini söyler ve onu hakkıyla ifa edenleri över. Şair, oldukça veciz bir biçimde Ramazan ayını yaşlı ancak tecrübeli bir misafire benzeterek şunları dile getirir:

رمضان رفت و رهی دور گرفت اندر بر	خنک آن کو رمضان را بسزا برد بسر
بس گرامی بود این ماه ولیکن چکنم	رفتنی رفته به و روی نهاده بسفر
سبکی کرد و بهنگام سفر کرد و برفت	تا نگویند فرو هشت بر ما لنگر
رمضان پیری بس چابک و بس باخردست	کار بخرد همه زیبا بود و اندر خور ¹⁶⁷⁶

Ramazan gitti ve uzunca bir yolu önüne aldı. Ramazan'ı layıkıyla eda eden kimseye ne mutlu!

Bu ay çok değerli olsa da ne yapayım, giden gitmiş ve yola revan olmuştur.

Bizim buraya kazık çaktı demesinler diye Ramazan çabucak hazırlandı ve sefer vaktinde yolculuğa koyulup gitti.

Akıllı bir ihtiyar olan Ramazan, çok hızlı ve çok akıllıdır. Akıllıca işlerin hepsi güzel ve övülmeye layıktır.

¹⁶⁷⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 46.

¹⁶⁷⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 104-105.

Ferruhî, Ramazan ayının bitmesinin doğal olduğunu, Ramazan bayramının geldiğini ve artık gönüllerin neşelenmesi, başların şarap ile mest olmasının vaktinin geldiğini dile getirir:

رمضان گر بشد از راه فراز آمد عید
عید فرخنده ز ماه رمضان فرخ تر
گاه آن آمد کز شادی پر گردد دل
وقت آن آمد کز باده گران گردد سر¹⁶⁷⁷

Ramazan gittiyse de bayram uzun yoldan geldi. Mübarek bayram, Ramazan bayramından daha mübarektir.

Kaplerin mutlulukla dolma vakti geldi. Başların şarap ile ağırlaşma (mest olma) vakti geldi.

Ferruhî, yukarıdaki kasidesinin devamında memduhu Sultan Maḥmûd'u savaşçı kişiliği bakımından övdükten sonra, bayramdaki nasibinin neşe olması temennisinde bulunur:

نصیب او طرب و عیش زین مبارک عید
نصیب دشمن او، ویل و وای و ناله زار¹⁶⁷⁸

Bu mübarek bayramdan onun nasibi neşe ve sevinç, düşmanının nasibi ise ah, vah ve figandır.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinin son bölümü olan dua kısmında Allah'ın onun yardımcısı olması için dua eder. Sarayının sürekli ceylan gözlü, keklik gibi alımlı yürüyen güzellerle dolu olmasını temenni eder. Şair, son beyitte ise memduhunun Kurban bayramını tebrik eder ve memduhunun Ramazan bayramının mübarek olması gibi Kurban bayramının da mübarek olmasını temenni eder:

جاودان شاد باد و در همه وقت
ناصرش ذوالجلال و الاکرام
کاخ او پر بتان آهو چشم
باغ او پر بتان کبک خرام
در همه شغلها که دست برد
نیکش آغاز و نیکتر انجام
عید قربان بر او مبارک باد
هم بر آنسان که بود عید صیام¹⁶⁷⁹

Daima mutlu olsun ve her zaman celal ve ikram sahibi (Allah) yardımcısı olsun!

Onun sarayı ceylan gözlü güzellerle dolsun. Onun bahçesi keklik yürüyüşlü güzellerle dolsun!

El attığı tüm işlerde başlangıcı güzel, sonu daha güzel olsun!

Oruç ayının ona mübarek olması gibi Kurban bayramı da ona mübarek olsun!

¹⁶⁷⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 105.

¹⁶⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 111.

¹⁶⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 225.

Şair, “Bayram tebriği ve Gazneli Sultan Maḥmûd’un övgüsü” başlıklı kasidesinin giriş bölümünde Sultan Maḥmûd’un bayramını tebrik edip sürekli mutlu olması, ömrünün uzun, devletinin ilelebed, bahtının güzel olması için dua eder:

عید فرخ باد بر شاه جهان
جاودانه شادمان و کامران
نعمتش پیوسته و عمرش دراز
دولتش پاینده و بختش جوان¹⁶⁸⁰

Bayram kutlu olsun cihan padişahına. Ebediyen mutlu ve huzurlu olsun!

Nimeti daim ve ömrü uzun, devleti ebedî ve bahtı güzel olsun!

Ferruhî, Sultan Maḥmûd’u övdüğü bir kasidesinde hangi bayram olduğunu belirtmediği bir bayram için Arap bayramı ifadesini kullanırken, Sultan Maḥmûd için Acem padişahı ifadesini kullanır. Arap bayramı olarak ifade edilen bayramın dinî bir bayram olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak şairin dinî bir bayramı, Arap bayramı olarak anıp, Sultan Maḥmûd’u Acem olarak niteleyip onun bayramını tebrik etmesi, şairin iki kültürün ortak yönüne vurgusu açısından önemlidir:

عید عرب گشادبه فرخندگی علم
فرخنده باد عید عرب بر شه عجم¹⁶⁸¹

Arap bayramı mutlulukla bayrağını açtı, Arap bayramı Acem padişahına kutlu olsun.

Ferruhî, Emîr Yûsuf için yazdığı kasidesinin son kısmında memduhuna dua eder ve bu bayram gibi binlerce bayram daha geçirmesi temennisinde bulunur:

همچو این عید به شادی و خوشی
بگذاراد و هزاران دگر¹⁶⁸²

Bu bayram gibi başka yüzbinlercesini mutluluk ve sevinçle geçirsin.

Ferruhî, Sultan Mes‘ûd için yazmış olduğu kasidesinde Nevruz’u, Sede bayramını ve Muharrem ayının her üçünü de tebrik ederek hem geleneksel kültüre hem de İslâm kültürüne ait olan bayramları bir arada tebrik eder:

جشن سده و سال نو و ماه محرم
فرخنده کناد ایزد بر خسرو عالم¹⁶⁸³

Sede bayramı, yeni yıl ve muharrem ayını, Allah alemin padişahına kutlu kılsın.

Şair, Kurban bayramı için yazdığı kasidesinde memduhu Emîr Yûsuf’un bayramını tebrik edip düşmanlarının onun huzurunda kurban olması için dua eder. Bir başka kasidesinde şair, memduhunun Nevruz bayramını tebrik eder:

¹⁶⁸⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 261.

¹⁶⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 225.

¹⁶⁸² Ferruhî, *Dîvân*, s. 139.

¹⁶⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 238.

Kurban bayramı sana kutlu olsun ve senin düşmanların senin önünde kurban olsun.

خجسته بادش نوروز و همچنان همه روز بشادکامی برکف گرفته جام عمار¹⁶⁸⁵

Nevrûzu kutlu olsun ve böyle her günü. Şeffaf kadehi sevinçle tutmuş olsun.

Şair, Hâce Ebû Sehl Aḥmed bin Ḥasan-ı Ḥamedevî'yi övdüğü kasidesinin dua kısmında bayramının kutlu olmasını, meclisinin şarapsız kalmaması temennisinde bulunur:

فرخنده باد عیدش و تا جاودان مباد بی جام می به مجلس او میگسار او¹⁶⁸⁶

Bayramı kutlu olsun ve şarap kadehi olmayan ve şarap içmeyen meclisi ebediyen olmasın.

Ferruhî, dinî bayramlar gibi geleneksel bayramlardan biri olan Sede bayramını da tebrik etmek için kaside yazmıştır. Şair, “Sede bayramının tebriği ve vezirin övgüsü” başlıklı ancak kim için yazıldığı meçhul olan kasidesinde Sede bayramında yakılan ateşi şöyle tavsif eder:

روشنایی آسمان را باشد و امشب همی	روشنی بر آسمان از خاک تیره بر شود
روشنی بر آسمان زین آتش جشن سدهست	کز سرای خواجه با گردون همی همسر شود
آتشی کردهست خواجه کز فراوان معجزات	هر زمان گیرد نهادی، هر زمان دیگر شود ¹⁶⁸⁷

Aydınlık olur gökyüzü ve bu gece gökyüzündeki aydınlık kapkara topraktan yükselir.

Gökteki bu aydınlık Sede bayramının ateşi sebebiyledir. Hâcenin sarayından felek ile eş olur.

Hâce, birçok mucizesi gibi, her zaman cezbedici ve her zaman bambaşka olan bir ateş yakmıştır.

Bilindiği gibi Sede bayramı ile Nevruz arasında kısa bir zaman dilimi vardır. Ferruhî, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde memduhuna Sede'nin Nevruz'u müjdelemek için geldiğini, Sede sebebiyle ateş yakmalarını emretmesini söyler:

مژده بپذیر و بده خلعت و کارش بطراز	سده آمد که ترا مژده دهد از نوروز
آتشی چون گل و بگمار به بستان بگمار ¹⁶⁸⁸	امر کن تا بدرکاخ تو از عود کنند

¹⁶⁸⁴ Ferruhî, *Divân*, s. 291.

¹⁶⁸⁵ Ferruhî, *Divân*, s.138.

¹⁶⁸⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 342.

¹⁶⁸⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 48.

¹⁶⁸⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 204.

Sede geldi sana Nevruz'un müjdesini vermek için. Müjdesini kabul et ve hilatini ver, işini yoluna koy!

Emir buyur da senin sarayının kapısı önünde gül gibi ud ağacından bir ateş yaksınlar ve bahçeyi şarap (yapmak) ile görevlendir!

Ferruhî, 'Abdurezzâk bin Hasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde, Sede bayramının gecesi olduğunu, ateş yakılması gerektiğini ifade eder:

شب سدهست یکی آتش بلندافروز حقست مر سده را بر تو، حق آن بگزار¹⁶⁸⁹

Sede gecesidir, biri yüksek bir ateş yaksın. Sedenin senin üzerinde hakkı var, onun hakkını ver!

Ferruhî, Hâce Ebû'l-Hasan Huccâc 'Alî bin Fazl bin Ahmed'i övdüğü kasidesinde Sede bayramında olduklarını, bu nedenle memduhunun mutlu olması gerektiğini, gönlünden kaygıları atması gerektiğini dile getirir:

جشن سدهست از بهر جشن سده شادی کن و اندیشه از دل بکن¹⁶⁹⁰

Sede bayramıdır, Sede bayramı için, sefa sür ve gönlünden kaygıları at.

Şair, Hâce Ebûbekr-i Haşîrî'yi övdüğü kasidesinde kendisinin Nevruz'unun onu görmesi olduğunu belirtir, memduhunun Nevruz'unu tebrik eder:

عید نوروز بنده دیدن تست عید نوروز بر تو فرخ باد¹⁶⁹¹

Bu kulun bayramı seni görmektir. Nevruz bayramı sana kutlu olsun.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü bir kasidesinin son bölümünde memduhunun neşe ve sefa içerisinde yaşamasını, düşmanının ise dert ve tasada olmasını diler, Nevruzunu tebrik eder.

بزی تودر طرب و عیش و شادکامی و لهر عدو زید بغم و درد و انده و تیمار
خجسته بادت نوروز و نیک بادت روز تو شاد خوار و بداندیش خوار و انده خوار¹⁶⁹²

Sen zevk, sefa, neşe ve mutluluk içinde yaşa! Düşmanın ise dert, sıkıntı ve bela içerisinde yaşasın!

Nevruz kutlu olsun sana ve günün güzel olsun! Sen mutlu kal, kötülüğünü düşünenler ise zillet içerisinde, sıkıntıda olsun!

¹⁶⁸⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 159.

¹⁶⁹⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 317.

¹⁶⁹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 45.

¹⁶⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 66.

Ferruhî, Çağaniyân valisi Ebû'l-Muzaffer'i övdüğü kasidesinde biri dinî diğeri ise geleneksel olan iki bayramı birden tebrik eder:

فرخنده باد بر ملک این روزگار عید وین فصل فر خجسته و نوروز دلستان¹⁶⁹³

Kutlu olsun bu bayram günü padişaha ve bu kutlu mevsim ve gönül çelen Nevruz!

Şair, Ebû'l-Muzaffer için yazdığı kasidesinde bir taraftan Nevruz'u tebrik ederken diğer taraftan Ramazan ayını da kutlamayı ihmal etmez ve memduhunun bunun gibi yüzlerce Nevruz bayramını, yüzbinlerce mübarek Ramazan ayını görmesini diler:

تا بتابد نیمروزان از تف خورشید سنگ تا برآید بامدادان آفتاب از باختر
کامران باش و روان را از طرب با بهره دار شادمان باش و جهان را بر مراد خویش خور
همچنین نوروز خرم صد هزاران بگذران همچنین ماه مبارک صد هزاران بر شمر¹⁶⁹⁴

Öğlen vakitlerinde güneşin sıcaklığından dolayı taşlar parladıkça. Sabahları güneş doğudan doğdukça.

Muradına er ve gözün gönlün mutlulukla dolsun. Mutlu ol ve dünyadan istediğin gibi istifade et.

Bunun gibi yüzbinlerce güzel Nevruz göresin! Bunun gibi yüzbinlerce mübarek ay sayasın!

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde Sede bayramının emirin huzuruna vardığını belirterek bayramı bir insana benzetir. Şair, Sede bayramının gelişinin Nevruz bayramını haber etmek için olduğunu ve bunun için üç yüz altmış gün boyunca gece gündüz yol aldığını, Sede'nin Behmen ayının onuncu gününde yolculuğunu tamamladığını belirterek bu yerel bayramın tarihine atıfta bulunur. Ayrıca şair, sede bayramı ile Nevruz bayramı arasındaki elli gün olduğuna vurgu yapmayı da ihmal etmez:

از پی تهنیت روز نو آمد بر شاه سده فرخ روز دهم بهمن ماه
به خبر دادن نوروز نگارین سوی میر سیصد و شصت شبانروز همی تاخت به راه
چه خبر داد؟ خبر داد که تا پنجه روز روی بنماید نوروز و کند عرض سپاه¹⁶⁹⁵

Tebrik için yeni bir gün geldi padişahın huzuruna. Kutlu Sede, behmen ayının onuncu günü.

¹⁶⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 331.

¹⁶⁹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 189.

¹⁶⁹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 354.

Emire süslü Nevrûzu haber vermek için üç yüz altmış gün boyunca gece gündüz yolculuk yaptı.

Neyi haber verdi? Elli güne kadar Nevrûzun yüzünü göstereceğini ve ordusunu sunacağını haber verdi.

Ferruhî, Mihricân bayramı vesilesiyle de tebriklerde bulunur. Şair, Çağâniyân valisi Ebû'l-Muzafer için yazdığı kasidesinde hem bu bayramı memduhu için tebrik eder hem de bu bayramın köken itibariyle eski İran padişahlarından Ferîdûn'a dayandığını belirtir. Şair, Hâce “Abdurrezzâk bin Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî için yazdığı kasidesinin dua kısmında onun Şîrîn gibi mutlu olmasını, düşmanının ise Ferhâd gibi sıkıntıda olmasını diler ve memduhunun Mihricân bayramını tebrik eder:

بر تو ای همجو فریدون ملک فرخ فال¹⁶⁹⁶

مهرگان جشن فریدون ملک فرخ باد

Ey Ferîdûn gibi güzel talihli olan padişah! Ferîdûn'un bayramı Mihricân sana kutlu olsun!

دشمنش مستمند چون فرهاد

با دل شاد باد چو شیرین

مهرگان فرخ و همایون باد¹⁶⁹⁷

روزگارش خجسته باد و بر او

Şîrîn gibi gönlü neşeli olsun! Düşmanları Ferhâd gibi ıstırapla dolsun!

Günleri kutlu olsun! Mihricân kutlu ve mübarek olsun ona!

4.5 . Dîvân'da Gazneli Ordusu

Ferruhî, başta Sultan Maḥmûd olmak üzere, memduhlarını övdüğü kasidelerinin pek çoğunda Gazneli ordusunun özelliklerinden de söz eder. Bunun yanı sıra şairin dîvânında yer verdiği savaşlar ve seferler de Gazneli ordusunun yapısını anlayabilmek için önemli veriler sunar. Şair, “Sultan Maḥmûd'un ordusunun anlatılışı ve onlara hilat verışı” adlı kasidesinde Gazneli ordusunun komutanı olarak Maḥmûd'u gösterir ve böyle bir komutana sahip olan bir ordunun hep zaferler kazanacağını belirtir. Şair, Maḥmûd'un başında olduğu bir ordunun kılıcının ateş, atlarının ise deryaları aşan gemiler gibi olacağını söyler. Böyle bir ordunun derin nehirlerden geçebileceğini, yüksek kalelerin üzerinden şahin gibi geçebileceğini söyleyerek hem Maḥmûd'u hem onun şahsında Gazneli ordusunu över:

¹⁶⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 221.

¹⁶⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 43.

هر سپاهی را که چون محمود باشد شهریار	یمن باشد بر یمین ویسر باشد بریسار
تیغشان باشد چو آتش روز و شب بد خواه سوز	اسبشان باشد چو کشتی سال و مه دریا گذار
از عجایب خیمه شان باشد چو دریا وقت موج	وز غنایم خانه شان چون کشتی آکنده ز بار
شاخ کرگانشان بود میخ طویله در سفر	چنگ شیرانشان بود تعویذ اسبان در شکار
بگذرند از رودهای ژرف چون موسی ز نیل	بر شوند از کنده چون شاهین بدیوار حصار ¹⁶⁹⁸

Maḥmūd gibi padişahı olan her ordunun sağında bereket solunda kudret olur.

Kılıçları, gece gündüz kötülük isteyenleri yakan ateş gibi olur. Atları, aylarca, yıllarca deniz geçen gemi gibi olur.

Şaşırtıcı şeylerle çadırları dalga esnasındaki deniz gibi olur. Ganimetlerle evleri, yük dolu gemi gibi olur.

Onların gergedanlarının boynuzu seferde uzun bir çivi olur. Onların aslanlarının pençesi, av sırasında atların sığınağı olur.

Mûsâ'nın Nil'den geçmesi gibi derin nehirlerden geçerler. Şahinin kale duvarının üstünden süzülmesi gibi hendeklerden süzülürler.

Şair, Gazneli ordusunda yetenekli savaşçıların var olduğunu oldukça veciz ifadelerle anlatır ve onun ordusunda kılıç kuşanan kimselerin kılıcının adeta ecelle beraber hareket ettiklerini söyler. Bir savaş bineği olan atların da Gazneli ordusuna güç kattıklarını ifade eden şair, atların aslanlarla boy ölçüşecek derecede kuvvetli olduğunu söyleyen şair, tüm bu anlattıklarının sebebi olarak Sultan Maḥmūd'u işaret eder ve onun savaş sırasında en önde orduya siper olabilecek kadar cesur olduğunu dile getirir:

وز شکسته دست بت بردست «بت رویان» سوار	کوکب ترکش کنند از گوهر تاج ملوک
وز دو چشم بت دو گوش نیکوانرا گوشوار	از سر بت بند مصحف ها همی زرین کنند
اسبشان بازی کند با شیر دریک مرغزار	تیغ ایشان دست یابد با اجل در یک بدن
چون سر لشکر مقدم باشد اندر کار زار	هر که چون محمود پستی دارد اندر روز جنگ
او بتیغ از لشکر دشمن بر آورده دمار	لشکر او پیش دشمن ناکشیده صف هنوز
پیش لشکر خویشتن کرده سپر هنگام کار ¹⁶⁹⁹	من ملک محمود را دیدستم اندر چند جنگ

Padişahların tacının mücevherinden miğferlerinin yıldızını yaparlar. Putların kırılan ellerinden “put yüzlü (güzellerin)” ellerine bileklik yaparlar.

¹⁶⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 55-56.

¹⁶⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 56.

Putun başından ise mushafların çevresini altından yaparlar. Putun iki gözünden güzellerin iki kulağına küpe yaparlar.

Onların kılıcı, ecel ile bir bedende buluşur. Onların atı, aslan ile bir ovada oyun oynar. Her kimin savaş gününde Maḥmūd gibi bir sırtı (dayanağı) varsa, savaş meydanında ordu komutanı gibi önde olur.

Onun ordusu düşmanın önünde henüz saf tutmamışken, o kılıcıyla düşman ordusunun canına okumuş olur.

Ben padişah Maḥmūd'u birkaç savaşta görmüştüm. İş (savaş) sırasında ordunun önünde kendisini siper etmişti.

Ferruḥî, Sultan Maḥmūd'un ordusunun kuvvetli olduğunu, onun ordusunun destekçisinin Allah olduğunu, sultanın ordusuna hizmet eden kimselerin bu hizmetlerinin karşılığını fazlasıyla alacağını belirtir. Şair, Sultan Maḥmūd'un ordusuna karşı oldukça cömert olduğunu, onlara lütufta bulunduğunu, hilat verdiğini de dile getirir:

پشت لشکر اوست در هیجا بحق کردگار	مردمان گویند سلطان لشکری دارد قوی
هر که از شمشیر او شد در صف دشمن فکار	پیش ایزد روز محشر خسته بر خیزد ز خاک
وقت خدمت حق شناس و وقت زلت بردبار	نیست از شاهان گیتی اندرین گیتی چو او
خادمان خویشرا، وینرا عجب کاری مدار	هر زمان افزون ز خدمت شاه پاداشی دهد
با رسولان کرد خواهد ذوالمنن روز شمار	آنچه کرده ست از کرم با بندگان امروز او
خلعتی کو را بزرگی پود بود و فخر تار ¹⁷⁰⁰	هر یکی را در خور خدمت ثیابی دادخوب

İnsanlar sultanın kuvvetli bir ordusunun söyler. Doğrusu onun arkasındadır savaşta Allah.

Düşman safında onun kılıcıyla yaralanan kişi mahşer gününde Allah'ın huzuruna topraktan yorgun çıkacak.

Bu alemde alemin padişahları arasında onun gibisi yoktur. Hizmet vaktinde hakkı teslim eden, hata vaktinde sabırlı olandır.

Padişah her zaman hizmetin karşılığını hizmetlilerine ziyadesiyle verir, bunu tuhaf olarak görme.

Onun bugün kullarına göstermiş olduğu bu ikramı, Zû'l-Minen (ikram sahibi Rab) hesap gününde peygamberlerine yapacak.

¹⁷⁰⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 56-57.

Her birine hizmetlerine layık olarak güzel bir elbise verdi; örgüsünün yücelik, dokumasının övünç olduğu bir hilat.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü bir kasidesinde Gazneli ordusunun heybetini anlatır ve bu ordunun İskender'in ordusundan daha kuvvetli olduğunu ifade eder:

گذرگاه سپاهش را ندارد عالمی ساحت
تمامی ظل چترش را ندارد کشوری پهنا
گر اسکندر چنو بودی به ملک و لشکر و بازو
نگشتی عاصی اندر امر او دارای بن دار¹⁷⁰¹

Onun ordusunun güzergahı için dünyanın bir yeri yoktur. Onun çetrinin gölgesinin tamamına, geniş bir ülke (bile) sahip değildir.

Mülkte, orduda ve güçte İskender onun gibi olsaydı Dârâ bin Dârâ onun emrine karşı asi olmazdı.

Ferruhî'nin dîvânında Gazneli ordusundan söz edilirken “telâyedâr” kavramını kullanılır. Telâyedâr, savaşa giden bir ordunun öncü gücüdür. Gazneli ordusu bu öncü gücü, çoğunlukla teftiş ya da düşmanın tuzaklarından haberdar olmak için gönderir. Şair, Sultan Maḥmûd'un Hindistân seferini konu aldığı kasidesinde asıl ordu henüz varmadan öncü kuvvetin düşmanı mağlup ettiğini ifade eder:

هنوز میر خراسان براه بود که بود
طلایه دار بر آورده زان سپاه دمار¹⁷⁰²

Horâsân'ın emîri henüz yolda iken öncü kuvvetler, o ordunun işini bitirmişti.

Ferruhî, “Gazneli Sultan Maḥmûd'a duası” başlıklı kasidesinde memduhu için dua eder ve ordusunun devamlı kuvvetli olmasını ister. Yine Sultan Mes'ûd'un ordusunun da büyük olmasını diler:

آنجا که نهد روی به غزو و به جز از غزو
با دولت و با لشکر انبوه و گران باد¹⁷⁰³

Gazveye ya da gazveden başka bir şeye yöneldiği yerde, devletli, devasa ve kuvvetli ordu ile olsun.

جادوان شاد زیاد این ملک کامروا
لشکرش بی عدد و مملکتش بی انداز¹⁷⁰⁴

Bu padişah daima mutlu ve mesut yaşasın! Ordusu sayısız ve sınırsız olsun!

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un orduyu oğlu Emîr Muḥammed'e bırakmasının bilinçli yapılan bir tercih olduğunu, Muḥammed'in Gazneli ordusu için önemli biri olduğunu,

¹⁷⁰¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 2.

¹⁷⁰² Ferruhî, *Dîvân*, s. 52.

¹⁷⁰³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 36.

¹⁷⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 204.

orduyu güdülecek bir sürüymüş gibi bakıp saymak için babasından almadığını belirterek yapılan işin önemine değinir:

نه بر گزاف سپه را بدو سپرد پدر نه خیره گفت که لشکر نگه کن و بشمار¹⁷⁰⁵

Laf olsun diye ona havale etmedi babası orduyu. Şaşkınlıkla “Orduya bak ve sayıver!” demedi.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd’un oğlu Emîr Mes’ûd’u övdüğü kasidesinde onun kendisinden küçük kimseleri oğul ya da kardeş, kendisinden büyükleri ise baba ya da amca olarak çağırdığını belirterek Gazneli ordusu içerisindeki insani ilişkilere dair bir noktayı dile getirir:

آنان که جوانند پسر خواند و برادر پیران و بزرگان سپه را پدر و عم¹⁷⁰⁶

Onlar, ordunun genç olanlarını oğul ve kardeş, yaşlılarını ve büyüklerini ise baba ve amca olarak anarlar.

Ferruhî, Gazneli ordusunu, kişilerin sahip oldukları bireysel konumlar ve yetenekler açısından da değerlendirir. Örneğin o, Sultan Maḥmûd’un kardeşi olan Emîr Yûsuf’u komutan ve ordunun başı, yetenekte hiç kimsenin onunla yarışamayacağı biri olarak anar. Yine şair, Hâce Ebûbekr’i de ordu komutanı olarak zikreder:

یوسف پسر ناصر دین آن سر و مهتر سالار و سر لشکر سلطان سلاطین¹⁷⁰⁷

Nâsiruddîn oğlu Yûsuf o yüce ve öncü, sultanların sultanının ordusunun başı ve komutanı!

آنکه اندر سپه شاه کسی پیش او نام نگیرد ز هنر¹⁷⁰⁸

O öyle biri ki, padişahın ordusu içerisinde hiç kimse, yetenekte ondan daha namlı olamaz.

Ferruhî, Emîr Yûsuf’u övdüğü kasidesinde memduhunun gece gündüz ordunun merkezi olan karargaha baktığını dile getirerek Gazne ordusunun karargahından söz eder:

ای مه و سال نگه کردن تو سوی سلیح ای شب و روز تماشاگاه تو لشکرگاه¹⁷⁰⁹

¹⁷⁰⁵ Ferruhî, *Divân*, s. 114.

¹⁷⁰⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 239.

¹⁷⁰⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 295.

¹⁷⁰⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 139.

¹⁷⁰⁹ Ferruhî, *Divân*, s. 355.

Ey aylarca ve yıllarca silaha nazar eden! Ey gece gündüz manzarası karargah olan!

Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onun ordusuyla dünyayı fethettiğini, kaleleri aldığını belirtir ve onun süvarilerinin ihtişamından, ordusunun heybetinden söz eder:

به هر حرب کردن جهانی گشایی	به هر حمله بردن حصاری ستانی
ز باد سواران تو گرد گردد	زمینی که لشکر بدو بگذرانی
بخندد اجل چون تو خنجر برآری	بجنبد جهان چون تو لشکر برانی ¹⁷¹⁰

Her savaşıyla bir dünyayı fethedersin. Her hücumunla bir kaleyi alırsın.

Ordunla oradan geçtiğin toprak, senin süvarilerinin rüzgarı ile toza dönüşür.

Ecel gülümser sen hançerini çıkardığın esnada, dünya titrer sen ordunu sürdüğünde.

Şair, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onun ordusunu över ve ordusunun savaşa giderken çaldığı davul sesinden ötürü kulakların duymadığını dile getirir:

چشمه روشن نبیند دیده از گرد سپاه	بانگ تندر نشنود گوش از غو کوس و چلپ ¹⁷¹¹

Gören göz ordunun tozundan dolayı göremez olur. Savaş davulunun ve (ordunun) yürüyüş sesinden dolayı yüksek sesleri kulak duyamaz.

Ferruḥî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onun ordusunun İslâm dünyası için önemine değinir. Şair, memduhunun ordusunun tozunun Müslümanların gözü için sürme gibi olduğunu ifade eder:

گرد سپاه تو کجا بگذرد	چشم مسلمانانرا توتیاست ¹⁷¹²

Senin ordunun tozu her nereden geçerse Müslümanların gözüne sürmedir.

4.5.1. Dîvân'da Gazneli Ordu Teçhizatı, Savaş Araç, Gereçleri

Bilindiği Gazneli Maḥmûd dönemi pek çok savaşa şahitlik etmiş bir dönemdir. Ferruḥî gerek savaş sahnelerini tasvir ettiği gerek memduhlarının savaş yeteneğini anlattığı kasidelerinde savaş araç gereçlerinden sıklıkla söz eder. Şair, savaş araç gereçlerini salt savaşlardaki fonksiyonu bakımından zikretmeyip onlardan hangi meşru ve ulvi amaçlar uğruna istifade edildiğini de anlatır.

¹⁷¹⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 364.

¹⁷¹¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 6.

¹⁷¹² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 19.

4.5.1.1. Kılıç

Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onun için koruma gerekmediğini, onun kılıç kullanma yeteneğinden ötürü, kılıcının onu korumaya yettiğini söyler. Şair, hiçbir kalkanın onun karşısında bir anlam ifade etmeyeceğini söyler. Şair, Sultan Maḥmûd için yazdığı bir diğer kasidesinde onun kılıcından tüm padişahların korktuğunu ifade eder:

ترا پاسبان گرد لشکر نباید
که شمشیر تو خود کند پاسبانی
ندارد خطر پیش تو کوه آهن
که آهنگدازی و آهنکمانی¹⁷¹³

Sana askerlerin muhafaza taburu gerekmez. Çünkü senin kılıcın bizzat muhafızlık yapar.

Senin karşında demirden dağın tehlikesi yoktur. Çünkü sen demir eriten ve demir bükensin.

جان ملوک را فزع آید ز تیغ تو
جاه ملوک را حسد آید ز جاه تو¹⁷¹⁴

Padişahların kalbine korku düşürür senin kılıcın, padişahların makamı senin makamını kıskanır.

Ferruhî, Emîr Ebû'l-Muẓaffer'i övdüğü kasidesinde onun kılıç kullanma yeteneğini över ve onun kılıcından düşmanlarının kaçamayacağını belirtirken, Emîr Muhammed için yazdığı kasidesinde onun kılıç kullanma yeteneğini mucize olarak niteler. Bir başka kasidesinde şair, Emîr Yûsuf'un kılıcını, Sultan Maḥmûd'un ordusunu koruyan demirden yükseltilmiş bir duvar olarak niteler. Başka bir kasidesinde ise memduhunun kılıcını kınından çektiğinde, düşmanlarının Kârûn gibi yerin altına gizlendiğini belirtir. Şair, memduhunun kılıcını buluta da benzettir. Savaş sırasında onun kılıcının gökten kan yağdığını dile getirir:

تیغ او بر سر مخالف او
از خدای جهان نبشته قضاست¹⁷¹⁵

Onun kılıcı düşmanlarının kafasına Alemlerin Rabbi tarafından yazılmış kaderdir.

مر ترا معجزاتهای قویست
زیر شمشیر تیز و زیر قصب¹⁷¹⁶

Senin keskin kılıcın altında ve kılıç kullanmanın altında kudretli mucizelerin gizlidir.

¹⁷¹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 364.

¹⁷¹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 339.

¹⁷¹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 26.

¹⁷¹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 14.

شمشیر تو پشت سپه شاه جهان را

از آهن و از روی بر آورده جداریست¹⁷¹⁷

Senin kılıcın dünya padişahının ordusunun beli için demirden yükseltilmiş bir duvardır.

بسا تنه که چو قارون فرو شود به زمین

بدانگهی که تو شمشیر بر کشی ز قراب¹⁷¹⁸

Nice bedenler Kârûn gibi yerin dibine geçer, sen kılıcını kınından çektiğin zaman.

ابریست تیغ تو، که به جنگ اندر

باران خون پدید کند هزمان¹⁷¹⁹

Senin kılıcın bir buluttur çünkü savaş esnasında her zaman kan yağdırır.

Ferruhî, heretik yapılanmalara karşı Sultan Maḥmûd'un mücadelesini konu edinirken onun kılıcı ile kâfirleri yok ettiği gibi Karmatîleri yok etmesini de ister:

کم کن به قوی بازوی او قرمطیان را

چونانکه به شمشیرش کم کردی کفار¹⁷²⁰

Yok et onun pazusunun kuvvetiyle Karmatîleri, onun kılıcı ile kâfirleri yok ettiğin gibi.

Şair, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onun İslâm için Hz. 'Alî konumunda olduğunu belirtirken, onun kılıcının ise Hz. 'Alî'nin kılıcı olan Zulfikâr konumunda olduğunu dile getirir. Sultan Mes'ûd için yazdığı kasidesinde yine memduhunun kılıcını Hz. 'Alî'nin kılıcına benzetir. Başka bir kasidesinde ise memduhu Emîr Muḥammed'in kılıcının savaş günü "kale kilidi" olduğunu belirtir. Bir diğer kasidesinde şair, Sultan Maḥmûd'un Hind kılıcı ile dünyayı fethettiğini ve dünyanın kılıç ile fethedilmesi gerektiğini belirtir:

اسلام را به منزلت حیدر است

شمشیر او به منزلت ذوالفقار¹⁷²¹

O, İslâm için Haydar konumundadır, onun kılıcı ise Zulfikâr konumundadır.

چه تو و چه حیدر بزور و بنیرو

چه شمشیر تو و چه شمشیر حیدر¹⁷²²

Güçte ve kuvvette ha sen ha Haydar. Ha senin kılıcın ha Haydar'ın kılıcı.

رایش به وقت حزم حصار قویست

تیغش به روز رزم کلید حصار¹⁷²³

¹⁷¹⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 22.

¹⁷¹⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 12.

¹⁷¹⁹ Ferruhî, *Divân*, s. 272.

¹⁷²⁰ Ferruhî, *Divân*, s. 82.

¹⁷²¹ Ferruhî, *Divân*, s. 96.

¹⁷²² Ferruhî, *Divân*, s. 148.

¹⁷²³ Ferruhî, *Divân*, s. 96.

Fikir belirtme sırasında görüşü sağlam bir kaledir. Kılıcı ise savaş gününde kalenin kilididir.

جهان را به شمشیر هندی گرفت به شمشیر باید گرفتن جهان¹⁷²⁴

Dünyayı Hind kılıcı ile aldı, dünyayı kılıç ile almak gerek.

Ferruhî, kılıcın kullanılmasının amacına da değinir. Bir güç sembolü olan kılıcın, memduhu için küfrü ve sapıklığı ortadan kaldırmak, dinin binasını inşa etmek anlamına geldiğini; Sultan Maḥmûd'un kılıç ile Hindistân'daki sapkınlığı, küfrü ortadan kaldırdığını dile getirir:

بقاش باد که از تیغ او و بازوی اوست بنای کفر خراب و بنای دین آباد¹⁷²⁵

Ebedî olsun o! Çünkü küfrün binasının harap, dinin binasının inşa oluşu onun kılıcı ve kuvveti sayesinde,

هر کجا گردنکشی اندر جهان سر بر کشید تو بر آوری بشمشیر از تن و جانیش دمار
طاغیان و عاصیان را سر بسر کردی مطیع ملحدان و گمراهان را جمله بر کردی بدار¹⁷²⁶

Her nerede isyankarın biri dünyada baş kaldırırsa sen kılıcınla bedenine ve canına okursun.

Aşırı gidenleri ve asilerin hepsini itaatkar kıldın. Dinsizlerin ve sapkınların hepsini darağacına astın.

ز هندوستان اصل کفر و ضلالت بریده به شمشیر هندوستانی¹⁷²⁷

Hindistân'dan küfrün ve sapkınlığın kökünü Hindistân kılıcı ile kestın.

شهی خسروی شهریار امیری که بدعت ز شمشیر او گشت فانی¹⁷²⁸

Padişah, hükümdar, şehriyar, emîrdir. Çünkü sapkınlık onun kılıcı ile yok olmuştur.

آراستن دین همه زان تیغ و سنانست برداشتن کفر بدان تیغ و سنان باد¹⁷²⁹

Dinin süslenmesi hep o kılıç ve mızrak ile. Küfrün kaldırılması da o kılıç ve mızrak ile olsun!

بمردی فزاینده عز مؤمن بشمشیر کاهنده کفر کافر¹⁷³⁰

¹⁷²⁴ Ferruhî, *Divân*, s. 249.

¹⁷²⁵ Ferruhî, *Divân*, s. 34.

¹⁷²⁶ Ferruhî, *Divân*, s. 86.

¹⁷²⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 364.

¹⁷²⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 364.

¹⁷²⁹ Ferruhî, *Divân*, s. 37.

¹⁷³⁰ Ferruhî, *Divân*, s. 55.

Yiğitlikle müminin izzetini arttıran, kılıçla kâfirin küfrünü bitirensin.

بلند کرده، به دینار، کاخهای ولی
خراب کرده، به شمشیر، خانه بدخواه¹⁷³¹

Dinarıyla dostun saraylarını inşa etmiştir. Kılıçla kötülük düşünenlerin evini yıkmıştır.

Ferruhî, Emîr Muhammed'i övdüğü kasidesinde onun kılıcını kişileştirir ve memduhunun kılıcını "düşman kanını içen" olarak niteler:

تدبیر او روی مملکت شوی
شمشیر او خون دشمن آشام¹⁷³²

Onun tedbiri memleketi temizleyen, onun kılıcı ise düşman kanını içendir.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'un oğlu Muhammed'i övdüğü kasidesinde onun kılıcının heybetinin zehiri bala dönüştürdüğünü, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde ise onun kılıcından aslanın bile korktuğunu ve kılıcının heybetini görmemek için aslanın gözlerini çıkardığını dile getirir:

شهی که دولت او از شرنگ شهد کند
چنانکه هیبت شمشیر او ز شهد شرنگ¹⁷³³

Onun devleti zehiri bal eyler. Onun kılıcının heybeti balı zehir eylediği gibi.

روزی که تو باشیر بشمشیر در آیی
شیر از فزع تو بکند دیده به چنگال¹⁷³⁴

Sen bir gün kılıcınla aslanla karşılaşırsan aslan korkusundan gözlerini pençeleriyle çıkarır.

قلعه خالی کند از خصم زیر دست به تیر
همچو خالی کند از شیر به شمشیر اجم¹⁷³⁵

Kaledeki düşmanı elindeki ok ile temizler. Ormandaki aslanı kılıcıyla temizlediği gibi.

4.5.1.2. Yay-Ok

Ferruhî, şiirlerinde Gazneli Devleti'nin ordusunda önemli bir savaş aracı olan oktan söz eder. Şair, Sultan Maḥmûd'un oğlu Emîr Muhammed'i övdüğü kasidesinde memduhunun okunu ulaka benzetir, okunun düşmana mesaj götürdüğünü söyler:

تیغش کند بر زمانه پیشی
تیرش برد سوی خصم پیغام¹⁷³⁶

Onun kılıcı zamana öncülük eder. Onun oku düşmana mesaj götürür.

¹⁷³¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 342.

¹⁷³² Ferruhî, *Dîvân*, s. 223.

¹⁷³³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 208.

¹⁷³⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 218.

¹⁷³⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 335.

¹⁷³⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 223.

Şairin bir savaş aleti olan oku memduhunun saraydaki konumuna bakıp küçümsediği de olur. Örneğin o, Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi ilim bakımından över ve onun kalemle yaptığını Rustem'in ve Sâm'ın ok ile yapamadığını söyler:

به دشمنان لعین آنچه او کند به قلم
به تیغ و تیر همانا نکرد رستم و سام¹⁷³⁷

Lanetli düşmanlara onun kalemle yaptığını, kılıç ve ok ile yapamadı Rustem ve Sâm.

Ferruhî, Sûmenât'ın fethi vesilesiyle yapılan savaşta Sultan Maḥmûd'a karşı böbürlenen kimselerin sonunda onun oku ile öldüklerini, Sultan Muḥammed'i övdüğü kasidesinde ise onun ok ile yüksek kaleleri fethettiğini anlatır:

به جنگ جلدی کردند، لیکن آخر کار
به تیر سلطان بردند عمر خویش به سر¹⁷³⁸

Savaşta böbürlendiler ancak işin (savaşın) sonunda sultanın oku ile yaşamlarına son verdiler.

گاهی به تیغ ستاننده فراخ جهان
گاهی به تیر گشاینده بلند حصار¹⁷³⁹

Bazen kılıcıyla geniş dünyayı alandır. Bazen de ok ile yüksek kaleleri fethedendir.

Ferruhî, oku bir güç sembolü olarak görür ve memduhunun iki ok attığı yerde iki kişinin dahi sağ kalamayacağını dile getirir. Şair, ordu komutanı olan Emîr Yûsuf'un savaş kabiliyetine değinerek onun attığı okun oldukça etkili olduğunu, kaleye attığı okun kalenin duvarını delip diğer taraftan çıkacağını belirtir:

دو مرد زنده نماند که صلح تاند کرد
در آن حصار که او یک دو تیر برد بکار¹⁷⁴⁰

Onun bir iki ok attığı o kalede barış yapabilecek iki adam bile sağ kalmaz.

به روی باره اگر برزند به بازی تیر
ز سوی دیگر تیرش برون شود ز حصار¹⁷⁴¹

Oyun niyetiyle kalenin bir yüzüne ok atarsa, onun oku kalenin diğer tarafından çıkar.

Ferruhî, Aḥmed bin Ḥasan-ı Meymendî'yi övdüğü kasidesinde onun gücünü temsilen oktan söz eder ve attığı iki oktan birinin Çigil'i diğerinin ise Ḥoten'i alacağını belirtir:

گفتم: که گر دو تیر گشاید سوی چگل
گفتا: یکی چگل بستاند یکی ختن¹⁷⁴²

¹⁷³⁷ Ferruhî, *Divân*, s. 241.

¹⁷³⁸ Ferruhî, *Divân*, s. 71.

¹⁷³⁹ Ferruhî, *Divân*, s. 111.

¹⁷⁴⁰ Ferruhî, *Divân*, s. 137.

¹⁷⁴¹ Ferruhî, *Divân*, s. 137.

¹⁷⁴² Ferruhî, *Divân*, s. 311.

“Çigil tarafına doğru iki ok atarsa?” diye sordu. “Biri Çigil’i, biri de Hoten’i” diye cevap verdi.

Ferruhî, Emîr Yûsuf ’un ordusundan söz ederken onun ordusunu ağaçlara, ordunun savaş araç gereçlerinden olan oku, mızrağı ve hançeri ise meyvelere benzetir. Şair, memduhunun isabetli okunun düşmanın kalbine saplandığını söyler:

راست گفתי درختها بودند بارشان: تیر و نیزه و خنجر¹⁷⁴³

Doğru dersin onlar ağaç idi. Meyveleri, ok, mızrak ve hançerdi.

تیرت مگر که بر دل خصم تو عاشقست کاندر جهد بسینه خصم تو هر زمان¹⁷⁴⁴

Yoksa senin okun senin düşmanının kalbine mi aşıktır da her zaman düşmanının göğsüne saplanır.

Ferruhî, Sultan Mes’ûd’u övdüğü kasidesinde onun kılıç, ok, gürz ve yay ile dünyayı fethettiğini söyler. Bir başka kasidesinde ise memduhunun okunun kalkanı delebilecek kadar güçlü olduğunu belirtir:

ز ملک گیتی یک نیمه یافت او ز پدر دگر گرفته بشمشیر و تیر و گرز و کمان¹⁷⁴⁵

Alemin mülkünün bir yarısını babasından aldı. Diğerini de kılıç, ok, gürz (topuz), yay ile aldı.

تیرش اندر سپر آسان گذرد چون ز پرند چون کمان خواست عدو را چه پرند و چه سپر¹⁷⁴⁶

Onun oku ipek gibi siperden rahatlıkla geçer. Yay istediğinde düşmanın ne kılıcı ne de kalkanı (fayda verir).

Ferruhî, Sultan Maḥmûd’u övdüğü kasidesinde onun kılıcı Hz. Peygamber’in adını anarak çektiğini, mızrağın okunu ise Allah’ın adını anarak açtığını belirterek savaşlarda mızrağın ucuna takılan oktan söz eder:

همی کشید به نام رسول سخت کمان همی گشاد به نام خدای تیر خدنگ¹⁷⁴⁷

Daima Resûl’ün adı ile kemani sertçe çeker. Daima Allah’ın adıyla mızrağın okunu açar.

¹⁷⁴³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 125.

¹⁷⁴⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 297.

¹⁷⁴⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 302.

¹⁷⁴⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 141.

¹⁷⁴⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 206.

Ferruhî, savaş aletleri olan ok ve yaydan memduhuna ettiği hayır duasında da söz eder ve Sultan Maḥmûd'a düşmanlık edenlerin, düşmanlık ettikleri savaş aletleri ok ve yay ile yok olmasını temenni eder. Sultan Maḥmûd için yazdığı bir diğer kasidesinde ise şair, onun yayı eline almasıyla düşman elindeki yayın düşeceğini söyler:

آن را که به کین جستن او تیر و کمان خواست بیرون شدش از گیتی با تیر و کمان باد¹⁷⁴⁸

Ona karşı yay ve ok ile düşmanlıkla başkaldıran kimsenin alemden kovulması (öldürülmesi) yay ve ok ile olsun!

کمان فرو فتد از دست دشمن اندر جنگ بدانگهی که ملک برد دست سوی کمان¹⁷⁴⁹

Padişah elini yaya doğru götürdüğü zaman savaş anında yay düşmanın elinden yere düşer.

Şair, Garcistân hakimi olan Ebû Manşûr Devâtî Karâteğîn'i övdüğü kasidesinde onun kılıcı ve oku etkili bir şekilde kullanabilme yeteneğinden şöyle söz eder:

به حربگاهی کو تیغ بر کشد زنیام به صید گاهی کوتیر بر نهد به کمان
ز ترس ناوک او شیر بکند چنگال ز بیم ضربت او پیل بکند دندان¹⁷⁵⁰

Savaş meydanında o, kılıcı kınından çektiğinde, av vaktinde o, okunu yaya kondurduğunda.

Onun okunun korkusundan aslan pençelerini atar. Onun darbesinin korkusundan fil dişlerini atar.

Ferruhî, Sultan Muhammed'i övdüğü kasidesinde onun oku ile sultanın düşmanlarıyla mücadele etmesi gerektiğini belirtir. Bir başka kasidesinde ise Emîr Yûsuf'un ok atma yeteneğinden ötürü aslanın dahi ondan korktuğunu belirtir:

چنین بایدکه هر کس رابتو احسنت و زه باشد کمانت روز و شب با دشمن سلطان بزه باشد¹⁷⁵¹

Herkesin sana tebriklerini, kutlamalarını iletmesi gerekir. Senin yayının ise gece gündüz sultanın düşmanı ile savaşması gerekir.

شاهی که چو او دست به تیرو به کمان برد مشغول شود شیر به فریاد و به زاری¹⁷⁵²

¹⁷⁴⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 36.

¹⁷⁴⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 254.

¹⁷⁵⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 327.

¹⁷⁵¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 421.

¹⁷⁵² Ferruhî, *Dîvân*, s. 391.

Öyle bir padişah ki, eline oka ve yaya götürdüğü zaman aslan feryad ve inleme ile meşgul olur.

4.5.1.3. Gürz

Ferruḥî'nin andığı savaş aletleri arasında gürz de bulunur. Gürzün diğer bir adı topuzdur. Düşmanın zırhını parçalamak, yaralamak için yakın çatışmada kullanılır. Ferruḥî, Sultan Maḥmûd'un kardeşi Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun gürzünün pek çok kimseyi kambur ettiğini, Çağâniyân valisi Ebû'l-Muzaffer'i övdüğü kasidesinde onun gürzünün filin başını üç parçaya ayıracağını söyler:

بس مبارز که زیر گرز تو کرد پشت چون پشت مردم احذب¹⁷⁵³

Senin gürzüünün altında birçok savaşçının sırtı kambur insanların sırtı gibi oldu.

بر پیل گرز او به سه پاره کند سرین بر شیر تیغ او به دو پاره کند میان¹⁷⁵⁴

Onun gürzü, filin başını üç parçaya ayırır, kılıcı ise aslanı ortadan ikiye ayırır.

Şair sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde onun kılıcının gergedanın dişlerini sökeceğini, onun gürzünün ise filin boynunu devireceğini belirtir.

آن کجا تیغش از کرگ فرود آرد بیشک آن کجا گرزش بر پیل فرو کوبد یال¹⁷⁵⁵

Öyle bir kılıcı var ki, gergedanın dişlerini söker. Öyle bir gürzü var ki, filin boynunu devirir.

4.5.1.4. Hançer

Ferruḥî'nin dîvânında yer verdiği bir diğer savaş aleti hançerdir. Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde memduhunun hançerinin önünde taşın bile dayanamayacağını söyler:

نه سنگی و سنگ از تو ناچیز گردد مگر خنجر شهریار جهانی¹⁷⁵⁶

Taş değilsin, taş senin yanında önemsiz olur. Yoksa cihan padişahının hançeri misin.

Ferruḥî, Sultan Maḥmûd'un Hindistân seferinden dönüşünden hemen sonra yeni bir sefere çıkmak için acele ettiğini, hançeri hala kanlı iken yeniden savaşa niyetlendiğini ifade eder:

¹⁷⁵³ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 14.

¹⁷⁵⁴ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 330.

¹⁷⁵⁵ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 213.

¹⁷⁵⁶ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 364.

هنوز رایش از گرد راه چون نسرين

هنوز خنجرش از خون تازه چون گلنار¹⁷⁵⁷

Henüz bayrağı yolun tozundan nesrin gibiyken, Henüz hançeri taze kan ile nar çiçeği gibiyken.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde memduhunun hançeriyle savaş meydanını kan gölüne çevirdiğini, Sultan Mes'ûd'u övdüğü kasidesinde ise onun küçüklüğünden beri savaş aletleri ile oynadığını söyler:

از خون دشت فراخ گردد جیحون

چون کرد او از نیام بیرون خنجر¹⁷⁵⁸

Kan nedeniyle geniş ova Ceyhun'a dönüverir. O hançerini kınından çıkardığında.

ز گهواره چون پای بیرون نهادی

کمان بر گرفتی و زوبین و خنجر¹⁷⁵⁹

Beşikten dışarı adımını atar atmaz, yayı, nizeki, hançeri eline aldı.

4.5.1.5. Nizek / Kemend

Ferruhî'nin dîvânında Nizek, kemend gibi savaş teçhizatları da görülür. Nizek küçük mızrağa verilen isim iken kemend ise, savaşta düşmanı yakalamak için kullanılan ucuilmekli iptir. Şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidelerinde onun iyi nizek attığını ve kemend attığını belirterek bu savaş aletlerinden söz eder:

ناوک اندازی و زوبین فکن و سخت کمان

تیزتازی و کمندافکنی و چوگانباز¹⁷⁶⁰

Ok atan, nizek atan, iyi yay çekersin. Atulgan, kemend atan ve çevgân oynayansın.

شیران فکنی شرزه و پیلان فکنی مست

شیران به خدنگ افکنی و پیل به زوبین¹⁷⁶¹

Öfkeli aslanları devirirsin, kızgın filleri devirirsin. Aslanları okla, fili nizekle devirirsin.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd için yazmış olduğu bir kasidesinde onun hem savaştan hem de eğlence meclislerinden uzak durmadığını, elinde bazen nizek bazen de kadehin olduğunu, bir başka kasidesinde memduhunun nizek ile Sîmurğ'un kanadını kırabilecek kadar yetenekli bir savaşçı olduğunu, Ğarcistân Hakimi Ebû Manşûr Devâtî Karategîn'i övdüğü kasidesinde ise onun ok, mızrak, nizek gibi savaş aletleriyle yeteneğini sergilediğini belirtir:

¹⁷⁵⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 51.

¹⁷⁵⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 127.

¹⁷⁵⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 148.

¹⁷⁶⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 200.

¹⁷⁶¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 295.

بی‌کجای در رزم و در دست زوبین

بی‌کجای در بزم در دست ساغر¹⁷⁶²

Bir yerde savaşıta ve elinde nizek var. Bir yerde eğlence meclisinde elinde kadeh var.

شه زاولستان محمود غازی

سر گردنکشان هفت کشور

به نیزه کرگدن را بر کند شاخ

به زوبین بشکند سیمرغ را پر¹⁷⁶³

Zâbulistân padişahı Maḥmûd Gâzî, yedi düvelin hükümdarlarının başıdır.

Mızrak ile gergedanın boynuzunu yarar. Nizekle Sîmurğ'un kanadını kırar.

هنر نماید چندان که چشم خیره شود

به تیر و نیزه و زوبین و پهنه و چوگان¹⁷⁶⁴

Ok, mızrak, nizek, pehne (çevgân sopası) ve çevgân ile öyle hüner sergiler ki, göz şaşakalır.

4.5.1.6. Başak

Ferruhî, okun ucuna takılan keskin uçlu bir demir olan başaktan da dîvânında söz eder. Şair, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde düşmanların kalbini mıknaṭısa benzetirken memduhunun başağının demir olması sebebiyle düşmanlarının kalbini aradığını belirtirken, Emîr Yûsuf için yazmış olduğu kasidesinin dua bölümünde düşmanlarının onun başağı ve nizeğiyle dertli olmasını dilerken, memduhu için yazdığı bir başka kasidesinde onun başağının ucunu zaferin dili olarak göstererek bu savaş aletinden söz eder:

دل اعدای او سنگست لیکن سنگ آهنکش

از آن پیکان او هرگز نجوید جز دل اعدا¹⁷⁶⁵

Onun düşmanlarının gönlü taştır ancak demir çeken taş (mıknaṭıs)tır. Bu nedenle onun başağı, düşmanın kalbinden başka bir şeyi asla aramaz.

شادان بادی مدام و غمگین دشمن

در تن پیکان تو و زوبین برسر¹⁷⁶⁶

Her daim mutlu ol! Düşmanın ise bedeninde senin başağın, başında senin nizeğinle dertli olsun!

تیغ او ترجمان فیروزبست

نوک پیکان او زبان ظفر¹⁷⁶⁷

Onun kılıcı fethin tercümanı, onun başağının ucu zaferin dilidir.

¹⁷⁶² Ferruhî, *Dîvân*, s. 54.

¹⁷⁶³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 437.

¹⁷⁶⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 327.

¹⁷⁶⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 2.

¹⁷⁶⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 128.

¹⁷⁶⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 133.

Şair, Sultan Muḥammed'i övdüğü kasidesinde bir savaş aleti olan başağı yıldıza benzetir, memduhunun başağının her gün düşmanının kalbinin üstünde yer tuttuğunu belirtir:

پیکان تو مانند ستاره ست که نونو هر روز کند بر دل خصم تو قرانی¹⁷⁶⁸

Senin başağın yıldız gibi her gün yeniden düşmanının kalbinin üstünde durur.

4.5.1.7. Mızrak / Kalkan

Ferruḥî, Gazneli ordusunun istifade ettiği bir diğer savaş aleti olarak mızraktan söz eder. Şair Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde savaş aletlerinden gürz, ok, kemend ve mızrağı bir arada anar ve memduhunun uzun mızrağının olduğunu belirtir. Sultan Muḥammed'i övdüğü kasidesinde ise onun mızrağının sapını burca, mızrağının ucunu ise yıldıza benzetmiştir:

کمند بلند او ، سنان دراز او سبک سنگ تیر او ، گران گرز هر چهار
یکی پیش نصرتست، یکی بازوی ظفر یکی نایب قضا، یکی قهر کردگار¹⁷⁶⁹

Onun uzun kemendi, onun uzun mızrağı, onun hafif oku, ağır gürzü, her dördü. Biri zaferin öncüsüdür, diğeri ise zaferin pazusudur. Biri alinyazısının vekili, diğeri Allah'ın kahrıdır.

گفتم: سنان نیزه او چیست بازگوی گفتا: ستاره‌ای که بود برجش استخوان¹⁷⁷⁰

“Onun mızrağının sapı nedir? Bir daha söyle” dedim. “Burcunun kemik olduğu bir yıldızdır” dedi.

Ferruḥî, hem Ebû'l-Muzaḥfer-i Çâgânî'yi hem Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidelerde ona itaat etmeyen kimsenin başının mızrağın tacı olmasını diler:

وای آنکه سر زطاعت او بازپس کشید گردد سرش به معرکه تاج سر سنان¹⁷⁷¹

Ve ey ona itaatten yüz çeviren kimse! Onun başı savaş meydanında mızrağın başının tacı olacak.

تنی کز طاعت اوسر بییچد خیره سر باشد سری کز خدمتش بی بهره باشد بر سنان¹⁷⁷²

¹⁷⁶⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 368.

¹⁷⁶⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 146.

¹⁷⁷⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 272.

¹⁷⁷¹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 330.

¹⁷⁷² Ferruḥî, *Dîvân*, s. 30.

Ona itaatten yüz çeviren beden şaşkına dönsün! Ona hizmetten nasipsiz olan baş ise mızrağın ucunda olsun!

Ferruhî, Sultan Muhammed'i övdüğü kasidesinde memduhunun mızrağın ucu ile düşman memleketin bendini gevşettiğini, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde mızrağının birçok kimseyi peşpeşe yok ettiğini belirtir:

کند بنوک سنان بند ملک دشمن سست کند بنوک قلم سد مملکت ستوار¹⁷⁷³

Mızrağın ucu ile düşman mülkünün bendini gevşetir. Kalemin ucu ile de memleketin seddini doğrultur.

بسا تنّا که فرستد دما دم اندر پس سنان نیزه او از وجود سوی عدم¹⁷⁷⁴

Onun mızrağı birçok bedeni varlıktan yokluğa doğru arka arkaya sürekli gönderir.

Ferruhî bir savaş aleti olarak mızrağı uykuya da benzetir ve uykunun bedene girip ruhu bedenden arındırması gibi memduhunun mızrağının da ruhu bedenden aldığını yani düşmanı öldürdüğünü söyler:

به خواب ماند نوک سنان او گر خواب چو در تن آید تن را ز جان کند عریان¹⁷⁷⁵

Onun mızrağının ucu uykuya benzer, uyku bedene girdiğinde bedeni ruhtan uryan eyler (ayırır).

Şair, Emîr Muhammed'i övdüğü kasidesinde onun dostlarına karşı ikram sahibi olduğunu, düşmanlarına ikramının ise mızrak olduğunu söyler. Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde ise ecelin onun mızrağı ve nizeği arasında gezindiğini söyleyerek memduhunun savaş aletlerini kullanma kabiliyetine atıf yapar:

دوستداران را زو قسم نعیمست نعیم بد سکالانرا زو بهره سنانست سنان¹⁷⁷⁶

Dostlarına ondan kismet olan nimettir, nimet. Kötülük isteyenlerin nasibi de ondan mızraktır, mızrak.

اجل میان سنان و خدنگ او گشته ست ازین رونده بدان و از آن دونده بدین¹⁷⁷⁷

Ecel onun mızrağı ve nizeği arasında gezinir. Bundan kaçan ona, ondan kaçan buna (yakalanır).

¹⁷⁷³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 110.

¹⁷⁷⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 230.

¹⁷⁷⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 274.

¹⁷⁷⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 278.

¹⁷⁷⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 293.

Ferruhî, savaş aletlerini bir fetih ve hakimiyet sembolü olarak da dîvânında zikreder. Şair Ebû'l-Muzaffer-i Çâgânî'yi övdüğü kasidesinde onun mızrak ve kılıçla dünyayı fethettiğini belirtir:

هنر نمود؟ نمود و، جهان گشاد؟ گشاد یکی به چه؟ به حسام و، یکی به چه؟ به سنان¹⁷⁷⁸

Hüner gösterdi mi? Gösterdi. Ya dünyayı fethetti mi? Fethetti. Birini ne ile? Kılıç ile. Ya diğerini? Mızrak ile.

Ferruhî, avcılık tavsfilerinde de savaş aletlerinden söz etmiştir. O, memduhunun mızrağının korkusundan aslanın dahi korkup kaçacak yer aradığını belirtir.

زان نکرد آهنگ شیر شرز از بیم سنانش رخنه گشتی چرخ و جستی برج شیر از آسمان¹⁷⁷⁹

Bu sebeple kuvvetli aslan onun mızrağının korkusundan ses çıkarmadı. Alemden sığınacak yer aradı ve gökyüzündeki aslan burcunu aradı.

Ferruhî, savaş aletlerinden kalkandan da söz eder. Aşağıdaki beyitlerde şair, ordunun silahları ve kalkanı ile nehre daldığını söylerken, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde düşman kalkanının onun kılıcı karşısında bir hiç olduğunu söyler:

همه سپاه بیکبار با سلیح و سپر فرو شدند بدان رود نا دهنده گذار¹⁷⁸⁰

Bütün ordu bir defadan silah ve kalkanlarıyla geçit vermeyen o nehire daldılar.

گفتم: چگونه بگذرد از درقه روز جنگ؟ گفتا: کجا چنان سر سوزن ز پرنیان

گفتم: خدنگ او چه ستاند به روز رزم؟ گفت: از مبارزان سپاه عدو روان

گفتم: چو صاعقه‌ست گهردار تیغ او گفتا: جدا کننده جسم عدو ز جان¹⁷⁸¹

Sordum: "Savaş günü kalkandan nasıl geçer?" Cevap verdi: "İğnenin başı ipekten nasıl geçiyorsa."

Sordum: "Onun mızrağı savaş gününde ne alır?" Cevap verdi: "Düşman ordusunun savaşçılarının ruhunu alır."

¹⁷⁷⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 298.

¹⁷⁷⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 337.

¹⁷⁸⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 63.

¹⁷⁸¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 272.

4.5.1.8. At

Ferruhî, bir savaş bineği olarak atı da kasidelerinde anar. Şair, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onun cesaretli oluşunu, düşmanın at üzerindeyken dahi ondan korktuğunu ifade eder:

کسی کز مرگ نندیشد نه از کشتن بپر هیزد ز بیم و هیبت شمشیر او بر اسب خون میزد¹⁷⁸²

Ölmekten kaygılanmayan ve de öldürmekten kaçınmayan biri bile onun kılıcının heybetinden ve korkusundan atın üzerinde kan damlatır.

Şair, Sultan Maḥmûd'un ordusunun heybetini konu aldığı kasidesinde ordusundaki atların sağlam birer gemi gibi olduklarını, Sultan Muḥammed için yazdığı kasidesinde ise onun savaş için ata binmesiyle düşmanın korkuyla dolduğunu belirtir:

تیغشان باشد چو آتش روز و شب بد خواه سوز اسبشان باشد چو کشتی سال و مه دریا گذار¹⁷⁸³

Kılıçları gece gündüz kötülük isteyenleri yakan ateş gibi olur. Atları ise aylar ve yıllarca deniz geçen bir gemi gibi olur.

چو گور تنگ شود بر عدو جهان فراخ در آن زمان که بر اسبش کشیده باشد تنگ¹⁷⁸⁴

Atının eyerini hazırladığı zaman koca dünya düşmana mezar gibi daralır.

Şair, Emîr Muḥammed için yazdığı bir kasidesinde ise memduhunun atının ava çıkmaya alışkın bir at olduğundan ötürü aslanlardan bile korkmadığını belirterek atının asaletinden söz eder:

ز فراوانی که آید شاه باشیران بصید اسب او خو کردو همدل گشت با شیر ژیان¹⁷⁸⁵

Padişah aslan avına o kadar çok gider ki, onun atı (artık) alıştı ve öfkeli aslanlarla arkadaş oldu.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidelerinde onun savaşa giderken orduyu ve atı denizden geçirdiğini, Gazneli ordusunun zor şartlarda dahi atları yanından ayırmadığını anlatır. Emîr Yûsuf için yazdığı kasidesinde şair, onun atını "memleket fetheden ve şehir gezen" olarak anar:

چه خطر دارد بیرون شدن از بیشه و بر آنکه بیرون برد از دریا مر اسب و سپاه¹⁷⁸⁶

¹⁷⁸² Ferruhî, *Dîvân*, s. 424.

¹⁷⁸³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 56.

¹⁷⁸⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 208.

¹⁷⁸⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 276.

¹⁷⁸⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 347.

Orman ve çalılıklardan gitmenin ne tehlikesi var. O, denizden atı ve orduyu götürendir.

مملکت گیر و ولایت پیمای¹⁷⁸⁷

اسب اورا چه لقب ساخته اند

Onun atına hangi lakabı vermişler; memleket fetheden ve şehir gezen.

Şair, savaş meydanında savaşın en hararetli zamanlarında dahi memduhlarının atların üzerinde savaştığına değinir. Şairin Sultan Mes'ûd'u ve Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidelerinde bunun örneklerini görebiliriz:

زو مبارزتر ملک هرگز نبیند اسب و زین¹⁷⁸⁸

زو مخیرتر ملک هرگز نبیند صدر و گاه

Taht ve zamane ondan daha seçkin padişahı asla göremez. At ve eyer ondan daha iyi savaşçı padişahı asla göremez.

گفتم: میان خون اعدای کند شناه¹⁷⁸⁹

گفتا: که اسب اوبه گه رزم چون بود ؟

“Savaş vaktinde onun atı nasıl olur?” diye sordu. Dedim ki: “Düşmanların kanının ortasında yüzer.”

4.5.1.9. Filler

Ferruḥî'nin dîvânında sıklıkla anılan, savaşlarda istifade edilen hayvanlardan biri de fildir. Gazneli ordusu, gerek ordunun yüklerini taşıma gerek düşmana saldırıda fillerin gücünden istifade etmekteydi. Gazneliler, İslâm dünyasında fillerden istifade eden ilk Müslüman devlettir. Şair, Emîr Muḥammed'i övdüğü kasidesinde onun ordusundaki fillerden kendisinin de nasibinin olduğunu belirtir:

ز گنج و گوهر و پیل سپاه و تاج و کمر¹⁷⁹⁰

سدیگر آنکه مرا از تو هیچ نیست دریغ

Üçüncüsü ise benim senin hazinenden, mücevherinden, ordunun filinden, taç ve kemerden nasipsizliğim yok!

Ferruḥî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde memduhunun savaşlarda fillerden istifade edip onlar sayesinde pek çok zafer elde ettiğini belirtirken, başka bir kasidesinde ise Maḥmûd'un filleri Sind denizinin kıyısından geçirdiğini, bir sonraki yıl ise Nil denizinden geçirmesini temenni eder:

¹⁷⁸⁷ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 389.

¹⁷⁸⁸ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 301.

¹⁷⁸⁹ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 344.

¹⁷⁹⁰ Ferruḥî, *Dîvân*, s. 118

گفتا: ملک به پیلان چه استاند از ملوک ؟

گفتم: ولایت و سپه و گنج و تاج و گاه¹⁷⁹¹

“Padişah, fillerle padişahların nesini alır” diye sordu. “Vilayeti,orduyu, hazineyi, tacı ve tahtı” dedim.

ژنده پیلان کز در دریای سند آورده ای

سال دیگر بگذرانی از لب دریای نیل¹⁷⁹²

Devasa filleri Sind denizinden getirmişsin. Gelecek yıl Nil denizinin kıyısından geçirirsin.

Gazneli ordusu filleri Hindistân bölgesinden getirmiştir. Filleri ilk defa kullanan Gaznelilerin bu işte tecrübesiz olması gayet tabiidir. Şair, Sultan Maḥmûd’u övdüğü kasidesinde memduhunun birçok fil bakıcılarını da Hindistân’dan getirdiğini belirtir. Şair, fil bakıcıları için “pîl meşâf-ârây” sıfatını kullanır ki, bu sıfat, savaşlarda fillerin saflarını düzenleyen kimseye verilir:

هر چه در هندوستان پیل مصاف آرای بود

پیش کردی و در آوردی بدشت شا بهار¹⁷⁹³

Hindistân’da savaşta filleri sıraya dizen kimseleri önüne aldın ve Şabehar ovasına doğru sürdün.

Ferruhî, dîvânında bir savaş hayvanı olarak fillerin kullanımı hakkında bilgiler sunmakla kalmaz. Şair, Sultan Maḥmûd için yazdığı kasidesinde memduhunun Hindistân’dan filler getirdiğini söyler ve bu fillerin isimlerini zikreder:

تو کردی تهی حد هندوستانرا

ز مردان جنگی و پیلان منکر

چو بالا پسند تتاور که چون او

نتابد ز بالای گردون سه خواهر

چو هروان و جيله شبیه الوهه

چو مولوش وسوله و چون سور کیسر

چو کلنی کردکالپی نمرد حنانک

چو جود هپولی و چون لولو پیکر

چو سرینج دیر و چو سرها سنیمیر

چو یک لوله پیل و چو سند و چو سنگر

چو حیکوب و چون سد مل و رنده مالک

چو در چنبل و سیمگنین سور بابر

امرتین دارم و کبته بهتن

زبد هول سجاره و چون سنیر

بدین ژنده پیلان کشی گنج کسری

بدین ژنده پیلان کنی قصر قیصر¹⁷⁹⁴

Hindistân sınırından koca filleri ve savaşçı adamları sen boşalttın.

Onun gibisinin feleğin üstündeki Ülker yıldızında bile bulunmadığı Bâlâpesend gibi iri cüsseli filleri.

¹⁷⁹¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 344.

¹⁷⁹² Ferruhî, *Dîvân*, s. 221.

¹⁷⁹³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 87.

¹⁷⁹⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 83-84

Hervân ve Cîle gibi, Elûhe gibi, Mûlûş, Sûle gibi, Sûrkeyser gibi (filleri).

Kelnikerd, Kalpî gibi filleri, Lûlûpeyker gibi, Cûdhepûl gibi (filleri).

Serpençdîr gibi, Serhâsenîmer, Lûlepîl gibi, Sind gibi, Senger gibi (filleri).

Haykûb gibi, Sedmel ve Rindemâlik gibi, Derçenbel gibi, Sîmgenîn, Sûrbâber gibi (filleri).

Emertîndarem, Kebtebuhten, korkunç Seccâre ve Senîber gibi (filleri).

Bu devasa fillerle Kisrâ'nın hazinesini çekersin. Bu devasa fillerle kayserin sayarını kazırsın.

4.5.1.10. Savaş Giysileri

Ferruhî Dîvânı'nda savaş giysileri de anılır. Bu savaş giysileri o dönem farklı kültürlerde de kullanılan savaş giysileridir. Şair, bu giysilerini çoğunlukla Gazneli ordusunda kullanılan giysiler olarak ansa da Gazneli ordusuna rakip orduların giydiği giysiler olarak da anar.

Ferruhî, Sultan Maḥmûd'u övdüğü bir kasidede "savaş giysisi" terimini kullanır ve memduhundan artık savaş elbisesini çıkarıp çengi eline alıp eğlenmesini ister:

بر کش ای ترک و بیکیسو فکن این جامه جنگ چنگ بر گیر و بنه درقه و شمشیر از چنگ
وقت آن شد که کمان افکنی اندر بازو وقت آنست که بنشینى و بر داری چنگ¹⁷⁹⁵

Ey Türk! Çıkar, at bir tarafa şu savaş elbisesini! Çengini al ve kalkanını ve kılıcını bırak!

Yayı pazundan atmanın vakti geldi. Oturmanın ve çengi eline almanın vaktidir artık.

Ferruhî, savaş elbisesini giyinmek ve savaş teçhizatlarını taşıyabilmek için kullanılan kemerden de söz eder. O, memduhuna hiç kimsenin karşı koyamayacağını belirtmek için ona karşı hiç kimsenin kemer kuşanamayacağını dile getirir. Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidede şair, memduhunu kemerini kuşanmış İsfendiyâr'a benzetirken, başka bir kasidesinde memduhunun her zaman savaş için istekli olduğunu, bu nedenle her zaman kemer kuşandığını söyler. Bir başka kasidesinde şair, memduhunun kemer kuşanması ile Rustem'in namının silindiğini söyler:

جنگجو هست و لیکن بجهان نیست کسی که بجنگش بتواند بست امروز کمر¹⁷⁹⁶

Savaşçıdır lakin dünyada bugün ona karşı savaşta kemer kuşanacak hiç kimse yoktur.

¹⁷⁹⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 204.

¹⁷⁹⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 150.

Doğru dersin, miğferini giymiş, kemerini kuşanmış İsfendiyâr'dır.

نرسیده‌ست بدو نام حذر

چون به جنگ آید گویی که مگر

جنگ را بندد هر روز کمر¹⁷⁹⁸

از حریصی که به جنگست مثل

Savaşta geldiğinde sanki ona korkunun adı ulaşmamış gibidir.

Hırsıyla savaşa bir örnektir. Savaş için her gün kemer kuşanır.

گم شداز روی زمین نام و نشان رستم¹⁷⁹⁹

آنکه اوتابه سپه داری بر بست کمر

O komutanlık için kemer kuşandığından bu yana yeryüzünden Rustem'in adı ve izi silindi.

Ferruhî savaş giysilerinden olan zırh ve miğfere de dîvânında yer verir. Memduhunun savaştan çekinmediğini belirtmek için onun abasının zırh külahının ise miğfer olduğunu söyler. Şair, düşman saflarında bulunan kimselerin miğferinin de memduhu tarafından ezildiğini belirtir:

قبای تو زره است و کلاه تو مغفر¹⁸⁰⁰

همیشه از پی کین خواستن ز دشمن دین

Sürekli din düşmanları ile savaşmak için senin kaban zırh, külahın ise miğferdir.

خف کند بر سر عدو مغفر¹⁸⁰¹

آن سپهبد که زخم خنجر او

Öyle bir komutandır ki, onun hançerinin darbesi, düşmanın başındaki miğferi ezer.

Ferruhî Sultan Maḥmûd'u övdüğü kasidesinde mağlup olan düşman askerinin kanlı miğferinin memduhu için şarap kadehinden daha güzel görüldüğünü dile getirir:

زانکه جام باده گلگون بچشم باده خوار¹⁸⁰²

خوشر آید مغفر بر خون بچشمت روز جنگ

Savaş gününde kan ile dolu miğfer senin için şarap içenin gözündeki kırmızı renkli şarap kadehinden daha güzel görünür.

Şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde memduhunun savaşa olan iştiağını belirtmek için zırhı yatak edindiğini, Maḥmûd için yazdığı kasidesinde memduhunun düşman zırhının düğmelerini söküp miğferinden sarkan kumaşı da yırttığını söyler:

¹⁷⁹⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 126.

¹⁷⁹⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 139.

¹⁷⁹⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 234.

¹⁸⁰⁰ Ferruhî, *Dîvân*, s. 130.

¹⁸⁰¹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 133.

¹⁸⁰² Ferruhî, *Dîvân*, s. 76.

از آرزوی جنگ زره خواهی بستر

وز دوستی جنگ سپر داری بالین¹⁸⁰³

Savaşma arzusu nedeniyle zırhı yatak edinirsin. Savaş sevgin nedeniyle kalkanını yastık yaparsın.

همی ز جوشن برکند غیبه جوشن

همی ز مغفر بگسست رفر ف مغفر¹⁸⁰⁴

Zırhın düğmelerini sürekli zırhtan söker, miğferin kumaşını da devamlı miğferden yırtar.

Şair, Sultan Mahmûd'u övdüğü kasidesinde Gazneli ordusunun üzerinde bulunan savaş elbiselerinden zırhın memduhunun mızrağı karşısından bir etkisinin kalmadığını belirtirken, Sultan Mes'ûd'un ise aba yerine zırh ve miğfer giydiğini belirterek memduhunun devamlı savaş hazırlığında olduğunu anlatmak ister:

عزم تو کشور گشا و خشم تو بدخواه سوز

رمح تو پولاد سنب و تیغ تو جوشن گذار¹⁸⁰⁵

Senin azmin ülkeler fetheden, senin öfken kötülük isteyenleri yakandır. Senin mızrağın çelik delen, senin kılıcın zırh delendir.

هم از کودکی با پدر پیشه کردی

بجنگ معادی ز کشور بکشور

بجای قبا درع بستى و جوشن

بجای کله خود جستی و مغفر¹⁸⁰⁶

Çocukluğundan bu yana düşmanlık yapanlara karşı babanla beraber ülke ülke savaşa eşlik ettin.

Kaba yerini savaş elbisesi ve zırh giydin. Külah yerine savaş başlığı ve miğfer aradın.

Şair, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun elbisesinin "gümüş renkli zırh" olduğunu belirterek memduhunun zırhının rengine değinir:

مبارزیست، لباسش زسیمگون جوشن

مبارزیست سلاحش مخالب و چنگال¹⁸⁰⁷

Savaşçıdır, elbisesi gümüş renkli zırhtır. Savaşçıdır, silahı eli ve pençeleridir.

Ferruhî, Emîr Yûsuf'u övdüğü kasidesinde onun zırhı ve miğferi olan bir kaplan olduğunu, Emîr Ebû Muzafer Naşr'ı övdüğü kasidesinde ise onun okunun çelik gibi zırhları parçalayacak kudrette olduğunu belirtir:

بیری، گر ببر درع دارد و مغفر

ابری، گر ابر تخت دارد و افسر¹⁸⁰⁸

¹⁸⁰³ Ferruhî, *Dîvân*, s. 295.

¹⁸⁰⁴ Ferruhî, *Dîvân*, s. 67.

¹⁸⁰⁵ Ferruhî, *Dîvân*, s. 59.

¹⁸⁰⁶ Ferruhî, *Dîvân*, s. 148.

¹⁸⁰⁷ Ferruhî, *Dîvân*, s. 216.

¹⁸⁰⁸ Ferruhî, *Dîvân*, s. 127.

Kaplansın, eğer kaplanın zırhı ve miğferi var ise. Bulutsun, eğer bulutun tahtı ve tacı var ise.

به تیغ پاره کند درقه های چون پولاد به تیر رخنه کند غیبه های چون سندان¹⁸⁰⁹

Kılıçla çelik gibi zırhları parçalar. Okuyla örs gibi zırhları deler.

¹⁸⁰⁹ Ferruhî, *Dîvân*, s. 299.

SONUÇ

Ebû'l-Hasan 'Alî bin Cûlûğ-i Sîstânî, ilk dönem Fars edebiyatının en seçkin kaside şairlerindendir. Klasik dönemde yaşayan pek çok şair gibi Ferruhî'nin (ö. 429/1037) yaşamı hakkında da bazı muğlak noktalar söz konusudur. Ferruhî-i Sîstânî Dîvânı'nı tahlil ettiğimiz çalışmamızda öncelikle şairin biyografisi etrafında cereyan eden güncel ilmî görüşler ele alındı. Ferruhî'nin Çaganiyân'a ne zaman gittiğine dair Ahmed Ateş'le başlayıp Reşîd Yâsemî ve Muhammed-i Dihkânî ile devam eden ilmî tartışmalar önem arz etmektedir. Ahmed Ateş'in şairin Çaganiyan'a ne zaman gittiğine dair ortaya koyduğu tarihe cevap olarak Dihkânî, Ateş ile benzer bir metot kullanarak yeni bir tarihlendirme ortaya koymaktadır. Dihkânî, Ateş'e verdiği cevap ile onun tarihlendirmesinin bilimselliğini sorgulamıştır. Ancak Dihkânî'nin tarihlendirmesinde de ilmî bakımdan bazı eksiklikler söz konusu olduğu için Ferruhî'nin hangi tarihte Çaganiyân'a gittiğine dair kesin bir tarihlendirme yapmak güçleşmektedir.

Çalışmamızda Ferruhî'nin biyografisi ile ilgili ele alınan bir diğer konu, şairin ölüm tarihi ile ilgili Müctehidî'nin öne sürdüğü görüştür. Müctehidi, klasik eserlerden farklı olarak Ferruhî'nin ölüm tarihinin takriben 424hk. yılında olması gerektiğini belirtir. Ancak Müctehidi'nin öne sürdüğü bu tarih, ilmî kanıtlar bakımından yetersiz görünmektedir. Dolayısıyla klasik eserlerde şairin ölüm tarihi olarak verilen 429hk. tarihinin esas alınması ilmî bakımdan doğru olacaktır.

Ferruhî Dîvânı'nın biri Türkiye'de 59 tanesi İran'da olmak üzere toplam 60 adet yazma nüshası mevcuttur. Şaire ait olduğu bilinen en eski yazma nüshalar, çoğunlukla 12.hş. yüzyıla aittir. Ferruhî Dîvânı, ilk olarak 1311 hş. yılında 'Alî Abdurresûlî tarafından, daha sonra ise 1336 hş. yılında Muhammed Debîr-i Siyâkî tarafından neşredilmiştir.

Yaşamının büyük bir bölümünü Gazneli sarayında geçiren Ferruhî, üç Gazneli sultanını övmüştür. Şair, toplam beyit sayıları 2075 olan 43 kasidesini Gazneli Maḥmûd için kaleme almıştır. Şair, Gazneli Maḥmûd'un vefatından sonra başa geçen Sultan Muhammed için toplam beyit sayısı 1936 olan 47 kaside kaleme almıştır. Divanda toplam 214 kaside bulunduğunu göz önünde bulundurduğumuzda şairin divanının takriben yarısının Sultan Maḥmûd ve oğlu Muhammed için yazıldığı görülmektedir. Şair, Sultan Muhammed'ten sonra tahta oturan Sultan Mes'ûd için beyit sayısı 456'yı bulan 11 kaside kaleme almıştır. Bunun yanı sıra şair, pek çok saray

görevlisini övmek maksadıyla şiirler yazmıştır. Onun bu şiirleri, Gazneli sultanlarını ve devlet adamlarını tanıma açısından önemli bir tarihî kaynaktır.

Ferruhî, kendisinden önce yaşamış olan şairlerden etkilendiği gibi kendisinden sonraki dönemlerde yaşamış şairleri etkilemiştir. Onun şiirlerinde Fars edebiyatının seçkin şairlerinden Rûdekî, Şehîd-i Belhî'nin, Arap edebiyatından İbn Mu'tez, Hansâ gibi şairlerin etkisi görülür. Şair, kasidelerinin başlarında yer verdiği tegazzüllerle Fars edebiyatında gazelin önemli temsilcilerinden Hâfız ve Senâî gibi şairler üzerinde etkili olmuştur. Ayrıca şairin Fars edebiyat tarihinde klasik döneme geri dönüş olarak adlandırılan *bazgeşt-i edebî* döneminin önemli şairlerine etkisi, yine Osmanlı tarihçisi İdrîs-i Bitlîsî üzerinde de tesiri söz konusudur.

Ferruhî Dîvânı, zengin konu içeriğiyle dikkati çekmektedir. Şair kasidelerinde tarihî, siyasî, ilmî ve dinî pek çok mazmuna yer verir. Ferruhî, ilmî ve dinî mazmunlar için müstakil kasideler kaleme almasa da bu mazmunları memduhuna sunduğu övgülerin muhtevasında işlemektedir. Hadis, tefsir, fıkıh gibi dinî ilimleri isimleriyle zikreden şair, felsefî ilimleri ise konu bağlamında zikretmektedir. Fars edebiyatında felsefî mazmunların az görüldüğü bir dönem olan Gazneli döneminde şairin dîvânında felsefenin metafizik/ilahiyat, nefs, tabiat/fizik konularının yer bulması, dönemin ilmî yönünü yansıtmaya bakımından önemlidir.

Ferruhî, tarihî hadiseler için müstakil kasideler kaleme almıştır. Bu tarihî hadiselerin büyük çoğunluğu, Gazneli Mahmûd döneminde gerçekleşen hadiselerdir. Şair, dîvânında 12. Hindistân seferinden 17. Hindistân seferine kadar toplam altı Hindistân seferinden söz eder. Onun üslûbundan ve anlatımındaki detaylardan kendisinin de bizzat bu seferlere iştirak edip şahit olduğu anlaşılmaktadır.

Divanda Hindistan'dan Endülüs'e kadar uzanan geniş bir coğrafyada yer alan ülke şehir, yer isimleri bulunur. Bu yerlerin bir kısmı, Hindistan seferleri bağlamında zikredilirken, bir kısmı Gazneli devletinin sınırları içerisinde yer almasıyla, bir kısmı ise farklı devletler ve bu devletler için taşıdığı önem ve özellikleri dolayısıyla anılır. Şair ayrıca bazı yerleri gerek İslam dini gerek farklı dinler için taşıdığı önem dolayısıyla zikreder. Şairin o dönem Sünniliğin ve hilafetin merkezi olan Bağdâd'ı saygıyla anması, yine o dönem Hristiyanlığın merkezi olan ve Kostañtîn olarak anılan İstanbul'u fethedilmesi gereken şehirlerden biri olarak görmesi, o dönem şehirlere dair oluşan tasavvurun dinî yönünü yansıtmaya bakımından önemlidir.

Ferruḥî'nin Divanı'nda Gazneli sarayına, sultanlık alametlerine, gelenek ve göreneklere dair pek çok atıf bulunur. Ayrıca Gazneli ordusunun kullandığı savaş araç, gereç ve giysiler, yine Hindistan seferleri sırasında ganimet olarak elde edilen filler ve bu fillerin isimleri dîvânda sıklıkla anılır.

Ferruḥî, divanında Türkleri güzellikleri, cesareti ve İslam'ı yaymak amacıyla Hindistan'a gerçekleştirdikleri seferler münasebetiyle övgüyle anar. Bunun yanı sıra şairin, Gazneli devleti sınırlarından yaşayan Arap, Kürt, Deylemli gibi farklı kimliklere dair yaptığı atıflar, bu kimliklere dair oluşmuş olan kültürel, siyasal tasavvuru yansıtmaları bakımından önemlidir.

Ferruḥî, kasidelerinde dinî şahsiyetlere ve İran'ın mitolojik şahsiyetlerine sıklıkla yer verir. Şair, İran'ın mitolojik şahsiyetlerini bazen hakir görse de zaman zaman memduhlarını mitolojik şahsiyetlere benzetir ki, bu benzetiş mitolojik şahsiyetler için de bir tür saygınlığın ifadesidir. Şairin mitolojik şahsiyetlere dönük bu değişken tutumu, peygamberler, râşid halifeler gibi din büyükleri için geçerli değildir. Şair, din büyüklerini istisnasız yüce bir mevkiye oturtur. Onun bu tutumu, şairin anlam dünyasında din büyüklerinin mutlak hakikatin temsilcileri olarak var olduğunu, mitolojik şahsiyetlerin kısmen değerli olmakla birlikte manevî bir anlama sahip olmadıklarını göstermektedir.

Ferruḥî'nin Dîvânı, kaside yazıcılığının gelişim sürecini anlamak açısından zengin içeriğe sahip bir eserdir. Dîvân, Gazneli Maḥmûd döneminde gerçekleşen Hindistân seferlerine dair bilgiler içermesi, yine Gazneli sarayında görev almış tarihî şahsiyetleri tanıma bakımından önemli bir tarihî kaynaktır. Ülkemizde yapılan akademik çalışmalarda eserin edebî yönüne dair bazı araştırmalar yapılmış olsa da eserde yer alan tarihî bilgilerin; dîvânda yer alan bütün şiirlerin dikkatlice incelenmediği görülmektedir. Eser, edebiyat tarihi, siyaset tarihi, Türk ve İslam tarihi, Hindistân tarihi alanında çalışmak isteyen araştırmacılar için önemli bir kaynak kitaptır.

KAYNAKÇA

- ‘Avfî, Muhammed, *Lubâbu’l-Elbâb*, tsh. ‘Azîzullâh ‘Alîzâde, İntişârât-ı Firdevs, Tahrân, 1391hş.
- ‘Azîmî, Hamîd Rızâ, “Taşhîh-i Çend Beyt Ez Ferruḥî-i Sîstânî”, **Faşlnâme-i Taḥaşşuşi-yi Sebksînâsî-yi Nazm u Neşr-i Fârsî**, Şomâre-i Devvom, Tâbistân 1394hş., s. 315-321.
- Albayrak, Nurettin, “İsfendiyâr”, **DİA**, 22. Cilt, İstanbul 2000, s. 511-512.
- Albayrak, Nurettin, “Nûşirevân”, **DİA**, 11. Cilt, İstanbul, 1995, s. 255-256.
- Âmûzgâr, Jâle, *Târîh-i Esâfîrî-yi Îrân*, İntişârât-i Semt, Tahrân, 1381hş.
- Armutlu, Sadık, “Arap ve Fars Şiiri Bağlamında Gazel Türünden Gazel Nazım Şekline Geçiş”, **Türkoloji Sempozyumu (20-22 Ekim 2011) Bildirileri**, Adana, 2012, s. 14-27.
- Atalay, Mehmet, *İran Edebiyatı Tarihi; Başlangıçtan Gaznelilere Kadar*, Demâvend Yay., İstanbul, 2014.
- Ateş, Ahmed, “Farruxî Çağâniyân’a Ne Zaman Gitti?”, **Şarkiyat Mecmuası**, Sayı IV, 1961, s. 23-32.
- Ateş, Ahmed, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.
- Başaran, Orhan, “Osmanlı Tarihçisi İdrîs-i Bitlisî’nin Ünlü Türk Şairi Nizâmî’ye Bir Naziresi”, **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı 20, Erzurum, 2002, s. 107-125.
- Bosworth, C. E., “Farrukhî’s Elegy on Maḥmūd of Ghazna,” **Iran: Journal of the British Institute of Persian Studies**, Vol 29, 1991, s. 43-49.
- Bosworth, Clifford Edmund, *Doğuşundan Günümüze İslâm Devletleri*, trc. Hande Canlı, Kaknüs Yay., İstanbul, 2005.
- Browne, Edward G., *A Literary History of Persia*, Vol. II, Cambridge, 1951.
- Cemal Kurnaz, “Ferhad”, **DİA**, 12. Cilt, İstanbul, 1995, s. 383.
- Çögenli, M. Sadi, Şafak, Yakup, Toparlı, Recep, *Edebî Sanatlar (Bedî)*, y.y., Erzurum, 1991.
- Devletşâh-ı Semerkandî, *Tezkiretu’ş-Şu‘arâ*, tsh. Edward Brown, İntişârât-ı Esâfîr, Çâp-ı Evvel, Tahrân, 1382hş.
- Dihkânî, Muhammed, *Târîh-i ‘Asr-ı Gâznevî Ferruḥî-i Sîstânî ve Edebiyyât-ı Îrân*, Neşr-i Ney, Tahrân, 1396hş.

- Dirâyetî, Mustafâ, *Fihristigân-i Nushahâ-yi Haftî-yi Îrân*, “Ferruhî Sîstânî” İntişârât-ı Sâzmân-i Esnâd ve Kitâbhâne-yi Millî, Tahrân, 1390hş. s. 309-311.
- Divitçioğlu, Sencer, *Oğuz’dan Selçuklu’ya Boy, Konat ve Devlet*, İmge Kitabevi Yay., 4. bsk., Ankara, 2005.
- Dizfûlyân, Kâzım, *Bûy-i Cûy-i Mûlyân ber Guzîde-i Eş’âr: Rûdekî-i Semerqandî / Ferruhî-i Sîstânî / Menûçehrî-i Dâmgânî / Kisât-yi Mervezî*, İntişârât-ı Telâye, Çâp-i Sevvom, Tahrân, 1385hş.
- Ebû ‘Abdullâh Yâkût bin ‘Abdullâh Hamevî Er-Rûmî El-Bağdâdî, *Mu‘cemu’l-Udebâ*, Cild-i Nûzdehum, Çâp-i Mısır, 1350hş.
- Ebû Sa‘îd ‘Abdulhay bin ed-Zâhîk bin Maḥmûd Gerdîzî, *Târîh-i Gerdîzî*, be taşhîh-i ‘Abdulhay Ḥabîbî, İntişârât-ı Bunyâd-i Ferheng-i Îrân, [t.y.], [y.y.].
- Efşâr, Aḥmed ‘Alî İmâmî, *Guzide-i Eş’ar-ı Ferruhî-i Sîstânî*, Neşr-i Kaṭre, Çâp-i Şeşum, Tahrân, 1383hş.
- Emîn Aḥmed-i Râzî, *Heft İklîm*, tsh. Seyyid Muḥammed Rîza Ṭâhirî, İntişârât-ı Surûş, Çâp-ı Devvom, Cild-i Evvel, Tahrân, 1379hş.
- Erdoğan, Coşkun, “Hârizm’de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi Ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041)” *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 50, 2013, s. 143-180.
- Eşrefzâde, Rîzâ, *Berguzîde-i Eş’ar-ı Ferruhî ve Kisât Du Şa‘ir-i Berceste-i Zebân-i Fârsî*, İntişârât-ı Esâfir, Çâp-i Sevvom, Tahrân, 1386hş.
- Ebû’l-Fazl Muḥammed Bin Ḥasan-i Beyḥakî, *Târîh-i Beyḥakî*, Haz. Halîl Hatîb Rehber, Cild-i Evvel, İntişârât-ı Mehtâb, Çâp-i Hicdehom, 1394 , Tahrân.
- Fayda, Mustafa, “Seyf bin Zûyezen”, *DİA*, 37. Cilt, İstanbul, 2009, s. 29-30.
- Ferruhî-i Sîstânî, *Dîvân-i Hakîm Ferruhî-i Sîstânî*, Haz. Muḥammed Debîr-i Siyâkî, İntişârât-ı Zevvâr, Çâp-i Nehom, Tahrân, 1393hş.
- Ferruhî-i Yezdî, *Dîvân-ı Ferruhî-i Yezdî*, tsh. Ḥuseyn-i Mekî, Bunyâd-i Neşr-i Kitâb, 1360hş., [y.y.].
- Fesâyî, Manşûr Restegâr Fesâyî, *Ferheng-i Nâmehâ-yi Şâhnâme*, Pejûhişgâh-i ‘Ulûm-i İnsânî ve Mutâla‘at-i Ferhengî, Çâp-i Sevvom, Tahrân, 1388hş.
- Furûzânfer, Bedî‘uzzamân, *Suḥen u Suḥenverân*, İntişârât-ı Zevvâr, Tahrân, 1387hş.
- Gömeç, Saadettin, *Hindistân’da Türk Hükümdarları*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1990.
- Gulâmrîzâyî, Muḥammed, *Sebkşînâsî-i Şî‘r-i Pârsî ez Rûdekî ta Şâmlû*, Neşr-i Câmî, Çâp-i Sevvom, Tahrân, 1387hş.

- Hamdullâh Mustevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Guzîde*, Cild-i Evvel, Tsh. Muḥammed-i Rûşen, İntişârât-i Doktor Maḥmûd Efşâr, Çâp-i Evvel, Tahrân, 1394hş.
- Hamidullah, Muḥammed, Avcı, Casim, “Uhud Gazvesi”, **DİA**, 42. Cilt, İstanbul, 2012, s. 54-57.
- Hasan Enverî, *Ferheng-i Bozorg-i Suhen*, “Behmen”, Cild-i Devvom, Tahrân, 1381hş.
- Hunkan, Ömer Soner, *Gazneliler Devleti Tarihi Kaynakları, Ortaçağ Türk Tarihi Ana Kaynakları*, ed. Altan Çetin, Kriter Yay., İstanbul, 2008, s. 18-23.
- Iqtidar Husain Siddiqui, “Gûrlular”, **DİA**, 14. Cilt, İstanbul, 1996, s. 207-211.
- İmâmî, Naşrullâh, *Perniyân-ı Heft Reng Tahlîlî ez Zindegî ve Şî'r-i Ferruhî-i Sîstânî ba Guzîde-i Eş'âr*, İntişârât-ı Câmî, Çâp-i Dehom, Tahrân, 1392hş.
- Kanar, Mehmet, “Firdevsî”, **DİA**, 13. Cilt, İstanbul, 1996, s. 125-127.
- Kapar, Mehmet Ali, “Ebû Cehil”, **DİA**, 10. Cilt, İstanbul, 1994, s. 117-118.
- Kapar, Mehmet Ali, “Ebû Leheb”, **DİA**, 10. Cilt, İstanbul, 1994, s. 178-179.
- Karaismailoğlu, Adnan, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yay., Ankara, 2001.
- Kaya, Mahmut, “Sudûr”, “**DİA**”, 37. Cilt, Ankara, 2009, s. 467-468.
- Kedkenî, Muḥammed Rızâ Şefî'î, *Şuver-i Hayâl der Şî'r-i Fârsî*, Neşr-i Âgeh, Çâp-i Hifdehum, Tahrân, 1393hş.
- Kiyâ, Zehrâ Hânlerî, *Ferheng-i Edebiyyât-ı Fârsî*, İntişârât-ı Tûs, Çâp-i Çehârrom, Tahrân, 1384hş.
- Kiymeniş, ‘Abbâs, *Mûsikî-i Dîvân-i Ferruhî*, Meclis-i Tahkîk ve Te'lîf-i Fârsî, Gurûh-i Zebân-i Edebiyyât-i Fârsî, Government College University, Lahore, 1382hş.
- Konukçu, Enver, “Behrâm-ı Gûr”, **DİA**, 5. Cilt, İstanbul, 1992, s. 356.
- Köprülü, M. Fuad, “Kay Kabîlesi Hakkında Yeni Notlar”, **Belleten**, c. VIII, sayı 31, 1944, s.421-452.
- Kurnaz, Cemal, “Hümâ”, **DİA**, 18. Cilt, İstanbul, 1998, s. 478.
- Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I.Cilt, TTK, 4.bsk., Ankara, 1998.
- Lombard, Maurice, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, trc. Nezih Uzel, Pınar Yay., İstanbul, 1983.
- Lutf'alî Beyg Âzer, *Âteşkede-i Âzer*, tsh. Hasan Sâdât Nâşırî, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahrân, 1338hş.

- Maḥcûb, Muḥammed Ca‘fer, *Sebk-i Ḥorâsânî der Şi‘r-i Fârsî*, İntişârât-ı Firdevs, [t.y.], [y.y.].
- Maḥmûd Berâtî, Behrâm Celîliyân, “Zarûret-i Taşhîḥ-i Dubâre-i Dîvân-i Ferruhî-i Sîstânî”, *Faşlnâme-i Mutunşînâsî-yi Edeb-i Fârsî*, Şomâre-i Evvel, Bahâr 1397hş., s. 17-29.
- Merçil, Erdoğan, “Gazneliler” *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul, 1992, s. 276-277.
- Merçil, Erdoğan, “Meymendî”, *DİA*, 29. Cilt, Ankara, 2004, s. 504.
- Merçil, Erdoğan, *Afganistan ve Hindistân’da Bir Türk Devleti Gazneliler*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2014.
- Merçil, Erdoğan, *Gazneli Mahmûd*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Yenigün Matbaacılık, Ankara, 1987.
- Merçil, Erdoğan, Mahmûd-ı Gaznevî, “*DİA*”, 27. Cilt, Ankara 2003, s. 362-365.
- Merçil, Erdoğan, Ziyârîler, *DİA*, 44. Cilt, İstanbul, 2013, s. 498-499.
- Minhâc-i Sirâc el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâşirî*, trc: Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2015.
- Mîrzâ Muḥammed ‘Alî Muderrîs, *Reyhânetu’l-Edeb*, Çâphâne-i Şafak, Cild-i Çehârrum, Çâp-ı Devvom, Tebrîz, [t.y.].
- Muḥammed bin ‘Omer Râdûyânî, *Tercumânu’l-Belâğa*, tsh. Aḥmed Ateş, İntişârât-ı Esaîr, Tahrân, 1362hş.
- Muḥammed bin Bedru’l-Câcermî, *Mûnîsu’l-Ahrâr fî Deḳâiḳi’l-Eş‘âr*, Haz. Mîr Şâlih Tabîbî, Çâp-ı İttihâd, y.y., 1337hş.
- Muḥammed bin Havendşâh bin Maḥmûd Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu’s-Safâ*, trc. Erkan Göksu, Kronik Kitap, İstanbul, 2017.
- Muḥammed bin Hâvendşâh bin Maḥmûd Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu’s-Safâ (Mûlûk-i Ğazneviyye)*, trc. Erkan Göksu, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 2017.
- Muḥammed-i ‘Avfî, *Cevâmi‘u’l-Hikâyât ve Levâmi‘u’r-Rivâyât*, tsh. Muḥammed Mu‘în, İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahrân, Tahrân, 1335hş.
- Muhtar, Cemal, “Antere”, *DİA*, 3. Cilt, İstanbul, 1991, s. 237.
- Müctehidî, Yusuf, *Hakim Farruhî-i Sistanî’nin Hayatı*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1966.
- Nîkpenâh, Mansûr, *Billûr-ı Şikeste: Ber Guzîde-i Eş‘âr-ı Ferruhî-i Sîstânî*, İntişârât-ı Teftân, Çâp-ı Devvom, Zâhidân, 1386hş.

- Nizâmî-i ‘Arûzî, **Çehâr Maqâle**, tsh. ‘Allâme Muhammed-i Kazvînî, İntişârât-ı Mu‘în, Tahrân, 1388hş.
- Ocak, Ahmet, “Karmafilik ve Hindistân’a Yayılması Karşısında Gazneliler”, **Hindistân Türk Tarihi Araştırmaları**, sy. 1, yıl 1, s. 33-45.
- Olguner, Fahrettin, “Eflâtun”, **DİA**, 10. Cilt, İstanbul, 1994, s. 469-476.
- Onay, Ahmet Talât, **Dîvân Şiiri Sözlüğü**, Haz. Cemal Kurnaz, Berikan Yay., Ankara, 2013.
- Örs, Derya, “Siyâvuş”, **DİA**, 37. Cilt, İstanbul, 2009, s. 308-309.
- Özaydın, Abdulkerim, “Hârizm”, **DİA**, 16. Cilt, İstanbul, 1997, s. 217-220.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “İsfahân”, **DİA**, 22. Cilt, İstanbul, 2000, 497-502.
- Özgüdenli, Osman Gazi, “Mîkâlîler”, **DİA**, cilt 30, İstanbul, 2005, s. 46-47.
- Palabıyık, Hanefî, **Valilikten İmparatorluğa Gazneliler Devlet ve Saray Teşkilatı**, Araştırma Yay., Ankara, 2002.
- Palabıyık, M. Hanefî, “Gazneliler’de İlmî Faaliyetler”, **Hindistân Türk Tarihi Araştırmaları**, sayı 1, yıl 1, s. 47-72.
- Palabıyık, M. Hanefî, “Hindistân Tarihinde Gazneli Türk Hakimiyeti”, **Tarihte Türk-Hind İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2008, s. 91-127.
- Palabıyık, M. Hanefî, “Hindistân Tarihinde Ve Hindistân’ın İslâmlaşmasında Türklerin Rolü Ve Katkıları”, **Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyete Katkıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, ed. İsmail Hakkı Göksoy, Nejdî Durak, S.D.Ü İlahiyat Fakültesi Yay., Isparta, 2007, s. 91-100.
- Rehber, Halîl Haţîb, **Gûzine-i Suhen-i Pârsî Ferruhî-i Sîstânî**, İntişârât-ı Şafâ ‘Alîşâh, Çâp-i Bist u Nehom , Tahrân, 1391hş.
- Revâkî, ‘Alî, **Nigerîşî der Dîvân-i Ferruhî-i Sîstânî**, İntişârât-ı Kitâbhane-i İkbâl, 1335hş., [y.y.].
- Rızâ Kûlî Hân, **Mecma ‘u’l-Fuşahâ**, [t.y.], [y.y.].
- Ritter, Hellmut, “Dakîkî”, **İA**, c.4, MEB, İstanbul, 1963, s.462 - 464.
- Ritter, Hellmut, “Ferruhî”, **İA**, c.3, MEB, İstanbul, 1964, s. 573-574.
- Ritter, Hellmut, **Doğu Mitolojisinin Edebiyata Etkisi**, ed. Mehmet Kanar, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2011.
- Sadık Armutlu, “Erken Dönem Farsça Mesnevilerde Bezm -I-”, **Doğu Esintileri Dergisi**, Sayı 3, Erzurum, 2015, s. 57-132.

- Şafâ, Zebîhullâh, *Tarîh-i Edebiyyât der Îrân*, Cild-i evvel, İntişârât-ı Firdevs, Çâp-i Bistum, Tahrân, 1392hş.
- Sargon Erdem, “Anka”, **DİA**, 3. Cilt, İstanbul, 1991, s. 198-200.
- Siyâkî, Muhammed Debîr, *Suĥenguster-i Sîstân Guzîde-i Eş‘ar-ı Ferruĥî-i Sîstânî*, İntişârât-ı Suĥen, Çâp-i Şeşom, Tahrân, 1389hş.
- Sultâniye, Furûġ, “Bâztâb-ı Târîĥ-i ‘Ahd-ı Gaznevî der Dîvân-i Ferruĥî” *Kohennâme-i Edeb-i Pârsî*, Şomare-i Evvel, Sâl-i Pencom, 1393hş., s. 111-137.
- Şânî, ‘Alî Rezzâkî, *Meşâhîr-i Îrânî; Ferruĥî-i Sîstânî*, İntişârât-ı Tîregân, Çâp-i Sevvom, Tahrân, 1387hş.
- Şemîsâ, Sîrûs, *Seyr-i Ġazel der Şi‘r-i Fârsî*, İntişârât-ı Firdevs, Çâp-i Çehârrom, Tahrân, 1373hş.
- Şemseddin Sâmi, *Kâmûsu’l-A‘lâm*, Mehran Matbaası, c. 5, İstanbul, 1314hş.
- Şener, H. İbrahim, “Kârûn”, **DİA**, 24. Cilt, İstanbul, 2001, s. 520.
- Şükûn, Ziya, *Gencinei Güftar Ferhengi Ziya*, MEB Yay., İstanbul, 1996.
- Taneri, Aydın, “Gürgeç”, **DİA**, 14. Cilt, İstanbul, 1996, s. 321-322.
- Tarîh-i Âl-i Selçûk, Anonim Selçuknâme (Anonim Selçuknâme)*, trc. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşguner, Atıf Yay., Ankara, 2014.
- Tefazzûli, Ahmet, “Nûşirevân”, **DİA**, 11. Cilt, İstanbul, 1995, s. 255.
- Topdemir, Hüseyin Gazi, “Öklid”, **DİA**, 34. Cilt, İstanbul, 2007, s. 24-25.
- Tüccar, Zülfıkar, “Cerîr bin Atıyye”, **DİA**, cilt. 7, İstanbul, 1993, s. 412 - 413.
- Tülücü, Süleyman, “Hâtim et-Tâî”, **DİA**, 16. Cilt, İstanbul, 1997, s. 472-473.
- Usta, Aydın, “Sâmânîler”, **DİA**, 36. Cilt, İstanbul, 2009, s. 64-68.
- Vaţvât, Reşîduddîn, *Ĥadâîku’s-Siĥr fî Deġâîku’s-Şi‘r*, tsh. ‘Abbâs İkbâl, Matba‘a-i Meclis, Tahrân, t.y.
- Velâyetî, ‘Alî Ekber, *Ferruĥî-i Sîstânî*, İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahrân, 1390hş.
- Yâĥaġġî, Muhammed Ca‘fer, *Ferheng-i Esâfîr ve İşârât-i Dâstânî der Edebiyyât-i Fârsî*, İntişârât-ı Surûş, Tahrân, 1375hş.
- Yazıcı, Tahsin, “Cûzcân”, **DİA**, 8. Cilt, İstanbul, 1993, s. 96-97.
- Yazıcı, Tahsin, “Efrâsiyâb”, **DİA**, 10. Cilt, İstanbul, 1994, s. 478-479.
- Yazıcı, Tahsin, “Erdeşîr”, **DİA**, 11. Cilt, İstanbul, 1995, s. 284 - 285.
- Yazıcı, Tahsin, “Ferruĥî-yi Sîstânî”, **DİA**, cilt 12, İstanbul, 1995, s. 410 - 411.

Yazıcı, Tahsin, Dakîkî, **DİA**, cilt 8, İstanbul, 1993, s. 423-424.

Yedi Askı Arap Edebiyatının Harikaları, trc. Nurettin Ceviz, Kenan Demirayak, Nevzat H. Yanık, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2004.

Yıldırım, Nimet, “Rüstem-i Zâl”, **DİA**, 35. Cilt, İstanbul, 2008, s. 294-295.

Yıldırım, Nimet, **Fars Mitolojisi Sözlüğü**, Kabalcı Yay., İstanbul, 2008.

Yıldız, H. D., Merçil, E., **Gazneliler’de Devlet Teşkilatı**, çev. M. Hanefi Palabıyık, **Hindistân Türk Tarihi Araştırmaları**, sayı 1, yıl 1, s. 193-199.

Yûsufî, Gulâmhuseyn, **Ferruḥî-i Sîstânî Bahşî der Şerḥ-i Ahvâl ve Rûzgâr ve Şi’r-i Ū**, İntişârât-ı ‘İlmî, Çâp-i Sevvom, Tahrân, 1370hş.

Zebîhullâh-i Şafâ, **Hemâseserâyî der Îrân**, Neşr-i Firdevs, Tahrân, 1367hş.

Zeki, İzzetullah, **Gazneli Mahmud’un Din Politikası**, Çizgi Kitabevi Yay., İstanbul, 2019.

Zerrînkûb, ‘Abdulhuseyn, **Bâ Kârvân-i Hulle**, Neşr-i ‘İlmî, Çâp-i Hifdehom, Tahrân, 1394hş.

Zerrînkûb, ‘Abdulhuseyn, **Seyrî der Şi’r-i Fârsî**, İntişârât-ı ‘İlmî, Çâp-ı Sevvom, Tahrân, 1371hş.